

L. Coelij Lactācij firmiani diuinay institutionū aduersus gētes
liber prim⁹ de falsa religione ad Cōstātinū Impatorē.

Quāti sit: & fuerit semp cognitio ueritatis: & q̄ nec sine religi
one sapiētia: nec sine sapiētia sit, pbāda religio. Ca. i.

Agno & excellenti ingenio uiri cū sese doctrinē
penitus dedidissent: q̄quid laboris poterat im
pendi: cōtemptis omnib⁹ publicis & p̄uatis acti
onibus: ad īq̄rendē ueritatis studiū contulerūt:
existimātes multo esse p̄clarius humanarū di
uinarūq; rerum inuestigare ac scire rationē: q̄ struēdis opib⁹ aut
cumulādis honoribus inherere. Quibus rebus qm̄ fragiles ter
renēq; sunt: & ad solius corporis p̄tinent cultū: nemo melior:
nemo iustior fieri p̄t. Erāt q̄dem illi ueritatis cognitōe dignif
simi: quā scire tantopere cupiuerūt: atq; ita ut eaz rebus omnib⁹
anteponerēt. Nam & abiēcisse quosdā res familiares suas & re
nunciāsse uniuersis uoluptatib⁹ cōstat: ut solā nudāq; uirtutez:
nudi expeditiq; sequerent: tm̄ apud eos uirtutis nomē & aucto
ritas ualuit: ut in ea omne summi boni premiū p̄dicarēt. Sed
neq; adepti sunt id qd̄ uolebāt: & operā simul atq; industria; p̄
diderūt: q̄ ueritas idest arcanū summi dei: qui fecit omnia inge
nio ac p̄p̄rijs nō p̄t sensib⁹ cōprehēdi: alioquin nihil inter deū
hominemq; distaret: si cōsilia & dispositiones illius maiestatis
ēternē cogitatio assequeretur humana. Quod q̄ fieri non potu
it: ut homini per seipsum ratio diuina notesceret: nō est passus
hominem deus lumen sapientiē requirentem diutius oberrare:
ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras īextricabiles: ape
ruit oculos eius aliquando: & notionem ueritatis munus suū fe
cit: ut & humanā sapiētiam nullam esse monstraret: & errātī ac
uago uīā cōsequendē immortalitatis ostenderet. Verum quo
niam pauci utunē hoc cēlesti beneficio ac munere: quod obuolu
ta in obscuro ueritas latet: ea; uel contemptui doctis est: q̄ ido
neis assertoribus eget: uel odio indoctis ob insitā sibi austerita
tem: quam natura hominum procliuis in uicia pati non potest.
Nā q̄ uirtutibus amaritudo permixta est: uicia uero uoluptate
condita sunt: illa offensi: hac deliniti feruntur in p̄ceps: ac bo
norum specie falsi mala p̄ bonis amplectunt. Succurrendū esse
b

b

bis erroribus credidi: ut & docti ad uerā sapientiam dirigant:
& indocti ad uerā religionē. Quę p̄fessio m̄lto melior: utilior
gloriosior putāda est: q̄ illa oratoria in q̄ diuersati: nō ad uirtu-
tē: sed plane ad argutā malitiā iuuenes erudiebamus. Multo q̄p̄
pe nūc recti⁹ de p̄ceptis cęlestib⁹ differam⁹: q̄b⁹ ad cultū uerę
maiestatis mētes hominū iſtruere possum⁹. Nec tam de reb⁹ hu-
manis bene meret⁹: q̄ sciētā bene dicēdi affert: q̄ q̄ pie atq̄ inno-
center docet uiuere: iccirco maiore in gloria philosophi: q̄ ora-
tores fuerūt apud gręcos. Illi enī recte uiuēdi doctores sunt ex-
iſtimati: q̄d est longe p̄stabilius: q̄m bene dicere ad paucos p̄ti-
net: bene aut̄ uiuere ad omnes. Multū t̄n nobis exercitatio illa fi-
ctarū litiū cōtulit: ut nūc maiori copia & facultate dicēdi causaz
ueritatis perorem⁹: quę licet possit sine eloquētia defendi: ut est
a multis sępe defensa: t̄n claritate ac nitore sermonis illustrāda
& quodāmodo differēda est: ut potētius in animos influat: &
ui sua instructa: & luce oratōis ornata. De religione itaq̄ nobis:
rebusq̄ diuinis instituit̄ disputatio. Nā si quidā maximi orato-
res p̄fessionis suę quasi ueterani decursis operib⁹ actionū sua-
rū: postremo se philosophię tradiderūt: eaq̄ sibi regem laboz
iustissimā putauerūt: si animos suos in eaz rerū quę inueniri n̄
poterāt inq̄sitione torquerēt: ut nō tam ociū sibi q̄ negociū quę
fissēuideant. Et q̄dem multo molestius q̄ in quo fuerāt añ uer-
fati: quāto iustius ego me ad illā piām: uerā: diuinā sapiētā q̄si
ad portū aliquē tutissimum conferā: in qua omnia dictu prona
sunt: auditu suauia: facilia intellectu: honesta susceptu. Et si qui-
dā prudētes & arbitri eq̄tatis institutiones ciuilis iuris cōposi-
tas ediderūt: quib⁹ ciuū dissidentiū: lites cōtentionesq̄ sopirēt
quāto melius nos & recti⁹ diuinas institutiones litteris p̄seque-
mur: in q̄b⁹ nō de stillicidijs: aut aquis arcēdis: aut de manu cōse-
rēda: s̄ de spe: de uita: de salute: de imortalitate: de deo loq̄mur
ut sup̄stitōes mortiferas: erroresq̄ turpissimos sopaim⁹. Q̄d
opus nūc nominis tui auspicio inchoamus Cōstātine impator
maxime: qui primus romanoꝝ p̄cipū repudiatis errorib⁹ ma-
iestatē dei singularis ac ueri & cognouisti & honorasti. Nāz cū
ille dies foelicissimus orbi terraz illuxisset: quo te deus summ⁹
ad beatum imperij culmen euexit: salutare; uniuersis & optabi-
lem principatum p̄claro initio auspiciatus es. Cum euersam

sublatamq; iusticiā reducēs: teterrimū alioꝝ facinus expiasti: p
quo facto dabit tibi de⁹ foelicitatē: uirtutē: diurnitatē: ut eadē
iusticia qua iuuenis exorsus es gubernaculū reipublicę etiā senes
teneas tuisq; liberis ut ipse a patre accepisti tutelā romani nomi
nis tradas. Nā malis q; adhuc aduersus iustos & alijs terraz; pti
bus sēuiūt: quāto ferius tāto uehemētius idē omnipotēs merce
dē sceleris exoluet: q; ut est erga pios idulgētissim⁹ p̄r: sic aduer
sus impios rectissimus iudex: cuius religionē cultūq; diuinū cu
piens defendere. Quē potius appellē! Quē alloquar! Nisi eū p
quē reb⁹ humanis iusticia ac sapiētia restituta est. Omissis ergo
huius terre philosophię auctoꝝ nihil certi asserentib⁹: ag
grediamur uia rectā: quos quidē si putarē satis idoneos ad bene
uiuendū duces esse: & ipse sequerer: & alios ut sequerent horta
rer: sed cū inter se magna cōcertatione desideant: secūq; ipsi ple
rūq; discordēt: apparet eoꝝ iter nequaq; esse directū: siquidē si
bi quisq; ut est libitū proprias uias impresserūt: cōfusionemq;
magnā querentibus ueritatē reliquerūt. Nobis autem qui sacra
mentū uerę religionis accepimus: cū sit ueritas reuelata diuinit⁹
cū doctōrē sapiētię: ducēq; ueritatis deum seq̄mur: uniuersos
sine ullo discrimine uel sexus uel etatis ad celeste pabulū conuo
camus. Nullus enim suauior animo cibus est: q̄ cognitio uerita
tis: cuius asserendę atq; illustrandę septem uolumina destinau
imus: quis ea res infiniti pene sit operis & immensi: ut si q; hęc
dilatāre atq; exequi plenissime uelit: tanta illi rerū copia exupe
ret: ut nec libri modū nec finem reperiat oratio. Sed nos iccirco
breuiter omnia colligemus: q; omnia quę allaturi sum⁹ tam cla
ra sunt & lucida: ut magis mirum esse uideatur: tam obscuram
uideri hominibus ueritatem: & his p̄cipue: qui sapientes uul
go putantur: uel q; tantū modo instruendi nobis homines erūt:
hoc est ab errore quo sint impliciti ad rectiorem uia reuocādi.
Quod si fuerimus (ut spero) assecuti mittemus eos ad ipsū do
ctriņę uberrimum fontem ac plenissimū: cuius haustu atq; po
tu conceptam uisceribus sitim sedent: ardoremq; restinguant.
Erūtq; illis omnia facilia: prona: manifesta: modo ne pigeat ad
percipiendam sapiētię disciplinā legendi uel audiendi patien
tiam cōmodare. Multi enim uarijs superstitionibus pertinaci⁹
inherentes obturant se contra manifestam ueritatem: non tā de

Cogito ueritas q; e sumit

fuis religionibus quas prae afferunt bene meriti quae de se male: quae cum habeat iter rectum: deuios sequuntur anfractus: planum deferunt ut per precipitium labant: lucem relinquunt: ut in tenebris caeci ac debiles iaceant. His consulendum est ne contra se pugnet: uelintque se tandem ab inueteratis erroribus liberari: quod utique faciet: si quare sint nati aliquando prouiderint: haec enim prauitatis est causa: ignorantia sui: quam si quis cognita ueritate discussit: sciet quo referenda: & quemadmodum sibi degenda sit. Cuius scientiae breuiter summam circumscribo: ut neque religio ulla sine sapientia suscipienda sit: nec ulla sine religione probanda sapientia.

Capitulum. ij. De errore philosophorum euacuantium
prouidentiam: & publica statuentium fide. *cap. 2.*

Viscepto igitur illustrandae ueritatis officio: non putauit adeo necessarium ab illa quaestione principium sumere: quae uideatur prima esse natura. Sit ne prouidentia: quae rebus omnibus consulat: an fortuito uel facta sint omnia uel gerantur? Cuius sententiae auctor est Democritus: confirmator Epicurus: sed & antea Pythagoras: qui deos in dubium uocauit: & postea Dyagoras qui exclusit: & alij nonnulli qui non putauerunt deos esse: quid aliud effecerunt: nisi ut nulla esse prouidentia putaretur: quos tamen caeteri philosophi: ac maxime stoici: acerrime retulerunt doctes: nec fieri mundum sine diuina ratione potuisse: nec consistere nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tul. quae academicae disciplinae defensor esset de prouidentia gubernatrice rerum: & multa saepe differuit: stoicorum argumenta confirmans: & noua ipse afferens plurima: quod facit: tum in omnibus suae philosophiae libris: tum maxime in his qui sunt de natura deorum. Nec difficile sane fuit paucorum hominum prae sententiarum redarguere mendacia: testimonio populorum atque gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis: tam feris moribus: qui non oculos suos in caelum tollens: tametsi nesciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne quod cernitur: aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine: motu: dispositione: constantia: utilitate: pulchritudine: comparatione. Nec posse fieri quin id quod mirabili ratione constat: nisi consilio maior aliquo sit instructum. Et nobis

utiq; facillimū est exequi hāc ptē quālibet copiose. S; q; multuz
inter p̄hos agitata res est: & providētiā tollētib⁹: fatis respōtuz
uidef ab homib⁹ argutis & eloquētib⁹: & de solertia diuinę p̄
uidētię p̄ totū hoc opus: qd' suscepim⁹ sparsim dicere nos neces
se est. Omittam⁹ hāc in p̄senti quęstionē: quę cū cęteris sic co
hęz; ut nihil a nobis disleri uideat: ut n̄ sil' de puidētia differat.

Cap. iij. An potestate uni⁹ dei mūd⁹ regat: an multorum.

It igitur nostri operis exordium quęstio illa cōsequēs ac
secūda. Vtrum potestate unius dei mundus regat: an ne
multorum. Nemo est: q; deū sapiat rationem: q; i secum putet:
q; nō unū esse intelligat: q; & condiderit omnia: & eade; quę cō
didit uirtute moderet. Quid enim multis opus est ad mūdi re
gimen sustinendum: nisi forte arbitremur si plures sint: minus
habere singulos neruorum atq; uirium! Quod quidē faciunt hi
q; esse multos uolunt: q; necesse est imbecilles esse: si qdē singuli
sint auxilio reliquoz; tantę molis gubernaculum sustinere non
possent. Deus autē q; ē ęterna mens: ex omni utiq; parte perfectę
cōiūmateq; uirtutis est. Quod si uerū est: un⁹ sit necesse est. Po
testas enī uel uirtus absoluta retinet suā propriā firmitatē. Id au
tem solidū existimandū est: cui nihil decedere: id perfectuz; cui
nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem:
q; totius orbis habeat imperiū! Neq; immerito cū illi⁹ sint: quę
ubiq; sint omnia: cum ad eum solum omnes undiq; copię cōge
rantur. At si plures partiātur orbem: minus certe opum: minus
uirium singuli habebunt: cum intra p̄scriptam portionem se
quisq; contineat. Eodem modo etiam si dū plures sunt minus
ualebunt: alijs tantundem in se habentibus. Virtutis autē p̄fecta
natura in eo pōt esse: in quo totū est q; in eo in quo pars exigua
de toto est. Deus uero si p̄fectus est: q; perfectus est: ut esse debet
non potest esse nisi unus: ut in eo sint omnia. Deorū igitur uir
tutes ac potestates infirmiores sint necesse est: q; tantuz; singulis
deerit: quantum in cęteris fuerit: ita quanto plures tāto minores
erunt. Quid quod illa summa rez; potestas ac diuina uis: ne sel'
quidem diuidi potest. Quicquid enim capit diuisionem & in
teritum capiat necesse est. Si autem interitus procul est a deo: q;

b 3.

incorruptibilis est: & eternus: consequens est. ut diuidi potestas
eterna nō possit: deus ergo unus est si nihil aliud esse potest: qđ
tantū dē capiat potestatis. At hi tñ qui multos esse arbitrant: of-
ficia dicūt inter se partitos: de quibus omnib⁹ suo loco disputa-
bimus. Illud interi; qđ ad presentē locū pertinet teneo. Si parti-
ti sunt officia inter se: eodē reuoluit res: ut ex his qlibet sufficere
omnibus nequeat. Perfectus igit nō erit: qui cessantibus ceteris
nō pōt omnia gubernare. Ita fit ut ad regendū mundū un⁹ per-
fecta uirtute magis op⁹ sit: q̄ imbecillitate multoz. Qui aut pu-
tat hāc tantā magnitudinē non posse ab uno regi: fallit: enim nec
quāta sit potestas diuinę maiestatis intelligit: si existimat singu-
larem deum qui facere mundū potuit: eundem regere nō posse
quem fecit. At si concipiat animo: quāta sit diuini huius operis
immensitas: cū antea nihil esset: tñ uirtute atq; cōsilio dei ex ni-
bilo esse constat. Quod opus nisi ab uno inchoari p̄ficiq; non
potuit: iam intelliget mltō facilius ab uno regi: qđ est ab uno cō-
stitutum. Dicat fortasse aliquis: ne fabricari quidem tam immē-
sum opus mundi nisi a pluribus potuisse. Quanlibet multos:
quālibet magnos faciat: qcqđ in mltis magnitudinis: potestatis
uirtutis: maiestatisq; poluerit: id totum in unum confero: & in
uno esse dico: ut tantum in eo sit istarum rerum: quantum nec ex-
cogitari: nec dici potest. Qua in re quoniam aut sensu defecim⁹
& uerbis: quia neq; tantę intelligentię lucem pectus humanuz:
neq; explanationem tantarum capit lingua mortalis: id ipiū nos
intelligere oportet ac dicere. Video rurius quid econtrario dici
posset tales esse illos plures: qualem nos uolumus unuz. At hoc
fieri nullo pacto potest: quoniam singulorum potestas progre-
di longius non ualebit: occurrētibus sibi potestatibus ceteroz.
Necesse est enim ut suos quisq; limites: aut transgredi nequeat:
aut si transgressus fuerit: suis alterum finibus pellat. Non uidēt
qui deos multos esse credunt fieri posse: ut aliquid diuersuz ue-
lit: ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur: sicut Ho-
merus bellantes inter se deos finxit: cum alij troiam capi uellent:
alij repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi necesse ē:
nisi & singularum partium potestas ad unam prouidentiam re-
feratur: non poterit summa ipsa cōstare: vno quoq; currēte nihil
amplius: q̄ quod ad eum proprie pertineat. Sicut nec res quide;

nec res quidē militaris nisi unū habeat ducē atq; rectorē. Quod si in uno exercitu tot fuerit impatores: quot legiones: quot cohortes: quot cunei: quot alē p̄mū nec instrui poterit acies uno quoq; periculū recusate: nec regi facile ac tēperari: q̄ suis p̄p̄rijs cōsilijs utant̄ oēs: quoꝝ diuersitates plus noceant q̄ profint. Sed in hoc reꝝ naturę imperio nisi un⁹ fuerit ad quē totius summe cura referat̄: uniuersa soluent̄ & corruēt. Dicere aut̄ multoꝝ arbitrio regi mūdū tale est: quale si quis affirmat in uno corpore multas mentes: quoniā multa & uaria sunt ministeria mēbrorū: ut singulos corporis sensus singule mentes regere credantur. Itē multi affectus quibus commoueri solemus: uel ad iram: uel ad cupiditatem: uel ad lētitiā: uel ad metum: uel ad miserationem: ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

Capitulum. iiii. Quod sub uno humili deo partikulares plures esse non possunt.

Vod si quis profecto dicat: ne ipsam quidem quę una est habere uideatur: quod si in uno corpore tantarū rerū gubernationem mens unam possideat: & uniuersis semel intenta est: cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi: a pluribus posse? Quod q̄ intelligunt isti assertores deorum: ita eos p̄cesse singulis rebus ac partibus dicunt: ut tñ unus sit rector eximius. Iam ergo ceteri dī nō erūt: s; satellites ac ministri: quos ille unus maximus & potens omnium officijs his p̄fecerit: & ipsi eius imperio ac nutibus seruiant: si uniuersi pares non sunt non igit̄ dī oēs sunt. Nec enim potest hoc idem esse quod seruit & quod dominatur. Nam si deus est nomē summe potestatis incorruptibilis esse debet: p̄fectus: impassibilis: nullę rei subiectus: ergo dī nō sunt: quos parere uni maximo deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur: qui hoc ita putant causam huius erroris paulopost aperiemus. Nūc unitatem diuine potestatis testimonijs cōprobem⁹. Prophetę qui fuerūt admodum multi unū deū p̄dicāt: unū loquūtur: quippe qui uni⁹ dei spiritu pleni: quę futura essent pari & consona uoce p̄dixerunt. At enī ueritatis expertes nō putāt his esse credēdū: illas enī non diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt: uidelicet q̄ de uno deo

preconiū faciunt: aut insani aut mēdaces fuerūt. Atqui impleta esse implerisq; quotidie illoꝝ uaticinia uidemꝰ: & in unā sentētiā cōgruēs diuinationo docet nō fuisse furiosos. Quis enī mentis emotę: nō modo futura precinere: s; etiā coherētia loqui possit? Num ergo fallaces erant: q; talia loquebantur? Quid ab his tam lōge alienū fuit: q̄ ratio fallendi cū ceteros ab omni fraude cōhiberēt. Iccirco enī a deo mittebant: ut & precones essent maiestatis eius: & correctores prauitatis humanę. Preterea uolūtas fingēdi ac mentiēdi eozꝰ est q; opes appetūt: lucra desiderāt: que res pculdubio ab illis sanctis uiris abfuit. Ita enī delegato sibi officio fucti sunt: ut derelictis omnibꝰ ad tutelā uitę necessarijs: nō modo in futurꝰ: sed in die quidē laborarēt cōtenti tēporali cibo quē deus subministrasset: & hi nō modo quęstū ullū habuerūt sed etiā cruciatū atq; mortē. Amara sunt enim uiciosis ac male uiuentibus precepta iusticię. Itaq; hi quoꝝ peccata & arguebant & prohibebant ex cruciatos eos acerbissime necauerūt. Ergo a quibus abfuit studiū lucri: abfuit etiam uoluntas & causa fallendi. Quid q; aliqui eorū principes: aut etiā reges fuerūt: in quos cadere non posset suspicio cupiditatis ac fraudis: & tamē preconīū dei singularis eadem q̄ ceteri diuinationem fecerunt.

Capitulum. v. De testimonijs poetarum.

Ed omittamꝰ sane testimonia pphetarum: ne minus idonea probatio uideatur esse de quibꝰ his omnino nō creditur. Veniamus ad auctores: & eos ipsos ad ueri pbationē testes citemus: quibus cōtra nos uti solēt poetas dico an philosophos. Ex his unum deum probemus necesse est: nō quod illi habuerūt cognitam ueritatem: sed q; ueritatis ipsius tanta uis est: ut nemo possit esse tam cęcus: qui non uideat ingrentē se oculis diuinę claritatem. Poetę igitur quibus deos carminibus ornauerint: & eorum res gestas amplificauerint summis laudibꝰ: sepissime tamē confitentur spiritu uel mente una contineri regiꝰ oīa. Orpheus qui & uetustissimus poetarum & equalis ipforum deorum siquidem tradunt inter argonautas cum Tindaridis & Hercule nauigasse deum uerum. $\pi\rho\tau\omicron\tau\omicron\nu\omicron\nu$. & magnum primogenitum appellat: quodāte ipsum nihil sit genitus: sed ab ipso sint cūcta

generata. Eundē etiā. φανήτα nomināt. i. apparētē: q̄ cū adhuc
nihil esset prim⁹ ex infinito apparuerit & extiterit: cui⁹ originez
atq; naturā q̄ cōcipere animo nō poterat: ex aere immēso natuz
esse dixit. πρωτόγονος φάεθων περι μῆκίτος ἥεροσ υἱος.
Aliud enī amplius qd̄ diceret nō habebat. Hūc ait esse omnium
parentē: quoz cā cēlū cōdiderit: liberisq; prospexerit: ut haberēt
habitaculū sedēq; cōem. ἔκτισεν ἀθανάτοισ Λόμον ἄφθιτον
idest condidit immortalib⁹ domū incorruptibilē. Natura igit̄
& ratione ducētē intellexit esse pręstātissimā potentiā cēli ac ter
rę cōditricē. Nō poterat enī Iouē dicere esse principē rerū: q̄ erat
Saturno genitus: neq; Saturnū ipsum: q̄ cēlo natus ferebat. Cēlū
aūt tanq̄ deū primū cōstituerē nō audebat: quod uidebat eē ele
mentū mundi: quod ipsuz eguerit auctore. Hęc enī ratio p̄duxit
ad illū deū primogenitū: cui assignat & tribuit principatū. Ho
mer⁹ nihil nobis dare potuit: quod ptineat ad ueritatē: q̄ huma
na potius q̄ diuina cōscripsit. Potuit Hesiodus: q̄ deorū genera
tionē vnius libri opere cōplexus est: sed tñ nihil dedit: nō a deo
cōditore sumēs exordiū: s; a chao quod est rudis inordinateq;
materię cōfusa cōgeries: cū explanare ante debuerit chaos ipsuz
unde: quando: quomō esse: aut constare coepisset. Nimirū sicut
ab aliquo artifice disposita: ordinata: effecta sunt omnia: sic ip
sam materiā factam esse ab aliquo necesse est. Quis igit̄ hanc ni
si dominus fecerit: cuius potestati subiacent omnia? Sed refugit
hoc ille dum horret incognitam ueritatem. Non enī musarū in
stinctu sicut uideri uolebat in helicone carmen illud effudit: sed
meditatus uenerat etiā paratus. Nostrorū primus Maro nō lon
ge fuit a ueritate: cuius de summo deo: quem spiritum ac mentē
nominauit: hęc uerba sunt. Principio cēlum ac terras camposq;
liquētes: Lucentēq; globum lunę: titaniaq; astra: Spiritus intus a
lit: totamq; infusa per artus. Mens agitat molē: & magno se cor
pore miscet. At ne quis forte ignoret: quis nā esset ille spiritus: q̄
tantum haberet potestatis declarauit alio loco dicens. Deū nāq;
ire per oēs terrāq; tractusq; maris: cēlūq; profundum. Hinc pe
cudes: armenta: uiros: genus omne ferarū: Quēq; sibi tenuis na
scentem arcessere uitas. Ouidius quoq; in principio preclari ope
ris sine ulla nominis dissimulatione: a deo quē fabricatorē mun
di: quem rerum opificem mūdū fatei instructum. Quod si uel

Orpheus uel hi nostri quę natura ducente senserūt in perpetuū defendissent: eādem quā nos sequimur doctrinā cōprehēsa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poetis ad philosophos ueniamus: quorum grauior est auctoritas: certiusque iudiciū: quod non rebus cōmenticijs: sed inuestigandę ueritati studuisse credunt. Thales Milesius: qui un⁹ e septem sapiētium fuit: qui prim⁹ omnium quęfisse de causis naturalibus tradit: aquam esse dixit: a qua nata sint omnia: deum autem esse mētem: qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiam omnium rerum posuit in humore: principiū & causam nascēdi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit quod esset deus: animus qui per uniuersas mundi partes omnemque naturā cōmeans atque diffusus: ex quo omnia quę nascunt animalia uitam capiunt. Anaxogoras deum esse dixit infinitam mentem: quę per se ipsam moueatur. Antisthenes multos quod esse populares deos: unū tamen naturalē summę totius artificem. Cleantes & Anaximenes æthera dicunt esse summū deū: cui opinioni poeta noster assensit. Tum pater omnipotens foecundis imbribus æther. Cōiugis in gremiū: letę descendit & omnes. Magnus alit magno permixt⁹ corpore foetus. Crypsippus naturalē uim diuina ratōe præditā: interdum diuinā necessitatē deū nūcupat. Itē Zenon diuinam naturalemque legem. Hoc enim omnium sententia quę sit incerta eodē tamen spectat: ut prouidentiam unam consentiant: siue enim natura: siue æther: siue ratio: siue mens: siue fatalis necessitas: siue diuina lex: siue quicquid aliud dixeris: id est quod a nobis dicitur deus. Nec obstat appellationum diuersitas: cū ipsa significatione ad unum omnia reuoluant. Aristoteles quę ipse secus diffideat ac repugnantiam sibi & dicat & sentiat: in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato quoque omnium sapientissimus iudicatur: monarchiam plane aperteque defendit: nec æthera: aut rationem: aut naturam: sed ut est deum nominat ab eo mundū hūc perfectum atque mirabilem esse fabricatū: quę Cicerone secutus atque imitatus in plurimis deū frequēt cōfiteatur: ac summum uocat in his libris: quos de legibus scripsit: ab eoque mundum regi argumentatur: cum disputat de natura deorum. Hoc modo nihil est præstantius deo: ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur est nature obediens aut subiectus deus: omnem ergo regit ipse naturam. Quid autem sit deus in consolatioe dif-

finit. Mec uero deus ipse qui intelligit a nobis alio modo intelli
gi potest: nisi mens soluta que da libera & segregata ab omni co
cretionem mortali: omnia sentiens & omnia mouens. Anne⁹ quoq;
Seneca q ex romanis: uel acerrimus stoicus fuit: q sepe summus
deum merita laude profectur. Nam cum de immatura morte
differeret. Mo intelligis inquit auctoritate ac maiestate iudicis
tui: rectoris orbis terrarum celique & deorum omnium deum: a quo ista
numina que singula adoramus: & colimus suspensa sunt. Itē in ex
hortationibus. Hic cum prima fundamenta molis pulcherrime iace
ret & hoc ordiret: quo neque maius quicquam nouit natura: nec melius ut
omnia sub ducibus suis iret: quis ipse per totum se corpus intederat:
tamen ministros regni sui deos genuit: & quanta alia de deo nostris
familia locutus est: que nunc differo: que alio loco oportuna sunt.
Nunc satis est demonstrare summo ingenio uiros attigisse uerita
tem ac pene tenuisse: nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus
consuetudo rapuisset: que & deos alios esse opinabantur. Et ea que in usum
hominis deus fecit tantum sensu predata essent per dios habenda & colenda
credebantur.

Capitulū. vi. De testimonijs prophetarum & philosophorum. Et de
testimonijs Cottę pontificis Trismegysti. Et de. x. Sibyllis.

Vnc ad diuina testimonia transeamus: sed prius unum proferam:
quod est simile diuino: & ob nimiam uetustatem: & quod is
quem nominabo ex hominibus inter deos relatus est. Apud Ci
ceronem Claudius Cotta pontifex disputans contra stoicos de religi
onibus & de uarietate opinionum: que solent esse de diis: ut more a
cademico omnia faceret incerta: quinque fuisse Mercurios ait:
& enumeratis per ordinem quatuor: quintum fuisse eum a quo Argus
occisus sit: ob eamque causam in egyptum profugisse: atque egyptijs
leges ac litteras tradidisse. Hunc egyptum. πνοῦγνα. appellant a
quo apud eos primus anni sui mensis id est september nomen ac
cepit. Idem condidit oppidum: quod etiam nunc grece uocat
Mercurij ciuitas: & faemate seruant & colunt eum religiose. Qui
tam & si homo fuerit antiquissimus tamen & instructissimus om
ni genere doctrine: adeo ut ei multarum rerum & artium scien
tia Trismegysto cognomen imponeret: hic scripsit libros & qui
dem multos ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes: in

quibus maiestatem summi ac singularis dei asserit: his dēq; nominibus appellat: quibus nos deū & patrē. Ac ne q̄s nomē ei⁹ requireret. ἀνώνυμον. i. sine nomine esse dixit: eo q̄ nomis pprietate nō egeat ob ipsa. s. unitatē ipsi⁹: hęc uerba sunt. ὁ δὲ θεὸς εἶς: εἶς ὀνόματος οὐ πρόσλειται ἐστὶ τὰρ ὄων ἀνώνυμος. i. Deus aut un⁹: un⁹ aut nomine: est enī qui est sine nomie. Deo igit nomē nō est: q̄ solus est: nec opus est proprio uocabulo: nisi cū discrimen exigit multitudo: ut unam quāq; personā sua nota & appellatione designes. Deo autē q̄ semper unus est propriū nomē est deus. Superst de respōsis carminibusq; sacris testimonia: quę sunt multo certiora proferre. Nam fortasse hi contra quos agim⁹: nec poetis putāt esse credēdū: tanq̄ uana fingentibus: nec philosophis q̄ errare potuerūt: q̄ & hi homies fuerūt. M. Varro quo nemo unq̄ doctior: ne apud gręcos quidē: neq; apud latinos uixit in libris rerū diuinarū: quos ad. C. Cęsare scripsit pōtificē maximū: cū de quindecim uiris loqueret: Sibyllinos libros ait nō fuisse unius Sibyllę: sed appellari vno nomine Sibyllinos: q̄ oēs foemine uates Sibyllę sunt a ueterib⁹ nūcupatę: uel ab unius delphidis noīe: uel a cōsilijs deoz enūciadis σιούσ enī deos nō θεούσ & cōsiliū nō βουλήν: s; βουλίαν appellabant colico genere sermonis. Itaq; Sibyllam dictam esse quasi θεόβουλήν. Cęterum Sibyllas decem numero fuisse: easq; omnes enumerauit sub auctoribus: qui de singulis scriptitarunt. Primam fuisse de Persis cuius mentione; fecit Nicanor: qui res gestas Alexandri macedonis scripsit. Secundam Libycam: cuius meminit Eurypides in Lamię prologo. Tertiā Delphicam: de qua Chrysippus loquitur in eo libro: quem de diuinatione composuit. Quartam Cumęam in Italia: quam Neui⁹ in libris belli punici: Piso in annalibus nominat. Quintam Eritręam: quam Appollodorus Eritręus affirmat suam fuisse ciuem: eamq; grais Iliū petentibus uaticinatam & perituram esse troiā: & Homerum mendacia scripturū. Sextam Samiā: de qua scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samioz reperisse se scriptū. Septimam Cumana; noīe Amoltheā: quę ab alijs Herophyle uel Demophyle nominetur: eamq; nouem libros attulisse ad regem Tarquiniū Priscum: ac pro eis trecentos philippeos postulasse: regemq; aspernatum precij magnitudinē: & mulieris

infaniam derisisse illā in conspectu regis tres cōbussisse: ac p reli
qs idē precīū postulasse. Targniū multo magis mulierē insani
re putasse: quē denuo trib⁹ alijs exustis cū in eodē precio pseue
raret: motū esse regē: ac residuos trecētis aureis emisse: quoꝝ po
stea numerus sic auctus: capitolio resecto: quod ex ōnibus ciui
tatibus & italicis & grecis & precipue erithrejs coacti allatiq;
sunt romā: cuiuscūq; Sibyllē noīe fuerūt. Octauā Hellepōtiacā
in agro troiano natā uico marinesso circa oppidū girgithium
quā scribit Heraclides Pōticus Solonis & Cyri fuisse tēporib⁹
Nonā Phrygiā: quē uaticinata sit Ancyre. Decimā Tiburtes; no
mine Albumeā: quē tiburī colitur ut dea iuxta ripas amnis anie
nis: cui⁹ in gurgite simulacrū eius inuētū esse dicit tenēs in ma
nu librū. Harū omniū Sibyllarū carmina: & ferunt: & habent
prēterq; Cumeē cui⁹ libri a romanis oculunt: nec eis ab ullo nisi
qundecim uiris inspicī fas est. Et sunt singularū singuli libri: q ꝑ
Sibyllē nomine inscribunt unius esse credunt: suntq; cōfusi: nec
discerni: ac suū cuiq; assignari pōt. Nisi erithrē: quē & nomen
suū carmini ueꝝ inseruit: & erithrēā se nomiat: ubi pꝛelocuta ē:
cū esset orta babiloniē: sed & nos cōfuse Sibyllā dicem⁹ sicubi
testimonijs earum fuerit abutendum. Omnes igitur hę Sibyllę
vñū deum pꝛedicāt maxime tamen erithrē: quē celebrior inter
ceteras ac nobilior habet. Siquidē Fenestella diligētissimus scri
ptor de quindecim uiris dicēs ait. Restituto capitolio retulisse
ad senatum. C. Curionem consule: ut legati erithreas mitterēt
qui carmina Sibyllę conquisita romā deportarent. Itaq; missos
esse. P. Gabinum. M. Octatiliū. L. Valerium: qui descriptos
a priuatis uersus circa mille roman deportarunt: id supra osten
dimus dixisse Varronem. In his ergo uersib⁹ quos legati romā
attulerūt: de uno hęc sunt testimonia. εἷς θεός ὅς μόνος ἐστὶ
ὁ δὲ ὑπερμεγέθης ἀγέννητος. i. unus deus: qui solus principa
tur: isq; amplissimus increatus. Hunc esse solum deū summum
qui cælum fecerit luminibusq; distinxerit. ἀλλὰ θεός μόνος
εἷς πάνυ πέρτατος ὅς πεποίηκεν οὐρανόν τε ἡλίον
τὸν ἀστέρων ἡ δὲ σελήνην καρποφόρον γαῖαν τε καὶ ὕδα
τος οἰκίσματα πόντου. i. Sed deus solus unus eminentissim⁹
qui fecit cælum: solemq; & stellas lunamq; fructiferam terrā &
aque tumores ponti. Qui quomodo solus sit edificator mūdi

& artifex rerum: ul' que in eo sunt solum coli oportere testatur.
αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβειν ἡγήτορα κόσμον: ὅς
μόνος εἶς αἰῶνα καὶ αἰῶνος ἔτυχεν. i. Iriū: qui solus est coli
te principem mundi: q̄ solus est in seculo atq̄ a seculo factus.
Itē alia Sibylla quecūq̄ est cū p̄ferre se ad hoīes dei uocē diceret
sic ait. μόνος γάρ. εἰμί θεός: καὶ ὄνκεσ' ἰ θεός ἄλλος. i. Solus
enī deus sum: & nō est alius. Exequerer nūc testimonia ceterarū;
nisi & hec sufficerēt: & illa opportunioribus locis reseruarem.
Sed cū defendam⁹ cām ueritatis apud eos: qui aberrātes a uerita
te falsis religionib⁹ seruiūt: qd̄ genus p̄batōis aduersus eos ma
gis adhibere debem⁹: q̄ ut eos deoz suoꝝ testimonijs reuicam⁹

Capitulum. viij. De testimonio Apollinis & deorum.

Pollo enim quem p̄ter ceteros diuinum maximeq̄ fati
dicum existimant: colophone respondens quod delphis
credo emigrauerat amoenitate ductus alye: querēti cuida; quis
esset: aut quid esset omnino deus: respondit uiginti & unū uer
sibus: quorum hoc principiu; est. αὐτοφυής. ἀλιλακτος.
αμητωρ. ασυμφελικτος. ὄνομα μηδέ λογω χωρόμε
νον ἔμπυρος αἰὼν τοῦτι θεός πικρά Λεθεοῦ μερίσ' ἄτε
λοι ἡμεῖν. idest. Ex se ortus indoctus sine matre inexpugna
bile nomē: nec uerbo capiendū in igne habitās: modica aut̄ dei
portio angeli nos. Nunq̄d potest suspicari de Ioue esse dictum
quare matrē habuit & nomē. Quid qd̄ Mercurius ille ter maxi
mus cuius supra mētionē feci nomō. αμητορα. i. sine matre: ut
Apollo sed ἀπατορά. sine patre quoq̄ appellāt deum: q̄ origo
ille nō sit aliūde: nec enī pōt ab ullo generatus: qui ipse uniuersa
generauit: satis ut opinor & argumentis docui & testibus cōfir
maui: quod per se satis clarum est. Vnum esse rege; mūdi: unū
patrem: unum deū. Sed fortasse querat aliquis a nobis idem il
lud: quod apud Ciceronem querit Hortensius. Si deus unus est
que esse beata solitudo queat: tanq̄ nos qui unum esse dicim⁹ de
fertum ac solitarium esse dicamus. Habet enim ministros: quos
uocamus nuncios. Et est illud uerum quod dixisse in exhortati
onibus Senecā supra retuli genuisse: regni sui mīstros deū. Ve
rū hi neq̄ dī sunt: neq̄ deos se uocari: aut coli uolūt: quippe q̄

nihil præter iussum ac uoluntatē dei faciāt. Nec tñ illi sunt: q uulgo colunt: quoꝝ & exiguus & certus est numer⁹. Q, si cultores deoꝝ ipsos eos se colere putant: quos summi dei ministros appellamus: nihil est q nobis faciāt inuidiā qui unum dicim⁹ multos negemus. Si eos multitudo dilectat: nō duodecim dicim⁹: aut trecētos sexagintaquinꝫ (ut Orpheus) sed innumerabiles eē arguim⁹ eoꝝ errores in diuersum: qui tam paucos putant. Sciāt tñ quo nomīe appellari debeat: ne deū ueꝝ uiolēt: cuius nomen exponūt dū plurib⁹ tribuūt. Credāt Apollini suo: q eodē illo respōso: ut Ioui pncipatū: sic etiā ceteris dīs abstulit nomē. Tertius enī uersus ostēdit dei mīstros: nō deos: sed ueꝝ angelos appellari oportere: de se qdē ille mētitus est: q cū sit e numero demonum angelis se dei aggregauit: deniq; in alijs respōsis demouem se esse cōfessus est. Nam cum interrogaretur: quomodo sibi supplicari uellet: ita respōdit. πάνσοφε παντολίλακτε Δαίδλουστροφὲ κλυοὶ Δαίμων. idest: omnia sapiēs: omnia docte: qui per multa uersaris exaudi demon. Itē rursus cū pces in Apollinem sminthiū rogatus exprimeret ab hoc uersu exorsus est. ἁρμονίη κόσμου φαῖσολε καὶ σοφὲ Δαίμων. idest captatio mundi fere totius sapientiē demon. Quid ergo superest nisi ut sua cōfessiōe uerberib⁹ ueri dei: ac poene sibiaceat sempiternē: Nam in alio respondit. Δαίμονες οἱ φοιτῶσι περὶ χθονα καὶ περὶ πόντον ἀκάματοι Δάμανται ὑπαίμαστι τῆ ἰεοῖο. i. demones qui pergunt circa terram & circa pōtum infessi domantur sub uerbere dei. De utrifq; generibus in secundo libro differemus: interim nobis sat est: quod dum se honorare uult: & in cēlo collocare confessus est id: quod res se habet quomodo sint appellandi: qui deo semper assistunt. Retrahāt ergo se homines ab erroribus & abiectis religionib⁹ prauis parentē suū: dominūq; cognoscāt: cuius nec uirtus existimari pōt nec magnitudo pspici: nec principiū cōprehēdi: cū ad illū mentis hūanę intentio & acūmē & memoria puenerit: que si subductis & cōsūmatis oibus uīs substitit. Hæret deficit: nec ē aliqd ulterius quo pgrēdi possit: ueꝝ q fieri nō potest: quin id qd sit aliquando esse coeperit: consequens est: ut quoniam nihil ante illū fuit: ipse ante omnia ex seipso sit pcreatus: ideoq; ab Apolline. αὐτόφῆσ. idest ex se oit⁹. A Sibylla. αὐτόγενῆσ. idest

ex se genitus. & ἀγενῆτος. id est ingenit⁹. & ἀποहितός. id est nō fact⁹ noīat⁹: qd Seneca hō acur⁹ i exhortatōib⁹ uidit. Nos inqt aliū de pēdem⁹. Itaq; ad aliquē p̄spicim⁹: cui qd est optimū in nobis debeat⁹. Ali⁹ nos edidit: ali⁹ instruxit: de⁹ ip̄e se fecit.

Capitulū. viij. De cecitate eoꝝ qui plures deos opinantur: & unde hic error habuit originem: & q̄ corpus deo non est necessarium: nec propagatio liberorum.

Is igitur tot & tantis testib⁹ cōprobat⁹ unius dei potestate ac prouidētia mundū gubernari: cuius uim maiestatemq; tantā esse dicit in thimēo Plato: ut eam neq; mēte cōcipere neq; uerbis enarrare quis i possit: ob nimiam & iēstimabilē potestatem. Dubitet ergo aliq; an qcq; difficile aut impossibile sit deo: qui tanta tanq; mirifica opera prouidentia excogitauit: uirtute cōstituit: ratione perfecit: nunc autem spiritu sustentet: potestate moderetur: incogitabilis: ineffabilis: & nulli ali⁹ satis notus q̄ sibi. Vnde mihi de tanta maiestate sēpius cogitanti qui deos colunt interdum uideri solent: tam cēci: tam incogitabiles: tam excordes: tam nō multum a mutis animalibus differentes: qui credant eos: qui geniti sunt maris ac foeminę coitu aliquid maiestatis diuinęq; uirtutis habere potuisse: cum Sibylla Erithręa dicat οὐ δύναται ἀνδρὸς ἐκ μητρῶν μήτρασ τε θεὸσ τετυπωμένοσ εἶναι. i. Nō potest ex uiri semīe & matrice deus formatus esse. Quod si uerum sicuti est: apparet Herculem: Apollinē: Liberum: Mercurium: Iouēq; ipsū cū ceteris homines fuisse: qñ sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotū a deo qd id opus quod ip̄e ad p̄pagandam sobolē mortalib⁹ tribuit: & q̄ sine sbstātia corporali nullū pōt esse. Dii ergo si sunt immortales eterni: qd op⁹ est altero sexu nimīz ut generent ip̄a p̄genie q̄ op⁹ est cū successione nō egeāt: q̄ futuri sunt semp. Nā p̄fecto in homīb⁹ ceterisq; animalibus diuersitas sexus coitio & generatio nullam habet aliam rationem nisi ut omnia genera uiuētium: quoniā sunt conditione mortalitatis obitura: mutua possint successione seruari. Deo autem: qui est sempitern⁹: neq; alter sexus: neq; successio necessaria est. Dicit aliquis ut habeat ministros: uel in quos ip̄e possit dominari. Quid ergo op⁹ est

sexu foemineo: cū de⁹ q̄ est omnipotēs ut uocat sine usu & ope
ra foemine possit filios p̄creare. Nā si q̄busdā minutis aīalibus
id p̄stitit: ut sibi e folijs natos e suauib⁹ herbis ore legāt: cur ex
istimet aliq̄s ip̄m deū nisi ex p̄mixtione sexus alteri⁹ non posse
generare: Illos igit̄ quos imperiti & insipiētes tāq̄ deos & nūcu
pāt & adorāt. Neuo est tam incōsiderat⁹: q̄ nō intelligat fuisse
mortales. Quomō ergo inq̄t aliq̄s: dīi crediti sunt: Nimiꝫ q̄ re
ges maxī ac potētissimi fuerūt ob merita suaz uirtutū: aut mūe
rū: aut artiū reptaz: cū cari fuisset̄ his: q̄b⁹ ip̄eritauerāt: ī memo
riā sunt cōsecrati: qd̄ si q̄s dubitet res eoꝝ gestas & facta cōfide
ret: quē uniuersa tam poetē q̄ historici ueteres prodiderunt.

Capitulum. ix. De Hercule: & gestis eius: atq̄ ortu eius
ex Ioue & Alcumena & morte eius.

Hercules q̄ ob uirtutē clarissimus & quasi african⁹ inter de
os habebat: nonne orbē terrē quē pagrasse ac purgasse nar
rat: stupris: libidinibus: adulterijs inq̄nauit: nec miꝫ cū esset ad
ulterio genit⁹ Alcumenē. Quid tandē potuit in eo esse diuini: q̄
fuis ipse uicij̄s mācipatus: & mares & foeminas cōtra oēs leges
infamia: dedecore: flagitio affecit: Sed ne illa qd̄ quē magna &
mirabilia gessit talia iudicāda sunt: ut uirtutib⁹ diuinis tribuen
da uideant⁹. Quid enim tā magnificū si leonē aprūq̄ superauit:
si aues sagittis deiçcit: si regnū stabulū egressit: si uirginē uicit:
cingulūq̄ detraxit: si equos feroces cū domino interemit: Ope
ra sunt ista fortis uiri: homīs tñ: illa enī quē uicit fragilia & mor
talia fuerūt. Nulla est enī (qd̄ ait orator) tanta uis quē non ferro
aut uiribus debilitari frangiꝫ possit. At animū uincere: iracūdi
am cobibere fortissimi est: quē ille nec fecit unq̄ nec potuit. Hęc
qui faciat nō mō ego eū cū summis uiris cōparo: s; similitimum
deo iudico. Vellem adieçisset de libidine: luxuria: cupiditate:
insolentia: ut uirtutem eius impleret: quem similem deo iudica
bat. Non enim fortior iudicandus est: qui leonē: q̄ qui uiolentiā
& in seipso inclusa; feram superat iracūdiā: aut q̄ rapacissimas
uolucres deiçcit: q̄ qui cupiditates auidissimas coerçet. Aut qui a
mazonem bellatricem: q̄ q̄ libidinē uincit pudoris: ac famē de
bellatricē: aut q̄ fimuz de stabulo: q̄ qui uicia de corde suo egerit.

que magis sunt pernicioſa: q̄ domestica & ppria mala ſunt: q̄ illa que uitari poterāt & caueri. Ex quo fit ut ille ſolus uir fortis debeat iudicari: q̄ tēperās & moderat⁹ eſt & iuſtus. Quod ſi cogitet aliq̄s que ſint dei opera: iā hęc oīa que mirant̄ homies in eptiſſimi ridicula iudicabit. Illa enī nō diuinis uirtutibus quas ignorāt: ſed infirmitate ſuarū uiriū metiunt̄: nā illud quide; nemo negauit: Hercule nō tm̄ Heuriſteo ſeruiſſe regi qd̄ aliq̄tenus honeſtū uideri poteſt: ſ; etiā impudicę mulieri Omphale: que illū ueſtib⁹ ſuis indutū ſedere ad pedes ſuos iubebat penſa faciētem deteſtabilis turpitudō: ſed tanti erat uoluptas. Quid tū inquiet aliq̄s: poetis ne credendū putas? Quid ni putē? Nō enī iſta Lucillius narrat: aut Lucianus: q̄ dijs & hominib⁹ nō peccit: ſed potiffimum: qui deoz̄ laudes canebāt: ergo q̄bus credemus? ſi fidē laudantibus nō habemus. Qui hos mentiri putat proferat alios q̄b⁹ credam⁹ auctores q̄ nos doceant: qui ſunt iſti dij? Quo mō: unde orti? Que ſit uis eoz̄? Qui numerus? Que poteſtas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq; certius ueriusq; myſterium? nullus dabit. Credamus igitur iſtis q̄ non ut reprobenderent ſunt locuti: ſed p̄dicarēt: nauigauit ergo cum argonautis: expugnauitq; troiam. Iratus Laomedonti ob negatam pro filię mercedem ſalute. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idem furore atq; infania percitus: uxorem ſuā cum liberis interimit: hunc homines deum putāt? Sed Philotecte ei⁹ hēres nō putauit: qui facem ſuppoſuit arſuro: qui artus ſuos & neruos cremari ac diſſolueſ uidit. Qui offa eius ac cineres in oceano monte ſepeliuit: pro quo munere ſagittas eius accepit.

Capitulū. x. De Eſculapio: Apolline: Neptuno:
ac Marte & Caſtore: Polluce atq; Mercurio.

Sculapius & ipſe non ſine flagitio Apollinis natus: quid fecit aliud diuinis honorib⁹ dignū: niſi q̄ ſanauit hipolytū mortē ſane habuit clariore: qd̄ a deo meruit fulminari. Hunc Tarquitiuſ de illuſtribus uiris diſſerens: ait incertis parētib⁹ natum expoſitum & a uenatoribus inuētum canino lacte nutritū chironi traditū: didiciſſe medicinā: fuiſſe aut̄ meſeniū: ſed epidauri moratū. Tulli⁹ etiā Cinoſuris ait ſepultū. Quid Apollo

pater eius! Nonne ob amorē quo flagrabat turpissime gregē pa-
uit alienū: & muros laomedonti extruxit: cui Neptuno merce
de cōductus quē illi negari potuit impune: ab eoq; p̄mo Rex p̄
fidus q̄cqd cū dīs pepigisset didicit abnegare: Idē formosus pu-
erū: & dū amat uiolauit: & dū ludit occidit. Homicida Mars:
& p̄ gratiā cēdis crimine ab atheniēsis liberat⁹: ne uideret ni-
mis ferus: & immanis adulteriū cū Venere cōmisit. Castor &
Pollux dū alienas sp̄ōsas rapiūt esse gemini desierūt: nā liuore
iniurie cōcītatus Idas alteꝝ gladio trā fuerberauit: & eosdē poe-
tē alternis uiuere alternis mori narrāt: ut iā sint nō deoꝝ tm̄: sed
omniū mortaliū miserrimi: qbus semel mori non licet. Hos tñ
Homerus ambos simpliciter (nō ut poetē solēt) mortuos esse te-
testat. Nā cū faceret in muris affidentē Priamo Helenā cūctos
grēcię principes recognoscere: solos autē se fratres suos req̄rere
sbięcit orationi ei⁹ huiusmōi uersuꝝ. Hęc ait: ast alios retinebat
terra supultos. Fur ac Nebulo Mercuri⁹ quid ad famā sui reliq̄t
nisi memoriā fraudum suarū! Cēlos dignus q̄ palestrā docuit
& lyram primus inuenit Liberum patrem in senatu deorū sum-
mę auctoritatis primęq; esse sententię necesse est: quia p̄ter Io-
uem solus omnium triumphauit: exercituꝝ duxit: indos debel-
lauit: sed inuictus ille imperator inclyt⁹ maxim⁹ ob amorem
ac libidinem turpissime uictus est. Delatus enim cretam cum se-
miuiro comitatu. nactus est impudicam mulierem in littore ac
fiducia uictorię indicę uir esse uoluit: ne nimium mollis esse ui-
deretur: atq; illaꝝ patris proditricē fratris interemptricē ab alio
relictam & repudiatam in coniugium sibi uēdicauit & liberaꝝ
fecit: & cum ea pariter ascendit in cēlum. Quid omnium horū
pater Iupiter: qui in solenni p̄catione optimus maxim⁹ nomi-
natur! Nonne a prima sua pueritia impius ac pene parricida de-
p̄bēditur! Cum patrē regno expulit: ac fugauit: nec expectauit
mortem decrepiti senis cupiditate regnādi. Et cū paternum so-
lium per uim: p̄ arma cēpisset: bello est a titanibus lacescitus: qđ
humano generi p̄cipiū fuit maloꝝ: quibus uictis: & pace in p̄-
petuum cōparata: reliquam suā uitam in stupris adulteriꝝq; cō-
sumpsit. Omitto uirgines quas imminuit: id enī iudicari solet
tolerabile. Amphitriōnē ac Tindarū p̄terire nō possū: quoꝝ do-
mos dedecore atq; ifamia plenissias reddidit. Illud uero sūmę

impietatis ac sceleris quod regiuꝝ puerū rapuit ad stuprū. Parū enī uidebat si in expugnāda foeminarū pudicitia: maculosus ac turpis esset: nisi etiā sexui suo iniuriā faceret: hoc est uerū adulteriū qđ fit cōtra naturā: hęc qui fecit uiderimus an maxim⁹ certe optimus nō est: qđ nomen a corruptoribus: ab adulteris: ab incestis abest: nisi forte nos erramus homines: qui talia faciētes sceleratos uocamus ac pditos: omnibusq; poenis dignissimos iudicamus. Stultus auteꝝ. M. Tul. qui. C. Varri adulteria obiicit. Eadē enim Iupiter quē colebāt admisit. Qui. P. Clodio fororis incestum. At illi optimo maximo eadē fuit soror & cōiunx.

Capitulum. xi. De ipsius Ioue parentibus & ortu & uita ei⁹ flagitiosissima: morte & sepultura & opificio poetarū

Vis est igitur tam excors: q hunc in celo regnare putet: q ne in terra quidē debuit? Nō infulse quidā poeta triūphū cupidis scripsit: quo in libro nō modo potentissimum deorū cupidinem: sed etiam uictorem facit. Enumeratis enī amoribus singulorum: quibus in potestate cupidinis ditionēq; uenissent: instruit pompā in qua Iupiter cum ceteris dijs ante currum triumphantis ducitur cathenatus. Elegāter id quidē dicitur a poeta figuratum: sed tamen nō multū distat a uero. Qui enim uirtutis est expers: qui cupiditatibus: ac libidinibus malis uincitur: non cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus est sempiternę. Sed omittamus de moribus dicere: rem confidiremus: ut intelligāt homīes: in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in celo Ioueꝝ uulgus existimat: id doctis pariter & indoctis psuasus est. Quod & religio ipsa & precatōes & hymni: & delubra & simulachra demonstrant. Eundem tamen Saturno & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest deus uideri: aut (ut ait poeta) hominum rerumq; repertor: ante cuius ortum infinita hominum milia fuerunt: eorum scilicet qui Saturno regnante uixerunt: ac priores luce quam Iupiter sunt potiti. Video alium deum regem fuisse primis temporibus: alium consequentibus. Potest ergo fieri: ut ali⁹ sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperem⁹ & posterius posse mutari nisi forte Saturnus regnare potuit fortiores: Iupiter non potest

Atq̄ diuinū imperiū; aut semp̄ imutabile est: aut si est mutabile
quod fieri nō pōt semp̄: utiq̄ mutabile ē. Pōt enī Iupit̄ regnum
amittē: sicut & p̄r ei⁹ amittit: ita plane. Nā cū idē neq̄ uirginibus
neq̄ maritatis unq̄ pepcisset: & abstinuit se tñ una thetide: quod
respōsu; fuit maiore p̄re suo futuru;: q̄sq̄ ex illa nat⁹ eēt: & p̄mū
in eo prudētia nō dei: cui nisi themis futura dixisset ip̄a nesciret.
Si autem diuinus nō sit: ne deus quidem sit: unde ipsa diuinitas
nominatur: ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbe
cillitati: qui timuit utiq̄ maiorem: quod q̄ fecit scit utiq̄ p̄fecto
nō esse se maximum: quod quidem pōt aliquid maius existere.
Idem per stygiam paludem sanctissime iurat. Vna superstitio
superis quē reddita diuis. Quē ē ista superstitio? Aut a quo red
dita est? Ergo aliqua potestas maxima est: quē peierātes deos pu
niat: quē tanta formido est paludis infernē: si sunt immortales.
Quid metuunt eam: quam uisuri nō sunt: nisi quos mori neces
se est? Quid igitur homines oculos suos in cēlu; tollunt? Quid
superbos deierant: cum ipsi superbi ad inferos deuoluant: ibiq̄
habeant quod uenerentur & adorent: illud uero quale est esse fa
ta quibus di; omnes & ipse Iupiter pareat: si parcarum tanta uis
est: ut plus possint q̄ cēlestes uniuersi: quāq̄ ipse rector ac domi
nus: cur non ille potius regnare dicantur: quarum legibus ac sta
tutis parere omnes deos necessitas cogit? Nunc cui dubium est:
quin is qui alicubi res obsequitur maximus non sit. Nam si sit
nō accipiat fata: sed faciat. Nunc ad illud quod omiserā; redeo.
In una itaq̄ sola fuit continentior cū eam reperiret: & nō uirtute
aliqua: sed metu successoris. Quē fortitudo utiq̄ eius ē: qui sit
mortalis & imbecillis: & nihil quippe q̄ potuit: & tūc cu; nasce
retur extingui: sicut frater eius antegenitus extinctus est: qui si ui
uere potuisset: nunq̄ minori concessisset imperium: ipse autem
furto seruatus: furtimq̄ nutritus Ζεύς siue Ζην appellatus est: nō
ut isti putāt a feruore cēlestis ignis: uel q̄ uitē sit dator: uel q̄ ani
mantibus inspiret animas: quē uirtus solius dei est: quam enim
possit inspirare animam: qui ipse accipit aliūde? Sed quod p̄m⁹
ex libris Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines ali
um deum habere rectorem: si Saturnus non fuisset ab uxore de
lusus. At enim poetē ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi
enim de hominibus loquebantur: sed ut eos ornarent quorum

memoriā laudibus celebrabant: deos esse dixerūt. Itaq; illa poti
us ficta sūt: q̄ tanq̄ de dijs: nō illa q̄ tāq̄ de hominib⁹ locuti sūt:
qd' clay fiet exēplo: qd' iferem⁹. Danaen uiolaturus Iupit aureos
nūmos largiter ī sinu ei⁹ ifudit: hęc stupri merces fuit. At poetę
q̄ quasi de deo loquebāt: ne auctoritatē creditę maiestatis infrin
gerēt finxerūt ipm in aureo imbre delapsū: eadē figura: qua im
bres ferreos dicunt: cum multitudine telorum sagittazq; descri
bunt: rapuisse dicit in aq̄la catamitū: poeticus color est: sed aut
per legionē rapuit cuius ī igne aq̄la ē: aut nauis ī qua est īpositus
tutelam habuit in aq̄la figuratā: si tauru; figuratū cum rapuit &
transuexit Europā: eodem mō conuertisse ī bouem traditur Io
Inachi filiā: quę ut irā Iunonis effugeret ut erat iā fetis obsita iā
bos tranasse dicitur mare: in egyptumq; uenisse: atq; ibi recepta
pristina forma dea facta: quę nunc Isis uocatur. Quo igitur ar
gumento probari potest: nec Europam in tauro sedisse: nec Io
factam bouem: quod certus dies habetur in fastis: quo Ifidis na
uigium celebratur: quę res docet nos tranasse illam: sed nauigaf
se. Igitur qui sapere sibi uidentur: quia intelligunt uiuum terre
numq; corpus in cęlo esse non posse: totam ganymedeaz fabulā
pro falso repudiant: non sentiunt in terra id esse factum: qa res
ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerūt poe
tę: quod si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderūt
quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant: sed or
nare cupientes: hinc homines decipiuntur maxime: quod dum
hęc omnia ficta esse arbitrantur a poetis colunt: quod ignorant:
nesciunt qui sit poetice licentię modus: quousq; progredi fingē
do liceat: cum officium poetę sit in eo: ut ea quę gesta sunt uere
in aliquas speties obliquis figurationibus cum decore aliquo cō
uersa traducant. Totum autem quod referā fingere: idest ineptū
esse: & mendacem potius q̄ poetam: sed finxerunt ista: q̄ fabulo
sa creduntur. Num etiam illa: quę de dijs foeminis deorumq; cō
nubijs dicta sūt. Cur igitur sic figurantur: sic coluntur: nisi for
te non tantum poetę: sed ut pictores fictoresq; imaginum men
tiuntur! Si enim hic Iupiter: qui a uobis dicitur deus: non is est:
q̄ ex Saturno & ope natus est: nō oportuit nisi soli⁹ simulachrū
ī tēplis oib⁹ collocari. Quid sibi muliez effigies uolunt! Quid
fexus ifirm⁹! ī quē si cecidit ipe Iupit: eū uero ipi lapides hoīem

fatebuntur. Mentitos aiunt esse poetas: & his tamē credunt: imo uero nō eē mētitos re ipā pbant. Ita enim deoꝝ simulachra cōfin gunt: ut ex ipā diuersitate sexus appareāt uera eē: q̄ dicūt poetę. Nā qd est aliud argumētū imago catamiti: & effigies aqlę: cum añ pedes Iouis ponūt ī tēplis: & cū ipō pariē adorant: nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat ī ęternū. Nō igit̄ a poetis totū fictū est: aliquid fōrtasse traductū & obliqua figuratio ne obscuratum: quo ueritas inuoluta tegetetur: sicut illud de sortitione regnorum. Aiunt enim Ioui cęlum obtigisse: Neptuno mare: inferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam uenit nisi q̄ in terra gesta res est? Ergo illud in uero est: quod regnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperium Ioui cederet: Plutoni cui cognomen agesilao fuit: pars occidentis obtingeret. Eo q̄ plaga oriētis ex qua lux mortalibus datur superior: occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mēdacō uelauerunt: ut ueritas ipsa persuasione publicę nihil denegaret. De Neptuni sorte manifestum est: cuius regnum tale fuisse dicimus: quale. M. Antonij fuit infinitū illud imperium: cui totius orę maritimę potestatem senatus decreuerat: ut p̄dones persequeretur: ac mare omne paccaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obuenerunt. Quomodo id probari potest: nimirū ueteres historie docent. Antiquus auctor Eubemerus qui fuit ex ciuitate messana res gestas Iouis & cęterorū: qui dū putantur collegit: historiamq; contexuit ex titulis & inscriptionib⁹ sacris: q̄ in antiquissimis templis habebantur: maximeque in fano Iouis triphili: ubi auream columnam positā eē ab iplo Ioue titulus indicabat: in qua columna sua gesta perscripsit: ut monumēta eēnt posteris rerum suarum: hanc historiam interpretatus est Ennius & secutus: cuius hęc uerba sunt. Vbi Iupiter Imperij; neptuno dat maris: ut insulis omnibus: & quę loca sunt secū dū mare omnibus regnaret. Vera sunt ergo quę loquunt̄ poetę: sed obtentu aliquo specieq; uelata. Potest & modos olympus figurā poetis dedisse: ut Iouē dicerēt cęli regnū; eē sortitum: quod olympus ambigū nomē ē: & mōtes & cęli. In olympo aut̄ Iouē habitasse docet historia eadē: quę dicit eadē tēpestare Iupiter in monte olympo maximam partem uitę colebat: et eo ad eum in ius uenibat: si q̄ res in controuersia erant. Itē si quis quid noui iuenerat:

quod ad uitam humanam utile esset: eo ueniebat atq; Ioui offen-
debat. Multa i hūc modū poetę trāferūt: nō ut i deos mentiant:
quos colūt: sed ut figuris uerficolorib⁹ uenustatē: ac leporem car-
minib⁹ suis addāt: q̄ aut nō itelligūt q̄uo: aut quare quidq; figu-
ret: Poetas uelut mēdaces & sacrilegos itequūt: hoc errore dece-
pti etiā philoſophi: q̄ ea q̄ de Ioue ferūt minime cōuenire i deū
uidebāt duos Ioues fecerūt: unum naturalem: alterū fabulosū.
Viderūt ex parte q̄ erat uerum: eum. ſ. de quo poetę loquuntur
hominem fuiſſe. In illo aut naturali Ioue uulgari conſuetudine
religionis inducti errauerunt: q̄ in deū nomen hominis trāſtule-
runt: qui (ut ſupra diximus) quia ſolus eſt non indiget nomine.
Iouē aut illū eē: qui ſit ex ope Saturno q̄ natum: negari non pōt.
Vana igitur perſuaſio eſt eoꝝ: qui nomen Iouis ſummo deo tri-
buunt. Solent enim quidam errores ſuos hac excuſatione defen-
dere. Qui cōuicti de uno deo cum id negare non poſſunt: ipſū
ſe colere affirmāt. Verum hoc ſibi placere: ut Iupiter nomineſ:
quo quid abſurdius. Iupiter enim ſine contubernio coniugis ſi-
lięque: non ſolet coli. Vnde quis ſit apparet: nec fas eſt: id nomē
eo tranſferri: ubi nec Minerua eſt ulla nec Iuno. Quid q̄ huius
nominis proprietates: non diuinam uim exprimit: ſed humanā
Iouem enim Iunonenque a iuuando eſſe dictos Cicero interpre-
tatur. Et Iupiter quaſi iuuans pater dicitur: quod nomen in de-
um minime congruit: quia iuuare hominis eſt: opis aliquid con-
ferentis in eum qui ſit alienus: & exigui beneficij. Nemo ſic de-
um precatur: ut ſe adiuuet: ſed ut ſeruet uitam ſalutemque tribu-
at: quod multo plus eſt: ac maius eſt: q̄ iuuare. Et quoniam de pa-
tre loquimur: pater dicitur filios iuuare cum eos generat. aut
educat. Illud enim leui⁹ eſt q̄ ut eo uerbo magnitudo paterni be-
nificij exprimat: quanto id magis inconueniens eſt deo: qui
uerus eſt pater: per quem ſumus: & cuius toti ſumus: a quo fingi-
mur: animamur: illuminamur: qui nobis uitam impartit: ſalutē
tribuit: uictum multiplicem ſbministrat: non intelligit beneficia
diuina: qui ſe iuari modo a deo putat. Ergo non imperit⁹ mō:
ſed etiā impi⁹ eſt: qui nomine Iouis uirtutem ſummę ptātis im-
minuit. Quare ſi Iouem ex rebus geſtis & ex moribus hoīem fu-
iſſe in terraq; regnaſſe deprehendimus: ſuper eſt ut mortē quoq;
eius inueſtigemus. Ennius in ſacra hiſtoria deſcriptis omnibus

que in uita sua gessit ad ultimū sic ait. Deinde Iupit̄ postq̄ terras
quinq̄s circuiuit: oībusq̄ amicis atq̄ cognatis suis īperiū diuisit:
reliq̄tq̄ hōibus leges: mores: frumētaq̄ parauit: multaq̄ alia bo
na fecit: īmortali gloria memoriaq̄ affect⁹ sēpit̄na monumenta
suis reliq̄t: etate p̄sumata ī creta uitā cōsumauit: et ad deos abiit.
Eūq̄ curetes filij sui decorauerūt curauerūtq̄ eū: & sepulchꝝ ei⁹
ē ī creta ī oppido genoso: & diciē Vesta hāc urbā creauisse ī quo
sepulchro ei⁹ est inscriptū antiqs litteris gr̄ecis. ξευσ κρονου. i.
latine. Iupiter Saturni Hoc certe non poet̄ tradunt: sed antiqua
rum rerum scriptores: que adeo uera sunt: ut ea sibyllinis uerfi
bus confirmentur: qui sunt tales. Δαίμονες ἀψύχουσι μεκ
ύων εἰλωλα καμόντων ὧν κρητη κἀνχημα ταφουσι
ηλίσμορος ἔξει. i. demones inanimis cadauerum simulachra
mortuorum: quoz sepulchra habet creta male peritura. Cicero
de natura deoz cum tres Ioues a theologis enumerari diceret: ait
tertium fuisse cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepul
chrum ostendit. Quomodo igit̄ pōt deus alibi esse uiuus: alibi
mortuus: alibi habere templum: alibi sepulchrum? Sciāt ergo ro
mani capitolium suum: id est summum caput religionum suaz
publicarum nihil esse aliud q̄ inane monumentum. Veniamus
nunc ad eius patre: qui añ regnauit: & qui fortasse plus habebat
in se: q̄ ex coitu tātoꝝ elementoz genitus esse dicat. Videamus
qd̄ in eo fuerit deo dignū. In p̄mis illud quod aureum s̄culum
narratur habuisse: q̄ iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliqd̄ ī
eo quod in eius filio non fuit. Quid enī tā cōueniēs deo q̄ iustuz
regimen ac piū s̄culū. Sed cū eadē rōe natū eē cogito: nō possū
putare deū summū: qd̄ uideam eē aliqd̄ antiquus c̄lū atq̄ terram
At ergo deum quero ultra quē nihil est omnino: qui fons & ori
go sit rerum. Hic sit necesse est: qui c̄lum ipsum cōdidit: terrāq̄
fundauit. Saturnus autem si ex his natus est ut putatur: quemad
modum potest esse deus p̄ncipalis: qui aliis ortum suum debet.
Aut quis p̄fuit mundo: antequam Saturnus gigneretur? Sed
hoc poeticum est (ut dicebam ante) figmentum: nec enim fieri po
terat: ut elementa insensibilia tantoq̄ interuallo separata in unū
coirent ac filium procrearent: aut is qui natus esset non potentif
simum genitoribus similis existeret: sed eā formam gereret: quā
parētes sui n̄ habebāt. Queram⁹ ergo qd̄ ueritatis s̄b hac figura

lateat. Minutius foelix in eo libro q̄ octavius inscribitur sic argu-
mētatus ē. Saturnū cū fugat⁹ eēt a filio ī italiāq; uenisset celi filiū
dictū q̄ soleam⁹ eoꝝ: quoꝝ uirtutē miremur ad eos: q̄ repētine
aduenerit de cēlo cecidisse dicē: terrē aut q̄ ignotis parentib⁹ na-
nos filios nominem⁹. Sūt hęc qdē similia ueri nō tñ uera: q̄ con-
stat etiā tūc regnaret ita eē habitū. Potuit & sic argumentari. Sa-
turnū cū potētissim⁹ rex eēt ad retinēdā parētū suoꝝ memori-
am nomina eoꝝ cēlo terrēq; indidisse: cū hęc prius aliis uocabu-
lis appellarent: qua rōne et montibus & fluminibus nomina sūt
imposita. Neq; enī cum dicunt poetę de progenie Atlantis aut
Inachi fluminis: id potissimum dicūt homines ex rebus sensu ca-
rentibus potuisse generari: sed eos utiq; significant: q̄ nati sūt ex
his hominibus: qui uel uiui uel mortui nomina mōtib⁹ aut flu-
minibus indiderunt. Nam id apud ueteres maxime gręcoꝝque
usitatum fuit: sic maria eorum traxisse nomina accipimus: qui
deciderant in ea: ut Egeum Icarium bellepontū: et in latio Auē-
tinus uocabulum monti dedit ī quo sepultus est. Tyberinus uel
tyberis amni quo mersus est. Non ergo mirandū si nomina eo-
rum cēlo terrēq; attributa essent: qui reges generant potentissi-
mos. Apparet ergo non e cēlo natum esse: quod fieri non potest
sed ex eo homine: cui nomē Vrano fuit: quod esse ueꝝ Trif-
megystus auctor est: q̄ cum diceret admodum paucos extitisse: ī
quib⁹ esset perfecta doctrina in his Vranum Saturnū mercuriū
noīauit cognatos suos. Hęc ille q̄ ignorauit alio traduxit histo-
riā: qui quomodo potuerit argumentari ostendi: nunc dicā quo-
modo: ubi: a quo sit hoc dictum. Non enim Saturnus hoc: sed
Iupit̄ fecit in sacra hostoria sic Ennius tradit. Deinde Paneū de-
ducit in montem: qui uocatur celi stella. Postq̄ eo ascēdit cōtem-
platus est late terras: ibiq; in eo monte arā creat cēlo: primusque ī
ea ara Iupiter sacrificauit: in eo loco suspexit in cēlum: quod nūc
nos nominamus: idque quod supra mundum erat: quod ether
uocabatur de sui aui nomine cēlo nomen indidit. Idq; Iupiter
quod ether uocatur placans primus cēlum nominauit: terrēque
hostiam: quā ibi sacrificauit totā adoleuit. Nec hic tantū sacrifi-
casse Iupit̄ inuenitur. Cęsar quoq; in arato refert Agloastenem
dicere Iouem: cum ex insula naxo aduersus titanas proficiscere-
tur & sacrificiū faceret in littore: aquilā ei in auspiciū aduolasse

quaz uictor bono omine acceptā tutelę suę sibiugarit. Sacra uero historia & añ cōsedisse illi aqlā ī capite: atq; ei regnū portēdisse testat. Cui ergo sacrificare Iupiter potuit nisi cęlo auō: quę dicit Eubemerus ī oceania mortuū: & ī opido aulatia sepultum.

Capitulum. xii. Quomodo stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem.

Voniam reuelauimus mysteria poetarū & Saturni parētes inuenimus ad uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in regno fuit: p̄mum ex hoc ip̄o iā deus nō est: q̄ fuit. Deniq; quod ne iustus quidem fuit: sed impius nō modo in filios: quos necauit uerum etiam in patre; cui dicitur abscidisse genitalia: quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi: quod dicit cęlum totam fabulam explodūt: tanq̄ ineptissime fictam: quam tamē stoici (ut solent) ad rationem physicam conātur traducere: quorum sententiam Cicero de natura deoꝝ differens posuit. Cęlestem inquit altissimam etbereāq; naturā: id est igneā: quę per sese oīa gigneret: uocare uoluerūt ea parte corporis: q̄ cōiunctio ne alterius egeret ad procreandum: quę ratio in Vestam potuit conuenire: si mas diceretur. Iccirco enim uirginem putāt Vestā: quia ignis inuiolabile sit elementum: nihilque nasci posse ex eo: quippe qui omnia quę arripuerit assummat. Ouidi⁹ ī fastis. Nec tu aliud Vestam q̄ uiuam intellige flammam. Nataque de flamma corpora nulla uides. Iure igitur uirgo est: quę femina nulla remittit nec capit: & comites uirginitatis amat. Vulcanoque id potuit ascribi: qui quidem putatur ignis: et tamen poetę eum nō absciderunt. Potuit & soli: in quo est natura & causā gignentiu: na; sine solis igneo calore: neq; nasci quicq̄: augeri potest: ut nulli alij elemento magis opus sit genitalibus q̄ calori: cuius fetu cōcipiuntur: nascuntur: sustentantur omnia. Postremo etiam si ita sit: ut uolunt qui magis abscissum cęlo putemus: q̄ omnino sine genitalibus natum. Nam si per se gignit non indigebat utiq; genitalibus: cum Saturnum ip̄m procrearet. Si uero habuit: & a filio abscissa sunt: ort⁹ rerum & natura omnis interisset. Quid q̄ ipsi Saturno non diuinum modo sensum: sed humanum quoq; adimunt: cum affirmant esse eum Saturnum: qui cursum & conuersionem spaciosum ac temporum continet. Eūq; gręce idip̄m

nomen habere κρῶνον enī dicit: q̄ est idē quod spaciū tēporis. Saturn⁹ enī ē appellat⁹ q̄aturet̄ ānis. Hęc Ciceronis uerba sunt exponētis snīam stoicoꝝ: q̄ q̄ uana sit cui uis itelligē promptissimū ē. Si enī Saturn⁹ cęli ē fili⁹: quō potuit aut tēpus e cęlo gigni aut cęlū a tempore absćidi: aut postea tēp⁹ īperio spoliari a filio Ioue: aut quomodo Iupiter natus est ex tempore: aut quibus anis saturari possit ęternitas: cui nullus est finis?

Capituluꝝ. xiiij. Quomodo poetę & historici euacuant stoicorum traditionem de Ioue & aliis dīs.

I ergo uanę sunt istę rationes philosophorū: quid supest nisi ut uere factum esse credam⁹: idest hominem ex homine absćissuꝝ: nisi forte aliq̄ existimet dictū fuisse: qui timuit coheredem: cum si quid diuinitatis habuisset non patris genitalia debuerit amputare: sed propria: ne Iupiter nasceretur: qui eum regni possessione priuauit. Idem sororem suam Rheam: quam latine Opem dicimus: cum haberet uxorem: responso uetitus eē dicitur mares liberos educare: quod futurū esset: ut a filio pelleret: quā rem metuens natos sibi filios non utiq̄ deuorabat: ut ferunt fabulę: sed necabat: q̄q̄ scriptū sit in historia sacra Saturnuꝝ & Opem: cęterosq̄ tunc homines humanam carnem solitos hęsitare. Verum primum Iouem leges hominibus moresq̄ condētem edicto prohibuisse ne liceret eo cibo uesci: quod si uerū est quę potest in eo fuisse iusticia? Sed fictum sane putemus Saturnum filios deuorasse modo cum aliqua ratione. Nūc iccirco qđ ait uulgus comedisse filios eum qui extulerit sepultureque mandauerit. Ops autem cum Iouem peperisset subtraxit infantē: eūq̄ nutriendum furtim misit in cretam. Rursum imprudentiam reprehendam necesse est. Cur enim responsum ab alio accepit potius? Cur in cęlo constitutus in terra non uidebat? Cur cum coribantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potētior aut maior: quę illius uinceret potestatem? Nimirum senex a iuuenē facile uictus est: ac spoliatus imperio: fugit igitur expulsus: & in italiam nauigio uenit cum errasset diu: ticut Ouidius īfastorum libris refert. Causa ratis super est tuscum rate uenit ad amnem: Ante pererrato falcifer orbe deus. Hunc errantem atque

inopem Ianus excepit: cuius rei argumēta sunt nummi ueteres :
 in quibus est cum duplici fronte Ianus. Et in altera parte nauis :
 sicut idem poeta sibiicit. At bona posteritas puppim formauit in
 ere: hospitis aduentum testificata dei. Omnes ergo non tantum
 poetę : sed historiay quoq; ac reꝝ antiquarum scriptores homi
 nem fuisse consentiunt: qui res eius in Italia gestas memorię pro
 dideūt. Gręci Diodorus & Tallus : latini Nepos & Cassius &
 Varro: nam cum agresti quodam more in Italia uiueretur: is ge
 nus indocile ac dispersum montibus altis composuit : legesque
 dedit: latium & uocari maluit: his quoniam tutus latuisset ī oris
 Censet ne aliquis deum esse : qui pulsus est: qui fugit: qui latuit ?
 Nemo tam stultus est: qui enim fugit aut latet & uim & morteꝝ
 timeat necesse est. Orpheus quia temporibus eius recentior fuit
 aperte Saturnum in terra & apud homines regnasse cōmemorat
 πρῶτιστος μὲν ἀναξεν ἐπὶ χθονίοων κρόνος ἀνδρῶν. ἐκ
 Δέ κρόνου γένετ' ἀναξ μετὰσ εὐρύππια ξένος: idest primus
 quidem regnauit terrestrium Saturnus uiuorum: ex Saturno autē
 generatur ipse rex magnus latus uisibus Iupiter. Item noster Ma
 ro . Aure⁹ hanc uitam in terris Saturnus agebat. Et alio loco Au
 rea: ut perhibent illo sub rege fuere sęcula sic placida: populos in
 pace regebat. Neq; superius dixit in cęlo egisse uitam: neq; inferi
 us superos in pace rexisse . Vnde apparet illum regem fuisse ter
 renum: quod alibi apertius declarat. Aurea cōdet sęcula: qui rur
 sus latio regnata per arua Saturno quondam. Ennius quidem in
 Eubemero non primum dicit regnasse Saturnum: sed Vranum
 patrem. Initio inquit primus in terris imperium summū Celus
 habuit : is id regnū una cū fratrib⁹ suis instituit atq; parauit . Nō
 magna dissensio : si qdē maximoz auctoz de filio ac patre du
 bitatio est: sed tñ utrūq; fieri pōt: ut & primus Vranus eminere
 īter ceteros potētia coeperit: & pncipatū habē non regnū: postea
 Saturnus maiores sibi opes compauit: ac regiuꝝ nomē asciuerit.

Capitulum. xiiiij. Quid inde Ennius doceat ī sacra historia.

Vnc quoniā ab his que retulimus aliquātulum sacra histo
 ria dissentit apiamus ea q̄ ueris litteris cōtinētur : ne poeta
 rum ineptias in accusandis religionib⁹ sequi ac pbare uideamur.

Hęc enī uera sunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan
q̄ maior natu erat: postulat ut ipse regnaret: ubi Vesta mat̄ eorū
& sorores Ceres atq; Ops suadēt Saturno: ut de regno non cōce
dat fratri. Ibi Titā: q̄ facie deterior esset: q̄ Saturn⁹: iccirco & q̄
uidebat matrē atq; sorores suas operā dare: ut is Saturnus regna
ret: cōcessit ei ut is regnaret. Ita q̄ pact⁹ ē cū Saturno uti: si quid
liberū uirilis sexus ei natū eēt: ne quē educaret: id ei⁹ rei cā fecit: uti
ad suos gnatos regnū rediret. Tū Saturno fili⁹: q̄ p̄m⁹ nat⁹ ē euz
necauerūt. Deinde posteri⁹ nati sūt gemini Iupit̄ atq; Iuno. Tūc
Iunonē Saturno ī cōspectu dedere: atq; Iouē clā abscondūt: dātq;
eum Vestę educandum celantes Saturno. Itē Neptunū clam Sa
turno Ops parit: eumq; clanculum abscondit: ad eundem modū
tertio partu Ops parit geminos Plutonem & Glauca. Pluto la
tine est Diespiter: alii Orchum dicūt: ibi Glauca filiā Saturno
ostendunt: ac filium Plutonem celant atq; abscondunt. Deinde
Glauca parua emoritur. Hęc utiq; scripta sunt Iouis fratru; atq;
eius stirps aut cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptio
ne traditum est. Item paulo post hęc refert. Deinde Titan postq̄
reliquit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam sedu
cit secum filios suos: qui Titani uocantur: fratremque suum Sa
turnum atque Opem comprehendit: eosque muro circumegit
& custodiam his apponit. Hęc historia q̄ uera sit: docet Sibylla
erithręa: eadem fere dicens nisi q̄ in paucis: quę ad rem non perti
nent discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine: q̄
patrem uinxisse compedibus perhibetur. Id enim Titā patruus
fecit: q̄ ille contra pactionem iusq; iuranduz mares liberos sustu
lisset. Reliqua historia sic contextitur: Iouem adultum cum audi
uisset patrem atq; matrem custodijs circumseptos: atq; in uincu
la coniectos uenisse cū magna cretensium multitudine titanūq;
ac filios eius pugnando uicisse: parentes uinculis exemisse: patri
regnum reddidisse: atq; ita in cretam remeasse. Post hęc deinde
Saturno datam sortem: ut caueret ne filius eum regno expelleret:
illū eleuandę fortis atq; effugiēdi pericui grā insidiatus Ioui ut
eū necaret. Iouē cognitis insidijs regnum sibi denuo uendicasse
ac fugasse Saturnum: qui cum iactatus esset per omnes terras per
sequentibus armatis: quos ad eū cōprehendendum uel necanduz
Iupiter miserat: uix in Italia locum in quo lateret inuenit.

Capitulū. xv. Qua ratione homines dīj coeperūt nominari.

Vibus ex reb⁹ cū constet illos hoīes fuisse: nō est obscuruz
qua rōe dīj coeperūt noīari. Si enī nulli reges añ Saturnum
uel Vranū fuerūt pp̄t hominū raritatē: q̄ agrestē uitā sine ullo
rectore uiuebāt: nō ē dubiū qn illis tēporibus hoīes regē ip̄m to
tāq; gētē sūmis laudib⁹ ac nouis honoribus ictare coeperunt: ut
etiā deos appellarēt: siue ob miraculū uirtutis hoc uere putabant
rudes adhuc & simplices: siue ut fieri solet in adulatione p̄sentis
potētīe siue ob bñficia: qbus erant ad hūanitatē cōpositi. Dein
de ipsi reges cū cari fuissent his: quoꝝ uitā cōposuerāt magnum
sui desiderium mortis reliquerunt. Itaq; homines eorum simu
lachra finxerunt: ut haberent aliquod ex imaginū cōtemplatione
solatium: progressiq; longius per amorem meriti memoriā de
functoꝝ colere coeperunt: ut grām referre benemeritis uiderent:
& successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem:
quod Cicero de natura deorum docet dicent. Suscepit autem
uita hominum consuetudoq; communis: ut beneficiis excellētes
uiros in cēluz fama ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules: hinc Ca
stor: hinc Pollux: hinc Aesculapius: hinc liber. Et alio loco atq;
alio in plerisq; ciuitatibus intelligi potest acuendē uirtutis grā:
aut quo libentius reipublicę causa periculuz adiret optimus q̄sq;
uiorum fortium memoriā honore deorum immortalīū con
secratam. Hac scilicet ratione romani Cēsares suos consecraue
runt: & mauri suos reges. Sic paulatim religiones esse coepere
dum illi primi qui eos nouerant eo ritu: eos liberos ac nepotes:
deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamē summi reges ob
celebritatem nominis in prouintiis omnibus colebantur. Priua
ti uero singuli populi gentis: aut suę urbis cōditores: seu uiri for
titudine insignes erāt: seu foemīę castitate mirabiles sūma uene
ratione coluerunt: ut egyptii Isidem: mauri Iubam: macedones
Cabyrim: poeni Vranū: latini Faunum: sabini Xanctū: romani
Quirinū: eodē utiq; mō Athenę Mineruā: famos Iunonem: pa
phos Venerem: lemnos Vulcanū: naxos Libeꝝ: Apollinē del
phos. Sic per populos atq; regiones uaria sacra suscepta sūt: duz
grati homines eēi suos principes cupiunt. Et quod alios hono
res uita carentib⁹ deferant inuenire non possunt. Pręterea pietas

eorum: q̄ successerant plurimū contulit ad errorē : qui ut diuina
stirpe nati uiderēt diuinos honores parētib⁹ detulerūt: deferriq̄
iusserūt. An nō pōt aliq̄s dubitare quō religiones deoz̄ sint īsti-
tute: cū apud Maronē legat Aenez̄ uerba socijs̄ īperātis! Nunc pa-
teras libate Ioui p̄cibusq̄ uocate Anchisen genitorē: cui nō tan-
tū īmortalitatē: ueq̄ etiā uentoz̄ tribuit p̄tatem. Poscamus uētos
atq̄ hęc mea sacra quotannis: urbe uelit posita templis sibi ferre
dicatis. Idem. s. de Ioue Liber & Pean & Mercurius & Appollo
fecerunt. Ac postea de his ipsis successores eorum accesserunt
etiam poetę & compositis ad uoluptatem carminibus in cęlum
eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegi-
ribus mendacibus adulantur: quod malum a gręcis ortū est: quo-
rum leuitas instructa dicendi facultate et copia: incredibile ē quā-
tas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq̄ admirati eos et susce-
perunt primi sacra illorum & uniuersis gentibus tradiderunt.
Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat. ἔλλάσθη τῆ πε-
ποίθασ ἐπ' ἀνδρασ ἐν ἡγεμόνας πόρστι λέδωρα μαθαία
καταφθιμένοις ἀνατιθῆσ θύεισ εἰδῶλοισ τίσσοί ἐν νῶ
πλάνην εβάλεν ὥστεσε τάλε ποιεῖν μετ' αὐτοῦ θεοῦ
πρόσωπου ἀπόλελιμμένου. i. gręcia quid confidis in uiros
principes: quid dona inania mortuis acquiris: immolas idolis:
qui tibi in mentē errorē imposuit dei faciem relinquēt! Marcus
Tullius qui nō tantū perfectus orator: sed & philosophus fuit:
si quidē solus exstitit Platonis imitator in eo libro: quo seipm̄
de morte filię consolatus est: nō dubitauit dicere deos qui publi-
ce colerentur homines fuisse. Quid ipsius testimonium eo de-
bet grauissimum iudicari: quod & augurale habuit sacerdotiū
& eosdem se colere uenerariq̄ testatur. Itaq̄ intra paucos uersu-
culos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filię eodem se
modo consecraturum esse profiteretur: quo illi a ueteribus sunt
consecrati: et illos mortuos esse docuit: originem uanę supstitō-
nis ostendit. Cum uero inquit & mares & foeminas cōplures ex
hominib⁹ in deoz̄ numero esse uideamus: & eorum in urbibus
atq̄ agris augustissima delubra ueneremur: assentiam eoz̄ sapiē-
tię: quoz̄ īgenijs & iuentis omnem uitam legibus & īstitutis ex-
cultā cōstitutāq̄ habem⁹. Quod si ullū unq̄ animal consecradū
fuit: illud profecto fuit si Cadmi aut Amphitriionis progenies

aut Tyndari in cælum tollenda fama fuit: huic idem honos certe dicendus est: quod quidem faciat. Teque omnium optimam doctissimamque approbatissimam diis immortalibus ipsis in eorum coetu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo: fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Ciceronem. Atque omnia illa oratio & doctrina & exemplis & ipso loquendi genere perfecta non egri: sed constantis animi ac iudicii fuit. Et haec ipsa sententia nullum profert iudicium doloris. Neque enim illum puto tam uarie: tam copiose: tam ornate scribere potuisse: nisi luctum eius & ratio ipsa & consolatio amicorum & temporis longitudo mitigasset. Quid quod idem dicit in libris de republica: idem de gloria. Nam de legibus: quo in opere Platonem secutus leges uoluit ponere: quibus putaret usuram esse iustam: & sapientem ciuitatem de religione ita sanxit. Diuos & eos qui caelestes semper habiti sunt: colunt: & illos: quos in caelo merita locauerunt: Herculem: Liberum: Aesculapium: Pollucem: Castorem: Quirinum. Item in tusculanis cum diceret totum pene caelum humano genere completum: si uero inquit scrutari uetera: ut ex illis ea quae scriptores graece prodiderunt eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dii qui habentur: hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quare quorum demonstrantur sepulchra in graecia reminiscere: quoniam es initiatus quae tradantur sepulchra mysterijs. Tu denique quam hoc late pateat intelliges testatus est: uidelicet Attici conscientiam ex ipsis mysterijs intelligi posse: quod omnes illi homines fuerunt: quae coluntur: et cum de Hercule: Libero: Aesculapio: Castore: Polluce incunctanter fatentur. De Appolline ac Ioue patribus eorum. Item de neptuno uulcano Marte & Mercurio: quos maiorum gentium deos appellauit timuit aperte confiteri. Et iccirco ait late hoc patere ut idem de Ioue ceterisque antiquioribus diis intelligamus: quorum memoria si eadem ratione ueteres consecrauerunt: quia se imaginem nomenque filiae consecratum esse dicit ignosci merentibus potest: credentibus non potest. Quis enim tam demens qui consensu & placito innumerabilium stultorum aperiri caelum mortuis arbitretur: aut aliquem quod scelerato homini placuit Antonio: deus Quirinus quia hoc ipse non habeat dare alteri posse? Apud romanos deus Iulius quae hoc storibus uisum est: cum alter gemini fratris extiterit: alter patrie parricida: quod si consul non fuisset Antonius. C. Caesar pro suis in rempublicam meritis: etiam defuncti hominis honore

caruisset. Et quidem consilio Pisonis socii: & L. Cæsaris propinqui
quætabat funus fieri. Et Dolobellæ consul quæ colonam in foro: id est in
titulum eius euerit: ac foris expiauit. Nam Romulum desiderio suis fu-
isse declarat Ennius: apud quem populus amissum regem dolens hæc lo-
quitur. O Romule Romule dic quæ te patriæ custodere dii genuerunt.
Tu produxisti nos intra luminis oras. O pater: o genitor patriæ: o san-
guine diis oriundum: ob hæc desiderium facilem creditum est Iulio Procu-
lo mentienti: quæ sibi natus a patribus est ut nunciaret plebi sue uidisse
se regem humano habitu augustiorem: eumque mandasse ad po-
pulum ut sibi delubrum fieret: se deum esse & Quirinum uoca-
ri: quo facto & ipsi populo persuasit Romulum ad deos abiisse:
& senatum suspitione cædis regiæ liberauit.

Capitulum. xvi. Qua ratione dii esse non possunt: quos sexus
discernit. Et quæ in naturam dei non accidit: aut sexus: aut coitus:
aut officium generandi.

Oteram his quæ retuli esse contentus: sed supersunt adhuc
multa suscepto operi necessaria. Nam quamuis ipso religi-
onum capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamen prosequi
cetera & redarguere plenius inueteratam persuasionem: tandem
homines pudeat suorum ac poeniteat errorum. Magnum hoc
opus & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere
pergo: ut ait Lucretius: qui quidem hoc efficere non poterat: quæ
nihil ueri affererat. Nostrum est hoc officium: qui & uerum de-
um asserimus: & falsos refutamus. Illi ergo qui poetas finxisse
de diis fabulas opinantur: et deas foeminas esse credunt et colunt:
reuoluuntur imprudentes ad id quod negauerant: coire illos ac
parere. Nec enim fieri potest: quin duos sexus generandi causa
sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate non intelligunt
consequens esse: ut concipiant: quod in deum cadere non potest
sed ut isti putant: nam & Iouis esse filios dicunt & ceterorum deo-
rum. Nascuntur ergo et quotidie quidem dii noui: nec enim uicium
ab hominibus fecunditate. Igitur deorum innumerabilium plena
sunt omnia: nullo scilicet moriente. Nam cum uis hominum incredibilis
numerus sit inestimabilis: quos tamen sicuti nascuntur mori ne-
cesse est. Quid deorum esse tandem putemus: quæ tot sæculis nati sunt:

immortalesq; manserunt. Cur ergo tam pauci colunt nisi forte arbitramur non generandi causa: sed tantummodo capiende voluptatis duos esse sexus deorum: & ea exercere: quae hominibus & facere & pati pudet. Cum uero dicant aliqui ex aliquibus nati: consequens est ut semper nascantur: si quidem aliqui sunt nati: uel si aliqui nasci desierunt scire nos conuenit. Cur autem quoniam desierint: non illepide Seneca in libris moralibus philosophiae. Quid ergo est inquit quare apud poetas fallacissimus Iupiter desierit liberos tollere? Vt sexagenarius factus est: & illi lex papia tabulam imposuit. An imperauit ius trium liberorum: an tandem illi uenit in mentem ab alio expectes alteri quod feceris? Et timet ne quis sibi faciat: quod ipse Saturno. At isti qui deos asserunt uideant quomodo respondeant huic argumento quod inferemus. Si duo sunt sexus deorum: sequitur concubitus. Si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enim carent uirtute ac pudore: ut hoc promiscue aut in propatulo faciant: sicut multa uidemus facere animalia. Si domos habent consequens est: ut & urbes habeant: & quidem auctore Nasone qui ait. Plebes habitat diuersa locis ac fronte potentes: Celicole clarique suos posuere penates. Si habent urbes: & agros igitur habebunt. Iam quis non uideat quae sequantur: arare illos & colere quod uictus causa fit: ergo mortales sunt: quod argumentum idem retrouersum ualeat. Si enim agros non habent: nec urbes quidem. Si urbes non: nec domos quidem. Si domibus carent: ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest: et sexus igitur foemineus. In dijs autem uidemus & foeminas esse ergo dijs non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis potest. Ita enim res rem sequitur: ut haec ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis ex duobus sexibus alter fortior alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt: foeminae imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in deum: ergo nec foemineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio: ut dijs non sint: quoniam in dijs & foeminae sunt.

Capitulū. xvij. Quod stoici fidem historiae & poetarum figmenta inani physicaliōe peruertunt: & quae miseriae & turpitudines de dijs referantur.

Bas rationes stoici alio uersu deos interpretantur. Et quae non uident quia sit in uero conantur eos cum rerum

naturalium ratione cōiungere: quos Cicero secutus de dijs: ac religionib⁹ eoꝝ hāc sniam tulit. Videtis ne igit⁹: ut a phycis reb⁹ bñ atq; utiliē iuentis tracta rō ē ad cōmenticios ac fictos deos: q̄ res genuit falsas opiniones errorefq; turbulētos supstitiones pene aniles: & formę enī deoꝝ nobis: & etates: & uestit⁹ ornatufq; noti sūt. Genera p̄terea coniugia: cognatiōes oēs: oīaq; traducta ad similitudinē ibecillitatis hūanę. Quid plani⁹? Quid ueri⁹ dici pōt Romanę philosophię p̄nceps: & amplissimo sacerdotio p̄dit⁹ cōmēticios ac fictos deos redarguit: quoꝝ cultus supstitiones pene aniles esse testat⁹: falsis opinionibus erroribusq; turbulētis implicatos esse homines quęritur? Nam totus liber tertius de natura deoꝝ omnes funditus religiones euertit ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidē: sed fiducia illi defuit ignorantia ueritatem: quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere quid non sit: q̄ quid sit: hoc est falsa se intelligere uera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos: qui dij putantur. Et eorum memoriam post mortem consecratam: ideo etiam etates diuersę sunt: & certę imagines singulorum q̄ in eo habitu & etate singulorum simulachra configurata sunt: in qua quęq; mors deprehendit. Consideram⁹ si placet erūnas infeliciū deorum: Isis filium perdidit: Ceres filiam expulsam & per orbem terrę iactatam: Latona uix insulam parua; in qua pareret inuenit: Deum mater & amauit formosum adolescentē & eundem cum pellice deprehensum exectis uirilib⁹ se ī uiꝝ reddidit. Et nūc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrantur. Iuno Pellices acerrime persecuta est: quia parere ipa nō potuit ex fratre. Insulam samū scribit Varro prius partheniam nominatam q̄ ibi Iuno adoleuerit: ibiq; etiā Ioui nupsit: itaq; nobilissimum & antiq̄ssimū templum eius est Sami: & simulachrum in habitu nubentis figuratum: & sacra eius anniuersaria nuptiaru; ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo postea mulier: hominem fuisse qui non intelligit pecudē se fateretur? Quid loquar obscenitatem Veneris omnium libidinibus prostituta; non deorum tātum: sed etiam hominum? Hęc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam: ex Mercurio hermaphroditum: qui est natus Androginus: ex Ioue cupidine; ex Anchisa

Aeneam ex buthe Herichen. Ex Adone qde; nullū potuit q etiā
tū puer ab apro ictus occisus ē: q̄ p̄ma ut ī historia sacra cōtinet
artē meretriciā īstituit: auctorq; mulierib⁹ ī cypro fuit: uti uulgo
corpoꝝ q̄stus facerēt. Qd' iccirco īperauit ne sola p̄t̄ alias mu-
lieres īpudica & uiroꝝ appetēs uideret. Etiā ne habet hęc aliqd
numinis: cui⁹ plura numerāt adulteria q̄ part⁹. Sed ne illę quidē
uirgines illibatam castitatem seruare potuerunt. Vnde enim pu-
temus Erichthonium eē natū: an ex terra: ut poetę uideri uolūt?
At res ipsa clamat. Nam cu; Vulcanus dijs arma fecisset: eiq; Iu-
piter optionem dedisset p̄mii quod uellet postulandi: iurassetq;
ut solebat per infernam paludem: se nihil negaturum: tum faber
claudus Mineruę nuptias postulauit. Hic Iupiter optimus maxi-
mus tanta religione constrictus abnuere non potuit: Mineruam
tamen monuit repugnare pudicitiamq; defendere: tu; in illa col-
luctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semē unde sit
Erichthonius natus: idq; illi nomen impositum: ἀπό τῆς ἐρί
δοσ καὶ χθονός. idest ex certamine atq; humo. Cur igitur uir-
go eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus
uirginibus cecropidis commendauit: euidēs ut opinor incestū:
quod nullo modo tolerari possit. Altera cum pene amatorem
suum perdidisset: qui erat turbatis distractus equis: p̄stantissi-
mum medicum Aesculapium curando iuueni aduocauit: eumq;
sanatū secretis alma recondit sedibus. & Nymphę egerię: nemo-
riq; relegat. Solus ubi in syluis italis ignobil' euum exigeret: uer-
soque ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult hęc tam diligens
tam sollicita curatio? Quid secretę sedes? Quid relegatio uel tam
longe: uel ad mulierem: uel ad insolitudinem? Quid deinde no-
minis commutatio? Postremo quid equorū; tam p̄tinax abomi-
natio? Quid significāt hęc omnia nisi cōsciētia; stupri: aut amo-
rē minime uirginalem? Erant plane: cur tantum laborem pro tā
fidei iuuenē susciperet: qui amanti nouerçę obsequium p̄negaret.

Capitulum. xviii. Quomodo refellantur hi qui deos esse fa-
ctos ex hominibus mentiantur.

Oc in loco refellendi sunt etiam hi qui deos ex hominib⁹
esse factos non tantum fatentur: sed ut eos laudent etiam

gloriantur aut uirtutis gratia: ut Hercule: aut munerum: ut Cererem ac Liberam: aut artium reperta: ut Aesculapium uel Mineram. Hec uero quam inepta sint: quamque non digna propter quam homines inexpressibili se scelere committunt: hostesque deo uero fiat: quam contempto mortuorum sacra suscipiunt ex singulis rebus ostendat. Virtute esse dicunt: quam hominem tollat in celum: non illam de qua philosophi dixerunt: que posita est in bonis animi sed hanc corporalem que dicitur fortitudo: que quoniam precipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est: ut corporis uires diuinum uel etiam humanum bonum iudicet: cum sint et maiores pecudibus attributa: ut uno morbo sepe frangantur: uel ipsa senectute oculi minuuntur et corruant: Itaque idem ille cum deformari ulceribus thoros suos cerneret: nec sanari se uoluit: nec senem fieri: ne quando seipso minor aut deformior uideretur. Hunc ergo quo uiuum seipsum combusserat ascendisse in celum putauerunt: eaque ipsa que stultissimi admirati sunt simulachris & imaginibus compressa & consecrata posuerunt: ut imperpetuum uanitatis eorum monumenta prestarent: qui ob necesse bestiarum deos fieri credidissent. Sed hec grecorum fortasse culpa fit: qui res leuissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri num sapientiores: quam athleticam quam uirtutem contemnunt: quia nihil obest sed regiam: quia late solet nocere: sic admirantur ut fortes & bellicosos duces in deorum coetu locari arbitrentur. Nec esse ullam aliam ad immortalitatem uiam: quam exercitus ducere: aliena uastare: urbes: delere oppida excidere: liberos populos aut trucidare: aut subicere seruituti: uidelicet quo plures homines afflixerint: spoliauerint: occiderint: eo se nobiliores & clariores putant: & inanis glorie specie capti sceleribus suis nomen uirtutis imponunt. Iam mallet ut a ferarum cedibus deos sibi fingerent: quam immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem iugulauerit pro contaminato ac nefario habetur. Nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem qui infinita hominum milia trucidauerit: cruore campos mundauerit: flumina infecerit: non modo in templum: sed etiam in celum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus. Sic fas cecidendo caelestia scandere cuiquam est: mihi soli caeli maxima porta patet: scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quam in tenebris Africane uersatus es: uel potius o poeta

qui per cędes & sanguinę patere hominib⁹ ī cęlū ascensū putaueris. Cui uanitati etiā Cicero assentit. Est uero īquit Africane: naꝝ & Herculi eadē ip̄a porta patuit tāq̄ ip̄e plane cū id fieret ianitor fuerit ī cęlo: eq̄dē statuere nō possū dolēdū ne poti⁹ ridendū an putē: cū uideā & graues & doctos & (ut sibi uident) sapiētes uiros: ī tā miserādis erroꝝ fluctib⁹ uolutari: sed hęc ē uirtus q̄ nos īmortales facit: mori qdē malī q̄ exitiū eē q̄ plurimis: si alit̄ parari īmortalitas nō pōt: nisi p̄ sanguinē: quid fiet: si omnes ī cōcordiam cōsenserit. Quod fieri pōt: si pernitioso & impio furore proiecto īnocentes esse ac iusti uelīt. Num igitur nemo erit cęlo dignus? Num peribit uirtus: quia hominibus in homines sequire non dabitur? Sed isti qui euerſiones urbium populorumq; summam gloriam comptant: ocium publicum non ferent: rapient sequent: & iniurijs insolenter illatis hūanę societatis foedus irrumpent: ut habere hostem possint: quę sceleratius deleant q̄ laceſserint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomē deorū Cereri ac Libero traditio munerum fuit. Possum diuinis docere litteris: unum atq; fruges ante progeniem cęli: atq; Saturni fuisse in usu; hominum: sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus uideri aut maius collegisse fruges: hi q; fractis panem facere docuisse: aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinumq; fecisse: q̄ fruges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra. Reliquerit hęc sane deus humanis ingenijs eruenda: tamen fieri non potest quin ipsius sint omnia: qui tribuit sapientiam homini: ut inueniret & ipsa illa: quę possent inueniri primus inuenit. Artes quoq; suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur: ut Aesculapio medicina: Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos q; fullo nicā lutrināq; docuerūt. Cur aut̄ figulino reptoni honos non habetur? An quia isti diuites uasa famia cōtemnunt? Sunt & alię artes quaz̄ repertoꝝ humane uite plurimū profuerūt. Cur non etiam illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerua est: quę omnes reperit. Ideoq; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in cęlum. Est uero causa cur quisq; derelinquat eum: qui terram cum animantibus: cęlum cu; astris & luminibus exorsus est: ut eaz̄ ueneretur: quę telā docuit ordiri. Quid ille qui uulnera in corporibus sanare docuit? Num potest esse p̄stantior: q̄ qui corpora ip̄a formauit: sentiendi aut uiuendi

rationem dedit Herbas deniq; ipsas & cetera quibus medendi
ars constat: excogitauit atq; protulit.

Capitulum. xix. Quod deos uanos & deum uerum nemo
simul potest colere.

¶ Tenim dicit aliquis & huic sūmo: qui fecit omnia: & illis
qui partem proferunt suam uenerationem esse tribuendā.
Primum nec factum est unq;: ut qui hos colit etiam deum colue
rit: neq; fieri potest: quoniam si bonos idem tribuitur aliis: ipse
ideo non colitur: cuius religio est illum esse unum ac uerum deū
credere. Clamat summus poeta eos omnes: qui inuentas uitam
excoluere per artes apud inferos esse: ipsumq; illum medicine re
pertorem talis & artis ad stygias undas fulmine esse detrusū: ut
intelligamus quātum ualeat pater omnipotens: qui etiā deos ful
minibus extinguat: sed homines ingeniosi hanc secum habebāt
fortasse rationem: quia deus fulminari non potest: apparet non
esse factum: imo uero quia factum est apparet hominem fuisse
non deum. Mendacium enim poetarum non in facto sed in no
mine. Metuebant enim malū si cōtra publicā p̄suasionē faterent̄
qd' erat uey. Qd' si hoc cōstat iter ipos ex hominib⁹ deos factos:
cur ergo nō credunt poetis: si qñ illoꝝ fugas & uulnera: & mor
tes: et bella: & adulteria describūt! Quib⁹ ex reb⁹ itelligi dat̄ nō
potuisse ullo pacto fieri deos: q; ne hoies qdem p̄bi fuerunt: eaq;
in uita sua gesserunt quę mortem pariunt sempiternam.

Capitulum. xx. De propria romanorum religione.

¶ Enio nunc ad proprias romanorum religiones: quoniam
de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa honorib⁹ est
affecta diuinis. Et ferrem si animal ipsum fuisset: cuius figuram
gerit. Sed auctor est Liuius: larentinę eē simulacrum: & qdem
non corporis: sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor:
& pp̄e uulgati corporis uilitatem Lupa iter pastores: id est mere
trix nuncupata ē: unde etiā Lupanar dicit̄. Exemplū scilicet athe
nienfium in ea figuranda romani secuti sunt: apud quos mere
trix quędam nomine Leęna cum tyrannum occidisset: quia
nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo: animalis

effigiem posuerunt: cuius nomē gerebat. Itaq; ut illi monumen-
tū ex noīe: lic isti ex p̄fessione fecerūt. Huius nominis etiā dies
festus dicat⁹ est & larētilinalia cōstituta. Nec hāc solā Romani
meretricē colūt: sed Faulam quoq; quā Herculis scortū fuisse
Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit: quā
etiam meretrices assequātur. Flora cū magnas opes ex arte mere-
tricia quēsiuisset: populū Romanū scripsit heredē: certāq; pe-
cuniā reliquit: cuius ex ānuo foenore suus natalis dies celebrare
editione ludorū quos appellāt floralia. Quod q; senatui flagi-
tiosum uidebat ab ipso nomine argumentū sumi placuit: ut pu-
dēde rei quēdā dignitas adderet. Deā finxerūt esse: quē florib⁹
pr̄tū: eāq; oportere placari: ut fruges cū laborib⁹: aut uitib⁹ be-
ne prospereq; florescerēt. Eū colorē secutus in fastis poeta non
ignobilē nymphā fuisse narrauit quē sit coloris uocitata: eamq;
Zephyro nuptā quasi dotis loco id accepisse muneris a marito
ut haberet omniū florū ptātem. Honestē quidē ista dicunt: sed
inhonestē turpiterq; credūt. Nō debēt cū ueritas q̄rit huiusmo-
di nos uelamēta decipere. Celebrant ergo illi ludi cū omni lasci-
ua cōueniētes memoriē meretricis. Nam pr̄ter uerboꝝ licētiā
quibus obscenitas oīs effundit: exuūtur etiā uestibus populo
flagitante meretrices: quē tunc mimorum funguntur officio: eti-
am in conspectu populi usq; ad satietatem impudicorum lumi-
nū cū pudendis motibus detinentur. Cloacinē simulachriū in
cloaca maxima repertum Tatiū consecrauit: & quia cuius esset
effigies ignorabat ex loco illi nomen imposuit. Pauorem pallo-
remq; Tullius Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā
nisi dignum fuisse quē semper deos suos sicut optari solet pr̄-
sentes haberet. Ab hoc illud. M. Marcelli de cōsecratione hono-
ris atq; uirtutis honestate nominum differt re congruit. Eadem
uanitate mentem quoq; inter deos Senatus quoque collocauit:
quam profecto si habuisset eiusmodi sacra nūquam suscepisset
Magnum Cicero audaxq; cōsiliū suscepisse gr̄ciā dicit: q; cu-
pidinū & amorū simulachra in gymnasijs cōsecrasset: adulat⁹ est
uidelic; Athico: & irrisit hoīe; familiarē. Nō est enim illud ma-
gnū aut omnino cōsiliū dicēdū fuit: sed impudicoꝝ hominum
perdita & deplorata nequitia: qui liberos suos: quos erudire ad
honestā deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus
d

d

flagitiorum deos & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptorū lumib⁹ patēt: & in illa coli etate uoluerunt: quę simplex & improvida prius irretit: & in laqueos pōt cadere q̄ cauere. Quid mirū si ab hac gēte uniuersa flagitia manarunt: apud quā ipsa uicia religiosa sunt: eaq; nonmō nō uitant: uerū etiā colunt. Et ideo huic sentētię tanq̄ gręcos prudētia uinceret adiecit Virtutes enī oportere non uicia consecrari. Quod si recipis o Marce Tulli nō uides fore ut irrūpāt uicia cū uirtutibus: q; mala bonis adherēt & in animis hominū potentiora sunt: quę si uetas cōsecrari: respōdebit tibi eadē illa gręcia se alios deos colere ut p̄sint alios ne noceāt. Hęc enim exculatio semp̄ est eorum: q; mala sua pro dīs habent: ut Romani rubiginem ac febrem: si ergo uicia cōsecrāda nō sunt: in quo tibi assentior: ne uirtutes quidem. Non enim per se sapiunt: aut sentiunt: neq; intra parietes: aut ediculas luto factas: sed intra pectus collocandę sunt: & interius comprehendendę ne sint falsę: si extra hominem fuerint collocatę. Itaq; p̄claram illam legem tuam derideo: quam ponis his uerbis. Ast illa propter quę datur homini ascensus in cęlum: mentem: uirtutem: pietatem: fidem: earumq; laudum delubra sunt. An quin hęc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sint: in homine ip̄o necesse est sint. Si aut̄ sint extra hominē: quid opus est ea colere quibus careamus. Virtus colenda est nō imago uirtutis: & colēda est nō sacrificio aliquo: aut thure: aut precatōne solemni: sed uolūtate sola aut proposito. Nam quid est aliud colere uirtutem: nisi eam comprehendere animo & tenere: quod unusquisq; simul accepit uelle consequitur! Hic solus uirtutis est cultus: nam religio & ueneratio nulla alia nisi unius dei tenenda est. Quid igitur opus est o uir sapientissime superuacuis extructionibus loca occupare: quę possint humanis uisibus cedere! Quid sacerdotes constituere uana & insensibilia cultores! Quid immolare uictimas! Quid tantos sumptus: uel fingendis uel colēdis imaginibus impendere! Firmius & incorruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornetur: hoc ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes sequitur quod necesse est. Qui enim uirtutes sic colunt: id est quę umbras atque imagines uirtutem consecantur: ea ipsa quę uera sunt: tenere non possunt. Itaq; nulla in quoquā uirtus est uicijs

ubiq; dominantibus nulla fides: omnia pro se quoq; rapiente p
fidia: nulla pietas nec cō sanguineis: nec parētibus: parcente auari
tia & cupiditate in uenenū & ferrū ruēte: nulla pax: nulla cōcor
dia: publice bellis sc̄uiētibus: priuatis iimicitijs usq; ad sangui
ne furētibus: nulla pudicitia libidinibus effrenatis omnē sexum
& oēs corporis ptes cōtaminātibus nec tñ desinūt ea colere que
fugiūt & oderūt. Colūt enī thure ac summis digitis: que seni
bus intimis colere debuerūt: qui error oīs ex illius principalis ac
summi boni ignoratione descendit. Vrbe a gallis occupata ob
fessi ī capitolio Romani cū ex mulierū capillis tormēta fecissēt
ēdē Veneri caluē cōsecrarūt. Nō igit̄ intelligūt q̄ uanę sint reli
giones: uel ex eo ip̄o q̄ eas his ineptijs cauillant. A lacedemoniis
fortasse didicerāt: deos sibi ex euentis fingere. Qui cum messa
nos obli derēt: & illi furtim decēptis oblesorib⁹ egressi ad diri
piendā lacedemonē cucurrissent: a sparthanis mulieribus fusi fu
gatiq; sunt. Cognitis aut̄ hostium insidijs lacedemonij sequebā
tur. His armate mulieres obuiā longius exiuerūt: que cuz uiros
suos cernerent parare se ad pugnā: qui putarent meslenios esse:
corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis & aspectu
in libidinem concitati sicut erant armati permixti sunt utiq; p
miscue. Nec enim uacabat discernere: sic iuuenes haldem antea
missi cum uirginibus: ex quibus sunt parthenij nati. Propter hu
ius facti memoria; ēdem Veneri armate simulachrū potuerūt.
Quod tam & si ex causa turpi: tamen honestius uideēt armatam
Venerem cōsecrassē: q̄ caluam. Eodē tempore Ioui quoq; pasto
ri ara apposita est: q̄ eos in quiete monuisset ut ex omni frumē
to quod habebant panem facerent: & in hostium castra iactarēt
eoque facto soluta esset obsidione: desperantibus gallis inopia
subigi posse Romanos. Que ista religionum deritio est: si eo
rum defensor essem quid tam grauit̄ queri possunt: q̄ deo no
men in tantum uenisse contemptum: ut turpissimis nominibus
ludibrio habeatur? Quis non rideat fornacem deam: uel poti⁹
doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? Quis cū audiat
deam mutam tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint
nati lares: & ipsam laram nomināt uel larundam. Quid presta
re colenti potest: que loqui nō potest? Colitur & cęca: que Her
culi fecit indicatiū de furto boū: diuinitatem cōsecuta q̄ perdidit
d. 4.

fratrē. Et Cunina quę infantes tuetur in cunis ac fascinas summo
uet. Et Sterculi⁹ q stercoreādi agri rōem primus induxit. Et Tu
tinus in cui⁹ sinu pudēdo nubētes p̄fidēt ut illaz pudicitia p̄
or de⁹ delibasse uideat. Et mille alia portēta: ut iam uaniores q
hęc colēda suscepit quā ēgyptios eē dicam⁹: q monstruosa &
ridicula quędā simulachra uenerāt & colūt: hęc tñ aliquā habēt
imaginē. Quid q lapidē colūt informē atq; rudē: cui nomē erat
Termin⁹. Hic est quē p Ioue Saturn⁹ dicit⁹ deuorasse: nec īmeri
to illi bonos tribuit. Nā cū Targni⁹ capitolū facere uellet: eoq;
in loco multoz deoz facella essent: cōsuluit eos p̄ auguria: utrū
Ioui cedere uellēt: & cedētib⁹ ceteris solus Termin⁹ māsit. Vn
de illū poeta capitolū imobile laxū uocat. Iam ex hoc ipō q̄ ma
gnus Iupiter inuenit cui nō cessit lapis: ea fortasse fiducia q̄ illū
de paternis faucib⁹ liberauerat. Facto itaq; capitolio supra ipm
Terminū foramē est in tecto relictū: ut q̄ non cessaret libero cę
lo fruere: quo ipsi neqdē fruebatur: qui lapidē frui putauerūt.
Et huic ergo publice supplicatur quasi custodi finiū deo: qui n̄
tantum lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam
qui colunt talia: nisi ipsos potissimū lapides ac stipes esse!

Capitulum. xxi. de sacrificijs & mysterijs eorum.

Ixi mus de dijs ipsis: q coluntur. Nūc de sacrificijs: ac my
sterijs eoz pauca dicēda sunt. Apud cypros autē humana;
hostiam Ioui Theucus immolauit. Idq; sacrificiū posteris tra
didit: quod est nuper Adriano imperante sublatum. Erat lex a
pud tharos inhumanam & feram gentem: ubi Diane hospites ī
molarent: & id sacrificium multis temporibus celebratum est.
Galli Esūm atq; Theutantem humano cruore placabant. Nec la
tini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. Siquide; latia
lis Iupiter: & nunc sanguine colitur humano. Quid ab his bo
ni precantur qui sic sacrificāt? Aut quid tales dij hominibus p̄
stare possunt: quorum poenis propiciantur: sed de barbaris nō
est adeo mirādum: quorum religio cum moribus cōgruit. No
stri uero qui semper mansuetudinis & humanitatis gloriam si
bi uendicauerunt: nonne sacrilegis his sacris immaniores reperi
unt? Hi enim potius scelerati sunt habēdi: qui cū sint liberalium

disciplinarū studijs expoliti ab humanitate desciscūt: quā q̄ ru
des & imperiti ad mala facinora bonoꝝ ignoratōe labunt. Ap
paret tñ antiquū esse hūc immolandoꝝ hominū ritū. Siquidem
Saturnus in latio eodē genere sacrificij cult⁹ est: nō q̄dem ut ho
mo ad arā immolaret: sed uti in tiberim de ponte miluio mitte
retur: qd̄ ex responso quodā factitatū Varro auctor est. Cuius
respōti ultimus uer⁹ ē talis. καί κεφαλὰς κροθὴ καὶ τῶ πα
τρὶ πᾶμπετε φῶτα. & capita Saturnio & patri mittite lūina:
idest hominem. Quod quia uidetur ambiguum: & fax illi &
homo iaci solet. Verum id genus sacrificij ab Hercule cum ex
Hispania rediret dicitur esse sublatum ritu tamen p̄manente:
ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scirpo: ut Oui
dius in fastis docet. Donec inde uenit thiryntius arua quot ānis
Tristia: Leucadio sacra parata modo. Illum stramineum in a
qua; misisse quirites. Herculis exemplo corpora falsa iace. Hęc
sacra uestales uirgines faciunt: ut ait idem. Tum quoq; priscoꝝ
uirgo simulachra uiroꝝ. Mittere roboreo scyrpea pōte solet
Nam de infantibus qui eidem Saturno immolabantur propter
odium Iouis: quid dicam? Non inuenio tam Babaros tam ima
nes fuisse homines: ut parricidium suum: idest tetrum atq; exe
crabile humano generi facinus sacrificium uocarent: cum tene
ras atq; innocentes animas: quę maxime est etas parentib⁹ dul
cior sine ullo respectu pietatis extinguerēt: immanitatemq; om
nium bestiarum: quę tamen foetus suos amāt feritate superarēt.
O dementiā insanabilem: quid illis isti dū amplius facere non
possent: si essent iratissimi q̄ faciunt propicij. Cuius suos cultores
parricidijs inquināt: orbitatibus maētāt: humanis sensibus spo
liāt. Quid pōt esse his hominibus sancti? Aut qd̄ in p̄phanis locis
faciēt: q̄ inter aras deoꝝ summa scelera cōmittunt? Pescenius fe
stus in libris historiarū per satyram refert Carthaginēses Satur
no humanas hostias solitos immolare: & cum uicti essent ab A
gathocle rege siculorū iratū sibi deū putauisse: itaq; ut diligētī
us piaculū ioluerēt: ducentos nobiliū filios immolasse tantū re
ligio potuit suadere maloꝝ: quę peperit scelerosa atq; impia fa
cta. Cur ergo dementissimi homini illi sacrificio consulēbant:
cum tantam partem ciuitatis occiderent: quantam fortasse ne
Agathocles quidem uictor occiderat! Ab isto genere sacroꝝ nō
d 3.

minoris infanę iudicanda sunt publica illa sacra: quoz̄ alia sũt
matris in quib⁹ homines suis ipsis uirilib⁹ litāt. Amputato enim
sexu nō uiros se nec foeminas faciũt. Alia uirtutis: quā eādē bel
lonā uocāt: in quibus ipsi sacerdotes non alieno sed suo cruore sa
crificāt. Sectis nāq; humeris & utraq; manu districtos gladios
exerētes currũt: & efferunt & insaniũt. Optime igit̄ Quĩtilian⁹
in phatico istud inqt. Si de⁹ cogit irat⁹ est: etiā ne hęc sacra sunt.
Nōne fatius est pecudū mō uiuere q̄ deos tam impios: tam pro
phanos: tā sanguinarios colere? S; unde isti errores: & hęc tanta
flagitia manauerũt: suo loco differem⁹. Interim uideam⁹ & cę
tera quę carēt scelere: ne studio insectādi uideamur eligere peio
ra. In idis egyptia sacra sunt q̄tenus filiū puulū uel pdiderit ul̄ in
uenerit. Nā p̄mo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pecto
ra tundũt: lamentant̄ sicut ipsa cū perdidit fecerat. Deĩde puer p̄
ducitur quasi inuētus & in lęticiā luct⁹ ille mutat̄. Ideo lucan⁹.
Nunq̄q; satis quęsit⁹ Osiris semp̄ enī pdũt: semp̄ & inueniũt.
Refertur ergo in sacris imago rei quę uera gesta est: quę pfecto
si qd̄ sapiamus declarat mortalē mulierē fuisse ac pene orbā: nisi
unicū reperisset: qd̄ illū ipsum poetā minime fugit apud quem
Pōpeius adolescēs morte patris audita hęc loqt̄. Euoluā busto
iam numen gētibus Isim. Et tectum ligno spargam per uulgus
Osirim. Hic est Osiris quem Serapym & Serapidem uulgus ap
pellat. Solēt enī mortuis cōsecratis noĩa immutari: credo ne q̄s
putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortē Quiri
nus dict⁹ est. Et Ledeā Nemesis: & Circe Marica: & Ino postq̄
se precipitauit Leuchotea materq; Matuta: & Melicertes filius
eius Palēmō atq; portun⁹. Sacra uero Cereris Heleusine nō sũt
his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inqui
ritur: ita hic ad incestu; patrui matrimonium rapta proserpina:
quam quia facibus ex cętbnę uertice accēsis quęsisse in Sicilia Ce
res dicit̄: idcirco sacra eius ardentium thędarum iactatione cele
brātur. Apud lapsacum priapo lętabilis uictima est asellus: cu
ius sacrificij ratio in fastis hęc redditur. Cui; di; omnes ad festu;
matris magnę conuenissent: epulisq; satiati noctem lusibus du
cerēt quieuisse humi Vestam fomnumq; coepisse: ibi Priapum
fomno ei⁹ ac pudicitię insidiatū: sed illam ī tempestiuo clama
re aselli quo Silenus uehebat̄: excitatā libidinē uero insidiatoris

esse detectam. Hac de causa lapsacenos asellum Priapo quasi in
ultionē mactare cōsueuisse. Apud Romanos uero eūdē uestali
bus sacris in honorē pudicitie cōseruare panib⁹ coronari. Quid
turpius? Quid flagitiosius: q̄ si Vesta beneficio asini uirgo est?
At poeta fabulā finxit. Nū ergo illud est uerius? Quid referunt
hi q̄ phenomena scripserūt: cū de duabus cancri stellis loquūtur
quas grēci ὀνόνοσ uocāt asellos fuisse: q̄ Liberū patrē trāsuexe
rint cū amnem trāfire nō posset: quoꝝ alteri hoc prēmīū dede
rit: ut humana uoce loqueret. Itaq̄ inter eū Priapūq̄ ortum esse
certamē: de obsceni magnitudine Priapū uictū & iratū intere
misse uictorē. Hoc uero multo magis ineptū est: sed poetis licet
q̄cqd uelint. Nō excutio tam deforme mysteriū: nec Priapū de
nudo: ne qd appareat risu dignū. Finxerūt hęc sane poetę: s; ne
cesse est alicui⁹ turpitudinis tegēde gratia ficta sint. Quę sint er
go queramus. At ea p̄fecto manifesta est. Nā sicut lunę thaurus
mactatur: quia similiter habet cornua & placat equo per sis radi
is hyperiona cinctum: ne detur celeri uictima tarda deo. Ita in
hoc q̄ magnitudo membri uirilis enormis est: non potuit enī
mōstro aptior uictima reperiri: q̄ quę ipsū; cui mactatur posset
imitari. Apud Lindum quod est oppidum rhodi: Herculis sa
cra sunt: quoꝝ a ceteris longe diuerius est ritus. Siquidem non
Euphemia (ut Grēci appellāt) sed maledictis & execratione cele
brantur. Ea q̄ pro uiolatis habent: si qñ inter solemnes ritus uel
impudenti alicui exciderit bonum uerbū. Cui⁹ rei hęc rō reddi
tur: si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest: Hercules cū eo
delatus esset famēq̄ pateretur: aratorem quēdam aspexit operā
tem: ab eoq̄ petere coepit ut sibi unū bouem uenderet. Eni uero
ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendę terrę duob⁹
illis iumentis niteretur. Hercules solita uiolentia usus: q̄ unū ac
cipere non potuit: utrūq̄ sustulit. At ille infoelix cū boues suos
mactari uideret: iniuriam suam maledictis ultus est: qd homini
eleganti & urbano gratissimum fuit. Nā dum comitibus suis
epulas apparat: dūq̄ alienos boues deuorat illum sibi amarissi
me conuiciantē cuiu risu & cachinis audiebat. S; postq̄ Herculi
diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ci
uibus ei ara posita est: quam de facto βοῦξυτον. id est bouis iu
gū nominauit: ad quā duo uincti boues immolarerur: sicut illi

quos abstulerat aratori: eumque ipsum sibi constituit sacerdotē ac
precepit ut hisdē maledictis semp in celebrādi sacrificijs uterē
q̄ negaret se nūq̄ epulatū iocūdius. Hęc iam nō sacra sunt: s; fa
crilegia in q̄bus id sanctū dicit: qd̄ in alijs si fiat s̄querissime uin
dicaē. Ipsius aut̄ chretici Iouis sacra qd̄ aliud qd̄ quō sit aut sub
tractus patri aut nutrit⁹ ostēdūt. Capella enim Amaltheę Nym
phęque uberib⁹ suis aluit infantē: de qua Germanicus Cęsar in
arathęo carmine sic ait. Illa putat̄ nutrix eē Iouis si uere Iupiter
ifans ubera chreteę nullit̄ fidissima caprę: Sidereq; claro gra
tū testat̄ alūnū. Huius capelle corio usu; esse pro scuto. Iouem
contra titanā dimicantē. Musęus auctor est: unde a poetis egio
chus nominat̄. Ita q̄cqd̄ est gestū in abscondendo puero idip̄s;
per imaginē gerit̄ in sacris. S; & m̄is eius mysteriū idē cōtinet
qd̄ Ouidi⁹ exponit in fastis. Ardua iam dudū resonāt tinnitib⁹
idē. Tutus ut infati uagiat ore puer. Pars clipeos sudibus: galeas
pars tundit inanes. Hoc curetes habēt: hoc coribātes opus. Res
latuit prisci; manēt imitātia facti. Aęra deę comites rauca; ter
ga mouent. Cymbala p̄ galeis: p̄ scutis tympana pulsant. Tibia
dat p̄brygios: ut dedit ante modos. Hęc totā opinionē quasi a
poetis fictā Salustius respuit: uoluitq; igeniose interpretari. Cur
altiores Iouis dicantur curetes fuisse sic ait: q̄ p̄ncipes diuini itel
ligēdi fuerūt uetustatē ut cętera ī maius cōponētē altiores Iouis
celebrauisse. Quātū errauerit homo eruditus iam res ipsa decla
rat. Si enim princeps est Iupiter: & deorum: & religionū: si añ
illum nulli dū colebant̄ uulgo q̄ nōdum nati fuerāt qui colūtur
apparet. Curetes ex diuerso principes fuisse diuini nō intelligen
di per quos error omnis inductus est: & dei ueri memoria s̄bla
ta. Ex ipsis itaq; mysterijs & ceremonijs intelligere debuerunt
hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo ut aliquis
poetarū fictionibus credat: qui hos mentiri putat p̄tificū ip̄o
rum scripta cōsideret: & q̄cquid est litterarū ad sacra p̄nētium
reuoluat plura fortasse q̄ nos afferimus: inueniet in q̄bus intelli
gat inania: inepta: cōmēticia esse omnia que pro sanctis habent̄
Si q̄s autem p̄cepta sapiētia deposuerit errorē: p̄fecto ridebit in
eptias hominū pene dementiū: illos dico qui uel in honesto sal
tatu tripudiāt: uel qui nudi uncti coronati aut p̄sonati aut luto
obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam!

Quę cū portāt deos ipos se gestare humeris suis arbitrant. Nā
Furius Bibaculus inter p̄cipua pietatis exēpla numerat. Qui
cū p̄tor esset: tū lictoribus p̄cūtibus ancillę portauit: cū ha
beret magistrat⁹ beneficio muneris eius uacationē. Nō ergo ille
Furius: sed plane furiosus fuit: qui cū p̄turā hoc ministerio se
putauit ornare. Merito igit cū hęc a uiris non imperitis ac rudi
bus fiāt: Lucreti⁹ exclamat. O stultas hominū mētes. O pectora
cęca: q̄libet in tenebris uitę: quātisq; periculis degit: hoc cūi qd
cunq; est. Quis hęc ludibria nō derideat qui habeat aliquid sani
tatis! Cū uideat homines uelut mēte captos ea serio facere: quę si
quis faciat in lusu nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Capitulum. xxij. Quis auctor p̄dictarū uanitatū in ita
lia apud Romanos fuerit: & quis apud alias gentes.

Arum uanitatū apud Romanos auctor & cōstitutor Sa
binus ille rex fuit: qui maxie animos hominū rudes atq;
imperitos: nouis sup̄stitionibus implicauit: quod ut faceret ali
q̄ cū auctoritate: simulauit cū dea Egeria nocturnos se habere
cōgressus. Erat quędā spelunca peropaca in nemore aricino: un
de riuus perenni fonte manabat. Huc se remotis arbitris inferre
cōsueuerat: ut mentiri posset monitu deę cōiugis ea sacra popu
lo se tradere: quę acceptissima dijs essent: uidelicet astutiam Mi
nois uoluit imitari: qui se in antrum Iouis recōdebat: & ibi diu
moratus: leges tāq; sibi a Ioue traditas afferebat: ut homines ad
parendū nō modo imperio sed etiā religione cōstringer. Nec
difficile sane fuit p̄suadere pastoribus. Itaq; pōtificates: flamines
falios: augures creauit: deos per familias descripsit: sic noui po
puli feroces animos mitigauit: & ad studia pacis a rebus bellicis
auocauit. S; cū alios falleret: seipsum tamen non fefellit: nā post
annos plurimos Cornelio & Bebio consulibus in agro scribę
Petilij sub ianiculo arcę duę lapideę sunt reperte a fossoribus:
quarū in altera corpus Numę fuit: in altera septē latini libri de
iure pōtificio. Itē gręci totidem de disciplina sapiētie scripti: q
bus religiones nō eas modo: quas ip̄e instituerat: sed omnes p̄
terea dissoluit. Qua re ad senatum delata decretum est: ut hi li
bri abolerentur. Ita eos. Q. Petilius p̄tor urbā⁹ in concione

d s.

populi cōcremauit. Insipienter id quidē. Quid enī pfuit libros esse cōbustos: cū hoc ipsū q̄ sunt ideo cōbusti: q̄ religionibus derogabāt memorię sit traditū. Nemo ergo tūc in senatu n̄ stultissim⁹. Potuerāt enim & libri aboleri: & res tñ in memoriam nō exire. Ita dū uolūt etiā posteris approbare q̄ta pietate defenderint religiones: auctoritate religionū ipsarū testando minuerūt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarū religionū fuit: sic ante Pompiliū Faunus in latio: q̄ & Saturno auo nefaria sacra cōstituit: & Picum patrē inter deos honorauit: & sororē suā Fautam Faunā eandēq; cōiugem cōsecrauit. Quam Gabius Bassus fatuā nominatā tradidit: q̄ mulieribus fata canere cōsueuisset: ut Faunus uiris. Eandē Varro scribit tantę pudicitię fuisse: ut nemo illā quoad uixerit pręter suū uirū mas uiderit: nec nomē eius audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificāt: & bonam deam nomināt. Et. C. Sex. Clodius in eo libro quē gręce scripsit refert Fauni hęc uxorē fuisse: quę q̄ cōtra morem decusq; regium clam uini ollam ebiberat & ebria facta erat uirgis mirtbeis a uiro usq; ad mortē cęsā. Postea uero cū eus facti sui poeniteret: & desideriū ei⁹ ferre n̄ poss; diuinū illi honorē detulisse: idcirco in sacris ei⁹ obuolutā uinia amphorā poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; nō parū erroris: quem tamen prudentes quiq; pręspiciunt. Nam Lucilli⁹ eorū stulticiā: qui simulachra deos putāt esse: deridet his uersibus. Terricolas lamias Fauni quas Pompiliūq; istituere. Numęq; tremit omnia ponit. Vt pueri infantes credunt signa omnia aena. Viuere & eē homines: sic isti omnia ficta Vera putant: credunt signis corinesse aenis. Pergula pictorū: & cętera: Poeta quide; stultos homines infantibus comparauit: at ego multo imprudentiores eē dico. Illi enim simulachra homines dicunt uel putant: hi deos. Illos ętas facit putare quod non est: hos stulticia. Illi utiq; breui desinunt falli: hōꝝ uanitas & durat semp & crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in gręcia: primusq; celebrauit ī monte boetię thebis: ubi liber natus est proximo. Qui cum frequenter citharę cantu personaret: Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc orphica nominantur: ī quibus ipse postea dilaceratus & carptus est. Et fuit per eadē tempora quibus Faun⁹. Sed quis etate pręcesserit dubitari potest: siquidem per eosdē annos

Lacus Pr
m
u
de
ris
eg
d
u
u
b
le
e
s
N
p
e
s
s
t
L
u
d
u
ut
C
&
qu
m
a
I
g
M
f
m
u
V
f
d

Latinus Priamusque regnarunt. Item patres eorum Picus & Lau-
medon: quo regnante Orpheus cum argonautis ad Iliensium littus
accessit. Procedamur igitur ulterius & queramus: quos omnino colen-
dorum deorum primus auctor extitit. Didimus in libris ΕΞΗΤΗΣΕΩΣ
ΠΙΝΔΑΡΙΚΗΣ, i. narrationis pindaricę ait. Melissea chretensium
regem primum diis sacrificasse ac ritus novos sacrorumque popas intro-
duxisse. Huius ducis fuisse filias: Amaltheam & Melissam: que Iouem
puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fa-
bula originem sumpsit: aduolasse apes atque os pueri melle comple-
se. Melissam uero a patre primam sacerdotem matri magnę constitu-
tam: unde adhuc eiusdem matris antistites Melissę nuncupant. Hi-
storia uero sacra testatur ipsum Iouem postquam rerum potitus est: in tantam
insolentiam uenisse: ut ipse sibi fana multis in locis constitueret.
Nam cum terras circuiret: in quacumque regionem uenerat: reges princi-
pesue populorum hospitio sibi & amicitia copulabat: & cum a quo-
que digrederetur: iubebat sibi Fanum creari hospitis sui nomine: quod
si ut posset amicitie & foederis memoria conseruari. Sic constitu-
ta sunt templa Ioui Athabirio Ioui Labiriado. Athabirius enim &
Labiriadus hospites eius atque adiutores in bello fuerunt. Item Iou-
i Laprio: Ioui Molioni: Ioui Cassio: & que sunt in eundem mo-
dum: quod ille astutissime excogitauit: ut & sibi honorem diuinum: &
ut hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum.
Gaudebant ergo illi & huic imperio eius libenter obsequebantur:
& nominis sui gratia ritus annuos: & festa celebrabant. Simile
quiddam in Sicilia fecit Aeneas: cum condite urbis Aceste hospitis no-
men imposuit: ut eam postmodum letus ac libens Acestes diligenter
augeret honoraret. Hoc modo religionem cultus sui per orbem terre
Iupiter seminauit: & exemplum ceteris ad imitandum dedit. Siue
igitur a Melisseo: sicut Didimus tradidit colendorum deorum ritus ef-
fluxit: siue ab ipso quoque Ioue: ut Euhemerus tradit. De tempore
tamen constat quoniam dii coli coeperint. Melisseus quidem multum
antecessit etate: quippe qui educauerit Iouem pronepotem. Et id
circo fieri potest: uel ut ante uel ut adhuc puero Ioue deos cole-
re instituerit: id est alumni sui matrem & auiam tellurem: que fuit
Vrani coniunx: patrem Saturnum. Et ipse hoc exemplo atque in-
stituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit: ut postea sibi
diuinos honores auderet assumere.

Capitulum. xxiiij. Quo tempore uanę superstitiones: qui
bus sub auctoribus.

Vnc qm̄ uanarū sup̄stitionū originē deprehēdimus: sup
est ut etiā tēpora colligamus: per quę fuerint illi: quoꝝ me
moria colit̄. Theophilus in libro de temporibus ad Auctholi
cum scripto ait in historia sua Tallum dicere: q̄ Belus quem ba
bylōni & assyri colūt antiquior troiano bello fuisse inueniatur
CCC. xxij. annis: Belū aut̄ Saturno equalē fuisse: & utrūq; uno
tēpore adoleuisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa colligi
possit. Nam & Agamemnon qui gessit bellum troicum: Iouis
abnepos fuit: & Achilles Aiaxq; p̄nepotes: & Ulixes eodē gra
du p̄ximus. Priamus quidem longa serie: sed auctores quidam
tradunt Dardanū & Iasiū Corynthi filios fuisse: nō Iouis. Nec
enim si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedē pronepotem
suū habere potuiss̄. Itaq; parētibus illoꝝ: quos supra nomīaui:
si cōgruenter annos diuidas. numerus cōsentiet. Ab excidio au
tem Troianę urbis colligunt̄ anni mille quadringēti septuagin
ta. Ex hac temporum ratione manifestum est ante annos nō am
plius q̄ mille octingentos natum esse Saturnū: qui & sator om
nium deorum fuit. Non ergo isti gloriantur sacrorū uetustate:
quorum & origo & ratio & tēpora deprehēsa sunt. Restant ad
huc aliqua quę ad arguendas religiones falsas plurimū ualeant:
sed iam finem facere libro decreui: ne modū excedat. Ea eni; ple
nius sunt exequenda: ut omnibus refutatis quę ueritati uidentur
obstare: ut homines qui bonoꝝ ignorātia uagant̄ incerti: ad reli
gionem uerā possumus imbuere. Primus aut̄ sapiētīę grad⁹ est
falsa intelligere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud quę hęc
prima institutio nostra p̄fecerit: qua falsa deteximus: excitabit̄
ad ueri cognitionem: quia nulla est homini iocūdior uoluptas
& erit iam sapiētia cęlestis disciplinę dignus: quarę ad cogno
scenda cętera libens ac paratus accesserit.

L. Coelij Lactancij firmiani diuinaz̄ institutionū aduersus gen
tes liber de origine erroris ad Cōstantinū imperatorē.

Q; rationis obliuio: & ignorātia sui: facit homines ingratos
ueri dei: qui colitur in aduersis & in p̄speritate cōtēnit̄. Ca. i.

Vanq̄ primo libro religiones deorum; falsas esse
mōstrauerim: q̄ hi quorum uarios dissimilesq̄
cultus: p̄ uniuersam terrā cōsensus hominū stul-
ta p̄suasione suscepit: mortales fuerint: functiq̄
uita diuinę necessitati morte cōcesserint: tamē ne
qua dubitatio reliquatur: hic secūdus liber fontem ipsum pate-
faciet errorū: causasq̄ omnes explicabit: quib⁹ decepti homines &
primit⁹ deos crediderūt: & postmodū inueterata p̄suasione in-
susceptis prauissime religionibus pseuerauerint. Gestio enī con-
iunctis manib⁹: & hominum impia uanitate detecta singularis
dei asserere maiestatem suscipiēs utilius & maius officiū: scilicet
reuocādi homines a prauis itineribus: & in gratiā secū ipsos re-
ducendi: ne se (ut quidā philosophi faciūt) tā opere despiciant.
Neue se infirmos & superuacuos: & nihil & frustra omnino na-
tos putent: quę opinio pleriq̄ ad uicia cōpellit. Nā dum existi-
māt nulli deo nos esse curę: aut post mortē nihil esse futuros: to-
tos se libidinibus adijciūt. Et dū licere sibi putāt: hauriēdis uo-
luptatibus sitienter incūbunt: per quas imprudentes in laqueos
mortis incurrāt. Ignorāt enim quę sit hominis ratio: q̄ si tenere
uellēt: in primis deum suum agnoscerent: uirtutem iusticiamq̄
sequerentur: terrenas figmentis animas suas non substernerent:
mortiferas libidinum uoluptates nō appeterent. Deniq̄ se ipsos
magni estimarent: atq̄ intelligerēt plus esse in homine q̄ uideēt:
cuius uim conditionemq̄ non aliter posse retineri: nisi cultum
ueri parentis sui: deposita prauitate susceperint. Et quide; sicut
oportet de summa rerū; sepe numero cogitans: admirari soleo
maiestatem dei singularis: quę continet regitq̄ omnia: in tantā
uenisse obliuionem: ut quę sola coli debeat: sola potissimum ne-
gligatur. Homines autem ipsos ad tantam cęcitatem esse dedu-
ctos: ut uero ac uiuo deo mortuos anteferāt: terrenos autem in
terraq̄ sepultos ei qui fundator ipsius terre fuit: & tamen huic
impietati hominum posset uenia concedi: si omnino ab ignorā-
tia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipsos deorum
cultores: sepe uideamus deum summū; & cōfiteri & p̄dicare
q̄ sibi ueniam sperare possint impietatis suę: qui nō agnoscunt
cultum eius: quem prorsus ignorari ab homine fas nō est. Nam
& cum iurant: & cum optant: & cum gratias agunt non Iouem

aut deos multos: sed deū nomināt adeo ipsa ueritas cogente natura etiā ab inuictis peccatorib⁹ erūpit. Quod quidē nō faciūt in prosperis rebus. Nā tū maxie deus ex memoria hominū elabitur: cū beneficijs eius fruētes honorē dare diuinę indulgentię debēt. At uero si qua necessitas grauis prefferit: tūc deū recordātur. Si belli terror infremuerit: si morboꝝ pestifera uis incubuerit: si alimēta frugibus lōga ficitas denegauerit: si sęua tempestas: si grādo ingruerit ad deū confugiūt: a deo petiūt auxilium: deus ut subueniat oratur: si q̄s in mari uento sęuiēte iactat hūc inuocāt: si q̄s aliq̄ ui afflictat: hūc potius īplorāt. Si q̄s ad extremam mendicandi necessitatē deductus uictū precibus exposcit deū; solum obtestatur: & per eius diuinum atq̄ unicum nomē hominum sibi misericordiaz querit. Nunq̄ igitur dei meminerunt: nisi dum in malis sunt. Postq̄ metus deseruit: & pericula recesserunt: tum uero alacres ad deorum templa concurrunt: his libant: his sacrificant: hos coronant. Deo autem: quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo quidem gratias agūt: adeo ex rerum p̄speritate luxuria: ex luxuria uero ut uicia omnia: sic impietas aduersus deum nascitur. Qua nam istud ex causā fieri putemus: nisi esse aliquam peruersam potestatem: quę ueritatis sit semper inimica: quę humanis erroribus gaudeat: cui unicum ac perpetuum sit opus effundere tenebras: & hominum cęcare mētes: ne lucem uideant: ne deniq̄ in cęlum aspiciant: ac naturā corporis sui seruent. Nam cum cęteri animantes pronis corporib⁹ in humū spectēt: q̄ rationem ac sapiētiā non acceperunt: nobis autem status erectus: sublimis uultus ab artifice deo datus sit: apparet istas religiones deorū non esse rationis humane: q̄ curuant cęleste animal ad uenerāda terrēna. Parens ille noster unus & solus cum fingeret hominem: idest animal intelligens & rōis capax: eum uero ex humo subleuauit ad contemplationem sui artificis erexit: quod optime īgeniosus poeta signauit. Pronaq̄ cum spectent animalia cętera terram. Os homini sublime dedit cęlumq̄ uidere. Iussit & erectos ad sidera tollere uultus. Hinc utiq̄. αὐθρῶ πῶσ̄ gręci appellauerunt: q̄ sursum spectet. Ipsi ergo sibi renunciant: seq̄ hominum nomine abdicant: q̄ non sursum aspiciant: sed deorsu; nisi forte ad idipsum q̄ recti sumus sine cā homini attributū putāt. Spectare nos cęlu; deus uoluit:

77
utiq; nō frustra: nā & aues & ex mutis pene oīa cēlū uidēt: s; no
bis ppriē datū est cēlū rigidis ac stātibus uidere: ut religionem
ibi quēram? ut deū cui? sedes illa est: quē oculis nō possum? aīo
cōtēplemur: qd pfecto nō faciūt: qui es aut lapidē: quē sunt terra
uenerant. Est aut prauissimū: cū ratio corporis recta sit: qd est
temporale: ipsum uero animū qui ēternus humilem fieri: cum
figura & stat? nihil aliud significēt: nisi mentē homīs eo specta
re oportere quo multū: & animū tam rectū esse debere q̄ corp?
ut id cui dominari debet imitetur: uerū homines & nomīs sui
& rationis oblitī: oculos suos ab alto deī ciūt: soloq; defigunt:
atq; timēt opa digitoꝝ suoꝝ: q̄ si q̄c̄ eē possit artifice suo mai?

Capitulum. ij. Quē fuerit prima causa fingendi simu
lachra. Et q̄ uerissima dei imago est homo: & q̄ extra
se deum nemo fideliter colit.

Vē igitur amētia est: aut ea fingere quē ipsi postmodū
timent: aut timere quē finxerint! Non ipsa inquit ti
memus: sed eos ad quorum imaginē ficta est: & quoꝝ nomīb?
cōsecrata sunt. Nempe ideo timetis: q̄ eos esse in cēlo arbitrami
ni. Neq; enim si dī sunt aliter fieri potest. Cur igitur oculos in
cēlū nō tollitis: & aduocatis deoꝝ nominibus in aperto sacrifi
tia celebratis! Cur ad parietes & ligna & lapides potissimum q̄
illos spectatis: ubi eos esse credatis! Quid sibi tēpla! Quid are
uolunt! Quid deniq; ipsa simulachra: quē aut mortuorum: aut
absentium monumenta sunt! Nam omnino fingendarum simi
litudinum ratio idcirco ab hominibus inuenta est: ut posset eo
rum memoria retineri: qui uel morte subtracti uel absentia fue
rant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus! Si in
mortuorum: quis tam stultus ut colat! Si in absentium: colen
di ergo non sunt: si nec uident: quē facimus: nec audiunt quē pre
camur. Si autem dī absentes esse non possunt: qui quoniam di
uini sunt: in quacunq; mundi parte sunt uident: & audiunt uni
uersa. Superuacua ergo sunt simulachra illis ubiq; p̄sentibus:
cum satis sit audientium nomina precibus aduocare. At enim
p̄sentes non nisi ad imagines suas adsunt: ita plane quemad
modum uulgus existimat: mortuoru; animos circa tumult? &
corporū suoꝝ reliq;as aberrare: sed tamē postq̄ deus ille p̄sto

esse coepit: iam simulachro eius opus nō est. Quæro enim si q̄s
imaginē hominis peregre cōstituti cōtēplet sepius: ut ex ea sola
tū capiat absentis: num idē sanus esse uideat: si eo reuerso atq;
prēsentē in cōtēplanda imagine pseueret: eaq; potius q̄ ipsi⁹ ho
minis aspectu frui uelit? Minime p̄fecto. Et tñ hominis imago ne
cessaria tum uidet cū p̄cul abest: sup̄uacua futura cū prēsto est.
Dei autē cuius spiritus ac numen ubiq; diffusus abesse nunq̄ pōt
semp̄ utiq; imago sup̄uacua est: sed uerent̄ ne oīs eoꝝ religio in
anis sit & uacua: si nihil in prēseti uideāt quod adorēt: & ideo
simulachra cōstituūt: quæ q̄ mortuorum sunt imagines: similia
mortuis sunt: omni enim sensu carēt. Dei autē in eternū uiuētis
uiuū & sensibile debet esse simulachꝝ. Quod si a similitudine
id nomen accepit: quō possunt ista simulachra deo similia iudi
cari: quæ nihil sentiūt nec mouent̄? Itaq; simulachꝝ dei non il
lud est: qd' digitis hominis: & lapide aut ære: aliaue materia fa
brica: sed ipse homo: quoniā & sentit & mouetur: & multas
magnasq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi
q̄ si sentire simulachra & moueri possent: ultro adoratura ho
mines fuissent: a qb⁹ sunt expolita: quæ essent aut incult⁹ & hor
ridus lapis: aut materia informis ac rudis: nisi fuissent ab homie
formata. Homo igit̄ illoꝝ quasi parens putādus est: p̄ cuius ma
nus nata sunt: p̄ quē speciem: figurā: pulchritudinem habere coe
perunt. Et ideo melior est q̄ fecit q̄ illa: quæ facta sunt: & tamen
factorem ip̄m nemo suscipit aut ueretur. Quæ fecit timet tanq̄
plus possit esse in opere q̄ in opifice. Recte igit̄ Seneca in libris
moralibus simulachra inq̄t deoꝝ uenerant̄: illis supplicat: ge
nu posito illa adorant: illis per totum assident diem aut astant:
illis stipem iaciunt: uictimas cędunt: & cum hęc tantopere susci
pian: fabros q̄ illa fecere contēnūt. Quid inter se tam contrari
um: q̄ statuarium despiciere factorem: statuam adorare: & eū ne
in conuictu qdem admittere: qui tibi deos faciat. Quam ergo
uim: quā potestatē habere possunt: cum ipse q̄ fecit illa non habe
at: sed ne hęc qdem dare his potuit: quæ habebat uidere: audire:
loqui: moueri? Quisq̄ne igitur tam ineptus est: ut putet aliquid
esse in simulachro dei: in quo ne hominis quidem quicq̄ est prē
ter umbram? sed hęc nemo considerat: infecti sunt enim per
suasione: ac mentes eorum penitus fucum stulticię perbiberūt.

Adorant ergo insensibilia qui sentiunt: irrationabilia qui sapiunt: ex anima qui uiuunt: terrena qui oriuntur e celo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi specula constitutum: unde uniuersi exaudire possint Persianum illud proclamare. O curue in terras aere & celestium manes celum potius intuemini: ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus deus: ille uobis sublimem uultum dedit: uos in terram curuamini: uos altas mentes & ad parentem suum cum corporibus uis erectas ad inferiora deprimitis: tanquam uos poeniteat non quadrupedes esse natos: fas non est celeste animal cum terrenis in terramque uergentibus adequari. Quid uos beneficiis celestibus orati: pronique in humum uestra sponte percumbitis? Humi enim miserum uolutamini: cum deorsum quaeritis quod in sublimi quaerere debuistis. Nam ista mortalium digitoque ludicra & fragilia figmenta: ex quolibet materie genere formata quod aliud sunt terra ex qua nata sunt. Quid ergo rebus inferioribus subiacetis? Quid capitibus uestris terram superponitis? Cum ergo uos terram submittitis humilioreque facitis ipsi uos ultro ad inferos mergitis: ad mortemque damnatis: quod nihil terra inferius & humilior: nisi mors & inferi: que si effugere uelletis subiectam pedibus uestris terram contemneritis: corporis statu saluo quod idcirco rectum accepistis: quo oculos atque mentem cum eo qui fecit conferre possitis. Continere autem & calcare terram: nihil aliud est: quam simulachra non adorare: que de terra ficta sunt. Iteque diuitias non concupiscere: uoluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum cuius hospitio utimur terra est. Vinum colite ut uiuatis. Moriatur enim necesse est: qui se suamque animam mortuus adiudicauit.

Capitulum. iij. Quod & alij qui uidebantur sapientes: ceteris deterius peccauerunt.

Ed quod prodest ad uulgos & ad homines imperitos hoc modo concionari: cum uideamus etiam doctos & prudentes uiros cum religionum intelligant uanitate: nihilominus tamen etiam in his ipsis que dantur colendis: nescio qua prauitate prestare. Intelligebat Cicero falsa esse que homines adorarent. Nam cum multa dixisset que ad euerfionem religionum ualerent: ait tamen non esse illa uulgo disputanda: ne suscepta publice religionis disputatio talis

extinguat. Quid ei facies: qui cū errare se sentiat: ultro ipse in lapides impingat ut populus oīs offendat: ipse sibi oculos eruat: ut oēs cęci sint: qui nec de alijs bene mereat quos patit̄ errare: nec de seipō q̄ alienis accedit errorib⁹: nec utit̄ tandē sapiētę suę bono: ut factis impleat: qđ mente pcepit: sed prudēs & sciēs pedes laqueo inferit: ut simul cū cęteris quos liberare ut prudētior debuit & ipse capiat: quin potius si qđ tibi Cicero uirtutis est: experire populū facere sapientē. Digna res est: ubi omnes eloquentię tuę uires exeras. Nō enim uerendū est ne tibi in tam bona cā deficiat oratio: q̄ sepe etiā malas copiose ac fortiter defendisti: sed nimirū Socratis carcerē times: ideoq; patrociniū ueritatis suscipere nō audes. At mortē ut sapiēs cōtēnere debuisti. Et erat multo pulchrius: ut ob bene potius dicta q̄ ob maledicta morereris. Nec tibi laudis plus philippice afferre potuerunt: q̄ discussum error humani generis & mētes hominum ad sanitate tua disputatione reuocare. S; cōcedamus timiditati quę in sapiēte esse nō debet. Quid ergo ipse in eodē uersatis errore? Video te terrena & manu facta uenerari. Vana esse intelligis: & tñ eadem facis: quę faciūt ipsi quos ipse stultissimos confiteris. Quid igit̄ profuit uidisse te ueritatē: quā nec defensusus esses: nec secuturus? Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quantomagis uulgus indoctum: quod pompis inanibus gaudet: animisq; puerilibus spectat omnia oblectatur friuolis: & specie simulachrorum capitur: nec ponderare secum unamquāq; rem pōt: ut intelligat nihil colendum esse quod oculis mortalibus cernitur: q̄ necesse est mortale sit! Nec mirandum esse si deum non uideant: cum ipsi nequidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiēctū est: non homo sed hominis receptaculū est: cui⁹ qualitas & figura nō ex lineamētis uasculi quo cōtinetur: sed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulachra: corpora sunt hominibus carentia: q̄ se corporalibus dediderūt: ne uiderēt plus aliquid mēte q̄ corpe: cū sit animi officium ea subtilius cernere quę acies corporalis non potest intueri. Quos hoīes idē ille philoſoph⁹ ac poeta grauiter accusat: tanq̄ humiles & abiēctos q̄ contra naturę suę rationē ad ueneranda ieterrena pſternāt. Ait enī. Et faciūt aīos humiles formidie diuū Depressosq; premūt ad terrā. Aliud quidem ille cū hoc diceret

fentiebat: nihil utiq; esse colendū q̄ dū humana nō curēt. Deniq; alio loco religiones deoꝝ & cultus inane esse officiū cōfiteatur. Nec pietas ulla est uel atū sepe uideri. Vertere se ad lapides: atq; oēs accedere ad aras: Et p̄cūbere humi p̄stratū & p̄dere palmas Ante deū: delubra nec aras sanguine multo. Spargere quadrupe dū: nec uotis neq̄ere uota. Quę p̄fecto si casta sunt: nō oportet s̄bblimes & excelsos aīos auocari atq; in terrā premi: s; nihil aliud q̄ cęlestia cogitare. Impugnatę sunt ergo a prudētiorib; falsę religiones: q̄ sentiebāt eē falsas: s; nō est inducta uera: q̄ q̄lis aut ubi esset ignorabāt. Itaq; sic habuerūt tanq̄ nulla esset oīo: q̄ uerā nō poterāt inuenire. Et eodē mō inciderūt in errorē m̄lto maiore q̄ illi q̄ falsā tenebāt. Nā & isti fragiliū cultores q̄uis sint in epti: q̄ cęlestia cōstituūt in rebus corruptibilibus atq; terrenis: a aliqd sapiētę retinēt: & habere ueniā possunt: q̄ sūmū hoīs officiū: & si nō re ip̄a: tñ p̄posito tenēt: siqdē hominū atq; mutorū uel solū uel certe maximū in religiōe discrimē est. Hi uero q̄to fuerūt sapiētiores q̄ intellexerūt falsę religiōis errorē: tanto facti sūt stultiores: q̄ eē aliquā uerā nō putauerūt. Itaq; qm̄ facili⁹ ē de alienis iudicare q̄ de suis: dū alioꝝ p̄cipitiū uidēt: nō p̄spexerūt qd̄ añ suos pedes eēt. In utraq; igit̄ p̄te: & sūma stulticia inuenit̄ & odor qd̄ā sapientię: ut possit dubitare quos dicas potissimū stultiores: illos neq; falsā religionē suscipiūt: an eos q̄ nullā. S; ut dixi uenia cōcedi possit impitis: & q̄ se sapientes esse nō fateant̄: his uero n̄ pōt: q̄ sapiētiā p̄fessi stulticiam potius exhibēt. Non sum equidem tam iniquus: ut eos putem diuinare potuisse: ut ueritatē per seip̄os inuenirent: qd̄ fieri ego non posse cōfiteor: sed hoc ab his exigo: ratione ipsa p̄stare poterunt. Facerēt enim prudentius si & intelligerēt esse aliquā uerā: & falsis impugnat̄ apte p̄nunciarēt eā quę uera esset ab hominibus non teneri. S; mouerit eos fortasse illud qd̄ si q̄ uera esset religio: exerceret se uīdicare: ne pateret̄ eē aliud qcq̄. Videre enī nullo modo potuerāt: quare aut a quo: & quēadmodū religio uera opprimereē: quod est diuini sacramenti & cęlestis archani. Id uero nisi doceatur: aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hęc est. Imperiti & insipientes falsas religiōes p̄ ueris habent quia neq; uerā sciūt: neq; falsā intelligūt. Prudētiores uero: quā uerā nesciunt: aut in his quas falsas eē intelligunt p̄seuerant: ut

aliquid tenere uideant: aut omnino nihil colunt ne incidat in errorē: cū idiōm maximi sit erroris: uitā pecudū sub figura hoīs imitari: falsū; uero intelligere: est qdē sapiētīę: s; humane: ultra hūc gradū pcedi ab hoīe nō poterit. Itaq; multi phōz religiōes (ut docui) sustulerūt: uerū autē scire diuinę ē sapiētīę. Homo autē p seipm puenire ad hāc sapiētīā nō pōt: nisi doceat a deo. Philo sophi qd summū fuit hūanę sapiētīę assecuti sunt: ut itelligerēt qd n̄ sit: illud asseq nequerūt ut dicerēt qd sit. Nota Ciceronis uox est: utinā tam facile uera inuenire possem: q̄ falsa cōuincere. Quod q̄ uires humane cōditōis excedit: eius officij facultas nobis est attributa: qbus tradidit deus scīaz ueritatis. cui explicāde q̄tuor posteriores libri seruiēt. Nūc interim falsa ut coepim⁹ de tegamus.

Cap. iiii. Quod nil maiestatis & reuerentię habeāt idola.

Vid igitur maiestatis possunt habere simulachra: que fuerūt ī homūculi p̄tate: ul' ut aliud fierēt: ul' ut oīo nō fierēt idcirco apud Horaciū Priapus ita loq̄. Olim trūcus erā ficulus inutile lignū. Cū faber incert⁹ scānū faceret ne Priapū. Maluit esse deū: de⁹ inde ego furū: auiūq; maxia formido. Quis n̄ sit tāto hoc custode securus: Fures enī tā stulti sunt: ut Priapi tē tiginē timeāt: cū aues ipse quas terrore falcis aut inguinis abigi existimāt simlāchris fabrefactis. i. hoīū; plane silib⁹ insideāt: n̄ dīficēt: inq̄nēt. S; Flacc⁹ ut satirici carmīs scriptor derisit hoīū; uanitatē. Vex hi q̄ faciūt: seriā se rē facere opinant. Deniq; poeta maxim⁹: hō in ceteris prudēs: in solo nō poetice: s; anilit desipiuit: cū ī illis emēdatissimis libris etiā fieri hoc iubet. Et custos fuz atq; auiūq; cū falce saligna. Hellepōtiaci seruet tutela Priapi. Adorāt ergo mortalia: aut a mortalib⁹ facta: frāgi enī cremari possunt ac pire: nam & tectis uetustate labētib⁹ sepe cōminui solēt: & cōsumpta incēdio dilabunt ī cinerē: & plerūq; nisi sua illis magnitudo s̄buenierit: aut custodia diligēs sepserit in p̄dā furib⁹ cedūt. Que igit̄ insania est: ea timere: p̄ qb⁹ aut ruine aut ignes aut furta timeantur! Que uanitas aliquā ab his spectare tutelam: que tueri semetipsa nō possunt! Que p̄uersitas ad eorum p̄fidia decurrere: que ipsa cū uiolantē multa sunt: nisi a colentibus uindictent! Vbi ergo ueritas est: ubi nulla uis adhiberi pōt religiōi: ubi nil q̄ uiolari possit appz: ubi sacrilegiū fieri n̄ pōt!

Quicquid autem oculis manibusque subiectum est: id uero quod fragile est: ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro: ebore: gemmis deos excolunt & exornant: quasi uero ex his rebus nullam possint capere uoluptatem. Quis usus est precioso & munere nihil sentientibus? An ille qui mortuus? Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illita & conuoluta humi condunt qua deos honorant: quae neque cum fierent sentiebant: neque cum colunt sciunt. Nec enim sensum consecratione supererunt. Non placebat Persio: quod aurea uasa templis inferant: superuacuum putati esse iter religiones: quod non sanctitatis: sed auaritia sit istum. Illa enim sati est deo quem recte colas inferre pro munere. Compositum ius fasque animi sanctioque recessus. Mentis & incunctum generoso peccato honesto. Egregie sapienterque sensit: uerum illud ridiculum subdidit. Hoc esse autem in templis quod sunt Veneri donatae a uirgine pupae: quas illa omittit fortasse contempsit. Non uidebat. n. simulachra ipsa & effigies deorum Polycteti & Eufranoris & Phidiae manu ex auro atque ebore perfectas. Nihil aliud esse quam grandes pupas: non a uirginibus quae uisibus uenia dari potest: sed a barbaris hominibus consecratis. Merito igitur etiam senum stulticiam Seneca deridet. Non inquit bis pueri sumus ut uulgo dicitur: sed semper uerum iterum est: quod maiores nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis & gradibus pupis: & unguenta & thura & odores inferunt: his opimas & pingues hostias immolant: quibus est quidem os: sed carent officio deitum. His peplos & indumenta preciosa: quibus usus uelaminis nullus est. His aurum & argentum consecrant: quae tamen non habent qui accipiunt: quam qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius siciliensis tyrannus: post uictoriam graecia potitus deos tales contempsit: spoliavit: illusit. Si quidem sacrilegia sua iocularibus etiam dictis prosequatur. Nam cum Ioui olympio aureum amictum detraxisset: laneum iussit imponi dicens: estate esse graue aureum: hyeme frigidum: laneum uero utriusque tempori aptum. Idem auream barbam detrahens: et Aesculapio incongruus: & iniquum esse ait. Cum apollo propter eius imberbis esset adhuc ac leuis prioris filium quam patrem barbatum uideri. Item pateras & exuias: & parua quaedam sigilla quae simulachrorum protentis manibus tenebantur detrahebat: & accipe se illa non auferre dicebat. Per quam enim stultum esse & ingratum: nolle accipere ab his ultro porrigentibus: a quibus bona sibi homines precarentur. Haec enim fecit impune: quod rex & uictor fuit. Qui etiam secuta est

e

eum solita foelicitas. Vixit enī usq; ad senectutē : regnūq; p ma-
nus filio tradidit. In eo igit q; hoīes sacrilegia uindicare non po-
terāt: oportuit deos ipsos sui iudices eē. At si humil' qd tale cō-
miserit: huic p̄sto sūt flagella: ignes: eculei: cruces: et quicqd exco-
gitare iratis & furētib' licz. Sed cū puniūt dephēsos ī sacrilegio
ipsi de deoz suoz ptāte diffidūt. Cur enī nō illis potissimū reli-
quāt ulciscēdi sui locū: si eos posse aliqd arbitrāt: qnetiā putant
illoz numine accidisse: ut pdones rez sacraz dephēsi tenerēt: &
seuiūt nō tā ira q̄ metu: ne si deoz iniuriā nō uindicauerit: ipsos
expectāt pene īcredibili. s. uanitate: q nocituros sibi deos putant
ob aliena scelera: q ip̄s a qbus uiolati spoliatiq; sunt: p se ipsos
nihil nocē potuerūt. At enī sepe ip̄i quoq; in sacrilegos uindicau-
erunt pōt id uel casu accidisse: q; aliqn nō sepe: sed tamen paulo
post: quando id acciderit ostēdam. Sed quero cur illi tot & tan-
ta sacrilegia in Dionysio non uindicauerint: qui non furtim sed
palam deos ludibrio habuit. Cur hūc tā potentē sacrilegū a tem-
plis a ceremonijs: ab imaginib' suis nō acuerit! Cur etiam sacris
rebus ablatis p̄spere nauigauit: quod ioco ipse testatus est ut so-
lebat! Vidētis ne inqt comitibus suis naufragium timētib': q̄ p
spera sacrilegis nauigatio ab ip̄is dīs īmortalib' tribuat! Sed hic
fortasse a Platone didicerat deos nihil eē. Quid. C. Verres quē
Tullius accusator ei' eidē Dionysio: & Phalaridi: & tyrānis oī
bus cōpat: nonne omnem siciliā cōpilauit sublati deoz simula-
chris ornāmētisq; phanoz! Ocio suz est p̄seq singula. Vnū libet
cōmemorare: in quo accusator omnib' eloquētiē uiribus: omni
deniq; conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere uel cathi-
nensi uel etberēsi: quaz alterius tanta fuit religio: ut adire tēpli
ei' secreta penetralia uiris nefas eēt. Alterius antiquitas tāta fuit:
ut omnes historiē loquāt ipsam deā fruges ī etbne solo p̄mū re-
perisse: filiazq; ei' uirginē ex eodē loco raptā. Deniq; gracchanis
tēporib' turbata republica & seditiōib' & ostentis cū reptū eēt
in carminib' sibillynis: antiquissimā Cererē debere placari: lega-
ti sunt etbnā missi. Hęc igit Ceres uel religiosissima q̄ uidē ma-
ribus ne adorandi qdā gratia licebat uel antiquissima quē: S. P. Q.
R. sacrificijs donisq; placauerat: ex arcanis & uetustis penetra-
libus a. C. Verre īmissis latronib' seruis impune sblata ē: idē uero
cum affirmaret se a ficulis ut causam puiciē susciperet oratū: his

uicinis uisus e
congruere h
ex debent re
uicibus delu
pauer uisus e
fabricatum
coll' cofuger
Efferit enī f
cōgruere
Verres ob
uicinis d' d' d'
Quid q
ut quod d'
ni de d' d'
uicinis d'
postea c
metu r
d' g' m'
s' d' d' d'
tis & uita
affere ca
rem. Qu
h' d' d' d'
bos u' fac
q' d' d' d'
Capit
colē d' d' d'
quo & d' d'
no uicinis
Van
huo
p' d' d' d'
qui h' d' d'
mē d' d'
d' d' d'
sub d' d'

uerbis usus est sese iam ne deos quidem in suis urbibus ad quos
confugerēt habere: q̄ eorum simulachra sanctissima. C. Verres
ex delubris religiosissimis sustulisset. Quasi uero si Verres ex
urbibus delubrisq; sustulerat: de cęlo quoq; sustulerat. Vñ ap
paret istos deus nihil habere in se amplius: q̄ mām de qua sunt
fabricati: nec īmerito ad te. M. T. hoc est ad te ipsum hominē si
culi cōfugerūt quoniā triēnio sunt expti deos illos nihil ualere.
Essent enī stultissimi: si ad eos ob defendēdas iniurias hominū
cōfugissent. Qui. C. Verri ne p̄ seip̄s irati eē potuerūt. At. n.
Verres ob hęc facinora dānat⁹ ē: nō ḡ dū uīdicauerunt: sed Cice
ronis īdustria qua uel defensores eius opp̄ssit: uel gratię restitit.
Quid q̄ apud ipsum Verrem nō fuit ulla dānatio: sed uacatio:
ut quēadmodū Dionysio deoꝝ spolia gestātī: dū īmortales bo
nā dederāt nauigationē: sic etiā Verri bonā getē tribuisse uide
antur: in qua sacrilegijs suis trāquille frui posset. Nā fremētibus
postea ciuilib⁹ bellis s̄b optēta dominationis ab omni piculo &
metu remotus: alioꝝ graues casus & miserabiles exit⁹ audiebat:
& q̄ cecidisse solus omnibus stantib⁹ uidebatur: is uero uniuer
sis cadentibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio par
tis & uita faciatū: ac senectute cōfectum: p̄scriptio triuuiralis
afferret eadē scilicet quę Tullium uiolatę deoꝝ maiestatis ulto
rem. Quinetiam foelix in eo ipso fuit: q̄ añ suā mortem crude
lissimum exitum sui accusatoris audiuit: dū uidelicet p̄uidenti
bus: ut sacrilegus ac p̄redo ille religionum suāꝝ nō añ moreret:
q̄ solatium de ultione cępisset.

Capitulū. V. Q̄ solus omniū creator uerus de⁹ est: solusq;
colēdus: nec elemēta nec corpa cęlestia aliqd diuinitatis habēt: ī
quo & stoici desipiūt: q̄ stellas deos putāt: quę nō sua uoluntate
mouentur: sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit.

Vanto igit rectius est omiffis insensibilibus et uanis ocu
lis eo tēdere: ubi sedes: ubi habitatio est dei ueri: q̄ terram
stabili firmitate suspendit: qui cęlum distinxit astris fulgentib⁹:
qui solem rebus humanis clarissimum: ac singulare lumē in argu
mētū suę unice maiestatis accēdit. Terris autē maria circūfundit:
flumina sempiterno lapsu fluere p̄cepit: iussit & extēdi campos
subsistere ualles: fronde tegi syluas: lapidosos surgere montes

e z

Quę utiq; oīa non Iupiter fecit: q̄ añ annos mille septingētos na-
tus ē: sed ille opifex reꝝ mūdi melioris origo: q̄ uocat̄ de⁹: cuius
p̄ncipiū qm̄ nō pōt cōphēdi: nec q̄ri debet qdē. Satis ē homini
ad plenā p̄fectāq; prudētiā: si deū eē itelligat: cui⁹ itelligētię uis
& sūma hęc ē: ut suscipiat & honorificet cōem parētem generis
humani: & reꝝ mirabiliū fabricatorē. uñ qdaz hebetis obtusiq;
cordis: elemēta quę: & facta sūt & carēt sensu tāq; deos adorant:
q̄ cū dei opa mirarētur: cēlū cū luminib⁹ uariis: terrā cū campis
& mōtib⁹: maria cū fluminib⁹: & stagnis: & fontib⁹: eaz rerū
admiratiōe obstupēfacti: & ipi⁹ artificis oblitī: quē uidē nō po-
terāt: ei⁹ opa uenerari & colere coeperūt: nec unq; itelligē querūt:
quāto maior q̄to mirabilior sit: q̄ illa fecit ex nihilo: quę cū uide-
ant diuinis legibus obsequētia: commodis atq; usibus homi-
num perpetua necessitate famulari: tamē illa deos existimant esse
ingrati aduersus bñficia diuina: q̄ deo & p̄ri idulgētissimo: sua
sibi opa p̄tulerūt. Sed qd miruz si aut barbari: aut iperiti ho-
mines errāt: cū etiā phi & stoicę disciplinę ī eadē sint opinione:
ut oīa cęlestia q̄ mouēt ī deoz numero habēda eē cęseant. Siqdē
Lucilius stoicus apud Ciceronē sic loquitur. Hanc igit̄ in stellis
cōstantiā: hāc tantā in tā uariis cursib⁹ in omni ęternitate cōueni-
entiā tempoꝝ: non possum intelligere sine mente: rōne: consilio:
quę cū in sideribus esse uideamus: non possumus ea ipsa non in
deorū numero ponere. Item paulo superius. Restat inq; ut mo-
tus astroꝝ sit uoluntarius: quę qui uideat nō indocte solum: ue-
rum etiā impie faciat si deos esse neget. Nos uero & qdē cōstantē
negamus: ac uos o phi nō solū idoctos: & ipios: uerū etiā cęcos
& ineptos: deliros probamus: q̄ ignorātiā impitorum uanita-
te uicistis. Illi enī solem & lunam: uos etiam sidera deos putatis.
Tradite igit̄ nobis stellaz mysteria: ut aras & tēpla singulis eri-
ganus: ut sciamus: quo quāq; ritu: quo die colamus: qbus noīb⁹
quibus p̄cibus aduocemus: nisi forte nullo discrimine tam in-
numerabiles: tā minutos deos aceruatim colere debemus. Quid
q̄ argumentū illud quo colligunt uniuersa cęlestia deos eē incō-
trarium ualeat. Nam si deos eē idcirco opinant̄: q̄ cęteros & rō-
nabiles cursus habent: errāt. Ex hoc enī apparet deos non esse: q̄
exorbitare illis a p̄stitutis itineribus non licet. Cęterum si dij
essent: huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur: sicut

animātes in terra: quoꝝ qꝫ liberę sunt uolūtates: huc atqꝫ illuc uan-
gant ut libuit: et quo quāqꝫ mens duxerit eo fert. Nō ē igitꝫ astro-
rū motꝫ uolūtariꝫ sed necessariꝫ: qꝫ pꝛestitutis legibꝫ officiisqꝫ
deseruiūt: sed cū disputaret de curfibꝫ fideꝫ: quos ex ipā reru;
ac tēpoꝝ cōgruētia itelligebat: nō eē fortuitos existimauit uolun-
tarios eē tāqꝫ nō possēt tā disposite: tā ordinate moueri: nisi sen-
sus illis ineēt officij sui sciēs. O qꝫ difficilis ē ignorātibꝫ ueritas:
& qꝫ facilis sciētibꝫ. Si motꝫ inqtꝫ astrorum fortuitu nō sūt: nihil
aliud restat: nisi ut uolūtarii sint: immo uero ut nō eē fortuitos
manifestum est: ita nec uolūtarios. Quō igitꝫ in cōficiēdis itine-
ribus cōstātiā suā seruant: nimirꝫ deꝫ uniuersi artifex sic illa dis-
posuit: sic illa machinatus ē: ut pꝫ spacia cęli diuina & admirabili
rōe decurrerēt: ad efficiēdas succedētiū sibi tempoꝝ uarietates.
An Archimedes ficulus cōcauo ęre similitudinē mūdi ac figurā
potuit machinari: in quo ita solē: ac lunāqꝫ cōposuit: ut ięuales
motus & cęlestibus similes: cōuersionibꝫ iungulifqꝫ quasi diebꝫ
efficerēt: & nō mō accessus solis & recessus: uel incrementa dimi-
nutionesqꝫ lune ueꝫ etiā stellazꝫ: uel errantiū uel uagazꝫ: dispares
cursus orbis ille dū uertitꝫ exhiberet! Deus ergo illa uera non po-
tuit machinari & efficere: quę potuit solertia hominis imitatio-
ne simulare! Vtrum ne igitur stoicus si astrorum figuras in illo
ęre pictas effectasqꝫ uidisset: suo illa consilio moueri diceret: ac
non potius artificis ingenio! Inest ergo sideribus ratio: ad pagē-
dos meatus suos apta: sed dei est illa ratio: qꝫ & fecit & regit om-
nia: non ipsorum siderum quę mouentur. Nam si sole; stare uo-
luisset perpetuus itaqꝫ dies esset. Item si motus astra nō haberēt:
quis dubitat sempiternā noctem fuisse futuram! Sed ut diei ac
noctis uices essent: moueri ea uoluit: & tam uarie moueri: ut nō
modo lucis ac tenebrarum mutuę uicissitudines fierēt: quibus la-
boris & qetis alterna spacia cōstarēt: sed etiā; frigoris & caloris
& diuersoꝝ tempoꝝ uis ac potestas: uel generandis uel maturan-
dis frugibus conueniret. Quam solertiā diuinę ptātis in machi-
nandis itineribꝫ astroꝝ: qꝫ phi non uidebāt: aīalia esse sidera pu-
tauerunt: tāqꝫ pedibus & spōte non diuina ratione procederent.
Cur autꝫ excogitauerit illa deus: quis non intelligit! Scilicet ne so-
lis lumine decedente: nimium cęca nox terris atqꝫ horrentibus te-
nebris ingrauesceret: noceretqꝫ uiuentibus. Itaqꝫ & cęlum simul

mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis minutisq; lum
nibus tempauit. Quāto igit Naso sapiētius: q̄ illi q̄ sapiētīe stu
dere se putant: q̄ sentit a deo lumina illa ut horrorē tenebrarū de
pellerēt īstituta. Is eū libꝛ quo phēnomena breuīt cōphēdit: his
tribꝛ uersibꝛ terminauit. Tot numero taliq; deꝛ simulachra figu
ra: Imposuit cēlo perq; atras sparsa tenebras: Clara pruinose ius
sit dare lumina nocti. Quod si fieri non pōt: ut stellę dū sint: q̄
nec sol qdē ac luna dū eē possunt: qm̄ luminibus astroꝝ nō rōne
differūt: sed magnitudine. Quod si hi dū nō sunt: q̄ nec cēluz q̄
dem in quo illa oīa continētur.

Capitulū. Vi. Quod nec terra: nec aqua: nec pars aliqua mū
di: nec totus ipse deus est animatus stoici mentiuntur: qui quod
astruunt pariter & euertunt.

f Imili modo si terra quā calcamus: quam s̄bigimus & coli
mus ad uictū: deus non est: nec campi qdem ac montes dū
erunt. Sed hi nō sunt: q̄ non tellus quidem: uniuersa deus uideri
pōt. Item si aqua quę seruit aīantibus ad usum bibendi aut lauan
di: deus nō est: nec fontes quidem: ex quibus aqua p̄fluit. Si fon
tes nō sunt: ne flumina qdē: q̄ de fontibꝛ colligūtur. Si flumina
quoq; dū non sunt: q̄ & mare: quod ex fluminibus constat deus
haberi nō pōt. Q̄ si neq; cēlū: neq; terra: neq; mare: q̄ mūdi ptes
sunt: dū eē possunt: ergo ne mūdus qdem totus deus est: quem
idem ipsi stoici & animantē & sapiētem eē contendunt. Et p̄pte
rea deū in quo tā incōstantes fuerūt: ut nihil dictū sit ab his: qd̄
nō ab hisdem fuerit euersuz. Sic enī argumētant̄ fieri nō posse ut
sensu careat: quid sensibilia ex se generat. Mūdus autem generat
hominē: q̄ est sensu p̄ditus: q̄ & ipsum sensibile esse. Item sine
sensu esse non posse: cuiꝛ pars habeat sensuz. Igitur q̄ hō sensibil
est: etiā mūdo cuius pars homo est inesse sensuz. Propositōes q̄
dem uerę sunt: & sensibile esse quod sensu p̄ditum gignat: &
habē sensuz: cuiꝛ pars sensu aucta sit: sed assūptiōes falsę: quibus
argumenta concludunt: q̄ neq; mundus generat hominem: neq;
mundi homo pars est: nā hominē a p̄ncipio idem deus fecit: qui
& mūdū: & nō est mundi pars homo: sicut corporis membꝛ.
Potest enī mundus esse sine homine: sicut urbs & domus. Atq;
ut domꝛ uniꝛ hominis habitaculū ē: & urbs unius populi: sic &

mundus domiciliū totius humani generis. Et aliud ē qđ icoliť:
aliud qđ icolit. Sed illi dum studēt id qđ falso suscepant cōfir-
mare & sensibile eē mūdū: & deū: argumētoꝝ suoꝝ cōsequētia
nō uiderūt. Nā si mūdi pars ē hō: & sensibilis ē mūdus qđ lētit.
Ergo qđ mortalis ē hō: mortalis sit mūdus necesse est: nec tātum
mortalis: sed etiā oīb⁹ morbis & passionib⁹ subiēct⁹. Et econtra-
rio si de⁹ ē mūdus: & ptes ei⁹ utiq; īmortales sūt: g̃ & hō de⁹ ē:
qđ ps ē (ut dicitis) mūdi. Si hō g̃ iumēta & pecudes: & cętera g̃na
bestiaꝝ: & auiū: & pisciū: quoniā illa eodeꝝ mō sentiūt: & mun-
di ptes sunt: At hoc tolerabile est. Nā & hęc colunt egyptij: sed
res eo puenit: ut & ranę & culices & formicę dñj eē uideantur: qđ
& ipsis inest sensus: & ex parte mūdi sunt: ita semper argumēta
ex falso petita: ineptos & absurdos exitus habent. Quid qđ iđē
ipsi aiunt: deoꝝ & hominū cā mundum esse constructū: quasi
cōmunem domum. Ergo nec mundus deus est nec animās: si cō-
structus est: animans enim nō construitur: sed nascitur. Et si est
ędificatus: & sic utiq; tanq̃ domus tanq̃ nauis. Est ergo aliquis
artifex mundi deus: & seorsum erit mundus qđ factus est: seorsū
ille qui fecit. Iam illud qđ repugnans & absurdum: qđ cum cęlestes
ignes cęteraꝝ mundi elementa deos esse affirmant. Item ipsum
deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorū
aceruo unus deus cōfici: si astra dñj sunt: mundus ergo non deus
sed domicilium deorum est. Si uero mundus deus est: g̃ illa oīa
quę sunt in eo dñj non sunt: sed dei mēbra: quę utiq; sola dei no-
men accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit membra
hominis unius multos homines esse: sed tamen non est similis
comparatio animalis & mundi. Animal enim quia sensu p̃ditū
est: etiā membra eius habent sensum: nec nisi a corpore diuisa
putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimi-
rum ipsi docent cum factum esse non diffitentur: ut esset dñs &
hominibus quasi cōmunis domus. Si ergo est constructus ut do-
mus: nec ipse deus est: nec elemēta quę sunt partes eius: qđ neque
domus habere dominium sui potest: neq; illa de quibus domus
constat. Non tantum igitur ueritate: sed etiam uerbis suis reuin-
cuntur. Sicut enī domus in usum habitandi facta per se nihil sen-
tit dominoꝝ subiēcta est: qui eam fecit aut incolit: ita mundus
per se nihil sentiens: factori deo subiacet: qđ eum in usū sui fecit.

Capitulum. Vj. Quod dupliciter peccant insipientes. Et q̄
auaritia s̄b optētū religionis colit̄ p̄ualēte: rōe : traditōe maiorū
& qui fuerint maiores: quoꝝ auctoritas p̄iudicat ueritati.

d Vplici ḡ rōe peccat̄ ab insipientib⁹. Primū q̄ elemēta idest
dei opera deo p̄ferūt. Deinde q̄ elementoꝝ ip̄oruꝝ figuras
hūana specie cōphensas colunt. Nā solis lunęq; simulachra hūa
num ī modū formāt. Itē ignis & terre & maris q̄ illi Vulcanū:
uestā: Neptunū uocāt: nec elemētis ip̄is ī aperto litāt. Tāta hoīes
imaginū cupiditas tenet: ut iā uiliora dicāt illa q̄ uera sūt : auro
s̄. gemmis & ebore delectātur. Hoꝝ pulchritudo & nitor p̄strī
git oculos: nec ullā religionē putāt: ubicūq; illa nō fulserit . Itaq;
s̄b optētū deoꝝ auaricia & cupiditas colit̄. Credūt enī deos ama
re quicq; ip̄i cōcupiscūt: q̄cqd est p̄p̄t quod furta: & latrocinia:
& homicidia quotidie sc̄uiūt : p̄p̄t quod bella p̄ totū orbē po
pulos urbesq; s̄buertunt. Consecrant ergo d̄ijs manubias & rāpi
nas suas: quos certe necesse est imbecilles esse: ac summę uirtutis
expertes: si subiēcti sunt cupiditatibus. Cur enim cęlestes eos pu
temus: si desiderāt aliquid de terra? Vel beatos: si aliqua re indi
gent? Vel incorruptos: si uoluptati habent ea: in quibus appeten
dis cupiditas hominum non immerito damnatur? Veniunt igitur
ad deos: non tam religionis gratia: quę nulla potest esse in re
bus male partis & corruptibilibus: q̄ ut aurum oculis hauriant:
nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciant: ut īsignes lapil
los & coloribus uestes: uel distincta gemmis fulgentibus pocula
infatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint orna
tiora templa & pulchriora simulachra: tanto plus maiestatis ha
bere credātur: adeo religio eorum nihil aliud est: q̄ qđ cupiditas
hūana mirat̄. Hęc sūt religiones quas sibi a maioribus suis tradi
tas p̄tinacissime tueri ac defendere p̄seuerant: nec considerāt qua
les sint: sed ex hoc p̄batas atq; ueras esse cōfidunt : q̄ eas ueteres
tradiderūt: tantaq; est auctoritas uetustatis: ut inquirere in eam
sc̄elus eē dicat̄. Itaq; credit̄ ei passim tāq; cognitę ueritati. Deniq;
apud Ciceronē sic dicit Cotta Lucillio. Hebes Balbe: qđ Cotta:
qđ pontifex sentiat: fac nunc ego intelligam: quid tu sentias: a te
enim philosophe rōnem religionis accipere debeo . Maioribus
aut nostris etiā nulla rōe reddita rationis est credē. Si credis cur

ergo rationē requiris quę pōt efficere ne credas! Si rōnē requiris
& quęrendā putas: g̃ nō credis! Ideo enī q̃ris ut eā seq̃ris cū inue
neris: docet te ecce rō: nō eē ueras religiones deoz̃ qd̃ facies! Ma
iores ne poti⁹ an rationē sequeris! Quę qdē tibi nō ab alio īfinu
ata: sed a te ipso iuēta & electa ē: cū oēs religiōes radicit⁹ eruisti.
Si rōnem maius: discedere te necesse ē ab īstitutis & auctoritate
maiorū: quoniā id solum rectum est quod ratio p̃scribit. Si
aute; pietas maiores sequi suadet: fatere igitur & stultos illos fu
isse: qui excogitatis contra rationem religionibus seruiunt & te
ineptum qui id colas quod falsū esse cōuinceris. Sed tamen qm̃
nobis tantopere maiorū nomen opponitur: uideamus tamē qui
fuerint maiores illi a quorum auctoritate discedi nefas dicitur.
Romulus urbem cōditurus: pastores inter quos adoleuerat con
uocauit: cūq; is numerus cōdendę urbi parum idoneus uideret:
constituit a sylum. Eo passim confugerūt: ex finitimis locis pessimi
qui; sine ullo cōditōis discrimine ita cōflauit: ex his oībus
populū legitq; ī senatum eos: q̃ etate anteibant: & patres appella
uit: quorum cōsilio gereret oīa: de quo senatu Proptius elegia;̃
scriptor hęc loquitur. Buccina cogebat prisca ad uerba quirites.
Centū illi in prato sepe senatus erat: Curia p̃tecto nunc q̃ nitet
alta senatu: Pellitos habuit rustica corda patres. Hi sunt patres
quorū decretis eruditi ac prudētes uiri deuotissime seruebant:
idq; ue; ac īmutabile omnis posteritas iudicet: q̃ centum pelliti
senes senatū esse uoluerūt: quos tamen (ut in primo libro dictū
est) Pompilius illexit ut uera crederent esse sacra: quę ipse trade
bat. Est uero q̃ illorum auctoritas tanti habeat a posteris: quos
nemo cū uiuerēt neq; sūm⁹ neq; īfin⁹ affinitate dignos iudicauit

Capitulū. Viii. Quod ratione poti⁹ īnitendū ē: & quę mi
racula scripta sunt ad confirmationem erroris multorum.

Vare oportet in ea re eē maxie in qua uite ratio uersat sibi
quęq; cōfidere: suoq; iudicio ac ppriis sensib⁹ niti ad inue
stigādā & ppendendā ueritatē: q̃ credentem alienis errorib⁹ de
cipi tanq̃ ipm̃ rationis exptem: dedit oībus deus p̃ uirili portio
ne sapientiam: ut & inaudita inuestigare possent & audita ppen
dere. Nec q̃ nos illi temporibus antecesserunt. Sapientia quoq;
e 5:

añcesserunt: quę si oĩbus equalit̄ datur occupari ab añcedentib⁹
nō pōt: illibabilis ē tāq̄ lux & claritas solis: q̄ ut sol oculoꝝ: sic
sapiētia lumē ē cordis hūani. Quare cū sapē: id est ueritatē q̄rere
oĩb⁹ sit inatū sapiētia: sibi adimūt: q̄ sine ullo iudicio iuēta ma-
iorū pbāt: & ab aliis pecudū more ducūt: sed h̄ fallit q̄ maiorū
noīe posito nō putāt fieri posse ut aut ipi plus sapiāt: q̄ minores
uocāt: aut illi delipuerit: q̄ maiores noīant. Quid ḡ ipedit quin
ab ipsis sumam⁹ exēplū. Aut quō illi qui falsa iuenerāt posteris
tradiderūt: sic nos q̄ ueꝝ iuenum⁹ posteris meliora tradam⁹. Sup
est ingens q̄stio cui⁹ disputatō nō ab ingenio sed a sciētia uenit:
quę plurib⁹ explicāda erit: ne qd̄ dubiū omnino reliquat. Nam
fortasse aliquis ad eā cōfugiat: q̄ a multis et nō dubiis traduntur
auctōribus eos ipsos quos docuimus deos nō eē: maiestateꝝ suā
persepe ostendisse: & pdigijs: & somnijs: augurijs: & oraculis:
& sane m̄ta enumerari possunt digna miracula. Imprimis illud
quod Actius Nauius sūmus augur cū Tarquiniū Priscū cōmo-
neret: ut nihil noui facere iciperet nisi prius esset inaugurat⁹: eiꝝ
Rex artis eius eleuans fidem diceret ut consultis auibus renūcia-
ret sibi: utrū ne fieri posset id qd̄ ipē aīo cōcepisset affirmaretꝝ
Nauius posse. Cape igit̄ hāc inqt̄ cotem eamꝝ nouacula disijce:
at ille incunctāter accepit ac secuit. Deinde illud quod Castor &
Pollux bello latino apud lacum Iturnę uisi sūt equoꝝ sudoreꝝ
abluentes cum edes eoꝝ: quę iuncta fonti erat sua s̄ponte patuis-
set. Idem bello macedonico equis albis infidētes Publio Vatie
no romam nocte uenienti se obtulisse dicuntur: nūciātes eo die
regem Persen uictum atꝝ captū: quod paucis post dieb⁹ litterę
Pauli ueꝝ fuisse docuerūt. Illud etiā mirabile q̄ simulachrū for-
tunę muliebri non semel locutū esse tradit. Itē Iunonis moneteꝝ
cum captis ueijs unus ex militibus ad eam transferendam missus
iocabūdu: ac ludens interrogaret utruꝝ ne romā migrare uellet.
Respondit uelle: Claudia quoꝝ proponitur in exemplo mira-
culi. Nam cū ex libris sibyllinis idēa mater eēt accita & in uado
tiberini fluminis nauis in qua uehebatur hęc sisset: nec ullo modo
aut ulla ui commoueretur: Claudiam ferunt quę semp̄ impudi-
ca esset habita ob nimios corporis cultus deam s̄missis genib⁹
orasse: ut si se castam iudicaret suum cingulum sequeretur. Ita
nauī quę ab omni iuuētute non ualuit cōmoueri ab una muliere

de commo
Epiano ac
rus. Sicut
m̄tis diu
uicis respō
m̄b⁹ orac
p̄uicē dē
memores
romę fecer
no militā
M. Antoni
castem in
His emp
p̄uicē dē
s̄sēt ut
quę M
Nam
andam
p̄uicē dē
ostendere
obuicē dē
tu nūciātes
q̄ Antoniu
cū ad for
cum ille ne
esse corrup
fatis ne po
ad cōsules:
m̄tis dē
m̄tis dē
m̄tis dē
m̄tis dē
p̄uicē dē
ta dē
C̄p̄a: h̄
p̄a sum
ne si fuere
tus esse p̄

esse commoram. Illud etque mirum quod Luce seuiente Aesculapius Epidauro accitus urbem romam diuturna pestilentia liberasse prohibetur. Sacrilegi quoque numerari possunt: quorum praesentibus poenis iuriam suam dum uindicasse creduntur. Appius Claudius censor cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra Herculis transtulisset: luminibus orbatus est. Et potitiorum gens quam perdidit intra unius anni tempus extincta est. Item censor Fuluius cum ex Iunonis lacinae templo marmoreas tegulas abstulisset: quibus de eadem fortunae equistris quae romae fecerat tegeter et mente captus est. Et amissis duobus filiis in illi rico militatibus summo animi merore consumptus est. Praefectus etiam M. Antonij Turullius cum apud choos euerso Aesculapij luco classem fecisset: eodem postea luco a militibus Caesaris est interfectus. His exemplis adiungitur Pirrhus: qui sublata ex thesauro Proserpine locresis pecunia naufragium fecit a uicinis de littoribus illi sus est: ut nihil praeter eam pecuniam incolumem reperiretur. Ceres quoque Milesia multum sibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas esset: ac milites ad eam poliandam irrupissent omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiam somnia quae uim deorum uideantur ostendere. Tiberio namque Attinio homini plebeio qui per getem obuersatus esse Iupiter dicitur: et praecipisse ut consulibus et senatui nunciaret ludis circensibus proximis praesultorem sibi duplicuisse quod Antronius maximus quidam diuerberatam seruum sub furca medio circo ad supplicium duxerat: ideoque ludos instaurari oportere: quod cum ille neglexisset eodem die filium perdidisse: ipse autem graui morbo esse correptus. Et cum rursus eandem imagine cerneret querentem satis ne poenarum pro neglecto imperio pependisset lectica delata ad consules: et omni re in senatu exposita recepisse corporis firmitatem: suisque pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris admirationis fuit: quo Caesar Augustus dicitur esse seruat. Nam cum bello ciuili brutiano implicitus graui morbo abstinere proelio statuisset medico eius Artorio mineruae species obseruata est: monens ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Caesar. Itaque in acie lectica platus est. Eodem die a Bruto castra capta sunt. Multa praeterea exempla similia possunt praeferi: sed uereor ne si fuero in propositione rerum conuicia diutius immoratus: aut oblitus esse propositi uidear: aut crimen loquacitatis incurram.

Capitulū. ix. Quod p̄ inuidiā diaboli intrauit mors & pul-
lulant radices errorum. Et q̄ deus ipse natura est qui materiam
primordiale & omnia fecit ex nihilo.

Xponā igit̄ oīum istoꝝ rōnem quo facili⁹ res difficiles &
obscure itelligant̄: & has oēs simulati numinis p̄stigas re-
uelabo: qb⁹ iducti hoīes a ueritatis uia lōgius recesserunt: sed re-
petā lōge lati⁹ ut si q̄s ad legēdū expers ueri & ignar⁹ accesserit.
Instituā atq; intelligat q̄ tāde sit caput hoꝝ: & cā maloꝝ: & lu-
mine accepto suos ac toti⁹ generis hūani p̄spiciat errores. Sicut
mater sine exemplo genuit auctore suum: sic ineffabili p̄ genuif
se credēdus ē coeternū. De matre nat⁹ ē: q̄ añ iam fuit de patre q̄
aliquando non fuit: hoc fides credat: intelligentia non requirat.
Ne autem non inuentum putet incredibile: aut repertum nō cre-
dat singulare. Cum esset deus ad excogitandum prudētissimus
ad faciendum solertissimus anteq̄ ordiretur hoc opus mundi:
quoniā pleni & cōsūmati boni fons in ip̄o erat: sicut est semper
ut ab eo bono tāq̄ riuus oriretur: lōgeq; p̄flueret p̄duxit simile;
sui spiritus qui esset uirtutibus dei patris p̄ditus. Quomodo
autem id uoluerit: in quarto docere conabimur libro. Deinde fe-
cit alterum in quo idoles diuine stirpis nō p̄mansit. Itaq; suapte
inuidia tanq̄ ueneno infectus est: & ex bono ad malū t̄nscendit:
suoq; arbitrio quod a deo illi liberū datum fuerat contrarium
sibi nomen asciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem
esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo: qui deo patri per
seuerando tum cōprobatus etiam & carus est. Hunc ergo ex bo-
no p̄ se malū effectū gr̄eci λαβόλον. i. diabolu appellāt: nos
criminatorē uocamus: q̄ crimina in q̄ ipse illicit ad deū deferat.
Exorsus igitur deus fabricam mundi illum primū & maximū
filium p̄fecit operi uniuerso: eoq; simul & consiliatore usus ē:
& artifice in excogitandis: ornandis: p̄ficiēdisq; rebus: quonia;
is & prudētia: et p̄uidētia: & ratione: & potestate p̄fectus est: de
quo nūc partius q̄ alio loco: & uirtus: & nomē eius: & ratio ine-
narrāda nobis erit. Nemo querat ex qb⁹ ista materijs: tā magna:
tam mirifica opera de⁹ fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo: Nec
audiendi sunt poetē: qui aiunt chaos in principio fuisse: idest cō-
fusionem rerum atq; elemētorum. Postea uero deum dirimisse

omnē illā cōgeriē: singulisq; reb⁹ ex cōfuso aceruo sepati i ordi-
nemq; descriptis iſtruxiſſe mūdū parit̄ & ornasse: qb⁹ facile est
rñdere ptātē dei nō itelligentib⁹: quē credūt nihil effiçē posse ni-
ſi ex mā ſbiacente ac parata: in q̄ errore etiā p̄bi fuerūt. Nā Cice-
ro de natura deoz; diſputās ait ſic. Primū igit̄ nō est p̄babile ea;
materiā rerum: unde orta ſunt omnia eē diuina p̄uidētia effectā:
ſed habere & habuiſſe uim: & naturam ſua;: ut igitur faber cum
quid edificaturus eſt: non ipſe facit materiā: ſed ea utitur quę
ſit parata fictorq; ita cera. Sic iſti p̄uidētię diuinę materiā; p̄-
ſto eſſe oportuit nūquā ipſe faceret: ſed quam haberet paratam
q; ſi non eſt a deo materiā factā: ne terra quidem: & aqua: & aer:
& ignis a deo factus eſt. O q̄ multa ſunt uicia i his decē uerſib⁹.
Primum q; iſ qui in aliis diſputationibus & libris fere omnibus
p̄uidētię fuerit aſſertor: & qui acerrimis argumentis impugna-
uerit eos: qui p̄uidētiā non eſſe dixerunt. Idem nunc quaſi
proditor aliquis aut tranſfuga p̄uidētiā conatus eſt tollē:
in quo ſi contradicere uelis: nec cogitatione opus eſt: nec labore
ſua illi dictā recitanda ſunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero q̄
a Cicerone uehementius refutari. Sed concedamus hoc mori &
iſtituto academicorum: ut liceat hominibus ualde liberis di-
cere ac ſentire quę uelint: ſententias ipſius conſideremus. Nō eſt
inquit p̄babile materiā rerum a deo factā. Quibus hoc argu-
mentis probes? Nihil enī dixiſti quare hoc non ſit p̄babile. Itaq;
mibi econtrario uel maxime probabile uidetur: nec tamen temē
uidetur cogitanti plus eſſe aliquid in deo: quem p̄fecto ad im-
becillitatem hominis redigis: cui nihil aliud q̄ opificiū cōcedis.
Quomodo igitur ab homiē diuina illa uis differret: ſi ut homo
ſic etiam deus ope indigeat aliena? Indiget autem ſi nihil moliri
potest: niſi ab altero illi materiā miniſtretur: quod ſi ſit imperfe-
ctę utiq; uirtutis eſt: & erit iam potentior iudicandus materię in-
ſtitutor. Quo igitur nomine appellabitur qui potentia deuz uin-
cit? Siquide; maius eſt propria facere: q̄ aliena diſponere. Si aut̄
fieri non poteſt ut ſit potentius deo quicq;: quē neceſſe eſt p̄fectę
eſſe uirtutis poteſtatis rationis. Idem igitur materię fictor eſt:
qui & rerum ex materia constantium (neq; enim deo non faciēte
& inuito) eſſe aliquid: aut potuit aut debuit. Sed probabile eſt
inquit materiā rerum & habere & habuiſſe uim & naturā ſuā

quā uim potuit habere nullo dante: quā naturā nullo generante .
Si habuit uim: ab aliquo eā assūpfit. A quo autē sumē nīl a deo
potuit. Si habuit nām q̄ utiq; a nalcēdo dicit: nata ē: a quo auteq;
nīl a deo potuit pcreari. Natura enī qua dicitis orta eē oīa si cō-
filiū nō habet: efficcē nīl pōt. Si autē gīandi aut faciēdi potēs ē:
habet ḡ cōiliū: & p̄pterea deus sit necesse est. Nec alio nomine
appellari pōt ea uis: in qua inest & p̄uidētia excogitādi & soler-
tia potestasq; faciēdi. Meli⁹ igit̄ Seneca omniu; stoicoꝝ acutissi-
mus: q̄ uidet nīl aliud eē nām q̄ deum. Ergo inquit deū non lau-
damus: cui naturalis est uirtus: nec illam didicit ex ullo: imo lau-
dabimus: quāuis enim naturalis illi sit: sibi illam dedit: quonia;
deus ipsa natura est. Cum igitur ortum rerum tribus naturę: ac
detrabis deo in eodem luto bēsitans uersuram soluis. A quo. n.
fieri negas: ab eodem plane fieri mutato nomine confiteris. Seq-
tur ineptissima comparatio: ut enī faber inquit cum quid ēdifica-
turus est: non ipse facit materiam: sed utitur ea quę sit parata: si-
ctorq; item cera. Sic isti prouidentię diuinę materiam esse p̄sto
oportuit: nō quā ipse faceret: sed quam haberet paratam: immo
uero non oportuit. Erit enim deus minoris potestatis si ex para-
to facit quod est hominis. Faber enim sine ligno nīl ēdificabit
quia lignum ipsum facere non potest. Non posse autem imbecil-
litas est humanę: deus uero facit sibi ipse materiam: quia potest.
Posse enim dei est: nam si non potest: deus non est. Homo facit
ex eo quod est: q̄ per mortalitatē ibecillis est: per imbecillitatem
definitę ac modicę potestatis. Deus autē fecit ex eo qd' non est: q̄
per ęternitatem fortis est: per fortitudinem potestatis immensę:
quę sine ac modo caret sicut uita factoris. Quid ergo mirum si
facturus mundum deus: prius materiam de qua faceret p̄p̄pauit
ex eo quod non erat: quia nefas esset deum aliunde aliquid mu-
tuari: cum in ipso uel ex ipso sint omnia. Nam si est aliquid añ
illum factum: & quicq; non ab illo factum est: potestatem dei et
nomen amittet. At enim materia nunquam facta ē sicut deus qui
ex materia fecit hūc mundum. Duo igitur constituuntur ęterna:
& quidem inter se contraria: quod fieri sine discordia & perni-
cie non pōt. Collidant enim necesse ē ea: quorum uis & ratio di-
uersa ē: sic utraq; ęterna esse non poterunt: si repugnant: q̄ supra
re alterum necesse est: ergo fieri nō potest: quin ęterni natura sit

simplex: ut i de oia uelut ex fonte descēderit. Itaq; aut de⁹ ex mā
ortus ē: aut mā ex deo. Quid hoꝝ sit ueri⁹ facile est intelligi. Ex
his enī duob⁹ alteꝝ sensibile ē: alteꝝ caret sensu. Ptās faciendi ali
qd nō pōt esse nisi in eo qd sentit: qd sapit: qd cogitat: qd moue
tur. Nec incipi aut fieri aut consūmari quicq̄ pōt: nisi fuerit rōne
pꝛeuisu. Et quēadmodum fiat anteq̄ est: aut quēadmodum con
stet postq̄ fuerit effectum. Deniq; is facit aliquid qui habet uolū
tatem ad faciendum: & manus ad id quod uoluit implendum.
Quod autem insensibile est: iners & torpidū semper iacet: nihil
inde oriri pōt: ubi nullus est motus uoluntarius. Nam si omne
animal ratione constat: certe nasci ex eo non pōt: quod ratione p
ditum nō est: nec aliunde accipi potest id: quod ibi unde petitur
non est. Nec tamē commoueat aliquem: q̄ animalia quēdam de
terra nasci uidentur. Hęc enim nō terra per se gignit: sed sp̄irit⁹
dei sine quo nihil gignitur. Non ergo deus ex materia: quia sen
su pꝛeditum ex insensibili: sapiens ex bruto: impatibile de pati
bili: expers corporis de corporali nūq̄ potest oriri: sed materia
potius ex deo est. Quicquid enī est solido & contractabili cor
pore: accepit externaꝝ uim: quod accepit uim dissolubile est: qd
dissoluitur interibit: quod interit ortum sit necesse est. Quod
ortum est habuit fontem unde oriretur: id est factorem aliquem
sentientem: prouidum: peritumque faciendi: is est profecto nec
ullus alius q̄ deus. Qui quoniam sensu: ratione: prouidentia: po
testate: uirtute pꝛeditus est: & animantia & inanimata creare &
efficere pōt: quia tenet quomodo quicq; sit faciendum. Materia
uero semp fuisse nō pōt: quia mutationē non caperet: si fuisset.
Quod enim semper fuit: semper esse nō definit: & unde abfuit
p̄ncipiū abesse hinc etiā finē necesse est. Quinetiaꝝ facilius est ut
id quod habuit initium fine careat: q̄ ut habeat finē: quod initio
caruit. Materia ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicq̄ potest.
Si fieri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia enim
est ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit: quia recipit opifi
cis manum destruitur: & aliud esse incipit. Ergo quoniam fineꝝ
habuit materia: tum cuꝝ factus est ex ea mundus: & initiū quoq;
habuit. Nā quod destruitur: edificatū est: qd soluit: alligatum:
quod finitur: incoeptū est. Si ergo ex commutatione ac fine ma
teria colligit habuisse p̄ncipiū: a quo alio fieri nisi a deo potuit?

Solus igitur deus est qui factus non est: & idcirco destruere alia potest ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit: quod non est aliunde generatus: nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua re alia pendet: quod illud mutata dissoluat. Ex seipso est ut in primo diximus libro. Et ideo talis est quale; se esse uoluit impassibilis: immutabilis: incorruptus: beatus: eternus. Iam uero illa conclusio quam seniam terminauit Tullius multo absurdior: quod si materia inquit a deo non est facta: nec terra quidem: & aqua: & aer: & ignis a deo factus est. Quam callide piculum preteruolauit. Sic enim superius illud assumpsit tanquam probatione non indigeret: cum id multo esset incertius: quam illud propter quod assumptum est. Si non est inquit a deo facta materia: nec mundus a deo factus est. Ex falso maluit colligere quod falsum est: quam ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis probari: hic probationem sumpsit ex incerto ad euerendum quod erat certum. Nam diuina prouidentia effectum esse mundum: ut taceam de maximo Trismegisto qui hoc predicat. Taceam de carminibus Sibyllarum: quae idem nunciant. Taceam de prophetis: quod opus mundi & opificium dei uno spiritu ac pari uoce testantur. Etiam inter philosophos pene uniuersos conuenit. Idem etiam pythagorici: stoici: periphetici: qui sunt principales omnium disciplinarum. Denique a primis illis septem sapientibus: uti a Socrate usque ad platonem per confesso etiam indubitato habitum est donec unus multis post seculis extitit delirus Epicurus qui auderet negare id quod est euidentissimum studio. scilicet inueniendi noua ut nomine suo constitueret disciplinam: & quod nihil noui potuit repere: ut tamen dissentire a ceteris uideretur: uetera uoluit euertere: in quo illum circulantibus philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mundum prouidentia instructum: quam materiam prouidentia conglobatam. Quare non oportuit putare: idcirco mundum non esse diuina prouidentia factum: quod materia eius diuina prouidentia facta non sit: sed quod mundus diuina prouidentia sit effectus: etiam materiam esse factam diuinitus. Credibilis est enim materiam potius a deo factam: quod deus omnia potest: quam mundum a deo non esse factum: quod sine mente ratione consilio nihil fieri potest. Vix haec non Ciceronis est culpa: sed sectae. Cum enim suscepisset disputationem qua deorum naturam tolleret: de qua philosophi garriebant: omnem diuinitatem: ignorantia ueri putauit esse tollendam. Itaque deos potuit tollere: quod non erant. Cum autem prouidentiam diuinam: quae est in uno deo conaretur euertere: quia contra ueritatem niti coeperat: sed deficientibus argumentis in hanc foueam necessario decidit: unde se extricare non posset. Hic ergo

illū teneo herentē: teneo defixū: quo Lucillius q̄ cōtra diserebat
obmutuit. Hic est ergo cardo reꝝ: hic uertū oīa. Explicꝝ se Cot
ta si pōt ex hac uoragine: pferat argumēta qb̄ doceat semper
fuisse mām: quā nulla puidētia effecerit. Ostēdat quō q̄c̄ pōde
rosū & graue aut eē potuerit sine auctore: aut imutari ualuerit:
ac defierit eē qd̄ semp̄ fuit: ut icipet eē qd̄ nūq̄ fuit. Quē si docue
rit tū demū assētiat ne mūdū qd̄ diuina puidētia cōstitutū: &
tū sic assētiat: ut aliis illū laq̄is teneā. Eodē .n. quo nollet reuol
uet: ut dicat & mām de q̄ mūdū ē: & mūdū q̄ de mā est nā exti
tisse: cū ego ipsam nām deū esse contendam. Nec enim potest fa
cere mirabilia: id est maxima ratione cōstantia: nisi qui habet mē
tem: prouidentiam: potestate: ita fiet: ut deus fecerit omnia: nec
quicq̄ esse possit omnino: quod nō originem a deo traxerit. At
idem quotiens Epicureus est: & nō uult a deo factū esse mūdū
querere solet qb̄ manibus: quibus machinis: quibus uectibus:
qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse si eo
tempore potuisset esse quo deus fecit. Sed ne perspiceret homo
dei opera: noluit eum inducere in hunc mundum nisi pfectis oī
bus sed ne induci quidem poterat. Quomodo enim subsisteret
cū fabricaretur desup̄ cēlū: terra subter fundaretur: cum fortasse
humida uel nimis corporata rigorib̄ concrederet: uel igneis ca
loribus incocta & solidata duresceret? Aut quomō uiueret so
le nōdū instituto: nec frugibus ac animalibus natis? Itaq̄ necesse
fuit hominē postremo fieri: cum iam mundo ceterisq̄ rebus ma
nus summa esset iposita. Deniq̄ sanctę litterę docent hominem
fuisse ultimū dei opus: & sic inductū fuisse in hūc mūdū: quasi
in domū iā paratā & instructā. Illius enim causa facta sunt oīa.
Idem etiā poetę fatentur. Ouidius perfecto iā mundo & uniuer
sis animalib̄ figuratis hoc addidit. Sancti⁹ his aīal mentisq̄ ca
patius alte: Deerat adhuc: et quod dominari in cetera posset. Na
tus homo est: a deo nefas extimandum est ea scrutari q̄ deus uo
luit eē celata. Vex̄ ille non audiendi aut discendi studio require
bat: sed refallēdi q̄ cōfidebat neminē id posse dicere. Quasi ue
ro ex hoc putādū sit nō esse hęc diuinit⁹ facta: q̄ quō scā sint nō
pōt puideri. An tu si educat⁹ ī domo fabrefacta & ornata nullā
unq̄ fabricā uidiffes: domū illā putasse nō ab hoīe eē q̄dificata:
q̄ quō edificatur ignorares. Idem profecto de domo quereres

quod nūc de mundo requiris: quibus manibus quibus ferramentis homo
tanta eēt opa molitur: maxie si saxaigentia: imēsa cēmēta: uastās co
lūnas opus totū sblime & excelsū uideres. Nōne hęc tibi huma
nary uiriū modū uiderēt excedere: quia illa nō tā uiribus quā rōe atque
artificio facta eē nescires: quod si hō quod nihil pfectū est tñ plus efficit
rōe quā uires ei⁹ exigue patiāt: quod ē cur icredibile tibi eē uideat: cui⁹
mundus dicit fact⁹ a deo: in quo quod pfect⁹ est nec sapiētia potest
habere terminum: nec fortitudo mensuram? Opera ipsius uiden
tur oculis quomodo aut illa fecerit nec mēte quod uidetur: quod ut
Hermes ait mortale immortalī temporale perpetuo: corruptile
incorrupto propinquare non pōt: idest ppius accedere & intelli
gentia subsequi. Et ideo terrenum adhuc animal reꝝ celestium p
fectionē nō capit: quia corpore quasi custodia septus tenet: quo
minus soluto ac libero sensu cernat oīa. Sciat igit quod inepte faciat
qui res inenarrabiles querit: hoc est enī modum conditionis suę
trāsgredi: nec intelligere quousque homini liceat accedere. Denique
cū aperiret homini ueritatē deus ea sola scire nos uoluit: quę in
fuit hominē scire ad uitā consequendam. Quę uero ad curiosas
& pfanā cupiditatem pertinebāt reticuit ut arcana essent. Quid
ergo queris quę nec potes scire? Nec si scias beator fias. Perfecta
est in homine sapiētia: si & deū eē unū: & ab ipso eē facta uniuersa
cognoscat.

Capitulū. x. Quod deus quatuor elementa distinxit & qua
tuor qualitates: & quatuor tempora: & quod ex calore & humore
sit uita: & quare homines igne: cętera animalia aqua magis utant

n Vnc quoniam refutauimus eos qui de mundo & factore
eius deo aliter sentiūt quā ueritas habet: ad diuinam mundi
fabricā reuertamur: de qua in arcanis sanctę religionis litteris tra
ditur. Fecit igitur deus p̄mū oīum cęlum: & in sblime suspēdit
quod esset sedes ipsius dei conditoris. Deinde terrā fundauit ac
cęlo subdidit: quā homo cum cęteris animalū generibus incole
ret. Eā uoluit humore circūflui & cōtineri: suūque uero hitaculū
distinxit claris luminibus: & impleuit sole. s. lunęque orbe fulgenti &
astroꝝ micantiū splēdētibus signis adornauit: tenebras aut quod ē his
cōtrarium cōstituit in terra. Nihil enim per se continet luminis
nisi accipiat a cęlo: in quo posuit lucem perennem: & superos et

uitam perpetuā. Et cōtra in terra tenebras & inferos & mortem.
Tanto enī hęc ab illis superiorib⁹ distāt: quantū mala bonis & uicia uirtutib⁹. Ipsi⁹ quoq; terre binas partes contrarias inter se diuersasq; cōstituit. s. oriētē occidētemq;: ex qbus oriēs deo accēsetur: q; ipse luminis fons & illustrator est reꝝ: & qd' oriri nos facit ad uitā sempiternā. Occidēs autē cōturbatē illi prauēq; menti ascribit: qd' lumē abscondat: qd' tenebras semp inducat. Et quod homines faciat occidere atq; iterire peccatis. Nā sicut lux oriētis est: in luce autē uitę ratio uersat: sic occidētis tenebrę sunt. In tenebris autem mors & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est meridiem ac septentrionē: quę partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim quę est solis calore flagrantior: proxima est & cohęret orienti. At illa quę frigidibus & perpetuo gelu torpet: eiusdem est cuius extremus occasus. Nam sicut contrarię sunt lumini tenebrę: ita frigus calori: ut igitur calor lumini est proximus: sic meridiēs orienti ut frig⁹ tenebris: ita plaga est septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit: Ver scilicet orienti: Aestatem meridionali plage: Occidentis autumnus est: Septentrionis hibernus. In his quoq; duabus partibus meridionali & septentrionali figura uitę & mortis continetur: quia uita in calore est: mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est: ita frigus ex aqua. Secundū hęc partiū dimēsiōnē diem quoq; facit ac noctem: quę spatia et orbis tempoꝝ perpetuos ac uolubiles quos uocam⁹ annos alterna per uices successione cōficiant. Dies quem p̄m⁹ oriēs s̄bmini frat: dei sit necesse est: ut omnia quęcūq; meliora sunt. Nox autē quam occidens extremus inducit: ei⁹ scilicet quē dei esse emulū diximus. Quę duo etiā in hoc p̄scius futurorum deus fecit: ut ex his & uerę religionis: & falsę superstitionis imago quędam ostenderet. Nam sicut sol qui oritur in diem licet sit unus: unde solem esse appellatū Cicero uult uideri: q; obscuratis sideribus solus appareat: tamen q; ueꝝ ac perfectę plenitudinis lumē est: et calore potissimo: & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in deo licet sit unus: & maiestas & uirtus & claritudo perfecta ē. Nox autem q̄ prauo illi Antitheo dicimus attributam eius ipius multas & uarias religiones per similitudinem demonstrat. Quāuis enī stellę innumerabiles micare ac radiare uideant: tamē quia nō

funt plena ac solida lumina nec caloris pferūt quicq̄: nec tenebras
multitudine sua uincunt. Duo igit̄ illa p̄ncipalia inueniunt̄: q̄ di
uersam & cōtrariā sibi habēt ptātem: calor & humor: quę mira
bilit̄ deus ad sustētāda & gignēda oīa excogitauit. Nā cū uirt̄
dei sit in calore & igni: nisi ardorē uimq; ei⁹ admixta humoris
ac frigoris mā tempasset: nec nasci quicq̄: nec coherere potuisset
qn̄ statī cōflagratiōe iteriret: quicqd. eē coepisset. Vñ p̄bi quidā
& poetę discordi cōcordia mundū cōstare dixerūt: sed rōnem
penitus non uiderūt. Heraclius ex igne nata esse oīa dixit. Tales
Milesius ex aqua. Vterq; uidit aliquid: sed errauit tamē uterq;:
quod alterutrum si solum fuisset: neq; aqua nasci ex igne potuif
set: neq; rursus ignis ex aqua: sed est uerius simul ex utroq; p̄mi
xto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non po
test: quia sunt utraq; inimica: & si cōminus uenerint: alterutrum
quod superauerit conficiat alterum necesse est: sed eorum substā
tię permisceri possunt. Substantia ignis calor est: aque humor.
Recte igitur Ouidius. Quippe ubi temperie; sūpsere humorq;
calorque concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus. Cumq;
sit ignis aque pugnax uapor humidus oīs: Res creat & discors
cōcordia foetibus apta est. Alterum enim quasi masculinum ele
mentum est: alterū quasi foemininum: alterum actiuū: alterum
patibile. Ideoq; a ueteribus īstitutum est: ut sacramento ignis et
aque nuptiarum foedera fanciantur: quod foetus animantium
calore & humore corporentur: atq; animentur ad uitam. Cum
enim constet omne animal ex anima & corpore: materia corpo
ris in humore est: animę calore. Quod ex auium foetibus datur
scire: quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit: nec
humor potest corporari: nec corpus animari. Exulibus quoq;
ignis & aqua interdici solebat. Adbuc enī uidebatur nefas: quīs
malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igit̄
usu earum rez: quibus uita cōstat hominum: perinde habebatur
ac si esset qui eam sententiam exceperat morte mulctatus. Adeo
īsta duo elemēta prima sunt habita: ut nec ortum hominis: nec si
ne his uitam crediderūt posse constare. Horū alterū nobis com
mune est cū ceteris animantibus: alterū soli homini datū. Nos
enī quoniā celeste atq; īmortale animal sum⁹: igne utimur: q̄ no
bis ī argumētū īmortalitatis dat⁹ est: qm̄ ignis e celo ē: cuius nā

q̄ mobilis est: & sursum nititur: uitę continet rationem. Cętera uero aīalia q̄m tota sunt mortalia: tantūmodo aqua utuntur: qđ est elementū corporale atq; terrēnū: cuius nā q̄ mobilis ē: ac deorsu; uergēs: figurā mortis oñdit: iō pecudes neq; ī cęlū suspiciunt: neq; religiones sentiūt: q̄m ab his usus ignis alienus est. Vñ aut uel q̄o deus hęc duo p̄ncipalia: ignem & aquā uel accēderit uel eliquauerit: solus scire potest qui fecit.

Capitulū. xi. Quod creato mundo facta animalia ppter homines sunt: & tandem homo ipse. Et qđ sit q̄ poetę finxerunt Deucalionem homines reparasse: Et q̄ Aristoteles fallum putauit mundum esse ęternum. Et quę sunt tres partes.

Onsumato igitur mundo: animalia uarij generis diffimilibus formis: & magna & minora uti fierent impauit. Et facta sunt bina: idest diuersi sexus singula: ex quorum foetibus & aer: & terra: & maria completa sunt. Deditq; his omnibus generatim deus alimenta de terra: ut usui esse hominibus possent. Alia nimirum ad cibos: alia uero ad uestimentum. Quę aut magnę sunt uiriū: ut in excolēda terra iuuant: unde dicta sunt iumenta: ita rebus omnibus mirabili descriptiōe cōpositis: regnū sibi ęternum parare constituit: & innumerabiles animas pcreare quib; immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulachrum sensibile atq; itelligens: idest ad imaginis suę formam: qua nihil potest esse perfectius: homine; figurauit ex limo terre: unde homo nuncupatus est: q̄ sit factus ex humo. Deniq; Plato humanā formam; theoi dē esse ait. Et Sibylla quę dicit. *εικων εστ αθρωποσ εμνηλοτον ορθον εχουσα*. i. imago est homo mea rationem rectam habens. De hac hominis fictione poetę quoq; quāuis corrupte: tamen non aliter tradiderūt. Nāq; hominē de luto a Prometheus factum eē dixerunt. Res eos non fefellit: sed nomē artificis. Nullas enim litteras ueritatis attigerāt: sed quę pphetarum uaticinio tradita in sacrario dei continebant: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi: nullo addente aliqd aliud quod audierat carminibus suis cōprehenderūt. Et h̄ qđē inepte q̄ tā mirabile: tamq; diuinū opificiū homini dederūt. Quid. n.

f

bo qđ de la

opus fuit hominem de luto fingi: cum posset eadem ratione generari qua ipse Promoethus ex Iapetho natus ē! Qui si fuit hō generare hominem potuit: facere non potuit. De dijs aut̄ illum non fuisse poena eius in caucaso monte declarat. Sed neq; patres ipsius Iapethum: patruumq; Thitana quiq; deos nuncupauit: q; regni sublimitas penes Saturnum solum fuit: per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factū est diluuium: ad perdendam tollendamq; ex orbe terrę maliciam cōstat inter omnes. Idem enī & p̄bi poetę scriptoresq; rerum antiquarum loquuntur: in eo maxie cum p̄phetarū sermone consentiūt. Si ergo cathaclismus a deo ideo factus est: ut malicia: q; p̄ nimia multitudinē increuerat perderet: quō fictor hominis Promoetheus fuit: cuius filium Deucalionem iūdem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum! Quomodo unus gradus & una progenies orbem terrę tam celeriter potuit hominibus implere! Sed uidelicet hoc quoq; sic corruerunt: ut illud superius: cum ignorarent in quo tempore cathaclism⁹ sit factus in terra: & quis ob iustitiam meruerit genere hūano pereunte saluari: & quomodo aut cum quibus seruatus sit: quę omnia p̄phetice litterę docent. Apparet ergo falsum esse quod de opificio Promoethi narrāt. **V**ex q; poetas dixeram non omnino mentiri solere: sed figuris inuoluere & obscurare: q; dicāt nō dico esse mētitos: sed p̄mum omnium Promoetheum simulachrum hominis formasse depingi & molli luto. Ab eoq; natā eē primo artem statuas & simulachra fingendi. Siquidem Iouis temporibus fuit: quibus primū; templa cōstitui & noui deoz; cultus esse coeperunt: sic ueritas futata mendacio est: & illud quod a deo factū ferebat homini qui opus diuinum imitatus est coepit ascribi. Ceterū; fictio ueri ac uiui hominis e limo dei est: quod Hermes quoq; tradidit: q; nō tantum hominē ad imaginem dei factū eē dixit a deo: sed etiam illud explanare tentauit: q; sbtili rōe singula quęq; in corpore hominis mēbra formauerit: cū eorum nihil sit q; non tantundem ad usus necessitatē: quantū ad pulchritudinē ualeat. Id uero etiā stoici cum de prouidentia dixerunt facere conant̄: & secutos eos Cicero pluribus quidē locis: sed tamen materiam tam copiosā; & uberem strictim contigit: quam ego nunc idcirco p̄tereo: q;

nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud sibi loco pretere non possum: quod errantes philosophi quidam aiunt homines ceteraque animalia sine ullo artifice orta esse de terra. Vnde illud uirgilianum est. Terre progenies duris caput extulit aruis. Et hi maxime fuerunt in ea sententia: quod esse perinde negant. Nam stoici animalium fabricam diuine solertie tribuunt: Aristoteles autem labore se ac molestia liberauit dicens semper fuisse mundum. Itaque & humanum genus & cetera que in eo sunt initium non habere: sed fuisse semper: ac semper fore. Sed cum uideamus singula queque animalia que ante non fuerunt incipere esse & esse desinere: necesse est totum genus aliquando esse coepisse: aliquando desiniturum esse quod coepit. Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est: preterito: presenti: futuro. Preteriti est origo: presentis substantia: futuri dissolutio. Que omnia in singulis hominibus apparent: & incipimus enim cum nascimur: & sumus cum uiuimus: & desinimus cum interimus. Cloto colubaiulat Lachesis trahit: Atropos occidit. Vnde etiam tres parcas esse uoluerunt: unam que uitam hominibus ordiat: alteram que cotextat: tertiam que rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum: quod solum presentis tempus apparet: ex eo tamen & preteritum: id est origo colligitur: & futurum: id est dissolutio. Nam quoniam est: apparet aliquando coepisse: esse. nulla res sine exordio potest: et quod coepit apparet quandoque desitura. Nec enim potest id totum esse immortale: quod ex mortalibus constat. Nam sicut uniuersi per singulos interimus fieri potest: ut aliquo casu omnes simul: uel sterilitate terrarum: que accidere uel periculatim solet: uel pestilentia ubique diffusa: que singulas urbes atque regiones plerumque populat: uel incendio in orbem missio: quale iam fuisse sibi Phetonte dicitur: uel diluuium aquarum: quale sub Deucalione traditur: cum preter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluuium si casu accidit: profecto potuit accidere: ut & unus ille qui superfuit interiret. Si autem diuine prouidentie nutu: quod negari non potest: ad reparandos homines reseruatus est: apparet in dei potestate esse: uel uitam uel iterum generis humani. Quod si uult potest accidere in totum: quod per partes occidit: apparet aliquando esse ortum: & fragilitas ut initium: sic declarat & terminum. Que si uera sunt: non potuit defendere Aristoteles: quo minus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquet: & Platoni &

Aristoteli qui semp fore mundum putauerūt: licet sint eloquentes: ingratius tamen idem Epicurus eripiet: q̄ sequit̄ ut habeat & finē. S; hęc ī ultio libro plurib⁹: nūc ad hoīs originē recurram⁹.

Capitulū. xii. Quod nō de terra uel f̄p̄onte nata sunt animalia: sed dispositione diuina: cui⁹ fecisset de⁹ nos cōscios si scire expediret.

a Iunt certis cōuersionib⁹ cęli: & astroꝝ motib⁹ maturitatē quādā extitisse aīaliū serēdoꝝ. Ita q̄ terrā nouā semē genitale retinētē: folliculos ex se quosdā ī uteroꝝ similitudinē ptulisse. De qb⁹ Lucreti⁹. Crescebāt uteri terrā radicib⁹ apti. Eos q̄; cuz maturassēt nā cogēte ruptos: aīalia tenera pfudisse. Deinde terrā ip̄am hūore quodā q̄ eēt lacti similis exuberasse: eoq̄ alimento aīantes eē nutritos. Quō aut̄ uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerūt: aut omnino nasci cum sol exureret: frigus abstringeret. Nō erant inqunt in principio mundi hyems nec ęstas: sed p̄petua tempies et uer ęquabile. Cur ergo nihil hoꝝ fieri etiā nūc uidemus: q̄ semel fieri necessarium fuit: ut animalia nascerētur. Postq̄ uero eē coeperūt: concessa his facultate generādi: & terra parere desit: & temporis conditio mutata est. O q̄ facile est mendacia redarguere. Primū q̄ nihil pōt esse in hoc mundo: qđ non sic permaneat ut coepit. Nec enim sol & luna & astra tunc non erant: aut cū essent meatus nō habebāt: aut nō diuina moderatio que cursus eoꝝ temperat & gubernat cū ip̄is simul coeperit. De inde (q̄ si ita sit ut dicūt) p̄uidētiam eē necesse ē: & in idipsum īcidūt quod maxime fugiūt. Nōdū enī natis aīalibus aliq̄s utiq̄ p̄uidit ut nascerent̄: ne orbis terrę desertus aut incultus horrēt. Vt autē de terra sine officio parentum nasci possent: necesse est magna rōe esse p̄uisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corpoꝝ fingere. Itē ut e folliculis qb⁹ tegebātur accepta uiuēdi sentiēdiq̄ rōe: tanq̄ ex aluo matrū p̄funderentur: mira inexplicabilisq̄ p̄uisio est. Sed putemus id quoq̄ casu accidisse: illa certe que sequūt̄ fortuita eē nō possūt: ut terra cōtinuo lacte manaret: ut aeris temperies eēt ęqlis: q̄ si cōstat idcirco eēt facta: ut aīalia recēter edita ul' haberēt alimētū: ul' nō haberent piculū: necesse ē ut aliq̄s diuina nescio q̄ rōe p̄uiderit. Quis autē pōt p̄uidere nisi deus. Videamus tamen an idipsum quod dicitant fieri potuerit: ut hoīes nascerentur e terra. Si consideret

aliquis quod diu & quibus educetur infans: intelliget profecto non potuisse
 terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse
 se quod pluribus mensibus iacere prostratos: donec confirmatis nervis mo-
 uere se: locumque mutare possent: quod uix intra unius anni spatium fieri po-
 test. Iam uide utrumne infans eodem modo & eodem loco quod effusus iacet per
 multos menses ualuerit: an non humore illo terre quod alimentum gratia mi-
 nistrabat: & sui corporis purgamentis in unum mixtis: obrutus corru-
 ptusque moreretur. Itaque nullo modo fieri potest: quoniam ab aliquo fuerit edu-
 cat: nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt: sed ex creta quod ut dice-
 rent non quod uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis & ua-
 na est: si tamen ratio dici potest: qua id agitur ut nulla sit ratio. Qui
 enim dicit omnia sua sponte esse nata: nihilque diuine prudentie
 tribuit: hic profecto rationem non asserit sed evertit. Quod si
 neque fieri quicquam sine ratione neque nasci potest: apparet diuinam esse
 prudentiam: cuius est proprium quod dicitur ratio. Deus igitur reum omnium
 machinator fecit hominem: quod Cicero quis expertus celestium litterarum
 uidit tamen: quod libro de legibus primo hoc idem tradidit: quod pro-
 phete cuius uerba subiici. Hoc animal prouidum: sagax multiplex:
 acutum memor: plenum rationis & consilii: quem uocamus hominem
 per clara quadam conditione generatum esse a summo deo solus.
 Est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps ratio-
 nis & cogitationis: cum cetera sint omnia experta. Vides ne ho-
 minem quamuis longe a ueritatis noticia remotum: tamen quoniam
 imaginem sapientie tuebatur: intellexisse non nisi a deo hominem
 potuisse generari: sed tamen diuinis opus est testimoniis ne mi-
 nus humana sufficiant. Sibylla hominem dei opus esse testatur:
 ὅς μόνος ἐστὶ θεός κτιστῆς ἀκράτητος ὑπάρχων ἄν-
 τός Δὲ ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε αὐτός ἐμί-
 ξε φύσιν πάντων τῆν ἐν βιοτόιο. i. qui solus est deus creator
 liber ipse autem statuit figuram forme homini. Ipse miscuit na-
 turam omnium in generatione uite. Eadem tamen sancte littere con-
 tinet. Deus ergo ueri patris officio functus est: ipse corpus effinxit:
 ipse animam quam spiramus infudit: illius est totum quicquid sumus. Quo-
 id effecerit si nos oporteret scire docuisset: sicut docuit cetera que
 cogitatione nobis & pristini erroris & ueri luminis attulerunt.

Ca. xiiij. Quare duo sexus mundi minoris idest hominis: & quod
 sit mors eius prima: quod secunda: & de primorum parentum culpa & poena.

f 3.

Vm ergo marem ad similitudinē suā primū finxisset: tū
etiā foeminā cōfigurauit ad ipsius hominis effigiē: ut duo
iter se pmixti sexus: ppagare sobolē possent: & omnē terrā mul
titudine opplere. In ipsi⁹ aut hōis fictiōe illarū duarū materiaꝝ:
quas iter se diximus eē cōntrias: ignis & aqua cōclufit p̄fecitq; rō
nem. Fictio enī corpore spirauit ei animā de uitali fonte spirit⁹
fui: qui est perennis ut ipsius mūdi ex cōntrīs cōstātis elemētis si
militudinē gereret. Constat enī ex anima & corpore: idest quasi
ex cēlo & terra: quādo qdē anima qua uiuimus uelut e cēlo orī
a deo corpus e terra: cui⁹ e limo diximus esse formatum. Empe
docles quē nescias utrum ne inter poetas an iter philosophos nu
meres: q; de rerum natura uer sibi⁹ scripsit: ut apud romanos Lu
cretius & Varro quatuor elemēta cōstituit: idest ignē: aerē: aquā
et terrā: fortasse Trismegystum secutus q; nostra corpora ex his
quatuor elementis constituta esse dixit a deo. Habere nāq; in se
aliquid ignis: aliquid aeris: aliquid aque: aliquid terre: & neque
ignem esse: neq; aerem: neq; aquam: neq; terram: quē quidem fal
sa non sunt. Nā terre ratio in carne est: humoris in sanguīe: aeris
in spiritu: ignis in calore uitali: sed neq; sanguis a corpore secer
ni pōt: sicut humor a terra: neq; calor uitalis a spiritu: sicut ignis
ab aere: adeo rerum omnium duo sola reperiunt elementa: quo
rum omnis ratio in nostri corporis fictiōe cōclusa est. Ex rebus
igit diuersis ac repugnantibus homo factus est sicut ipse mūd⁹
ex luce ac tenebris: ex uita & morte: quē duo inter se pugnare in
homine p̄cepit: ut si anima supauerit: quē ex deo orī sit īmor
talis: & in p̄petua luce uerferetur. Si aut corpus uicerit aīam ditio
niq; subiēcerit: sit in tenebris sempiternis & in morte: cuius non
ea uis est ut iniustas aīas extinguat oīo: sed ut puniat in eternum.
Eā poenā secundā mortē noīamus: q; est & ipsa p̄petua: sicut &
īmortalitas. Primā sic diffinim⁹. Mors est nature aīantiū disso
lutio: uel ita. Mors ē corporis aīeq; seductio. Secundā uero sic.
Mors est eterni doloris p̄pessio: uel ita. Mors ē aīaru; p̄ meritis
ad eterna supplicia dānatio. Hęc mutas pecudes nō attingit: q; rū
aīq; nō ex deo cōstātes: sed ex cōmuni aere morte soluunt. In hac
igit societate cēli atq; terre: quoꝝ effigies ī hōie exp̄ssa ē: sup̄iore
ptē tenent ea q; sūt dei: aīa. s. quē dominium corporis habet: in se
riorem autem ea quē sunt diaboli. Corpus utiq; quod q; terrēnū

etiam de
uitali quo
Vitalis q
quod ex terra
fuit q; m. Sed
possit uenire
uitali n. f. o. d.
dissolutio. Q
agnis ne exti
a uicere nō
alimenti si
uita. Post b
dissolutio in bo
tis omni ge
deretur: ex
ret. Tum
nere: si
ex aīo
cor uitali
ribus deo
fendit ut ei
ut uenit oīo
debe deo leg
tans hęc co
Tu deus se
uitali sibi i
ne hō posse
uitalis tūo
uitalis hęc
ne hō uitali
p̄petua
re dānatio
fuit similit
nea sūt ter
p̄petua sūt ex
qd etiā sūt

est: anime debet esse subiectum: sicut terra celo. Est enī terra quasi uasculū quo tanq̄ domicilio temporali hic spirit⁹ celestis utat̄. Vtriusq; officia sūt: ut hoc qd̄ ē ex celo & deo iheret: illud uero qd̄ ex terra ē: diabolo seruiat. Qd̄ qd̄ nō fugit hōie;: neq; Salu stiu q̄ ait. Sed oīs nra uis ī aīo et corpore sita ē: animi iherio: cor poris seruitio magis utimur: recte si ita uixisset ut locutus ē. Ser uiūt. n. foedissimis uoluptatib⁹: suāq; ipe sentētiā uite prauitate dissoluit. Qd̄ si aīa ignis ē (ut ostēdimus) ī celū debet eniti sicut ignis ne extiguat̄: hoc ē ad imortalitatē q̄ in celo ē. Et sicut ardē ac uiuere nō pōt ignis: nisi aliqua pingui mā teneat̄ ī qua habeat alimentū: sic anime materia: & cibus est sola iusticia: q̄ tenet ad uitā. Post hęc deus hōiem qua exposui rōe generatū posuit ī pa diso. i. in hortofecūdissimo & amoenissimo: quē ī ptib⁹ orien tis omni genere ligni arborūq; cōseruit: ut ex eay uarijs fructibus aleretur: expersq; omniū laboꝝ deo patri sūma deuotione serui ret. Tum dedit ei certa mādata q̄ si obseruasset: immortalis ma neret: si transcendisset: morte afficeret. Id aut̄ pꝛceptum fuit: ut ex arbore una: quę fuit in medio paradisi non gustaret: ī qua posu erat intelligentia; boni & mali. Tū criminator ille inuidens ope ribus dei: oēs fallacias & calliditates suas ad decipiēdū hominē itendit ut ei adimeret imortalitatē: et p̄mo mulierē dolo illexit: ut uetitū cibū fumeret: & p̄ eā ipi quoq; homini psuasit: ut tñscē deret dei legē. Percepta igit̄ sciētia boni & mali: pudere eū nudi tatis suę coepit absconditq; se a facie dei: quod antea non solebat. Tū deus sentētia in peccatores lata eiecit hominē de paradiso: ut uictū sibi labore cōquireret: ipsūq; paradisū igni circūuallauit: ne hō posset accedere: donec summum iudiciū faciat in terra: & iustos uiros cultores suos in eūdē locū reuocet morte sublata: si cut sacre lꝛę docēt & Sibylla erithręa cū dicit. οἱ δὲ θὸν τιμῶν τεσ ἀλιθινόν ἀένχόν τε ζωήν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοῖ οἰκούντες παράλεισον ἐριθηλέα κήπων Qui autem deum honorant uerum: sapientiam utiq; uitam hę reditario iure possident sęculi tempus ipsi habitantes ad paradi sum similiter florentissimum hortum. Verū quoniā hęc extra nea sūt tota in eānea operis hui⁹ parte tractabimus. Nūc ea quę p̄ma sūt explicemus. Mors itaq; secuta est hōie; secūdū dei sniā; qd̄ etiā Sibylla ī carmie suo docz dicēs. ἀνθρώπον πέπλασθαι

θεόν παλάμαισ' ὄν καὶ πλάνησεν ὄφισ' Δολίωσ' ἐπιμοί
ραν ἀνελεθὲνι τούθανάτου γνῶσιν τε λαβεῖν ἀταροῦ τε κα
κοῦ τε. i. boiēm factū dei manib⁹ quē & seduxit serpēs dolose
ad fatū ascēdere mortis: notionēq; boni & mali boiēm plasma
tam dei ipi⁹ palmis: quē dolis fefellit serpēs: ut uim mortis icur
reret: & sciētīā accipē boni & mali. Sic scā hōis uitā ē: & p oēm
sciētīā publicatū: cū Varro nō ignoraret argumētari nixus est:
cur putarēt antiq mille ānos uictitassē. Ait enī apud egyptios p
annis mēses haberi: ut nō solis p duodecī signa circuit⁹ faciat an
num: sed lunā q orbē illū signiferū. xxx. dierum spatio lustrat:
quod argumentum perspicue falsum est. Nemo enim tunc mille
simum annum transgressus est. Nunc uero qui ad centesimū per
ueniunt: quod fit sepissime: mille certe ac ducentis mensibus ui
uunt. Et auctores idonei tradūt ad cētū. xx. annos pueniri solē.
Sed q ignorabat Varro cur aut quādo uita hōis esset diminuta
ipse diminuit cū sciret mille &.cccc. mēsib⁹ posse uiuē hominē.

Capitulū. xiiiij. Quod nō Liber pater fuit inuentor uini: sed
Noe post diluuium. Et quę fuerit origo gentium. Et qui primi
habuerint scientiam astrorum & ignorantiam dei.

Eus autē postea cum uideret orbem terrę malitia & sceleri
bus oppletum: statuit humanū genus diluuiio perdere: sed
tamen ad multitudinem repandam delegit unū: quod corruptis
omnibus quod singulare iustitię superat exemplum. Hic cū sex
centoꝝ eēt annorum: fabricauit arcam sicut pcepserat ei deus: in
qua ipse cum cōiuge ac tribus filiis totidēq; nurib⁹ reseruatus est
cum aqua uniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbe
ficcato execratus in iustitiā p̄oris sc̄culi deus: ne rursus lōgitudō
uite cā eēt excogitandoꝝ maloꝝ: paulatī p singulas progenies di
minuit hominis etatē: atq; in centū et. xx. annis metā collocauit:
quam transgredi non liceret. Ille uero cū egressus eēt ex archa: ut
sanctę litterę docēt: terrā studiose coluit: atq; uineā sua manu se
uit. Vnde arguūtur q auctorē uini Libeꝝ putant. Ille enim non
modo Liberum: sed etiā Saturnū atq; Vranū mltis añcessit eta
tibus. Qua ex uinea cum p̄mū fructum coepisset: letus factus bi
bit usq; ad ebrietatem: iacuitq; nudus: quod cum uidisset unus
ex filiis cui nomē fuit Cham: nō textit p̄ris nuditatē: sed egressus

etiā fratrib⁹ indicauit. At illi sumpto pallio intrauerunt auerſis uultibus patrēq; texerūt. Quē cū facta recognouiſſet p̄r: abdica uit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terrē parte conſedit: quē nunc arabia nominat. Ea q; terra de nomine ſuo chanaan dicta eſt: & poſteri eius chananei. Hęc fuit p̄ma gens quē deum ignorauit: quoniā p̄nceps eius & conditor cultū dei a patre non accepit: maledict⁹ ab eo. Itaq; ignorantia diuinitatis minorib⁹ ſuis reliquit. Ab hac gente p̄ximi quiq; populi multitudine icre ſcente fluxerunt. Ipſius autem patris poſteri hebrēi dicti: penes quos religio dei reſedit. Sed & ab his poſtea multiplicato in im menſum numero: cū eos anguſtię locoꝝ ſuoꝝ capere nō poſſēt: tū adoleſcētes uel miſſi a parentibus: uel ſua ſponte: cū rez penuria cogeret p̄fugi ad querendas ſibi nouas ſedes buc atq; illuc di ſperſi: omnes in ſulas et orbē totum repleuerūt: et a ſtirpe ſancę radice auulſi: nouos ſibi mores atq; inſtituta p̄ arbitrio cōdiderunt. Sed omniū p̄mi q̄ egyptū occupauerāt cęleſtia ſuſcipē atq; adorare coeperūt. Et q̄ domicilijs non tegabantur propter aeris qualitatē: nec ullis in ea regione nubibus ſt̄tē cęlū: curſus ſiderum & defectus notauerūt: dū ea ſępe uenerantes curioſius atq; liberius intuerentur. Poſtea deinde portentificas aīaliū figuras quas colerent cōmenti ſunt q̄buſdam p̄digijs i ducti. Quorum mox auctores aperiemus: Cęteri aut̄ qui per terram diſperſi fuerunt admirātes elementa mundi cęlum: ſolē: terram: mare: ſine ullis imaginib⁹ ac templis uenerabant. Et his ſacrificia in aperto celebrābat: donec p̄ceſſu tempoꝝ potētiffimis regib⁹ templa & ſimulachra fecerūt. Ea q; uictimis & odorib⁹ colere iſtituerunt: ſic aberrātes a notitia dei gētes eē coeperūt. Errant igit̄ q̄ deorum cultus ab exordio rez fuiſſe cōtendūt: & p̄orē eē gentilitatem q̄ dei religionem: quā putāt poſteri⁹ iuentā: q̄ fontē atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

Capitulū. xv. De iniquatione angelorū: & duobus generibus dęmonum: qui ſe perſuaſerūt ut deos coli: quos etiam familiares philoſophi habuerunt ut Socrates.

entia p̄ris Vm ergo numerus hominū coepiſſet icreſcere: p̄uidēs deus ne fraudib⁹ ſuis diabol⁹: cui ab iūrio dederat terrę ptatē
f s.

Sec: errata

Textu

Quatu

uel corrumpere uel disperderet hoies: quod in exordio fecerat: misit angelos ad tutelam cultuq; generis humani: quibus precepit omnia: ne terre contagione maculati substantie celestis amitterent dignitatem. scilicet id eos facere prohibuit: quod sciebat esse facturos: ut ueniam sperare non possent. Itaque illos cum hominibus commorantes: dominator ille terre fallacissimum consuetudine ipsa paulatim ad uicia pellexit: & mulierum congressibus iniquauit. Tunc in celum ob peccata: quibus se immerferat non recepti ceciderunt in terram: sic eos diabolus ex angelis dei suos fecit satellites ac ministros. Qui autem sunt ex his precreati: quare neque angeli neque homines fuerunt: sed mediam quandam naturam gerentes: non sunt ad inferos recepti: sicut in celum parentes eorum: ita duo genera demonum facta sunt. Vnum celeste: alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus malorum que gerunt auctores: quorum idem diabolus est princeps. Vnde Trimegystus illum demonarchen uocat. Demonas autem grammatici dictos aiunt: quasi Δαίμονας. id est peritos ac rerum scios. Hos autem putant deos esse: sciunt illi quidem futura multa: sed non omnia: quippe quibus penitus consilium dei scire non liceat. Et ideo solent responsa in ambiguis exitu temperare. Eos poete & sciunt esse demonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit. τῶν μὲν Δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου Διάβουλας ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων. id est hi quidem demones sunt Iouis magni: propter uoluptatem boni terrestris custodes mortaliu hominum. Quod ideo dicitur: quoniam custodes eos humano generi deus miserat: sed ipsi cum sint perditores hominum: custodes tamen se uocari uolunt: ut ipsi colantur: & deus non colatur. Philosophi quoque de his dixerunt. Nam Plato etiam naturas earum in simposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduam demonem loquebatur: quod puero sibi adhaesisset: cuius arbitrio & nutu sua uita regeret. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aspirantibus constat: a quibus inuocati uisus hominum prestigij obsecrationibus fallunt: ut non uideant ea que sunt: & uidere se putent illa que non sunt. Hi (ut dico) spiritus contaminati ac perdit per omnem terram uagantur: & solatium perditionis sue perdendis hominibus operantur. Itaque omnia in sidijs fraudibus erroribus complent. Adherent enim singulis hominibus: & omnes ostiat domos occupant: ac sibi genitorum nomen assumunt: sic enim latino sermone demonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant. His quotidie profundunt: et

ficiētes demonas uenerant: quasi terrestres deos: & quasi depulso
res maloꝝ: q̄ ip̄i faciūt & irrogāt. Qui quoniā sūt spirit⁹ tenues
& icōphēbiles: insinuāt se corporib⁹ hominū: & occulte ī uisce
rib⁹ operti ualitudinē uiciāt: morbos citāt: sōnijs aīos trēt: men
tes furorib⁹ quatiūt: ut hoīes his malis cogant ad eoꝝ auxilia de
currere

Capitulum. xvi. Quod hi p̄desse putant cū nocere desinūt:
nec possūt aliqd ī eos q̄ in fide solidati sunt: sed sanctis s̄biq̄cti:
eis tanq̄ seruis obediunt.

Varū omniū fallaciaꝝ ratio ex p̄tibus ueritatis obscura ē.

Prodesse enī eos putant: cum nocere desinunt: qui nihil ali
ud possunt q̄ nocere. Dicat fortasse aliquis colēdos esse ergo ne
noceant: si quidem possunt nocere. Nocent illi quidem: sed his
a quibus timentur: quos manus dei potens & excelsa non p̄tegit
qui p̄phani sunt a sacramento ueritatis. Iustos autē. i. cultores dei
metuūt: cuius nomine adiurati de corporibus excedūt: quorum
uerbis tanq̄ flagris uerberati: nō modo dēmonas eē se confitent
sed etiam nomina sua ēdunt: illa que in templis adorātur: quod
plerunq; coram cultoribus suis faciunt: non utiq; in obprobriū
religionis: sed honoris sui: quia nec deo per quē adiurantur: nec
iustis quorum uoce torquentur mentiri possunt. Itaq; maximis
sepe ululatus ēditis: uerberari se & ardere & iam iāq; exire p̄
clamant. Tantū habet dei cognitio ac iustitia p̄tatis: cui ergo no
cere possunt: nisi his quos habēt ī sua p̄tate! Deniq; affirmat eos
Hermes: q̄ cognouerūt deū: nō tātū ab īcursionib⁹ dēmonū tu
tos eē: ueꝝ etiam ne fato quidem teneri *μία φυλάκη ευσέβεια
ευσεβούσ γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακός οὔτε εἰμαρ
μένη κρατεῖ θεός γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἑκ παντός κα
κοῦ. τὸ γὰρ ἐν καίμονον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθόν εὐσε
βεια. i. una inquit custodia pietas. Pium enim homini est nec dē
mon malus: nec fatum tenet: nam deus liberat pium ab omni
malo: q̄ p̄iū unū & solū in omnib⁹ bonū est pietas. Quid sit
autē pietas: alio loco his uerbis testatur dicens. *ἡ γὰρ εὐσεβεια
γνώσις ἐστὶ θεοῦ. i. pietas notio est dei. Asclepius autē audi
tor eius eandem sententiā lati⁹ explicauit: ī illo sermone p̄fecto
quē scripsit ad regē. Vterq; uero dēmonas eē affirmat īmicos
& uexatores hoīum: quos iō Trismegystus angelos malignos**

appellat: adeo nō ignorāt ex cęlestibus deprauatos terrenos esse
coepisse

Capitulū. xvii. Quod hi astrologi am aruspicia et omnes
artes reprobas inuenerunt & persuaferunt cultum idolorū; per
miracula; & uarias fallaciarum tendiculas.

Orum inuenta sunt astrologia: & aruspicia: & auguratio
& ipsa quę dicuntur oracula & necyomantia: & ars magi
ca & quicquid pręterea malorum exercent homines: uel palaz; uel
occulte: quę omnia per se falsa sunt: ut Sibylla erithrea testatur.
ἐπεὶ πλάνη πάντα τὰ δέστικιν ἄπερ ἄφρονες ἄνδρες
ἐρευνῶσι κατὰ ἡμᾶρ .i. quia error hęc omnia sunt quę stulti
homines scrutātur quotidie. Sed idē ipsi auctores pręsentia sua
faciunt: ut uera esse credantur. Ita hominū credulitatem mentita
diuinitate deludunt: quod illis uerum aperire non expedit. Hi
sunt qui imagines & simulachra fingere docuerunt: qui ut & ho
minū mētes a cultu ueri dei auerterent: & fictos mortuorū regū
uultus et ornatos exq̄sita pulchritudinē statui cōsecrariq̄ fecerūt:
& illoꝝ sibi nomina quali p̄sonas induerūt aliquas: sed eos ma
gi & hi quos uere maleficos uulgus appellat: cū artes suas execra
biles exercent: ueris suis nominibus cient illis cęlestibus: quę in
litteris sanctis leguntur. Hi porro incesti ac uagi spiritus: ut tur
bent omnia & errores humanis pectoribus offundunt: serunt
ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim cęlestes multos finxerūt eē
unūq̄ regē omniū Iouē: eo q̄ multi sunt spiritus angeloꝝ ī cęlo
& unus parens ac dominus omniū deꝝ: sed ueritatē mentitis no
minibꝝ iuolutam: ex oculis abstulerūt. Nā deus (ut in principio
docui) neq̄ nomine cum solus sit eget: neq̄ angeli cū sint imorta
les dici se deos aut patiūtur aut uolunt: quorū unū solūq̄ officiū
est seruire nutibus dei: nec omnino quicq̄ nisi iussu facere. Sic. n.
mundū regi a deo dicimus: ut a rectore prouintiam: cuius appa
ritores nemo socios esse in regenda prouintia dixerit: quīs illo
rū ministerio res gerat. Et hi tñ possunt aliquid prę iussa recto
ris p̄ ipsius ignorantia: quę est cōditionis humane. Ille autē p̄ses
mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis ni
hil septū est: solus habet rex omniū cū filio suo ptatē: nec est in
angelis quicq̄: nisi parendi necessitas. Itaq̄ nullū sibi honorē tri
bui uolunt: quorū honor in deo est. Illi autem qui desierūt a dei

ministerio: q̄ sunt ueritatis inimici & p̄uaricatores: dei nomē
sibi & cultū deoꝝ uēdicare conāt: nō quo ullū honorem deī de
rēt. Quis. n. honor p̄ditis ē? Nec ut deo noceāt cui noceri nō po
test: sed ut hominib⁹ quos nitūt a cultu & noticia uerę maieſta
tis auertē: ne ī mortalitatē adipiſci poſſint: quā ip̄i ſua neqtia per
diderūt. Offundūt itaq; tenebras: et ueritatē caligine obducunt.
ne dominū: ne patrē ſuū norīt: & ut illiciāt facile: in tēplis ſe oc
culūt: & ſacrificijs oib⁹ p̄ſto adſūt. Edūtq; ſēpe p̄digia: qb⁹ ob
ſtupēfacti homines fidē cōmodēt ſimulachris diuinitatis ac nu
minis. Inde eſt q̄ ab augure lapis nouacula īciſus eſt: & q̄ Iuno
ueienſis migrare ſe romā uelle r̄ndit: q̄ fortuna muliebris picu
lum denūciauit: q̄ Claudię manū nauis ſecuta ē: q̄ ī ſacrilegos et
Iuno nudata: et Locrenſis Proſerpina: & Ceres Mileſia uindica
uit: & Hercules de Appio: & Iupiter de Atinio: & Minerua de
Cēſare. Hinc q̄ ſerpēs urbē romā peſtilētia liberauit Epidauro
arceſſit⁹. Nam illuc dēmoniarches ip̄e ī figura ſua ſine ulla diſſi
mulatōe perduct⁹ eſt: ſi qdē legati ad eā rē miſſi draconē ſecum
mirę magnitudinis attulerūt. In oraculis aut̄ uel maxime fallūt
quoꝝ p̄ſtigias p̄phani a ueritate ītelligere non poſſunt: ideoq;
ab illis attribui putāt: & īperia: & uictorias: & opes: & euentus
p̄ſperos rez. Deniq; ipſoꝝ nutu ſēpe rēpublicā piculis īminentibus
liberatam. Quę picula & rēponſis denunciauerūt: & ſacri
ficijs placati auerterunt: ſed omnia iſta fallacię ſunt. Nam cu; diſ
poſitiones dei p̄ſentiant: quippe qui miniſtri eius fuerunt: īter
ponunt ſe in his rebus: ut quęcūq; a deo uel facta ſunt uel fuerūt
ipſi potiffimum facē aut feciſſe uideāt. Et quotiēs alicui populo
uel urbi ſecundum dei ſtatutū boni quid impendet: illi ſe id fa
cturos: uel p̄digijs: uel ſōnjs: ul' oraculis pollicēt: ſi ſibi templa:
ſi honores: ſi ſacrificia tribuantur. Quibus datis cum illud acci
derit: quod neceſſe eſt: ſummā ſibi pariunt ueneratōem. Hic tem
pla deuouētur: & nouę imagines cōſecrāt: maētāt greges hoſtia
rū. Sed cū hęc facta ſunt: nihilomin⁹ tñ & uita & ſalus eoꝝ qui
hęc fecerūt īmolant. Quotiēs aut̄ picula impendent: ob aliquā
ſe īeptam & leuem cauſam p̄fitētur iratos: ſicut Iuno Varroni:
q̄ formoſum puerum in templo Iouis ad exuias tenendas col
locarat: & ob hanc cām romanū nomen apud Cannas pene dele
tum eſt: quod ſi Iuno alterū Ganymeden uerebatur: cur iuuent⁹

romana luit poenas! Vel si dū tantūmodo duces curāt: ceteram
militudinē negligūt. Cur Varro solus euasit: q̄ b̄ fecit! Et Paul⁹
q̄ nihil meruit occisus ē! Videlicet nil tūc romanis accidit fatis
Iunonis iniq̄: cū Hanibal duos exercit⁹ populi romani & astu et
uirtute cōfecit. Nā Iuno audere nō poterat aut carthaginē defen-
dere: ubi arma ei⁹ & currus fuit: aut romanis nocē: q̄ p̄geniē tro-
iano a sanguine duci audierat: tirias olī q̄ uerteret arces. Sed illo-
rū sūt isti lusus: q̄ s̄b̄ noībus mortuoz delitescētes uiuētib⁹ pla-
gas tēdūt. Itaq̄ siue illud piculū qd̄ iminet uitari pōt: uideri uo-
lūt id placati auertisse siue nō pōt: id agūt ut p̄p̄t illoz cōtēptū
accidisse uideatur. Itaq̄ sibi apud homines q̄ eos nesciunt aucto-
ritatē ac timorē pariūt. Hac uersutia & his artibus notitiam ueri
ac singularis dei apud oēs gētes iueterauerūt. Suis enī uiciis pdi-
ti seuiūt & crassant ut pdāt. Iccirco etiā hūanas hostias excogi-
tauerūt: ip̄i hostes hūani generis: ut q̄mltas deuoraret animas.

Capitulum. xviij. Cur deus humano generi sic patitur illudi.
Et q̄ tribus de causis uana est eorum religio.

Icet aliquis cur ergo deus hęc fieri patitur: nec tā malis sue
currit erroribus: ut mala cum bonis pugnent: ut uicia sint
aduersa uirtutib⁹: ut habeat alios quos puniat: alios quos hono-
ret! Vltimis enim temporibus statuit de uiuis ac mortuis iudi-
care: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatō. Differt
ergo donec ueniat temporum finis: quo effundat iram suam in
potestate ac uirtute cęlesti: sicut uatum p̄dicta priorum terri-
bili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare: &
aduersum se quoq̄ impios esse: ipse iustus & mitis & patiens.
Nec enim fieri potest: ut non is in quo perfecta sit uirtus: sit etiā
perfecta patientia. Vnde quidā putāt: ne irasci qdē deū omnino
q̄ affectibus qui sunt pturbationes animi s̄biect⁹ nō sit: q̄ fragi-
le ē oē animal: qd̄ afficit & cōmouetur. Quę persuasio ueritatē
atq̄ religionem funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic
nobis de ira dei differendi: q̄ & uberior est materia: & opere p̄-
prio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spirit⁹ q̄ quis ue-
neratus fuerit & secutus: ne cęlo nec luce potiat: quę sunt dei: sed
in illis decidet q̄ in distributione rez attributa esse ipsi malorū

principi disputauimus: in tenebras. f. & inferos: & in supplicium
sempiternum. Docui religiones deorum triplici ratione uanas esse. Vno
quod simulachra ipsa que colunt: effigies sint hominum mortuorum. Est
autem puerus & incongruus: ut simulachrum hominis a simulachro dei
colatur. Colitur enim quod est deterius & imbecillius: Tunc inexpiabile facinus
est: desere uiuentem: ut defunctorum monumentis seruias: que nec uitam
nec lucem dare cuique possunt qua ipsi carent. Nec est alium quem deum
preter unum: cuius iudicio ac potestate omnis anima subiecta sit. Al
tero quod ipse imagines facit: quibus inanissimi homines seruiunt:
omni sensu carent: quoniam terra sint. Quis autem non intelligat
nefas esse: rectum animal curuari ut adoret terram? Que idcirco
pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis non adoranda sit:
qui sumus ideo excitati: & ex ea statum sublimen preter ceteras ani
mantes accepimus: ut non reuoluamur deorsum: nec hunc celestem
uultum praeiciamus ad terram: sed oculos eo dirigamus: quo illos
nature sue conditio direxit: nihilque aliud adoremus: nihil cola
mus: nisi solum artificis parentisque nostri unicum nomen: qui pro
pterea hominem rigidum figurauit: ut sciamus nos ad superna
& celestia prouocari. Tertio quod spiritus qui presunt ipsis religio
nibus: condempnati & abiecti: adeo per terram uoluntur: qui non
tantum nihil prestare cultoribus suis possunt: quoniam rerum po
testas penes unum est. Vnde etiam mortiferis eos illecebris & erro
ribus perdant: quoniam hoc illis quotidianum est opus: tenebras ho
minibus obducere: ne queat ab his uerus deus. Non igitur colendi sunt
quod sententia dei subiacent. Est enim piaculum maximum abdicere po
testati eorum: quibus si iustitiam sequere potentior esse possis: &
eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. Quod si ap
paret religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manife
stum est eos que uel mortuis supplicat: uel terram uenerant: uel spiri
tibus impuris animas suas mancipant rationem hominum non tenent: eosque impieta
tis ac sceleris sui supplicia persuros: que rebelles aduersus parentem ge
neris humani deum susceptis inexpiabilibus facris fas omne uiolauerunt.

Capitulum. xix. Quod in cultu simulachrorum nulla potest esse
religio: nam a simulatione: id est a fallacia dicta sunt.

Viciumque igitur sacramentum hominis tueri: rationemque nature
sue nititur optinere: ipse se ab humo suscitet & erecta mente

oculos suos tendat in cælū nō s̄b pedibus querat deū : nec a uesti-
gijs suis eruat qđ adoret: qđ qđ hōi s̄biacet: īfra hōie; sit necesse
ē: sed q̄rat ī s̄blimi: q̄rat ī sūmo: qđ nihil pōt hōie mai⁹ eē: nisi qđ
fuerit supra hōie;: de⁹ aut maior ē hōie supra: ergo nō īfra ē. Nec
in ima poti⁹: sed ī sūma regione q̄rend⁹ ē. Quare nō ē dubium:
qđ religio nulla sit: ubicūq; simulacrū ē. Nā si religio ex diui-
nis reb⁹ ē: diuini aut nihil ē: nisi ī cęlestib⁹ reb⁹. Carēt ḡ religiōe
simulachra: qđ nihil pōt eē cęleste in aere qđ fit ex terra. Qđ qđē
de noīe ip̄o apparere sapiēti pōt. Quicqđ enī simulat: id falsum
sit necesse ē: nec pōt unq̄ ueri nomē accipere: qđ ueritatē fūco &
imitatōe mētitur. Si aut oīs imitatio nō res potissimū seria: sed
quasi ludus ac iocus est: non religio in simulachris: sed minus
religionis ē. Preferendum est igitur uerum omnib⁹ falsis. Calcā-
da terrena ut cęlestia consequamur. Ita enī res se habet: ut qđq;
animam suam cuius origo de cęlo est: ad īferna & ima p̄strau-
rit: eo cadet quo se ipse deiçerit. Ideoq; oportet rōnis ac stat⁹ sui
memorem: non nisi ad supna niti semp ac tendere. Quod qui fe-
cerit hic plane sapiens: hic iustus: hic hō: hic cęlo deoq; dignus
iudicabitur: quē suus parēs nō humilē: nec ad terrā more quadru-
pedū abiectū: sed stātē poti⁹ ac rectū sicut eum fecit agnouerit.

Capi. xx. Breuis Epilogus quo docet gentibus superatis: si
bia philosophis grauius imminere certamen.

Eracta est igit̄ ni fallor: magna & difficilis suscepti operis
portio: & maiestate cęlesti suggerēte nobis dicēdi faculta-
tem iueteratos depulimus errores. Nūc uero maior nobis ac dif-
ficilior cum philosophis p̄posita luctatio ē: quorum sūma do-
ctrina & eloquentia quasi moles aliqua mi hi opponit̄. Nam ut
illic multitudine ac prope cōsensu omniū gentiū p̄mebamur: ita
hic auctoritate p̄statiū omni genere laudis uiroz. Quis aute;
nesciat plus esse momenti in pauciorib⁹ doctis: q̄ in plurib⁹ im-
peritis! Sed non est desperandū: istos quoq; de sententia deo ac
ueritate ducibus posse depelli. Nec tā pertinaces fore arbitror: ut
clarissimum solem sanis ac patētibus oculis uidere se negēt: mō
illud uerū sit: quod ipsi solēt profiteri studio iuestigāde uerita-
tis se teneri. Efficiā profecto: ut quęsitā ueritatē diu & aliqñ iuē
tam eē credāt: & hūanis ingenijs inueniri non potuisse fateātur.

L. Coelii lactantij firmiani diuinay institutionū aduersus gētes
libro. iiii. de falsa sapientia ad Constantinum Impatorem.

Cōmēdat ī primis ueritas: & omnium p̄fert eloquētię. Et quare
nō sint eā assecuti philofophi apitur. Et quare stilo simplici sa
cra scribāt eloqa. Et q̄ p̄his tūc maxie credēdū ē: cū suā ignoriāti
am profitentur. C. i.

Ellē mihi quoniā ueritas in obscuro latere adhuc
existimat: uel errore atq; īperitia uulgi uarijs et in
eptis supstitiōib⁹ seruiētis: ul' p̄his prauitate inge
nioꝝ turbātib⁹ eā poti⁹ q̄ illustrātibus: & si nō q̄
lis in Marco Tullio fuit: q̄ p̄cipua & admirabil

fuit: aliquā tñ p̄ximā eloquētię cōtīgē facultatē: ut quātū ueritas
ui sua p̄p̄a ualeat: tātū īgenij quoq; uirib⁹ nixa exercēt se aliqñ: et
discussis cōuictisq; tā publicis: q̄ eoꝝ q̄ sapiētes putāt erroribus
hūano generi clarissimū lumē īferret. Qd' qdē duab⁹ ex causis
fieri uellē: uel qd' magis possēt credē hoīes ornatę ueritati q̄ etiā
mēdacio credūt: capti orationis ornatu lenocinioq; uerboꝝ: uel
certe ut ipsi philofophi iuis armis potissimū: qbus placere sibi
& confidere solent opprimerent a nobis: sed quoniā deus hanc
uoluit rei esse naturam: ut simplex & nuda ueritas eēt luculētior
quia satis ornata per se est. Ideoq; ornamentis extrinsecus addi
tis fucata corrumpit. Mendaciu uero specie placet aliena: q̄ p̄ se
corruptū: uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quęsito circū
litum fuerit ac politum: & quo animo fero ingenium mihi medi
ocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentię sed ueritatis
fiducia suscepi hoc opus maius fortasse q̄ ut possit meis uiribus
sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim deo cuius est hoc
munus adiuuante: ueritas ip̄a complebit. Etenim cum sciam ma
ximos quosq; oratores a causidicis mediocribus sepe uictos: q̄
tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quanuis in rebus exiguis
sua claritate defendat: Cur hanc ego in maxima causa ab ingenio
sis quidem illis ac disertis uiris. sed tamen falsa dicentibus opp̄f
sum iri putem: ac nō illa si minus oratione nostra: quę de tenui
fonte admodum exilis emanat: lumine tamen suo clara & illu
stris appareat? Nec si philofophi doctrina litterarum mirabi
les extiterint: ego illis etiam scientiam ueri cognitionemque con
cesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest

Nec enim nunc reprehendo eorum studium: qui ueritatem scire uoluerunt: quod naturam hominis deo ueri adipiscendi cupientissimam fecit: sed id arguo: id reuoco: quod honestam illorum & optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quod neque quod eorum uerum ipsum sciebant: neque quo aut ubi aut qua mente querendum: ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt: ipsi se in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi perhibeam: susceptae materiae ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis: aut ex religione falsa oriatur: aut ex sapientia: in eo conuincendo necesse est utrumque subuertere. Cum enim sit nobis diuinis litteris traditum: cogitationes hominum philosophorum stultas esse: id ipsum re & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientiae nomine inductus: aut inanis eloquentiae splendore deceptus: humanis malis quam diuinis credere: quae quidem tradita sunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter ut cum deo ad hominem loqueretur argumentis assereret suas uoces: tanquam fides ei non haberetur: sed ut oportuit est locutus: quasi rex omnium maximus iudex cuius non est argumentari: sed pronuntiare uerum. Ipse ut deo: nos autem cum ad res singulas testimonia diuinae uocis habemus: profecto monstrabimus: quanto certioribus argumentis possunt uera defendi: cum etiam falsa sic defendantur: ut uera soleant uideri: quare non est quod philosophis tantum honoris habeamus: ut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didicerant ab eo qui eius potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus: quod illos ignorantiae redarguemus: quam ipsi sepiissime confitentur: in eo solo quoniam eis non creditur: in quo solo credi debuit conabor ostendere nunquam illos tantum ueridicos fuisse: quam sententiam de sua ignorantia dixerunt.

Capitulum. ii. Quod ipso nomine philosophiae conuincitur: quam inanis fuerit gentiliter philosophantium occupatio.

Vnde quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est: necnon origo ipsa totius erroris exposita: huius libri munus est: philosophiam quoque ostendere: quam inanis & falsa sit ut omni errore sublato: ueritas patefacta clarescat. Ordiamur itaque a communi philosophiae nomine: ut ipso capite destructo

facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamē potest corpus uocari: cuius partes ac mēbra discordēt nec ullā cōpage inter se cohēreant: sed quasi disiecta & dissipata palpitare potius q̄ uiuere uideātur. Philosophia est ut nomen indicat: ipsiq; diffiniunt studium sapientiē. Vnde igit̄ probem magis philosophiam non esse sapientiam: q̄ ex ipsius nominis significatione. Qui enim sapientiē studet: utiq; nondū sapit: sed ut sapere possit studet. In ceteris artibus studiū qd efficiat et quo tendat apparet: quas cum discendo aliquis affectus est: iam nō studiosus artificij: sed artifex nominatur. At enim uerecūdiē causa studiosos se sapiētiē: nō sapiētes uocauerūt. Immo uero Pythagoras qui hoc primus nomen inuenit: cum paulopulus saperet q̄ illi priores: qui se sapientes putauerunt intellexit nullo humano studio posse ad sapientiam perueniri: & ideo non oportere incōprehenſē atq; imperfectē rei pfectum nomen imponi. Itaq; cum ab eo quēreret: quēnam se profiteretur. Respondit philosophū i. quēsitorem sapientiē. Si ergo philosophia sapientiam quērit nec ipsa sapientia est: quia necesse est aliud est quod quērit: aliud quod quēritur: nec quēsitio sapientiē recta est: quia nihil potest inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientiē philosophos esse concesserim: quia illo studio ad sapientiam non pueniūt. Nā si facultas inueniendē ueritatis huic studio sibiaceret: et si esset id studium tanq̄ iter ad sapientiam: aliqñ esset inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingenijs in eius inquisitione cōtritis non sit cōprehensa: apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapiētiē student: qui philosophant: sed ipsi studere se putant: q̄ illud quod quērunt: ubi aut quale sit nesciunt. Siue ergo sapientiē student: siue non student: sapientes non sunt: quia nunq̄ reperiri potest: quod aut non recte quēritur: aut omnino non quēritur.

Capitulum. iij. Ex quibus rebus philosophia constet. Et quos fuerit auctor academicę sectę: quę nihil recte diffinit q̄ solā opinionem esse in philosophia gentilium qui ideo plus audent: quia errores eorum non arguit nisi deus.

u Ideamustamen idipsū possit ne hō studio reperiri aliqd an nil. Duabus rebus uidetur philosophia cōstare scientia: &

opinatiōe: nec ulla alia re. Sciētia uenire ab īgenio nō pōt: nec cogitatione comp̄bendi: q̄ in seipso habere ppriā sciētia: nō hominis sed dei est. Mortalis autem natura nō capit sciētia: nisi q̄ ueniat extrīsecus. Idcirco enī oculos: & aures: & ceteros sensus patefecit in corpore diuina solertia: ut p̄ eos adit⁹ sciētia pueniret ad mentem. Nā causas naturaliū reꝝ disq̄rere: aut scire uelle: solut⁹ ne tantus quātus uideatur: an multis partib⁹ maior sit q̄ oīs hęc terra. Item luna globosa sit: an cōcaua. Et stelle utrum ne cohereant celo: an per aerem libero cursu ferantur. Cælum ipsum qua magnitudine: qua materia constet: utrum quietum sit an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terre crassitudo: aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hęc inquam disputando & coniecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si differere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiā remotissime gentis urbem: quam nunquam uidimus: cuiusque nihil aliud q̄ nomen audiuimus: si nobis in ea re scientiam uendicemus: que non potest sciri: nonne insanire uideamur: qui affirmare id audiamus: in quo reuinci possumus? Quāto magis q̄ naturalia que sciri ab homine non possunt: si scire se putant: furiosi dementesq; sunt iudicandi? Recte ergo Socrates & eum secuti academici scientiam sustulerunt: que nō disputantis: sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia: id totum possidet opinatio. Id enim opinat⁹ quisq; quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalib⁹ disputāt: opinantur ita esse ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam scientia certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: que nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis moeniis: edificijs sblimibus: uis pluribus: magnificis ornatib⁹q; delubris. Describamus si placet mores habitumq; ciuiū. Sed cū hęc dixerimus alius contraria disputabit: & cum hic quoq; perorauerit: surget & tertius: & alij deinceps: & opinabunt⁹ multo disparia: q̄ nos sumus opinati. Quid ḡ erit ex oīs ueri certius? Fortasse nihil. At oīa sunt dicta: q̄ in reꝝ natura cadunt: ut necesse sit aliquid eoz esse uerum: at nescietur: quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus si

hoc disputatione queramus. Potest enim supuenire aliquis: qui opinioniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: q; uelimus id qd nescim⁹ q̄le sit opinari. Verū nō opus est: longe posita cōquirere. Vnde nemo fortasse ueniat: q; nos redarguat. Age opine mur: qd nūc in foro gerat: qd in curia lōgu; est id quoq; dicam⁹: interposito uno pariete qd fiat: nemo potest id scire: nisi q; audiuerit aut uiderit. Nullus enī; audet id dicere: q; nō statim uerbis sed re ip̄a p̄senti refutabit. At q; hoc idem faciūt philosophi: q; disputāt in cēlo quid agat: sed eo se id impune facere arbitrātur: quia null⁹ existit qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquē: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunq̄ quicq̄ de his rebus quas scire non possent disputarēt. Nec tamen ideo foelicioꝝ putanda est eorum imprudentia & audacia quia non redarguunt. Redarguit enī; deus: cui soli ueritas nota est: licet conuiuere uideatur: eamq; hominū sapientiam pro summa stulticia computat.

Capi. iiii. Quō Zeno & Socrates totā philosophiam sustulerūt de medio: & q̄si quodā ciuili bello tuis cōfecta est armis.

Ecte igitur Zeno ac stoici: opinionem repudiarunt.

Opinari enim te scire quod nescias: non est sapientis: s; temerarij potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicq̄ potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia subla ta est. Quidem q; non tantum ab his duobus euertitur: qui philosophiē principes fuerunt: sed ab omnibus ut iam uideatur: iam pridem tuis armis esse cōfecta: in multas sectas philosophia diuisa est: & omnes uaria sentiunt: in qua ponimus ueritatez: in omnibus certe non potest: designemus quanlibet nempe in ceteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas. Eodē modo quicquid uni dabimus. ceteris auferemus. Vnaqueq; enī; secta omnes alias euertit: ut se suaque confirmet. Nec ulli alteri sapere concedit: ne se desipere fateatur: sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt: qui eam stulticiē accusant. Quācunq; laudaueris: ueramq; dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni: se suaq; doctrinā laudati: an multis unius alterius ignoratiā

culpantibus. Rectius ergo fit necesse est: quod plurimi sentiunt: quod unus. Nemo enim potest de se re recte iudicare: quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium: aliena ut melius uideant & diiudicent quam sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit: aut nemini. Si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli sapientes esse se putant: si omnibus: etque non sunt sapientes: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tamquam spartiate illi poetarum: sic se inuicem iugulant: ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singule secte multarum sectarum iudicio stulticie conuincuntur: omnes igitur uane atque inanes reperiuntur. Ita seipsum philosophia consumit & conficit. Quod cum intelligeret Archefilas academice conditor reprehensiones omnium inter se collegit: confessionemque ignorantie clarorum philosophorum: armavitque se aduersus omnes. Itaque constituit nouam non philosophandi philosophiam. Eo igitur auctore: duo philosophie genera esse coeperunt. Vnum illud uetus quod scientiam sibi uendicat. Alterum nouum repugnans: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo discidium: & quasi ciuile bellum: sapientiam que distrabi non potest: in qua parte ponemus. Si natura rerum sciri potest: hec tironum caterua interibit: si non potest ueterani conficiet: si pares fuerunt: nihilominus peribit dux omnium philosophia quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest esse in homine interna & propria scientia: ob fragilitatem conditionis humane Archefile manus uincit: sed ne ipsa quidem stabit: quod non potest omnino nihil sciri.

Capitulum. v. Contra academicos multa scire & natura rerum & uitae necessitas cogit.

Vnt enim multa que natura ipsa nos scire: & usus frequens & uitae necessitas cogit. Itaque pereundum est nisi scias que ad uitam sunt utilia: ut appetas: que periculosa: ut fugias & uites. Preterea multa sunt que usus inuenit. Nam solis ac lune uarij cursus: & meatus siderum: & ratio temporum deprehensa est: & natura corporum a medicis herbarumque uires: & ab agricolis natura terrarum: necnon imbrium futuroque ac tempestatum signa collecta

sunt. Nulla deniq; ars est: quę nō scientia cōstet. Debuit ergo Ar
cheilas si qd saperet distinguere: quę sciri possent: quęue nesci
ri. Sed si id fecisset ipse se in populū redegisset. Nā uulgus inter
dū plus sapit: q̄ tantū quātū opus est sapit: a quo si quęras utru;
sciat aliqd: an nihil dicet se scire quę sciat: fatebit̄ se nescire quę
nesciat. Recte ergo alioꝝ sustulit disciplinas: sed nō recte funda
uit suā. Ignoratio enim rerū omniū nō potest esse sapiētia: cui⁹
est scire propriū. Ita cū philosophos expugnauerit: ac docuerit
nihil eos scire: ipse quoq; nomen philosophi pdidit: q̄a doctri
na eius est nihil scire. Nā q̄ alios rēbendat quod nesciāt ipse de
bet sciēs esse. Cū autē nihil sciat: quę puerilitas: quęue insolentia
est: ob id ipsum se philosophū cōstituere propter qd̄ cēteros tol
lat! Possunt eni; sic respōdere: si nihil nos scire cōuincis: & ideo
non esse sapientes: quia nihil sciamus: ergo ne tu qdem es sapiēs:
quia te quoq; cōfiteris nihil scire. Quid ergo promouit archesi
las nisi q̄ confectis omnibus philosophis: seipm quoq; eodem
mucrone transfixit! Nusq̄ ne igitur sapientia est.

Capitulū. vi. Quomodo sapientia in medio errantiuz fuerit.
Et academici cōtra phyllicos: & phyllici cōtra academicos di
micauerint. Et quę sint assistataruz exempla quęstionum. Et
q̄ rationes cęlestium sine naturalium scire non possunt.

Mmo uero iter philosophos fuit: sed nemo uidit. Alij pu
tauerunt scire posse omnia: sapiētes utiq; non fuerunt. Alij
nihil: ne hi quidem sapientes fuerunt illi: quia plus homini dede
rūt: hi quia minus utriusq; in utrāq; partem modus defuit. Vbi
ergo sapientia est: ut neq; te omnia scire putes quod dei est: neq;
omnia nescire quod est pecudis. Est enim aliquid mediuz quod
sit hominis: idest scientia cum ignoratione coniuncta & tempe
rata. Scientia in nobis ab anima est: quę oritur e cęlo: ignoratio a
corpore quod est e terra. Vnde nobis & cu; deo: & cum an
malibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus cōsta
mus elementis: quorum alterum luce predictum est: alterum tene
bris. Pars nobis data est scientię: pars ignorantię: per hunc quasi
pontem transire sine cadendi periculo lic; . Nam si illi omnes q̄
in alteram partem inclinauerunt: aut dextro: aut sinistro uersus

ceciderūt. Vtraq; aut pars quō errauerit dicā. Academici contra
phyficos ex rebus obfcuris argumentati sunt nullā esse scientiā:
& exemplis paucarū rerū incōprehēfibiū cōtēti: amplexi sunt
ignorantiā: tanq̄ scientiā totam fustiliffent: quia in parte fustule
rāt: phyfici contra ex his quę aperta sunt: argumentum trahēbant
fieri poffe: cōtentiq; pfpicuis retinebant scientiā: tanq̄ totā defen
dissent: quia ex parte defenderāt. Ita neq; hi clara: neq; illi obfcura
uiderūt: fed utriq; dum solā scientiā confertis manibus: uel re
tinēt uel eripiūt: nō uiderunt in medio constitutā fore: quę illos
ad fapiētā transmitteret. Verū Archefilas ignorantie magifter:
cū Zenoni obtractaret principi stoicorū: ut totā philofophiam
euerteret (auctore Socrate) fufcepit hāc fententiā: ut affirmaret
nihil fieri poffe. Itaq; coarguit ad exiftimatōem philofophorū:
q; putaffent ingeniis fuis erutā esse atq; inuentā ueritatē: uidelicet
q; mortalis fuerat illa fapiētia: paucifq; ante temporibus institu
ta: ad fummū iam incrementū puenerat: ut iam neceffario cōfene
fceret ac periret repēte exftitit academia tāq; fenect⁹ philofophie
quę illā cōficeret iam deflorefcentē. Recte uidit Archefilas arro
gātes uel potius ftultos esse: q; putēt scientiam ueritatis cōiectura
poffe cōprehēdi: fed tamen falīa dicentē redarguere nō pōt nifi
qui fcierit ante quid fit uerum: q; Archifilas ueritate non cognita
facere conatus: introduxit genus philofophie affiftatum: quod
latine inftabile fiue inconstans poffumus dicere. Vt enim nihil
fciendum fit: aliquid fieri neceffe est. Nam fi omnino nihil fci
as idipfuz nihil fieri poffe tolletur. Itaq; qui uelut fentētie loco
pronunciat: nihil fieri tanq̄ perceptū pfitetur & cognitum: ergo
aliquid fieri poffe. Huic fimile est illud q; in fcholis pponi fo
let in afyftati generis exemplum fomniaffe quendam. ne fomni
is crederet. Si enim crediderit: tum fequitur ut non fit credenduz
fi aut non crediderit: tum fequitur ut credendum fit. Ita fi nihil
fieri poffe: neceffe est idipm fieri: q; nihil fciatur: fi autē fciatur
poffe nihil fieri: falsum est ergo q; dicitur nihil fieri poffe. Sic
inducitur dogma' fibiipfi repugnās: feq; diffoluens. Sed homo
uerfutus ceteris philofophis: uoluit scientiā eripere: ut eam domi
abfconderet. Nam fibi illā profecto non adimit: qui aliquid af
firmat: ut ceteris adimat: fed nihil agit. Apparet enim ac fures fu
um prodit. Quāto faceret fapientius ac uerius: fi exceptōe facta

*Sic se nihil scire; nō bona
letitia.*

diceret causas: rationesq; dūtaxat reꝝ cęlestiū seu naturalium qꝫ sunt abditę nesciri posse: qꝫ nullꝰ doceat: nec quęri oportere qꝫ inueniri quęredo nō possunt. Qua exceptōe interpolita: & phyzicos admonuisset: ne quęrerēt ea quę modum excederēt cogitationis humane: & seipluz calūnię inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. Nunc autē quom ab his se quędis nos retraxerit: ne uelimꝰ plus scire q̄ possumꝰ: nō minus a se quoq; ipso retraxit. Quis enī uelit laborare: ne qꝫ sciat: aut eiusmodi suscipere doctrinā: ut etiā comunē scientiā perdat: quę si doctrina est: scientiā est necesse ut cōstet. Si nō est: quis tam stultus: ut discēdū id putet: in quo aut nihil discit: aut omnino didiscit. Quare si neq; omnia sciri possunt qꝫ phyzici putauerunt: neq; nil qꝫ academici philosophia omnis extincta est.

Capitulum. viij. De morali philosophia: & quare sicut utilior: ita & cęteris philosophię ptibus sit facilior: quę fuerint omniū philosophoꝝ fere sententię de summo bono.

Ranseamus nūc ad alterā philosophię partē quā ipsi moralē uocāt: in q̄ totiꝰ philoſopię ratio cōtinēt. Si qdē in illa phyzica sola oblectatio est: in hac etiā utilitas. Et quoniā in disponēdo uitę statu: formādisq; moribus piculo maiore peccat: maiore diligētīā necesse est adhiberi: ut sciamꝰ quō nos oporteat uiuere. Illic enī pōt uenia cōcedi: qꝫ siue aliqd dicūt: nihil p̄iūt siue delirāt: nihil nocēt. Hic uero nullꝰ discidio: nullꝰ errori est locꝰ. Omnes unū sentire oportet: ipamq; philosophiā uno q̄si ore p̄cipere: qꝫ si qd fuerit erratū: uita omnis euertit in illa p̄oritate: ut periculi minus ita plus difficultatis est: qꝫ obscura rerū ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plꝰ: ita minꝰ difficultatis: qꝫ ipse usus reꝝ & quotidiana experimēta possunt docere: qd sit uerius & meliꝰ. Videamꝰ ergo utrūne cōsentiāt: aut qd nobis afferāt: quo rectius uita degat. Non necesse est omnia circuire. Vnū eligamꝰ ac potissimū: qd est summū ac p̄ncipale: in quo totius sapiētīę cardo uersat. Epicurus summū bonuz in uoluptate animi esse censet. Aristippus in uoluptate corporis Chaliphon & Dynamachus cyrenaici: honestatē cuz uoluptate iunxerūt. Diodorus in priuatōe doloris: summū bonū posuit

Hieronym⁹ i nō dolēdo. Peripatbici aut̄ in bonis animi & cor-
poris & fortunę. Erilli summū bonū est sciētia. Zenonis cū na-
tura cōgruenter uiuere: quorundā stoicoꝝ uirtutē seq. Aristote-
les in honestate ac uirtute summū bonū collocauit. Hęc sunt fe-
re omniū sentētię. In tāta diuersitate quę seqmur: Cui credim⁹?
Par est omnib⁹ auctoritas. Si eligere possumus qd̄ est meli⁹: iaz
nō est philosophia nobis necessaria: q̄ sapientes iam sum⁹: q̄ de
sapiētū sentētis iudicem⁹. Cū uero discēdi sapientię cā uenia-
mus: qd̄ possum⁹ iudicare q̄ nōdum sapere coeperim⁹: maxime
cum p̄stō assit academicus: q̄ nos pallio retrabat ac uetet cuiq̄
credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Capi. viij. Quod uera sapiētia docet summū bonū hōis nō
esse animi uel corpis uoluptatē: aut aliqd̄ eoꝝ quę a philoso-
phis sunt p̄posita.

Vid ergo supest: nisi ut omiſſis litigatōib⁹ furiosis ac p̄ti-
nacib⁹: ueniam⁹ ad iudicē illum: scilicet datorē simplicis
& q̄etę sapiētię q̄ nō tm̄ formare nos ac inducere in uiā possit:
ueꝝ etiā de cōtrouersis istoꝝ ferre sententiā. Hęc nos docet qd̄
fit homis ueꝝ ac summū bonū: de quo prius q̄ dicere incipio: il-
le oēs sentētię sunt refellendę: ut appareat neminē illoꝝ fuisse sa-
pientē. Cū de officio homis agat: oportet summū summi aīalis
bonū in eo cōstitui: qd̄ cōe cum ceteris aīalibus esse nō possit: s;̄
ut feris dētes: armentis cornua: uolucrib⁹ pēnę propria sunt: sic
homini aliqd̄ suū debet ascribi: sine quo ratione; suę cōdtōnis
amittat. Nā qd̄ uiuendi aut generādi cā datum est omnib⁹ q̄de;
bonū naturale summū tm̄ nō est: nisi qd̄ est unicuiq̄ generi p̄pri-
um. Sapiēs ergo nō fuit: q̄ summum bonū credidit animi uolu-
ptatē: qm̄ siue ulla securitas siue gaudium est: cōis est omnibus.
Aristippo ne respondēdum quidē duco: quē in corporis semp
uoluptatē tuentem. nihilq̄ aliud q̄ uentri & uēri seruiente; ne-
mini dubiū est hominē nō fuisse. Sic enī uixit: ut nihil inter eu;
pecudēq̄ distaret: nisi unum qd̄ loquebatur: q̄ si asino aut canis:
aut sui facultas loquēdi tribuat: quęrasq̄ ab his quid sibi uelint
cū feminas tam rabide cōsectant: ut uix diuelli queāt: cibos etiā
potumq̄ negligent. Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut
ne uicti quide; assistāt: sed a fortioribus sepe contriti: eo magis

de uanitate uiciorū

infectent! Cur nec imbres: nec frigora ptimescāt: laborē suscipi
ant: periculū nō recusent! Quid aliud respōdebūt: nisi summū
bonū esse corporis uoluptatē: eā se appetere: ut afficiant suauis
simis sensib⁹ eosq; esse tanti: ut assequendorū causa: nec labore;
sibi ullū: nec uulnera: nec mortē ipam recusandā putent! Ab his
ne igit̄ p̄cepta uiuēdi petem⁹: q̄ hoc idē sentiunt: qd̄ aīę ratōis
exptes. Aiūt cyrenaici uirtutē ipiam ex eo ipō esse laudandā: q̄
sit effigies uoluptatis. Vex̄ ergo inqt̄ obscoenus canis: aut sus il
le lutulētus. Nā ideo cū aduersario summa uiriū cōtētōe depu
gno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatē: cui⁹ expers sim: neces
se est si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discem⁹: quos a pe
cudib⁹ ac beluis nō sn̄a sed lingua discernit. Priuatōez doloris
summū bonū putare: nō plane p̄ipatheticoz ac stoicoz: sed cyni
coz phōz est. Quis enī nō intelligat ab egrotis: & in aliquo do
lore positis: esse hoc disputatū! Quid tā ridiculū: q̄ id habere
p̄ summo bono: qd̄ medic⁹ possit dare! Dolēdū est ergo ut fru
amur bono: & qd̄ ġuit ac sepe: ut sit postea n̄ dolore iucūdi⁹
Miserrimus est igit̄ q̄ nunq̄ doluit: q̄ bono caret: que; nos foeli
cissimū putabam⁹: q̄ malo caruit. Ab hac uanitate n̄ lōge abfuit
q̄ ōnino nihil dolere summū bonū dixit. Nā; p̄ter qd̄ omne
animal doloris est fugiēs: q̄s pōt sibi hoc bonū p̄stare: qd̄ no
bis ut eueniat nihil aliud possumus q̄ optare. Sūmum aut̄ bonū
nō pōt efficere quenq̄ beatū: nisi semp̄ fuerit in ipsi⁹ ptāte. Hoc
aut̄ nō uirt⁹ homini: nō doctrina: nō labor: s; natura cūctis ani
mantibus p̄stāt. Qui uoluptatē cū honestate iūxerūt: cōionē
hāc effugere uoluerūt: sed effecerūt repugnās bonū: qm̄ q̄ uolu
ptati deditus est: honestate careat necesse est: q̄ honestati studet
uoluptate. Peripatheticorū bonum nimium multiplex exceptis
animi bonis: que; ipsa que; sint: magna cōtentio est cōe cū beluis
potest uideri. Nam corporis idest incolumitas: indolentia: uali
tudo: nō minus sunt mutis: q̄ homini necessaria: ac nescio an eti
am magis q̄ homo & medelis & ministerijs subleuari pōt: mu
ta nō possunt. Itē que; appellāt fortunę bona: nā sicut hōi opib⁹
ad uitā tuendā: ita illis p̄da & pabulis est opus: ita inducēdo
bonū: qd̄ nō sit in hominis ptāte totū hominē alienę ditioni s̄b
iugauerūt. Audiam⁹ etiā Zenonē (nā is iterdū uirtutē somniat)
Sūmū inquit est bonū: cū natura cōsentanee uiuere. Beluarum

igitur nobis more uidendū est. Nā quę abesse debent ab homie
in his oib⁹ deprehēdunt: uoluptates appetūt: metuūt: fallūt: infi
diant: occidūt. Et qđ ad rē maxie attinet: deū nesciūt. Quid er
go me docet: ut uiuā secūdū naturā: qđ ipsa in deteri⁹ pna est: &
qđ uis dā blā dimētis leniorib⁹ in uicia p̄cipitat: uel si aliā muto
rū: aliā hoīs dicit esse naturā: qđ homo ad uirtutē sit genit⁹: non
nihil dicit: s; tñ nō erit diffinitio sūmi boni: qđ nullū est aīal: qđ
nō secūdū naturā uiuat. Qui sciētā sūmū bonū fecit: aliqđ hōi
pp̄m dedit: s; sciētā alteri⁹ rei grā hōies appetūt nō p̄pter ipā;
Quis enī scire cōtēt⁹ est: nō expetēs aliqū fructū sciētię. Artes
iō discunt: ut exercent. Exercent autē uel ad s̄s̄idia uite: uel ad uo
luptatē: uel ad gloriā. Nō ē igit̄ summū bonū qđ nō p̄pter se ex
petit. Quid inest: utrū sciētā sūmū bonū putem⁹: an illa ipsa
quę sciētia ex se parit: id est uictū: gloriā: uoluptatē: quę nō hōi
sunt pp̄ria: & iō ne summa qđē bona! Nā uoluptatis & uictus
appetētia nō hōi solū: s; etiā mutis inest. Quid cupiditatis glo
rię? Nōne in equis dephēdit: cū uictores exultēt: uicti dolēt? Tā
tus amor laudū: tāte uictoria curę. Nec īmerito summus poeta
expiēdū eē ait. Et qđ cui qđ dolor uicto quę gloria palmę. Quid
si ea quę parit sciētia cōia sūt cū alijs aīalib⁹: nō ē ergo sūmū bo
nū sciētia. Pręterea nō mediocre hui⁹ diffinitōis ē uiciū: qđ sciē
tia nuda ponit. Incipiēt enī beatiore uideri: qđ artē aliquā scierit
immo uero qđ & res malas scierit: & tā beat⁹ lit qđ uenena didice
rit t̄pare: qđ qđ mederi. Quęro igit̄ ad quā rē sciētia referēda sit?
Si ad causas rez naturalium: quę beatitudo erit mihi p̄posita: si
sciero unde nil⁹ oriat̄: uel qđ de cęlo phisici delirāt: qđ qđ eaz
rerū nō est scia: s; opinatio quę p̄ ingenijs uaria est? Restat ut sci
entia bonoz ac maloz sūmū bonū sit. Cur ergo scia; maluit: qđ
ipā; sapiētā summū bonū dicere: cū sit utriusq; significatio &
uis eadē? Nemo tñ usq; ad summū bonū dixit eē sapiētiam: qđ
meli⁹ dici potuit. Nā scia; p̄ est ad bonū suscipiendū: malūq;
fugiēdū: nisi accedat & uirtus. Multi enī phōz cū de bonis ma
lisq; differerēt: aliter tñ qđ loquebant̄ natura cogēte uixerūt: quia
uirtute caruerūt. Virt⁹ autē cū scia; cōiūcta: sapiētia ē. Superst ut
eos etiā refellam⁹: qđ uirtutē ipā; sūmū bonū putauerūt: in qđ opi
nionē etiā. M. Tul. fuit in quo mltū icōsiderati fuerūt. Nō enī;
uirt⁹ ipā; ē sūmū bonū: s; effectrix & mī ē sūmi boni: qđ puēiri

ad illud sine uirtute nō pōt. Vtrūq; intellectu est facile. Quēro enī utz ne ad p̄clay illud bonū facile pueniri putēt: an cū difficultate ac labore expediāt: accumē suū errorēq; defendāt. Si facile ad illud: ac sine ullo labore pueniri pōt summū bonū nō est. Quid enī nos cruciem⁹? Quid cōficiam⁹ enitēdo dieb⁹ & nocti b⁹? Qñqdē tā in p̄optu id qđ quērim⁹ iacet: ut illud qlibet sine ulla cōtētōe animi dep̄hedat: s; si cōe quoq; ac mediocre quodlibet bonū nō nisi labore assegmur: qm̄ bonoz natura ī arduo posita ē: maloꝝ ī p̄cipiti. Sūmo igit̄ labore sūmū bonū asseq̄ ne cesse ē: qđ si uerissimū ē: ergo altera uirtute op⁹ ē ut pueniamus ad eā uirtutē: quē dicit̄ sūmū bonū: qđ ē incōgruēs & absurdū ut uirt⁹ p̄ seip̄ay: pueniat ad seip̄ay. Si nō pōt ad ullū bonū nisi p̄ laborē pueniri: apparet uirtutē eē p̄ quā pueniat: qm̄ ī suscipiendis p̄ferēdisq; laborib⁹: officiūq; uirtutis ē. Ergo iūmū bonuz nō pōt eē id p̄ qđ necesse ē ad aliud pueniri. S; illi cū ignorarēt qđ efficeret uirt⁹: aut quo tēderet: honesti⁹ aut̄ nihil reperirēt: s; stiterūt in ipsi⁹ uirtutis noīe: quā nullo p̄posito emolumēto: appetēdā esse dixerūt: ut bonū sibi cōstituerūt q̄ bono indigerēt. Aristoteles ab his nō lōge recessit: q̄ uirtutē cū honestate iūmū bonū putauit: q̄ si ulla uirtus possit esse inhonesta: ac nō si quid habuerit turpitudis uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiat̄ male: & iō existimatōi hōinū fuiēdū putauit. Quod q̄ facit: a recto bonoq; discedit: q̄ nō est in n̄ra pt̄ate: ut uirtus p̄ suis meritis honeste. Nam qđ est honestas: nisi honor p̄petu⁹: ad aliquē secundo populi rumore delatus. Quid ergo fiet: si errore ac prauitate hōinū: mala existiatio s; seq̄tur. Abijciem⁹ ne uirtutē: q̄ flagitiosa & turpis ab īsipiētibus iudicē? Quē qm̄ inuidia p̄mi ac uexari pōt: ut sit ip̄m p̄priū ac p̄petuū bonum: nullo extrīsecus adiumēto īdigere debet quin suis p̄ se uirtutibus nitat̄ & cōstet. Itaq; nec ullū ei ab hoīe bonū sperādum ē: nec ullum malum recusandum. Venio nunc ad uerē sapiētīē sūmū bonū: cui⁹ natura hoc mō deīmināda est.

Capi. ix. Quid sit uerē sapiētis summum bonum. Et q̄ uicio sa fuerit ratio Anaxagorē ad qđ nat⁹ sit homo.

Rimum ut soli⁹ hōis sit: nec cadat in ullum aliud aīal. Deī de ut soli⁹ animi nec cōicari possit cum corpe. Postremo

g 5.

ut nō possit cuiq̄ sine sciētia & uirtute cōtingere. Quę circūscri-
ptio illas oēs sciētias excludit ac soluit. Eoz̄ enī q̄ dixerūt nihil
tale est. Dicā nūc qd̄ sit: ut doceā qd̄ institui phōs oēs cęcos atq̄
insipiētes fuisse: qd̄ est hōi summū bonū cōstitutū: nec uidere
nec intelligere: nec suspicari aliquādo potuerūt. Anaxagoras cū
ab eo quęreret: cui⁹ rei cā nat⁹ esset: respōdit solis ac cęli uidēdi
Hāc uocē admirant̄ oēs: ac philosopho dignā iudicant. At ego
hūc puto nō inueniētē qd̄ respōderet effudisse hoc passim ne ta-
ceret. Quod qdem secū si sapiēs fuisset: cōmētātū & meditatū
habere debuit: q̄ si q̄s rationē sui nesciat: ne hō sit qdē: sed pute-
mus nō ex tēpore dictū illud effusum. Videam⁹ in trib⁹ uerbis
quot & quāta peccauerit. Primū q̄ omne hoīs officium in solis
oculis posuit: nihil ad mētē referēs: sed ad corp⁹ oīa. Quid si cę-
cus fuisset: officiū ne hoīs amitteret: qd̄ fieri sine occasu anime
nō pōt. Quid cętere corpis ptes: unde carebūt suis quoq̄ mune-
ribus? Quid qd̄ plus est in auribus q̄ in oculis sitū: qm̄ doctrina
& sapiētia p̄cipi aurib⁹ solis pōt: oculis solis nō pōt. Cęli ac so-
lis uidēdi cā natus es. Quis te in hoc spectaculū induxit: aut qd̄
cęlo: rerūq̄ natura uisio tua cōfert? Nimirū ut hoc immēsum &
admirabile opus laudes? Cōfiterere ergo rez̄ omniū esse constitu-
torē deū: q̄ te in hūc mūdū quasi testē laudatorēq̄ tanti sui ope-
ris induxit. Magnū esse credis uidere cęlum atq̄ solē. Cur ergo
gratias nō agis ei: q̄ huius beneficii auctor est? Cur nō ipsius uir-
tutē: prouidētiā: ptātemq̄ metiris aīo: cuius opa miraris? Etenī
necessē est ut multo mirabilior sit: q̄ mirabilia p̄fecit. Si te q̄spi-
am uocasset ad coenā: in eaq̄ optime acceptus esses: nō san⁹ uide-
reris: si pluris faceres ipsam uoluptatē: q̄ uoluptatis auctorem.
Adeo philosophi ad corpus oīa referūt: nihil prorsus ad mētē
nec uidēt amplius: q̄ qd̄ s̄b oculis uenit. Atqui remotis omnib⁹
officijs corporis in sola mente ponēda est hoīs ratio. Non ergo
ideo nascimur: ut ea que sunt facta uideamus: sed ut ipsū factō-
rem rerum omniū cōtemplemur: id est mente cernamus. Quare
si quis hominē qui uere sapit interroget: cuius rei gratia nat⁹ sit
Respondebit intrepidus ac paratus: colendi se dei gratia nat⁹:
qui nos ideo generauit: ut ei seruiamus. Seruire autem deo nihil
aliud est: q̄ bonis operibus tueri: & cōseruare iusticiā: sed ille ut
homo diuinaz̄ rerū imperitus: rē maximā redegit ad minimū:

3
duo sola diligēda quę sibi dicer; intuēda. Quod si natū se esse
dixisset: ut mūdū intueret: q̄q̄ oīa cōprehēderet: ac maiori utere
tur sono: tñ nō impleffet hōis officiū: q̄ quāto pluris est aīa q̄
corp⁹: tāto pluris est de⁹ q̄ mūdus: q̄ mūdū deus fecit & regit.
Nō ergo mūdus oculis: q̄ utrūq; est corp⁹: sed deus aīa cōtēplā
dus est: q̄ de⁹ ut est ipse immortalis: sic animū uoluit eē sempī
ternū. Dei aut cōtēplatio est uenerari & colere cōem parēte; ge
neris humani. Quod si a phis abfuit piēctiq; in terrā iuerūt di
uina ignorādo: existimādu est Anaxagoras ad ea quę uidenda
natū esse se dixit: nec cęlū uidisse nec solem. Expedita est igitur
hominis ratio: si sapiat cuius ppria est humanitas. Nam ipia hu
manitas quid est nisi iusticia? Quid est iusticia nisi pietas? Pie
tas autem nihil aliud est q̄ de parentis agnitio.

Capi. x. Quod ea quę uident hōis eē ppria: cęteris quoq; aīa
libus cōia sunt: hōi uero ppriū est deū noscere & colere.

Vmmū igit bonū hōis in sola religione est. Nā cętera
etiā quę putant esse homini ppria: in cęteris quoq; aīalib⁹
reperiunt. Cum enī suas uoces pprijs inter se notis discernunt.
atq; dinoscūt: colloq uident: ridēdi quoq; ratio apparet in his
aliqua: cū deuulsis auribus: cōtractoq; rictu & oculis in lasciuiā
resolutis: aut homini alludūt: aut suis quisq; cōiugibus ac foeti
bus pprijs. Nōne aliqd amori mutuo: & indulgētię simile im
pūit. Iā illa quę sibi p̄spiciūt in futuz: & cibos reponūt: habēt
utiq; prudētiā: rōis quoq; signa in mltis deprēdunt. Nā quādo
utilia sibi appetūt: mala cauēt: pericula uitāt: latibula sibi parāt:
in plures exitus disparentia p̄fecto aliqd intelligunt. Potest ali
qs negare illis in eē rōem: cū hōie; ipsuz sepe deludant. Nam qui
bus generādi mellis officium est: cū assignatas incolunt sedes: ca
stra muniūt: domicilia iēnarrabili arte cōponūt: regi suo fuiūt.
Nescio an in his sit p̄fecta prudētia. Incertū est igit: utz ne illa
quę hōi tribunt: cōia sint cū alijs uiuētibus. Religiois certe sunt
expertia. Egdē; sic arbitror uniuersis aīalibus esse datā rationē
s; mutis tātūmō ad uitā tuēdā: homini aut ad ppagādā. Et q̄ in
hōie ipa ratio p̄fecta est: sapiētia noīat: quę in hoc eximiu; facit
hōiem: q̄ soli datū ē hōi itelligere diuina. Qua de re Ciceronis

uera est snia. Ex tot inqt generib⁹ nullū est aīal p̄ter hoīem: qđ habeat noticiā aliquā dei. Ipsiq; ī hoīb⁹ nulla gēs ē: neq; tā imā fueta: neq; tā fera: que nō etiā si ignoret: qualē deū haberi deceat tñ habēdū sciat. Ex quo efficit ut is agnoscat deū: q; unde ortus sit q̄si recordet. Qui ergo philosophi uolūt animos omni metu liberare: tollūt etiā religionē & orbāt hoīes suo pprio ac singulari bono: qđ est a recte uiuēdo atq; ab oī humanitate disunctū: q; deus ut cūcta uiuētia subiicit hoī: sic ipm hoīes sibi. Naz qđ est cur iidē disputēt: eo dirigendā esse mentē: quo uultus erectus est. Si enī nobis in cēlū spectādū est: ad nihil utiq; aliud: q̄ ob religionē: si religio tollit: nulla nobis ratio cū cēlo est. Itaq; aut eo est spectandū: aut in terra pcūbendū. In terrā pcūbere nisi uelim⁹: qđ nō possum⁹: quoꝝ stat⁹ rectus est: in cēlū igit̄ spectandū est: quo natura corporis puocat. Quod sic cōstat esse faciendū: aut ideo est faciēdū: ut religioni seruiamus: aut ideo: ut rationē reꝝ cēlestiū cognoscam⁹. Sed rōem reꝝ cēlestiū cognoscere nullo mō possum⁹: q; nihil eiusmōi pōt cogitādo inueniri sicut supra docui. Religioni ergo seruiēdū est: quā q; nō suscipit: ipse se p̄sternit in terrā: & uitā pecudū secut⁹ humanitate se abdicat. Sapiētiores ergo imperiti: q; etiā si errāt in religione diligenda: tñ naturę suę cōditionisq; meminerint.

Capi. xi. Quod deus fecit hominē cupidū religionis & sapientię: quoꝝ alterꝝ cōstare sine altero n̄ potest. Et q; nihil eoꝝ que mortales appetunt summum bonum sit.

Onstat igitur totius humani generis consensu religionē suscipi oportere: sed quomodo in ea erret explicādum ē. Naturā hominis deus hāc esse uoluit: ut duarum rerum cupidus & appetēs esset: religionis & sapientię: sed homines ideo fallunt: q; aut religionē suscipiunt omīssa sapientia: aut sapientię soli student omīssa religione: cum alterꝝ sine altero esse non possit ueꝝ. Cadunt ergo ad multiplices religiones: sed ideo falsas: q; sapientiā reliquerūt: que illos docere poterat: deos multos eē nō posse. Aut student sapientię: sed ideo falsę: quia religionē summi dei omiserunt: q; eos ad ueri scientiā potuit erudire. Sic homines q; alterutꝝ suscipiūt uitā deuiā: maximisq; erroribus plenā sequunt̄

qm̄ in his duob⁹ inseperabiliter connexis: & officiū hōis: & ue-
ritas oīs inclusa est. Miror itaq; nullū oīno phōz extitisse: q se
de ac domiciliū sūmi boni reperiret. Potuerunt enī sic querere
Quodcūq; est summū bonū: necesse ē oīb⁹ esse ppositū. Volu-
ptas ē que appetit a cūctis: s; hęc & cōis est cū beluis: & honesti-
uim nō h;: & satietatē affert: & nimia nocet: & pcessu minuitur
etatis: & multis nō cōtigit. Nā q opib⁹ carēt: quorū maior ē nu-
merus: etiā uoluptate careāt necesse est. Nō ē igit summū bonū:
s; ne bonū qdē uoluptas! Quid diuicię! Multo magis. Nam &
plerūq; & pauciorib⁹ casu: & inertib⁹ sepe: & nōnūq; scelere cō-
tīgunt & optant ab his q eas iam tenēt. Quid regnū ipm: ne id
qdē! Nō enī cūcti hoīes regnare possūt: & necesse est uniuersos
sūmi boni capaces esse. Queram⁹ igit aliqd: qd ppositū sit om-
nibus. Num uirtus negari nō pōt: quin & bonū nō sit: & omni-
um certe bonū. S; si beata eē nō pōt: q uis & natura eius ī malo-
rū pferētia posita est: nō est pfecto sūmū bonū. Queramus ali-
ud: at nihil uirtute pulchri⁹: nihil sapiētia digni⁹ inueniri potest
Si enī uicia ob turpitudinē fugiēda sunt: uirt⁹ igit appetēda ē ob
decorē. Quid ergo! Potest ne fieri ut qd bonū: qd honestū esse
cōstat: mercede ac p̄mio careat: sitq; tam sterile: ut nihil ex se
cōmodi pariat. Labor ille magn⁹ & difficultas & eluctatio ad-
uersus mala: qbus hęc uita plena est: aliqd magni boni pariat ne-
cessē est. Id uero quid eē dicem⁹: num uoluptatē! At nihil turpe
ex honesto nasci potest. Num diuitias! Num potestates! At ea
quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam! Num honores!
Num memoriā nominis! At hęc oīa nō sunt in ipa uirtute: sed ī
aliorum existimatōe atq; arbitrio posita. Nā sepe uirtus & inui-
sa est: & malo afficitur. Debet autem id bonū: qd ea nascitur ita
coherere: ut diuelli atq; abstrahi ne queat: nec aliter summū bo-
num uideri potest: q si & proprium sit uirtutis & tale ut neq;
adijci quicq;: neq; detrabi possit. Quid qd in his omnib⁹ cōten-
nēdis uirtutis officia cōsistūt: nā uoluptates: opes: potētias: ho-
nores: eaq; oīa que p bonis habēt nō cōcupiscere: nō appetere: n̄
amare: qd ceteri faciunt uicti cupiditate idest pfecto uirtus.
Aliud ergo sublimius atq; p̄clari⁹ efficit: nec frustra his p̄fē-
tib⁹ bonis reluctāt: nisi qd maiora & ueriora desiderat non de-
speremus inueniri posse. Modo uerset se cogitatio in oīa. Neq;

enim leuia: aut ludicra præmia petuntur.

Capitu. xij: De duplici pugna corporis & animæ & hostibus utriusq;: Et q̄ uirtus nō p̄pter se appetēda est: sed p̄pter uitā eternā quæ summū bonū est. Et uirtutē necessario seq̄t & in præsentī haberi non potest.

Ed̄ q̄ritur qd̄ sit: propter qd̄ nascimur: qd̄ efficiat uirtus: possumus sic inuestigare. Duo sunt ex quibus homo cōstat: anim⁹ & corpus. Multa sunt pp̄ria animi: multa pp̄ria corporis multa utriq; cōia: sicut est ipsa uirtus: quæ quotiēs ad corpus refert: discernēdi gratia fortitudo nomīat̄. Quoniā igit̄ utriq; s̄b iacet fortitudo: utriq; p̄posita dimicatio est: & utriq; ex dimicatioē uictoria. Corpus q̄ solidū est: & cōprehēibile: cum solidis & cōprehēibilibus cōfligat necesse est. Anim⁹ aut̄ q̄ tenuis & inuisibilis est: cū his cōgredit̄ hostibus: q̄ uideri tangiq; non possunt. Qui sunt aut̄ hostes animi: nisi cupiditates: uicia: peccata: quæ si uicerit uirtus ac fugauerit: immaculat⁹ erit anim⁹ ac purus. Vnde ergo colligi pōt: qd̄ efficiat animi fortitudo? Nimiꝰ ex cōiūcto & pari: hoc est ex corporis fortitudine. Quod cū in aliquā cōgressiōe; certamēq; uenerit: qd̄ aliud ex uictoria q̄ uitā petit. Siue enī cū homine: siue cū bestia dimices: pro salute certatur. Ergo ut corp⁹ uincēdo id assequatur: ut nō intereat: sic etiam anim⁹ ut p̄maneat: & sicut corp⁹ ad hostibus suis uictu; morte mulctat̄: ita superatus a uiciis anim⁹ moriat̄ necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisq; dimicatioē; nisi q̄ corp⁹ temporalē uitā expetit: anim⁹ sempiternā? Si ergo uirt⁹ p̄ seip̄a; beata nō est: qm̄ in p̄ferēdis (ut dixi) malis: tota uis ei⁹ est: si oīa quæ pro bonis cōcupiscunt negligit: si summ⁹ eius gradus ad mortem patet: quandoquidē uitā quæ optatur a ceteris sepe respuit: mortemq; quā ceteri timēt: fortiter suscipit. Si necesse est aliqd̄ ex se magni boni pariat: quia sustentati & sup̄ati usq; ad mortē labores sine præmio esse non possunt. Si nullū præmium quod ea dignum sit in terra reperitur: quandoquidem cuncta quæ fragilia sunt & caduca spernit. Quid aliud restat: nisi ut celeste aliquid efficiat: quia terrēna uniuersa contēnit: & altiora nitatur: quia humilia despicit. Id uero nihil aliud potest esse q̄ immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscuris Euclides: qui fuit conditor megaricorū disciplinē; dissentiens a ceteris id esse

summū bonum dixit: qđ simile sit & idem semp. Intellexit pfe
cto que sit natura summi boni: licet id nō explicauerit qđ sit: id
est autē immortalitas. Nec aliud omnino qcq̄: q̄ sola nec immi
nui: nec augeri: nec immutari pōt. Seneca quoq̄ imprudēs icidit
ut fateret nullū esse aliud uirtutis p̄m̄ium: q̄ immortalitatem:
laudās enī uirtutē in eo libro quē de immatura morte cōscripsit
Vna inqt res est uirtus que nos immortalitatē donare possit:
& pares dijs facere. Sed & Stoici quos secut⁹ est negāt sine uirtu
te effici queq̄ beatū posse: ergo uirtutis p̄m̄iū beata uita est: si
uirtus (ut recte dictū est) beatā uitā facit. Nō est igit (ut aiūt) p
pter seip̄am uirtus expetenda: sed p̄pter uitā beatā: que uirtutē
necessario sequit. Quod argumētum docere eos potuit: qđ est;
summū bonū. Hęc autē uita p̄sens & corporalis beata esse nō
pōt: q̄ malis est subiecta per corpus. Epicurus deū beatū & in
corruptū uocat: q̄ sempitern⁹ est. Beatitudo enī p̄fecta esse deb;
ut nil sit quod eam uexare: ac imminuere: aut immutare possit.
Nec aliter quicq̄ existimari beatum pōt: nisi fuerit incorruptus.
Incorruptum autē nihil est: nisi quod est immortale. Sola ergo
immortalitas beata est: q̄a corrumpi ac dissolui nō pōt. Quod
fic. cadit in hominem uirtus: quod negare nullus potest: cadit &
beatitudo. Nō pōt enī fieri ut sit miser: qui uirtute est p̄ditus.
Si cadit beatitudo: ergo & immortalitas cadit in hominē: que
beata est. Summum igit bonum: sola immortalitas inuenit: q̄a
nec aliud animal: nec corpus attingit. Nec potest cuiq̄ sine scien
tię uirtute idest sine dei cognitione ac iusticia puenire. Cui⁹ ap
petitio q̄ uera: q̄ recta sit: ipsa uite huiusce cupiditas ī dicat: que
licet sit tēporalis & labore plenissima: expetitur tamē ab omni
bus & optat. Hanc enī tam senes q̄ pueri: tam reges q̄ infimi: tā
deniq̄ sapiētes q̄ stulti cupiūt. Tāti ē (ut Anaxagorę uisū est) cō
templatio cęli ac lucis ipsius: ut quascunq̄ miseras libeat susti
nere. Cum igitur laboriosa hęc & breuis uita: non tantum ho
minum: sed etiam cęterorum animātium consensu magnum bo
num esse ducatur. Manifestum est eandē summū ac p̄fectum fie
ri bonū si & sine careat & omni malo. Deniq̄ nemo unq̄ extitit
set: q̄ hęc ip̄am breuē cōtemneret: aut subiret mortē: nisi ip̄e uite
longioris. Nā illi qui pro salute ciuiū uoluntarie se neci optule
rūt sicut Thebis Meneoch⁹ Athenis Codrus. Romę Curci⁹ &

mures duo Decij: nunq̄ mortē uitę cōmodis pretulissent: nisi se
immortalitē opinione ciuiū cōseq̄ putauissēt. Qui tñ & si ne
scirē immortalitatis uiā: res tñ eos nō fefellit. Si enī uirt⁹ diuiti
as & opes ideo contēnit: q̄ fragiles sunt: uoluptates ideo q̄ bre
ues: ergo & uitā fraglē breuēq̄ iō cōtēnit: ut solidā & ppetuā cō
sequat̄. Ipsa ergo cogitatio p̄ ordinē gradiēs & uniuersa cōfide
rās: p̄ducit nos ad eximiū illud & singula: cui⁹ causa nascimur
bonū. Quod si fecissent philosophi: illi nō qd̄ semel apprehēde
rāt tueri p̄tinacit̄ maluissent: p̄fecto puenissent ad uerū hoc ut
ostēdi mō. Quod si nō fuit eorū q̄ cēlestes aīas una cū corpori
b⁹ extinguit̄: illi tñ q̄ de immortalitate dii putant animi: intelli
gere debuerūt. Ideo p̄positā nobis eē uirtutē: ut p̄domitis libi
dinib⁹ re⁹q̄ terrestriū cupiditate superata: purę ac uictrices aīę
ad deū idest ad originē suā reuertant̄. Idcirco enī soli animatiū
ad aspectū cęli erecti sum⁹: ut summū bonū nostrū in summo
deo esse credam⁹. Ideo religionē soli capim⁹: ut ex hoc sciamus
humanū spiritū nō eē mortālē: q̄ deū q̄ est immortalis & desi
derat & agnoscit. Igit̄ ex omnib⁹ philosophis: q̄ aut p̄ summo
bono sciētia: aut uirtutē sunt amplexi: tenuerūt qd̄z uiā uerita
tis: sed nō puenērūt ad summū. Hęc enī duo sunt: quę simul effi
ciāt illud qd̄ querit̄: sciētia id̄ p̄stat: ut quō: & quo pueniēduz
sit nouerimus: uirtus ut pueniam⁹. Alterū sine altero nihil ualet
Ex sciētia enī uirtus: ex uirtute summū bonū nascitur. Beata igit̄
uita quam philosophi quęsiuerunt semper & quęrunt: siue
in cultu deorum: siue in pilosophia: nulla est & ideo ab his non
potuit reperiri: quia summū bonum nō in summo quęsiuerūt:
sed in imo. Sūmum autē qd̄ est nisi cęlum & deus: unde animus
oriē! Imū quid est nisi terra: unde corpus est! Itaq̄ licet quidam
philosophi summum bonum non corpori sed animo dederint
tamē quoniam ad illud hanc uitam retulerūt: quę cum corpore
terminatur: ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc temp⁹
quod trāfigitur in terra. Quare non immerito summū bonum
non cōprehenderunt: quia qcquid ad corpus spectat: & immor
talitatis est expers: unum sit necesse est: nō cadit ergo in hominē
beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt: sed ita cadit
nō ut tūc beatus sit cū uiuit in corpore: quod utiq̄ ut dissoluat̄
necesse ē corrūpi: s; tūc cū aīa societate corporis liberata in solo

Handwritten mark

Spitium. Hoc
benedictum
et immortem
et cetera & cetera
et cetera & cetera
et cetera & cetera
et cetera & cetera

Capitulum. C
logica non
doctores
non sit
rum quod

Es ex
vare

pro bono
quod tunc
quod tunc
et cetera & cetera
et cetera & cetera
et cetera & cetera

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

Et nos non de
loqui de re

spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possum⁹: si minime beati esse uideamur: si fugientes illecebras uoluptatū: soli⁹ uirtuti seruietes: in omnibus laborib⁹ miserij⁹q³ uiuam⁹: que sunt exercitia & coroboramēta uirtutis: si deniq³ asperā illā uia⁹ difficilem⁹ teneamus: que nobis ad beatitudinem patefacta est. Sūmum igit⁹ bonum: quod beatos facit non potest esse nisi in ea religione atq³ doctrina: cui spes immortalitatis adiuncta est.

Capi. xiiij. Quod anima immortalis: & q̄re diuina traditio logicā non desiderat aut philosophiam: sed ethicā solā in q̄ docēda summi philosophi errauerūt. Et quare philosophia non sit dux uite & uirtutum parens: expultrix & ultrix uiciorum quod tamen Cicero & alij astruere conati sunt.

Es exigere uide⁹ hoc loco: ut quoniā docuim⁹ immortalitatem esse summū bonū: idipm immortalē esse animā comprobem⁹. Qua de re ingēs inter philosophos disceptatio ē: nec quē tñ explicare: aut probare potuerūt: hi q³ ue⁹ de aīa sentiebāt exptes enī hui⁹ diuine eruditionis: nec argumēta uera: q³ uincerēt attulerūt: nec testimonia q³ pbarēt: sed oportunius hāc questionē tractabim⁹ in ultimo libro: cū de uita beata nobis erat disserēdū. Superest pars illa tertia philosophiē: quā uocāt logicā id est rationalē: in q̄ tota dialectica & omnis loquēdi ratio cōtinet⁹. Hāc diuina eruditio nō desiderat: q³ non in lingua: sed in corde sapiētia est. Nec itere⁹ q̄li utat⁹ fmone: res enī nō uerba querunt⁹. Et nos nō de grāmatico aut oratore: quo³ sciētia est quomodo loqui deceat: sed de sapiēte differimus: cuius doctrina est quō uiuere oporteat: q³ si neq³ physica illa ratio necessaria ē neq³ hęc logica: q³ beatos facere nō possunt: restat ut in sola ethica totius philosophiē uis cōtineat⁹: ad quā se abiectis omnibus Socrates cōtulisse dicitur. In qua etiam parte quoniā philosophos errasse docui: qui summū bonū (cuius capiendi gratia generati sunt) nō cōprehēderunt: apparet falsam & inanē esse omnē philosophiā: quia nec instruit ad iusticię munera: nec officiū homis rationēq³ confirmat. Sciant igitur errare se: qui philosophiam putant esse sapientiam: non trabant⁹ auctoritate cuiusq³: sed ueritati potius: & faueant & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in q̄ternū

stulticię poena subeūda est: si aut p̄sona inanis: aut opinio falsa
deceperit. Homo aut̄ q̄liscūq; est si sibi credit: hoc est si hōi cre-
dit (ut nō dicā stult⁹) qui suū nō uideat errorē: certe arrogās est:
q; sibi audeat uēdicare quod humana cōditio nō recipit. Ille ipse
romane lingue summ⁹ auctor quātū fallat: licet ex illa sentētia p̄
uidere: qui cū in libris officioꝝ philosophiā nihil aliud eē dixif-
set q̄ studiū sapiētię: ipsam autem sapiētiā rerum diuināꝝ & hu-
manarū scientiā: tum adiicit: cuius studiū: qui uituperat haud sa-
ne intēlligo qd nam sit quod laudādū putet. Nam si oblectatio
querit̄ animi: req̄etq; curarū: que cōferri cū eoꝝ studiis possunt:
qui semp̄ aliqd̄ in grunt: quod spectet & ualeat ad bene beateq;
uiuēdū. Si uero ratio cōstātię uirtutisq; ducit̄: aut hęc ars est: aut
nulla omnino per quā eas assequamur. Nullam dicere maximāꝝ
rerum artem esse: cum minimarū sine arte nulla sit hominum est
parum considerate loquentiū: atq; in maximis rebus errantium.
Si aut̄ est aliqua disciplina uirtutis: ubi ea querat̄: cū ab isto gene-
re discēdi discesseris: Et qdem tam & si operaꝝ dederim: ut quā
tulūcūq; dicendi assequeretur facultatem propter studiū dicendi:
tamen eloquens nunq̄ fui: quippe qui forum ne attigerim qdem
sed necesse est ipsa me faciat esse bonitas eloquentem: ad quā di-
ferte copioseq; defendendam: sciētia diuinitatis & ipsa ueritas
sufficit. Vellem igit̄ Ciceronem paulisper ab inferis surgere: ut
uir eloquentissimus ab homunculo non diserto doceretur. Pri-
mum qdnam sit quod laudandum putet: qui uituperat id studi-
um quod uocatur philosophia. Deniq; neq; illam esse artem qua
uirtus & iusticia discatur: nec aliaꝝ ullā sicut putauit. Postremo
quoniā est uirtus disciplina ubi querenda sit: cū ab illo discendi
genere discesseris: quod ille nō audiendi discēdiq; gr̄a querebat
A quo enim posset audire: cū sciret id nemo! Sed ut in causis fa-
cere solebat interrogatione uoluit urgere: ad confessionēq; dedu-
cere: tanq̄ consideret responderi prorsus nihil posse: quo minus
philosophia esset magistra uirtutis. Quod qdem in tusculanis
disputationib⁹ apte p̄fessus est: ad eā ipam cōuerſa oratōe tanq̄
se declamatorio dicēdi genere iactaret. O uirtus philosophia dux
inquit. O uirtutis indagatrix expultrix uitiorū: quid nō modo
nos: sed omnino uita hominū sine te esse potuiss̄. Tu inuētrix
legū: tu magistra morū ac disciplinę fuisti. Quasi uero aliqd̄ p̄

se ipsa sentiret: ac non potius ille laudandus esset qui ea tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quod sine his rebus constare uita non possit: in quibus ut sensus ita beneficium nihil est: atqui ut illa corporis alimenta sunt: sic animae sapientia.

Ca. xiiij. Quod Lucretius & alij errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab homine: & nec datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincit. Et quod philosophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit.

Ectius itaque Lucretius cum eum laudat qui sapientiam primus inuenit: sed hoc inepte: quod ab homine inuentam putauit: quasi si uero illa alicubi iacentem homo ille quem laudabat inuenit: tanquam tibias ad fontem (ut poetae aiunt) quod si repertorem sapientiae ut deum laudauit. Ita enim dicit. Nemo (ut opinor) erit mortali corpore creatus. Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum: dicendum est deus ille fuit. Deus indytememini: tamen non erit sic laudandus deus qui sapientiam inuenit: sed qui hominem fecerit qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem: qui parte laudat ex toto: sed ille ut hominem laudauit: qui tamen ob id ipsum debet per deum haberi qui sapere inuenit. Nam sic ut ait. Nonne decebit hunc hominem diuini numero dignari esse. Unde apparet: aut Pythagoram uoluisse laudare: qui se primus ut dixi philosophum nominauit: aut Milesium Thalem qui de rerum natura primus tradit disputasse. Sed dum hominem querit extollere: rem ipsam deperdit. Non enim magna si ab homine potuit inueniri: uerum potest ut poetae dari uenia. At ille idem perfectus orator sumusque philosophus ne graecos reprehendat: quorum leuitatem semper accusat: & tamen sequitur ipsam sapientiam: quam alias donum: aliter inuentum deorum uocat: poetice figuratam laudat in facie. Grauit etiam querit extitisse aliquos qui eas uituperent. Quisquam ne inquit uituperare uitae parentem: & hoc parricidio se inquare audeat: & tam impie ingratus esse? Nos ergo Mar. Tul. parricide sumus: & insuadi te iudice in culeum: qui in philosophiam negamus parentem esse uitae. An tu qui aduersus deum tam impie ingratus es? Non hunc cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentem: sed illum qui mundum fecit hominemque figurauit: qui sapientiam quoque ipsam inter cetera caelestia sua beneficia largitus est. Magistrum tu uirtutis: aut parentem uitae uocas: ad quam si quis accesserit: multo sit incertior necesse est: quam prius fuerit. Cuius enim uirtus quae ipsa ubi sita sit: adhuc philosophi non expediunt: cuius uitae cum ipsi doctores ante fuerint: senectute ac morte confecti: quam constituerit quomodo uiui deceat: cuius ueritatis indagatricem

profiteri potes qui sepe testaris: cū tāta multitudo fuerit philoso-
phorum: sapientem tamen extitisse ad huc neminē. Quid ergo te
magistra illa uitę docuit? An ut potentissimū cōsulē maledictis
incesseres: eūq; hostem patrię uenenatis orationibus faceres? Sed
omittamus illa quę possunt excusari fortunę nomine. Studuisti
nempe philosophię: & quidem sic ut nullus unquā diligētis: quippe
quod omnes cognoueris disciplinas: sicut ipse gloriari soles: eamq;
ip̄a; latinis litteris illustraueris: imitatorēq; te Platonis ostēderis
Credo igitur quid didiceris: aut in qua secta ueritatē deprehēderis
In academia scilicet quā secutus es: quā pbasti: at hęc nihil docet
nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguūt: quod nihil a philo-
sophia disci possit ad uitā. Hęc tua uerba sunt. Mibi autē nō mo-
do ad sapientiam cęci uidemur: sed ad ea ipsa: quę aliqua ex par-
te cerni uideantur hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magi-
stra uitę: cur tibi cęcus & hebes & obtusus uidebare: quem oportuit
illa docentē & sentire & sapere: & in clarissima luce uertari?
At quā cōfessus fueris philosophię ueritatē: docēt ad filiū cōpo-
sita pręcepta: quibus mones philosophię quodē pręcepta noscēda: ui-
uēdū autē esse ciuilit̄er. Quid tam repugnās dici potest? Si noscē-
da sunt pręcepta philosophię: ideoq; utiq; noscēda sūt: ut recte
sapiēt̄erq; uiuam⁹. Vbi si ciuilit̄er uiuēdū est: nō est igitur philoso-
phia sapiēt̄ia: si quidem melius est ciuilit̄er quā philosophice uiuere.
Nam si sapiēt̄ia est quę dicitur philosophia: stulte p̄fecto uiuit:
qui nō secundū philosophiā uiuit. Si autē non stulte uiuit: qui ci-
uilit̄er uiuit: sequitur ut stulte uiuat quod philosophice uiuit. Tuo ita-
q; iudicio philosophia stulticię inanitatisq; damnata est. Idē in
consolatione: id est in opere nō ioculari: Hęc de philosophia sen-
tentiā tulisti. Sed nescio quos teneat error: aut miserabilis igno-
ratio ueri. Vbi est ergo philosophię magisteriū? Aut quid te docu-
it illa uitę parens: si uerū miserabiliter ignoras? Quod si hęc erro-
ris ignorationisq; confessio: pene inuito tibi ab intimo pectore
cōpressa est: cur nō tibi aliquādo uerū fatearis philosophiā: quā
tu nihil docentem in cęlum laudibus extulisti: magistrā uirtu-
tis esse non posse.

Cap. xv. Quod in eodē errore fuit Seneca. Et quid phiā se-
cundū ip̄m. Et quod sicut deus unus & una ueritas: ita una est
& simplex sapiēt̄ia. Et quō philosophorū oratio pugnet cū uita.

Odem ductus errore Seneca. Quis enim uerā uia teneret
errāte Cicerone! Philosophia (inqt) nihil aliud est q̄ recta
uiuendi ratio: uel honeste uiuēdi sciētia: uel ars recte uite agēde.
Nō errabim⁹: si dixerim⁹ pbiaz esse legē bene honesteq; uiuēdi.
Et q̄ dixerit illā regulā uite: suū illi reddidit. Hic plane nō respe
xit ad cōe philosophiē nomē: quē cū sit in pluris sectas discipli
nasq; diffusa: nihilq; habeat certi: nihil deniq; de quo uniuersi
una mēte: ac uoce cōsentiāt. Quid pōt esse tam falsū q̄ regulā ui
te pbiam uocari: in q̄ diuersitas p̄ceptoꝝ rectū iter īpediat &
turbet! Aut legē bene uiuēdi: cui⁹ capita lōge dissonāt: aut sciētiā
uite agēde: in q̄ nihil cōtraria sepe dicendo: q̄ ut nemo q̄q̄ sciāt.
Quero enim utrū ne academiā philosophiā putet esse an non?
Negaturū nō arbitror: quod si est: nihil ergo illoꝝ cadit in phi
losophiam: quē ut oīa reddat incerta legē abrogat: artem nulla;
putat: rationem subuertit: regulā deprauat: sciētiā fundit⁹ tol
lit: fallā igitur illa omnia: q̄ in rem semp̄ incertā: & adhuc nihil
explicatē cadē nō possūt. Nulla itaq; ratio uel scientia uel lex be
ne uiuēdi: nisi in hac unica & uera & celesti sapiētia cōstituta est
quē philosophis fuerit ignota. Nam illa terrēna quoniam falsa
est: fit uaria & multiplex: sibiq; tota cōtraria est. Et sicut unus est
huius mundi cōstitutor & rector deus: una ueritas: ita unā esse
ac simplicem sapientiam necesse est: q̄ quicq̄d est uerū ac bonū
id perfectum esse nō potest: nisi fuerit singulare. Quod si philo
sophia uitā posset instruere: nulli nisi philosophi essent boni.
Et qui eā nō didicissent: essent omnes semp̄ mali: cū uero innu
merabiles existant: & semp̄ extiterint qui sunt aut fuerint sine ul
la doctrina boni. Ex philosophis perraro fuerit: qui aliquid in
uita fecerit laude dignū. Quis est tandem qui nō uideat eos ho
mines uirtutis: qua ipsi egent nō esse doctores! Nam si quis mo
res eoꝝ diligēter inquirat: inueniet iracūdos: cupidos: libidino
sos: arrogantes: proteruos: & sub obtentu sapiētiē sua uicia celā
tes: domi faciētes ea quē in scholis arguissent. Fortasse mentior
accusandi grā: nōne id ipsū; Tullius & fatei & queri? Quotus
inqt q̄sq; philosophoꝝ inuenit⁹: q̄ sit ita morat⁹: ita animo ac ui
ta cōstitut⁹: ut ratio postulat: q̄ disciplinā uerā nō ostentationē
scientiē: sed legē uite putet: qui obtemperet ipse sibi: & decretis
pareat iuis. Videre autem licet alios tanta leuitate & iactatione:

b

ut his fuerit nō didicisse melius: alios pecūiē cupidos: alios glo-
rię: multos libidinū feruos: ut cū eoꝝ uita & uicijs mirabiliter pu-
gnet oratio. Neposq; Cornelius ad eundē Ciceronē ita scribit.
Tantū abest ut ego magistrā esse putē uitę philosophiā: beatęq;
uitę pfectricē: ut nullis magis existimē opus esse magistros ui-
uēdi: q̄ plerisq; q in ea disputanda uersant. Video enī magnam
ptem eoꝝ: q in schola de pudore & cōtinētia p̄cipiāt argutissi-
me: eosdē in omniū libidinū cupiditatib⁹ uiuere. Itē Seneca ī ex-
hortatōibus. Pleriq; inquit philosophoꝝ tales sunt disertī in cō-
uiciū suū: quos si audias in auaritiā: in libidinē: in ambitōeꝝ per-
orātes: in iudiciū suū putes p̄fessos. Adeo redūdant ad ip̄os ma-
ledicta in publicū missa: quos nos nō aliē intueri decet: q̄ medi-
cos: quoꝝ tituli remedia habēt pixides uenena. Quosdam uero
nec pudor uiciorum tenet: s; patrocinia turpidini suę fingūt: ut
etiā honeste peccare uideant. Faciet (inqt sapiēs idē Seneca) etiā q̄
nō pbabit: ut etiā ad maiora trāsītū inueniat: nec relīquet bonos
mores: s; tēpori aptabit: ut qbus aliū utunt in gloriā aut uolupta-
tē: utaf agendę rei cā. Deinde paulopost. Omnia quę luxuriosi
faciūt: quęq; imperiti: faciet & sapiēs: s; nō eodē mō: eodēq; pro-
posito. Atqui nihil interest quo animo facias: quod fecisse uicio-
sum est: q̄ facta cernunt: animus nō uidet. Aristippo cirenaicoꝝ
magistro cū Laide nobili scorto fuit cōsuetudo: quod flagitiū;
grauis ille philosophię doctor sic defendebat: ut diceret multū
inter se & ceteros Laidis amatores interesse: q̄ ipse haberet Lai-
de; alij uero a Laide haberent. O p̄clara & imitanda bonis sa-
pientia. Huic uero liberos in disciplinā dares: ut discerēt habere
meretricem. Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat: scilic; q̄
illi bona sua perderent: ipse gratis luxuriaret. In quo tamen sa-
pientior meretrix fuit: quę sic philosophū habuit pro Lenone
ut ad se omnis inuentus doctoris exemplo & auctoritate cōcur-
reret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo īterfuit: quo animo
philosophus ad meretricē famosissimā cōmearet: cū enī popul⁹
& riuales sui uiderēt omnibus pditis neqorē? Nec satis fuit ita
uiuere: s; docere etiā libidines coepit: ac mores suos de lupanari
ad scholā trāstulit: differēs uoluptatē corporis eē sūmū bonū;
Quę doctrina execrabilis & pudēda: nō in corde philosophi:
sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de cinicis loquar?

Quis in propo-
si-
tibus que
Nulla re in
illius bono
facere quod
non producat
Capitulum
cerone non uti
tione. Ex q
re non produ
Eni eni
fuit de
alud q̄ necre
rit: quo uim
lus uirgō r
cōfōrtoꝝ
habet salub
p̄re doctorib⁹
los in angust
te. Ex quonit
de lingue cicu
ulle. Qu
bit p̄odus. C
obōperare. E
cis mendaciū
in bono habere
obōtione p
meo omni
fuit: tūme
tri uolunt
Veniōt
ne p̄oim
dente p̄o
docet: sed
mendaciū

Quibus in propatulo coire cum cōiugibus mos fuit. Quid mirū si a canibus quoꝝ uitam imitant: etiā uocabulū nomēq; traxerūt? Nullū igit̃ in hac disciplina magisteriū uirtutis est: cū etiā illi qui honestiora p̃cipiūt: aut non faciūt ipsi quē suadēt: aut si faciunt quod raro accidit: nō disciplina eos ad rectum: sed natura producat: quē sēpius etiā indoctos impellit ad laudem.

Capitulū. xvi. Quod recte docentes & male uiuētes teste Cicerone nō utilitatē ex philosophia: sed inanē p̃cipiūt delectationē. Et q̃ sapiētia seipsa; semp̃ exercet in bonis actib⁹. Et q̃ re nō philosophiē s; sapiētīē ipsi iugiter insistentū sit.

Erū enī cū se p̃petuē desidiē tradāt: nullāq; uirtutē capessant: & oē; suā uitā nihil aliud q̃ in eloquētia peragāt: qd aliud q̃ inertes putari debēt? Sapiētia aut̃ nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suā exercent: inanis & falsa est. Recteq; Tulli⁹ ciuili uiros q̃ rēpublicā gubernēt: q̃ urbes aut nouas cōstituāt: aut cōstituturas eq̃tate tueant: q̃ salutē libertatēq; ciuiū: uel bonis legibus: uel salubrib⁹ cōsilijs: uel iudicijs grauib⁹ cōseruent: philosophiē doctorib⁹ p̃ferret: Bonos enī facere oportet. potius q̃ inculos in angulis faciēda p̃cipere: que ne ipsi qdē faciūt q̃ loquūtur. Et quoniā se a ueris actibus remouerūt: apparet eos exercēde linguē cā: uel uacandi gratia artem ipsam philosophiē reperisse. Qui autem docent tm̃ nec faciūt: ipsi p̃ceptis suis detrahūt p̃odus. Quis enī obtēperet: cū ipsi p̃ceptores doceāt non obtēperare? Bonū est aut̃ recta & honesta p̃cipere: s; nisi & facias mendaciū est: & est incōgruēs atq; ineptū nō in pectore: sed in labijs habere bonitatē. Nō ergo utilitatē ex philosophia: sed oblectationē petunt. Quod quidē Cicero testatus est. Profecto inquit omnis istoꝝ disputatio q̃q; uberrimos fontes uirtutis & sciētīē cōtineat: tm̃ collata cū hoꝝ actis p̃fectisq; rebus: uereor ne tm̃ uideatur attulisse negocijs hominū quādā oblectationē ocij. Vereri quidē non debuit cum uerum diceret: sed quasi timeret ne proditi mysterij reus a philosophis citaret̃. Nō est ausus cōfidenter pronunciare quod fuit uerū: illos non ideo disputare ut doceāt: sed ut se oblectēt in ocio: qui qm̃ auctores sunt rerū; gerendarū: nec ipsi quicq; gerunt: p̃ loquacibus sunt habendi. Sed

b z:

profecto q̄ nihil boni ad uitā afferebāt: nec ipsi decretis suis op-
tēperauerūt: nec q̄sq̄ p̄ sēcula inuent⁹ est: q̄ eorum legib⁹ uiueret.
Abūtiēda est igit̄ oīs p̄hilosophia: q̄ nō studendū sapientiē: q̄
fine ac mō car;: sed sapiendū q̄dem est: & mature. Nō enī nobis
altera uita cōcedit: ut cū quēram⁹ in hac sapientiam: in illa sapere
possimus: in hac utrūq; fieri necesse est: cito inueniri debet: ut ci-
to suscipi possit: ne quid pereat ex uita: cuius finis incert⁹ est. Ci-
ceronis Hortensius cōtra p̄hilosophiā differēs: circūuenit̄ argu-
ta cōclusionē: qui cum diceret p̄hilosophandū non esse: nihilo-
minus p̄hilosophari uidebat: quoniā p̄hilosophi est quid in ui-
ta faciendū uel non faciendū sit disputare. Nos ab hac calumnia
immunes ac liberi sumus: qui p̄hilosophiā tollim⁹: q̄ humanę
cogitationis inuentio est: s̄phiā defendim⁹: q̄ diuina traditio
est. Eamq; ab omnib⁹ suscipi oportere testamur. Ille cū philoso-
phiā tolleret: nec melius aliqd̄ afferret: sapientiā tollere putabat:
eoq; facili⁹ de sapiētia pulsus est: q̄ cōstat hominē nō ad stultici-
am: s; ad sapiētia nasci. Pręterea illud quoq; argumentum cōtra
p̄hilosophiā ualet plurimū: quo idem est usus Hortēsius ex eo
posse intelligi p̄hiā nō esse sapiētia: qd̄ principiū & origo ei⁹
appareat. Quādo inquit p̄hilosophi esse coeperūt. Thales (ut o-
pinor) primus recēs: hęc qdē ętas. Vbi ergo apud antiquiores la-
tuit amor iste inuestigādę ueritatis: idē Lucretius ait. Deniq; na-
tura hęc rerū: ratioq; reperta est: Nuper & hac primum cū p̄mis
ipse repertus. Nunc ego sum in patrias q̄ possum uertere uoces.
Et Seneca. Nundū sunt inquit mille anni ex quo initia sapientię
nata sunt: multis ergo sēculis humanum genus sine ratōe uixit.
Quod irridens Persius. Postq̄ inquit sapere urbi cū pipere &
palmis uenit tanq̄ sapiētia cū saporis mercibus fuerit inuecta: q̄
si secundum hominis naturā est: cū homie esse coeperit necesse
est. Si uero nō est: nec capere qdē illā possit humana natura: s;
q̄ recepit: igit̄ a principio fuisse sapiētia necesse est. Ergo philo-
sophia q̄ nō a principio fuit: nō est eadē uera sapiētia: sed uideli-
cet gręci q̄ sacras ueritatis litteras nō attigerāt: quēadmodū de
prauata esset sapiētia nesciuerūt. Et ideo cum uacare sapiētia hu-
manam uitā putarēt: p̄hilosophiā commenti sunt: id est latente;
atq; ignotā sibi ueritatem differēdo eruere uoluerūt: qd̄ studiū
per ignorantiam ueri sapientiam putauerunt.

Cap. xvi. Que-
stionibus dicit
magnos errores

In de philo-
sophia in
genus atq; de
magna celebrat
quod ad pe-
nita promiss
sua singulari
sere au: pop
ad republici
describitur
cūq; triuere
toto laude
posse coler
Habere ma-
normi unum
omni malo-
pienti Qui die
re. Qui molesto
ex ueris bene
omnibus ma-
fi. Vnde au
explicatū et
re: paupertem
nos est eange
mura: dicit
huc edunt ac
dum p̄m
alioq; p̄m
in dicitur
uebat homi-
atq; qui au-
nora iōm
collagere

2
3
Cap. xvij. Quę fuit ipfa doctrina Epicuri quę morib⁹ omniū
appositiffima eloq̄bať. Et quō Leucippū & Democritū habue
rit auctores errori & fabros athomoꝝ & assertores uoluptatis

Ixi de philosophia q̄breuiter potui: nūc ad philosophos
ueniam⁹: nō ut cū eis dē certem⁹: q̄ stare nō pnt: s; ut eos fu
gientes atq; deiectos nostro cāpo inseq̄mur. Epicuri disciplina
multa celebrior semp fuit q̄ ceteroꝝ: nō q̄ ueri aliqd afferat: sed
q̄ multos ad populare nomē uoluptatis inuitat. Nemo enī non
in uicia pronus est. Pręterea ut ad te multitudinē cōtrabat: appo
sita singulis q̄busq; moribus loq̄ť. Deliciosum uetat litteras di
scere: auarę populari largitione liberat: ignauum p̄hibet accedere
ad rēpublicā: pigrū exercere: timidū militare. Irreligiosus audit
deos nihil curare: inhuman⁹ & suis cōmodis seruiēs iubeť nihil
cuiq; tribuere. Omnia enī sui cā facere sapientē: fugiēti turbā soli
tudo laudať. Qui nimiū parcus est: dilcit aqua & polenta uita;
posse tolerari. Qui odit uxorē: huic enumerantē celibatus bona.
Habēti malos liberos: orbitas p̄dicat. Aduersus impios parē
tes nullū uinculū esse naturę. Impatiēti ac delicato dolore; esse
omniū maloꝝ: maximū dicit fortē etiā in tormētis beatus; eē sa
pientē. Qui claritati ac potentię studet: huic p̄cipiť reges cole
re. Qui molestiā ferre nō pōt: huic regiā fugere. Ita homo astut⁹
ex uarijs diuersisq; modis circulu; cogit: & dum studet placere
omnibus: maiori discordia secū ipse pugnauit: q̄ inter se uniuersū
fi. Vnde autē disciplina eius tota descendat: quā originē habeat
explicādū est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accide
re: paupertatem: labores: exilia: carorū amissiones: malos cōtra bo
nos esse: augeri potētia: honoribus affici: uidebat innocētia; mi
nus tutā: scelera impune committi. Videbat sine dilectu morū
sine ordine ac discrimine annoꝝ sequi mortē: sed alios ad sene
ctutem puenire: alios infantes rapi: alios iam robustos interire:
alios in primo adulescentię flore immaturis funeribus extingui
in bellis potius meliores & uinci & perire. Maxime autē cōmo
uebat homines in primis religiosos grauiorib⁹ malis affici. His
autē qui aut deos omnino neglexerūt: aut nō pie coluerūt: uel mi
nora icōmoda euenire uel nulla: ipsa etiā sepe templa fulmibus
cōflagrare: quod Lucretius queriť cū dicit de deo. Tū fulmina

b 7.

mittat & eades. Ipse suas disturbet & in deserta recedēs. Sc̄uiat
exercēs telū: qđ sepe nocētes. Pr̄terit examiatq; indignos inq;
merētes. Quod si uel exiguā ueritatis aurā colligere potuisset:
nunq̄ diceret eades illū suas disturbare: cū ideo disturbet: q; non
sunt suę. Capitoliū qđ est romanę urbis & religionis caput sū-
mū: nō semel: s; sepius fulmie ictū cōflagrauit. Homīes aut̄ in
geniosi qđ de hoc existimauerint: ex dicto Ciceronis apparet: q
ait diuinit⁹ extitisse illā flammā: nō quę terrestre illud domici-
um Iouis deleret: s; quę sublimius magnificētiusq; deposceret.
Qua de re etiā in libris cōsulatus sui eadē dixitq; quę Lucreti⁹.
Nā p̄r altitonās stellāti nixus olympo: Ipse suas arces atq; iclita
tēpla petiuit. Et capitolinis iniecit sedibus ignes. Pertinaci ergo
stulticia nō modo uim maiestatēq; ueri dei nō intellexerūt: sed
etiā impietatē sui erroris auxerūt: q; tēplum cęlesti iudicio sepe
dānatu; restituere cōtra fas omne contenderint. Cū hoc igitur
cogitaret Epicurus earum rerum uelut iniquitate inductus. Sic
enim causam rationemq; ignorant̄ uidebat: existimauit nullam
esse prouidentia. Quod cū sibi psuasisset: suscepit etiā defendē-
dum: sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim proui-
dentia nulla est: quomodo tam ordinate tam disposite mūdus
effectus est? Nulla inq; dispositio est: multa enī facta sunt aliter
q̄ fieri debuerūt: & inuenit hō diuin⁹: quę repr̄hēderet: quę sin-
gula si uacarūt refellere facile ostenderē: nec sapientē hunc fuisse
nec sanū. Itē si nulla prouidentia est: quomō animalīū corpora
tam prouidenter ordinata sunt: ut singula queq; mēbra mirabili
ratōe disposita: sua officia cōseruent? Nihil inq; in procreandis
animalibus prouidentię ratio molita est. Nam neq; oculi facti sunt
ad uidendū: neq; aures ad audiendum: neq; lingua ad loquēdū:
neq; pedes ad ambulandū: qm̄ prius hęc nata sunt q̄ esset loqui:
audire: uidere: ambulare. Itaq; non hęc ad usū nata sunt: s; usus
ex illis natus est. Si nulla prouidentia est: cur imbres cadunt: fru-
ges oriuntur: arbuta frondescūt? Non inq; semp̄ animantium
causa ista fiunt: quoniam prouidentię nihil profunt: sed oīa sua
spōte fieri necesse est. Vnde ergo nascuntur: aut quomodo fiūt
oīa quę gerūtur? Nō est inq; prouidentię opus: sunt enī; semina
per inane uolitātia: quibus inter se temere conglobatis uniuersa
gignūtur atq; cōcrescunt. Cur igitur illa non sentimus: aut non

Quia ne
tūm quōq; &
ra uicū neq̄
p̄tia eę necesse
dita corpulā
uā quō Democ
ro. Quę si sint
e uenire possunt
uā? Vāto inq;
sunt p̄cipue uen
At hęc uen
sunt alpea: sim
alq; dicit illis
coq̄ere nō po
cōuenit. Cū
u ualeat: q̄
posse dicit
ex his alq;
posse. Quā
malis uenq;
ille qui genit
lasat eēt? q;
possum. Non
quā uenq;
no ac uenq;
mus leonis
idē nos mer
Quōdo nos
Nos ergo n
tanos tam
quā uenq;
tam q̄
q̄ uenq;
et uenq;
tabificat
bestia: sim
dolore ma

cernimus! Quia nec colorē habēt inqt: nec calorē ullū: nec odo
rē: saporis quoq; & humoris expertia sunt: & tā minuta ut seca
ri ac diuidi neqant. Sic eū q; in pncipio falsuz susceperat: conse
quētiū rez; necessitas ad deliramēta pduxit. Vbi enī sūt: aut un
de ista corpuscula? Cur illa nemo p̄ter unū Leucippū somnia
uit: a quo Demōcrit⁹ erudit⁹ hēreditatē stulticię reliquit Epicu
ro. Quę si sint corpuscula: & qdē solida ut dicūt: s̄b oculos cer
te uenire possunt. Si eadē est natura omniū: quō res uarias effici
unt? Vario inqt ordine ac positione cōueniūt: sicut littera: q̄ cū
sint pauce; uarie tamen collocatę innumerabilia uerba cōficiunt.
At litterę uarias formas habēt. Ita inqt & hęc ip̄a primordia: nā
sunt aspera: sunt hamata: sunt leuia. Secari ergo & diuidi p̄nt: si
aliquid inest illis qd emineat. Si aut leuia sunt & humoris idigēt
coherere nō possunt. Hamata igitē esse oportet: ut possint iuice;
cōcatenari. Cū uero tā minuta esse dicant: ut nulla ferri acie disij
ci ualeāt: quō hamos aut āgulos habēt? Quos q; extāt necesse est
posse diuelli. Deinde quo foedere inter se: qua mēte cōueniūt: ut
ex his aliquid cōstituāt: si sensu careant: nec coire tam disposite
possunt? Quia nō potest qcq; rationale pficere nisi ratio. Quaz;
multis coargui hęc uanitas potest: sed properat oratio. Hic est
ille qui genus humanum ingenio superauit: & oēs extinxit stel
las: ut exort⁹ ethere⁹ sol. Quos eqdē uersus nūq; sine risu legere
possum. Non enim de Socrate aut Platone hoc saltim dicebat:
qui uelut reges habentē philosophorum: sed de homine quo sa
no ac uigenti nullus eger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissi
mus leonis laudibus murē nō ornauit: s; obruit & obtruiuit. At
idē nos metu liberat mortis: de qua hęc ipsius uerba sunt exp̄ssa
Quādo nos sum⁹ mors nō est. Quādo mors est: nos nō sum⁹
Mors ergo nihil ad nos: q̄ argute nos fefellit: quasi uero transa
cta mors timeat: qua iam sensus ereptus est: ac non ipsum mori
quo sensus eripiē. Est igitur temp⁹ aliquod quo & nos iam nō
sumus: & mors tamen nondū est: idq; ipsuz uidet miserum esse
q; & mors esse incipit: & nos esse delinim⁹. Nec frustra dictuz;
est: mors misera nō est. Adit⁹ ad mortē est miser: hoc ē morbo
tabescere: ictū p̄peti: ferrū corpore excipere: ardere igni: dētib⁹
bestiaz; laniari. Hęc sunt quę timent: nō q; mortē afferūt: sed q;
dolorē magnum. Quin potius effice ne dolor malū sit: omniū

inquit malorum maximū est. Quid ergo nō possu; nō timere: si id
qd mortē antecedit aut efficit malū est? Quid q; totū illud argu
mētū falsū; est: q; nō intereūt animē? Vere inquit nā qd cū corpo
re nascit: cū corpore intereat necesse est. Iā superi⁹ dixi differre
hūc locū meli⁹: & operi ultimo reseruare: ut hāc Epicuri psuasi
onem: siue illa Democriti: siue Dicearchi fuit: argumētis & diui
nis testimonijs redarguā. Verum ille fortasse impunitatē uicij
suis spōspōdit: fuit enī turpissimē uoluptatis assertor: cui⁹ capi
ēde cā nasci hominē putauit. Quis cum hoc affirmari audiat: ui
cij & sceleribus abstineat. Nā si periture sūt animē: appetamus
diuitias: ut oēs suauitates capere possim⁹. Quē si nobis desunt:
ab his q; habent auferamus clam: dolo: ui. Eo magis si humanas
res nullus deus curat: quādocūq; spes impunitatis arriserit: rabi
amus: necem⁹: sapientis est enī malefacere: si & utile sit & tutū;
qm̄ si qs in cēlo deus est: nō nascit cuiq;. Aequē stulti est bñ face
re: q; sicut ira nō cōmouet: ita nec grā tangit. Voluptatib⁹ igit
quoquomō possimus seruiam⁹. Breui enī tempore nulli erim⁹
omnino. Ergo nullū diē: nullū deniq; temporis punctū fluere
nobis sine uoluptate patiamur: ne q; ipi quādoq; perituri sum⁹
idiipm qd uixim⁹ pereat. Hoc ille tam & si nō dicit uerbo: re ta
men ipa docet. Nā cū disputat oīa sapienter sua causa facere: ad
utilitatem suam refert omnia quē agit. Itaq; qui audit hęc flagi
tia: nec boni qcq; faciendū putabit: qm̄ benefacere ad utilitatē spe
ctat alienā: nec a scelere abstinēdū: q; maleficio p̄da cōiūcta est
Archipirata q; q; uel latronū ductor: si suos ad grassandū coher
ret: quo alio sermone uti pōt: q; ut eadem dicat quē dicit Epicu
rus: deos nihil curare. Nō ira nō gratia tangi: inferorum poenas
nō esse metuēdas: q; animē post mortē occidāt: nec ulli omnino
sunt inferi: uoluptate; esse maximū bonū: nullā esse humanā so
cietatē: sibi quēq; cōsulere: neminē esse q; alterum diligat nisi sua
causa: mortem non esse metuēdam forti uiro: nec ullū dolorem:
qn̄ etiam si torqueatur: si uratur: nihil se curare dicat. Est plane
cur quisq; putet hāc uocem uiri esse sapientis: quē potest latroni
bus aptissime commodari.

Capitulum. xviii. Quomodo pythagorici & stoici cōtrario
epicureis errore desipiant: sic amniarū immortalitatem statuētēs
ut eas in uaria corpora transire mentianē. Et uoluntariā morte;

persuaserūt inaniter philosophantibus

Lij autē cōtraria his dixerūt: superesse aīas post mortē & hi sunt maxime Pythagorici: ac stoici: quibus & si ignoscēdū est: quod uerū sentiūt: nō possum tñ nō reprehēdere eos: quod nō scientia: sed casu inciderūt in ueritatē. Itaque in eo ipso quod recte sentiebāt aliquid errarūt. Nam cū timerēt: argumentū illud quo colligitur necesse est: ut occidāt animę cū corporib⁹: quod cū corporib⁹ nascuntur. Dixerūt nō nasci aīas: sed insinuari potius in corpora: & de alijs in alia migrare corpora. Nō putauerunt aliter posse fieri: ut sup̄ sint animę post corpora: nisi uideāt fuisse aīa corpora. Parigūt ac prope similis errorē partis utriusque: sed hęc in preterito falsa est: illa in futuro. Nemo enim uidit quod est uerissimū: & nasci aīas: & nō occidere: quod cur id fieret: aut quę ratio esset homines nescierūt. Multi ergo ex his: qui ęternas esse animas suspicabantur: tanquā in cęlū migraturi essent: sibiipsis manus intulerunt: ut Cleantes & Crypsippus: ut Zeno & Empedocles: qui se in ardentis ęthę specū in tempesta nocte deiecit: ut cū repēte nō apparuisset: abiisse ad deos crederet. Et ex romanis Cato: qui fuit in oī sua uita socratice uanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit p̄suasione: sed tamen sponte sua leto caput obuius obtulit ipse: quo nihil sceleratius fieri pōt. Nam si homicida nefari⁹ est: quod hominis extingtor est: eidem sceleri obstruct⁹ ē quod se necat: quod hominē necat. Immo uere maius esse id facinus existimādū est: cuius ultio deo soli subiacet. Nam sicut in hęc uita nō nostra spē uenimus: ita rursus ex hoc domicilio corporis quod tuendū nobis assignatū est: eiusdem iussu nobis recedēdū est: quod nos in hoc corp⁹ induxit: tam diu habitaturos: donec iubeat emitti: & si uis aliqua inferat: ęqua mente patiendū est: cū extincta innocētis anima in ulta esse nō possit: habeamusque iudicē magnū: cui soli uindicta integra semper est. Homicidę igitur illi oēs philosophi: & ipse romanę sapientię princeps Cato: quod anteq̄ se occideret: p̄legisset platonis librū dicit: quod ē scriptus de ęternitate animarū. Et ad summum nefas philosophi auctoritate cōpulsus est. Et hic tamē aliqua moriendī cām uideēt habuisse: odiū seruitutis. Quid Ambrachjotes ille: quod cū eūdem librū p̄legisset: p̄cipitē se dedit: nullā aliā ob cā: nisi quod Platoni credidit. Execrabilis prorsus ac fugienda doctrina: si abigit homines a uita. Quod si scisset Plato

atq; docuisset: a quo: & quō: & quibus: & quę obfacta: & quo tē-
pore immortalitas tribuat: nec Theobritū impēgisset in mortē
uolūtariā: nec Catonē: sed eos ad uitam & ad iusticiā poti⁹ eru-
disset. Nam Cato uideť mibi cām quęfisse moriēdi: nō ut tā cę-
sarem fugeret: q̄ ut stoicoꝝ decretis obtēperaret quos seĉtabat:
nomēq; suū grandi aliquo facinore clarificaret: cui qđ mali acci-
dere potuerit: si uiuerit nō inuenio. C. eni; Cęsar ut clemēs erat:
nihil aliud efficere uolebat: etiā in ipō belli ciuilib ardore: q̄ ut be-
ne mereri de repub. uideret: duob⁹ optimis ciuib⁹ Cicerone &
Catonē seruatus. Sed redeam⁹ ad eos qđ mortē pro bono laudāt.
De uita quereris qđ si uixeris: aut unqđ tibi ratio cōstiterit: cur om-
nino sis natus. Nōne igitur tibi uerus ille & cōis omnium pater
terētianū illud iure increpauerit! Prius disce qđ sit uiuere: si di-
splicebit uita: tum istoc utitor: indignaris te malis esse subiĉtū
qđ si qcq̄ merearis boni: qđ p̄re; qđ dominū: qđ regē tuū nescis: qđ quā-
uis clarissimā lucē intuearis oculis: mente tamen cęcus es: & in p-
fundis ignorantie tenebris iaces. Quę ignorātia efficit: ut quof-
dā dicere nō puderet: iccirco nos esse natos: ut scelerū poenas lu-
erem⁹: quo qđ delirius dici possit nō inuenio. Vbi eni; uel quę
scelera potuim⁹ admittere: qđ omnino nō fuimus! Nisi forte cre-
dem⁹ inepto illi seni: qđ se in priori uita Euforbiū fuisse mētitus
est. Hic credo qđ erat ignobili genere natus: familiam sibi ex Ho-
meri carminib⁹ adoptauit. O mirā & singularē Pythagore me-
moriā. Et o miserā obliuionē nostrū omniū: qđ nesciam⁹ qđ ante
fuerim⁹. S; fortasse uel errore aliquo uel grā sit effectū: ut ille so-
lus lethēū gurgitē nō attigerit: nec obliuiois aquā gustauerit: ui-
delicet senex uanus (licut ociose aniculę solēt) fabulas tanqđ infan-
tibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de his quibus hęc lo-
cutus est: si hoies eos existimasset: nunqđ sibi tam petulanter men-
tiēdi licētiā uēdicasset: s; deridēda hois leuissimi uanitas. Quid
Ciceroni faciem⁹: qđ cū in principio cōsolatōis suę dixisset luen-
dorū scelerū cā nasci homies! Iterauit id ipsum postea: quasi ob-
iurgās eū: qđ uitā nō esse malis poenā putet. Recte ergo p̄fat⁹ est
errore ac miserabili ueritatis ignorātia se teneri.

Capi. xix. Quod Cicero & alij sapiētissimi immortalitate;
animarum se infideliter docent. Et qđ mala uel bona mors sit
ponderāda ex anteaĉta uita & gratia dei.

T illi q̄ de mortis bono disputāt: q̄ nihil ueri sciūt: sic ar-
gumētant. Si nihil est post mortē: nō est malum mors: au-
fert enī sensu; mali. Si aut̄ sup̄ sunt animę: etiā est bonū: q̄ imor-
talitas seq̄t: quā sententiā Cicero de legib⁹ sic explicauit. Gratule-
murq; nobis: qm̄ mors aut leuiorē q̄ q̄ est in uita: aut certe nō de-
teriorē est allatura statū. Nā; sine corpore animo uigēte diuina
est uita: sensu carēte nihil p̄fecto est mali. Argute ut sibi uideatur
q̄ si nihil esse aliud possit. At qn̄ utrūq; hoc fallū; est. Docēt enī;
diuinę litterę nō extingui aīas: sed aut pro iusticia p̄mio affi-
ci: aut poena pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est: aut eū;
qui scelerat⁹ in uita foeliciter fuerit effugere quod meretur: aut
eum qui ob iusticiam miserrimus fuerit sua mercede fraudari.
Quod adeo uerum est: ut idem Tullius in cōsolatione nō easdē
sedes incolere iustos atq; impios p̄dicauerit. Nec enī omnib⁹
inq̄t ūdem illi sapientes arbitrati sunt: eunde; cursum in cęlo pa-
tere. Nam uicijs & sceleribus cōtaminatos deprimi in tenebras
atq; coeno iacere docuerūt: castos autē animos: puros: integros:
incorruptos: bonis etiam studijs atq; artibus expolitos: leui quo-
dam & facili lapsu ad deos: id est ad naturam similem sui peruo-
lare. Quę sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enī
sic assumptum est: tanq̄ necesse sit omnem hominem natum im-
mortalitate donari. Quod igit̄ erit discrimē uirtutis ac sceleris
si nihil interest: utrū ne Aristides sit aliquis an P̄halaris? Vtrū;
Cato an Catilina? Sed hāc repugnātiā rerū sententiāq; non cer-
nit: nisi q̄ tenet ueritatē. Si q̄s igit̄ nos roget: utq; mors ne sit bo-
num an malū: respondebimus qualitate; eius ex uitę ratione p̄-
dere. Nā sicut uita ipsa bonū est: si cū uirtute uiuat: malum si cū
scelere: ita & mors ex p̄teritis uitę actibus pōderanda est. Ita
fit ut si uita ī dei religiōe trāfacta sit: mors malū nō sit q̄ trāfla-
tio est ad immortalitatē: si aliter: malū sit necesse est: qm̄ (ut dixi)
ad ęterna supplicia trāsmittit. Quid ergo dicemus: nisi errare
illos q̄ aut mortē appetūt tanq̄ bonū: aut uitā fugiūt tāq̄ malū?
Nisi q̄ sunt iniquissimi q̄ p̄uictora mala nō cōpensant bonis plu-
rib⁹. Nā cū omnē uitā p̄ exq̄sitas & uarias traducāt uoluptates
mori cupiūt: si qd forte his amaritudinis supuenit & sic habent
tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene: si aliquando fuerit male. Damnāt igit̄
tur uitā omnē bonis plena;: quę nihil aliud q̄ malis opinantur.

Mors bona ne sit, & mala

Proverbia Socrati

quod ab omnib⁹ sit probatū celebre hoc prouerbiū Socrates habuit. Quod supra nos nihil ad nos. Procūbam⁹ igit in terrā: & man⁹ ad preclara opera nobis datas cōuertam⁹ in pedes. Nihil ad nos celū: ad cui⁹ cōtēplationē fumus excitati: nihil deniq; lux ipa ptineat. Certe uictus nostri cā de celo est. Qd si hoc sensit nō esse de rebus celestibus disputandū: ne illoꝝ qdē rōem poterat cōprehēdere: quę sub pedib⁹ habebat. Quid ergo num errauit in uerbis? Verisimile nō est: s; nimirū id sensit qd locutus est: religioni minime seruiendū: qd si aperte diceret: nemo pateret. Quis enim nō sentiat hunc mundū tam mirabili ratione perfectū: aliq̄ prouidētia gubernari? Quādoq; dem nihil est qd possit sine ullo moderatore cōsistere. Sic dom⁹ ab habitatore dilabit. Naui sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictum ab aīa defluit: ne dū putemus tantā illā molē: aut cōstrui sine artifice: aut stare sine rectore tā diu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere: nō improbo: qn etiā laudabo: si ipse qd est meli⁹ inuenerit: uerū idē p canē & anserē deierabat. O hominē scurrā (ut ait Zeno Epicureus) ineptū: pditū: desperatum: si cauillari uoluit religionē dementem: si hoc serio fecit: ut aīal turpissimū pro deo haberet. Quis iam superstitiones egyptiorū audeat reprehēdere: quas Socrates athenis auctoritate confirmauit sua! Illud uero nōne sūmę uanitatis: q; añ mortē familiares suos rogauit: ut Aesculapio gallū quē uouerat pro se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud Rhadamātum receptorē reus uoti fieret ab Aesculapio. Demētissimū hominē putarē: si morbo affectus perisset: cū uero hoc san⁹ fecerit: est ipse isan⁹ q eū putet eē sapiētē. En cui⁹ tēporibus natū esse se hō sapiēs gratuletur.

Capitulū. xxi. Quod Plato didicerit a Socrate: quod si obtineret: humani generis periret societas.

Ideamus tamen quid illum Socrates docuerit: qui cū totā pbyricam repudiasset: eo se cōtulit ut de uirtute atq; officio quęreret. Itaq; nō dubito: qn auditores suos iusticię pꝛęceptis erudierit. Docēte igit Socrate nō fugit Platonē: iusticię uim in eętate cōsistere. Si qdē omnes pari cōditione nascunt: ergo inquit nihil priuati ac pꝛiꝝ habeāt: sed ut pares esse possint: quod

iusticię ratio desiderat: oĩa in cõe possideāt: ferri hoc pōt q̄ diu
de pecunia dici uideť: qđ ip̄m q̄ impossibile sit & q̄ iniustū: po
terā multis rōibus ostendere. Cōcedam⁹ tñ ut possit fieri. Oēs
enī sapiētes erūt & pecuniā cōtemnēt. Quo ergo illū cōitas ista
pduxit! Matrimonia quoq; ingt cōia esse debebūt: s. ut ad eāde;
mulierē multi uiri tanq̄ canes cōfluant: & is utiq; obtineat: q̄ ui
ribus uicerit. Aut si sapiētes sunt ut philosophi: expectēt ut uici
bus tāq̄ lupanar habeāt. O mirā Platonis eq̄tatē. Vbi est igitur
uirtus castitatis! Vbi fides cōiugalis! Que si tollas: oīs iusticia
sublata est. At idē dixit beatas ciuitates futuras fuisse: si aut phi
losophi regnaret: aut reges philosopharent. Huic ergo tā iusto
tam eq̄uo uiro regnū dares: q̄ alijs sustulisset sua: alijs cōdonas
aliena: prostituisset pudicitia mulierū: q̄ null⁹ unq̄ nō mō rex: s;̄
ne tyrann⁹ quidē fecit. Quam uero intulit rationem turpissimi
huius consiliū sic inquit. Ciuitas concors erit: & mutui amoris
constricta uinculis: si omnes omnium fuerint: & mariti & p̄res
& uxores & liberi. Que ista cōfusio generis humani est! Quo
modo seruari potest caritas: ubi nihil est certum quod ametur!
Quis aut uir mulierem: aut mulier uirum diligit: nisi habitaue
rint semper una: nisi deuota mens & seruata inuicem fides indi
uiduā fecerit caritatem! Que uirtus in illa promiscua uoluptate
locum non habet! Item si omnes omnium liberi sint: quis ama
re liberos tāq̄ suos poterit: cū suos esse aut ignoret aut dubitet!
Quis honorē tanq̄ patri deferet: cū unde nat⁹ sit nesciat! Ex quo
fit: ut nō tantum alienū pro patre habeat: sed etiā patrē pro alie
no. Quid q̄ uxor potest esse cōis: filius uero non potest! quem
concupi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni cōmunitas
ipla reclamante natura. Sup̄est ut tātummō cōcordię causa uxo
res uelint esse cōmunes. At nulla uehementior discordiarū est
causa: q̄ unius foemine a multis maribus appetitio: quod Plato
si ratione nō poterat: exemplis certe potuit admoneri: & muto
rū animalū que ob hoc uel acerrime pugnēt: & hominum qui
semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserūt.

Capituluꝝ. xxij. Quod dogma Platonis non erat nisi crimi
nis fons & fomes & uirtutum omnium exterminium.

Estat ut cōmunio ista nihil aliud habeat: pręter adulteria & libidines: propter quas funditus euertēdas: est uirtus ul' maxime necessaria. Itaq; nō inuenit concordia: quā querebat: q; nō uidebat unde oriat. Nā iusticia in extrapōsitis nihil momenti habet: nec in corpore quidem: sed tota in hominis mēte uersatur. Qui ergo uult homines adęquare: nō matrimonia: nō opes subtrahere debet: sed arrogantia: supbiā: tumorē: ut illi potētes & elati pares esse se etiā mēdicissimis sciāt. Detracta enim diuitibus insolentia & iniquitate: nihil intererit: utrū ne alij diuites: alij pauperes sint: cū animi pares sint: quod efficere nulla alia res pręter religionē dei potest. Putauit igit' se inuenisse iusticiā: cū eam prorsus euerteret: q; nō rerū fragiliū: sed mētium debet esse cōmunitas. Nam si iusticia uirtutū omniū est mater: cū illę singulę tollunt: ipsa subuertit. Tulit aut' Plato ante oīa frugalitatē: quę utiq; nulla est: ubi propriū nihil habeat. Tulit abstinentiam: si quidē nihil fuerit quo abstinenceat alienū. Tulit tēperantiā: tulit castitatem: quę uirtutes in utroq; sexu maxime sunt. Tulit uere cūdiā: pudorem & modestiam: si honesta & legitima esse incipiunt: quę solēt flagitiosa & turpia iudicari. Sic uirtutem cum uult omnib⁹ dare: omnibus ademit. Nam rerū proprietates & uiciorū & uirtutum materię cōtinet: cōmunitas aut' nihil aliud q; uiciorū licentiam. Nam uiri qui multas mulieres habent: nihil aliud dici possūt q; luxuriosi ac nepotes. Itē mulieres quę a multis habent: non utiq; adulterę: q; certū matrimoniū nullū est: s; prostitute & meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanā uitā ad similitudinē nō dico mutoꝝ: sed pecudū ac bęluarū. Nā uolucres pene omnes faciunt matrimonia: & paria iungunt: & nidos suos tanq; geniales thoros cōcordi mēte defendūt: & foetus suos q; certi sunt amāt: & si alienos obieceris abigūt. At hō sapiēs cōtra mortē hominū cōtraq; naturā: stultiora sibi quę se quereē elegit. Et quoniā uidebat in cęteris animalib⁹ officia marium foeminarūq; nō esse diuisa: existimauit oportere etiā mulieres militare: & cōsilijs publicis interesse & magistratus gerere: & imperia suscipere. Itaq; his arma & equos assignauit: consēquēs est: ut lanā & telā uiris & infantiū gestatōes: nec uidit ipos sibilis esse: quę diceret ex eo: q; adhuc in orbe terrę neq; tā stulta neq; tam uaria ulla gens extiterit: quę hoc modo uiueret.

Capi. xxiij. De minoribus philosophis: & quatenus inuicem
ratione ex rerum cōtemptu pficiāt & erroris assertores sint.

Vm igit in tanta uanitate ipsi philosophoꝝ principes de
prehēdant: qd illos minores putabimus: q nunq̄ sibi tā sa
pientes uideri solēt: q̄ cū pecunię cōtemptu gloriānt. Fortis ani
m⁹: s; expecto qd faciāt: & quo ille cōtēptus euadat. Tradita si
bi a parētib⁹ patrimonia: tanq̄ malū fugiūt ac deserūt. Et ne in tē
pestate naufragiū faciāt: in trāquillo se ultro pꝛecipitāt: nō uirtu
te: s; peruerso metu fortes: sicut illi q cū timēt ne ab hoste iugu
lent: ipsi se iugulāt: ut mortē morte deuitēt. Sic isti unde possēt
gloriā libertatis acq̄rere: sine honore sine gratia perdūt. Laudat
Democrit⁹ q̄ agros suos dereliquerit: eo q̄ pasua publica fieri
passus sit: probarem si donasset. Nibil aut̄ sapienter fit quod si
ab oib⁹ fiat: inutile est ac malum: sed hęc negligentia tolerabilis.
Quid ille qui patrimoniū in numos redactum effudit in ma
re: Ego dubito utrum ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in
p̄fūduꝝ malę cupiditates: ego uos mergā: ne ipse mergar a uo
bis. Si tantus pecunię contēptus est: fac illā beneficium: fac huma
nitatem: largire pauperibus. Potest hoc quod pditurus es mul
tis succurrere: ne fame aut siti aut nuditate moriant. Imitare in
faniā salteꝝ furorēꝝ Tuditani: sparge populo diripiēda. Potes
& pecuniā effugere: & tamē bene collocare: q̄ saluum est q̄cqd
pluribus p̄fuit. Zenonis autem paria peccata q̄s pbat: Sed omit
tamus id quod est ab oib⁹ semp̄ irritū. Illud satis est ad coher
cendū furiosi homī errorē: q̄ inter uicia & morbos misericor
diā posuit. Adimit nobis affectū: quo ratio humane uite pene
omnis continēt. Cū enim natura hominis imbecillior sit q̄ cete
roꝝ aīaliū: que uel ad p̄ferēdā uim tēporum: uel ad incurfiones
a suis corporibus arcendas: naturalibus munimētis p̄uidētia cę
lestis armauit. Homini aut̄ q̄ nihil istoꝝ datū est: accepit p̄ istis
omnibus miserationis affectum: qui plane uocat̄ humanitas: q̄
nosmet inuicem tueremur. Nā si hō ad cōspectū alterius homi
nis efferaret: quod facere uidemus animantes quarum natura so
liuaga est: nulla esset hominū societas: nulla urbium condēdaꝝ
uel cura uel ratio: sic neq̄ uita q̄dem satis tuta cum ceteris anima
libus exposita: esset imbecillitas hominū & ipi inter semetiꝝos

beluarū more sequiret. Nō minor in alijs demētia. Quid enī dici
pōt de illo q nigrā dixit eē niuē! q̄ cōsequēs erat ut etiā picē albā
esse diceret. Hic est ille q se iccirco natū esse diceret: ut cēlū ac so
lē uideret: q in terra nihil uidebat sole lucēte. Xenophanes dicen
tib⁹ mathematicis orbē lunę duo de uiginti ptib⁹ maiores; esse q̄
terrā: stultissime credidit: & q̄ huic leuitati fuit consentaneum:
dixit intra cācauū lunę sinū: esse aliā terrā: & ibi aliud genus ho
minū simili mō uiuere: quo nos in hac terra uiuim⁹. Habēt igiē
illi lunatici hoīes alterā lunā: quę illis nocturnū lumē exhibeat:
sicut hęc exhibet nobis. Et fortasse hic noster orbis alteri⁹ inferi
oris terrę luna sit fuisse Seneca inter stoicos ait: q̄ deliberarent
ut ne soli quoq; suos populos darēt: inepte. s. qui dubitauerit
Quid enī pderet si dedisset! S; credo calor deterreat: ne tanta;
multitudinē periculo cōmitteret: ne si cęstu nimio perissent ipsi⁹
culpa euenisse tanta calamitas diceret.

Capitulū. xxiiiij. De antipodibus quos ideo esse finxerūt:
q̄ opinati sunt mundum esse rotundum.

Vid illi q̄ esse cōtrarios uestigijs nostris antipodas putāt!
Nunqd aliquid loquūtur! Aut est quisq̄ tam ineptus: qui
credat esse homines: quorum uestigia sint superiora q̄ capita!
Aut ibi quę apud nos iacent uniuersa pendere: fruges & arbores
deorsu; uersus crescere: pluuias & niues & grādines sursu; uer
sus cadere in terrā. Et mirat̄ aliquis ortos pensiles inter septem
mira narrari: cum philosophi & agros & maria & urbes & mō
tes pēfiles faciāt. Huius quoq; erroris aperiēda nobis origo est.
Nam semp̄ eodē mō fallunt. Cū enim falsum aliquid in princi
pio sumpserūt: uerisimilitudine inducti: necesse ē eos in ea quę
consequuntur currere: sic incidunt in multa ridicula: quia neces
se est falsa esse: quę rebus falsis congruunt. Cum aut̄ primis ha
buerint fidem: qualia sunt ea quę sequunt̄ nō circūspiciūt: s; de
defendunt omnimō: cum debeant prima illa utrum ne uera sint
an falsa: ex cōsequentibus iudicare. Quę igiē illos ad antipodas
ratio pduxit! Videbant siderum cursus in occasum meantiu;
solē atq; lunā in eandem partē semp̄ occidere: atq; oriri semper
ab eadem. Cū aut̄ nō perspicerent quę machinatio cursus eorū
temperaret: nec quomō ab occasu ad orientem remeant. Cēlum

aūt ipsum in oēs fere partes putarēt esse deuexum: qđ sic uideri
ppter immensam latitudinem necesse est. Existimauerūt rotun-
dum esse mundum sicut pilam. Et ex motu siderū opinati sunt
cēlū uolui: sic astra solemq; cū occiderint uolubilitate ipā mūdi
ad ortū referri. Itaq; ethereos orbes fabricati sunt: quasi ad figu-
rā mūdi: eosq; celarūt portentuosiss qbusdam simulachris que
astra esse dicerent. Hāc igit cēli rotūditatē illud sequebat: ut ter-
ra in medio sinu eius esset inclusa: qđ si ita esset terrā ipāz globo
similē: neq; enī fieri posset: ut nō esset rotūdū: qđ rotūdo inclu-
sū teneret. Si aut rotūda etiā terra esset: necesse esset: ut ī oēs cēli
partes eādē faciē gerat: idest montes erigat: cāpos tendat: maria
cōsternat. Quod si esset: etiā sequebat illud extremum: ut nulla
sit pars terre que non ab hoibus: ceterisq; animalibus incolatur.
Sic pēdulos istos antipodas cēli rotunditas adinuenit. Quod
si queras ab his qui hęc portenta defendūt: quō nō cadūt oīa in
inferiorē illā cēli partē! Hāc respōdēt reꝝ esse naturā: ut pōdera
in mediū ferant: & ad mediū cōnexa sint oīa: sicut radios uide-
mus in rota. Que aut leuia sunt ut nebula: fum⁹: ignis: a medio
deferātur ut cēlū petāt. Quid dicā de his nescio: qđ cū semel aber-
rauerint: cōstāter in stulticia pseuerāt: & uanis uana defendunt:
nisi qđ eos iterdū puto ioci cā philosophari: aut prudētes & sci-
os mēdacia defendēda suscipere: qđ si ut ingenia sua in malis reb⁹
exerceāt ul' ostēdāt. At ego multis argumētis pbare possem: nul-
lo mō fieri posse: ut cēlū terra sit inferi⁹: nisi & liber iā cōcludē-
dus esset: ut adhuc aliqua restarēt que magis sint p̄senti operi
necessaria. Et qm̄ singulorū errores p̄currere nō est vni⁹ libri op⁹
satis sit pauca enarrasse: ex qb⁹ possint q̄lia sint cetera intelligi.

Capi. xxv. Quot & quāta p̄dicēda sūt: & alias necessarias
gētiliū philosophātib⁹ ut pbiam nullus assequat aut rarus.

Vnc pauca nobis de philosophia in cōmuni dicēda sunt:
ut cōfirmata cā peroremus. Summus ille noster Platonis
imitator existimauit pbiam non esse uulgarem: qđ eam non nisi
docti homīes asseq possent. Est inqt philosophia paucis cōten-
ta iudiciis: multitudinē cōsulito ipsa fugiens. Non est igit sa-
pientia si ab hominum coetu abhoreret: quoniam sapientia si

Quid philosophia.

homini data est: sine ullo discrimine oibus data est: ut nemo sit
pr̄sus: q̄ eā capere nō possit. At illi uirtutē humano generi datā
sic amplexabant: ut soli oīum publico bono frui uelle uiderent:
tā inuidi q̄ si uelīt deligare oculos: aut effodere ceteris ne solē ui
deāt. Nā qd est aliud homib⁹ negare sapiētīā: q̄ mētib⁹ eorū uey
ac diuinū lumē auferre! Qd si natura hoīs sapiētīę capax ē: opor
tuit & opifices & rusticos & mulieres: & oēs deniq; humanā q̄
formā gerūt doceri ut sapiāt: populūq; ex omni lingua & cōdi
tione & sexu & etate cōflari. Maximū itaq; argumētū est philo
sophiā neq; ad sapiētīā tendere: neq; ip̄as eē sapiētīā: qd myste
riū eius barba tm̄ celebraē & pallio. Senserūt hoc adeo stoici: q̄
& seruis & mulierib⁹ philosophādū esse dixerūt. Epicur⁹ quo
q; q̄ rudes omniū litterā ad philosophiā iuitat. Itē Plato q̄ ciui
tatē de sapiētib⁹ uoluit cōponere. Conati qdē sunt illi facere qd
ueritas exigebat: s; nō potuit ultra uerba p̄cedi. Primū q̄ multis
artibus opus est: ut ad philosophiā possit accedi. Discendē lit
tere iste cōmunes p̄pter usū legendi: q̄ in tāta reꝝ uarietate: nec
disci audiēdo possunt omnia: ne memoria cōtineri. Gr̄maticis
quoq; nō parū opere uel dandū est: ut rectā loquendi rationem
scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem
ignorāda est: ut ea que didiceris: p̄ferri atq; eloq; possis. Geome
tria quoq; ac musica & astrologia necessaria est: q̄ hę artes cum
philosophia hnt aliquā societate: que uniuersa p̄discere neq; foe
mine possunt: qbus intra puberes annos officia mox n̄sibus do
mesticis p̄futura discenda sunt. Neq; serui qb⁹ p̄ eos annos uel
maxime seruiendū est: qbus possunt discere: neq; paupes: aut o
pifices: aut rustici: qbus in diē uictus labore est querēdus. Ob eā
causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. At
enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa que de prin
cipijs reꝝ dicunt̄ intelligēt: que p̄plexa & inuoluta uix etiā poli
ti homies assequūt? In rebus igit̄ obscuritate implicitis: & inge
nioꝝ uarietate cōfufis: & eloquentiū uiroꝝ exq̄lito sermone fu
catis: quis imperito ac rudi loc⁹ est? Deniq; nunq̄ ulla mulieres
philosophari docuerūt: p̄ter unam ex omni memoria Theni
sten. Neq; seruos p̄ter unum Pythagoram: quem male seruien
tem redemisse ac docuisse tradunt. Enumerāt etiam Platonem
ac Diogenē: qui tamen serui nō fuerūt: sed his seruitus euenerat:

font enim capere
festinus octo. le
Seneca: q̄ Platonem
uideat qui homin
arum appende
in genere numm
bars uero mille
phat ne somni
Cap. xxvi.
natura cōtinu
ca sit lex de
Vole
tamen n
posse uider
ta est. Nō
etiam lib
libidinem
necesse est
quanti uide
monstrat. D
tus: p̄cipim
cupidum: un
cūm: uide
ac mortis
De libidin
uidebis. De
mentia furo
corroto &
necesse est
p̄cipim
ta. Ad q̄
bus op̄e
sapiētīā
mercede
cunctis b
bant. Nar

sunt enim capti: platonē quidē redemisse Aniceris qdam tradit̄
sestertis octo. Itaq; infectatus est cōuiciis hūc ipm redemptorē
Seneca : q̄ Platonē paruo existimauerit furiosus ut mihi quide;
uidē: qui homini fuit iratus q̄ non multā pecuniam perdidit. s.
aurum appendere debuit tanq̄ pro mortuo Hectore: aut tantum
in genere nummorum: quantū uenditor non poposcit. Ex bar
baris uero nullum pr̄ter unū Anacharsim Sytham: qui philoso
phia; ne somniaffet quidē: nisi & linguam & l̄ras añ didicisset.

Cap. xxvi. Quod doctrina cęlestis sapiētiā sola largit̄: quā
natura cōmunis appetit: et q̄rens philosophiā nō iuenit. Et q̄ effi
cax sit lex dei: & ecclesię sacramenta.

Vod ergo illi poscēte natura faciendum esse senserūt: sed
tamen neq; ipsi facere potuerunt: neq; a philosophis fieri
posse uiderunt. Sola hęc efficit doctrina cęlestis: quę sola sapien
tia est. Illi scilicet persuadere cuiq̄ potuerunt: qui nihil persuadēt
etiam sibi. Aut cuiusq̄ cupiditates oppriment: temperabunt ira;
libidinem cohercebūt: cui ipsi & cedant uiciis: & fateantur plus
ualere naturam. Dei autem pr̄cepta quia & simplicia et uera sūt:
quantū ualeant in animis hominum: quotidiana experimenta de
monstrant. Da mihi uirum: qui sit iracundus: maledicus: effrena
tus: paucissimis dei uerbis tam placidum q̄ ouem reddam. Da
cupidum: auarum: tenacem: iam tibi eum liberalem dabo: & pe
cuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris
ac mortis: iam cruces & ignes: & pericula & taurum contemnet.
Da libidinosum: adulterū: ganeonē: iam sobriū: castū: continētē
uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentem: iam in ueram cle
mentiā furor ille mutabit̄. Da iniustum: insipientem: peccatore;
continuo & equus & prudens & innocēs erit. Vno enī lauacro
malicia omnis abolebit̄: tanta diuinę sapientię uis est: ut in hōis
pectus infusa: matrem delictorū stulticiā uno semel ipetu expel
lat. Ad quod efficiēdū: nō mercede: nō liberis: non lucubrationi
bus opus ē. Gratis ista fiūt facile: cito mō pateāt aures: & pectus
sapiētiā sitiāt. Nemo uereat̄: nos aquam nō uendimus: nec solem
mercedē pr̄stamus. Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet
cunctis: & hoc cęleste lumen uniuersis oritur: q̄ uicūq; oculos ha
bent. Num qs h̄ philosophorum: aut unq̄ pr̄stitit: aut pr̄stare

si uelit pōt! Qui cū etates suas in studio philosophiæ conterant: neq; aliū quēq; neq; seipſos ſi natura paululū obſtitit poſſunt fa- cere meliores. Itaq; ſapiētia eoꝝ ut plurimū efficiat: nō excidit ui- cia: ſed abſcōdit. Pauca uero dei p̄cepta ſic totū hoīem imutant: & expoſito uetere nouum reddūt: ut nō cognoſcas eundē eſſe.

Cap. xxvii. Quod philoſophi ſæpe recte p̄cipiūt: & iterdū uidēt ueꝝ. Et quare nō ſit eis credendū in quo ſolo nitaſ cōditō creaturę et unde: nec nō aut fortunę. Et quō p̄bi ſuis iuicē gladiis
pereunt.

Vid ergo: Nihil ne illi ſimile p̄cipiunt! Immo p̄ multa & ad uerum frequenter accedunt: ſed nihil ponderis habent illa p̄cepta: quia ſunt humana: & auctoritate maiori: ideſt diui- na illa carent. Nemo igitur credit: quia tam ſe hominem putat eē qui audit: q̄ eſt ille qui p̄cipit. Pręterea nihil apud eos certi eſt: nihil quod a ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agant: multa etiam diuerſa & uaria proferantur: ſtultiſſimi ē hominis p̄ceptis eoꝝ uelle parere: quę utrū uera ſint an falſa dubitatur: & ideo nemo parer: quia nemo uult ad incertū laborare. Virtu- tem eſſe ſtoici aiunt: quę ſola efficiat uitā beatā. Nihil pōt uerius dici: ſed quid ſi cruciabit̄ aut dolore efficiet! Poterit ne qſq; iter- carnifices beatus eē! Immo uero illat̄ corpori dolor materia uir- tutis eſt: itaq; ne ī tormētis qdē miſer ē. Epicurus mlto forti⁹: ſa- piens inqt ſemp beat⁹ ē: & uelut īclusus in p̄yalaridis tauro hāc uocē emitter: ſuaue ē & nihil curo: qſ eū nō irriferit! Maxie q; ho- mo uoluptari⁹ perſonam ſibi uiri fortis impoſuit: & qdē ſupra modū. Non enī fieri pōt: ut qſq; cruciatus corporis p̄ uoluptati- bus ducat: cum ſatis ſit ad officium uirtutis implendū perferre ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici! Quid tu Epicure! Beat⁹ ē ſapiēs etiam cum torqueſ: ſi propter gloriam patientia non fruatur. In tormentis enim fortalſe morietur: ſi propter memoriam aut nō ſentiet ſi occidūt animę: aut ſi ſentiet: nihil ex ea cōſequeſ. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute! Quę beatitudo uite: ut equo ani- mo moriant! Bonū mihi affertis unius horę aut fortalſe momē- ti: p̄pter quod nō expediat in tota uita miſerijſ & laboribus con- fici. Quātum aut̄ temporis mors occupat quę cum uenit: utrum equo animo: an iniquo eam ſbieris: iā nihil refert. Ita ſit: ut nihil

alio ex uirtute
eſt: ut nō ſit
uirtute fructus
locum ſunt uirtu-
tibus. Deſi-
ut ei poſſent it-
eſſe eoꝝ: mi-
pate deſi- dū-
miſi ſolū? cur
honestatis &
expediant
ſed cum to-
dolens be-
rare uirtute
appetit
neq; uirtu-
ſpectan-
ram: qu-
nem uirtu-
quis enī aut
ſi propo-
cur oculis
non ſolū
p̄tate: cur
corpus q-
Nihil ig-
dēt in qd-
ſequeſ pe-
Cap-
molo- de-
monem
V-
no
ac p̄tate
ne uirtu-
queſ

aliud ex uirtute capere nisi gloria. Sed hec aut supuacua et breuis est: aut prauis hominū iudiciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est: ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaque q̄ hec locuti sunt: umbram quādam uirtutis uiderūt: ipsam uirtutem nō uidebant. Deflexi enī fuerūt ī terrā: nec uult⁹ suos ī altū erigebāt: ut eā possent ītueri: q̄ sese celi regionib⁹ ostētabat. Hęc cā ē: cur p̄ceptis eoꝝ nullus obtēperet: quoniā aut ad uicia erudiūt: si uoluptatē defēdūt: aut si uirtutē asserūt: neq; peccato poenā minant: nisi soli⁹ turpitudinis: neq; uirtuti ullū p̄miū pollicēt: nisi soli⁹ honestatis & laudis: cū dicāt nō p̄pter aliud: sed p̄pter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormētis: sed cum torquetur pro fide: pro iusticia: pro deo: illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim deus qui sol⁹ potest honorare uirtutem: cuius merces immortalitatis sola est: quam q̄ non appetūt: nec religionem tenent: cui ęterna subiacet uita. Profecto neq; uirtutis uim sciunt: cuius p̄miū ignorāt: neq; in cęlum spectant: quod ipsi se facere putant: cum res non inuestigabiles q̄runt: quia ratio in cęlum spectandi nulla alia est: nisi aut religionem suscipere: aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enī aut deū colendū esse intelligit: aut immortalitatis spem sibi propositam habet: mens eius in cęlo est. Et licet id non aspiciat oculis: animę tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt: terreni sunt: quia religio de cęlo est. Et q̄ animas putant cum corpore interire: ęque in terram spectant: quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uidēt: quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictū: ut recto corpore spectet in cęlum: nisi erecta mente deum cernat: & cogitatio eius in spe uite perpetue tota uersetur.

Capi. xxviii. Quod fortuna nihil est quā philosophi non modo deam: sed deū mentiunt. Et quomodo hunc errorem demones immiserint eis qui deum nesciebāt: aut contemnebant.

Vapropter nihil aliud est in uita quo ratio: quo conditio nostra nitatur: nisi dei q̄ nos genuit agnitio: & religiosus ac pius cultus. Vnde quoniam philosophi aberrauerunt: sapientes utiq; nō fuerūt. Quęsierunt illi q̄dem sapientiā: sed quia non rite quęrebant: plapsi sunt lōgius: & in maxios errores iciderūt:

ut etiam cōmunem sapiētiam nō tenerēt. Nō enī tantū religionē
asserere uoluerūt: ueꝛ etiā sustulerūt dū specie uirtutis fallē idu
cti: conāt amicos oī metu liberare: q̄ religiōis euerfio naturę no
men iuenit. Illi enī cū aut ignorāt a quo eēt effect⁹ mūd⁹: aut per
suadere uellēt nihil eē nisi diuina mēte pfectū: naturā eē dixerūt
reꝛ omniū matrē: quasi dicerēt oīa sua spōte eē nata: quo uerbo
plane īprudentiā suā cōfiteretur. Natura enī remota puidencia &
potestate diuina prorsus nihil est. Quod si deum naturam uo
cant: quę peruerfitas est: naturam potius q̄ deū nominare. Si aut
natura ratio est: uel necessitas uel conditio nascendi: non est p se
ipsam sensibilis: quia necesse est mentem diuinam: quę sua pro
uidencia nascendi pncipium rebus omnibus pꝛbeat. Aut si natu
ra est cęlum atq; terra: & omne quod natum est: non est de natu
ra: sed dei opus. Non dissimili errore credunt eē fortunaꝝ: quasi
deam quandā res humanas uarijs casibus illudentem: q̄ nesciunt
unde sibi bona & mala eueniant. Cum ac se compositos ad pꝛ
liandum putant: nec ullam tamen rationeꝛ reddunt: a quo & quā
ob causam: sed tantum cū fortuna se digladiari momētis omni
bus gloriant. Iā quicūq; alios cōsolati sunt ob interitū omiffio
nemq; carorum: fortunę nomen acerrimis accusationibus psci
derūt: nec omnino ulla eoz disputationē de uirtute ē: in qua nō for
tuna uexē. Marcus Tullius in sua consolatione pugnasse se sem
per cōtra fortunam loquitur: eamq; a se esse superatam: cum for
titer inimicorū ipetus retudisset: nec tū qdem se ab ea fractū: cum
domo pulsus patria caruit. Tū aut cum amiserit carissimam fili
am: uictum se a fortuna turpiter confitef. Cedo inquit: & manū
tollo. Quid hoc homine miserius: qui sic iaceat īsipienter inqt:
sed qui pfitēf se esse sapientē? Quid ergo sibi uult assumptō no
minis? Quid est cōtempt⁹ ille reꝛ: qui magnificis uerbis pꝛtēdi
tur? Quid dispar cęteris habitus? Aut cur omnino pꝛcepta sapi
entię dantur: si nemo qui sapiat adhuc inuentus est? Et quisq; no
bis inuidiam facit: quia philosophos negamus esse sapientes: cuꝛ
ipsi nec scire se quicq; nec sapere fateatur? Nam si quando ita de
fecerint: ut ne affigere quidem quicq; possint: quid faciunt in reb⁹
cęteris? Tum uero ignorantie admonentur: & quasi furibundi
exiliunt: & exclamāt se cęcos esse & excordes. Anaxagoras pro
nunciat circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas

esse scilicet
quodlibet opus
et in mundis
per se. N
descendere uel
tis excelli uer
enī e cur ea p
formēte q
pore q̄ i pe
etetur eos
fimo eē q̄
q̄ le nihil
plima man
tur et doc
nolum op
Quicq;
unaz
ut qd le
Quid ig
reit. Qu
afficit ora
fies ait et
manuifere
cis amus
lucā fo
abfolu
fuis per
pudente
a osten
fingere q
Com
diffin
E
dem fo
us. Ve

esse sensum semitas queritur: tanquam illi ad cogitandum rbeda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto ut fundus sit nullus: ueritatem iacere demersam nimirum stulte ut cetera. Non enim tanquam in puteo demersa est ueritas: quo uel descendere uel etiam cadere illi licebat: sed tanquam in summo montis excelsi uertice: uel potius in celo quod est uerissimum. Quid enim est cur eam potius in imum depressam diceret: quam in summum leuatam: nisi forte mentem quoque in pedibus aut in imis calcibus constituere malebat potius: quam in pectore aut in capite? Adeo remotissimi fuerunt ab ea ueritate: ut eos ne status quidem sui corporis admoneret: ueritatem illis in summo esse querendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est: quam se nihil scire dixit nisi hoc unum: quod nihil sciat. Hinc academice disciplina manauit: si tamen disciplina dici potest: in qua ignoratio & discitur et docetur. Sed ne illi quidem: qui scientiam sibi assumpserunt: id ipsum quod se scire putabant constanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat: per ignorantiam rerum diuinarum tam uarij tam incerti fuerunt: sibique sepe contraria differentes: ut quod sentiret quid uellet: satis statuere ac diiudicare non posses. Quid igitur pugnes aduersus homines eos: qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores: ut eos destruas: quos sua ipsos destruit atque afficit oratio? Aristoteles inquit Cicero ueteres philosophos accusans ait eos: aut gloriosissimos aut stultissimos fuisse: qui existimauissent philosophiam suis ingenijs esse perfectam: sed se uidere quod paucis annis magna accessio facta esset breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? Quo in ore? Quam est: aut a quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse qui putauissent ingenijs suis perfectam esse sapientiam: uerum est: sed ne ipse quidem satis prudenter: qui aut a ueteribus coeptam: aut a nouis auctam: aut mox a posterioribus perfectam iri putauit. Nunquam enim potest inuestigari: quod non per uiam suam queritur.

Capitulum. xxix. Item repetitio de fortuna & natura eius et diffinitione eius.

Ed repetamus id quod omisimus. Fortuna ergo nihil per se est: tanquam nec sic habendum est: tanquam sit in aliquo sensu. Si quidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus euentus. Vex philosophi ne aliquando non errent: in re stulta uolunt

esse sapientes: qui fortunę sexum mutant: ea inq; non deam sicut uulgi: sed deū esse dicūt. Eundē tñ iterdū naturam: iterdū fortunam uocāt. Quid mltā (inq; idē Cicero) efficiat inopinata nobis ppter obscuritatē ignorationēq; causarū? Cū igit; causas ignorent ppter quas fiat aliqd: etiā ipm q; faciat ignoret necesse ē. Idē in opere ualde serio: in quo pcepta uitę deprompta ex pbia filio dabat. Magnā inquit eē fortunę uim in utrāq; partē q; nesciat? Nā & cū p̄spero flatu ei⁹ utimur: ad exit⁹ puenim⁹ optatos. Et cum reflauerit: affligimur. Primū q; negat sciri posse qcq;: sic h̄ dixit tanq; & ipse & omnes sciant. Deinde q; etiā quę clara sunt: dubia conantur efficere: hoc putauit esse clarū: quod illi esse debuit uel maxime dubium: nam sapienti omnino falsum est. Quis inquit nescit? Ego uero nescio. Doceat me si pōt quę sit illa uis: q; flatus iste: & qui reflatus. Turpe igit; est hominē ingeniosum id dicē: quod si negas probare nō possit. Postremo q; is qui dicit assensus eē retinendos: q; stulti sit hominis reb⁹ incognitis temē assē tire: licet plane uulgi & iperitorum opinionibus credidit: q; fortunam putant esse: quę tribuit hominibus bona & mala. Nam si mulachru; eius cū copia & gubernaculo fingunt: tāq; hęc & opes tribuat: & humanarū rerum regimen obtineat: cui opinioni & Virgilius assensit: qui fortunam omnipotētem uocat. Et historicus q; ait: sed pfecto fortuna in oī re dominaf. Quid ergo ceteris dijs loci supest? Cur nō aut ipa regnare dicif: si plus pōt: aut sola colif si oīa: ul' si tantū mala immittit? Aliquid causę pferāt: cur si dea sit: hominibus iudeat: eosq; perditos cupiat: cū ab his religio se colaf? Cur equior sit malis: iniq; aut bonis: cur insidietur affligat: decipiat: & exterminet? Quis illā generi hominum uexatricem cōstituit perpetuā? Cur deniq; tā malā sortita sit ptātem: ut res cūctas ex libidine mag; ex uero celebret obscuretq;? Nec inq; philosophos inquirere oportuit potiusq; temere innocentem accusare fortunam: quę etiam si sit aliqua nihil tamen afferri ab his potest: cū hominib⁹ tā iimica sit q; putatur. Itaq; ille omnes orationes quibus iniq; fortunę lacerāt: se suasq; uirtutes cōn fortunā supbissime iactāt: nihil sunt aliud q; deliramēta incōsideratę leuitatis. Quare nō inuideāt nobis q;bus aperuit ueritatem deus: qui sicut scimus nihil esse fortunā: ita scimus eē prauum ac subdolū spiritū: q; sit inimic⁹ bonis: hostisq; iusticię

qui contraria faciat q̄ de⁹: cuius inuidiæ causam in secūdo libro explicauimus. Hic ergo insidiat̄ uniuersis: sed eos qui nesciūt de um errore impedit: stulticia obruit: tenebris circūfundit: ne quis possit ad diuini nominis peruenire noticiam: in quo uno & sapientia cōtinet̄ & uita ppetua. Eos aut̄ qui deum sciūt: dolis & astutia aggreditur: ut cupiditate ac libidine irrbetiat: aut peccatis blandiētib⁹ deprauatos ipellat ad mortem: uel si dolo nihil pferit: ui et uiolētia deiicere conat̄. Iccirco enī in p̄mordiis tñsgrēfionis non statim ad poenā detrusus a deo est: ut hoīem malitia sua exerceat ad uirtutē: quę nisi agite^r: nisi assidua uexatōe roboretur: nō pōt esse pfecta. Si q̄dem uirtus est perferrēdoꝝ malorū fortis ac inuicta patientia. Ex quo fit: ut uirt⁹ nulla sit: si aduersarius desit. Huius itaq; peruersę potestatis cū uim sentirent uirtuti repugnantem: nomen ignorent: fortunę uocabulum sibi inane finxerūt. Quod q̄ longe a sapientia sit remotū: declarat Iuena^l his uersibus. Nullum numē habes: si sit prudentia: sed nos Te facimus fortuna deam: cęloq; locamus. Stulticia igitur & error & cęcitas: et (ut Cicero ait) ignoratio rerum atque causarum: nature ac fortunę nomina induxit. Sed ut aduersarium suū nesciūt: sic nec uirtutem quidem sciunt: cuius scientia ab aduersarij notione descendit: quę si coniuncta est cum sapientia: uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapientia est: ignorent necesse est in quib⁹ rebus sita sit. Nemo enī pōt ueris armis instrui: si hostem cōi quem fuerit armandus ignorat: nec aduersarium uincere: qui in dimicando nō hostē uerū: sed umbram petit. Prosterne^r enī qui alio intentus: uenientem uitalibus suis ictū: nec p̄uiderit ante nec cauerit.

Cap. xxx. Epilogus quo docet quō tñseūdum sit a uanitate philosophoꝝ recedētib⁹: & ad uerā sapiētīā aspirātib⁹. s. ad uerbū dei: in quo solo ueritas inuenitur: & uirt⁹ & beatitudo: & ab eis quę dicta sunt: ad dicenda transitum facit.

O cui q̄tū mea mediocritas tulit: lōge deuiū philosophos iter a ueritate tenuisse: sentio tñ q̄ multa p̄terierim: quia non erat mihi ppria cōi philosophos disputatio: sed hoc necessario diuertendum fuit: ut ostenderem tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta: ne quis forte a prauis religionibus exclusus: ad eos se conferre uellet: tanquā certi aliquid reperturus:

Vna igitur spes homini: una salus in hac doctrina quam defendimus posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est: ut deum cognoscat et colat. Hoc nostrum dogma: haec sententia est. Quanta itaque uoce possum testificor: proclamo: denuncio. Hoc est illud quod philosophi omnes in tota sua uita quaesierunt: nec unquam tamen inuestigare: comprehendere: tenere ualuerunt: quia aut prauam religionem tenuerunt: aut totam penitus sustulerunt. Facebant igitur illi omnes: qui humanam uitam non instruunt sed turbant. Quid enim docent? Aut quem instruunt: qui seipsum nondum instruxerunt? Quem sanare egroti? Quem regere ceci possunt? Huc ergo nos omnes quibus est cura sapientiae conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid sciat? An Anaxagoras lumen in tenebris inueniat? Aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? Aut Empedocles dilatet animi sui semitas? Aut Archefilas & Carneades uideant: sentiant: percipiant? Ecce uox de caelo ueritatem docens: & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniqui sumus: & sapientiam suscipere cunctamur: quam docti homines contritis ingrendo aetatibus suis: nunquam reperire potuerunt? Qui uult sapiens ac beatus esse: audiat dei uocem: discat iusticiam: sacramentum natiuitatis suae norit: humana contemnat: diuina suscipiat: ut summum illud bonum ad quod natus est possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis: & omnibus quaecumque in earum defensionem dici uel solebant uel poterant refutatis: deinde conuictis philosophiae disciplinis: ad ueram religionem nobis sapientiamque ueniendum est: quoniam est (ut docebo) utrumque coniunctum: ut eam uel argumentis: uel exemplis: uel idoneis testibus asseramus. Et stulticiam quam nobis isti deorum cultores obiectare non desinant: ut nullam penes nos: sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quam prioribus libris cum falsas arguerim religiones: & hic cum falsam sapientiam tollerem: ubi ueritas sit ostenderit: planius tamen quae religio: & quae sapientia uera sit liber proximo indicabit.

L. Coelii Lactantii diuinarum institutionum aduersus gentes liber quartus in quo docetur quae religio: & quae sapientia uera sit. Quomodo unius seculi error in omnem sit transfusus aetate: & orbem occupauerit: & graecia post gloriam septem sapientium studio perquirende ueritatis exarserit: & studiosi eius se maluerint philosophos quam sapientes appellari. C. primum.

Ogitanti mihi: & cū animo meo sēpe reputan-
 ti p̄orē illū generis hūani statū: & mix̄ pariter
 & idignū uideri solet: qđ uni⁹ sēculi stulticia
 religiones uarias suscipiētis: deo s̄q; mltos esse
 credētis: in tantā subito ignorationē sui uentū
 est: ut ablata ex oculis ueritate: neq; religio ueri
 dei: neq; hūanitatē rō tenere: hominib⁹ nō ī cēlo sūmū bonum
 querētib⁹: sed in terra: quā ob cām p̄fecto sēculo: & uetere mutata
 foelicitas ē. Coeperūt enī relicto parēte & cōstitutore omnium
 deo īsensibilia digito: & suo: & figmenta uenerari: q̄ prauitas qđ fe-
 fecerit: qđ malo: & attulerit: res ip̄a declarat. Auerſa nāq; a sūmo
 bono: qđ iō beatū & sempiternū ē: qđ uideri tāgi cōphēdi nō po-
 test: & a uirtutib⁹ ei bono cōgruētib⁹: q̄ sūt eque immortales: ad
 hos corruptos & fragiles deos lapsi: & studētes his reb⁹ qb⁹ so-
 lū corpus ornat: alit̄: delectat: mortē sibi p̄petuā cū dijs et cū bo-
 nis corporib⁹ q̄ fierūt: qđ morti corpus oē s̄biectū ē. Insecuta est
 igit̄ huiusmodi religionis iniusticia & īpietas sicuti fuerat neces-
 se. Desierūt enī uult⁹ suos ī cēlū tollere: sed deorsū mētes homi-
 nū dep̄ssē terrenis ut religiōib⁹: sic etiā bonis īherēbāt. Secutū ē
 discidiū generis humani & fraus & nefas oē: qđ sp̄retis sempiter-
 nis atq; īcorruptis bonis: q̄ sola debēt ab homine cōcupisci: tem-
 poralia & breuia maluerūt: maiorq; ad malū hominib⁹ fides fu-
 it: qđ prauū recto qđ p̄sentius fuerat p̄tulerūt. Sic hūanā uitā p̄ori-
 bus sēculis in clarissima luce uersatā caligo & tenebrę cōphēde-
 rūt. Et qđ huic prauitati cōgruēs erat postq̄ s̄blata sapiētia ē: tum
 demū homines sapientum sibi nomē uēdicare coeperūt: tū aut̄
 nemo sapiēs uocabat: cū oēs erāt: uterq; nomē illud publicū ali-
 qñ q̄uis ad paucos redactū: tū uim suā retineret. Possent enī for-
 tasse pauci illi uel ingenio uel auctoritate: uel assiduis hortamētis
 liberare populū uicij & errorib⁹. Sed adeo ī totū sapientia occi-
 derat: ut ex ip̄a nominis arrogātia nullū eorū qđ uocarēt apparuit
 fuisse sapientē. Et tñ p̄usq̄ hęc phia quę dicit̄ eēt inuenta: septem
 fuisse tradunt̄ primi omnium: qui quia de rebus naturalibus quę-
 rere ac disputare sunt ausi: sapiētes haberi appellariq; meruerūt.
 O miserum calamitosūmq; sēculū: quo p̄ orbē totū septem soli
 fuerunt: qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim potest
 iure dici homo: nisi qui sapiens est. Sed si ceteri omnes p̄t̄ ip̄os

Quis uel p̄t̄ dicit̄ b̄

stulti fuerūt: ne illi quidē sapientes: q̄ nemo sapiēs esse uere iudicio stultoꝝ p̄t: adeo ab his abfuit sapientia: ut ne postea q̄dem ī crescēte doct̄rina: & multis magnisq; ingeniis in idip̄m semp̄ intentis nō potuerit p̄spici ueritas & cōphēdi. Nā post illoꝝ septē sapiētū gloriā: īcredibile ē quāto studio īgrēde ueritatis grēcia oīs exarserit. Ac p̄mū nomē ip̄m sapiētiē arrogās putauerit: s; q̄ nō sapiētes: sed studiosos sapiētiē uocauerūt: quo facto & illos q̄ temere sapiētū sibi nomē asciuerāt: erroris stulticiēq; dānauerūt: & se quoq; ipsos ignorātiē: quā q̄dē nō diffitebāt. Nā; ubi cūq; reꝝ natura īgeniis eoꝝ quasi manus opposuerat: ne rōnem possent aliq̄ reddere testificari solebāt nihil scire se: nihil cernē. Vñ multo sapiētiores iueniūt: q̄ se aliq̄ ex p̄te uiderūt: q̄ illi qui sapere crediderant.

Cap. ii. Quod ibi ē q̄renda sapiētia ubi gētib⁹ ē stulticiē titulus. Et quare Pythagoras & Plato litteraꝝ p̄secutores nō accesserunt ad iudēos.

Vare si neq; illi fuere sapiētes: q̄ sunt appellati: neq; posteriores: q̄ nō dubitauerūt insipiētiā cōfiteri: q̄d supest nisi ut alibi sit q̄renda sapiētia: quare nō ē ubi q̄rebat̄ iuēta. Quid autē; putemus fuisse causē; cur tot īgeniis: totq; tēpori⁹ sūmo studio & labore q̄sita non reperiret: nisi q̄ eā philosophi extra fines suos quēsierūt? Qui quoniā pagratis & exploratis oīb⁹ nusq̄ ullā sapiētiā cōphēderūt: & alicubi eē illā necesse ē: apparet illic potissimū eē quēredā ubi stulticiē titulus apparet: cui⁹ uelamēto deus ne arcanū sui diuini operis in p̄patulo eēt thesauꝝ sapiētiē & ueritatis abscondit. Vñ eq̄dē solem⁹ mirari: q̄; cuꝝ Pythagoras & postea Plato: amore indagandē ueritatis accensi: ad ēgyptios & magos & persas usq; penetrasent: ut earū gētīū ritus & sacra cognoscerent. Suspicabāt enī sapiētiā in religione uersari: & ad iudēos tantū nō accesserūt: penes quos tūc solos erat: & quo facilius ire potuissent. Sed auersos eē arbitror diuina p̄uidētia nescire possent ueritatē: q̄ nōdū fas erat alienigenis hominib⁹ religionē dei ueri iusticiāq; cognoscere. Statuerat enī de⁹ appropinquante ultimo tēpore ducē magnū celit⁹ mittere: q̄ eā p̄fido īgratoq; populo ablatā externis gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare: si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohērere: ut diuelli utrunq; non possit.

Capitulum. iij. Quod sapientia & religio inseparabiliter cohererent: & quod necesse est eosdem non diuersos esse secretarios sapientie & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures deos. Et quare necessitate nature oportet dominum esse unum unicuique: sic & patrem unum.

Eorum igitur cultus in priore libro docui non habuisse sapientiam non modo: quod diuinum animal hominem terrenis fragilibusque subternit: sed quod nihil ibi deserit: quod proficiat ad mores excultandos uitamque formadam: nec habet inquisitionem aliquam ueritatis: sed tantummodo ritum colendi: qui non officio mentis: sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa uera religio iudicanda: quia nullis iusticie uirtutisque preceptis erudit: efficitque meliores. Ita philosophia que in illis religionem: id est summam pietatem non habet non est uera sapientia. Nam si diuinitas que gubernat hunc mundum incredibili beneficentia genus hominum sustentat: & quasi paterna indulgentia fouet: uult profecto gratiam sibi referri & honorem dari. Nec constare homini ratio pietatis potest: si celestibus beneficiis extiterit ingratus: quod non est utique sapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philosophia & religio deorum disiuncta sunt & longe discreta: si quidem alij sunt professores sapientie: per quos utique ad deos non adit. Alij religionis antistites: per quos sapere non discitur: apparet nec illam esse ueram sapientiam: nec hanc religionem: ideo nec philosophia potuit ueritatem comprehendere: nec religio deorum rationem sui qua caret reddere. Vbi autem sapientia cum religione inseparabili nec nexu coheret: utrumque esse ueque necesse est. Que iam et in colendo sapere debemus: id est scire quod nobis: & quomodo sit colendum: & in sapiendo colere: id est re & actu quod scierimus implere. Vbi ergo sapientia cum religione coniungitur: ubi. scilicet. ibi deus colitur unus: ubi uita & actus omnis ad unum caput & ad unam summam refert. Denique iidem sunt doctores sapientie: que & dei sacerdotes. Nec tamen moueat queque sepe factum est & fieri potest: ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium: quod cum sit: non tamen coniungit philosophiam cum religione: sed etiam philosophia inter sacra cessabit: & religio quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est: non tantum quia mutorum est: sed quia ritus eius in manu & in digitis eius: & non in corde aut in

ingua sicut nostra que uera est. Itcirco & in sapientia religio: & in religione sapiētia ē: ergo nō pōt segregari: q̄ sapere nihil aliud ē: nisi deū ueꝝ iustis ac pijs cultib⁹ honorare. Multoꝝ aut̄ deorū cult⁹ nō eē secūdū naturā: etiā h̄ arguīto colligi pōt & cōphēdi. Omnem deū q̄ ab hoīe colit̄: necesse ē iter solēnes rit⁹ & p̄catio nes p̄rem nūcupari: nō tātū honoris grā sed & rōis: q̄ & antiq̄ or ē hoīe: q̄ uitā salutē uictūq̄ p̄stat ut p̄r. Itaq̄ & Iupit̄ a p̄cāti bus p̄r uocat̄: & Saturn⁹ & Ian⁹ & Liber & ceteri deiceps: quod Lucillius ī deoꝝ cōsilio irridet: uti nemo sit nostrū: qn̄ aut pater optim⁹ diuū: aut Neptun⁹ p̄r: Liber: Saturn⁹ pater: Mars: Ian⁹: Quiriu⁹ p̄r: sic & hoc nomē pater dicat̄ ad unū: qd̄ si natura nō patit̄: ut sint unū hōis plures patres. Ex uno enī p̄creat̄: ergo de os etiā ml̄tos colere cōi naturā ē: cōtraq̄ pietatē. Vn̄ ergo colē dus ē: q̄ pōt uerus p̄r nominari. Idē etiā domin⁹ sit necesse ē: q̄re sicut pōt indulgere: ita etiā cohercere. Pater ideo appellād⁹ ē: q̄a nobis multa & magna largitur. Dominus ideo: quia castigandi & puniendi habet maximam potestatem. Dominus uero eundeꝝ esse qui sit pater: etiā iuris ciuilis ratio demonstrat. Quis enī poterit filios educare: nisi habeat in eos dominij ptātē: nec īmeri to pater familias dicit̄: licet tantū filios habeat: uidelicet nomē pa tris complectitur etiam seruos: quia familiam sequit̄: & nomen familie complectitur etiam filios quia pater antecedit. Vnde ap paret eundem ipsum & patreꝝ seruoꝝ & dominū filioꝝ. Deniq̄ & fili⁹ manumittit̄ tāq̄ seruus: & seruus liberat⁹: patroni nomē accipit tāq̄ fili⁹. Qd̄ si p̄pterea pater familias nominat̄: ut appare at eum duplici potestate p̄reditū: quia & indulgere debet q̄ pat̄ ē: & cohercere q̄ dominus: ergo idē seruus est q̄ & fili⁹: & idem dominus qui & pater. Sicut igitur nature necessitate non potest esse nisi unus pater: ita nec dominus nisi unus. Quid enim faciet seruus si multi domini diuersa imperauerit̄: ergo cōtra rationeꝝ cōtraq̄ naturā sunt religiones multoꝝ deoꝝ. Si q̄dem nec patres multi possunt eē nec domini: deos aut̄ & patres & dominos nū cupari necesse ē. Teneri ergo ueritas nō pōt: ubi hō idē multis pa trib⁹ dominisq̄ subiectus est. Vbi animus in multa disperisus huc atq̄ illuc diuagat̄. Nec habere ullā firmitatē religio pōt: quā do certo & stabili domicilio caret. Cultus ergo deoꝝ ueri eē nō possunt: eodē mō quo matrimoniū dici non potest: ubi mulier

uero multos ha
bit. Aqua enī p
te & religio d
os ille instabi

Cap. iiii.
& unūq̄ fo
& figuram

Vibu

religi

ligio ad se

aligere d

us autem e

dominū

ui. Nō p

gione

ta: &

quā

nominat

tam eē in

no fonte

a quo hū d

nestiq̄

deos to

naq̄ illi

tatem n

immo

mar: bo

potest

quos

domi

fontē

ones h

tellex

& Ma

a sum

non rec

uiros multos habet: sed hec aut meretrix aut adultera nominabitur. A qua enī pudor: castitas: fides abest: uirtute careat necesse ē: sic & religio deoꝝ impudica est & incesta: quia fide caret: q̄ bonos ille instabilis & incertus caput atq; originem non habet.

Cap. iiii. Quod sapiētia spectat ad filios: religio ad seruos & utriusq; fons deus un⁹ solus & uerus: q̄ i gratū abdicat filium & fugitiuum punit seruum.

Vibus rebus apparet q̄ inter se coniuncta sint sapientia & religio: sapientia spectat ad filios: quę exigit amorem: religio ad seruos: quę quidem exigit timorem. Nā sicut illi patres diligere debent & honorare: sic hi dominū colere: & uereri. Deus autem q̄ unus est quoniā utranq; personā sustinet & patris & domini: & amare eū debemus: quia filii sumus: & timere: q̄ serui. Nō pōt igit nec religio a sapientia separari: nec sapiētia a religione secerni: quia idem deus est: q̄ & itelligi debet: q̄ est sapientia: & honorari q̄ est religionis. Sed sapiētia p̄cedit: religio sequitur: quia prius est deum scire: cōsequēs colere. Itaq; in duob⁹ nominibus una uis est: q̄ quis diuersa esse uideant. Alter enī positum est in sensu: alterū in actu: sed tñ similia sunt duobus riuibus uno fonte manātib⁹. Fons autē sapientię & religionis deus est: a quo hi duo riuus si aberrauerit accrescāt necesse ē: quę q̄ nesciunt nec sapiētes esse possunt: nec religiosi. Sic fit ut philosophi & q̄ deos colunt similes sint: aut filiis abdicatis aut seruis fugitiuis: neq; illi patrem quērūt: neq; hi dominū: & sicut abdicati hereditatem non assequunt: & fugitiui ipunitatē. Ita neq; philosophi immortalitatē accipiunt: quę est regni cęlestis hereditas: idest sūmum bonū: qd̄ illi maxie quērūt: neq; cultores deoꝝ poenā sempiternę mortis effugient: q̄ aī aduersio ueri domini aduersus fugitiuos suę maiestatis ac nominis. Deū uero esse patrem: eū dēq; dominum utriq; ignorauerunt tam cultores deoꝝ: q̄ ipsi professores sapientię: quia aut nihil oīno colē dū putauerūt: aut religiones falsas approbauerūt: aut etiā si uim ptātemq; summi dei intellexerūt: ut Plato: qui ait unū esse fabricatorem mundi deum: & Marcus Tullius qui fatetur hominē p̄clara quadā cōditiōe a summo deo esse generatum: tamē et debitū tanq̄ summo patri non reddiderūt: quod erat consequens atq; necessariū. Deos autē

neq; patres neq; dominos esse non posse: nō tantum multitudo (ut supra ostēdi) sed etiā rō declarat: qua neq; fictū esse ab his hominē tradit: neq; deos ipsos antecedere originem hominis inuenitur. Si quidē fuisse in terra homines anteq; Vulcanus & Liber & Appollo: & ipse Iupiter nascerent̄ apparet. Sed ne Saturno ficto hominis: neq; cēlo patri ei⁹ assignari solet: qd' si nullus eorū qui colūtur formasse a principio: atq; instituisse hominē traditur. Null⁹ igit̄ ex his p̄ hominis nūcupari pōt: ita nec de⁹ qdē. Ergo fas nō ē uenerari eos a qb⁹ nō sit hō generat⁹: q; neq; a multis pōt generari. Vnus igit̄ ac solus coli debet: q; Iouē: q; Saturnum: qui cēlum ipsum terrāq; antecessit. Is enī necesse ē hominē figurauerit: qui añ hominē cēlū terrāq; p̄fecit. Solus pater uocandus est: qui creauit: solus dominus nūcupandus: q; regit: qui habet uitę ac necis uerā ac perpetuā ptatē: quē q; nō adorat & insipiēs seru⁹ ē: q; deū suū aufugiat: & ipius filius: q; suū ueꝝ p̄rem uel oderit uel ignoret.

Cap. v. Quod oracula p̄phetaz solite inspiciēda sūt: quos diuinit⁹ eē locutos reꝝ multo añ p̄dictaz cōuicit euetus. Et quo tempore p̄betauerit Moyses. Quot ānis Iosue rexerit populū. Quot p̄fuerint iudices: q; diu regnauerit reges. Quo tēpore dominatus Cyrus. Quod in p̄phetis & sapientię fundamentum.

Vnc quoniam docui sapientiam & religionē nō posse deduci: superest ut de ipsa religione ac sapientia differamus. Sentio quidem q; sit difficilis de rebus cęlestibus disputatio: sed tamen audiendum est ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberentur: qui eā sub uelamento stulticię latentę aspernant̄ ac respuunt. Sed priusq; incipiā de deo et operibus ei⁹ dicere: pauca mihi de p̄phetis ante dicēda sūt: quoꝝ testimoniis nunc uti necesse est: qd' in prioribus libris ne facerem temperaui. Ante omnia qui ueritatem studet cōprehendere: non mō intelligēdis p̄phetaz uocibus animū debet intēdere: sed etiā tempora p̄ que quisq; illoꝝ fuerit diligentissime inquirere: ut sciat & que futura p̄dixerunt: & post quot annos p̄dicta completa sint nec difficultas in his colligendis inest ulla. Testati enim sunt s̄b quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctum: multiq; scriptos libros de temporibus ediderūt: initiū faciētes a p̄beta

Moyſe qui troianū bellū ſeptingētis fere annis aſceſſit. Is autem cū p̄ ānos quadragīta populū rexiffet: ſucceſſorē habuit Ioſuen: q̄ ſeptē & uiginti annis tenuit p̄ncipatū. Ex inde ſub iudicib⁹ fuerunt p̄ annos tricentofſeptuaginta. Tū mutato ſtatu reges habē coeperūt: q̄bus īperiū tenētib⁹ p̄ annos quadringētofſexaginta uſq; ad Sedechiē regnū oppugnati a rege babylonico: captiq; iudei diurnū ſeruitiū p̄tulerūt: donec ſeptuageſimo poſt anno Cyrus maior captiuos iudeos terris ac ſedib⁹ ſuis redderet: q̄ p̄ id tēpus ī perſas ſuſcepit īperiū: quo rome Tarqnuſ ſuperbus. Quare cū oīs tēporū ſeries ex iudaicis & ex grēcis romanisq; hiſtoris colligatur: etiā ſingulorū prophetarum tempora colligi poſſunt: quorū tamen ultimus Zacharias fuit: quem conſtat ſub Dario rege ſecūdo anno regni ei⁹ octauo menſe ceciniffē: adeo antiquiores eſſe grēcis ſcriptoribus prophete reperiūt. Que oīa eo p̄tereo ut erroreꝝ ſuum ſentiant: qui ſcripturā ſacrā coarguere nitunt: tanq̄ nouā & recens fictam: ignorantes ex quo fonte ſanctę religionis origo manauerit. Quod ſi quis collectis proſpectisq; temporibus fundamētū doctriņę ſalubriter ięcerit: & ueritatem penitus cōprehēdet: & erroreꝝ cognita ueritate deponet.

Capitulū. vi. Quod deus creator omniū coomnipotentem genuit filium: & per eum creauit uniuerſa: teſtes ſunt Sibylla & Triſmegyſtus: oracula conſona prophetis & ſapientiſſimo Salomoni.

Eus igitur machinator conſtitutorq; rerum ſicuti in ſecundo libro diximus: ante q̄ præclarum hoc opus adoriretur: ſanctū et incorruptibilē incōprehēſibilē ſpiritū genuit: quē filiū nuncuparūt. Et quī alios poſtea innumerabiles p̄ ipm creauiffet quos angelos dicimus: hunc tamen ſolum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus eſt patria ſcilicet uirtute ac maiestate pollentem. Eſſe autem ſummi dei filium: qui ſit poteſtate maxima præditus: non tantum congruentes in unum prophetarum uoces: ſed etiam Triſmegyſti prædicatio: & Sibyllarum uaticinia demōſtrāt. Hermes ī eo libro q̄ λόγος τέλειος ἱſcribit̄ hiſ uſus ē ὕβρις. ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων πιοητής ὃν θεὸν καλεῖν μενομικάμεν: ἐπεὶ τὸν δευτερον ἐποίησε θεὸν ὄρα τὸν καὶ αἰῶνιτὸν. αἰῶνιτὸν λέφημί ὄν διὰ τὸ αἰῶθεῶσαι

αὐτον. περι γάρ τοῦτὸν οὐκέτιν πότερον αὐτὸς αἰθεροί
τοῦτὸν ἐποίησε πρῶτὸν καὶ μόνον καὶ ἔρα καλῶσδε ἀν
τῶ ἐφάνη καὶ πληρῆσ ατος πάντων τῶν ἀγαθῶν ἠτάθη
τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἱλίον τὸκόν. Idest dominus &
omnium creator: quem deum uocare censemus: quia secundum
fecit deum uisibilem et sensibilem. Sensibilem autem nō ideo q̄
ipse sentit dicitur: de hoc enī nō ē ut ipse sentiat: sed q̄ in sensus
submittit & mētē: q̄ ergo eū fecit p̄mū & unū & solū: bonus ei
uisus ē & plenissimus omniū bonorum: sanctificauitq̄ & ama
uit quasi filiū. Sibylla erithrea in carminis sui p̄ncipio: qd' a sum
mo deo exorsa ē: filiū dei ducē & ἱperatorē omniū his uersibus
p̄dicat. Πάντοροφονκτισήν ὅσ γλυκύ πνεῦμα ἀπασί κα
τέθετο καὶ ἠήτηρα θεόν πάντων ἐποίησε. ἰ. ὀνιῦ nutrito
rē creatorēq̄: qui dulcē spiritū oīb' apposuit: ac p̄ncipē omniū
deoz̄ fecit. Et rursus in fine eiusdē carminis. ἄμ' αὐτὸν ἔλωκε
θεός π̄ισοῖσ ἀνδράσι γεραινεῖν: idest alterum dedit deus
fidelibus uiris honorarem ipsum tuum cognosce deum q̄ dei fi
lius ē. Et alia Sibylla p̄cepit hūc oportere cognosci. αὐτὸν σοῦ
γινώσκε θεόν θεοῦ υἱόν ἔοντα. Videlicet ipse dei filius: q̄ p̄ Sa
lomonē sapientissimū regē diuino plenū locut' ē: eaq̄ s̄b̄icim'⁹
Deus cōdidit me ī initio suaz̄ uiaz̄ ī opera sua añ secula: fūdauit
me in p̄ncipio añq̄ terrā faceret: anteq̄ abyssos cōstitueret: p̄usq̄ p̄
derent fontes aquaz̄: ante omnes colles genuit me: dominus fecit
regiones & terras inhabitabiles sub celo. Cum pararet celos ad
eram illi: & cum secerneret suā sedē: cū sup̄ uētos faceret ualidas
nubes: & cū cōfirmatos poneret mōtes sub celo: quādo fortia fa
ciebat fundamenta terre: erā penes illū disponens: ego erā cui ag
gaudebat: quotidie autē iocūdabar añ faciem eius: cum letaretur
orbe perfectō. Iccirco autē Trismegyst' Ἰημοούργον τὸν θεόν
idest creatorē dei: & Sibylla. σὺμβουλον. ἰ. cōsiliariū appellat:
q̄ tāta sapiētia sit ἰstruct' a deo patre: ut cōsilio & manib'⁹ uterē
in fabricatione mundi.

Cap. viij. Quod nomē filij & angelis aut hominib'⁹ sit igno
tū: licet nomē habeat quod ab utrisq̄ adoratur. Et unde dicatur
Iesus & unde Christus.

Ortasse querat aliquid hoc loco: q̄s sit iste tam potēs: tam

deo carus: & quod nomē habeat: cui⁹ p̄ma natiuitas nō mō ante
cessit mundū: ueꝛ etiā prudētia disposuerit: uirtute cōstruxerit.
Primū nos scire cōuenit nomē ei⁹ ne angelis qdē notū eē: q̄ mo
rant ī celo: sed ip̄i soli ac deo patri nec añ id publicabit: ut ē san
ctis l̄ris traditū q̄ disp̄atio dei fuerit īpleta. Deīde nec enūciari
posse hoīs ore sicut docz Hermes hęc dicēs. ΑΙΤΙΟΝ ΔΕ ΤΟΥΤΟΥ
ΤΟΥ ΑΙΤΙΟΥ Η ΤΟΥ ΗΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΕΜΗΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ ΒΟΥΛΗΣΙΣ
ΗΘΕΟΝ. ΠΡΟΗΝΕΓΚΕΝ ΟΥΤΟ ΟΝΟΜΑ ΟΥ ΔΥΝΑΤΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩ ΣΟ
ΜΑΤΙ ΛΑΛΗΘΗΝΑΙ. i. e. causa aut̄ hui⁹ causę diuini boni uolūtas
cuius nomen non potest humano ore fari. Et paulopost ad filiū
ΕΣΙ ΓΑΡ ΤΙΣ ΩΤΕΚΝΟΝ ΑΠΟΡΡΗΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΟΦΙΑΣ ΟΣΙΟΣ Ο
ΣΙΟΝ ΤΟΥ ΜΟΝΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΝΤΩΝ. ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΟΜΕΝΟΥ ΟΝ ΕΙ
ΠΕΙΝ ΥΠΕΡ ΑΝΘΡΩΠΟΝ ΕΣΙ. Est enim fili secretus quidā sermo sa
pientię sanctus de solo domino omnium: & qui ante mente ca
pitur: quem dicere supra hominem est. Sed quāuis nomen eius
quod ei a principio pater summus imposuit: nullus alius p̄ter
ip̄sum sciat: habet tamē & inter angelos aliud uocabulum: & in
ter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominantur. Nā
christus non propriū nomen est nuncupatio potestatis et regni.
Sed exponenda huius nominis ratio est p̄pter ignorantium er
rorem: qui eū mutata littera ΧΡΗΣΟΝ solent dicere. Erat iudeis
ante p̄ceptum ut facz conficerēt ungentū: quo perungi possēt:
hi qui uocabāt ad sacerdotiū uel ad regnū. Et sicut nūc romanis
īdumētū purpure ἰsigne ē regię dignitatis aslūptę: sic illis unctō
sacri ungentionē ac potestatē regiā conferebat. Verum quoniaz
gręci ueteres Χρίεοθαι dicebant ungi: quod nunc ἀλείφεοθαι
sicut indicat homericus uersus ille quo propiciabant unxerunt
oleo τὸν δὲ Δμῶαι λοῦσαν καὶ χρίσαν ἐν αἰῶ: Idest hunc
autem famule lauerūt & unxerunt oleo: ob hanc rationē nos eu
christum nuncupamus: idest unctus: q̄ hębraice Messias dicitur.
Vnde in q̄busdā gręcis scripturis: quę male de hębraicis īterp̄ta
te sunt ἡλημμένος: idest ungerendo creatus scriptus inuenitur
ἡλημμένος ἀπό τοῦ ἀλείφεοθαι: idest ab ungerendo curari.
Sed tñ utrolibet nomine rex significatur. Non q̄ ille regnū hoc
terrenū fuerit adeptus: cuius capiendi nōdum tempus aduenit:
sed q̄ celeste ac sempiternū est de quo differemus in ultio libro:
nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Ca. viii. Quod fili⁹ bis nat⁹ ē: eternaliter de patre: tempora-
liter de uirgine matre: sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili.
Et quare dicatur uerbū: & in quo ab aliis angelis differat: & q̄re
illi non dicant uerbum dei uel uerba. Et quare hominis spiritus
diffolubilis. Et quid Dauid & Salomon p̄phetauerit de hoc uer-
bo. Et q̄ Salomō p̄cesserit troianū bellū: q̄ Iohānes euangelista
de eodē uerbo

N primis enī testificabimur illū bis eē natū p̄mū ī spiritu
postea ī carne. Vñ apud Hieremiā ita dicit: p̄usq̄ te forma
rem in utero noui te. Et itē apud ip̄m: beatus q̄ erat anteq̄ nascere
tur: quod nulli alii cōtigit p̄ter christū: q̄ cū eēt a p̄ncipio filius
dei regeneratus est denuo secundum carnem: quē duplex natiui-
tas eius magnum iculit humanis p̄toribus errorē: circūfuditq̄
tenebras ex his q̄ uere religionis sacramēta retinebāt. Sed nos id
plane dilucideq̄ mōstrabimus: ut amatores sapientiē facilius ac
diligentius instruant: q̄ audit dei filiū dici nō debet tātum nefas
mēte cōcipere: ut ex cōnubio ac p̄mixtione foemine alicuius deū
p̄creasse: qd̄ nō fecit nisi aīal corpale mortiq̄ s̄biectum. De⁹ aut̄
cū solus adhuc eēt cui p̄miscere se potuit: aut cū eēt tantē potesta-
tis: ut quicquid uellet efficeret: utiq̄ ad creandum societate alteri
us non indigeret: nisi forte existimabimus deum sicut Orpheus
putauit: marē eē & foeminā: q̄ aliter generare nō quiuerit: nisi ha-
beret uim sexus utriusq̄: quasi aut ip̄se secū coiret: aut sine coitu
non potuerit p̄creare. Et Herimas in eadē fuit opinione: cū dicit
αὐτὸ πᾶτορ ἄκαὶ αὐτὸ μῆτορ. Quod si ita eēt ut a p̄phetis
pater dicit: sic etiam mater diceret. Quomodo igitur p̄creauit?
Primū nec sciri a quoq̄ possunt nec narrari opera diuina: sed tñ
sanctē litterē docent: in qb⁹ tātū ē illū filium dei eē sermonem:
itēq̄ ceteros angelos dei spiritus eē. Nā sermo est spiritus cum
uoce aliqd̄ significāte probatus. Sed tñ quoniam spiritus & ser-
mo diuersis ptib⁹ p̄ferūt: si qdē spirit⁹ narib⁹: ore sermo proce-
dit: magna inter hunc dei filiū: ceterosq̄ angelos differentia est.
Illi enī ex deo taciti spirit⁹ exierūt: q̄ nō ad doctrinā dei traden-
dam sed ad ministeriū dei creabāt. Ille uero cū sit & ip̄e spirit⁹:
et tñ cū uoce ac sono ex dei opere p̄cessit: sicut v̄bū ea rōe q̄ uoce
ei⁹ ad populū fuerat usus: id ē q̄ ille magister futurus eēt doctri-
nē dei: & celestis arcani ad hoīem p̄ferēdi: q̄ ip̄m p̄mo locut⁹ ē.

ut p̄ eum ipse ad nos loqueret̄. Et ille uocē dei ac uoluntatem no-
bis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbū dei dicitur: q̄ p̄ceden-
tem de ore suo: uocalē sp̄ritū quē nō utero sed mēte cōcēperat:
inexcogitabili quadā maiestatis suę uirtute ad effigiem q̄ p̄prio
sensu ac sapientia uigeat cōprehēdit: & alios itē sp̄ritus in ange-
los figurauit. Nostri sp̄ritus dissolubiles sunt: quia mortales su-
mus: dei autem sp̄ritus & uiuunt & manent & sentiunt: q̄ ipse
immortalis est: sensus & uitę dator. Nostre uoces licet aure mi-
scean̄ atq; euanesccāt: tñ plezq; manent l̄is cōphense: quanto ma-
gis dei uoce cōphendēdum ē: & manere ī eternū & sensu ac uir-
tute cōmutari: quam de deo patre tāq̄ riuus de fonte traduxerit.
Quod si q̄s mirat̄ ex deo deū platione uocis ac sp̄ritū potuisse
generari: si sacras uoces p̄phetaz cognouerit: desinet p̄fecto mi-
rari Salomonē patremq; ei⁹ David potētissimos reges fuisse: &
eosdem p̄betas: etiā his fortasse sit notū: q̄ diuinās litteras non
attigerūt: quoz̄ alter q̄ posteri⁹ regnauit troianę urbis excidium
cētū & quadragita ānis āncessit. Hui⁹ p̄ diuinorū scriptor hym-
noz̄ ī psalmo trigesimo secundo sic ait. Verbo dei cęli solidati
sunt: & sp̄ritu oris ei⁹ omnis uirt⁹ eoz̄. Item rursus in psalmo
quadregesimo quarto. Eructauit cor meū uerbum bonum: dico
ego opera mea regi. Cōstat uidelicet nulli alii opera dei eē nota
nisi filio soli q̄ ē uerbū dei: & quē regnare īpetuū necesse ē. Itē
Salomō ip̄m uerbū dei eē demōstrat: cui⁹ manib⁹ opera ista mū-
di fabricata sūt. Ego inqt̄ ex ore altissimi p̄diui añ omnē creatu-
ram: ego in cęlis feci ut oriret̄ lumē ī deficiēs: & nebula texti oēm
terrā. Ego ī altis habitauī: & thronus me⁹ ī colūna nubis. Iohan-
nes quoq; ita tradidit. In p̄ncipio erat uerbū: & uerbū erat apud
deū: & de⁹ erat uerbū: oīa p̄ ip̄m scā sūt: & sine ip̄o factū ē nihil.

Cap. ix. Quod melius a gręcis logos: q̄ a latinis uerbum: &
qd̄ de deo senserint gentiles philosophi Zeno et Trismegystus

Ed melius gręci. λόγον. dicunt q̄ nos uerbū siue sermonē
λογος enim & sermonē significat & rationē: quia ille est
uox & sapientia dei: hunc sermonē diuinū ne philosophi q̄dem
ignorauerunt. Si quidem Zeno rerum nature dispositore; atq;
opificem uniuersitatis. λόγον p̄dicat: quē & fatū & necessitate;
rerum & deum & animum Iouis nuncupat ea consuetudinē: qua

solent Iouē pro deo accipere: sed nihil obstant uerba: cuius finia cōgruat ueritati. Est enī spiritus dei: quē ille animum Iouis nomīa uit. Nam Trismegystus qui ueritatē pene uniuersam nescio quo modo iuestigauit: uirtutem maiestatemq; uerbi sepe descripsit: sic declarat illud superius exemplum: quo fatetur eē ineffabilem quēdā spiritum sanctumq; sermonem: cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate p̄ma breuiter ut potui. Nūc de secunda: quoniam controuersia ē: in ea maxime differendum est: ut ueritatē scire cupientibus lumen itelligentiē proferamus.

Cap. x. De secūda natiuitate filij quā p̄phete multū añ p̄dixerūt. Et quō educt⁹ sit israel ab egypto: et quib⁹ igratus bñficiis caput bouis ī memoriā Apis dei egyptiorū figurauerit: et q̄s ordo publicarum fuerit potestatum usq; ad domini passionem.

N p̄mis igitur scire homines oportet sic a principio p̄cessisse dispositionem summi dei: ut esset necesse appropiante seculi termino dei filium descēdere: ut cōstitueret deo tēplum doceretq; iusticiam. Verūtāmē nō in uirtute angeli aut potestate cęlesti: sed in figura hominis & conditione mortali & cū magisterio functus fuisset: traderetur in manus ip̄ioꝝ mortemq; suscipiet: ut ea quoq; per uirtutem domita resurgeret: & hominī quē induerat: quem gerebat: & spem uincendę mortis afferret: et ad p̄mia immortalitatis admitteret. Hanc ergo dispositionem; ne quis ignoret docebimus p̄dicta esse omnia: quę in christo uidemus esse completa. Nemo asseueratōni nostrę fidē accōmodet: nisi ostendero prophetas ante multam temporum seriem p̄dicasse: forte ut aliquando filius dei nascereē sicut homo: & mirabilia faceret: & cultum dei per totam terrā seminaret: et postremo patibulo figeretur: & tertio die resurgeret. Quę oīa cū p̄ba uero eoꝝ tempoꝝ litteris q̄ deū summū mortali corpore uiuētē uiolauerunt. Quid aliud obstabit quo minus ueram sapientiam clarum sit in hac religione uersari. Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est. Maiores nostri qui erant principes bebr̄oꝝ cū sterilitate: atq; inopia laborarent: transierūt in egyptū rei frumentarię gratia: ibiq; diutius cōmorantes intolerabili seruitutis iugo premerent: tū misert⁹ eoꝝ deus eduxit eos ac liberauit de manu egyptiorū: post ānos tricentos trigīta duce Moysē

per quē postea illis lex a deo data est: in quā educatione ostēdit uir-
tutē suę maiestatis de⁹. Traiecit enī populū medio mari rubro
p̄cedēte angelo atq; scindēte aquā: ut populus p̄ siccum gradi
posset: quē (ut ait poeta) Curuata in mōtis faciē circūstetit unda
Qua re audita tyrān⁹ egyptioꝝ cū magna suoꝝ manu insecut⁹
est: et mare adhuc patēs temere ingressus: coeūtib⁹ aquis cū exer-
citu delet⁹ est. Hebrēi uero egressi e solitudine multa mirabilia
uiderūt. Nā cū sitim paterent: ictu uirge rupe pcussa: p̄silūt fōs
aque populūq; recreauit: quo rursus esuriētī cęlestis alimēti plu-
uia descēdit: qn etiā coturnices in castra eoꝝ uēt⁹ induxit: nō ut
mō cęlesti s; etiā instructorib⁹ epulis saturarent. Pro his tñ di-
uinis bñficijs honorē deo nō reddiderūt: s; depulsa iā seruitute
iā siti fameq; deposita: i luxuriā delapsi ad p̄phanos egyptioꝝ
rit⁹ aīos trāstulerūt. Cū enī Moyses dux eoꝝ ascēdisset in mōtē
atq; ibidē quadraginta dieb⁹ moraret: aureū caput bouis quem
uocat ipsi apim quod eos signo p̄cederet figurarūt. Quo pec-
cato ac icelere offensus deus impiū & ingrātū populū p̄ merito
poenis quib⁹ affecit: & legi quā p̄ Moysen dederat subiugauit.
Postea uero cū in deserta quadā pte Syrię cōsēdisset: amiserūt
uetus nomē Hebrēi. Et qm̄ princeps eoꝝ exanimis Iudas erat iu-
dei sunt appellati: & terra quā incoluere iudęa. Et primo qdem
nō dominio regū subiēcti fuerūt: sed populo ac legi ciuiles iu-
dices p̄sēdebāt: nō tñ inanū cōstituti sunt: sicut romani consu-
les: s; p̄p̄tua iurisdictione subnixi. Tum sublato iudicū nomē
potestas regalis inducta est. Verū regimē eoꝝ iudicibus tenēti-
bus prauas religiones sępe susceperāt: atq; offensus ab his de⁹ to-
tiēs alienigenis subiugabat: donec rursus poenitētia populi mi-
tigatus liberaret eos seruitute. Itē sub regib⁹ finitimoz bellis ob-
delicta uexati. Postremo capti abductiq; babylonē poenas im-
pietatis suę graui seruitio pepēderūt: donec Cyrus ueniret in re-
gnū: q̄ statim iudęos restituit edicto. Exinde tetrarchas habue-
rūt usq; ad Herodē: q̄ fuit sub imperio Tyberij Cęsaris: cui⁹ an-
no qnto decimo: id est duob⁹ geminis cōsulib⁹: ante diē decimū
calēdarū apriliū iudęi Christum cruci affixerūt: hic reꝝ exitus:
hic ordo in arcanis sanctarū litterarū cōtinet: sed prius ostēdaz
qua de causa in terrā uenerit Christus: ut fundamentū diuinę re-
ligionis & ratio clarescat.

Capitulum .xi. Quę fuerit causa incarnationis Christi.

Vm sepe iudei p̄ceptis salutarib⁹ repugnarēt: atq; a diuina lege delisterēt aberrātes ad impios cultus deoꝝ: cū de⁹ iustos & electos sancto sp̄ritu implebat: p̄phās in media plebe cōstituēs: p̄ quos peccata ingrati populi uerbis minacib⁹ increparet: & nihilomin⁹ ad poenitētiā sceleris agēdā hortaret: quā nisi egissent: atq; abiectis uanitatib⁹ ad deū suū redissent: forte ut testamētū suū mutaret: idest hereditatē uitę imortalis ad exīnas cōuerteret natōes: aliūq; sibi populū fideliorē ex alienigenis cōgregaret. Illi autē a p̄phetis increpati: nō mō uerba eoꝝ respuerūt: s; qđ sibi peccata exprobrarēt offēdī eos ipsos exq̄litis cruciati b⁹ necauerūt: q̄ oīa diuinę litterę signata cōseruant. Dicit enī p̄pheta Hieremias. Ad uos seruos meos p̄phetas añ lucē mittebā & nō obaudiebatis me: neq; intēdebatis aurib⁹ uestris cū dicere; uobis: cōuertat unusq;sq; a uia sua mala: & neq;simis affectionibus uīs: & habitabit in terra ista quā dedi uobis & patrib⁹ uestris a sēculo usq; in sēculū. Nolite ambulare post deos alienos ut seruiatis eis: & ne incitetis me in operib⁹ manuū uestraꝝ ad disperdēdos uos. Eldras autē p̄pheta q̄ fuit eiisdē Cyri tēporib⁹: a quo iudei sunt restituti sic loq̄. Desciuerūt a te & abiēcerūt legē tuā post corp⁹ suū: & p̄phetas tuos interfecerunt: q̄ obtestabant eos ut reuerterent ad te. Itē Helias in libro basilion tertio. Emulādo emulatus su; dño deo omnipotēti: q; dereliq̄runt te filij israel: & altaria demolierūt: & querūt animā meā auferre a me: p̄pter has illoꝝ impietates abdicauit eos imp̄petuū: itaq; de sūt p̄phetas mittere ad eos: sed illū filiū suū primogenitū: illum opificē rerū & cōsolatorē suū labi iussit e cęlo: ut religionē sanctam dei trāsferret ad gentes: idē ad eos q̄ deū ignorabāt: doceretq; iusticiā quā p̄fidus populus abiēcerat: qđ iam pridē anūciauerat se esse facturū. Sic Malachias indicat dicēs. Nō est mihi uolūtas circa uos dicit dñs: & sacrificiū acceptū nō habeo ex manibus uestris: qm̄ a solis ortu usq; ad occasu; clarificabitur nomen meū apud gentes. Item Dauid in psalmo xvi. Cōstitues me in caput gentiū: populus quē nō cognoui seruiet mihi. Isaias quoq; sic loq̄tur. Venio colligere omnes gentes & linguas: & uenient & uidebunt claritatē meam: & dimittā super eos signum. Et

mittā ex his cōseruatos in gētes quę lōge sunt: quę nō audierūt
gloriā meā: & nunciabūt claritatē meam in gentes. Volens igit̃
de⁹ metatorē tēpli sui mittere in terra; noluit eū in potestate &
claritate cęlesti mittere: ut ingrat⁹ in deū popul⁹ in errorē maxi-
mū induceret: ac poenas p̃ facinorib⁹ suis lueret: q̃ dñm ac deū
suū nō recepissent: qđ olim p̃phetę cecinerāt sic eē factuz. Isaias
enī quē ip̃li iudei terra cōsectū crudelissime necauerūt ita dicit.
Audi cęlū & p̃cipe aurib⁹ terra: qm̃ dñs locut⁹ est: filios genui &
exaltaui: ip̃i autē sp̃reuerūt me. Agnouit bos possessorē iuū: & a
sinus p̃sepiū dñi sui: israel autē me nō cognouit: & popul⁹ me
us me nō intellexit. Hieremias quoq; similiter ait. Cognouit tē-
pus suū turtur & hyrūdo: & ruris passerēs custodierūt tēpora in-
troit⁹ sui: populus autē me⁹ nō cognouit iudiciū domini. Quo-
modo dicitis sapiētes sum⁹: & lex domini nobiscū est! Incassū
facta est metatura falsa. Scribe cōfusi sunt: sapiētes trepidauerūt
& capti sunt: qm̃ uerbū dñi reprobauerūt. Ergo ut coeperā dice-
re: cū statuisset deus doctorem uirtutis mittere ad hoīes: renasci
eū denuo in carne p̃cepit & ip̃si homini similem fieri: cui dux
& comes & magister esset futurus: s; tñ qm̃ clemens est & pius
erga suos deus: ad eos ipsos eum misit quos oderat: ne illis in p̃-
petuum salutis uiam clauderet: sed daret hīs liberā facultate; se-
quēdi deū: ut & p̃miū; uitę adipiscerent: si secuti fuissent: qđ
plurimi eoz faciunt atq; fecerunt: ut culpa sua in poenā; mortis
incurrerent: si regem suum repudiassent. Apud illos igit̃ & ex
eorum semīe regenerari eū iussit: ne si fuisset alienigena iustam
possent excusationē de lege p̃tendere: q̃ eū nō suscepissent sil⁹
ut nulla omnino gens eēt in terra: cui spes immortalitatis negaret.

Capitulum. xij. De cōceptu & partu uirginis p̃dicto a pro-
phetis. De passione resurrectione & ascensione & iudicio.

Escendēs itaq; de cęlo spirit⁹ ille spūs dei sanctā uirginē;
cui⁹ utero se inuaret elegit. At illa diuino spiritu hauſto
repleta cōcepit: & sine ullo attactu uiri repēte uirginalis uterus
intumuit. Quod si animalia quędam uento & aura cōcipere so-
lere omnibus notū est: cur quisq; mirū putet cum spiritu cui est
facile qđ uelit grauata eē uirginē dicim⁹? Quod sane incredibile
R z.

posset uideri: nisi hoc futurū ante multa sēcula pphete cecinisset Salomon sic ait. Infirmatus est uterus uirginis: & accepit foetū & grauata est: & facta est in multa miseratione mater uirgo. Itē ppheta Isaias cui⁹ uerba sunt hęc. Propter hoc dabit de⁹ ipse nobis signū. Ecce uirgo cōcipiet in utero & pariet filiū & uocabit nōmē eius Hemanuel. Quid de hoc manifestius dici pōt? Legebant ista iudei: q̄ eū negauerūt. Si q̄s nos hęc fingere arbitrat ab his reqrat: ab his potissimū sumat: satis firmū testimoniū ē ad p̄badā ueritatē: quod ab ipsis p̄hibet & inimicis. Hemanuel nūq̄ uocatus est: sed Iesus q̄ latine dicit̄ salutaris siue saluator: quia cunctis gentibus salutifer uenit: sed ppheta declarauit hoc nōmē qd̄ deus ad hoīes in carne uentur⁹ esset. Hemanuel aut̄ significat nobiscū deus: scilicet q̄ illo p̄ uirginē nato cōfiteri homines oportebat: deum secum esse: idest in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octuagesimo quarto. Veritas inq̄t de terra orta est: q̄ deus in quo ueritas est: terrenum corpus accepit: ut terrenis uiam salutis aperiret. Itē Isaias ipse. Ipsi autem non crediderunt: & exacerbauerunt spiritum sanctum: et conuersus est eis ad inimicitā: et ipse expugnauit: & recordatus est dierū sēculi qui suscitauit de terra pastorem ouium. Quis aut̄ futurus esset; ille pastor declarauit alio loco dicens. Exultent celi de super & nubes induant iusticiam: aperiatur terra: & pullulet saluator. Ego enim domin⁹ deus creauī eum. Saluator uero est (ut supra dixim⁹) Iesus. Sed alio loco idē ppheta sic p̄dicat. Ecce natus est nobis puer: & dat⁹ est nobis filius: cui⁹ imperiū super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni cōsiliū nunciū. Iccirco enī missus est a deo patre: ut uniuersis gentibus quę sub celo sunt: singularis & ueri dei sanctum mysteriū reuelaret ablatum perfido populo: qui aduersus deum sēpe deliquit. Daniel quoq̄ similia p̄locutus est. Videbā inq̄t in uisu noctis: & ecce in nubibus celi ut filius hominis ueniens: & usq̄ ad uetustū dieꝝ peruenit. Et q̄ assistebant optulerūt eum: & datū est ei regnū & honor & imperium: & omnis populus tribus & lingue seruiēt ei & potestas eius ęterna quę nūq̄ trāsibit: & regnū eius qd̄ nō corrūpet. Quomō igit̄ iudei & confitent̄ & sperant Christū dei q̄ hunc iccirco reprobauerūt: q̄ ex homine natus est? Nā cū ita sit a deo cōstitutū: ut idem Christus bis ueniat in terram: semel ut

unum deū gentib⁹ nunciet: deinde rursus ut regnet: quō in secū
dū eius aduentū credunt: q̄ primū nō crediderunt! Atq̄ p̄beta
utroq̄ aduent⁹ eius paucis uerbis cōprehēdit. Ecce inquit in nu
bibus cęli ut filius hoīs ueniēs: nō dixit ut fili⁹ dei: sed ut fili⁹ ho
minis: ut ostēderet q̄ carne indui haberet in terra: ut suscepta ho
minis figura & cōditōe mortali doceret homines iusticiā. Et cū
mādati dei funct⁹ ueritatē gētib⁹ reuelasset: mulctare⁹ etiā mor
te: ut inferos etiā uinceret ac resignaret. Atq̄ ita demū resurgens
ad patrē proficisceret in nube sublatus. Adiecit enim p̄beta &
ait. Et usq̄ ad ātiquū dierum peruenit: & oblat⁹ est ei. Antiquū
dierū appellauit summū deū: cui⁹ ętas & origo nō pōt cōprehē
di: q̄ solus a sęculis affuit: & erit semp in sęcula. Christum autē
post passionem & resurrectionē ascensurū esse ad deū patrem
Dauid in psalmo centesimonono contestatus est his uerbis. Di
xit dominus domino meo: sede a dextris meis: quo ad usq̄ po
nam inimicos tuos supedaneum pedum tuorum: qui propheta
cū rex esset: quem appellare dominum suum possit: qui sederet
ad dexterā dei: nisi Christū filium dei qui est rex regū & domi
nus domino ꝛ. Quod Isaias apertius ostendit dicens. Sic dicit
dominus deus Christo domino meo: cui⁹ tenui dexterā; obau
dire: ante eum gentes & fortitudinē regum dirumpam. Aperi
am ante illū portas: & ciuitates nō claudenē. Ego ante te ibo: &
mōtes deplanabo: & fores ęreas cōteram: & seras ferreas cōfrin
gam. Et dabo tibi thesauros absconditos & inuisibiles: ut scias
q̄ ego sum dominus deus q̄ uoco nomen tuum deus israel. De
niq̄ ob uirtutem & fidem quā deo exhibuit in terra: datum est ei
regnū & honor & imperium: & oēs populi tribus linguę serui
ent ei: & potestas eius ęterna: quę nunq̄ transibit: & regnū eius
nō corrūpetur. Quod quidē duob⁹ modis intelligit: q̄ & nūc
habet p̄petuā potestatē: cū oēs gentes & oēs linguę nomē ei⁹ ue
nerant: maiestatē confitent: doctrinā sequunt: uirtutez imitant:
habet imperiū: habet honorē: cū oēs tribus linguę terre p̄cep
tis eius obtēperāt. Et idē postea. Cū rursus aduenerit in potesta
te ac claritate: ut omnem animā iudicet: & iustos ad uitā restitua
t: tūc uere toti⁹ terre regimē obtinebit. Tūc sublato de reb⁹ hu
manis omni malo: aureū sęculū (ut poetę uocant) idest iustū ac
pacificū temp⁹ oriet: sed hęc uberius in ultimo libro disserem⁹

cū de secūdo aduētū loq̄mur: nūc de p̄mo (ut coepim⁹) explicemus.

Capi. xiiij. Quod filius a p̄re est secūdū deitatē: & q̄ gemine substantiē eē cōuincit: tū ex opibus p̄p̄rijs: tū ex oraculis p̄phetarū: & etiā Apollinis Millefij testimonio. Et q̄re nec ad Salomonē nec ad aliū q̄ ad Christū referri p̄nt uaticinia p̄phetarū.

Vimus igitur deus ac parens omniū: cū religionē suam transferre uoluisset: doctorem iusticiē misit e cēlo: ut no uis cultoribus nouā legem in eo uel p̄ eū daret: nō sicut ante fecerat per hominē: sed tñ nasci eum uoluit tanq̄ hominem: ut p̄ omnia summo patri similis existeret. Ipse enī; deus pater & origo & principiū rerum: qm̄ & parentibus caret. ἀπατορα atq; ἀμήτορα, idest sine patre atq; sine matre a Trismegysto uerissime nominat: q̄ ex nullo sit p̄creatur. Iccirco etiā filium bis nasci oportuit ut ipse fieret ἀπατορα atq; ἀμήτορα. In prima enī natiuitate seculi ἀμήτορα fuit: q̄ sine officio matris a solo deo patre p̄generat⁹ est. In secūda uero carnali ἀπατορα fuit: qm̄ sine patris officio uirginali utero procreatus: ut mediā inter deū & hoīem substantiā gerens: nostram hanc fragilē imbecillēq; naturam q̄i manu ad immortalitatem posset educere: factus est dei filius per spiritum: & hominis per carne; idest & deus & homo: dei uirtus in eo ex operibus que fecit apparuit: fragilitas homis ex passione quā pertulit: qua; cur suscepit paulo post docebo. Integrum & deum fuisse testatur his uerbis. Fatigata est egyptus & negociatio egyptū & saba uiri alti ad te transgredientur: & tui erunt serui & post te ambulabunt uincti compedibus: & adorabunt & te precabuntur: quoniam in te deus est: et non est ali⁹ deus p̄ter te: tu enim deus es & nesciebam⁹ deus israel saluator. Confundētur & reuerbuntur omnes qui aduersant tibi: & cadant in confusionē. Item propheta Hieremias sic ait. Hic de⁹ noster & nō deputabitur alius absq; illo: q̄ inuenit omnem uia prudentiē: & dedit eam Iacob puero suo: & Israel dilecto sibi: post hoc in terris uisus est: & cū hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo quadregesimo quarto. Thronus tuus deus in secula seculorū: uirga equitatis uirga regni tui. Dilexisti iusticiam & odio habuisti iniusticiā: propterea unxit te deus: deus tuus oleo

exultationis. Quo uerbo & nomē ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctione appellat⁹ est Christ⁹. Deinde homineꝝ fuisse eūdem Hieremias docet dicēs. Et hō est: & q̄s cognouit eū: Itē Isaias. Et mittet eis deus hominem & saluabit eos: iudicās sanabit eos. Sed & Moyses in numeris ita loquit̄. Oriet̄ stella ex Jacob: & exurget hō ex israel. Propterea Milesius Apollo cōsult⁹: utꝫ ne deus an hō fuerit: hoc modo respōdit gr̄ce. θνητός ἐστιν κατὰ σάρκα σοφός τερατώδεσιν ἔργοισ ἀλλὰ ὑπό χαλδαίων κρίτων ὀπλοῖσ συναλωθείσ γόμοφοισ καί σκολόπεσι πικρὴν ἀνέπλησε τελευτήν. Idest mortalis erat corpe: sapiēs mōstrosis operib⁹: sed sub iudicib⁹ cald̄eis armis cōprehēsus clauis & fustib⁹ amaraꝝ finē cōpleuit. Primo q̄dē uersū ueruz dixit: s; argute cōsultorē sefellit: sacramētū ueritatis penitus nescientē. Videt̄ enī negasse illū deū: s; cū fateē secūdū carnē fuisse mortalē: qd̄ nō etiā cōsequēs est: ut secūdū spiritū deus fuerit: qd̄ nos affirmam⁹. Quid enī fuerat necesse carnis facere mētōeꝝ cū satis esset dicere fuisse mortalē: s; ueritate pressus negare non potuit quēadmodū res se haber;: sicut illud qd̄ ait fuisse sapiētē. Quid ad hoc Apollo respōdēs si sapiēs est: ergo doctrina eius sapiētia est: nec ulla alia: & sapiētēs qui sequunt̄ nec ulli alij. Cur ergo uulgo p̄ stultis uanis & ineptis haberemur: q̄ sectamur magistrū etiā ipsoꝝ deoꝝ cōfessione sapiētē? Nā q̄ ait portentifica illū opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit: assenti re nobis iam uideē cū dicit eadem q̄bus nos gloriamur: sed colligit se: tñ & ad dēmoniacas fraudes redit. Cū enim ueꝝ necessitate dixisset: iam deorū ac sui proditor uidebat̄: nisi q̄ ab eo ueritas expresserat: mendacio fallente celasset. Ait ergo illuz fecisse opera mirāda: uerū non diuina uirtute sed magica. Quid mirū si hoc Apollo ueritatē ignorantibus persuasit: cum iudēi quoq̄ cultores ut uidebantur summi dei idem potuerūt: cuz ante oculos illoꝝ quotidie fierēt miracula: nec tamen tantarū uirtutū cōtemplatione impelli potuerūt: ut deū crederent: quem uidebant propter Dauid: quem inter ceteros prophetas uel maxime legūt in pl̄almo uigesimo sic eos dānat. Redde illis retributioneꝝ eorum: quonia; nō intellexerūt in operibus domini. Ex hui⁹ ipsi⁹ domo Christum generatā iri secūdum carnē: & ipse Dauid & alij annūciauerūt. Apud Isaiam ita scriptū est. Et erit in die illa

radix Iesse: & qui exurget p̄cipari in nationes: in eū gentes spe-
rabūt: & erit rex eoꝝ in honore. Et alio loco. Exiet uirga de ra-
dice Iesse: & flos de radice eius descēdet: & req̄scent sup eū spi-
ritus dei: spiritus sapientię & intellectus: spirit⁹ cōsilij & forti-
tudinis: spirit⁹ pietatis: & implebit illū spirit⁹ timoris dei. Iesse
aut̄ fuit pater Dauid: ex cuius radice ascensuꝝ esse florem p̄elo-
curus est: eum scilicet de quo Sibylla dicit. ἀνθὸς ἐστὶ Δε̄ ἀνθὸς
καθ' ὄν. Id est florescet aut̄ flos purus. Itē in Basilion libro se-
cundo: p̄pheta Nathan missus est ad Dauid uolentē deo tēplū
fabricare: & fuit uerbum ad Nathan dicens. Vade & dic seruo
meo Dauid. Hęc dicit dominus omnipotēs. Non tu ēdificabis
mibi domū ad inhabitandum: sed cū impleti fuerint dies tui &
dormieris cū patrib⁹ tuis: suscitabo tuum semen post te: & para-
bo semen eius: hic ēdificabit mibi in nomine meo: & erigā thro-
nū eius usq; in sēculū. Et ego ero ei in pater: & ipse erit mibi in
filium: & fidem cōsequetur domus eiusq; in sēculū. Sed hęc ut
iudei non intelligerēt illa fuit causa: q̄ Salomō fili⁹ Dauid deo
templum ēdificauit: & ciuitatem quam de suo nomine Hieroso-
lyma; nuncupauit. Itaq; ad ip̄ium quę a p̄pheta dicta sunt retu-
lerunt. Salomon autem ab ip̄lo p̄re suo imperij regimen accepit
Prophetę uero de eo loquebantur: qui tamen naceretur postq̄
Dauid cū patribus suis requieuisset. Pręterea Salomonis impe-
rium p̄petuum non fuit. Annis enī quadraginta regnauit: dein-
de q̄ nunq̄ filius dei dictus sit: sed fili⁹ Dauid: & dom⁹ quā ēdi-
ficauit: non fidem cōsecuta est: sicut ecclesia quę est ueꝝ templū
dei: quod non in parietibus est: sed in corde hominum ac fide:
qui credunt in eū ac uocātur fideles. Illud uero Salomoniū tem-
plum quia manu factum est: manu cecidit. Deniq; pater eius in
psalmo centesimouigesimo septimo de operibus filij sui p̄phe-
tauit hoc modo. Si dominus non ēdificauerit domum: sine cā
laborant qui ēdificant eam. Si dominus non custodierit ciuita-
tem: sine causa uigilant qui custodiunt eam.

Ca. xiiij. De eterno christi sacerdotio quod prophetę sicut
& cętera p̄dixerunt: sic exprimentes Iesum Christum ut o-
racula nec ad filium Naue: nec ad filium Iosedech ualeant re-
torqueri. Et de uijs quas docuit Christus qui nunq̄ suū honore

queſiuit: ſed patris.

Vibus ex rebus apparet prophetas omnes denūciaſſe de
Chriſto fore aliquando: ut ex genere Dauid corporaliter
natus cōſtitueret æternum templū deo quod appellat eccleſia: &
uniuerſas gentes ad religionem ueram dei cōuocaret. Hęc dom⁹
fidelis hoc immortalē templū: in quo ſi q̄s nō ſacrificauerit: im
mortalitatis præmiū non habebit. Cuius tēpli & magni & æter
ni quoniā Chriſtus fabricator fuit: idem neceſſe eſt habeat in eo
ſacerdotiū ſempiternum: nec pōt niſi p̄ eū qui cōſtituit templū
ad aditum templi: & ad cōſpectū dei perueniri. Dauid in pſal
mo centefimonono id ipſum docet dicens. Ante luciferū genui
te. Iurauit dominus & nō poenitebit eum: tu es ſacerdos in æter
num ſecundum ordinē melchizedech. Item in Baſileon libro p̄
mo. Et ſuſcitabo mihi ſacerdotē fidelē: q̄ oīa que ſunt in corde
meo faciat. Et ædificabo ei domū fidelē: & trāſibit in cōſpectu
meo omnib⁹ diebus. Qui aut futur⁹ eſſet cui de⁹ æternū ſacerdo
tiū pollicebat: Zacharias etiā nomine poſito apertiffime docu
it: ſic enī dixit. Et oſtendit mihi dominus deus Ieſum ſacerdo
tem magnū ſtātem ante faciē angeli domini: & diabolus ſtabat
ad dexterā ipſius ut aduerſaret ei. Et dixit domin⁹ ad diabolū
imperet domin⁹ in te qui elegit hieruſalem: & ecce titio eiectus
ab igne: & Ieſus erat indutus uestimentis ſordidis: & ſtabat an
te faciē angeli: & reſpondit & dixit ad circūſtātes ante faciē
eius. Ferte uestimenta ſordida ab eo & induite eum tunica tala
ri: & imponite cydarim mūdā ſup caput ipſi⁹. Et cooperuerūt
eum uestimēto: & impoſuerūt cydarim mundā ſup caput ipſi⁹
Et angelus domini teſtificabatur ad eum dicens. Hęc dicit dñs
omnipotens: ſi in uīs meis ambulaueris: & præcepta mea ſerua
ueris: tu iudicabis domum meam: & dabo tibi qui cōuertentur
in medio horum circūſtantiū. Audi itaq; Ieſu ſacerdos magne.
Quis non igitur captos mentibus tum fuiſſe iudeos arbitretur
qui cum hęc legerent & audirent: nefandas manus de ſuo intule
runt! At quin ab eo tempore quo Zacharias fuit uſq; ad annum
quintūdecimū Tiberij cęſaris quo Chriſtus crucifixus eſt: anni
quingēti numerant: ſiq; dem Darij & Alexandri adoleuit ætate:
qui fuerunt non multo poſtq; tarquinius ſuperbus exactus eſt.
Sed illi ruruſ eode; modo falſi deceptiq; ſunt: putantes hęc de

Iesu esse dicta filio Naue: qui successor fuit Moyſi: aut de sacer-
dote Iesu filio Iofedech: in quos nihil congruit eoꝝ que poeta
narravit. Nō enī sordidati illi unq̄ fuerūt: cū alter eoꝝ princeps
potēſſim⁹ fuerit: alter sacerdos: aut p̄p̄eſſi sunt aliqd̄ aduerſi: ut
tanq̄ titio eiect⁹ ex igne putaret: aut aliqñ in cōſpectu angelorū
ſteterūt: aut p̄pheta de p̄teritis loq̄bat̄ poti⁹ q̄ de futuris. Locu-
tus eſt igit̄ de Iesu filio dei: ut oſtēderet eū primō in humanita-
te & carne eſſe uenturū. Hęc enim eſt uestis ſordida: ut pararet tē-
plū deo: & ſicut titio igni cōburēt: ideſt ab hominib⁹ cruciamē-
ta p̄fert: & ad ultimū extinguerēt. Titionē enim uulgo appellāt
extractū foco torrem ſemiuſtum extinctū. Quomodo autē &
cum quibus mandatis a deo mitteret̄ in terrā: declarauit ſpiritus
dei p̄ p̄phetā docēs futurū: ut cū uolūtate ſummi patris fideliter
& cōſtanter impleſſet: acciperet iudiciū atq; imperiū ſempiter-
num. Si in uīs meis inquit ambulaueris: & p̄cepta mea ſerua-
ueris: tu iudicabis domū meā. Que fuerint ueri dei: & que p̄-
cepta eius: nec ambigū nec obſcurū eſt. Deus enim cū uideret ma-
liciā & falſoꝝ deorum cultus p̄ orbē terrę inualuiſſe: ut iam no-
men eius ex hominū memoria fuiſſet pene ſublatū. Sigdem iu-
dei quoq; q̄bus ſolis arcanū dei creditū fuerat: relicto deo uiuo
ad colēda figmenta irretiti dēmonū fraudib⁹ aberrāſſent: nec
increpiti p̄ p̄phetas reuerti ad deū uellēt: filium ſuū principē an-
geloꝝ legauit ad homīes: ut eos cōuerteret ab impīs & uanis cul-
tibus ad cognoscendū & colendū uerū deū. Itē ut eoꝝ mentes a
ſtulticia ad ſapientiā: ab iniquitate ad iuſticię opera traduceret.
Hęc ſunt uię dei in q̄bus ambulare eū p̄cepit: hęc p̄cepta que
ſeruāda mādauit: ille uero exhibuit deo fidem. Docuit enim q̄
unus deus ſit: eūq; ſolū coli oportere: nec ille unq̄ ſe deū eē dixit
q̄ nō ſeruāſſet fidem: ſi miſſus ut deos tolleret & unū aſſereret:
& induceret alios uel aliū p̄ter unū. Hoc erat nō de uno deo fa-
cere p̄coniū nec eius q̄ miſerat: ſ; ſuū p̄priū negociū gerere: ac
ſe ab eo quē illustratur⁹ uenerat ſeparare: p̄pterea quia tam fide-
lis extitit: quia ſibi nihil prorfus aſſumpſit: ut mandata mitten-
tis impleret: & ſacerdotis perpetui dignitatem: & regis ſummi
honorem: & iudicis poteſtatem: & dei nomen accepit.

Capitulum. xv. De baptiſmo Chriſti & miraculis que geſſit

in carne ante passionem: quæ nō modo a pphetis prenūciata sūt
sed etiā uaticinio Sibyllarū: sicut Cicero & Varro testant: s; ora
cula ante Christi aduentū non potuerūt intelligi.

Voniā de secūda natiuitate dixim⁹: q̄ se hoībus in carne
mōstrauit: ueniam⁹ ad illa opa mirāda: quæ cū essent cele
stis uirtutis indicia: magū iudei putauerūt. Cū p̄mū adolescere
coepit: tinct⁹ est a Iobāne ppheta ī iordane flumine: ut lauacro
spūali peccata nō sua q̄ utiq; nō habebat: s; carnis quā gerebat ab
oleret: ut quēadmodū iudeos suscepta circūcisiōe: sic etiā gētes
baptismo: idest purifici roris pfusiōe saluaret: tunc uox de celo
audita est. Fili⁹ me⁹ es tu ego hodie genui te. Quæ uox apud Da
uid p̄dicta inueniē. Et descēdet sup eū spūs dei format⁹ in spē
colūbe cādide. Exinde maxias uirtutes coepit opari: nō p̄stigius
magicis q̄ nihil ueri ac solidi ostētāt: s; ui ac ptate celesti quæ &
iā pridē pphetis nūciātib⁹ canebant. Quæ opa tā multa sunt ut
unus liber ad implēda oīa nō sit. Enumerabo igit illa breuiē &
generatim sine ulla psonarū ac locorū designatōe: ut ad exponen
dā passiōis eius crucisq; rōem possis puenire: quo iādudū festi
nat oratio. Virtutes eius fuerūt quas Apollo portētificas appel
lauit: q̄ quacūq; iter faciebat egros ac debiles & omni morborū
genere laborātes uno uerbo: unoq; momēto reddebat icolumes
adeo ut mēbris oībus capti receptis repēte uirib⁹ roborati ipi le
ctulos suos reportarēt: in qb⁹ fuerāt pauloante delati. Claudis
uero ac pedū uicio afflictis: nō mō gradiendi s; etiā currēdi da
bat facultatē. Tū quorū ceca lumīa in altissimis tenebris erāt: eo
rū oculos in p̄stinū restituebat aspectū. Mutoꝝ quoq; linguas ī
eloqū sermonēq; soluebat. Itē surdoꝝ patefactis aurib⁹ insinua
bat auditū: pollutos ac asperos maculis repurgabat. Et hęc oīa
nō manib⁹ aut aliq̄ medela: s; uerbo ac iussiōe faciebat. sicut etiā
Sibylla p̄dixerat. πάντα λοῖω πρᾶττων πᾶσαντε νόσ
ον θεραπέυων. idest omnia uerbo agēs: oēm infirmitatē curās.
Nec utiq; mirū q̄ uerbo faciebat mirabilia: cū ipse eēt dei uerbū
celesti uirtute subnixū. Nec fatis fuit q̄ uires imbecillib⁹ redde
ret: q̄ debilib⁹ integritatē: q̄ egros & lāguētib⁹ sanitatē: nisi etiā
mortuos suscitaret: uelut e somno solutos ad uitāq; reuocaret.
Quæ uidentes tūc iudei demoniaca potētia fieri arguebāt: cum

omnia sic futura ut facta sunt: arcanę illoꝝ litterę cōtinerēt. Le-
gebant quippe tū alioꝝ pphetaꝝ: tū Isaię uerba dicētis. Confor-
tamini manus resolutę & genua debilia consolamini. Qui estis
pusilli animi nolite timere: nolite metuere: dñs noster iudiciū re-
tribuet: ipse ueniet & saluos faciet nos. Tūc aperient oculi cęco-
rū: & aures surdorum audiēt. Tūc saliet claudus sicut ceruus: &
plana erit lingua mutoꝝ: q̄ rupta est in deserto aqua: & riuus in
terra siteniti. Sed & Sibylla eadē cecinit his uersib⁹. **νεκρῶν δὲ**
ἀνάστασις ἔσται: καὶ χλωῶν ἀρόμοσ ὤκνυσ: καὶ κοφός ἀκο
ῦσει καὶ τυφλοὶ βλέψουσὶ λαλήσουσὶν οὐλαλέοντες
Idest mortuoꝝ aūt surrectio erit: & claudoz curi⁹ uelox: surd⁹
audiet: cęci uidebūt: loquenē nō loquētes. Ob has ei⁹ uirtutes &
opa diuina cū magna illū mltitudo sequerē ul' debiliū uel egro-
toꝝ: uel eoꝝ q̄ curādos suos offerre cupiebāt ascēdit ī mōtē quē
dā desertū ut ibi adorarē: ubi cū triduo morarē: ac fame popu-
lus laboraret: uocauit discipulos querēs quātos secū cibos gesta-
rēt. At illi qnq; panes & duos pisces in pera se habere dixerunt.
Afferri ea iussit ac multitudinē p̄ qnq; genos distributā discūbe-
re. Qd' cū discipuli faciūt: frāgebat ipse panē minutatim carnēq;
pisciu cōminuebat: & utraq; in manib⁹ ei⁹ augebant. Et cū appo-
ni illa populo discipulis imperasset: saturata sūt qnq; milia ho-
minū: & insup duodecim cophini de residuis fragmib⁹ impleti.
Quid aut dici aut fieri pōt mirabil⁹? At id Sibylla futurū ceci-
nerat olī his uerbis. **ἐν ἄρτοισ ἅμα πέντε καὶ ἰχθυέσι λοίσι**
σὶν ἀνδρῶν χιλιάδασ ἐν ἐρήμῳ πέντε κορεῶει τὰ περι
σενοντὰ λαβῶν μετακλάσ ματὰ δώδεκά πληρώσει
κοφίνουσ εἰσ ἐλπίδα πολλῶν. Idest panib⁹ sil' qnq; & pi-
scib⁹ duob⁹: hoīuz milia ī heremo qnq; faciabit: & reliqas tollēs
duodecī cophinos implebit in spē multoꝝ. Quęso qd' hic potue-
rit ars magica moliri: c⁹ peritia ad nihil aliud q̄ circūscribēdos
oculos ualę: Itē secessur⁹ orādi grā sicut solebat in montē: p̄cep-
pit discipulis ut nauiculā sumerēt seq; p̄cederēt. At illi urgente
iam uespere profecti: contrario uento laborare coeperūt. Cūq;
iam medium fretum tenerent: tum pedibus mare ingressus con-
secutus est eos tanq̄ in solido gradiens: non ut poetę Orionem
mentiuntur in pelago incedentem: qui diuersa corporis parte:
humero supeminet undas. Et rursus cū obdormiuisset in nauī

& uent⁹ usq; ad extremū piculū sequere coepisset: excitat⁹ e sōno
silere p⁹tin⁹ uentū iussit & fluct⁹ q; maximi ferebant congelcere:
statimq; sub uerbo eius trāquillitas infecuta est. Mentiuntur for
tasse līx sancte docētes tātā fuisse in eo ptātē: ut impio suo cogē
ret uētos obseq; maria seruire: morbos cedere: inferos obedire.
Quid qd' eē dē Sibyllē carmib⁹ suis añ docuerūt: q̄rū una (cuius
supra fecim⁹ mētōez) sic ait. τούσ ἀνέμουσ πάνσει ἐν λότω:
σρώσει δέ θάλασσαν μαινομένην ἐν ποσίν εἰρήνησ πίσει
τε πατήσασ. idest uentos cōpescet: sternet autē insanū mare pe
dibus pacis fideq; calcās. Et rursus alia q̄ dicit. κύματα πεζεύ
σει. νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει. ζήσει τεθνηώτασ ἀπό
σεται ἄλγεα πολλοῖσ ἔκμιάσ πηγῆσ ἄρτου κόροσ ἔσδε
ται ἀνδρῶν. Idest fluct⁹ pambulabit: morbos hominū reiol
uet: uiuificabit mortuos: arcebit dolores a multis. Ex uiuo autē
fonte panis facietas erit uiris. His testimonijs qdā reuicti: solēt
eo cōfugere: ut aiant nō illa esse carmīa Sibyllina: sed a n̄ris ficta
atq; cōposita: qd' pfecto nō putabit q; Ciceronē Varronēq; lege
rit: aliosq; ueteres q; Erithrēā Sibyllā ceterasq; cōmemorat: ex q̄
rū libris ista exēpla pferim⁹: q; auctores obierūt anteq; Christ⁹
secūdū carnē nascereē. Vex nō dubito: qn illa carmīa prioribus
temporib⁹ p deliramēto sint habita: cū ea nemo intelligeret. De
nūciabāt enī mōstruosa qdā miracula: quoz nec rō nec tēp⁹ nec
auctor designabat. Deniq; Erithrēa fore ait: ut dicereē infana &
mēdax. Ait enī φήσουσι σιβύλλῆν μαινομένην ψεύσει
ἀν ἐπι ἄν δέ γένηται ἅπαντα τήνικα μου μνήμην ποιήσε
τε καὶ οὐκέτι μέ οὐδέισ μαινομένην φήσει τήν θεοῦ με
τάλοιο προφήτην. i. dicent insanā uatē & mēdace. Cū autē fa
cta fuerit uniuersa: tū mei meminerūt: neq; me iam q̄sq; mēdacez
dicet: dei magni pphetā. Latuerūt igit multis sēculis: postea ue
ro aī aduersa sunt que Christi natiuitas & passio patefecit arca
na: sicut etiā uoces pphetaz: q̄ cū p annos mille qngentos uel eo
amplius lectē fuissent a populo iudeoz: nec tñ intellectē sunt ni
si postq; illas Christ⁹ & uerbo & opib⁹ interpret⁹ est. Illū enī p
phtē annūciauerunt: nec ullo mō poterāt q; illi loq̄bantē intelli
gi: nisi fuissent uniuersa cōpleta.

Capitulū. xvi. De passione Christi que iudēis est scandalo
& stulticiē gentibus: quomodo summam uirtutē cōtineant:

& ueram & singularem sapientiam & ueritatem sicut prophete fuerunt prelocuti.

Enio nunc ad ipsam passionem que uelut opprobrium nobis obiectari solet: quod & hominem: & ab hominibus insigni supplicio affectum & excruciatum colamus: ut doceamur eam ipsam passionem a deo cum magna & diuina ratione susceptam: & in ea sola & uirtutem & ueritatem & sapientiam contineri. Neque enim si beatissimus in terra fuisset: & per omnem uitam in summa foelicitate regnasset: quousque illi sapiens aut deum credidisset: aut honore diuino dignum iudicasset: quod faciunt uere diuinitatis expertes: quod caducas opes: & fragilem potentiam & alieni beneficij bona non tantum suscipiunt: uerum etiam consecratur: & scientes memorie mortuorum deseruiunt: fortunam iam extinctam colentes: quam ne uiuam quidem presentemque sapientes colenda sibi unquam putauerunt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse uenerabile celoque dignum: sed sola est uirtus: sola iusticia: que potest uerum bonum & celestem & perpetuum iudicari: quod nec datur cuiquam nec auferitur: qua uirtute ac iusticia quoniam Christus instructus uenit in terram: immo uero quoniam ipse est uirtus: & ipse iusticia descendit: ut eam doceret hominibus formaret. Quo magisterio ac dei legatione perfectus ob eam ipsam uirtutem: quam simul & docuit & fecit ab omnibus gentibus & meruit & potuit deus credi. Ergo cum magnus populus ad eum uel ob iusticiam quam docebat: uel ob miracula que faciebat subinde conflueret: & precepta eius audiret: & a deo missus deique filium crederet: tamen primiores iudeorum & sacerdotes & irastimulati: quod ab eo tanquam peccatores increpabantur: & inuidia deprauati: quod confluentes ad eum multitudine contemni se ac deseri uidebant: & quod caput sceleris illorum fuit stulticia & errore cecati: & immemores preceptorum celestium ac prophetarum coierunt aduersus eum impiusque consiliium de eo tollendo cruciandoque coeperunt: quod & prophetę multo ante descriperat. Nam & Dauid in principio psalmodiarum suorum prouidens in spiritu quantum facinus admitturi essent beatum esse ait: quod non abierit in consilio impiorum. Et Salomon in libro sapientie his uerbis usus est. Circuueniamus iustum: quoniam in suauis est nobis: & exprobrat nobis peccata legis: promittit se scientiam dei habere: & filium dei se nominat: factus est nobis in translatione cogitationum nostrarum: grauis est nobis etiam ad uidendum: quoniam dissimilis est aliis uita illius: & immutatae sunt uice illius:

tan̄ q̄ nugaces existimati sum⁹ ab eo: & cōtinet se a uis nostris: q̄
si ab immūditijs: & p̄fert nouissima iustoꝝ: & gloriā se ha
bere p̄re; deū. Videam⁹ ergo si sermones illi⁹ ueri sunt: & tēte
mus q̄ uētura sunt illi cōtumelijs & tormētis: interrogem⁹ eū ut
sciam⁹ reuerētiā illi⁹: & p̄bemus patiētiā illi⁹: morte turpissima
cōdēnem⁹ eū. Hęc cogitauerūt & errauerunt. Excecauit enī illos
stulticia ip̄oꝝ: & nescierūt sacramēta dei. Nōne ita descripsit ne
fariū illud cōsiliū ab impijs initū cōtra deū: ut plane interfuisse
uideat. Atq̄ a Salomone q̄ hęc cecinit usq̄ ad id tēpus quo gesta
res est: mille ac decē āni fuerūt. Nihil nos fingim⁹ nihil addim⁹:
habebāt hęc q̄ fecerūt: legebāt in quos hęc dicta sunt: s; & nunc
hēredes noīs & sceleris illoꝝ: habēt & dānatōem suā p̄betarū
uoce p̄dictā: & quotidianis lectionib⁹ p̄sonāt. Hęc aliquādo
in cor suū que pars est: & ipsa dānatōis admittūt icrepiti. Ergo
sepe a Christo iudēi exprobāte illis peccata & iusticias: & a po
pulo pene deserti cōcitati sunt ad eū necādū: cui⁹ rei audaciā illis
dedit humilitas ei⁹. Nā cū legerēt cū quāta uirtute & claritate fi
lius dei uēturus esset e cēlo: Iesum autē cernerēt humilē: quietuꝝ:
sordidū: & informē: nō credebāt filium dei esse: ignorātes du
os aduēt⁹ ei⁹ a p̄betis esse p̄dictos: primū in humanitate car
nis obscurū: secūdū in fortitudine maiestatis manifestū. De pri
mo Dauid ī psalmo septuagesimo primo sic ait. Descēdet sicut
pluuia in uellus: & oriet̄ in dieb⁹ eius iusticia: & abundantia pa
cis donec extollatur luna. Sicut enī pluuia si descendat in uellus:
aīaduerti nō pōt: q̄ strepitum non facit: ita Christum in terram
sine cuiusq̄ suspitione uentur⁹ esse dixit: ut iusticiam doceret &
pacem. Iaias quoq̄ ita tradidit. Domine q̄s credidit auditui no
stro: & brachium domini cui reuelatum est! Anūciauim⁹ corā
ip̄so sicut pueri: & sicut radix in terra sitiētī: non est figura eius
neq̄ claritas: & uidim⁹ illum & non habuit figurā neq̄ decorē
sed figura eius sine honore: & deficiēs p̄ter ceteros hōies hō
in plaga posit⁹ est sciēs ferre ībecillitatē: q̄ auersus est & non est
cōputatus. Hic peccata nostra portat & pro nobis dolet: & nos
putauimus ipsum esse in dolore & in plaga & in uexatione: ip̄e
autē uulneratus est p̄pter facinora nostra: & infirmatus est p̄pter
peccata nostra: doctrina pacis nostrę sup̄ illum: liuore eius nos
fanati sum⁹: oēs nos sicut oues errauimus & deus tradidit illuꝝ

pro peccatis nostris. Et Sibylla eodē modo locuta est. οἰκτρός
ἀτιμὸς ἀμορφὸς ἐν οἰκτοῖς ἐπιλάσσει .i. miserabi
lis ignominiosus i formis ut miserabilib⁹ spes prebeat: ppt hac
humilitatē deū suū nō agnoscētes: inierūt cōsiliū detestādū: ut
priuarēt eū uita: q̄ ut eos uiuificar; aduenerat.

Capi. xvij. Quod calūniati sunt eū q̄si legis destructorē. Et
qd̄ prefigurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri men
bro. Et q̄re phibitū sit carne suilla uesci.

Ed irē atq; inuidiē suę quā in cordib⁹ suis gerebāt int⁹ in
clusa: alias causas preferēbāt q̄ legē dei p̄ Moysen tradita;
solueret: idest q̄ sabbatis nō uacaret operās in salutē hominū: q̄
circūcisionē uacue facer;: q̄ abstinentiā suille carnis auferret. In q̄
bus rebus iudaicę religionis sacramenta cōsistunt. Ob hęc itaq;
cetera ps̄ populi quę nondū ad Christū secesserat a sacerdotib⁹
incitabat: ut p̄ uim iudicaret eum q̄ legem dei solueret: cū hoc il
le nō suo iudicio sed ex dei uolūtate: ut secundū predicta facer;
pphetarū. Micheas enī nouā legem datuz̄ denunciauit hoc mō.
Lex de syon: & sermo domini ex hierusalē: & iudicabit int̄ plu
rimos populos & reuincet: & diriget ualidas nationes. Illa enī;
prior lex quę p̄ Moysen data est: non in monte syon: sed in mō
te oreb data est: quā Sibylla fore ait ut a filio dei solueret ostēdit
ἀλλῶτε ἀντὰ τὰ ἀπαντα τελειωθῆ ἀπεριείπον εἰς ἀν
τόν πᾶσ λύσεται νόμος. Idest sed quando hęc p̄fecta erūt
quę dixi in ipsu; omnis lex soluet. Sed & ipse Moyses per quę
sibi datam legem dum p̄tinaciter tuetur exciderunt a deo: s; de
um non agnouerunt: preduxerat fore ut propheta maxim⁹ mit
teretur a deo: qui sit supra legē: q̄ uoluntatem dei ad homines p̄
ferat. In deuteromio ita scriptū reliquit. Et dixit domin⁹ ad me
Prophetā excitabo eis de fratribus eoz̄ sicut te: & dabo uerbu;
meū in os eius: & loquetur ad eos ea quę precep̄ero ei: & quisq;
nō audierit ea quę loquetur p̄pheta ille in nomine meo: ego uin
dicabo in eum. Denūciauit scilicet domin⁹ p̄ ipsu; legis q̄ fili
um suū: idest uiuā presentemq; legē missurus ess;: & illam uete
rem per Moysen datā soluturus: ut denuo per eū qui esset eter
nus: legem sanciret eternam. Itē de circūcisione soluenda Isaias
ita p̄phetauit. Hęc dicit domin⁹ uiris Iuda qui habitat in hieru
salē. Reuocate inter uos nouitatē: & ut ne seminaueritis ī spinis.

Circūcidite uos dño deo uestro: & circūcidite p̄putiū cordis
uestri: ne exeat ira mea sicut ignis: & nō sit q̄ extinguat. Itē Moy
ses. Ipse in nouissimis dieb⁹ circūcidet deus cor tuū ad dñm de
um tuū amādū. Itē Iesus Naue successor ei⁹. Et dixit dñs ad Ie
su: fac tibi cultellos petrinos nimis acutos: & sede & circūcide
secūdo filios israel. Secūdā circūcisionē futurā eē dixit: nō car
nis sicut fuit p̄ma q̄ etiā nūc iudei utūt: s; cordis ac spūs quā tra
didit Christ⁹ q̄ fuit uerus Iesus. Non enī p̄pheta sic ait. Et dixit
Iesus ad me: s; ad Iesu: ut ostenderet q̄ non de eo loq̄ret: sed de
Christo ad quē tunc deus loq̄bat. Christi enī figurā gerebat ille
Iesus: q̄ cū p̄mū Aufes uocaret: Moyses futura p̄senties iussit
eū Iesum uocari: ut dux militię delect⁹ esset aduersus Amalech
q̄ oppugnabat filios israel: & aduersariū debellaret p̄ noīs figu
rā: & populū in terrā p̄missionis induceret. Et iccirco etiā Moy
si successit: ut ostenderet nouā legem p̄ Christum Iesum datam
ueteri legi successurā quę data p̄ Moysē fuit. Nā illa carnis circū
cūsiō caret utiq; rōe: q̄ si deus uellet sic a principio formass; ho
minē ut p̄putiū nō haberet: sed hui⁹ secūde circūcisionis figura
erat: significās nudādū esse pectus: idest aperto & simplici cor
de oportere nos uiuere: qm̄ ps illa corporis quę circūcidit̄ habet
quādā similitudinē cordis & est pudenda. Et ob hāc causā de⁹
nudari eā iussit: ut hoc argumēto nos admoneret: ne inuolutus
pect⁹ haberem⁹: idest ne qd̄ pudēdū facin⁹ intra cōscientię fere
ta uellemus. Hęc est cordis circūcūsiō de q̄ p̄phete loquunt̄: quā
deus a carne mortali ad aīam trāstulit: quę sola māsura est. Vo
lēs enī uitę ac saluti nostrę p̄ ęterna sua pietate cōsulere: poenitē
tiā nobis in illa circūcūsiōe p̄posuit: ut si cor nudauerimus: idey
si peccata cōfessi: satis deo fecerimus: ueniā cōsequamur: quę cō
tumacibus & admissa sua celantibus denegatur ab eo: q̄ nō faciē
sicut hō s; itima & arcana pectoris intuet̄. Eodē etiā spectat car
nis suille interdictio: a q̄ cū deus abstinere iussit: id potissimuz
uoluit intelligi: ut se a peccatis atq; imūdicijis abstinere. Est enī
lutulētū hoc aīal & imūdū: nec unq̄ cęlū aspicit: sed in terra to
to corpe pięctū: & ore uētri semp & pabulo seruit: nec ullū aliū
dū uiuit p̄stare usuz pōt sicut cętere aīantes: q̄ uel sedēdi uehi
culū p̄stant uel in cultib⁹ agroꝝ iuuāt: uel plaustra collo trabūt:
uel onera tergo gestāt: uel indumenta ex uellis suis exhibent; uel

copia lactis exuberāt: uel custodiēdis domib⁹ iuigilāt. Int̄ dixit ergo ne porcina carna uerēt. i. ne uitā porcoꝝ imitarēt: q̄ ad solā mortē nutriunt: ne uentri ac uolūtātib⁹ seruiētes: ad faciēdam iusticiā inutiles essent: ac morte afficerent. Itē ne se foedis libidinib⁹ immergerēt sicut sus quē se coeno ingurgitat: ul' ne terrenis seruiāt simulachris ac se luto inq̄nēt. Luto enī se obliniūtq̄ deos idest q̄ lutū terrāq̄ uenerant: sic uniuersa p̄cepta legis iudaicę ad exhibendā iusticiā spectāt: qm̄ p̄ ambagē data sunt: ut p̄ carnaliū figurā spūalia noscerent.

Capi. xviij. Quę cā & q̄s fuerit ordo dominicę passionis: & q̄bus sit p̄nūciata oraculis.

Vm̄ igit̄ ea quę de⁹ uoluit fieri: quęq̄ p̄ p̄phetas suos mlt̄is sęculis ante p̄dixit Christ⁹ impleret: ob ea incitati & diuinas l̄as nesciētes coierūt: ut deū suū cōdēnarēt. Quod cuz sciret futuꝝ ac subinde diceret oportere se pati ac int̄fici p̄ salute mlt̄oꝝ: secessit tñ cū discipulis suis: nō ut uitaret qd̄ necesse erat p̄peti ac sustinere: s; ut ostēderet q̄ ita fieri oporteret in omni p̄secutione: ne sua q̄s culpa incidisse uideat̄: ac denūciauit fore: ut ab uno eoꝝ p̄deret. Itaq̄ Iudas p̄mio illect⁹ tradidit filiū dei iudeis: at illi cōprehēsu: ac pontio pilato: q̄ tūc legat⁹ syriā regebat: oblatū cruci affigi postulauerūt: obūciētes ei nihil aliud nisi q̄ diceret se filiū dei esse regē iudeoꝝ. Item q̄ dixerat soluere se hoc tēplū qd̄ edificatū est ānis q̄draginta sex: ego illud sine manib⁹ in triduo resuscitabo: significās breui futurā passionē suā: & se a iudeis int̄fectū tertio die resurrectuꝝ. Ipse erat uerū dei tēplū: ac uoces ei⁹ tāq̄ infaustas & ipias insectabant. Quę cū pilatus audisset: & ille in defensionē sui nihil diceret: p̄nūciauit nihil in eo dānatōe dignū uideri. At iustissimi accusatores cū populo quē incitauerāt sb̄clamare cęperūt: & crucē ei⁹ uiolētis uocib⁹ flagitare. Tū Pōti⁹ & illoꝝ clamorib⁹ & Herodis tetrarche isti gatōe metuētis ne regno pelleret̄ uict⁹ est: nec tñ ipse sententiā p̄tulit: sed tradidit eū iudeis: ut ipi de illo secūdū legē suā iudicaret̄. Duxerūt ergo eū flagellis uerberatū: & pri⁹ q̄ cruci affigerēt illuserūt: indutū enī coloris punicei ueste ac spinis coronatū q̄si regē salutauerūt: & dederunt ei cibū fellis & miscuerunt ei aceti potionem. Post hęc cōspuerūt in faciē ei⁹: & palmis cęciderunt. Cūq̄ ipsi carnifices de uestimētis eius contēderent fortiti sunt

inter se de tunica ac pallio. Et cū hęc oīa fierēt nullā uocē ex ore suo tanq̄ si mutus esset emisit: tū suspēderūt inter duos noxios mediū: q̄ ob latrocinia dānati erāt: cruciq; affixerūt. Quid ego hic in tanto facinore deplem? Aut qb̄ uerbis tātū nefas conq̄ rar? Nō enī gabianā crucē describim⁹: quā. M. Tul. uniuersę eloquētię suę uerbis ac uirib⁹ uelut effusis toti⁹ ingenij fontib⁹ p̄secutus ē: facin⁹ indignū eē p̄clamās: ciuē romanū cōtra oēs leges in cruce eē! blatū. Qui quīs innocēs fuerit: & illo supplicio idign⁹ mortalis tñ & ab hoīe scelesto q̄ iusticia; ignoraret affectus est. Quid de h⁹ crucis indignitate dicem⁹: i q̄ de⁹ a cultorib⁹ dei iusp̄sus: atq; suffixus est? Quis tā facūdus & tāta reꝝ v̄boꝝq; copia istruct⁹ exister: q̄ oīo tātę affluētię ubertate decurrēs: ut illaz crucē merito deploret: quā mūdus ip̄e & tota elemēta luxerunt? Hęc aut̄ sic futura fuisse & p̄phetaꝝ uocib⁹ & Sibyllinis carminibus denūciatū ē. Apud Isaiā ita scriptū iueniē. Nō sū cōtumax neq; cōtradico: dorsus meū posui ad flagella: & maxillas meas ad palmas: faciē aut̄ meā nō auerti a foeditate sp̄utoꝝ. Similr̄ Dauid ī psal. xxxiiii. Cōgregata sūt sup me flagella & ignorauerūt dissoluti sūt nec cōpūcti sūt: tēptauerāt me deriserūt deritū: & striderūt dētib⁹ suis sup me. Sibylla quoq; eadē futura mōstrauit. εἰς ἀνόμουσ χείρασ καὶ ἀπίστων ὕσερον ἤξει λώσουσι Δέ θεῶ ραπίσματα χερσίν ἀνάγκισσ καὶ σόμασι μιαρῶσι. πτύσπατα φαρμακόμεντα λώσει Δέ εἰσμάστιγασ ἀπλωσ ἀγνόν τότενώτον. Id est in man⁹ iniq̄s & ifideliū postea ueniēt: dabūt deo alapas manib⁹ icestsi: & orib⁹ imūdis expuet saliuas uenenosās: dabit aut̄ ī uerbera oīo inocēs dorsus. Ite; do silētio eius q̄ usq; ad mortē ptinaciē tenuit. Isaias sic locut⁹ est. Sicut ouis ad imolādū ductus ē: & sicut agnus corā tōdētibus sine uoce sic nō aperuit os suū. Et Sibylla supradicta. καὶ κολαφιζόμενος σιγησει μητι ἐπιγῶτίσ λόγος ἢ πόθεν ἢ λθεν φθιμένοισι λαλήσει καὶ σέφαννον φορέσει τόν ἀκάνθινον Latine aut̄. i. & colaphos accipiēs tacebit: ne q̄s agnoscat q̄ v̄bū & unde uenit: ut mortuis loq̄t: & coronā portabit spineā. De cibo uero & potu quē anteq̄ eū figerēt illi obtulerūt. Dauid ī psal. lxxviii. sic ait. Et dederūt in escā meā fel: & in siti meo potauerūt me aceto. Idē hoc futuꝝ etiam Sibylla cōcionata est. εἰς Δέ τό βρώπαχολήν. καὶ εἰς Δίψαν ὄξος ἔλωκαντήσ ἀφιλο

ΞΕΝΙΗΣ ΤΑΥΤΗΝ. Δείξουσι τράπεζαν. Idest in cibū aut fel: & in fiti acetū dederūt: in hospitalitatis hāc mōstrabāt mēsam. Et alia Sibylla iudeā terrā his uerbis increpat. ΑΥΤΗ ΓΑΡ ΣΥ ἄφρων ΤΟΝ ΣΟΝ ΘΕΟΝ ΟΥΚΕΝΟΗΣΑΣ ΠΑΙΖΟΝΤΑ ΘΥΗΤΟΪΣΙ ΜΟΗΜΑΣΙΝ ἄλλὰ κάκα κηθασ ἔσεψασ σεφάνω φοβερήν τε χολήν ἐκέρασασ. i. Ipsa enim stulta deū tuū nō cognouisti ludētē mortali b⁹ mētib⁹: s; spinis corōasti corōa horridūq; fel miscuisti. Fo aut ut iudei man⁹ dederūt deo suo eūq; inficerēt: testimonia pphetaz hęc antecesserūt. Apud Esdrā ita scriptū est. Et dixit Esdras ad populū. Hoc pascha saluator n^r ē & refugiū n^rm cogitate: & ascēdat ī cor u^rm qm̄ habem⁹ eū humiliare in signo: & post hęc sperabim⁹ in eū ne deserat hic loc⁹ ī eternū t^rps dicit domin⁹ de⁹ uirtutū. Si nō credideritis ī eū neq; exaudieritis anūcia tōez ei⁹: eritis derisio in gētib⁹: unde apparet iudeos nullā aliam spē se habere: nisi se abluerūt a sanguīe: nec sperauerūt in eū ipsūz quē necauerūt. Isaias cū facin⁹ eoꝝ designat dicit. In būlitate iudiciū ei⁹ ablatū ē. Natiuitatē q; enarrabit: qm̄ aufereē a terra uita ei⁹: a facinorib⁹ ppli mei abduct⁹ ē ad mortē: & dabo malos p sepultura ei⁹: & diuites p morte ei⁹: q; facin⁹ nō fecit: neq; inuēt⁹ est dol⁹ in ore ei⁹: ppterea hēditabit ml⁹tos: & fortiū diuid; ipse spolia: propterea q; tradit⁹ est ad mortē: & int⁹ facinorosos deputat⁹ est: & ipse peccatū multoꝝ ptulit & ppter facinora illoꝝ traditus est. Dauid quoq; in psalmo. xciiij. Captabūt ī aīa & sanguinē īnocētē cōdēnabūt: & fact⁹ est mihi d⁹s in refugiū. Et Hieremias. D⁹ne significa mihi & cognoscā: tūc uidi meditatōes eoꝝ ego sicut agn⁹ sine macula pduct⁹ suz ad uictimā: ī me cogitauerūt cogitatōez dicētes. Venite mittam⁹ lignū ī panē ei⁹ & eradam⁹ e tra uitā ei⁹: & nomē ei⁹ nō erit ī memoria āpli⁹. Lignū aut crucē significat & panē corp⁹ ei⁹: q; ipse ē cib⁹ & uita hoīuz q; credūt ī carnē quā portauit & ī cruce q; pepēdit: de q; t^rn aptius ipse Moyses ī deuteronoīo ita p̄dicauit. Et erit pēdēs uita tua añ oculos tuos: & timebis die ac nocte: nō credes uite tuę. Idē rursus ī numeris. Nō q̄si bō de⁹ suspēdit: neq; q̄si fili⁹ bōis minas patit. Zacharias etiā sic tradidit. Et ituebūt ī me quē trāffixerūt. Item Dauid ī psal. xxi. Effoderūt man⁹ meas & pedes meos: dinumerauerūt oīa ossa mea. Ipi aut cōtēplati sūt & uideēt me: diuiserūt sibi uestimta mea: & sī uestē meā miserūt sorte. Que utiq; pphetā

mus de terra

nō de se locut⁹ ē: fuit. n. rex & nūq̄ illa p̄pessus ē. Spūs dei p̄ illū loquebat: q̄ fuerat illa passur⁹ post ānos mille & q̄nquagīta. Tot enī colligūt āni a regno Dauid usq; ad crucē Christi. S; & Salomon fili⁹ ei⁹ q̄ hiero solymā cōdidit: eā ipaz piturā eē ī ultionem sanctę crucis p̄p̄betauit. Qd̄ si auertimini a me dicit dñs: & nō custodieritis ueritatē meā: reijciā israhel a terra quā dedi illis: & domū hāc: quā edificauī illis ī noīe meo p̄iciā illā exoīb⁹: et erit israhel ī pditionē & ī opprobriū populo: & domus hęc erit deferta: & oīs q̄ tñsierit p̄ illā admirabit: & dicet p̄p̄t quā rē fecit dñs terrę huic & domui huic hęc mala? Et dicēt q̄ reliquerūt dominū deū suū: & p̄secuti sūt regē suū dilectissimū deo: & cruci auerūt illū ī hūilitate magna: p̄p̄t h̄ ip̄portauit illis de⁹ mala hęc.

Ca. xix. De miracul⁹ q̄ ī passiōe dñi cōtigerūt: et de sepultura et resurrectōe. Et a qb⁹ testimonijs p̄p̄betaz fides roboret̄ istoꝝ.

Vid āpli⁹ de facinorib⁹ iudeoꝝ dici pōt: q̄ excecato tū fuisse atq; īsanabili furore correptos: q̄ hęc q̄tidie legētes neq; itellexerūt: neq; qn facerēt cauē uoluerunt. Suspēsus igit̄ atq; affixus exclamauit ad dñs; uoce magna: & ultro sp̄m posuit. Eadē hora terremot⁹ fact⁹ ē: & uelū tēpli qd̄ sepabat duo tabernacula scissū ē ī duas ptes: & sol repēte s̄bduct⁹ ē: & ab hora sexta usq; ad horā nonā tenebrę factę sūt. Qua de re Amos p̄p̄beta testat̄. Et erit ī die illo dicit dñs occidet sol meridie: & tenebrabit dies lucis: & cōuertā dies festos uestros ī luctum: & cantica uestra ī lamentationē. Itē Hieremias. Exterrita ē q̄ parit & tēduīt aīam: & s̄biuit sol ei cum ad huc medi⁹ dies eēt: cōfusa ē & maledicta: reliquos eoꝝ ī gladiū dabo ī conspectu inimicoꝝ eoꝝ. Et Sibylla μαοῦ δέσχιθ̄ η̄σεται π̄τασμα καί η̄ματα μ̄σ̄ω μ̄ξ̄ ε̄σαι σκοτόεσσα πελώριοσ̄ εν̄ τρισίν̄ ω̄ραισ̄. Idest tēpli uero uelum scindetur: & medio die nox tenebrosa nimis tribus horis: cū hęc facta essent ne pdigijs q̄dem celestibus facinus suū intelligere querūt. Sed quoniā p̄dixerat se tertio die ab īferis resurrectuꝝ: metuentes ne a discipulis surrepto & amoto corpe uniuersi resurrexisset eū crederēt: & fieret mlto maior ī plebe cōfufio. Detraxerunt eum cruci et cōclusū ī monumēto firmiter militari custodia circūdederūt. Vex̄ tertio die añ luce; terremotu factō repente patefactū ē sepulchrū: & custodib⁹ quos attonitos obstupescerat pauor nihil uidentibus: integer a sepulchro ac

uiuus egressus in galileā pfect⁹ ē: ut discipulos suos q̄reret. In sepulchro uero nihil repertū ē nisi exuuię: qb⁹ inuolutū corp⁹ icluserant. Illū autē apud iherosolymos nō remāsur: sed die tertio resurrecturum pphete cecinerant. Dauid in psalmo quinquagesimo. Nō de reliques aiām meā apud iherosolymos: nec dabis sanctū tuū uidē iteritū. Itē i tertio. Ego dormiui & sōnū coepi: & resurrexi: qm̄ dñs auxiliat⁹ ē mihi. Oser quoq; p̄m⁹. xij. pphetaꝝ de resurrectione ei⁹ testificat⁹ ē. Hic fili⁹ me⁹ sapiēs: p̄p̄t qd' nūc nō resistet i cōtributione filioꝝ suoꝝ: & de manu iherosolymorum eruā eū. Vbi ē iudicium tuū mors: aut ubi ē acule⁹ tuus? Idem alio loco. Viuificabit nos post biduū die t̄tio. Etiō Sibylla ip̄osituꝝ eē morti terminū dixit post biduū sōniū. καὶ θάνατος μοῖραν τελεσει τρίτον ἡμᾶρ ὑπνῶσασ. καὶ τότε ἀποφειμένων ἀναδείξασ εἰσφάσ ἡξει πρῶτος ἀνάσασ εἰς κλητοῖσ ἀρχὴν ὑποδείξασ. Idest & mortis fatū finiet trium dieꝝ somno suscepto: & tūc a mortuis regressus in lucē ueniet p̄m⁹ resurrectionis iitium ostendit. Vitā enī nobis acq̄siuit morte supata. Nulla igit sp̄s alia cōsequēdi imortalitatis homini dat: nisi crediderit i eū: & illā crucē portādā patiēdamq; suscep̄erint.

Cap. xx. Qd' p̄fecto in galileā dño post resurrectionem discipulis scripturaꝝ referauit arcana. Et quare lex uetus dicatur testamentum: nec potuerit itelligi ante mortem domini: & quod nouū testamentum ueteris adimpletio est: & quibus hoc ante p̄dictum sit testimoniis.

Rosfectus ergo in galileā noluit enī se iudeis ostendere: ne adduceret eos i poenitētiā: atq; ip̄ios referuaret. Discipulis iteꝝ congregatis scripturę sanctę litteras: idest prophetiarum arcana patefecit: quę añq̄ patereē perspici nullo modo poterant: quia ipsū passionēq; eius annunciabant. Iccirco Moyses: & idem ip̄i pphete legem quę iudeis data erat: testamentum uocant: quia nisi testator mortuus fuerit: nec confirmari testamentum p̄t: nec scribi quid in eo scriptū sit: q̄ clausū & obsignatū est. Itaq; nisi christus mortē suscepisset: ap̄ire testamētū: idest reuelari & itelligi mysteriū dei nō potuisset. Vex scriptura oīs in duo testamenta diuisa est. Illud quod aduētū dñi passionēq; antecessit: idest lex & pphete uetus dicitur. Ea uero quę post resurrectionem eius scripta sunt: nouū testamētū nominatur. Iudei ueteri utūf: nos

nouo: sed tamen diuersa non sunt: quia nouum ueteris adimpletio est: & in utroque idem testator est christus: qui pro nobis mortem suscepit: nos heredes eterni regni fecit: abdicato & exheredato populo iudeorum: sicut Hieremias prophetas testatur: cum loquitur talia. Ecce dies uenient dicit dominus: & consummabo domum israel: & domui iuda testamentum nouum non secundum testamentum: quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum: ut illos educerem e terra egypti: quia ipsi non perseverauerunt in testamento meo: & ego neglexi eos dicit dominus. Item alio loco similiter ait. Dereliqui domum meam: dimisi hereditatem meam in manu inimicorum eius: facta est mihi hereditas mea sicut leo in sylua: dedit super me uocem suam: ideo odiui eam cum sit hereditas eius celestis regnum: non utique ipsam hereditatem se occidisse dicit: sed heredes qui aduersus eum ingrati & ipsi extiterunt: facta est inquit hereditas mea mihi sicut leo: id est preda & deuoratio factus sum hereditibus meis: qui me immolauerunt sicut pecus: dedit super me uocem suam: id est sententiam aduersus me mortis crucisque dixerunt. Nam quod superius ait: consummaturum se domui iuda: testamentum nouum: ostendit ueteris illud testamentum quod per Moysen est datum non fuisse perfectum: id quod per christum dari haberet consummatum fore: domum autem iuda & israel non utique iudeos significat quos abdicauit: sed nos qui ab eo conuocati ex gentibus in illorum locum adoptionisque successimus: & appellamur filii iudeorum: quod declarat Sybilla cum dicit. *Ἰουδαίων μακάριον ἔθειον ἔννοσον ὄντων ἰώντων*: Idest iudeorum beatum diuinum genus celestium. Quod autem futurum esset id genus: Isaias docet apud quem presumus ad filium loquitur dicens. Ego dominus deus uocaui te ad iusticiam: & tenebo manum tuam: & confirmabo te: & dedi te in testamentum generis mei in lucem gentium aperire oculos cecorum: & producere ex uiculis alligatos: & de domo carceris sedentes in tenebris. Cum igitur nos antea tanquam ceci: & tanquam carcere stulticie inclusi sederemus in tenebris ignorantes deum & ueritatem illuminati ab eo sumus: qui nos testamento suo ad optauit: & liberatos uiculis malis atque in lucem sapientie productos in hereditatem regni celestis asciuit.

Cap. xxi. De ascensione domini: diuisione discipulorum ad nascens ecclesie fundamentum iaciendum & roborandum: & de miraculis eorum: & quo Petrus & Paulus romam uenientes: prophetauerunt regem in breui uenturum: qui Hierosolymam destrueret: & iudeos deleret: eodem modo quo postea contigit.

Rdinato uero discipulis suis euāgelio: ac noīs sui p̄dicatō
ne circūfudit se repēte nubes: eūq; ī cēlū sustulit quadrage
simo post passionē die: sicut Daniel fore ostēderat dicēs. Et ecce
ī nubib⁹ cēli ut fili⁹ hōis ueniēs usq; ad uetustū dieꝝ puenit. disci
puli uero p̄ puītias dispersi fūdāmēta ecclīe ubiq; posuerūt: faci
entes & ipi ī noīe magistri dei magna & pene īcredibilia miracu
la: q; descēdēs īstruxerat eos uirtute ac ptāte: qua posset noue an
nunciatiōis rō fūdari & cōfirmari: sed & futura aperuit illis oīa
q̄ Petrus & Paul⁹ q̄ romē p̄dicauerūt: & ea p̄dicatio ī memoriaꝝ
sc̄ripta p̄māsit: in qua cū m̄ta alia mira tūc etiā hoc futuꝝ eē di
xerūt: ut post breue tēpus īmitteret deus regem qui expugnaret
iudeos: & ciuitates eoꝝ solo adēquaret: ipos aut̄ fame sitiq; con
fectos obsideret: tū fore ut corporibus suoꝝ uescerent̄ & consu
merēt se iuicē. Postremo ut capti uenirēt ī manus hostiū: & ī con
spectu suo acerbissime cōiuges suas uexari cernerēt: uiolari ac p̄
stitui uirgines: diripi pueros: allidi paruulos: oīa deniq; igni fer
roq; uastari: captiuos in perpetuum terris suis exterminari: eo q̄
exultauerūt sup̄ amantissimū & p̄batissimū dei filiū. Itaq; post
illoꝝ obitū: cū eos Nero interemisset: iudeoꝝ nomē & gentem
Vespasianus extinxit: fecitq; oīa quē illi futura p̄dixerant.

Cap. xxii. Quod argumētis reuincēdi sūt qui diuinis detra
hunt sacramentis. Et quibus argumentis utantur infideles ut do
minicę incarnationis fidem euacuent.

Onfirmata sunt (ut opinor) q̄ falsa et īcredibilia putātur:
ab his quos uera cēlestiū litteraꝝ doctrina non imbuit: sed
tamen ut refellan̄ a nobis etiā illi q̄ nimīū non sine malo suo sa
piunt: rebusq; diuinis fidem detrahunt: argumētisq; illoꝝ coar
guimus errorem: ut tandē aliqñ peruideāt ita fieri oportuisse si
cut nos ostendimus factū. Et q̄q; apud bonos iudices satis habe
ant firmitatis uel testimonia sine argumētis: uel argumēta sine te
stimoniis: nos tamē non contenti alterutro sumus cū suppeditat
nobis utrūq;: ne cui peruerse ingenioso aut nō ītelligendi: aut cō
tra differendi locū relinquam⁹. Negant fieri potuisse: ut nature
immortali quicquā decederet. Negāt deniq; deo īdignum ut hō
fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret: ut passiōibus: ut do
lori: ut morti se ipse subīceret q̄si nō facile illi eēt: ut citra corpo
ris ībecillitatē se hoīb⁹ ostēderet: eosq; iusticiā doceret: si qdē id

uolebat maiori auctoritate: ut aiūt p̄fessi dei. Tūc. n. cūctos fuis
se p̄ceptis celestib⁹ parituros: si ad ea uirt⁹ ac ptās dei p̄cipientis
accederet. Cur igit̄ aiūt ad docēdos hōies nō ut de⁹ uenit! Cur se
tā humilē ibecillēq; cōstituit: ut ab hōib⁹ & cōtemni & pena affi
ci posset! Cur uim ab ibecill' et imortalib⁹ passus ē! Cur nō man⁹
hominū: aut uirtute repulit: aut diuinitate uitauit! Cur non maie
statē suā s̄b ip̄a saltē morte patefecit: s; ut iualid⁹ i iudiciū duct⁹
ē: ut nocēs dānat⁹: ut mortal' occifus! Refutabo hęc diligēter nec
quēq; patiar errare. Illa. n. magna & mirabili rōe sūt scā: q̄ q̄cūq;
p̄ceperit nō tm̄ mirari desinet deū ab hōib⁹ eē cruciatū: uey etiaz
facile p̄uidebit: ne deū q̄dē potuisse credi: si ea ip̄a q̄ arguit facta
non essent.

Ca. xxiiij. Quod p̄ceptoris moȳ uacillat auctoritas: si nō
facit ipse quod docet: sicut in philosophis patet: qui contra sua
p̄cepta uiuebant: sed xp̄us primo fecit quod postea docuit.

Vicūq; p̄cepta dat hōib⁹ ad uitā moreq; fingit alioy: q̄ro
debeat ne ip̄e facē q̄ p̄cepit an nō debeat! si nō fecerit soluta
p̄cepta sūt. Si. n. bona sūt q̄ p̄cipiūt: si uitā hominū i optio statu
collocāt: nō se debet ip̄e p̄ceptor a numero cētūq; hominū segre
gare iter quos habitat ip̄e. Et ip̄i eodē mō uiuēdū eē quo docet eē
uiuēdū: ne si aliē uixerit ip̄e p̄ceptis suis fidē detrabat leuiorēq;
doctrinā suā faciat: si re ip̄a resoluat qd' v̄bis nitat̄ astrigē. Vnuf
q; enī cū audit p̄cipiētē: nō uult sibi ip̄oni necessitatem parēdi
tāq; sibi ius libertatis adimat̄. Itaq; r̄nde doctōri h̄ mō: nō possū
facē q̄ iubes qm̄ sūt ip̄ossibilia: uetas me irasci: uetas cupē: uetas li
bidine cōmoueri: uetas dolorē aut mortē timē: s; h̄ adeo coīna
turā ē: ut his affectib⁹ aīalia uniuersa s̄biēcta sūt: ul' si adeo putas
repugnari posse naturē: & tu ip̄e q̄ p̄cipis fac ut sciā fieri posse.
Cū aut̄ ip̄e nō facias: q̄ i solētia ē: ut hōi libero ip̄onē uelis leges: q;
bus ip̄e nō pareas! Prius disce q̄ doces: & añq; mores alioy corri
gas tuos corrige. Quis negat iustā eē hāc respōsionē: q̄netiā si in
cōtēptū ueniet huiusmodi doctōr: & eludeē uicissim q̄ uidebit̄
& ip̄e deludē! Quid ḡ faciet & ille p̄ceptor: si hęc fuerint oppo
sita: q̄uo adimet excusationē cōtumacib⁹: nisi ut p̄sentib⁹ factis do
ceat possibilia se docere! Vñ euenit ut philosophoy p̄ceptis nul
lus obtēperet: hōies. n. malūt exēpla q̄ v̄ba: q̄ loq; facile ē: p̄stare
difficile. Vtinā quidē tā multi bene facerent: q̄ multi loquuntur

bene: sed qui præcipiunt nec faciunt: abest ab his fides: & si homines fuerint cōtēnunt ut leues: si deus opponet ei fragilitatis hūanę excusatio supest: ut factis uerba firmēt: qđ & philosophi faciē neq̄unt. Itaq; cū ipi p̄ceptores uicā affectib⁹: quos uici p̄dicāt oportere neminē possūt ad uirtutē quā p̄dicāt falso erudire. Ob eāq; cām putāt neminē adhuc p̄fectū eē sapiētē. i. i quo sūmę doctrinę ac sciētę sūma uirt⁹ & p̄fecta iusticia cōfēserit: qđ qđē uerum fuit. Nemo. n. post mūdū cōditū tal' extitit nisi christ⁹: qđ & uerbo sapiētā tradidit: & doctrinā p̄senti uirtute firmavit.

Cap. xxiiii. Quod celestem doctorē p̄fectū esse oporteat: et quare p̄fectus esse non possit sine corporis assumptione mortalis

Ge nunc consideremus an doctor e celo missus possit nō eē p̄fect⁹: nōdū de hoc loquor quē uenisse a deo negant. Fīgamus aliquē e celo eē mittēdū: qui uitā hominū rudimentis uirtutis instituat: & ad iusticiā formet. Nemini dubium potest esse quin is doctor qui celitus mittit: tā sciētia sit reꝝ omniū q̄ uirtute p̄fect⁹: ne nihil inter celeste terrenūq; differat. Nā i homine interna & propria doctrina eē nullo pacto pōt: nec enim mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut cōp̄bendere p̄ se pōt: aut cape ueritatē nisi aliū de doceat: & si maxie possit summā tñ uirtutē cape nequeat: & ab oib⁹ uiciis resistere: quorū materia in uisceribus continetur. Eo fit ut terrenus doctor p̄fectus esse non possit. At uero celestis cui sciētā diuinitas: uirtutem immortalitas tribuit: in docēdo quoq; sicut i ceteris p̄fect⁹ & cōsūmat⁹ sit necesse ē. At id omnino fieri nō pōt: nisi mortale corpus sibi assumat. Cur aut fieri nō possit: rō clara est. Nā si ad homines ueniat ut deus: ut omittā qđ mortales oculi claritate; maiestatis ei⁹ conspicere ac sustinere nō possēt: ipse certe deus uirtutē docere nō poterit: quia expers corporis nō faciet qđ docebit: ac p̄ hoc doctrina eius p̄fecta nō erit. Alioqn si uirt⁹ summa est dolorem patiēter p̄ iusticia officioq; p̄ferre: si uirt⁹ ē mortē ipā; et itētātā nō metuere: & illatā fortiter sustinē. Debet ergo doctor ille p̄fectus & docere ista p̄cipiēdo: & cōfirmare faciendo: qđ qui dat p̄cepta uiuēdi amputare debet omniū excusationū uias: ut i ponat hominib⁹ parēdi necessitatē nō aliqua uis: sed pudore: & tamen libertatem relinquat: ut & p̄miū sit cōstitutū parētib⁹: qđ poterāt nō parere si uellent. Quō ergo poterit amputari

excusatio: nisi ut qui docet faciat que docet: & sit quasi prius & manu porrigat secuturo: quemadmodum potest facere qui docet: si non sit ei filius quem docet: Nam si nulli subiectus sit passioni: potest ei docenti homo sic respondere. Volo eadem non peccare: sed uincor. Indutus sum enim carne fragili & ibecilla: hec est que irascitur: que concupiscit: que docet: que mori timet. Itaque ducor inuitus & pecco: non quia uolo sed quia cogor. Sentio me etiam ipse peccare: sed necessitas fragilitatis impellit: cui repugnare non possum. Quid ad hec respondebit preceptor ille iusticie? qui modo confutabit ac redarguet hominem qui delictis suis excusatione carnis ostendet: nisi & ipse carne fuerit indutus: ut ostendat etiam carnem posse capere uirtutem. Cōtumacia enim redargui non potest: nisi exemplo: nam habere non possunt que doceas firmitatem nisi ea prior feceris: quia natura hominum prius in uicia uideri uult: non modo cum uenia: sed etiam cum ratione peccare. Oportet magistrum doctoremque uirtutis homini simillimum fieri: ut uincendo peccatum doceat hominem uinci ab eo posse peccatum: si uero sit immortalis: exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constantis aliquis ac dicet. Tu quidem non peccas: quia liber es ab hoc corpore: non concupiscis: quia immortalis nihil est necessarium: nihil uero multis rebus opus est: ut tuear hanc uitam. Mortem non times: quia in te ualere non potest. Dolorē contemnis: quia nullam uim pati potes. At ego mortalium utrumque timeo: quia cruciatibus mihi grauissimos inferunt: quos tolerare infirmitas carnis non potest. Doctor itaque uirtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre: ne quod peccat necessitati potius ascribit quam culpe sue. Ergo ut perfectus esse possit: nihil ei debet opponi ab eo qui docendus est: ut si forte dixerit impossibilia precipis. Respondeat ecce ipse facio: ego carne indutus sum cuius est peccare proprium: at ego eadem carnem gero: & tamen peccatum in me non dominatur. Mibi opes contemnerē difficile est: quia uiui aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est: & tamen pugno contra omnem uoluptatem. Non possum pro iusticia nec dolorē ferre nec mortem: quia fragilis sum. Ecce & in me dolor ac mors habet potestatem: & ea ipsa que times uico: ut uictorem te faciam doloris ac mortis. Prior uado pro ea que sustineri non posse pretendis: si precipietem sequi non potes sequere antecedentem. Sublata huiusmodi omnis excusatio est: & fateri hominem necesse est sua culpa iniustum esse: qui doctorem uirtutis & eundem ducem non sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor: quia dux esse mortalium potest quam immortalis: quia patientiam docere non potest: quia subiectus

passionibus non ē. Nec h̄ tñ eo p̄tinet ut hoīem deo p̄ferā: sed ut ostēdā neq; hoīem p̄fecta doctrina eē nō posse: nisi sit idē deus: ut auctoritate celesti necessitatē parēdi hoīb⁹ iponat. Neq; deus nisi mortali corpore iduat: ut p̄cepta sua factis adimplēdo ceteros parēdi necessitate cōstrigat. Ligdo ḡ appet eū q̄ uite dux & iusticię sit magister: corporalē eē oportē: nec aliū fieri posse ut sit illi⁹ plena & p̄fecta doctrina: nisi habeat radicē & fūdamētū stabilisq; apud hoīes ac fixa p̄maneat. Ip̄m autē s̄bire carnis ac corporis ibecillitatē: uirtutēq; ī se recipere doctoris: ut eā sil' & v̄bis' doceat & factis. Itē s̄biectū eē mortī & passionib⁹ cūctis: qm̄ & in passione tolerāda: et ī morte s̄beūda uirtutis officia uersāt. Que oīa (ut dixi) cōsūmat⁹ doctor p̄ferre debet: ut doceat posse p̄ferri

Cap. xxv. Quod christus licet mortalitatē nostrā sūperit: nō tñ nat⁹ est ut alii homines: sed ex carne uirginis: & quare cum immunis eēt a culpa: sponte subierit poenā.

Is cant igit̄ homines & intelligant: quare deus summus cuius legatū ac nunciū suū mitteret ad erudiendā p̄ceptis iusticię suę īmortalitatē: mortali uoluerit eū carne indui & cruce affigi & morte mulctari. Nā cū iusticia nulla esset in terra: doctores misit quasi uiuā legē: ut nomē ac templū nouū conderet: ut uerū ac piū cultū p̄ omnē terrā uerbis et exemplo seminare: sed tamē ut certū esset a deo missū: nō ita illū nasci oportuit: sicut homo nascit̄ ex mortali utroq; cōcretus: sed ut appareret illū etiā in homine esse celestē creatus ē sine opa genitoris. Habebat. n. spūale; p̄rem deū: & sicut p̄r spūs ei⁹ de⁹ sine matre: ita mater corporis eius uirgo sine patre fuit. Igit̄ de⁹ & homo: inter deū atq; hominē medius constitutus. Vnde illū gr̄eci μεσότην uocant: ut hominē p̄ducere ad deū posset: id est ad immortalitatē: q̄a si deus tantū fuisset (ut sup̄ius dictū est) exempla uirtutis homini p̄bere nō posset: si homo tantū nō posset hoīes ad iusticiā cogere nisi auctoritas ac uirt⁹ hoīe maior accederet. Etenī cū constet homo ex carne & spiritu: & oporteat spiritū iusticię opibus emereri ut fiat etern⁹. Caro quoniā terrena ē ideoq; mortal: copulatum sibi spiritū trahit secū: & ab īmortalitate ducit ad mortē. Ergo spūs carnis expers dux eē hōi ad īmortalitatē nullo pacto poterit: qm̄ caro īpedit spiritū quo min⁹ deū sequat̄. Est enī fragilis & subiecta peccato. Peccatum autem pabulum mortis est. Itaque iccirco

mediator aduenit: id est deus in carne: ut caro eū sequi posset: & eriperet morti hoīem cui⁹ ē dominatio in carne: iō carne se iduit: ut desiderijs carnis edomitis doceret non necessitatis eē peccare: sed ppositi ac uolūtatis. Vna enim nobis & magna & p̄cipua cū carne luctatio est: cui⁹ infinite cupiditates premunt animam: nec dñm retinere patiūtur: sed eam uoluptatib⁹ & illecebris sua uib⁹ mācipatā morte afficiūt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus: deus nobis uiam supandę carnis: & aperuit & oñdit. Quę uirtus p̄fecta & oībus numeris absoluta coronā uicentib⁹: & mercedē expetendę nobis imortalitatis imp̄tit.

Cap. xxvi. De mysterio dominicę crucis: & uirtute et significatione eorum: quę christus gessit aut ptulit. Et quō p̄figurat⁹ sit in immolatione agni legalis.

Ixi de hūanitate & fragilitate & passione: cur hęc deus subire maluerit: nūc ipsi⁹ crucis rō reddēda ē & uis enarrāda: qđ iūmus p̄ a p̄ncipio disposuerit: & quēadmodū cūcta q̄ gesta sunt ordinauerit: nō tātū diuinatō p̄phetaꝝ: q̄ in christū uera p̄cessit: s; etiā rō ipsi⁹ passionis docet. Quęcūq; enī passus ē non fuerūt inania: s; habuerūt figurā & significātiā magnā: sicut etiā diuina illa opera q̄ fecit: quoꝝ uis & ptās ualebat qđ ē p̄sens: sed declarabat aliqd ī futuꝝ. Apuit cęcoꝝ oculos uirt⁹ cęlestis: & lucem nō uidētib⁹ reddidit. Et h̄ facto significauit fore: ut conuersus ad gētes q̄ deū nesciebāt īsipiētiū pectora illuminaret luce sapientię: & ad ueritatē cōtēplādā oculos cordis aperiret. Vere. n. cęci sūt q̄ cęlestia nō uidētes: & tenebris ignorantię circūfusi: terrena & fragilia uenerant. Patefecit aures surdoꝝ. Nō utiq; hactenus uis illa cęlestis operata ē: sed declarabat breui fore: ut q̄ erant ueritatis expertes: & audirēt & itelligerēt diuinas dei uoces. Vere enī surdos dixeris: q̄ cęlestia & uera faciēda nō audiūt: mutoꝝ linguas in eloquiū soluit. Admirabilis etiā cū fieret potentia: sed inerat huic uirtuti alia significatio quę ostenderet mox futurū: ut rerum cęlestium nuper ignari percepta sapientię disciplina de deo & ueritate dislererēt. Nā q̄ rōem diuinitatis ignorat: is uere elīguis & mut⁹ ē: s; sit omniū disertissim⁹. Lígua. n. cū ueꝝ loq̄ cęperit. i. uirtutē maiestatēq; dei singularis itēptari: tū demū officio naturę suę fūgit: q̄ diu aut falsa loqtur: ī usu suo non est: & ideo infans sit necesse ē: q̄ diuina p̄loqui nō potest. Pedes quoq;

claudoy ad officiū gradiendi reformauit. Laudabil' diuini opis fortitudo: s; figura id cōtinebat qd' cohibitis errorib' uite secularis ac deue it ueritatis aperiēt: p qd' graderēt hoies ad dei grā; cōsequēdā. Is. n. uere claud' existimād' ē: q caligine ac tenebris i sapiētē implicat': & quo tēdat ignar': offētibilib' & caducis gres fib' p uiā mortis icedit. Itē labes & maculas ignatoꝝ corpoꝝ repugnauit. Nō exigua imortal' potētē opa: ueꝝ id p̄tendebat hęc uis q̄ peccatoꝝ labib' ac uicioꝝ macul' ignatos: doctrina ei' purificatura eēt eruditōe iusticię: leprosi. n. atq; elephānici debēt haberi: quos uel ifinitę cupiditates ad scelera: uel ifatiabiles uoluptates ad flagitia cōpellūt: & dedecoꝝ macul' iustos labe afficiūt sēpiēna. Iacētia mortuoꝝ corpa erexit: eosq; noib' pprijs iclamatos a morte reuocauit. Quid cōgruenti' deo? Quid miraculo digni' omniū seculoꝝ: q̄ decursā uitā resignasse: cōpletisq; hominū tēporib' tēpora abiēcisse ppetua: arcana mortis reuelasse? S; hęc in enarrabil' potestas imago uirtutis maioris fuit: quę demonstrabat tantam uim habiturā esse doctrinā suā: ut gentes in orbe toto q̄ aliene a deo lbiēctę morti fuerūt: cognitione ueri luminis animatę ad immortalitatis p̄mia peruenirent. Eos enī recte mortuos existimaueris: qui datorem uite deū nesciētes: atq; animas suas a celo in terrā deprimētes in laqueos eterne mortis icurrūt. Quę igit cū faciebat i p̄sens imagines erāt futuroꝝ: q̄ ille s; affectisq; corporibus exhibebat ea spūaliū figurā gerebat: ut i p̄senti uirtutis nobis terrene opa monstraret: & in futuroꝝ ptātem suę celestis maiestatis ostenderet. Ergo sicut opa ei' significantiā quoq; maioris potestatis habuerūt: ita etiam passio nō simplex nec supua cūa nec fortuita p̄cessit: s; ut illa q̄ fecit magnā uirtutē ac ptātem doctrine ei' significabāt: sic ea quę passus est odio futuram esse sapientiam nunciabant. Aceti enim potus ac fellis cibus acerbitates & amaritudines in hac uita sectatoribus ueritatis pollicebat. Et q̄q; passio ipsa acerbā & amara specimē nobis futurorum tormentoꝝ dabat: quę morātib' nobis i hoc seculo uirtus ipsa pponit: tñ illiusmōi cibus & potus i os doctoris nostri ueniens: p̄ssuram nobis laboꝝ ac miseriaꝝ p̄beat exēplum. Quę omnia tolerari ac p̄peti necesse est eos qui ueritatē sequūt: quoniam ueritas est acerbā & inuisa oib': q̄ ueritatis exptes uitā suā mortiferis uoluptatibus dederūt. Nā corona spinea capiti eius ip̄posita id decla

rabat forte: ut diuinā sibi plebē de nocētib⁹ cōgregaret. Corona
enī dicit circūstans ī orbe popul⁹. Nos autē q̄ añ cognitionē dei
fui⁹ iusti spine: idest mali & nocētes eram⁹ ignorātes qd esset
bonū: & a iusticię notione atq; operibus alięni: oīa icelere ac li-
bidine polluebam⁹. Plecti uero ex dumis & sētib⁹ sanctū dei ca-
put cingim⁹: q̄ cōuocati ab ip̄o circūfusi undiq; ad eū magistro
et doctori deo assistim⁹: regēq; illū mūdi et oīum uiuētū dñm
coronam⁹. Qd uero ad crucē spectat magna ī ea uis ac rō ē: quā
nūc conabor oñdere. De⁹ nāq; (sicut sup̄ expo sui) cū statuisset
hoīem liberare: magistꝝ uirtutis legauit ī terrā: q̄ & p̄ceptis salu-
tarib⁹ formaret hoīes ad inocētiā: & opib⁹ factūq; p̄sētib⁹ iusti-
cię uia pāderet: qua gradiēs hō & doctorē suū sequēs: ad uitam
eternā pueniret. Is igitē corporatus est & ueste carnis indutus: ut
homini ad quē docēdū uenerat: uirtutis & exempla & icitamēta
prēberet. Sed cum ī oīb⁹ uite officijs iusticię specimē prēbuisset
ut doloris quoq; patientiā mortisq; cōtēptū: q̄b⁹ p̄fecta & cōsū-
mata sit uirt⁹ traderet hoī: uenit ī manus impię nationis: cum &
uitare potuisset scientia futuri quā gerebat: & repellē eadem uir-
tute q̄ mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciat⁹ ac uerbera & spi-
nas. Postremo etiā mortē suscipere nō recusauit: ut homo illo du-
ce subactā & catenatā mortē cū suis terroribus triūpharet. Cur
autē sūmus pater id potissimū gen⁹ mortis elegerit: q̄ affici eum
fineret: hęc rō est. Dicat enī fortasse aliq;: cur si deus fuit & mori
uoluit: non salte; aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur
potissimum cruce? Cur infami genere supplicij: quod etiam ho-
mini libero quāuis nocēti uideat̄ indignū? Primū q̄ is q̄ humil⁹
aduenerat: & humilib⁹ & īfirmis opē ferret: & ī oīb⁹ spem salu-
tis ostenderet: eo genere afficiendus fuit: quo hūiles et infirmi so-
lent: ne q̄s eēt omnino: q̄ eū nō posset imitari. Deinde ut integrū
corpus eius seruaretur: quem die tertio resurgere ab inferis oportebat.
Nec hoc cuiq; ignorādum est: quod ipse ante de sua passio-
ne prēdicās: etiā id notū fecerit habere se potestātē cum uellet de-
ponēdi spiritū et resumēdi. Suffixus itaq; cū spiritū spōte depo-
suerat: necessarium carnifices nō putauerūt ossa eius suffringere:
sicut mos eoꝝ ferebat: sed tātūmō lat⁹ ei⁹ p̄forauerunt: sicut inte-
grū corpus patibulo detractū est: & sepulchro diligēter iclusuꝝ.
Que omnia iccirco facta sunt: ne lēsum ac diminutū corpus ad

resurgendū inbabile redderet. Illa quoq; p̄cipua fuit cā: cur de
us crucē maluerit q̄ illa exaltari eū fuit neceſſe: & omnibus genti
bus paſſionem dei notefcere. Na; quoniā is q̄ patibulo ſui p̄dit
& conſpicuus eſt omnib⁹ & ceteris altior: crux potius electa eſt:
que ſignificaret illū tā cōſpicuū tā ſublimē futuꝝ: & ad eum co
gnoſcendum pariter & colendum cunctę nationes: ex oī orbe cō
currerēt. Deniq; nulla gens tam inhumana eſt: nulla regio tam re
mota: cui aut paſſio eius aut ſblimitas maieltatis ignota ſit. Extē
dit ergo in paſſione manus ſuas orbēq; dimēſus eſt: ut iam tūc
oſtenderet ab ortu ſolis uſq; ad occaſū: magnū populu; ex oīb⁹
linguis & tribubus cōgregatū ſub alas ſuas eē uenturū: & ſignu;
illud maximū atq; ſublime frōtibus ſuis ſuſceptuꝝ. Cuius rei fi
gurā iudei etiā nunc exhibent: cum limina ſua de cruore agni no
tant. Deus enī p̄cuſſurus egyptios: ut ab ea plaga īmunes faceret
hebreos: p̄ceperat his ut agnū candidū ſine macula īmolarēt: ac
ſignū liminib⁹ ſuis de ſanguine ei⁹ īponerēt. Itaq; cū egyptiorū
primogenita una nocte interiſſent: hebrei ſoli ſigno ſanguis tuti
fuerūt: nō quia cruor pecudis tātam in ſe uim haberet: ut hōibus
ſaluti eſſet: ſed imago fuit rez futurarū. Nam agnus candid⁹ ſi
ne macula chriſtus fuit: id eſt innocēs & iuſtus & ſanct⁹: q̄ ab hiſ
dem iudeis īmolat⁹ ſaluti eſt omnib⁹ qui ſignis ſanguinis: id eſt
crucis qua ſanguinē fudit ſua in fronte cōſcripſerūt. Frons enim
ſūmū limē eſt hominis: & lignū ſāguine delibutū crucis ſignifi
catio ē. Deniq; īmolatō pecudis ab hiſ ipſis q̄ faciūt paſcha noiā
ἀπό τοῦ παſχειν: quia paſſionis eſt figura quam deus p̄ſcius
futuroꝝ tradidit p̄ Moysen populo ſuo celebrandam: ſed tamen
figura ualuit in p̄ſenti ad depellendū piculū: ut appareat quātum
ueritas ipſa ualitura ſit ad plebē dei p̄tegendā in extrema totius
orbis neceſſitate. Quomodo aut uel in qua plaga tuti hoīes ſint
futuri: q̄ ſignu; h⁹ ueri & diuini ſanguinis in ſūmo corporis ſui
notauerunt: in nouiſſimo libro docebo.

Ca. xxvii. De potētia ſigni crucis: q̄te efficacię ſit īuocatō no
minis crucifixi. Et q̄tū a dēmoniis timeat ſignū crucis.

Vnc ſatis ē de hui⁹ ſigni potētia: q̄tū ualeat exponere q̄to
terrori ſit dēmonibus hoc ſignū: ſciet q̄ uiderit quatenus
adiurati p̄ chriſtū de corporib⁹ q̄ obſederūt fugiant. Nam ſicut
ipſe cū inter hoīes ageret: uniuerſos dēmones uerbo fugabat: ho
minūq; mētes emotas & malis icurſib⁹ furiatas: ī ſenſus p̄ſtinos

reponerat. Ita nūc sectatores ei⁹ eisdē spūs inqñatos de homini-
bus & noīe magistri sui & signo passiōis excludūt. Cuius rei nō
difficil' ē pbatō. Nā cū dijs suis imolāt si assistat aliq̄s signatam
frōtē gerēs: sacra nullo mō litāt: nec rñsa pōt cōsult⁹ reddē uates:
Et hęc sepe cā p̄cipua iusticiā p̄seqñdi mal' regib⁹ fuit. Cū .n. qui
dā ministroꝝ n̄ri sacrificātib⁹ dñis assisterēt iposito frōtibus si-
gno: deos illoꝝ fugauerūt: ne possēt ī uiscerib⁹ hostiaꝝ futura de-
p̄gere. Qd' cū itelligerēt aruspices istigātib⁹ hisdē dēmonib⁹ q̄
bus p̄secrarāt cōquerētes p̄phanos hoīes sacris iterefle: adegerūt
p̄ncipes ipsos in furorē ut expugnarēt dei tēplum: seq̄ uero sacri-
legio cōtaminaret: qd' grauissimis p̄sequentiu poenis expiaretur
Nec tamē ex hoc ipō cēci homines itelligere possunt: aut hāc esse
uerā religionē: cui ad uincēduꝝ tāta uis inest: aut illā falsā quę sb̄-
sistere aut cōgredi nō pōt: sed aiunt hoc deos nō metu ueꝝ odio
facere: quasi quis q̄ possit odisse nisi eum q̄ aut noceat: aut possit
nocere: immo uero congruens maiestati fuit: ut eos quos oderāt
p̄sentibus poenis afficerent poti⁹ q̄ fugarent. Sed quoniaꝝ neq̄
accedere ad eos possunt in quibus cēlestem notam uiderint: nec
his nocere quos signum imortale munierit tāq̄ inexpugnabilis
murus laceflūt eos p̄ homines & manib⁹ p̄sequūt alienis: quos
p̄fecto si eē cōfiteē uicimus. Necessē ē hāc eē uerā religionē: quę
& rationem dēmonuꝝ nouit: & astutiā itelligit: & uim retūdit:
& eos spiritualibus armis domitos ac sb̄actos cedere sibi cogit.
Si negāt testimonijs poetaꝝ ac philosophoꝝ refellēt. Qd' si eē &
malos eē ificias nō eūt: qd' sup̄est nisi ut alios eē dicāt deos alios
dēmones! Exponāt igit̄ nobis differētiā generis utriusq̄: ut scia-
mus qd' colēdū: qd' execrādū sit. Habeāt ne it̄er se aliqd' cōfortiū
an uero inimici sint! Si sunt aliq̄ necessitudīe copulati: quatenus
eos discernemus! Aut quomō utriusq̄ generis honorē cultumq̄
miscbimus! Si autē sunt inimici: aut dēmones deos nō timent:
aut diꝝ dēmones fugare nō possūt! Ecce aliq̄ instinctu dēmonis
percitus dementię effert: insanit: ducamus istum ī Iouis optimi
maximi templū: uel qa sanare homines Iupiter nescit in Aescula-
piꝝ uel Apollinis fanū iubeat utriuslibet sacerdos dei sui nomīe:
ut nocens ille spiritus excedat ex hoīe: nullo id pacto fieri pōt.
Quę igit̄ deoꝝ uis ē: si sb̄iectos sibi dēmones nō habēt! At uero
iudē dēmones adiurati p̄ nomē ueri dei p̄tin⁹ fugiūt. Quę ratio

est ut christū timeant: Iouē autē nō timeant: nisi q̄ idem sunt de-
mones quos uulgus deos eē opinat̄. Deniq; si cōstituat̄ ī medio:
& is quē cōstat icursum demonis p̄peti et delphici Apollinis ua-
tes: eodē mō dei nomē horrebūt: & tā celerit̄ excedet de suo uate
Apollo: q̄ ex hōie spūs ille demonic⁹: & adiurato fugatoq; deo
suo uates ī p̄petuū cōticescet. Ergo idē sūt demones quos fatenē
execrādos eē iidē dū qb⁹ supplicāt. Si nobis credēdum eē nō pu-
tant: credāt Homero: q̄ sūmū illū Iouē demonibus aggregauit:
sed & aliis poetis ac p̄bis q̄ eosdem mō demonas mō deos nūcu-
pāt: quoꝝ alterꝝ ueꝝ alterꝝ falsū ē. Illi enī neq;ssimi spūs ubi adiu-
ratur: ibi se demonas cōfitē: ubi colūt: ibi se deos mētiūt: ut er-
rores hōib⁹ imittāt: & auocēt a dei ueri notione: p̄ quā solā pōt
mors ęterna uitari. Iidē sūt q̄ deiciēdi hōis cām uarios sibi cult⁹
p̄uersa religione p̄ diuersa regionū cōdiderūt: mētītis tm̄ assum-
ptisq; noib⁹ ut fallerēt. Nā q̄ diuinitatē p̄ seipos affectare nō po-
terāt: ascuerūt sibi noīa potētū regū: s̄b quoꝝ titul⁹ honores si-
bi deoꝝ uēdicarēt. Qui error discuti pōt: & ī lucē ueritatis p̄tra-
hi. Nā si qs̄ studet alti⁹ iqrere: cōgreget eos qb⁹ pitia ē ciere ab in-
feris aīas. Euocēt Iouē Neptunū Vulcanū Mercuriū Apollinē: pa-
trēq; omniū Saturnū. Rñdebūt ab īferis oēs: et īterrogati loquē-
tur: & de se & de deo fatebūt. Post hęc euocēt christū nō aderit
nō appebit: q̄ nō ampli⁹ q̄ biduo apud inferos fuit. Quid hac p̄-
batione certius proferri pōt: Ego uero non dubito quin ad ueri-
tatem Trismegystus hanc aliqua ratione pueniret: q̄ de deo p̄e
oīa & de filio locut⁹ ē multa q̄ diuinis cōtinēt arcanis.

Capitulum. xxviii. De uera & singulari religione: & unde
dicat̄ religio: uel secūdum Ciceronem uel alios.

Vē cū ita se habeāt (ut ostendim⁹) apparet nullā aliā spem
uite homini eē p̄positā: nisi ut abiectis uanitatib⁹ & erro-
re miserabili deū cognoscat: & deo seruiat: nisi huic tēpali renū-
ciet uite: ac se rudimētis iusticie ad cultū uere religionis īstituat.
Hac enī cōditiōe gignimur: ut generati nos deo iusta & debita
obsequia p̄beamus: hūc solum nouerim⁹ hūc sequamur. Hoc
uinculo pietatis obstricti deo & religati sumus: unde ip̄a religio
nomē accepit: nō (ut Cicero īterpretatus est) a religando: q̄ ī libro
de natura deoꝝ secūdo dicit ita. Nō. n. p̄bi solum: uerum etiam
maiores nostri superstitione; a religione sepauerūt. Nā q̄ totos

dies precabant & imolabant: ut sui sibi filij supstitutes essent: superstitiosi sunt appellati. Qui autem omnia quae ad cultum deorum pertinerent retractaret: & tanquam relegeret hi dicti sunt religiosi ex relegendo: tanquam eligendo eligentes: & ex diligendo diligentes: & ex intelligendo intelligentes. His. n. omnibus inest uis legendi eadem quae in religioso: ita factum est in superstitioso a religioso: alterius uicium nomen: alterius laudis. Haec interpretatio quam ipta sit: ex re ipsa licet noscere. Nam si in hisdem diebus colendis: & religio & superstitio uersat: exigua uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affert causae: cur precari pro salute filiorum semel religiosi & idem decies facere superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimum est: quanto magis sepius? Si hora prima: ergo & tota die. Si una hostia placabilis: placabiliores utique hostiae plurimae: quia multiplicata obsequia merentur potius quam offendunt. Non enim nobis odiosi uidentur hi famuli: qui assidui ac frequentes ad obsequium fuerint: sed magis cari. Cur igitur sic in culpa & nomen reprehensibile accipiat: quod aut filios suos magis diligit: aut deos satis honorat? Laudet autem qui minus. Quod argumentum etiam e contrario ualeat. Si enim totus dies precari & immolare criminis est: ergo et semel? Si superstitutes filios sibi de optare uiciosum est: superstitiosus est igitur ille qui raro id optauerit? Aut cur uicii nomen sit ex eo tractum: quo nihil honestius: nihil iustius optari potest? Nam quod ait religiosos a religendo appellatos: qui retractent ea diligenter quae ad cultum deorum pertineant: cur illi qui hoc sepe in die faciunt: religiosorum nomen amittant: cum multo utique diligentius ex assiduitate ipsa religant ea quibus dii coluntur? Quid ergo est? Nimirum religio ueri cultus: superstitio falsi. Et omnino quod colas interest: non quemadmodum colas: aut quod preceris. Sed quod religiosos deorum cultores se putant cum sint superstitiosi: nec religionem possunt a superstitione discernere: nec significatiam nominum exprime. Diximus nomen religionis a uinculo pietatis esse deductum: quod hominem sibi deo religauerit & pietate constrinxerit: quod nos seruire ei ut domino: & obsequi ut patri necesse est. Eo melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est: quod ait religionum se nodos soluere. Superstitiosi autem uocantur: non quod filios suos superstitutes optant. Omnes enim optamus: sed aut hi qui superstitum memoriam defunctorum colunt: aut qui parentibus suis superstitibus colebant imagines eorum domi tanquam deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebant: ut in deorum uicem mortuos honorarent: quos ex

hominibus in celū receptos putabāt: hos supstitiosos uocabant. Eos uero qui publicos & antiquos deos colerent: religiosos nominabāt. Vñ Virgili⁹. Vana supstitio ueteryq; ignara deoy. S; cum ueteres quoq; deos inueniamus eodem mō consecratos esse post obitum: supstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt. Nos aut̄ unū deū religiosi qui uni & uero deo supplicamus.

Cap. xxix. De unitate patris & filii: ut liqueat quō unius dei possūt eē cultores q̄ duos colūt: altey patrē altey filiū: patrē immortalem: filiū mortalem: de quo superius dictum est.

Orta sse querat aliquis: quomō cum deum nos unū colere dicamus: duos tamen asseueremus deū patrē & deū filiū: que asseueratio plerōq; in maximum impedit errorem. Quib⁹ cū pbabilia uideātur esse que dicimus in hoc uno labare nos arbitrant: qd̄ & altey & mortalē deū fateamur. De mortalitate iam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus deū patrē & deum filium: non diuersum dicimus: nec utrūq; secernimus: q̄ nec pater sine filio eē potest: nec filius a patre secerni: siqdem nec pater sine filio nuncupari: nec fili⁹ potest sine patre generari. Cū igit̄ & pater filiū faciat & filius patrem: una utriusque mens: unus spūs: una substantia ē: sed ille quasi exuberans fons ē: hic tāq; defluens ex eo riuus: ille tāq; sol: hic tanq; radius ex sole porrectus: qui quoniam summo patri & fidelis & carus est: nō separatur sicut nec riuus a fonte: nec radius a sole: q̄ & aqua fontis in riuo est: & solis lumē ī radio: eque nec uox ab ore seiungi: nec uirt⁹ aut manus a corpore diuelli pōt. Cū igit̄ a pphetis idē manus dei & uirtus & sermo dicat: utiq; nulla discretio ē: q̄ & lingua sermonis ministra est: & manus in qua est uirtus: indiuidue sunt corporis portiones. Propriore exēplo uti libet. Cū quis habet filiū quem unice diligit: qui tamē sit ī domo & ī manu patris: licet ei nomē dñi ptātemq; cōcedat: ciuili tñ iure & dom⁹ una & unus dominus noīat. Sic hic mūdus una dei dom⁹: & fili⁹ & pater: q̄ unanimes incolūt mūdū deus unus: q̄ & unus est tāq; duo: & duo tāq; unus. Neq; id miy cū & fili⁹ sit in patre: q̄ pater diligit filium: & pater in filio: quia uoluntati patris fideliter paret: nec unq; faciat aut fecerit: nisi quod pater aut uoluit aut iussit. Deniq; unum deum esse tam patrem q̄ filiū: Isaias in illo exēplo quod superi⁹

posuimus ostendit cū diceret. Adorabūt te & in te p̄cabūt: quoniam in te de⁹ ē: & nō ē ali⁹ de⁹ p̄ter te. Sed & alio loco similiter ait. Sic dicit dñs de⁹ rex israhel & q̄ eruit eū de⁹ etern⁹: ego p̄m⁹ & ego nouissim⁹: & p̄ter me nemo ē de⁹. Cū duas p̄sonas p̄posuisset dei regis. i. christi: & dei p̄ris q̄ eū post passionē ab israhel excitauit: sicut ostēdisse dixim⁹ Osee p̄phetā q̄ ait. Et de manu īferoꝝ eruā eū: tñ ad utrāq; p̄sonā referēs itulit: & p̄ter me nō est deus: cū posset dicere p̄ter nos: sed fas nō erat plurali numero separationē tantę necessitudinis fieri. Vnus est enī; solus liber deus summus carens origine: quia ipse est origo rerum: & in eo est simul & filius & omnia continent. Quapropter cū mens & uoluntas alterius ī altero sit: uel poti⁹ in utroq; una merito un⁹ de⁹ uterq; appellat: q̄ q̄cqd ē in patre ad filium transtulit: & q̄cquid est in filio a patre descēdit. Non potest igitur ille summus ac singularis deus nisi per filium coli: qui solum patrem se colere putat: sicut filium non colit: ita ne patrem quidem colit. Qui autē; filiū suscipit & nomē eius gerit: is uere cū filio simul & patrem colit: quoniā legatus & nuncius & sacerdos summi patris ē fili⁹. Hic tēpli maximi ianua est: hic lucis uia: hic dux salutis: hic ostium uitę.

Cap. xxx. De hēredibus quas non modo p̄phete: sed etiā christus & apostoli p̄dixerunt emerfuras eē uitādas. Et q̄ illa sola ecclesia catholica ē & uera: in qua ē cōfessio & medicina peccatoꝝ p̄ poenitentiam et fidei sacramenta.

Ed quoniā multę hēreses extiterūt: & instinctibus demonum populus dei scissus est: determināda est nobis breuiter ueritas: ac in suo proprio domicilio collocanda: ut si q̄s aquam uitę cupit haurire: nō ad detritos lacus deferať q̄ nō habēt uenā; sed uberrimū dei fontē nouerit: quo irrigat⁹ perenni luce patiat. Ante omnia scire nos cōuenit: & ipsum & legatos eius p̄dixisse: q̄ plurimę sectę & hēreses haberēt existere: quę concordiam sancti corporis rūperent: ac monuisse ut summa prudentia caueremus: nequādo in laqueos & fraudes illi⁹ aduersarij nostri cum quo luctari nos deus uoluit incidere: tñ dedisse certa mādata q̄ in p̄petuū custodire debemus. Quoꝝ pleriq; imitatores deserto itinere cęlesti uias sibi deuias p̄ anfractus & p̄cipitia conderūt: p̄ quā partē plebē icautā & simplicē ad tenebras mortęq;

deducerent. Quod quatenus acciderit exponā . Fuerūt quidam
nostroz uel minus stabilita fide: uel min⁹ docti: uel min⁹ cauti:
q̄ descidiū facerēt unitatis: & ecclesiā dissiparēt. Sed hi quoz fi-
des lubrica fuit: cū deū nosse se et colere simularēt augendis opi-
bus: & honori studētes affectabāt maximū sacerdotiū: & a poti-
orib⁹ uicti cadē se cū suffragatorib⁹ suis maluerūt : q̄ eos facere
p̄positos qb⁹ cōcupierāt ip̄i añ p̄poni. Quidā uero nō satis cele-
stibus litteris eruditi: cū ueritatis accusatorib⁹ r̄ndere nō possēt:
obūciētib⁹ uel ip̄ossibile uel icōgruēs eē: ut de⁹ ī uiteꝝ se mulieris
īcluderet: nec celestē illā maiestātē ad tātā īfirmiātē potuisse de-
duci: ut hominib⁹ cōtēptui: derisui: cōtumeliē : & ludibrio eēt.
Postremo etiā cruciamēta p̄ferret: atq; execrabili patibulo figere
tur. Quē oīa cū neq; īgenio nec doctrina defēdē ac refutare pos-
sent: nec enī uim rōemq; penit⁹ p̄uidebāt: deprauati sūt ab itinere
recto & celestis litteras corruerunt: ut nouā sibi doctrinā sine
ulla radice ac stabilitate cōponerēt. Nōnulli aut̄ falsoꝝ p̄phetarū
uaticinio illecti: de qb⁹ & ueri p̄phetē & ip̄e p̄dixerāt: exciderūt
a doctrina dei & traditionē uerā reliquerūt . Sed illi omnes de-
moniacis fraudib⁹ irrbetiti: quas prospicere & cauere debuerāt:
diuinū nomē & cultū p̄ īprudētiā pdiderūt. Cum enī frigēs aut
nouatiani: aut ualentiniani: aut marcionitē: aut antropiani: aut ar-
riani: seu qlibet alij nomināt: christiani eē desierūt hi q̄ christi no-
mine amisso: hūana & externa uocabula īduerunt. Sola igitur ca-
tholica ecclesia est q̄ ueꝝ cultū retinet. Hic ē fons ueritatis : hoc ē
domicilium fidei: hoc templū dei: quo si quis nō intrauerit: uel
a quo si quis exiuerit a spe uiteꝝ ac salutis eterne alien⁹ ē. Neminē
sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enī de uita
& salute: cui nisi caute & diligenter cōsulatur: amissa & extīcta
erit. Sed tñ q̄ singuli quiq; cētus hēreticoꝝ se potissimū: christi-
anos & suam eē catholicā ecclām putāt: sciendū est illā eē uerā in
qua est religio cōfessio & poenitētia : q̄ peccata & uulnera qb⁹ ē
subiecta imbecillitas carnis salubriter curat. Hęc interim paucis
admonendi gratia retuli: ne quis errorem fugere cupiēs: maiori
implicet errore: dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius
& uerius contra omnes mendacioꝝ sectas pprio separatoq; ope-
re pugnabimus. Sequit̄ ut quoniam satis de religione uera & sa-
pientia locuti sumus: in pximo libro de iusticia differams.

2

L. Coelij Lactantij firmiani diuinay institutionū aduersus gen-
tes Liber quintus de iusticia ad Constantinum impatorem.

Q₃ iniquū & ipiū ē añ dānare psonā : uel cām q̄ de merito eius
cognoscē: & quare sapiētia sit uiciēda religioni: & quare sapiētia
hui⁹ mūdi litteras sacras cōtēpserit: & q̄ eloq̄ntia sēculo seruit:
& q̄ plezq; ut melius ellucescat ex idustria ipugnat ueritatē: q̄ se
re semp idoneis assertoribus indiget. C. i.

Non ē apud me dubiū Cōstātine ipator maxie qn
h⁹ opus nosty quo singularis ille rez conditor: &
hui⁹ imēsi operis rector asserit. Si qs attigerit ex
istis iepte religionis: ut sūt nimia supstitiōe ipar-
tientes: i se ceter etiā maledictis: ut uix lectio foitaf
se pncipio affligat: pūciat: excreet: seq; i expiabili scelē cōtamina-
ri atq; astrigi putet: si hęc aut legat patiēter aut audiat. Ob h⁹ tñ si
fieri pōt hūanitatis iure postulam⁹: ut non p̄us dānet: q̄ uniuerſa
cognouerit. Nā si sacrilegis & pditorib⁹ & ueneficis ptās defē-
dēdi sui dat: nec pdānari queq; icognita cā licet: nō iniuste petere
uidemur: ut si qs erit ille q̄ iciderit in hęc: si leget plegat: si audiet
fniam: differat i extremū: sed noui hominū p̄tinātiā: nūq; ipetra-
bimus. Timēt enī ne a nobis reuicti manus dare aliqñ clamante
ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur: & intercedūt ne audi-
ant: & oculos suos oppmūt: ne lumē uideāt qd' offerim⁹. Quo
plane ipsi diffidentiā suę perditę rationis oñdūt: cū neq; cogno-
scere neq; congređi audent: quia sciunt se facile supari. Et iccirco
disceptatione sublata pellitur e medio sapiētia uigeritur: ut ait
Ennius. Et q̄ student dānare tanq̄ nocentes quos utique sciunt
innocentes: constare de ipsa innocentia nolunt: quasi uero maior
iniquitas sit probatam innocentiam dānasse q̄ inauditam. Sed
(ut dixi) uerentur: ne si audierint damnare nō possint. Et iō cul-
tores dei summi hoc est iustos homines torquent: interficiunt:
exterminant: nec causas odioꝝ ipsi reddere possunt: qui tam ue-
hementer oderunt: quia ipsi errant: irascuntur his qui uiam uerā
sequūtur: & cū corrigere se possint: errores suos insup crudeli-
bus factis coaceruant: innocentium cruore maculant: & dicatas
deo mētes euisceratis corporib⁹ detorquet: cū talib⁹ nūc congre-
di & disputare cōtēdimus. Hos ad ueritatē ab inepta psuasiōe

traducere: q̄ sanguinē facilius hauserūt: q̄ uerba iustorum. Quid
igit̄? Operā ne pdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte: ad
quā cōcitatissime tēdūt: nō potuerim⁹: si ab illo itinē de morte
ad uitā lucēq; reuocare: quoniā ipsi saluti suę repugnāt: nō os tñ
cōfirmabim⁹: quoꝝ nō ē stabilis ac solidis radicib⁹ fundata & fi
xa snā. Nutant enī plurimi & maxie: q̄ litteraz aliqd attigerūt.
Nā & ī hoc philosophi & oratores & poetę pniciosi sūt: q̄ in
cautos animos facile irrbetire possunt suauitate sermonis & car
minū dulci modulatione currētū. Ob eāq; cām uolui sapientiā
cū religione cōiūgere: ne qd studiosis illa inanis doctrina possit
officere: ut iam scientia litterarum nō mō nihil noceat religioni
atq; iusticię: sed etiā profit̄ q̄ plurimū: si is q̄ eas didicerit sit ī uir
tutib⁹ instructior & ī ueritate sapiētior. Pręterea etiā si nulli alij
nobis certe pderit: delectabit se cōscientia: gaudebitq; mens se
in ueritatis luce nersari: quod ē animę pabulū incredibili quadaꝝ
iocūditate perfusum. Verum non est desperandum: fortasse nō
canimus surdis. Hęc enim tam in malo statu res est: ut desint sa
ne mentis quibus & ueritas placeat: & monstratum sibi rectum
iter & uideant & sequantur. Circūliniatur modo poculum cele
stis sapientię melle: ut possint ab iprudentib⁹ amara remedia si
ne offensione potari: dū illiciēs p̄ma dulcedo acerbitatē saporis
asperī sub prętextu suauitatis occultat. Nā hęc iprimis causa est:
cur apud sapientes & doctores & principes huius sęculi scriptu
ra sancta fide careat: q̄ propheteꝝ cōmmuni ac simplici sermone
ut ad populum sunt locuti. Contemnuntur itaq; ab his q̄ nihil
audire ul' legere nisi expolitum ac disertū uolūt: nec qcq; īberere
animis eoꝝ pōt: nisi qd' aures blandiori sono mulcet. Illa uero q̄
fordida uidentur anilia: inepta: uulgaria existimātur. Ideo nihil
uerū putāt: nisi quod auditu suaue est: nihil credibile est: nisi qd'
potest incutere uoluptatem: nemo rē ueritate ponderat: sed orna
tu. Non ergo credunt diuinis: quia fūco carent: sed ne illis quidē
qui eas interpretantur: quia sunt & ipi aut omnino rudes: aut cer
te parum docti. Nam ut plene sint eloquentes perraro contingit
cuius rei cā in aperto est. Eloquentia enim sęculo seruit: populo
se iactare et in rebus malis placere gestit. Si qdē ueritatē sępius ex
pugnare conat̄: ut uim suam mōstret: opes expetit: honores cōcu
piscit: sūmū deniq; gradū digītatis exposcit. Ergo h̄ q̄si hūilia

despicit: arcana tanq̄ cōtraria sibi fugit: q̄ppe q̄ publico gaudeat
& multitudinē celebritatēq; desideret. Eo fit: ut sapiētia & ueri-
tas idoneis p̄conib⁹ indigeat. Et si q̄ forte litteratoꝝ se ad eā cō-
tulerūt: defensionī eius nō suffecerūt. Ex his q̄ mihi noti sūt Mi-
nuti⁹ foelix non ignobilis inter cauidicos loci fuit: huius liber
cui octauio titul⁹ est declararat: quā idone⁹ ueritatis assertor esse
potuisset: si se totū ad id studiū cōtulisset. Septim⁹ quoq; Ter-
tulan⁹ fuit omni genere l̄rāꝝ perit⁹: s; in eloquēdo paꝝ facilis &
min⁹ cōpt⁹: & multū obscur⁹ fuit. Ergo ne hic qdē iatis celebri-
tatis inuenit. Vn⁹ igit̄ p̄cipuus & clarus extitit Cyprianus: q̄ ma-
gnā sibi gloriā ex artis oratorię p̄fessiōe quęsierat: & admodū
multa cōscripsit in suo genere mirāda. Erat enī ingenio facili: co-
pioso: suauis: & quę sermonis maxima est uirt⁹ apto: ut discerne-
re nō neq̄as: utꝝ ne ornatioꝝ ī loquēdo: an facilior in explicādo
an potētior in p̄suadēdo quisq; fuerit. Hic tñ placere ultra uerba
sacramētū ignorātib⁹ nō pōt: qm̄ mystica sunt quę locutus est: &
ad id p̄parata ut a solis fidelib⁹ audiant. Deniq; a doctis hui⁹
sēculi q̄bus forte scripta eius innotuerunt derideri solet. Audiui
ego quēdā hoīeꝝ dilertū sane: q̄ eū immutata una l̄ra Coprianū
uocaret quasi elegās ingeniū: & meliorib⁹ reb⁹ aptū ad aniles fa-
bulas cōtulisset. Quod si accidit hoc ei cui⁹ eloquētia nō īsuauis
est: qd̄ tandē putem⁹ accidere illis quoꝝ sermo ieiun⁹ est & ing-
tus: q̄ neq; uim p̄suadendi neq; subtilitatē argumentādi: neq; ul-
lam prorsus acerbitem ad reuincendum habere potuerūt!

Capitulum. ij. Quod ex defectu doctoꝝ data est temerarijs
hominib⁹ audacia impugnandi ueritatē ignotā: & hoc p̄bat exē-
plo duoꝝ philosophoꝝ quos uiderat in bithynia.

Rgo q̄ defuerūt apud nostros idonei peritiq; doctores:
qui uehemēter q̄ acriter errores publicos redarguerēt: qui
causam omnē ueritatis ornate copioseq; defenderent: puocauit
quodā hęc ip̄a penuria: ut auderēt scribere cōtra ignotā sibi ue-
ritatē. Omitto eos q̄ priorib⁹ eā tēporib⁹ neq; q̄ lacefferunt. Ego
cū in bithynia l̄ras oratorias accitus docerē: contigissetq; eodeꝝ
tempore ut dei templū euerteret: duo extiterūt ibidem q̄ iacenti
atq; abiectę ueritati nescio utrum superbius an importunius in

fultarent: quoque alter aristitē se philosophiē profitebatur: uerum ita uici-
osus: ut cōtinētē magister nō min⁹ avaritia q̄ libidinib⁹ arderet:
in uictu tā sumptuosus: ut ī schola uirtutis assertor: parsimonie
paupertatisq; laudator: in palatio peius coenaret q̄ domi: tñ uicia
sua capillis & pallio: & qđ maximū est uelamentū diuitiis pręte-
gebat: quas ut auget ad amicitias iudiciū miro ambitu penetra-
bat: eoīq; sibi repēte auctoritate falsi noīs obligabat: non mō ut
eoz sententias uēderet: uerum etiā ut cōfines suos quos edibus
agrifq; pellebat: a sua repetēdo hac potētia retardabat. Hic uero
q̄ suas disputatōes morib⁹ destruebat: uel mores suos disputati-
onib⁹ arguebat: ipse aduersus se ḡuis censor & accusator accerri-
mus: eodē ipso tpe quo iust⁹ popul⁹ nefarie lacerabat: tres libros
euomit cōtra religionē nomēq; christianū. Professus ante oīa
philosophi officiū esse: erroribus hominū s̄buenire: atq; illos ad
uerā uīā reuocare: id est ad cultus deoz: quoque numine ac maiesta-
te (ut ille dicebat) mūdus gubernaret: nec pati hoīes īperitos quo-
rūdā fraudib⁹ illici: nec simplicitas eoz pręde ac pabulo sit ho-
minib⁹ astutis. Itaq; se suscepisse hoc mun⁹ philosophia dignū
ut p̄ferret nō uidētib⁹ lumē sapiētē: nō mō ut susceptis deoz
cultib⁹ refanescat: sed etiā ut p̄tinaci obstinatōe deposita corpo-
ris cruciamēta deuitet: nec se uas mēbroz laceratōes frustra p̄peti
uelit. Ut autē appareret c⁹ rei grā opus illud elaborasset: effusus
est in principū laudes: quoque pietas & p̄uidencia (ut qđem ipse di-
cebat) tū in ceteris rebus humanis: tum p̄cipue in defendendis
deoz religionib⁹ claruisset: cōsultū esse tandē rebus humanis: ut
cōhibita impia & anili sup̄stitione: uniuersi homines legitimis
sacris uacarent: ac p̄picios sibi deos experirent. Vbi autē religio-
nis eius cōtra quā perorabat infirmare uoluit rōem: ineptus: ua-
nus: ridiculus apparuit: q̄ grauis ille cōsultor utilitatis alienę: nō
modo qđ oppugnaret: sed etiam qđ loqueret nesciebat. Nam si
q̄ nostrorū affuerunt quis temporis gratia conticesceret: animo
tamen derisere: utpote cū uideret hominem profitentē se illumi-
naturum alios cū ipse cęcus esset: reducturū alios ab errore: cū
ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurū alios ad uerita-
tem: cuius ille nec scintillā qđē unā uidisset aliquādo: quippe cū
sapiētē professor profligare sapientiā niteret. Omnes tñ id ar-
guebāt: quod illo potissimū tempore id operis esset aggressus:

quo furebat odiosa credulitas. O philosophū adulatorē ac tēpo-
ri seruientē. Verū hic p̄ sua inanitate cōtēpt⁹ est: q̄ & gratiā quā
sperauit nō est adept⁹: & gloriā quā captauit in culpā rephensio-
nemq; cōuersa est. Alius eādē materiā mordacius scripsit: q̄ erat
tūc e numero iudicū: & q̄ auctor in primis faciēde p̄secutōis fu-
it: quo scelere nō cōtent⁹: etiā scriptis eos quos afflixerat insecu-
tus est. Cōposuit enī libellos duos nō cōtra christianos: ne inimi-
ce insectari uiderē: s; ad christianos ut humane & benigne con-
sulere putaretur: in qbus ita fallitatē scripturę sacre arguere co-
natus est: tanq̄ esset sibi tota cōtraria. Nam quedā capita: quę re-
pugnare sibi uidebantur exposuit: adeo multa: adeo intima enu-
merans: ut aliquando ex eade; disciplina fuisse uideatur. Quod
si fuit q̄s eū Demosthenes poterit ab impietate defendere: cui reli-
gionis fuerat assensus & fidei: cuius nomē induerat & sacramē-
ti: quod acceperat proditor factus est: nisi forte casu in man⁹ ei⁹
diuinę litterę inciderūt. Quę igitur temeritas erit id audere dif-
soluere: quod illi nemo interpretatus est bene: q̄ aut nihil didi-
cit: aut nihil intellexit! Tantū enī abest a diuinis litteris repugnā-
tia: q̄tū ille abfuit a ueritate & fide: p̄cipue tamen Paulū & Pe-
trum lacerauit: ceterosq; discipulos tanq̄ fallacię seminarios:
quos eosdem tam rudes & indoctos fuisse testatus est. Nā quos-
dam eorum piscatorio officio quęstu; fecisse: quasi egre ferret
q̄ illam rem nō aristophanes aliquis aut aristarchus cōmētāt⁹ est

Capitulum. iij. Quod a discipulis Christi uoluntas mentiē
di abfuit: qui uita; exercebant contrariam uicijs. Et quod respō-
dendum fuit blasphemię eorum: qui Christum magum fuisse
mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt.

Bfuit ergo ab his fingendi uolūtas & astutia: qm̄ rudes fu-
erūt. Aut q̄s posset indoctus apta inter se & cohērentia fin-
gere: cū philosophorū doctissimi Plato & Aristoteles & Epi-
curus & Zeno ipsi sibi repugnantia & cōtraria dixerint! Hęc ē
enī mēdacioꝝ natura: ut cohērere nō possint. Illorū autē traditio
q̄ uera est quadrat ubiq;: ac tota sibi cōsentit: & ideo perluadet:
q̄ cōstanti ratione suffulta est. Non igitur quęstus & commodi
gratia religionem istam cōmētati sunt: quippe quā & p̄ceptis

& ipsa re eam uita; secuti sunt: que & uoluptatibus caret: & oīa que habent in bonis spernit: & q nō tm̄ mortē p̄ fide subierint: sed etiam morituros esse se & scierint & p̄dixerint: & postea uniuersos qui eoz̄ disciplinā secuti essent acerba & nefanda passuros. Ipsū; aut̄ Christū affirmauit a iudeis fugatū: collecta noningentoꝝ hominū manu latrocinia fecisse. Quis tantę auctoritati audeat repugnare! Credam⁹ hoc plane: nā fortasse illi hoc in somnijs Apollo aliq̄ nūciauit. Tot semp̄ latrones perierunt & quotidie pereūt: utiq̄ multos & ip̄e dānasti. Quis eoz̄ post crucem suā nō dicā deus: s; hō appellatus est! Verū tu forsitan ex eo credidisti: q̄ uos homicidā Martē cōsecrasti ut deū: qd̄ tñ non fecissetis: si illū ariopagite in crucē sustulissent. Itē cū facta eius mirabilia destrueret: nec tñ negaret: uoluit ostēdere Apolloniū; uel paria: uel maiora fecisse. Mirum q̄ Apuleū p̄termisit: cui⁹ solent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput: nemo Apolloniū p̄ deo colit: nisi forte tu sol⁹: illo scilic; deo dignus: cum quo te in sempiternum uerus deus puniet! Si magus Christus q̄ mirabilia fecit: peritior utiq̄ Apollonius (q̄ ut delcribis) cum Domician⁹ eū punire uellet: repente in iudicio nō cōparuit: q̄ ille qui comprehēsus est & cruci affixus! At enim ex hoc ipso fortasse insolentiā Christi uoluit arguere q̄ deū se cōstituerit: ut ille uerecūdiior fuisse uideat: qui cum maiora faceret (ut hic putat) tñ id sibi nō arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera cōparare: q̄ in secūdo & superiori libro de fraude ac p̄stigijs artis magicę dixi. Nego esse quenq̄ qui nō optet in primis id sibi post mortem contingere: quod etiam reges maximi cōcupiscūt. Cur enim sibi homines sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines cōparant: cur aliq̄bus factis p̄claris: aut etiam morte pro ciuibus suscepta: student opiniones hominum p̄moueri! Cur deniq̄ ipse ingenij tui monumentum hoc detestabili stulticia tanq̄ coeno ēdificatū cōstituere uoluisti: nisi q̄ immortalitatē de memoria nominis speras! Stultū est igitur id putare Apolloniū uoluisse: qd̄ optaret utiq̄ si posset: q̄ nemo est qui immortalitate; recuset: & maxime cū eū dicas & adoratū esse a quibsdā sicut deū: & simulachrum eius sub Herculis Alexiaci nomine constitutum ab ephesijs etiā nunc honorari non potuit: ergo post mortem deus credi: q̄ & hominē & magum fuisse cōstabat: & ideo

abem nominis
uolunt. Noſte
autē q̄ q̄
habent deū: q̄
nobis factis
regna portet
ta lege remo
q̄ q̄ a princ
tuerit obſig
nob cordis
mirabilia ſi
anuntia
mus ut &
ip̄a factu
Itaq̄ deū
ex illa in
p̄dict
p̄t̄ ſed
m̄to ane
neq̄ Apule
gere. Cum
uentatem p̄
uicinos
tur. O q̄
ſcipulus
rūt arge
tis nomen
ſub cuius p̄
uenti eto
ſi uent
ſi Profe
memor
mum q̄
Loui no
rū nune
tis error
apas ei de

alieni nominis titulo affectauit diuinitatē: q̄ suo nec poterat nec
audebat. Noster uero & potuit deus credi: q̄ magus nō fuit: &
credit⁹ est: q̄ uerus fuit. Nō inqt hoc dico iccirco Apolloniū nō
haberi deū: q̄ noluerit: sed ut appareat nos sapiētiores esse q̄ mi
rabilib⁹ factis nō statim fidē diuinitatis adiunxim⁹: q̄ uos q̄ ob
exigua portēta deū credidistis. Nō est mirū si tu q̄ a dei sapien
tia lōge remot⁹ es nihil prorsus intelligis eoꝝ que legisti: cuz iu
dei q̄ a principio p̄phetas lectitauerāt: q̄busq; sacramentum dei
fuerat ob signatū: tñ qd legerint ignorauerūt. Disce igitur si qd
tibi cordis est: non iccirco a nobis deum creditum Christum q̄
mirabilia fecit: sed q̄ uidimus in eo facta esse omnia que nobis
anunciata sunt uaticinio p̄phetaz: fecit mirabilia magū putasse
mus ut & uos nuncupatis: & iudei tunc putauerunt: si non illa
ipsa facturum Christū p̄phete omnes uno spiritu p̄dixisset.
Itaq; deū credimus: non magis ex factis operibusq; mirādis: q̄
ex illa ipsa cruce quā uos sicut canes lambitis: qm̄ simul & illa
p̄dicta est. Nō igit suo testimonio (cui enī de se dicenti credi
pōt) sed p̄phetarū testimonio: qui omnia que fecit ac passus est
m̄lto ante cecinerūt: fidē diuinitatis accepit: qd neq; Apollonio
neq; Apuleio: neq; cuiq; magoꝝ potuit: aut pōt aliquādo contin
gere. Cum igitur talia ignorantie sue deliramenta fudisset: cum
ueritatem penitus excidere connixus esset: ausus est libros suos
nearios ac dei hostes φιλανθεϊσ̄. id est amātes ueritatis anno
tare. O cecū pectus: o mētē cimerijs (ut aiūt) tenebris acriore: di
scipulus hic fortasse Anaxagore fuit: cui niues atramentum fue
rūt: atq; eadem cecitas est & uero falsitatis & mendacio uerita
tis nomen imponere. Videlicet homo subdolos uoluit lupum
sub ouis peccle celare: ut fallaci titulo posset irrbetire lectorem:
uerū esto inscitia hoc non malicia feceris. Quā tandē nobis attu
listi ueritatē: nisi q̄ assertor deoꝝ eos ipsos ad ultimū prodidi
sti! Prosecutus enim summi dei laudes: quem regem: quē maxi
mum: quē opificē rerum: quē fontem bonorū: que; parentē om
nium: quem factorem: actorēq; uiuentium cōfessus es: ademisti
Ioui tuo regnum: eumq; summa potestate depulsu; in ministro
rū numerū redegisti. Epilogus itaq; tuus arguit stulticie uanita
tis erroris. Affirmas enim deos esse & illos tamē iūbicus & mā
cipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Capitulum. iiii. Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos: & ad quid proficit.

I ergo de quibus dixi cum presente me ac dolente sacrilegas suas litteras explicassent: & illorum supba impietate stimulat: & ueritatis ipsius consciencia: & ut arbitror deo suscipi hoc munus: ut omnibus ingenij mei uiribus accusatores iusticie refutarerent: non ut contra hos scriberent: quod paucis uerbis obtineri poterat: sed ut omnes qui ubique idem operis efficiunt: aut effecerunt uno simul impetu perfligarent. Non dubito enim quin & alij plurimi: & multis in locis: & non modo grecis: sed etiam latinis litteris: monumentum iniusticie sue struxerunt: quibus singulis quam respondere non poteram: sic agenda mihi hanc causam putavi: ut etiam priores cum omnibus suis scriptis puerterem: & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem: prebeant modo aures. Efficiam profecto ut quicumque ista cognouerit: aut suscipiat: quod ante dannauit: aut quod est proximum derideri aliquando delistat. Quanquam Tertulianus eandem causam plene porauerit in eo libro cui apologeticum nomen est: tamen quam aliud est accusantibus respondere: quod in defensione aut negatione sola proficitur est: aliud instituire quod nos facimus: in quo necesse est doctrine totius substantiam contineri: non defugere hunc laborem: ut implerem materiam quam Cyprianus non est executus in ea oratione: quam Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrante; atque obstrepentem ueritati redarguere conatur: qua materia non est usus ut debuit. Non enim scripture testimonij: quam ille utique uanam: fictam: commenticiam putabat: sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem ueritatis ignarum dilatus paulisper diuinis lectionibus: formare hunc a principio tanquam rudem debuit: eique paulatim lucis principia monstrare: ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim non potest ob stomachi teneritudine: sed liquore lactis ac mollitudine alitur: donec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat: quia nondum poterat capere diuina: prius humana testimonia offerri: id est philosophorum & historicorum: ut suis potissimum refutaretur auctoribus. Quod quia ille non fecit raptus eximia eruditione diuinarum litterarum: ut his solis contentus esset quibus fides constat: accessi deo inspirante ut ego facerem

& simul ut uia; ceteris ad imitadū pararem: ac si boratu nostro docti hoies ac dilerti huc se cōferre coeperit: & īgenia sua uimq; dicendi in hoc ueritatis cāpo iactare maluerint: euanituras breui religiōes falsas: & occasurā esse oē; philosophiā nemo dubitauerit: si fuerit oibus psuasus; cū hāc solā religionē: tū etiā & solā: & uerā esse sapiētiam. Sed euagatus sum longius q̄ uolebam.

Capitulum. v. De iusticia quam non modo philosophi: sed etiam poetę qui eos p̄cesserunt tantis quęsierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmento poetico: q̄ iusticia terras incolebat regnāte saturno: & aurea fuisse sęcula: sed Ioue regnante iusticiam esse fugatam.

Vnc reddenda est de iusticia p̄posita disputatio: quę aut ipsa summa est uirtus: aut fons est ipsa uirtutis: quam non mō philosophi quęsierūt: sed poetę quoq; q̄ priores multo fuerūt: & ante natū philosophię nomen p̄ sapiētibus habebant. Hi plane intellexerūt abesse hāc a reb⁹ humanis: eāq; finxerūt offensam uicijs hominū cessisse e terra: in cęlūq; migrasse atq; ut docerēt qd sit iuste uiuere. Solent enī p̄cepta p̄ ambages dare: & a Saturni tēporibus: quę illi uocāt aurea repetunt exempla iusticię narrātq; in quo statu fuerit uita humana: dū illa in terra moraretur: qd qdem nō p̄ poetica fictione: sed pro uero habendum est. Saturno enī regnante nōdū deoz cultibus institutis: nec adhuc illa gēte ad diuinitatis opinionē cōsecrata deus utiq; colebat: & ideo nō erāt neq; dissentiones: neq; inimicitię: neq; bella. Nondu; uefanos rabies nudauerat enses: ut germanicus Cęsar in arabeo loquit̄ carmiē. Nec cōsanguineis fuerat discordia nata immo nec alienigenis qdem: sed neq; ulli omnino gladij q̄ nudarentur fuerūt. Quis enī p̄sente ac uigente iusticia: aut de tutela sui cū nemo insidiaret: aut de pernicię alterius cogitaret: cum nemo quicq; cōcupisceret! Malebāt tenui contenti uiuere cultu: ut Cicero iu suo narrat: qd est proprium nostrę religionis. Ne signare qdem aut partiri limite campum fas erat: in medium quęrebant. Quippe cum deus communem omnib⁹ terram dedisset: ut cōmunē degerent uitam: nō ut rabida & furens auaritia sibi omnia uendicarent: nec ulli deesset quod omnibus nasceretur. Quod

poetę dictum sic accipi oportet: non ut existimemus nihil omnino tunc fuisse priuati: sed more poetico figuratum: ut intelligamus tam liberales fuisse homines: ut natas sibi fruges nō includerent: nec soli absconditis incubarent: sed pauperes ad cōmunionē propriū laboris admitterent. Flumina iam lactis: iam flumina nectaris ibant. Nec mirū cum prōptuaria iustoꝝ benigne paterēt omnibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famen sitimq; uulgo faceret: sed omnes equaliter abundarēt: cum habentes non habentibus large copio seq; donarent. Sed postq; Saturnus a filio pulsus in latiumq; delat⁹ est. Arma Iouis fugiēs: & regnis exul adeptis: cū iam populus ul' noui regis metu: uel q; spōte deprauatus deū colere desisset: regemq; pro deo habere coepisset: cū ipse propemodū parricida exēplo ceteris esset: ad uolandā pietatē deseruit pprie terras iustissima uirgo: sed non ut ait Cicero. Et Iouis in regno celiq; in pte resedit. Quomō enim poterat in eius regno residere aut cōmorari: qui patrem regno expulit: bello persecutus est: exulē toto orbe iactauit? Ille malum uirus serpentibus addidit atris: prędariq; lupos iussit: idest odium & inuidiam & dolum hominibus seq; ut essent tanq; serpentes uenati: tam rapaces q; lupi. Quod quidem uere faciunt hi qui iustos ac fideles deo persecuuntur: dantq; iudicibus seq; iudicandi aduersus innoxios potestatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iupiter fecerit ac expugnandam tollendamq; iusticiaꝝ: & ideo efferasse serpentes ac lupos acuisse traditur. Tum belli rabies & amor successit habendi: neq; immerito. Sublata enī dei religione: boni quoq; ac mali scientiam perdidērunt: sic hominib⁹ intercidit cōmunitas uite: & direptum foedus societatis humane. Tum inter se manus inferere coeperunt & insidiari: & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

Capitulum. vi. **Q** cupiditas fons malorū omnium expulsa iusticias suas: idest iniquissimas pmulgauit leges. Et quomō sū Ioue nature consortes seruituti subiēcerit audax: auara: ambitiosa: superba: & crudelis impietas hominum: & aureum expulit sęculū: quod sola facit puritas uerę religionis.

Vorūz omniū malorū fons cupiditas erat: quę scilicet ex cōtēptu uerę maiestatis erupit: nō tñ enī; nō participabant

alijs hi quibus aliquid affluebat: sed aliena quoque rapibant in priuatū lucy trahentes omnia: & que antea in usus hominū etiā singuli laborabant: in paucorū domos conferebant: ut enim ceteros seruitio subiugarent in primis necessaria uitę subducere & colligere coeperūt. Ea que firmiter cōclusa seruare ut beneficia cęlestia facerēt sua non ppter humanitatē: que nulla in ipsis erat: sed ut omnia cupiditatis & auaritię instrumēta cōderēt: leges etiā sibi nomine munitas: iniquissimas: iniustissimasque sanxerūt: quibus rapinas & auaritiā suā cōtra uim multitudinis tuerent. Tātū igit auctoritate quantū uiribus aut opibus aut malicia preualebant. Et quā nullū in his iusticię uestigiū fuit: cuius officia sunt humanitas: equitas: misericordia: iam superba & tumida inęqualitate gaudebant: altioresque se ceteris hominibus satellitum comitatu & ferro & insigni ueste fulgebāt. Hinc honores sibi & purpuras & fasces iuenerūt: ut securiū gladioque terrore lbnixi: quāsi iure dominoque percussis ac pauentibus imperarent: in hac cōditione humanā uitā rex ille cōstituit: qui debellato ac fugato parēte nō regnū: sed impiā tyrannidē ui & hominibus armatis occupauit. Et aureū illud iustūque seculū sustulit: coegitque hoīes malos & impios fieri: uel ex hoc ipso quod ipsos auertit a deo ad se adorandū: quod terror insolentissimę potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum quem arma cingebant: quę ferri & gladioꝝ insuetus circūdabat? Aut qui parceret alieno: qui ne patri suo quodē peccerat? Quem uero metueret qui titanaque robustā excellentēque uiribus gentem bello uicerat: occisione deleuerat? Quid mirum si omnis multitudo insolito metu pressa: in unius adulationem cōcesserat? Hunc uerebant: huic honorē maximū deferebant. Et quā mores ac uicia regis imitari genus obsequij iudicabat. Abiecerunt omnes pietatem: ne exprobrare regi scelus uiderentur si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti: diuinum fas reliquerunt: & paulatim male uiuendi cōsuetudo mos factus est. Nec iam quicquid ex antecedentis seculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa iusticia & ueritatem secū trahēs reliquit hoībꝝ errorē: ignorantia: cęcitatē. Imprudētes igitur poetę: qui eam ad cęlū confugisse cecinerūt: id est ad Iouis regnum. Si enī seculo quod uocat aureū iusticia in terra fuit: a Ioue utique pulsa est: qui aureū seculū cōmutauit. Seculi autē cōmutatio & expulsio iusticię nihil

m 5.

aliud (ut dixi) q̄ desertio diuinę religionis putanda est: quę sola effecit ut hō hoīe; charū habeat: eūq; sibi fratnitatis uinculo ticiat esse cōstrictū. Siq̄dē pater idem de⁹ est oīb⁹: ut dei patris cōis beneficia cū his q̄ nō habent partiat: nulli noceat: nullū premat: nō fores claudat hospiti: nō aurē precāti: sed sit largus: benefic⁹: liberalis: quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hęc est p̄fecto iusticia: & hoc aureū sęculū: qd̄ Ioue regnāte primū corruptum: mox & ipso & omni eius p̄genie cōlecrata: deoꝝ multoꝝ cultu suscepto fuerat omne sublatū.

Cap. vii. De aduētū Christi aureū sęculū restituētis in electis ideo uerā reformātis religionē. Et q̄ uirtus innotescat: & p̄bat exercitio uicioꝝ: ut liquidū sit quare deus mala esse permiserit.

Ed deus ut parens indulgētissim⁹: appropinquāte ultimo tempore nunciū misit: q̄ uetus illud sęculū fugatāq; iusticiam reduceret: ne humanū genus maximis & p̄petuis agitaret erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis: & reddita q̄dem terrę: sed assignata paucis iusticia est: quę nihil aliud est: q̄ dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquē cur si hęc sit iusticia: nō omni humano generi sit data nec in eā multitudo uniuersa cōsenserit: magnę hoc disputationis est: cur adeo cū iusticiā terrę daret sit retēta diuersitas: quod & alio loco declarauit: & ubicūq; importune inciderit explicabit. Nūc designare id breuissime satis est: uirtutē aut cerni non posse nisi habeat uicia cōtraria: aut nō esse p̄fectā nisi exerceatur aduersis. Hanc enī deus bonoꝝ & maloꝝ uoluit esse distantia: ut qualitatē boni ex malo sciam⁹. Item mali ex bono: nec alteri⁹ ratio intelligi sublato altero p̄t: deus ergo nō exclusit malū: ut ratio uirtutis cōstare posset. Quō enī patientia uim suā nomēq; retineret: si nihil esset quod pati cogere mur? Quomo laudem mereret de uota sua fides: nisi esset aliquis qui a deo uellet auertere? Nam & ideo potiores esse iniustos permisit: ut cogere ad malū possent: ideo plures ut uirtus esset preciosa quod rara est. Quod quide; ip̄s; Quintilianus egregie ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nam quę inquit uirtus esset innocentia: nisi laudem raritas dedisset? Verū q̄ natura sic cōparatū est: ut odiū cupiditas: ira in id quod incubuerint agant cęcos supra hominem: uideēt culpa

uacare. Alioquin si natura pares omnibus effectus dedisset: & pietas nihil erat hoc quod uerum sit: doceat necessitas ipsa rationis. Si enim uirtus est malis: ac uicij fortiter repugnare: apparet sine malo ac uicio nullam esse uirtutem: quam deus ut absolutam perfectam redderet: retinuit id quod erat ei contrarium: cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus: stabilitatem capit: & quanto frequenter impellitur: tanto firmiter roboratur. Hec nimis causa effecit: ut quis sit hominibus missa iusticia tamen aureum seculum non esse dicatur: quod malum non sustulit: ut retineret diuersitatem: quae sacramentum diuinae religionis continet sola.

Capi. viii. Quare iusticia quae improbatio est non uideatur ab hominibus. Et quod homo dei templum est non auro uel lapides. Et quod de uirtutibus colendus est non corruptibilibus donis. Et quod omnia mala ex eo proueniunt: quod plures dii coluntur: quod si unus solus uere coleretur: omnes iura fraternitatis agnoscerent & exercerent.

Vi ergo putant iustum esse neminem: ante oculos habent iusticiam: sed eam nolunt cernere. Quid est enim cur illam uel in carminibus uel in omni sermone describant: conquirentes eius absentiam cum sit facillimum bonos esse si uelint? Quid uobis inane iusticiam depingitis: & optatis cadere de caelo tanquam in aliquo timulachro figurata? Ecce in conspectu uestro est: succipite si potestis: eamque in domicilio uestri pectoris constituite. Nec difficile nec alienum a temporibus existimetis. Estote equi ac boni: & sequetur uos sua sponte iusticia quam quaeritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus uestris: & statim uobis illud tempus aureum reuertetur: quod aliter consequi non potestis: quod si uerum deum colere coeperitis. Vos autem manente cultu deorum: iusticiam desideratis in terra: quod fieri nullo pacto potest: sed ne tamen quod potuit: cum putatis quia nondum natis dijs istis quos impie colitis: necesse est unius dei cultum fuisse per terram: eius scilicet quae execratur malitiam: exigitque bonitatem: cuius templum est non lapides aut lutum: sed homo ipse qui figuram dei gestat. Quod templum non auro & gemarum donis corruptibilibus: sed aeternis uirtutum muneribus ornat. Discite igitur si quidem uobis reliqua metis est: homines ideo malos & iniustos esse quod dii coluntur: & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere: quia deus huius mundi effector & gubernator derelictus est

q̄ susceptę sunt cōtra quā fas est religiones impię. Postremo q̄ neq̄ coli q̄dem uel a paucis deū finitis. Quod si solus de⁹ coleretur: nō essent diffēsiones & bella: cū scirēt hoīes se uni⁹ dei filios esse: ideoq̄ diuinę necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatos: nullę fierēt insidię: cū q̄ scirēt ei⁹smōi poenas deus aīarū interfectoꝝ p̄pararet: q̄ clādestina scelera & ipsas etiā cogitatōes p̄uidet: nō essent fraudes: neq̄ rapinę: si deo p̄cipiēte didicissent: & suo & puo esse cōtenti: ut fragilib⁹ & caducis solida & ęterna p̄ferrēt. Nō essent adulteria & mulierū p̄stitutōes & stupra: si esset notū oībus dānari a deo. Quicq̄d appetit ultra generandi cupiditatē. Nec foeminā necessitas cogeret pudorē suū p̄phanare: ut uictū sibi obscenissimū q̄rat cū & mares libidinē cōtinerēt: & habentiū pia & religiosa collatio non habētib⁹ sbueniret. Nō essent igit̄ ut dixi hęc oīa in terris mala: si ab hoībus in legē dei cōiurarent: si ab uniuersis fierēt quę un⁹ noster popul⁹ operat̄: q̄ beat⁹ esset: q̄q̄ aureus humanarū rerū status si p̄ totū orbē māuetudo: & pietas: & pax: & innocentia: & ęqtas: & tēperātia: & fides moraret̄. Deniq̄ ad regendos hoīes: nō opus eē tā multis & tā uarijs legib⁹: cū ad p̄fectā inocētiā dei lex una sufficeret: neq̄ carcerib⁹: neq̄ gladijs p̄sidū: neq̄ terrore poenarū: cū p̄ceptoꝝ celestiuū salubritas humanis pectorib⁹ infusa ultro ad iusticię opera hoīes erudiret. Nūc aut̄ mali hoīes sunt ignoratōe recti ac boni: qd̄ qdē Cicero uidit. Disputās enī de legib⁹ sicut una inqt eademq̄ natura mūdus omnib⁹ partib⁹ inter se cōgruētibus cohęret ac nititur: sic omnes homines inter se natura confusi prauitate dissentiunt: nec se intelligunt esse cōsanguineos & subiectos oēs sub unam eadmq̄ tutelā: qd̄ si tene retur deoꝝ p̄fecto uita hoīes uiuerent. Vniuersa igit̄ mala qb⁹ humanum genus seipsum inuicem cōficit: iniustus atq̄ impius deoꝝ cultus induxit. Nec enī poterāt retinere pietatē: q̄ cōmunē omnium patrē deū tanq̄ pdigi ac rebelles liberi abnegassent.

Capi. ix. Q₂ iniqui iusticiā quā sibi abesse sentiunt omnibus abesse putant: & in eos q̄ iustiores & innocentissimi sunt: atrocius seuiunt: idest in seruos Christi mensurā patrū implētes q̄ caput omniū iustorum Christum occiderūt: eo q̄ dissimilitudo uitę criminosę fitiat sanguinem innocentium.

Omniū tñ sentiūt se malos esse: & uetery seculoy statum
laudāt: & de morib⁹ suis meritifq; cōiectāt abesse iusticiā
quā obuertātē oculis suis: nō tñ nō suscipiūt nec agnoscūt: uey
etiā uiolenter oderūt: & psequūtur: & exterminare cōtēdūt. Fin-
gamus hanc interim nō esse iusticiā: quā nos seqmur: quō si illa
uenerit quā uerā putāt: eā recipiēt q; laniāt: & occidunt eos quos
& ipsi fatent̄ imitatores esse iustoy: q; bona operant̄ & iusta: cū
si tātū mō malos occiderēt: digni essent ad quos iusticia nō ueni-
ret: cui nulla fuit alia causa linquēdi terrā: q̄ humani cruoris effu-
sio: q̄tō magis cū pios inficiāt: & ipsos iusticię sectatores p ho-
stib⁹ ducāt: immo uero plusq; p hostib⁹: q; bus utiq; cū aīas eorū
& opes: & liberos ferro & igni appetāt: tñ p̄cīf̄ uictis & est loc⁹
inter arma clemētię. Aut si adeo seui placuit: nihil plus in eos
fit quā ut occidant̄: uel in seruitutē abducant̄. Hoc uero inenarra-
bile est: quod fit aduersus eos: q; malefacere nesciūt. Et nulli nocē-
tiores habent̄: q; q; sunt ex oib⁹ innocētes. Audēt igif hoīes ipro-
bissimi iusticię facere mētionē: q; feras īmanitate uincūt: q; placi-
dissimū dei gregē uastāt: ceu lupi rapaces atra in nebula: quos im-
proba uētris exegit cęcos rabies. Vex̄ hos nō uētris s; cordis ra-
bies efferauit. Nec atra in nebula: s; apta p̄datione crassant̄: nec
eos unq; cōsciētia scelerū reuocat: ne sanctū ac piū nomē iusticię
ore illo uiolēt: qd̄ cruore innocētiū tanq; rictus bestiarū madēt.
Huius tāti & tā p̄tinacis odij: quā potissimū cām esse dicamus
utrū ne ueritas odiū pariat ut ait poeta: q̄ si diuino spiritu insti-
ctus. An erubescunt coram iustis & bonis esse nequā: an potius
utrūq;. Nā & ueritas ideo semper inuisa est: q; is q; peccat uult ha-
bere liberū peccādi locū: nec aliter putat se malefactorū uolupta-
tibus securius perfrui posse: q; si nemo sit cui delicta nō placeant.
Ergo tanq; scelerū & malicię suę testes: extirpare funditus nitun-
tur & tollere: grauesq; sibi putant: tanq; uita eorū coarguat. Cur
enī sint aliqui intēpestiue boni: q; corruptis moribus publicis cō-
uiciū bene uiuendo faciāt: cur non omnes sint eque mali: rapaces
impudici: adulteri: periuri: cupidi: fraudulentī: quin potius au-
ferantur: quibus corā male uiuere pudet: q; peccantiū fontē & si
non uerbis q; tacent: tamen ipso uite genere dissimili feriunt &
uerberāt! Castigare enī uidetur qcūq; dissēt. Nec est magnop̄
mirandū: si aduersus hoīes ista fiūt: cū aduersus ipsū deū p̄pter

eandē cām insurrexerit etiā populus in spe cōstitut⁹: nec dei ne-
scius: seq̄q; iustos eadē necessitas: quę ipsū iusticię uiolauit au-
ctorē. Vexāt ergo & exq̄litis poenarum generib⁹ excruciat: pa-
rūq; habēt interficere quos oderunt: nisi etiā crudelitas corpori-
bus illudat: si q̄ aut̄ doloris uel mortis metu: uel suapte p̄fidia ce-
leste sacramētū deseruerint: ad funesta sacrificia cōsenserint: eos
laudāt & honorib⁹ maētāt: ut eoꝝ exēplo ceteros illiciant. Qui
aut̄ magni existimauerūt fidē: cultoresq; se dei nō abnegauerūt: in
eos uero totis carnificinę suę uirib⁹ ueluti sanguinē sitiāt: icūbūt
& desp̄atos uocāt: q̄ corpori suo minime p̄cūt: q̄si q̄c̄ desp̄at⁹
esse possit: q̄ torq̄re ac dilaniare eū quē scias inocētē. A deo uero
nec pudor ullus apud eos supest: a q̄bus abest oīs humanitas: &
detorquet̄ in hoīes iustos cōuicia sibi cōgruētia: impios enī uo-
cāt: ipsi. s. p̄ij & ab humano sanguine abhorrētēs: cū si & act⁹ su-
os considerent: & illorum quos tanq̄ impios damnāt: iam intel-
ligāt q̄ mēdaces sint: & his oībus q̄ aduersus bonos aut dicunt:
aut faciūt digniores. Nō enī de nostro: s; de illoꝝ numero semp̄
existūt: q̄ uias obsidāt armati: maria p̄cedent: uel si palā crassari
nō licuit: uenena clam tēperēt: q̄ uxores necēt ut dotes eaȳ lucrē-
tur: aut maritos ut adulteris nubāt: q̄ natos ex se pueros aut stran-
gulēt: aut si nimiū p̄ij fuerint exponāt: q̄ libidines incestas nec a
filia nec a sorore: nec a matre: nec a sacerdote contineant: qui ad-
uersus ciues suos patriāq; cōiurēt: q̄ neq; eculleū timeāt: q̄ deniq;
sacrilegia cōmittāt: & deoꝝ quos colūt templa dispolient: & ut
quę leuia sunt atq; inusitata dicam⁹: qui hēreditates captent: te-
stamenta supponant: iustos hēredes uel auferāt uel excludant: q̄
corpora sua libidinibus p̄stituant: qui deniq; immemores q̄ na-
ti sunt cū foeminis: patiētia certēt qui sanctissimā quoq; corpis
sui partē cōtra fas omne polluāt & p̄phanēt: qui uirilia sua ferro
metant: & qd̄ est scelerat⁹: ut sint religionis antistites qui nec ui-
tę quidē suę parcant: sed extinguendas publice aīas uendant: qui
si iudices sedeant: aut immeritos perdant mercede corrupti: aut
noxios impune dimittant: qui celū quoq; ipsum ueneficis appe-
tāt tanq̄ eoꝝ malitiā terra nō capiat. Hęc inq; & his plura scelera
utiq; ab his fiunt: q̄ deos colūt. Quis int̄ hęc tot & tanta iusticię
locus est! Et ego de multis pauca collegi: nō ut arguerē: s; ut ostē-
derem: qui uolent scire omnia: Senecę libros in manu sumant:

quomodo uiciorum
occurrit? sunt
bonorum depri-
muntur: Loc
fuit & oēs deo
am. Verba da-
re bonū similit
Nō aut̄ p̄plo
lira a sine ma
generatōs a
si qd̄ sapere
se impioꝝ q̄
te suę act⁹
reū omniū
bonū q̄
in omni
golum re
parte de a
Capit. I
si uera p̄ma
Pet̄
mē
tra iura p̄
qui m̄ij p̄
p̄ij. Apud
necesse ma
Necesse b
fo ip̄dant
q̄ mortis
tanq̄ p̄lo
inligat̄ p̄
illa pietas
acos. Qu
p̄t ierias
mas. Cuce

qui moꝝ uicioꝝq; publicoꝝ & descriptor uerissimus: & accusa
tor acerrim⁹ fuit. S; & Lucilli⁹ tenebrosaz istā uitā circūscripte
breuiterq; depinxit: his vsib⁹. Nūc uero a mane ad noctē festo
atq; p̄ festo: Tot⁹ itē paritq; dies populuscq; patresq; lactare ī de
forū & oēs decedē nūq̄. Vni se atq; eidē studio oēs dedere &
arti Verba dare ut caute possint pugnare dolose Blāditia certa
re bonū simulare uirū se. Insidias facere ut si hostes sint oib⁹ oēs
Nō autē pp̄lo qd̄ hoꝝ pōt obijcere: cui⁹ Oīs religio est sine sce
lere ac sine macula uiuere. Cū igit̄ uideāt se ac suos ea q̄ diximus
gerere: nō os autē nihil aliud operari: nisi equū & bonū: poterant
si qd̄ saperēt ex hoc intelligere: & illos q̄ bonū faciūt pios eē: &
se impios q̄ nefanda cōmittūt. Neq; enī fieri pōt ut q̄ in oib⁹ ui
tē suē actib⁹ nō errāt: in ip̄a summa errēt Hoc est in religione q̄
rerū omniū caput est. Impietas enī susceꝑta in eo qd̄ est summū
bonū: p̄ cetera uniuersa frequēta eoz fieri nō pōt: ut ipsi q̄ errāt
in omni uita: nō & in religione fallātur: qm̄ pietas in summo re
gulam tenens: tenorem suū seruat & in ceteris. Ita fit ut in utraq;
parte de conditione rerū quē gerunt: q̄lis sit summa ip̄a noscat.

Capi. x. De impia iniquoꝝ q̄ deū nesciūt pietate: & qd̄ & ubi
sit uera pietas: quā deoꝝ cultores asseq̄ neq̄unt pp̄t: s̄biēctas cās

Perēpreciū est cognoscere illoꝝ impietate: ut ex his q̄ de
mēter ac pie faciūt: possint intelligi q̄lia sint: quē ab his cō
tra iura pietatis gerunt. At ne quē uidear inclement̄ incessere: ali
quā mihi p̄sonā poeticā sumā: quē scit uel maximū pietatis exē
plū. Apud maronē. Rex ille quo iustior alter: Nec pietate fuit:
nec bello maior & armis. Quē nobis documēta iusticiē ptulit
Vinxerat & post terga man⁹: quos mitteret umbris Inferias cē
so sparsuros sanguīe flāmas. Quid pōt eē hac pietate demētius:
q̄ mortuis humanas uictimas imolare: & ignē cruore hominū
tanq̄ oleo pascere! S; fortasse hoc nō ipsi⁹ uiciū fuerit s; poetę: q̄
in signē pietate uirū insigni scelere foedauit. Vbi est igit̄ poeta
illa pietas quam sēpissime laudas! Ecce pius Aeneas fulmone cre
atos. Quattuor hic iuuenes totidē quos educat ufeus Viuētēs ra
pit īferias: quos imolet ūbris: Captioq; rogi pfūdat sāguīe flam
mas. Cur ergo dicebat eodē ip̄o tpe q̄ uictos hoīes ad imolatōez

mittebat. Eodem & uiuis cōcedere uellē: cū quos uiuos habebat
in p̄tate: uice pecudū iubet occidi: s̄ hęc (ut dixi) culpa nō illi⁹ fu
it: q̄ l̄ras fortasse nō didicerat: s̄ tua q̄ cū eēs erudit⁹: ignorasti
tū qd̄ esset pietas: & illud ip̄m qd̄ nefarie: qd̄ detestabiliter fecit:
pietatis officiū esse credidisti: uidelicet ob hoc unū pius uocat:
q̄ patrē dilexit. Quid q̄ bonus Aeneas haud sp̄nēda precantes
trucidauit adiurat⁹ enī p̄ eundē patrē: & sp̄m surgētis iuli neq̄q̄
pep̄cit fur̄is accensus & ira. Quis q̄ ne igit̄ putet hūc aliqd̄ in se
uirtutis habuisse: q̄ & furore tanq̄ stipula exarserit: & maniū pa
tris p̄ quē rogabat̄ oblitus irā fr̄nare nō quierit. Nullo igit̄ mō
pius: q̄ nō tm̄ nō repugnātes: sed etiā precātes interemit. Dic; hic
aliqs: que igit̄ aut ubi aut qualis est pietas! Nimirū apud eos qui
bella nesciūt: q̄ cōcordiā cū omni ui seruāt: amici sunt etiā inimi
cis: q̄ oēs hoīes p̄ fratribus diligūt: q̄ cohibere irā sciūt: omnēq̄
animi furorē trāquilla moderatōe lenire. Quāta igit̄ caligo: q̄ta
tenebray & errorū nubes hominū pectora obduxit: q̄ cū se ma
xime pios putāt: tā maxie fiūt impij. Quanto enī religiosius ter
renis istis simulacris seruiūt: tāto magis scelerati aduersum no
men diuinitatis uerē existūt. Itaq; p̄ merito impietatis suę graui
orib⁹ malis sepe uexant̄: quoꝝ cām q̄ nesciūt: fortunę culpa om
nis ascribit̄: & locū inuenit Epicuri philosophia nihil ad deos p̄
tinere censentis: nec gratia eos tangi: nec ira moueri: q̄ & contēp
tores eoꝝ sepe uideant beatos: & cultores sepe miseros. Quod
eo fit: q̄ cū religiosi uideantur & natura boni: nihil tale credun
tur mereri q̄le sepe patiunt̄. Cōsolant̄ se tm̄ accusatione fortunę:
nec consentiūt quod si esset ulla: cultoribus suis nunq̄ noceret.
Merito igitur huiusmodi pietatē poena cōsequitur: & offensa di
uinitas scelere hominū; prauē religiosorū: graui eos infortunio
mactat. Qui licet sanctis moribus uiuāt in summa fide atq; ino
centia: tamē q̄ deos colūt: quorū ritus impios ac prophanos de
us uerus odio habet: a iusticia & a nomīe uerē pietatis alieni sūt.
Nec est difficile docere: cur deorum cultores boni & iusti eē nō
possint. Quō enī sanguine abstinebunt: qui colunt cruētes deos
Martē atq; Bellonā! Quō aut parētibus parcent: qui expulsoꝝ
patris sui louē: aut natis ex se infantibus: qui colunt saturnum!
Quō pudicitia tuebunt̄: q̄ colunt deā nudā & adulterā: & quasi
apud deos p̄stitutā! Quō se a rapinis & fraudibus abstinebūt:

qui uerum furra
dicit: Quo libe
lineo: q̄ uer
mas nō tm̄ doc
triat̄: tm̄ oību
cia si natura lin
p̄tati enī deo
lectat̄ scias. Si
m̄ qm̄ religio
Capi. xi. Q
si ip̄is bestias
tyres afficit̄.
Igit̄
us est
rebus uerū
pp̄tēs b
inquit: q̄ n
tem hoīes
esse efficit̄:
nimis corpo
seuores: s̄
uena & lum
q̄ uerū
am ferā: oī
p̄m̄ cōde
uioꝝ cruor
is mago. N
ber: qui uno
uioꝝ nō tm̄
re & in oīe
fecto: qui d
ad tm̄ per
lucē uerū
his hominū
p̄p̄tēs
p̄ctio d
ual poem

qui mercurij furta nouerūt: docētis nō fraudis esse decipere: sed
astutię! Quō libidies cohercebūt: q̄ Iouē: Herculē: Libeꝝ: Apol
linē: ceterosq; uenerāt: quoꝝ adulteria & supra in mares & iōe
minas nō tm̄ doctis nota sunt: s; exp̄munt etiā in theatris atq; cā
tant: ut sint oībus notiora! Possunt ne int̄ hęc iusti eē hoīes: qui
etiā si natura sint boni: ab ipsis tm̄ dūs erudiant ad iusticiā! Ad
placādū enī deū quē colas his rebꝝ opꝝ est: q̄bꝝ illū gaudere ac de
lectari scias. Sic fit ut uitā colētū deꝝ p̄ q̄litate numinis sui for
met: qm̄ religio sissimū est cultꝝ imitari.

Capi. xi. Qꝝ persecutores christianoꝝ nō mō bestię fuerint:
s; ip̄is bestijs brutiores & truciores. Quibꝝ & q̄re tormētis mar
tyres afficiāt.

Is igit̄ hominibus q̄ deoꝝ suorū moribus cōgruūt: q̄ gra
uis est & acerba iusticia: eandē impietate suā qua in ceteris
rebus utunt̄: aduersus iustos uiolenter exercet. Nec immerito a
pphetis bestię noīant̄. Preclare itaq; Mar. Tul. Etenī si nemo ē
inquit: q̄ mori malit: q̄ conuerti in aliquā figurā bestię: q̄uis men
tem hoīs habiturus quāto est miserius in hominis figura animo
esse efferato! Mibi q̄dem tanto uidetur: quāto est prestabilior a
nimus corpore. Asp̄nantur itaq; corpa beluarū: quibꝝ sunt ip̄i
seuiores: sibiq; adeo placēt q̄ hoīes sint nati: quoꝝ nihil nisi lini
amenta & summā figuram gerunt. Nam q̄s caucalus: quę india:
quę hircania: tā imanes tā sanguinarias bestias unq̄ aluit! Quoni
am feraz oīūz rabies usq; ad uētris facietate furit: fameq; sedata
p̄tinꝝ cōgescit. Illa est uera bestia: cuiꝝ una iussione funditur ater
ubiq; cruor. Crudelis ubiq; luctus ubiq; pauor: & plurima mor
tis imago. Nemo huiꝝ tate beluę imanitate pōt p̄ merito descri
bere: qui uno loco recubās: tm̄ p̄ totum orbē dentibus ferreis se
quit: & nō tm̄ artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa cōminu
it & in cineres fudit: ne q̄s extet sepulture locus: quasi uero id af
fectēt: qui deū cōfitem̄: ut ad eoꝝ sepulchra ueniatur: ac nō ut ip̄i
ad deū perueniāt. Quę nam illa feritas: quę rabies: quę insania ē
lucē uiuis terram mortuis denegasse! Dico igit̄ nihil esse miseriꝝ
his hominibus: quos ministros furoris alieni: quos satellites im
pię iussioīs: necessitas aut inuenit fecit. Non enim honor ille aut
p̄uectio dignitatis fuit: sed homīs dānatio ad carnificinā: dei ue
ro ad poenā sempiternā. Quę aut̄ p̄ totū orbē singuli gesserūt:

enarrare impossibile est. Quis enī uoluminū numer⁹ capiet tā infinita tā uaria genera crudelitatis? Accepta enī ptāte: p̄ suis morib⁹ q̄sq; sequit. Alij p̄ nimia tumiditate plus ausi sūt q̄ uidebant alij suo pprio aduersū iustos odio: qdā naturali mētis feritate: nōnulli ut placerēt: & hoc officio uiam sibi ad altiora munirēt: alij ad occidēdū p̄cipites extiterūt: sicut un⁹ in pbrygia q̄ uniuersū populū cū ip̄o pariter cōuēticulo cōcremauit: s; hic quāto sequior tāto clemētior inuenit. Illud uero pessimum gen⁹ est: cui clemētię species falsa blādit: ille sequior: ille grauior est carnifex: q̄ neminē statuit occidere. Itaq; dici nō pōt: huiusmōi iudices q̄ta & q̄ graua tormētoꝝ genera excogitauerūt: ut ad effectū p̄positi sui puenirent. Hęc aut nō tm̄ ideo faciunt ut gloriari possint nullū se inocētū p̄missē. Nā & ip̄e audiui aliquos gloriātes: q̄ a dministratio sua in hac pte fuerit incruenta: s; & inuidię cā: ne aut ip̄i uincant: aut illi uirtutis suę gloriā cōsequant. Itaq; in excogitādis poenaꝝ generib⁹: nihil aliud q̄ uictoriā cogitat. Sciūt enī certamē illud esse & pugnā. Vidi ego in Bitbunia p̄sidentem gaudio mirabili elatū: tanq̄ barbaroꝝ gentē aliquā subegisset: q̄ un⁹ q̄ p̄ biēniū magna uirtute restiterat: postremo cedere uisus est. Cōtendūt igit̄ ut uincant: & exq̄sitos dolores corporib⁹ imittūt: & nihil aliud euitāt: q̄ ut ne toti moriant. Quali uero mors tm̄ nec beatos faciat: ac nō etiā tormēta quāto fuerit grauiora: tanto maiorē uirtutis gloriā pariāt. Illi aut p̄tinaci stulticia iubēt curā tortis diligēter adhiberi: ut ad alios cruciatus mēbra renouentur: & pareat nouus sanguis ad poenā. Quid tā piū: tā beneficū: tā humanū fieri pōt? Nō curassent tā solicite quos amarēt. Hęc ē deoꝝ disciplina. Ad hęc opa cultores suos erudiūt: hęc sacra desiderāt. Quin etiā sceleratissimi homicidę contra pios ip̄ia iura cōdiderūt. Nā & cōstitutōes sacrilegę & disputatōes iurispitorū legūt iuste. Domiti⁹ de officio p̄cōsulis libro septio r̄scripta principū nefaria collegit: ut doceret qb⁹ poenis affici oporteret eos: q̄ se cultores dei cōfiterent.

Capi. xij. Quo ipsi carnificib⁹ grati facti sunt q̄ diligunt inimicos. Et q̄ expetibili⁹ est esse bonū & malū putari: q̄ malū esse & uideri bonum.

Vid bis faciāt: q̄ ius uocāt carnificinas ueterū tyrannorum aduersus innocentes rabide sequentiū: & cū sint iniusticię

crudelitatisq; doctores: iustos esse se tñ ac prudentes uideri uolūt: cęci & hebetes ac rerū & ueritatis ignari! Adeo ne uobis op̄dite mētes inuisa iusticia ē ut eā sūmis scelerib⁹ adeq̄tis! Adeo ne apud uos perit inocētia: ut ne morte qdē sīplici dignā iudicetis: s; supra oīa facinora habeat: nullū facin⁹ admittere: pectusq; puz ab oī sceleris cōtagiōe p̄stare! Et qm̄ cōit cū deoz cultorib⁹ loq̄mur: liceat p̄ uos benefacere nobiscū. Hęc ē enī lex n̄ra: hoc op⁹: hęc religio: si uobis sapiētes uidemur: imitamini si stulti cōtēnite: aut etiā ridete si libet. Nobis enī stulticia n̄ra pdest: qd latrat: qd affligitis! Nō iuidem⁹ sapiētię ur̄ę. Hęc stulticiam malumus: hęc āplectimur. Hoc nobis credim⁹ expedire ut uos diligam⁹: & in uos ip̄os q̄ odistis oīa cōferam⁹. Est apud Ciceronē nō abhorrēsa v̄o loc⁹ i ea disputatōe: q̄ habet a Furio cōtra iusticiā. Quęro inq̄t si duo sint quorū al̄t optim⁹ uir eq̄ssim⁹: sūma iusticia: singulari fide: al̄t i signis scelere & audacia: & si in eo sit errore ciuitas: ut bonū illū uirū sceleratū facinorosū nefariū putet cōtra aut q̄ sit ip̄robissim⁹ existimet eē sūma p̄bitate ac fide: pro quo hac opiniōe oīū; ciuiū bon⁹ ille uir uexet: rapiat: man⁹ ei deniq; auferat: effo: dīant oclī: dānet: uinciat: urat: ext̄minet: egeat: postremo iure etiā optio oīb⁹ miserrim⁹ eē uideat. Cōtra aut ille imp̄rob⁹ laudet: colat: ab oīb⁹ diligat: oēs ad eū honores: oīa imperia: oēs opes: oēs deniq; copię cōferant. Vir deniq; optim⁹ oīum existiatōe & dignissim⁹ oī fortuna iudicet. Quis tandē erit tā demēs q̄ dubitet utrū se eē malit! Profecto q̄ si diuinaret q̄ nobis mala & quō euētura essent p̄pter iusticiā. Hoc posuit exēplū Hęc enī populus noster patit oīa errātū prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas ul' poti⁹ orbis ip̄e tot⁹: ut bonos & iustos uiros tā q̄ malos & ip̄ios p̄sequat: excruciet: dānet: occidat. Nā q̄ ait neminē eē tam demētē q̄ dubitet utrū se eē malit. Ille qdē ut is qui cōtra iusticiā disserabat hoc sensit: male sapiētē malum esse cum bona existimatōe: q̄ bonū cū mala. A nobis aut absit hęc amētia: ut falsum uero antepōnam⁹. An boni nostri qualitas ex populi potius p̄debet erroribus: q̄ ex consciētia nostra & iudicio dei. Aut aliq̄ nos foelicitas illiciet unq̄ ut nō potius uerā bonitatem cū omni malo: q̄ falsā; cū oī p̄speritate malimus. Sua sibi habeāt regna reges: suas diuitias diuites (ut loq̄tur Plaut⁹) suā; uero prudentiam prudentes: relinquāt nobis stulticiā; nostrā: quam uel

ex hoc apparet eē sapiētia: q̄ eā nobis inuidēt. Quis enī stulto in uideat: nisi q̄ ip̄e sit stultissim⁹? Illi aut̄ nō sūt a deo stulti: ut stultis iuideāt: s; ex eo q̄ accurate q̄ solícite p̄sequūt: stultos nō esse cōcedūt. Cur enī tā crudelit̄ s̄cuiūt: nisi q̄ metuūt ne in dies iualescēte iusticia cū d̄ijs suis uariosis reliquant̄. Si ergo cultores deoꝝ sapiētes sūt nos stulti: q̄d metuūt ne sapiētes illiciāt a stultis

Capi. xiiij. Quod ex eo patet iusticia christianę religionis & ueritas fidei: q̄ de cultoribus deoꝝ creſcit ecclesia: s; de ecclesia nec minis nec tormētis cōpelli possint ad cultū deoꝝ: lic; q̄dā sacrificasse ex infirmitate legant̄ inuiti: q̄ tñ postea p̄ poenitētiā in quo Nouaciani cōsūtāt surrexerūt fortiores. Et q̄ patiētia martyrū solidissimū est christianę religionis fundamentum.

Vm aut̄ noster numer⁹ semp de deoꝝ cultorib⁹ augeatur nunq̄ uero ne in ip̄a q̄dē p̄secutōe minuat̄: qm̄ peccare homines & inq̄nari sacrificio p̄nt: auerti aut̄ a deo nō p̄nt: ual; enī; ui sua ueritas. Quis ē tā excors tāq; cęcus: q̄ nō uideat q̄ ī utraq; sit pte sapiētia! Sed illi malitia & furore cęcantur ne uideāt: stulto q; arbitrant̄ eē q̄ cū habeāt in sua pt̄ate iupplicia uitare: cruciari tñ & mori malūt: cū possint ex eo ip̄so p̄uidere nō esse stulticia: in quā tāta hominū milia p̄ orbē totū una & pari mēte cōtētiūt. Si enī foemine sex⁹ infirmitate labunē: nā interdū isti muliebrē & anilē sup̄stitōem uocāt: uiri certe sapiūt: si pueri si adoleſcētes ip̄rouidi sunt p̄ etatē: maturi certe ac ſenes habēt stabile iudiciū. Si una ciuitas delipit: certe utiq; innumerabiles stulti eē nō p̄nt. Si una puicia una natio p̄uidētia caret: cęteras oēs habere intelligētia recti necesse ē. Cū uero ab ortu solis usq; ad occasū lex diuina suscepta sit: & omnis sexus & oīs etas & gens & regio unis ac parib⁹ animis deo seruiat: eadē sit ubiq; patiētia: idē contēpt⁹ mortis: intelligere debuerāt aliqd in ea re esse rōis: qd̄ non sine causa usq; ad mortē defendantur: aliqd fundamenti ac soliditatis: quod eam religionē non tantum iniurijs & uexatōe soluat: sed augeat semp & faciat firmiorē. Nā & ī hoc quoq; illorū malitia cōuincit̄: q̄ euertisse se funditus religionē dei opinantur: si homines inq̄nauerint: cū & deo satisfacere liceat: & nullus sit tā malus dei cultor: qn̄ data facultate ad placidū deū reuertetur:

& quidem deuotione maiore. Peccati enī cōsciētia & met⁹ poe
nē religio forē facit: & semper multo est firmior fides quā repo
nit poenitētia. Si ergo ipsi cū deos arbitrant sibi iratos: tñ do
nis sacrificijs & odorib⁹ placare eos credūt: qd est tandē qd de
um nostrū tā imitē implacabilē putēt: ut uideat is nā christian⁹
esse nō posse: q dūs eoꝝ coact⁹ inuitusq; libauerit: nisi forte con
taminatos semel putēt animū trāslaturos: ut sua spōte iam face
re incipiāt: qd p tormēta fecerunt! Quis id officiū libens sūbeat:
qd ab iniuria coepit! Quis cū uideat laterū suoꝝ cicatrices non
magis oderit deos ppter q̄s ęterna insignia & ĩpressas uiscerib⁹
suis notas gestet! Ita fit ut data diuinitus pace: & q fuerūt uniuersa
si redeant: & alius ppter miraculū uirtutis nouus populus accē
dat. Nā cū uideat uulgus dilacerari hoīes uarijs tormētoꝝ gene
rib⁹: & inter fatigatos carnifices inuictā tenere patiētā: extimāt
id qd res est: nec cōfēsū; tā mltoꝝ: nec p̄seuerātiā moriētū uanā
esse: nec ipsaꝝ patiētā sine deo cruciat⁹ tantos posse superare: la
trones & robusti corporis uiri eiusmodi laceratōes p̄ferre neq;
ant: exclamāt & gemit⁹ edūt. Vincunt enim dolore: q̄ deest illis
ĩsperata patiētā. Nostri autē (ut de uiris taceā) pueri & muliercu
lē tortores suos tacite uincūt: & exp̄mere illis gemitū nec ignis
pōt. Eant romani & Mutio glorienē & regulo: quoꝝ alter necā
dū se hostib⁹ tradidit: qd captiuū puduit uiuere: alter ab hosti
bus dep̄hēsus: cū uideret se mortē uitare nō posse: manū foco in
iecit: ut p̄ facinore suo satisfaceret hosti: quē uoluit occidere: eaq;
poena ueniā quā nō meruerat acceperat. Ecce sexus fēmineus & fra
gilis ętas dilacerari se toto corpe uriq; perpetitur non necessita
te: quia licet uitare si uelint: sed uoluntate q̄ cōfidūt in deo.

Capi. xiiiij. De uera uirtute christianoꝝ: qui in culmine patien
tię cōstituti: philosophos laudatores patiētię antecēdūt uirtute
patiēdi. Et q̄ uanū & stultū est imaginatā terrāq; ut deū colere.

Aec est uera uirtus: quā philosophi quoq; gloriabūdi nō
re sed uerbis inanibus iactāt: differētes nihil esse tā cōgru
ens uiri sapiētis grauitati atq; cōstātię: q̄ nullis terroribus de sen
tentia & p̄posito posse depelli: sed tanti esse cruciari & mori:
ne fidē p̄dat: ne ab officio discedat: ne metu mortis aut dolore

acerbo subactus aliqd faciat iniustū: nisi forte delirare illis uide
tur. Flaccus in lyricis cū dicit. Iustū & tenacē esse ppositi uirū:
nō ciuiū ardor praua iubentiū: nō uultus instātis tyrāni mēte: q̄
tit solida: quo nihil ueri⁹ dici pōt: si hoc ad eos referat: q̄ nullos
cruciat⁹ nullā mortē recusant: ne a fide iusticiaq; declinet: q̄ nō ty
rānicas iussiōes nō p̄fidū gladios tremūt: quo min⁹ uerā & so
lidā libertatē cōstātī mēte defendāt: quē in hoc solo tuēda sapiē
tia est. Quis enī tā insolēs: tā elat⁹ est: q̄ me uetet oculos in cēlum
tollere: q̄ imponat mihi necessitatē uel colēdi qd' nolī u' qd' uelī
nō colēdi: Quid nobis iā ulterius relinq̄tur: si etiā hoc qd' uolū
tate fieri oportet: libido extorquet aliena! Nemo istud efficiat: si
qd' est nobis ad cōtēnēdā mortē dolorēq; uirtutis est. Quā con
stātīā si tenem⁹: cur stulti iudicamur faciētes ea quē philosophi
laudāt! Recte igi^r Seneca incōgruētīā hoībus obiēctās ait. Sum
ma uirt⁹ illis uide^r magn⁹ anim⁹. Et idē. Eū q̄ cōtēnit morte; p
furioso habēt: qd' est utiq; summę pueritatis. Sed hi uanay reli
gionū cultores: eadē stulticia id obijciūt: q̄ uey deū nō itelligūt
Quos Sibylla erithrēa. κωφοῦσ και ἀροῦ τοῦσ. uocat furdos
scilicet excordes: q̄ nec audiāt diuina nec sentiāt: s; terraz digitis
suis imaginatā metuant & adorent.

Capitulum. xv. Quare sapientes habentur p̄ stultis. Et quo
modo in duabus p̄cipue uirtutibus: pietate scilicet & equitate iu
sticia constet. Et quid pietas secundum Trismegystu;. Et quid
equitas secundum Ciceronem: quarum neutram assequi potue
runt Romani uel Gręci: nec aliqui nisi Christiani.

Vē nunc causa sit: ut eos q̄ sapientes sunt stultos putēt: ma
gna rō est: nec enī frustra fallūt: quē nobis diligenter est ex
plicāda ut errores suos tandē si agnoscat: iusticia suapte natura
speciē quādā stulticię habet: quod ego & diuinis & humanis te
stimonijis cōfirmare possu;: sed nihil fortasse apud istos agem⁹
nisi eos de suis doceamus auctoribus non posse iustū quēq; esse
quod est coniunctū: cū uera religione aut sapientia nisi: ide; stul
tus esse uideat. Carneades academicę sectę philosophus cuius
in differendo quē uis fuerit: quē eloquētia: quod acumē: q̄ nescit
ipsu; ex p̄dicatione Ciceronis intelliget aut Lucilli: apud quē
differēs Neptun⁹ de re difficillima ostēdit nō posse id explicare

nec si Carneadē ipsuz ortus remittat. Is cū legatus ab Atheniēsi-
bus Romā missus esset: disputauit de iusticia copiose audiente
Galba & Catone cēsorib⁹ maximis tūc oratorib⁹. S; disputatio
nē suā postridie cōtraria disputatōe s̄uertit: & iusticiā quā p̄die
laudauerat sustulit: nō q̄dā philosophi grauitate: cui⁹ prudētia
firma & stabilis debet esse lentētia: i; q̄li oratorio exercitiū ge-
nere in utrāq; ptē dislerēdi. Qd̄ ille facere solebat ut alios q̄dlib;
asserētes posset refutare. Eā disputatōe; q̄ iusticia s̄uertit apud
Ciceronē. L. furius recordat. Credo qm̄ de republica diserebat
ut defensionē laudationēq; ei⁹ induceret: sine q̄ putabat regi non
posse rēpublicā. Carneades aut̄ ut Aristotelē refelleret ac Plato-
nē iusticię patronos: p̄ma ea disputatōe collegit ea oīa quę p̄ iu-
sticia dicebāt: ut posset illa sicut fecit euertere. Erat enī facillimū
iusticiā radices nō habentē labefactare: ut diceret anbelāter labo-
rare: q; tñ nulla in terra fuit: ut qd̄ esset: aut q̄lis a philosophis di-
ceret. Atq; utinā tot ac tales uiri: q̄tū eloquētię q̄tū animi: tātum
etiā sciētię ad implendā defensionē summę uirtutis habuissent:
cui⁹ origo in religione rō in eq̄tate est. Sed hi q; primā illā p̄tem
nesciuerūt: nec secūdā q̄dem tenere potuerūt. Volo aut̄ pri⁹ cir-
cūscripte ac breuie qd̄ sit ostēdē: ut itelligat philosophos igno-
rasse iusticiā: nec id qd̄ minime nouerāt potuisse defendere. Iusti-
cia quīs oēs simul uirtutes amplectat: tñ duę sunt omniū princi-
pales: quę ab illa diuelli separariq; nō p̄nt: pietas & eq̄tas. Nā fi-
des: tempantia: p̄bitas: innocētia: integritas: & ceterę huiusmōi
uel natura uel institutis parentū possunt inesse hisdē hoībus qui
iusticiā nesciūt: sicuti semp fuerūt. Nam Romani ueteres q; iu-
sticia gloriari solebāt: his utiq; uirtutib⁹ gloriabāt: quę (ut dixi) p̄-
ficiētia iusticia possunt: & ab ipso fonte secerni. Pietas uero &
eq̄uitas quasi uenę sunt eius. His enī duob⁹ fontib⁹ constat tota
iusticia: sed caput eius & origo in illo primo est: in secundo uis
omnis ac ratio. Pietas aut̄ nihil aliud est q̄ dei notio: sicut Tris-
megystus uerissime diffiniuit: ut alio loco diximus. Si ergo pie-
tas est cognoscere deū: cui⁹ cognitionis hęc summa est ut eū co-
las: ignorat utiq; iusticiā q; religionē dei nō tenet. Quō enī pōt
eam ipsam nosse: q; unde oriat̄ ignorat: Plato quidem multa de
uno deo locutus est: a quo ait cōstitutū esse mūdū: sed nihil de
religione: somniauerat enī deū nō cognouerat. Quod si iusticię

defensionē uel ipse uel quilibet alius implere uoluisset: in primis de
orū religiones euertere debuit: quod contrarię sunt pietati. Quod quod
de Socrates quod facere tētauit in carcerē coniectus est: ut iam tūc appa
reret quod eēt futurus his hominibus: quod iusticiā uerā defendere deo quod singu
lari seruire coepissent. Altera igitur iusticię pars est equitas: equitatē nō
dico utique bene iudicādi: quod & ipsius laudabile est in homine iusto: sed
se cū ceteris coequandi: quā Cicero equitatē uocat. Deus quod homines
generat & inspirat: omnes equos. id est. pares esse uoluit. Eandē cōditio
nē uiuendi omnibus posuit. Omnes ad sapiētiam genuit: omnibus immorta
litate spopōdit. Nemo enim a beneficijs eius celestibus segregatur.
Nā sicut omnibus unicū suū lumē equilater diuidit: emittit omnibus fon
tes: uictū sūministrat: quietē somni dulcissima; tribuit: sic omnibus
equitatē uirtutēque largitur. Nemo apud eū seruus est: nemo dominus. Si
enim cunctis idem pater est: equo iure omnes liberi sumus. Nemo
deo pauper est: nisi quod iusticia indiget. Nemo diues: nisi quod uirtu
tibus plenus est. Nemo denique egregius: nisi qui bonus & inno
cens fuerit. Nemo clarissimus: nisi qui opera misericordię largi
ter fecerit. Nemo perfectissimus: nisi quod omnes gradus uirtutis impleue
rit. Quare neque romani: neque greci iusticiā tenere potuerunt: quod di
spares multis gradibus homines habuerunt: a pauperibus ad di
uites: ab humilibus ad potentes: a priuatis denique usque ad regum
sublimissimas potestates. Vbi enim nō sunt uniuersi pares: equitas
nō est: & excludit iniquitas ipsa iusticiā: cuius uis omnis in eo est: ut pa
res faciat eos: quod ad huius uirtutis cōditōem pari sorte uenerunt.

Capi. xvi. De equitate christiano: quā philosophi nō habentes
nec inuenire nec defendere potuerunt.

Vobis igitur illis iusticię fontibus immunitatis: omnis uir
tus & omnis ueritas tollitur: & ipsa iusticia remigrat in celū
Ideo nō ē uestrum illud bonū a philosophis repretū: quod ignorabāt uel un
de oriretur: uel quod efficeret: quod nullis alijs preterquam nostro po
pulo reuelatū est. Dicit aliquis. Nōne sunt apud uos alij pauperes:
alij diuites: alij serui: alij domini? Nōne aliquid inter singulos inest
est? Nihil. Nec alia causa est cur nobis inuicē fratrum factū nomen
impartiamus: nisi quod pares esse nos credimus. Nā cū omnia huma
na nō corpe: sed spiritu metiamur: tamen & si corporum sit diuersa cōdi
tio: nobis tamen serui nō sunt: sed eos & habemus & dicimus spiritum fratres
religione cōseruos. Diuitię quoque nō faciunt insignes: nisi quos

possunt bonis opibus facere clariores. Diuites sunt enim non quia diuitias habent: sed quia utuntur illis ad opera iusticie. Et quia pauperes uidentur eo tantum diuites sunt: quia & egent & concupiscunt nihil. Cum igitur & liberi seruis: & diuites pauperibus: humilitate animi pares sumus: apud deum tantum uirtute discernimur. Tanto quisque sublimior est: quanto iustior. Si enim iusticia que parum se etiam minoribus facere quam hoc ipso precelat: quia se inferioribus coequauit: tantum si non tantum quasi parum: sed etiam quasi minore se gesserit: utique multo altiore dignitatis gradum deo iudice consequetur. Nam perfecto in uita hac seculari: quam breuia & caduca sunt omnia: et preferunt se alteris homines: & de dignitate contendunt quo nihil foeditur: nihil arrogatius: nihil a sapientis ratione femotius. Rebus enim celestibus contraria sunt ista uniuersa terrena. Sicut enim sapientia hominum summa stulticia est apud deum: stulticia (ut docui) summa sapientia est: sic deo humilis & abiectus est: quia fuerat conspicuus & sublimis in terra. Nam (ut taceam) quia hec presentia terre bona: quibus magnus honor tribuitur: uirtuti contraria sunt: & uigorem mentis enervant: que tandem potest firma esse nobilitas! Que opes! Que potentia cum possit deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere! Et ideo consulens nobis deus: inter diuina precepta illud precipue posuit: qui se extollit humiliabitur: & qui se humiliat exaltabitur. Cuius precepti salubritas docet quod qui se apud homines planum fecerit: humilemque prebuerit: hic apud deum precellens & insignis habeatur. Neque enim falsa est illa sententia: que apud Euripedem fertur in hunc modum. Que hic mala putantur: hec sunt in celo bona.

Capi. xvij. Quo Carneades & iura pro utilitate sancita: & ueram in hominibus iusticiam nisi forte stultis collegerit inueniri non posse: & ciuilis iusticia sapientiam quod habeat sed iniustam: naturalis autem iusticia sit utique: sed sapientiam omnino non habent.

Christi sui causa; cur philosophi nec inuenire iusticiam nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad illud quod intenderam. Carneades ergo quam erant infirma que a philosophis differebant: sumpsit audaciam refellendi: quia refelli posse intellexit. Eius disputatio summa hec fuit. Iura sibi homines pro utilitate sancisse scilicet uaria pro moribus: & apud eos pro temporibus sepe mutata: ius autem naturale esse nullum: omnes & homines & animantes: alias ad utilitates suas natura ducere ferri. Proinde autem nullam esse iusticiam: aut si sit aliqua summam esse stulticiam: quoniam sibi noceret alienis commodis consulens

& inferebat hęc argumēta oībus populis: q̄ florerēt imperio: & romanis quoq; ipsis q̄ totiut orbis potirentur dominio si iusti uelint esse: hoc est si aliena restituāt: ad causas esse redeūdū: & in necessitate ac miseris iacendū: tū omīssis cōibus ad ppria ueniebant. Bonus uir inquit si habeat seruū fugitiuū: uel domū insalubrē ac pestilentē: quę uicia solus sciat: & ideo p̄scribat ut uendat: utrū ne p̄fitebit̄ fugitiuū seruū ac pestilentē domū uendere an celabit̄ emptorē? Si p̄fitebit̄ emptori fugitiuū esse bonus q̄dē q̄ nō fallit sed tñ stultus iudicabit̄: q̄ uel puo uendet ul' omnino nō uēdet. Si celauerit: erit q̄dem sapiēs q̄ rei cōsulet: sed idē mal⁹ q̄ fallit. Rursus si reperiat aliquē q̄ auricalcū se putet uendere cū sit illud aurū: aut plūbū cū sit argētū tacebit ne ut id puo emat? An id iudicabit ut magno? Stultus plane uideretur malle magno. Vnde intelligi uolebat & eū qui sit iustus ac bonus stultum esse & eū qui sit sapiēs malū. Et tñ sine p̄nitie fieri posse: ut sint homines paupertate cōtēti. Transibit ergo ad maiora: in quibus nemo pōt sine periculo uitę iustus esse. Dicebat enī nempe iusticia est hominē nō occidere: alienū prorsus nō attingere. Quid ergo iustus faciet si forte naufragiū fecerit: & aliquis imbecillior uiribus tabulā coeperit: nōne illū a tabula deturbabit: ut ipse cōscendat eaq; nixus euadat: cū maxime sit nullus medio mari testis? Si sapiēs est faciet: ipsi enī pereūdum est nisi fecerit. Si aut̄ mori maluerit q̄ manus inferre alteri: iam nō iustus ille: sed stultus est q̄ uitę suę nō parcat dū parcat aliene. Itē si acie suorū fusa hostes insequi coeperint & iustus ille nactus fuerit aliquē sauciū equo insidentē: ei ne p̄cet ut ipse occidatur: an deiciet ex equo ut ipse possit hostē effugere? Quod si fecerit sapiēs sed idem malus: si nō fecerit iustus sed idem stultus si necesse est. Ita ergo iusticiam cū in duas partes diuisisset: alterā ciuilē esse dicens: alterā naturalem: utrāq; subuertit q̄ illa ciuilis sapientia sit quidem: sed iusticia non sit. Naturalis autem iusticia sit quidem: sed non sit sapientia. Arguta hęc plane & uenenata sunt: & quę Marcus Tulli⁹ non potuerit refellere. Nā cum faciat Leliū Furio respōdentem p̄q; iusticia dicentem irrefutata hęc tanq̄ foueaz p̄t̄gressus est: ut uideat̄ idē Lelius nō naturalē quę in stulticię in crimen uenerat: sed illā ciuilem defendisse iusticiam: quam Furius sapiētiaz quidem esse concesserat: sed iniustam.

Capi. xviij. Contra Carneadem q̄ nec stultus potest esse iust⁹
nec sapiens iniustus. Et q̄ innocentibus & iustis deus semp opti
me cōsultat & necessaria prouidet: quę patent ex diffinitione stul
ticię & sapientię. Et quę sit cognatio hominis & dei.

Vod ad p̄sentē disputatōem ptinebat: ostēdi quō iusticia
similitudinē stulticię gerat: ut appareat non sine cā decipi
eos: q̄ putant nostrę religionis hoīes stultos esse: qui talia uide
antur facere q̄lia ille p̄pouit. Nūc mai⁹ me exigi sentio: ut ostē
dā quare iusticiā de⁹ stulticię specie cōuolutā ex oculis hominū
uoluerit auferre. Si prius Furio respōdero: q̄ parū plene respon
dit Leli⁹: q̄ p̄fecto licet sapiens fuerit (ut uocabat⁹) patrocinari tñ
uerę iusticię nullo mō poterat: q̄ caput ipsuz fontēq̄ iusticię nō
tenebat. Nobis aut̄ facili⁹ est ip̄a defensio: q̄ b⁹ celesti beneficio
familiaris est: ac peni⁹ nota iusticia est: q̄q̄ illā nō nomie s; re no
uim⁹. Nā Plato & Aristoteles honesta q̄dē uolūtate iusticiā de
fendere cupierūt: effecissentq̄ aliqd si conatus eoꝝ bonus: si elo
quētia: si uirtutē ingenij diuinarūq̄ reꝝ doctrina iuuisset. Itaq̄
opus illoꝝ inane atq̄ iutile iacuit: nec cuiq̄ hominū p̄suadere po
tuerūt: ut eoꝝ p̄scriptio uiueret: q̄ fundamētū a celo disciplina
illa nō habuit. Nostrę opus certi⁹ sit necesse est qd de⁹ docuit. Illi
enī depingebāt uerbis: & imaginabant iusticiā q̄ in cōspectu nō
erat: nec p̄sentib⁹ exēplis cōfirmare poterāt q̄ differebant. Re
spōderi enī posset ab audiētib⁹ non posse ita uiui: sicut illi sua di
sputatōe p̄scripserūt adeo ut nulli ad huc extiterūt: q̄ id gen⁹ uitę
seq̄rent. Nos aut̄ nō uerbis mō sed etiā exēplis ex uero petitis:
uera esse q̄ a nobis dicunt̄ ostēdam⁹. Sensit igit̄ Carneades q̄ sit
natura iusticię: nisi q̄ paz̄ alte p̄spexit stulticiā nō eē: quāq̄ intelli
gere mihi uidear qua mēte id fecerit. Nō enī uere existimauit eū
stultū esse q̄ iustus est: s; cū sciret nō esse: & rōem tñ cur ita uide
ret̄ nō cōprehēderet: uoluit ostēdere latere in abdito ueritatē: ut
decretū disciplinę suę tueret: cuius summa sentētia est nihil p̄ci
pi posse. Videam⁹ ergo utrū ne iusticia foedus aliquod habere
cū stulticia possit. Iustus inqt si aut equū faucio: aut tabulā nau
frago nō ademerit: ut ipse animā suā liberet: stultus est. Primū
omniū nego ullo mō fieri posse: ut homini q̄ quidem uere iu
stus sit: eiusmodi casus eueniat: q̄ iustus: neq̄ cuiq̄ irato inimic⁹

nec quicquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget: aut quid petat ex aliena terra cui sufficit sua! Cur autem belligeret: aut se alienis furoribus miscet: in cuius animo pax cum hominibus perpetua uersetur: scilicet peregrinis mercibus: aut humano sanguine delectabitur: quod neque lucrum sciatis appetere cui sufficit uictus: & non modo ipse cedere facere: sed inter esse facientibus ac spectare ducat nefas! Sed omitto ista quoniam fieri poterit ut uel inuitus ad haec subeunda cogatur. A deo ne ergo iusticia; o Furi: uel potius o Carneade: cuius est illa omnis ratio: tanta inanitas: tanta superuacua: tantaque contenta deo putas: ut nihil possit nihilque habeat in sese quod ad custodiam sui ualeat: sed uidelicet quod sacramentum hominibus ignorantibus! Ideoque ad hanc uitam temporalem referunt omnia: quanta sit uis iusticiae scire non possunt. Nam & cum de uirtute disputant: quis intelligat erunt ac miserius esse plenissimam: tamen expetenda esse aiunt sua causa. Eius enim praemia quae sunt aeterna & immortalia nullo modo uidentur. Sic rebus omnibus ad hanc praesentem uitam relatis: uirtutem plane ad stulticiam redigunt: siquidem tantos huius uitae labores frustra & inaniter suscipit. Sed haec alio loco plenius: interim de iusticia (ut coepimus) cuius tanta uis est: ut cum oculos in caelum sustulerit: a deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiae uim: ut ad tutelam sui non egeat nec armis nec uiribus: quacunque iter fecerit. Integer uitae scelerisque purus: non eget mauris iaculis nec arcu: nec uenenatis gruidae sagittis fasce phretra: siue per sirtes iter estuosas: siue facturus per inhospitalis caualu; uel quae loca fabulosus ambit Hidaspes. Non poterit ergo fieri: quin hominem iustum inter discrimina tempestatum atque bello; celestis tutela custodiat. Ac non etiam si cum parricidis & nocentibus nauiget: aut malis quoque parcat: ut una iusta & innocens anima libere: aut certe pereuntibus ceteris sola seruetur. Sed concedamus posse fieri quod proponit philosophus. Quid ergo iustus faciet si natus fuerit: aut in equo faucium: aut in tabula naufragum! Non inuitus confiteor: morietur potius quam occidet. Nec ideo tamen iusticia quod est singulare hominis bonum stulticiae nomen accipiet. Quid enim melius: quod clarius homini esse debet: quam innocentia: quae utique tanto perfectior sit necesse est: quanto illam perduxeris ad extremum: morique malueris: ne quod de innocentiae ratione minuat! Stulticia est inquit alienae animae parere cum pernicie suae. Nunc etiam per amicitiam perire stultum iudicabitur. Quid ergo familiares illi Pythagorici laudant a nobis: quorum alter se tyranno uadem mortis pro altero dedit: alter ad prostitutum

tempus cū iam sponsor eius duceret: presentiam sui fecit: eūq;
interuentu suo liberauit: quoꝝ uirtus in tanta gloria nō habere:
cū alter p amico etiā pro fide mori uoluit: sed stulti putarent.
Deniq; ob hāc ipsa; uirtutē tyrānus bis gratiā retulit utrūq; ser-
uando: & hoīs crudelissimi natura mutata est. Quin etiā depre-
catus esse dicit: ut se tertiū in amicitia reciperet: nō utiq; tāq; stul-
tos: s; tanq; bonos & sapiētes uiros. Itaq; nō uideo quare cū pro
amicitia & fide mori summa gloria cōpute: nō etiā p innocētia
perire sit hoī gloriosum. Ergo stultissimi sunt q; nobis crimini
dāt: mori uelle p deo: cū ipsi eū q; p hoīe uoluit mori: in celū sū-
mis laudib; tollāt. Deniq; ut cōcludā disputatōem: nō posse eū
dē stultū esse ac iustū: & eūdē sapiētē & iustū docet ipa rō. Qui
enī stultus est: qd sit bonū ac iustū nescit: & iō semp peccat. Ducit
enī qsi captiuus a uicijs: nec resistere ullo mō pōt: q; caret uirtute
quā nescit. Iustus aut ab omni peccato se abstinet: qd alter facit nō
pōt: quā si habeat recti prauiq; noticiā. Rectum aut discernere a
prauo q; pōt nisi sapiēs! Ita fit ut nūq; possit iustus eē q; stultus est:
neq; sapiēs q; fuerit iustus. Qd si est uerissimū: manifestū est eū
q; aut naufrago tabulā: aut equū faucio nō ademerit stultū nō eē
q; hoc facere peccatum est a quo se sapiēs abstinet. Videri tamen
& ipse profiteor p hominū errorē ignorantū cuiusq; rei pro-
prietatē. Itaq; oīs hęc questio nō tam argumētis q; diffinitōe dis-
soluit. Stulticia igit est in factis dictisq; p ignoratiā recti ac bo-
ni erratio. Ergo stultus nō est: q; ne sibi qdem parit dūmodo al-
teri nō noceat: quod est malū. Quod qdem nobis & rō & ueri-
tas ipsa p̄scribit. In omnib; enī uidemus animalib; q; sapiētia
carēt: conciliatricē esse naturā. Nocēt igitur alijs: ut sibi profint.
Nesciunt enī q; malū est nocere. Homo uero qui sciētiā boni ac
mali habet abstinet se a nocendo etiā cū incōmodo suo: qd aīal
irrationale facere nō pōt. Et ideo inter summas hominū uirtu-
tes: innocētia numerat. Quib; rebus apparet sapiētissimū esse:
qui maluit perire ne noceat: ut id officiū quo a mutis discernit
feruet. Nā q; uendētis errorē nō redarguit: aut aux; paruo emat:
aut qui nō p̄fitef fugitiuū seruū uel pestilentem se domum uen-
dere: lucro & cōmodo suo consulēs: non est ille sapiens (ut Car-
neades uideri uolebat) sed callidus & astutus. Calliditas & astu-
tia in multis quoq; aīalibus sunt: uel cum insidiant alijs & dolo

capiant ut deuorent: uel cū infidias alioꝝ uario genere deludūt. Sapiētia uero in hominē solū cadit. Sapiētia enī est intelligētia uel ad bonū rectūq; faciendū: uel abstinētia delictōꝝ: factōꝝ rūq; improboꝝ. Lucro autē nunq̄ sapiēs studet: q̄ bona hęc terrena cōtēnit: nec quēq; falli patiē: q̄ boni uiri officiū est errores hominum corrigere: eosq; in uia reducere: si qdē socialis hoīs est ac benefica natura: qua sola cognitionem cū deo habet.

Capitulum. xix. Q₂ ignoratio immortalitatis & dei ueri p̄dictōꝝ causa errorū est: & mortē mereē ęternam. Et q̄ homo nō sit hominis genitor s; minister generatōnis. Et quare de⁹ uerā sapiētiā uoluit sub specie stulticię occultari.

Ed nimirum hęc causa efficit: ut stultus esse uideatur: qui egere aut mori malit: q̄ noceat ul' eripiat aliqd alteri: quod hominem morte deleri putant: ex eaq; persuasione omnes tum uulgi: tū etiā philosophoꝝ nascuntē errores. Si enī post mortem nihil sumus: p̄fecto stultissimi hoīs est: nō huic uitę cōsulere ut sit q̄ diutina: & cōmodis omnibus plena. Quod qui faciat: a iusticię regula discedat necesse est. Si autē supest hōi uita melior & longior: q̄ & philosophoꝝ magnoꝝ argumētis: & uatū respōsis: & p̄phetāꝝ diuinis uocib⁹ discim⁹ hęc p̄fētē cū suis bonis cōtēnere sapiētis est: cuius oīs iactura immortalitate pensat. Apud Ciceronē idē ipse iusticię defensor Lęlius: uult inquit plane uirtus honorē: nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane & qdē uirtute dignissima: quā tu Lęli nequaq; poteras suspicari. Nihil enī diuinārū noueras litterarū quā tamē illa inquit accepit: facile exigit non acerbe. Erras uehemēter si putas ab hoīe p̄mīum solui posse uirtuti. Cū ipse alio loco uerissime differas: huic uiro quas diuitias obijcies: quę imperia: quę regna. Quis ista putat humana: sua bona diuina iudicat! Quis ergo te sapiētē Lęli putet: cui ipse tibi loquaris cōtraria! Et paulo post adimis uirtuti quę dedisti: sed uidelicet ignorātia ueri facit incertā labentēq; sententiā. Deinde quod adiūgis. Sed si aut ingrati uniuersi aut inuidi multi: aut inimici potētes: suis uirtutē p̄mīis spoliāt. O q̄ fragilem quā inanem uirtutē induxisti: si spoliari pōt suo p̄mīo. Quę si bona sua diuina iudicas ut aiebas: q̄ possunt existere tā ingrati

tam inuidi tam potētes: q̄ uirtutē spoliare ualeāt: his bonis quę fuerint in eā collata diuini? Ne illa se inquit multis solatijs oblectat: maximeq; suo decore seipsa; sustētat. Quib; solatijs quo decore: cū in crimē sepe ueniat: & in poenā decor' ille uertatur? Quid enim si (ut Furi; dicebat) rapiatur: uexetur: exterminet: egeat: auferantur ei manus: effodiant' oculi: damnetur: uinciatur: uratur: miseris etiam modis necetur: perdet ne suū prēmium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedem sua; deo iudice accipiet & uiuet & semper uigebit. Quę si tollas nihil potest in uita hominū tam inutile tā stultū uideri esse: q̄ uirtus: cuius naturalis bonitas & honestas docere nos pōt animā non esse mortālē: diuinūq; illi a deo prēmium cōstitutū. Sed iccirco uirtutē ipsa; deus sub p̄sona stulticię uoluit esse celatā: ut mysteriū ueritatis ac religionis suę esset arcanum: ut has religiones: sapientiamq; terrēnā extollentē se altius: sibi multū placentē: uanitatis errorisq; dānaret: ut p̄posita deniq; difficultate: per āgustissimos tramites ad immortalitatis prēmium sublime perduceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus habere. Nā cruciari atq; interfici malle: q̄ thura tribus digitis cōp̄hensa in focum iactare tam ineptum uidetur: q̄ in periculo uite alteri; animā magis curare q̄ suā. Nesciūt enim q̄tum sit nefas adorare aliud pręterq; deū: qui condidit cęlū atq; terram: qui humanum genus finxit inspirauit luce donauit. Quod si seruo; nequissim; habetur: q; dominū suū fuga deserit: isq; uerberibus uinculis & ergastulo & cruce & omni malo dignissimus iudicatur: & si filius eodem mō p̄ditus atq; impius existimatur: q; patrē suū dereliquerit ne illi obsequat': ob eāq; causam dignus putatur quod sit exheres: & cui; nomē de familia in perpetuū deleatur. Quanto magis q; deū deserit: in quē uocabula domini & patris eque uenerāda cōueniūt. Nā ille seruū p̄cio cōparat: quid in eū benefici; cōfert pręter alimenta: quę illi utilitatis suę grā sumministrat? Et q; filiū generat: nō habet in potestate ut cōcipiat': ut nascat': ut uiuat. Vnde apparet illū nō esse patrē: sed tm̄modo generandi ministrū. Quibus ergo supplicijs dignus est desertor eius: q; & dominus uerus & pater est: nisi quę deus ipse cōstituit: q; spiritibus iniustis ęternum parauit igne;: quod ipse per uates suos impijs ac rebellibus comminatur!

Capi. xx. De infania eorum quae deos colunt: & non audet ratione contendere cum fidelibus. Et quae sacramentorum suorum silentium indicat. Et quae religio per patientiam defendenda est: & ratione potius quam seuitia: ferro: uel igne. Et quantum & in quibus differunt religionis uerum cultus & fallax.

Iscant igitur & suorum & alienarum infectores animarum: quae inexpiabile facinus admittant. Primum quod se ipsos iugulat perditissimis demonibus seruiendo: quos deus in aeterna supplicia dannaui: deinde quod nec ab alijs deum coli patiuntur: sed auertere homines ad mortifera sacramenta contendant: nitunturque summa diligentia: ne quae sit anima incolumis in terra quae saluo statu suo spectet in caelum. Quid aliud dicam quam miseros: quod perdonum suorum instigationibus pariter: quos deos esse opinantur: quorum neque conditorem: neque originem: neque nomina: neque rationem sciunt: sed inherentes persuasioni uulgari libenter errant: & stulticiae suae fauent: a quibus si persuasionis eius rationem requiras: nullam possunt reddere: sed ad maiorum iudicia confugiunt: quod illi sapientes fuerint: illi probauerint: illi scierint quod esset optimum: sed ipsos sensibus spoliat: rationem abdicant: dum alienis erroribus credunt. Sic implicati rerum omnium ignorantia nec se nec deos suos norunt. Atque utinam soli errare: soli desipere uellent. Alios etiam in consortium sui mali rapiunt: quasi habituri solatiu de perditione multorum. Sed haec ipsa ignorantia efficit: ut in persequendis sapientibus tam mali sint: fingunt se illis consulere: illos ad bonam mentem uelle reuocare. Num igitur hoc sermone: aut aliquid ratione reddita facere nituntur? Minime. Sed ut atque tormētis. O mira & caeca demetia in his putant mala mens esse: quae fide seruare conantur: in carnificibus autem bona. In his ne mala mens est: quae contra ius humanitatis: contra fas omne lacerant? An potius in his: quae ea faciunt in corporibus innocetium: quae nec seuisissimi latrones: iratissimi hostes: nec immanissimi barbari aliquando fecerunt? Adeo ne etiam sibi metiuntur: ut uicissim boni ac mali nomina transferant & immutent? Quid ergo? Non diem noctem uocant: solent tenebras? Alioquin eadem imprudentia est bonis malorum nomen imponere: sapientibus stultorum: iustis impiorum: quin immo si qua illis fiducia est: uel in proba uel in eloquentia: armet se ac resellant haec nostra si possunt: congregiantur cominus: & singula quaeque discutiant: decet eos suscipere defensionem deorum suorum: ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cum delubris suis ac ludibrijs deserantur. Et quoniam nihil possunt: auget enim

illis religio dei q̄tomagis premiē rōe: magis & hortamētis agāt
Procedāt in mediū pontifices: seu minores seu maxmi flamines
augures: itē reges sacrificoli: q̄q̄ sunt sacerdotes & antistites reli
gionū: cōuocēt nos ad cōtentionē: cohortent nos ad suscipien
dos cultus deoz: psuadeant multos esse: quorū numine ac p̄ui
dētia regant oīa: ostēdant origines & inicia sacrorū ac deorū:
quō sint mortalib⁹ tradita: q̄ fons quē rō sit explicēt: p̄ferāt quē
merces in cultu: quē poena in cōtēptu maneat: quare ab hoīb⁹ se
coli uelint: q̄d illis si beati sunt humana pietas cōferat. Quē oīa
nō asseueratōe ppria: nec enī ualet q̄c̄q̄ mortalis hoīs auctoritas:
sed diuinis aliquibus testimonijs cōfirmēt: sicuti nos facim⁹: non
est opus ui & iniuria: q̄ religio cogi nō pōt: uerbis potius q̄ uer
berib⁹ res agēda est: ut sit uolūtas: distringāt aciē ingenioꝝ suo
rū: si rō eoꝝ uera est asserat: parati sum⁹ audire si doceāt: tacenti
bus certe nihil credim⁹: sicut nec seq̄uētib⁹ q̄dē credim⁹. Imitentē
nos: ut rōem toti⁹ rei exponāt. Nos enī nō illicim⁹ ut ipsi obie
ctant: sed docemus: pbamus: ostendimus. Itaq̄ nemo a nobis re
tinetur inuitus. Inutilis est enī deo q̄ fide ac deuotione caret: & ta
men nemo discedit: ipsa ueritate retinente. Doceant isti hoc mō
si qua illis fiducia ueritatis est loquant: discant. Audeant: inquaꝝ
diluputare nobiscū aliqd̄ eiussmōi: iam profecto ab aniculis quas
cōtemnunt: & a pueris nostratib⁹ error illorū ac stulticia ridebit
Cū enī sint pitissimi: deozq̄ p̄geniē & res gestas & imperia &
interitus & sepulchra de libris nouerint: ipsosq̄ ritus q̄bus sunt
iniciati uel ex reb⁹ gestis hominū: uel ex casib⁹: uel etiā ex mori
b⁹ natos sciāt incredibilis dementia est deos putare: quos fuisse
mortales negare nō audeāt: uel si tā īprudētes fuerūt ut negēt: suę
illos ac illoꝝ l̄rę coarguēt: ipsa deniq̄ illos sacroꝝ inicia conuin
cent. Sciāt igit̄ ex hoc ipso q̄tū intersit inter uerū & falsum: quā
do ipsi qui sunt eloquētes psuadere nō possunt: imperiti ac ru
des possunt: q̄ res ipsa & ueritas loqtur. Quid ergo? Seuiūt ut
stulticiā suā dū minuere uolunt augeāt. Lōge diuersa sunt carni
ficina & pietas. Nec pōt aut ueritas cū ui: aut iusticia cū crudeli
tate cōiūgi. Sed merito nō audēt de rebus q̄c̄q̄ docere diuinis: ne
& a n̄ris derideant: & a suis deserant. Nā forte uulgus cui sim
plex icorruptūq̄ iudiciū est: si mysteria illa cognoscat: ī memo
ria mortuoꝝ cōstituta dānabit: aliudq̄ ueri⁹ quod colat quēret.

Hinc fida silētia sacris cōstituta sunt ab hoīb⁹ callidis: ut nesciat popul⁹ qd colat. Cū aut nos in eoꝝ doctrinis uersemur: cur no bis aut nostris nō credūt: q utrūq nouim⁹: aut inuident q falsis uera pferam⁹: S; defendēda sunt inqūt publice suscepta sacra. O q̄ inbonesta uolūtate miseri errāt. Sētiūt enī nihil esse in reb⁹ hu manis religione prēstati⁹: eaq; summa ui oportere defendi. Sed ut in ipa religiōe: sic ī defensiōis genere fallunt. Defendēda enī religio est nō occidēdo: s; moriēdo nō sēuitia: sed patiētia: nec scelerē s; fide. Illa enī malorū sunt: hęc bonorū. Et necesse est bonuz in religione uersari nō malū. Nā si sanguie: si tormētis: si malo religionē defendere uelis: iā nō defendet illa: s; polluet & uiolabit. Nihil est enī tā uolūtariū: q̄ religio in q̄ si aim⁹ sacrificantis auersus est: iā sublata iā nulla est. Recta igit rō est: ut religione; patiētia uel morte defendas: in q̄ fides cōsecrata & ipi deo grata & religioni addit auctoritatem. Nā si is q̄ in hac terreſtri militia: regi suo fidē seruet in aliquo egregio facinore: si postea uixerit acceptior fit & carior. Si pierit lūmā cōseqt gloriā: qd p duce sua morte occubuerit: q̄to magis impatori oīuz deo fides seruāda est: q̄ nō tm̄ uiuētib⁹: s; etiā mortuis p̄miū pōt uirtutis exoluere. Igit̄ dei cult⁹ qm̄ militię celestis est: deuotōem maximam fidēq; desiderat. Quo enī de⁹ aut amabit colētē: si ipē nō amet ab eo! Aut p̄stabit p̄cati q̄qd orauerit: cū ad p̄candū nemo neq; ex aīo: neq; obsecrāter accedat! Isti aut cū ad sacrificādū dijs suis ueniūt: nihil intimū nihil ppriū offerūt: nō itegritatē mētis: nō reuerētiā: nō timorē. Peractis itaq; sacrificijs inanib⁹: oēs religio nē in tēplo & cū tēplo sicut inuenerāt relinquūt. Nihilq; secū ex ea neq; afferūt neq; referūt. Inde est q̄ eiuſmōi religiōes nec bonos facere p̄nt: neq; firmę atq; imutabiles esse. Traducunt itaq; ab his hoīes facile q̄ nihil ibi ad uitā: nihil ad sapiētiā: nihil ad fidē discit. Quę est. n. supstitio illoꝝ deoꝝ! Quę uis! Quę disciplina! Quę origo! Quę rō! Qd̄ fundamētū! Quę sba! Quo tendit: aut qd polliceſ ut ab hoīe possit fidelit̄ seruari fortit̄q; defendi: in q̄ nihil aliud uideo: q̄ ritū ad solos digitos ptinentē! Nra uero religio eo firma ē & solida & imutabilis: q̄ iusticiā docet q̄ nobiscū semp est: q̄ tota ī aīo colētis ē: q̄ mētē ipsā; p sacrificio h; . Illic nihil exigit aliud q̄ sanguis pecudū: & fum⁹ & iēpta libatio. Hic bona mēs: hic puꝝ pectus: innocēs uita. Illuc ueniūt

sine delectu adultere: impudice: lenę paces: & obscenę meretrices. Veniunt gladiatores: latrones: fures: uenefici: & precantur nihil aliud quam ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificas aut gladiator roget: nisi ut occidat? Quid foenerarius: nisi ut fallat? Quid meretrix: nisi ut plurimum peccet? Quid adultera: nisi ut morte; uiri optet aut ut sua impudicitia celest? Quid lena: nisi ut multos bonis exuat? Quid fur nisi ut plura rapiat? Hic uero etiam leui cõiq; peccato locus nullus est. Et si quis ad sacrificium non integra conscientia uenerit audit quod de comminat: ille qui latebras cordis uidet: quod peccatis semper infestus est: & exigit iusticiam: quod fidem poscit. Quis hic male meti aut male precari locus est? At illi infelices nec ex sceleribus suis intelligunt quod malum sit quod colunt: quod quidem flagitios omnibus iniqui ueniunt ad precandum: & se pie sacrificare opinantur si cutem lauerint: tanquam libidinem intra pectus inclusam. Vlli amnes abluant: aut ulla maria purificent. Quamto sati est mentem potius eluere quam malis cupiditatibus sordidam: & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uicia depellere. Quod quod fecerit quodlibet iniquum ac sordidum corpus gerat: factus purus est.

Capi. xxi. Quod hostes suos adorant stulta gentilitas: quorum cultus non modo Christiani: sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt.

Stulti autem quod nesciunt quod uel quomodo sit colendum cęci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hostes suos latrones & infectores suos uictimis placant: & aras suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascunt etiam miseri quod non si uis alij pereant incredibilem mentium cęcitate. Quid enim uideant: quod solent non uident? Quasi uero si dii essent: indigerent hominum auxilio aduersus contemptores suos: quod ergo nobis irascunt: si illi nihil possunt: nisi quod ipsi deos suos destruunt: de quorum potestate diffidunt: magis irreligiosi: quam quod omnino non colunt? Cicero in suis legibus cum caste ad sacrificia perciperet accedere: pietatem inquit adhibito: opes amoueto. O quod secus faxit: de ipse uindex erit. Recte hoc quidem. Neque enim fas est despare de deo: quem ideo colas quod potestatem putas. Nam quomodo uindicare colentis iniuriam se possunt: quod suam non possunt? Libet igitur ex his querere cui potissimum prestare se putet cogendo inuitos ad sacrificium. Is ne quos cogunt? At non est beneficium quod ingerit recusanti: sed consulendum est etiam uolentibus quando quod bonum sit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter

uexant: debilitāt: cruciant: si saluos esse uolunt! Aut unde pietas
tā impia: ut eos miseris modis aut pdāt aut inuitiles faciāt: qbus
uelint esse cōsultū? An uero dūs prestāt? At non est sacrificiū qd
exprimit ab inuito. Nisi enī spōte atq; ex animo fiat: execratō est
cū hoīes p̄scriptione iniurijs carcere tormētis adacti faciunt. Si
dij sunt isti q sic colunt: aut ppter hoc solū colendi non sunt: q
sic coli uolūt: digni scilic; detestatōe hominū: qb⁹ cū lachrymis
cū gemitu: cū sanguine de mēbris oībus fluēte libat. At nos cō-
tra: nō expetimus ut deū nostrū q est omniū creator: uelit nolit
colat aliq; inuitus: nec si nō coluerit irascimur: cōfidimus enim
maiestati eius: q tā contēptū sui possit ulcisci: q seruoꝝ suoꝝ la-
bores & iniurias: & ideo cū tā nefanda ppetimur: ne uerbo qdē
reluctamur: s; deo remittim⁹ ultionē: nō ut hi faciūt: q defēsores
se esse deoꝝ suoꝝ uideri uolūt: & seuiūt efferate aduersus nō co-
lētes. Ex quo intelligi dat quā nō sit bonū deos colere: qm̄ bono
potius adducēdi homīes ad bonum fuerāt nō malo: sed q illud
malū est: etiā officiū eius bono caret. At enī puniendi sunt qui
destruūt religiones. Nū peius nos destruimus q natio Aegypti-
orū q turpissimas bestiarū ac pecudū figuras colūt! Quēdā etiā
pudēda dicta tanq; deos adorabēt. Nū peius tā iidē ipsi q cum
deos se colere dicāt: tñ eos publice turpiterq; deridēt: de quibus
etiā per mimos agi cū risu & uoluptate patiunt! Qualis hęc reli-
gio aut quāta maiestas putāda est: quē adoratur in templis: illu-
dit in theatris! Et q hęc fecerint nō poenas uiolati numinis pen-
dunt: sed honorati etiā laudatiq; discedūt. Nū peius nos destru-
imus: q qdam philosophi q omnino nullos deos esse aiunt: sed
omnia spōte esse nata: omnia fortuitu fieri quē geruntur! Num
peius q Epicurei: qui esse quidem deos: sed curare qcq; negant:
neq; irasci eos neq; gratia cōmoueri! Quibus dictis utiq; psua-
dent colendos omnino non esse: si qdem nec colentes respiciūt:
neq; non colentibus irascuntur. Preterea cū contra metus disse-
runt nihil aliud efficere conantur: q ut nemo deos timeat: & hęc
tamen ab hominibus & audiuntur libenter & differunt ipune.

Capitulum. xxij. Quare maligni spiritus instigent cultores
suos in persecutionem fidelium. Et quare uera religio uideatur
inanis.

Non ergo ideo aduersus nos infaniunt: quod dum non colunt a nobis: a multis enim non colunt: sed quod ueritas penes nos est: quod (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus: nisi nescire illos qui patiuntur? Pergitur ergo cæco & irrationabili furore: quem nos uidemus illi nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur: qui causam cur irascantur innocentibus non habent: sed illi spiritus contaminati ac perdit: quibus ueritas & nota est & inuisa: insinuant se mentibus eorum & instigant nequios in furorē. Hi enim quod diu pax est in populo dei fugitant iustos & pauent. Et cum corpora hominum occupant: animasque diu uexant: adiurantur ab his: & nomine ueri dei fugantur. Quo audito tremunt & exclamant & uri uerberarique se testantur. Et interrogati qui sint: quando uenerint: quomodo in hominem irreperint confitentur. Sic extorti & excruciat iuitute diuini nominis exulant propter hæc uerbera & minas sanctos & iustos uiros semper oderunt: & quod per se nocere his nihil possunt: publicis eos odijs persequuntur: quos libi graues sentiunt exercentque sequitiam: quam uiolētissime possunt: ut aut eorum fidem minuant per dolorem: aut si id efficere non quierint: auferant omnino de terra ne sint qui possint eorum nequitiam cohercere. Non me fugit quid responderi e contrario possit. Cur ergo deus ille singularis: ille magnus: quem rerum potētem: quem dominum omnium cōfiteris hæc fieri patitur: nec cultores suos aut uindicat aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt opulenti & potentes & beati sunt & honoribus regnoque potiuntur eosque ipsos ditioni sue ac potestati subiectos habent? Reddenda & huius rationis est rei: ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est cur existimetur religio dei uiui non habere quod inducantur homines spe terrenoque ac presentium bonorum: que ad curam mentis nullo modo pertinet: quibus quod carere iustos uident & affluere iniustos & dei cultum inanē arbitrantur: in quo inesse illa non cernunt & deorum ritus existimant ueros: quoniam cultores eorum & diuitijs: & honoribus & regnis fruuntur. Verum hi qui sunt in ista existimatōe non perspicunt alterius uim rationemque hominis que tota non in corpore sed in mente est. Nihil enim uident amplius quam uidetur corpus: scilicet quod quod uidetur oculis manibus tractabile est: imbecillum fragile mortale est: cui sunt illa omnia bona que cupiditati ac miraculo sunt opes honores imperia: quam corpori afferunt:

uoluptates: & ideo tam caduca sunt: q̄ corpus ipsuz. Animus uero in quo solo est homo: qm̄ subiect⁹ oculis nō est: nec bona ei⁹ inspicere possunt: que in sola uirtute sunt posita: & ideo tā stabili & cōstans & ppetuus sit necesse est: sicuti ipsa uirt⁹ in qua est animi bonum.

Capitulum. xxiij. Quare deus electos suos tradita impijs potestate uexari patitur.

Onghum est uniuerfas uirtutū species pmere: ut de singulis doceā q̄ necesse sit sapientem ac iustum uiz lōge ab illis bonis abhorrere: quibus q̄ fruunt in iusti: deorū cultus ueri & efficaces esse credunt: quod ad presentē pertinet quēstionem: satis est si ex una uirtute id pbemus quod intendim⁹. Nempe magna & p̄cipua uirtus est patientia: qua; pariter & uulgi publice uoces: & philosophi & oratores sūmis laudibus cōcelebrant. Qd si negari nō potest quin summa sit uirtus: necesse est iustum & sapientē uirū in potestate esse hominis iniusti ut capiat patientiam. Patientia est enī malorū que aut inferuntur aut accidunt cu; equanimitate platio. Ergo iustus ac sapiens: q̄ uirtutē capit: habet in se patientiam: qua carebit omnino: si nihil patietur aduersi. Contra: qui in rebus prosperis agit impatiēs est & uirtute maxima caret: impatientem dico q̄ nihil patitur. Innocentiā quoq; seruare nō potest: que & ipsa iusto & sapiēti uiro p̄pria est uirtus: sed & nocet sepe & cōcupiscit aliena: & rapit que cupierit p̄ iniuriā: q̄ uirtutis expers uicio peccatoq; subiectus est: & fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. Inde iniusti ac deum nescientes: & diuitijs & potentia & honoribus florent. Hęc enī cuncta iniusticię p̄mia sunt: q̄ & ppetua esse non possunt: & per cupiditatem uiolentiamq; queruntur. Iustus uero ac sapiens quia illa omnia humana sunt (ut est a Lelio dictum) sua bona diiudicat: nec alienum quicq; concupiscit: ne quem cōtra ius humanitatis lēdat omnino: nec ullam potentiam honoremue desiderat: ne cui faciat iniuriam. Scit enī cūctos ab eodē deo & ab eodē cōditore generatos iure fraternitatis esse coniunctos: sed & suo contentus & paruo: q̄ fragilitatis suę memor nō ampli⁹ querit: q̄ unde uitam sustentet: & ex eo ipso quod habuerit: impartitur etiam nō habenti q̄ pius est: pietas etiam summa uirtus est: &

accidit ex eo q̄ uoluptates caducas uicio fasq; cōtēnit: quaz̄ cau-
sa opes appetūt: qm̄ cōtinēs est ac libidinū uictor: & nihil tumo-
ris atq; insolētię gerens: nō extollit se altius: nec erigit superbu;
caput: sed placidus & cōcors & planus & cōis est: q̄ cōditione;
suā nouit. Cū ergo iniuriam nulli facit: nec aliena rapiat: nec sua
quoq; si auferant defendat cū sciat etiā illatam iniuriā moderate
ferre: q̄ uirtute p̄ditus est: necesse est iustū hominem subiectū
esse iniusto: & cōtumelijs ab insipiente effici sapientem: ut & il-
le peccet q̄ iniust⁹ est: & hic in se uirtutē habeat q̄ iustus est. Si q̄s
autem uolet scire plenius cur malos & iniustos deus potentes be-
atos & diuites fieri sinat: pios cōtra humiles miseros inopes eē
patiatur: sumat eū Senecę librū cui titul⁹ est. Quare bonis uiris
multa mala accidant: cū sit p̄uidentiā. In quo ille multa non pla-
ne imperitia sēculari: sed sapienter ac pene diuinitus elocutus est
deus inquit homines pro liberis habet: sed corruptos & uicio-
sos & luxuriose & delicate patit̄ uiuere: q̄ nō putat emēdatione
sua dignos. Bonos aut̄ quos diligit castigat sēpius & assiduis
laboribus ad usum uirtutis exercet: nec eos caducis ac mortalib⁹
bonis corrumpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirum
uideri si pro nostris sēpe delictis castigamur a deo: immo uero
cum uexamur ac premimur: tum maxime gratias agimus indul-
gentissimo patri: q̄ corruptelam nostram non patitur longius
procedere: sed plagis ac uerberibus emēdat. Ex quo intelligim⁹
nos esse deo curę: quoniam cū peccamus irascit̄. Nam cū; posset
populo suo & opes & regna largiri sicut dederat añ iudęis: quo-
rum nos successores ac posteri sumus: iccirco etiā uoluit sub alie-
na ditione atq; imperio degere: ne rerū p̄sperarū foelicitate cor-
ruptus in luxuriam laberetur: ac dei p̄cēpta contēneret: sicut il-
li maiores nostri qui sēpe terrenis ac fragilibus his bonis enerua-
ti aberrauerunt a disciplina legis uinculaq; ruperūt: prouidit er-
go quatenus cultoribus suis p̄staret quietem si mādāta seruaf-
sent: & tamen eos emendarēt si p̄cēptis nō obtēperassent. Itaq;
ne tam corrunperēt otio q̄ patres eorum: licentia p̄mi eos ab
his uoluit in quorum manibus eos collocauit: ut & labentes cō-
confirmet & corruptos ad fortitudinē repararet & fidos expe-
riat̄ ac tētet. Quomodo enim pōt̄ imperator militum suorum
probare uirtutem nisi habuerit hostem? Et illi tamen aduersari⁹

furgit inuito: q̄ mortalis est & uinci potest: deo aut̄ q̄ repugna
ri nō pōt: ipse aduersarios nomini suo excitat: nō q̄ cōtra ipsum
deū pugnēt: sed cōtra milites eius: ut deuotionē ac fidē suorum
uel probet uel corroboret: donec pressurę uerberib⁹ defluentem
corrigat disciplinā. Est & alia causa cur aduersus nos p̄secutōes
fieri sinat: ut dei populus augeat̄. Nec est difficile monstrare cur
aut quomodo illud fiat. Primū fugāt a deoz̄ cultorib⁹ plurimi
odio crudelitatis: cui etiā talia sacrificia nō horreāt: deinde plac̄
q̄busdam uirtus ac fides ipsa: nōnulli suspicant̄ deorū cultū nō
sine causa malū putari a tam multis hominib⁹: ut emori malint:
q̄ id facere qd̄ alij faciūt ut uiuant. Aliqui cupiūt scire quidnā sit
illud bonū quod ad mortē usq̄ defendit: qd̄ omnib⁹ quę in hac
uita iocūda & cara sunt p̄ferēt: a quo nec bonoz̄ nec lucis amif
sio nec dolor corporis nec uiscerū cruciamēta deterrent: ualent hęc
plurimū sed illę maxime causę nostrorū numerū semp̄ auxerūt
Audit circūstās populus inter ipsa tormēta dicētes nō sacrificare
se lapidib⁹ humana manu factis: s; deo uiuo q̄ sit in celo. Mul
ti hoc uerū esse intelligūt: & in pectus admittūt. Deinde ut fieri
solet in rebus incertis: dū inter se inuicē querūt quę sit huius per
seuerantię causa multa quę ad religionē pertinet̄ diuulgata: ac p̄
rumorē uicissim aucupata discunt̄: quę q̄ bona sunt placeant ne
cesse est. Pręterea ultio secuta sicut semper accidit ad credendū
uehemēter impellit. Ne hęc quidē leuis causa est: q̄ immūdi de
monū spiritus accepta licentia multorū se corporib⁹ immergūt
quibus postea reiēctis: omnes qui resanati fuerint adhęreāt reli
gioni cuius potentiā senserunt. Hęc tot causę in unū collatę: ma
gnam deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Capitulum. xxiij. Q̄ bonorū tortores torquebūtur: & ma
las bestias de terra auferet deus.

Vicquid ergo aduersus nos mali principes moliunt̄ fieri
ipse p̄mittit: & tñ iniustissimi p̄secutores q̄b⁹ dei nomē cō
tumelię ac ludibrio fuit: nō se putēt impune laturos: q̄ indigna
tionis aduersus nos eius quasi ministri fuerūt. Punient̄ enī iudi
cio dei: q̄ accepta potestate supra humanum modum fuerint ab
usi: & insultauerint etiam deo superbius: eiusq̄ nomen ęternum

uestigijs suis subiçerit impie nefarieq; calcadū. Propterea uindicta se eos celerit pollicet: & exterminatuz bestias malas de terra. Sed idē quis populi sui uexatōes & hic in p̄senti soleat uīdicare: tñ iubet nos expectare patiēter illū cęlestis iudicij diē: quo ip̄e p̄ suis quēq; meritis aut honoret aut puniet. Quapropt̄ nō sperēt sacrilegę animę cōtēptos & multos fore quos sic opterunt. Veniet rabiosis ac uoracib⁹ lupis merces sua: q; iustas & simplices aīas nullis facinorib⁹ admittis excruciauerūt. Nos tmmō laborem⁹: ut ab hoīb⁹ nihil aliud in nobis nisi sola iusticia puniat. Demus operā totis uirib⁹: ut mereamur a deo simul & ultione; passionis & premiū.

L. Coelij lactātij Firmiani diuinaz institutionū aduersus gētes liber sextus: de uero cultu ad Cōstātinū imperatorem.

Q; innocentia uerissimus dei cultus est: quaz; carnalis homo corpori deditus nescit Capitulū. i.

Vod erat officiū suscepti muneris diuino spiritu instruēte: ac suffragante ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendę atq; illustrandę causā mihi & scientiam & fidem ipse domin⁹ noster imposuit: sine quo nec sciri quicq; potest nec explicari.

Venio nunc ad ipsum quod est summum operis huius & maximum: ut doceā quo ritu: quoue sacrificio deum coli oporteat. Id enī est hominis officiū: in eoq; solo summa rerum & omnis beatę uitę ratio cōsistit: quandoq; dē propterea facti & inspirati ab eo sumus: non ut cęlū uideremus & solē quod Anaxagoras putauit: ut artificem solis & cęli deū pura & integra mente coleremus: quis autem p̄cedentibus libris p̄ ingenij mediocritate defenderim: ueritatem tñ ex ritu quoq; ipso elucere uel maxime pōt. Nihil enī sancta & singularis illa maiestas aliud ab homīe desiderat: q̄ solā innocētā: quā si q; optulerit deo pie satis religiosęq; litauit. Hoīes aut̄ neglecta iusticia: cū sint omnibus flagitijs ac sceleribus inquinati: religiosos se putant si templa ac aras hostiarū sanguine cruentauerint: si focos adorauerint: ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiā sacris dapes apparāt & exq̄sitas epulas: quasi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aspectu earum: qcq; opere aut odore p̄ciosus est: & hęc grata

dñs suis non ex aliqua diuinitatis ratione quam nesciunt: sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus deum non indigere. Nihil enim sapiunt nisi terram: bonaq; & mala soli corpis sēsu & uoluptate ppendūt. Huius arbitrio ut religionē ponderāt: sic totius uitę suę acta disponunt. Et quoniā se semel a cęli contemplatione auertunt: sensumq; illū cęlestę corpori mancipauerunt. Libidinibus fręna permittunt tanq; secum ablati uoluptatem: quā momentis omnibus capere festināt: cū animus ministerio corporis nō corpus ministerio animi uti debeat. Idem maximum bonum iudicant opes: quas si bonis artibus assequi non possunt: malis assequuntur: fraudāt: rapiūt: spoliant: insidiantur: abiurant. Nihil deniq; moderati aut pensi habent: dummodo auro corruicent: argento: gēmis: uestibus fulgeant: auidissimo uentri opes ingerant: stipati familiarium gregibus per domitum populu; semper incedant: sic addicti & teruientes uoluptatibus uim uigoremq; extinguunt: & cū uiuere se maxime putant: ad mortem concitatissime properant. Nam (icut in secundo libro docuimus) cęli ratio in animo: terrę autē in corpore est: q; bona negligunt animi: corporis appetunt: in tenebris ac morte uersant: quę sūt terrę atq; corporis: q; uita & lumen de cęlo est: cuius quoniam expertes sūt corpori seruiendo longe ab intellectu rerū diuinarū. Eadem mileros ubiq; cęcitas premit: sicut q; sit uer⁹ deus: ita q; sit uer⁹ cultor ignorant.

Capitulum. ij. Q, deus nec esurit nec sitit nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari aut una offerri uel lumina. Et q; re hęc offerantur dñs gentium quę fidem rectam & uerā innocentiam offerre nesciūt: in quibus cōsistit dei cultus. Et q; intra oīa q; ad cultum dei pertinent p̄stantissimum est: homines ad ueritatem & iusticiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere.

Actant igitur opimas ac pingues hostias deo quasi esuriēti: profundunt uina tanq; sitiēti: accendunt lumina uelut in tenebris agēti. Quod si suspicari aut p̄cipere animo possent quę sint bona illa cęlestia: quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti sensu capere non possumus: iam se cū his officijs inanibus stultissimos esse cognoscant: ul' li cęleste lumē

quod dicimus solem cōtemplari uelint : iam sentiāt q̄ nō indige
at lucernis eorū deus: q̄ ipse in uisum hominis tam claram: tam
candidā lucem dedit. Et tamen cū in tam paruo circulo: qui pro
pter longinquitatem nō ampli⁹ q̄ humani capitis uidetur habere
mensuram: tātum sit fulgoris ut eum mortaliū luminū acies nō
queat cōtueri. Et si paulilper intenderis hebetatos oculos caligo
ac tenebre cōsequant̄. Quid tandem; luminis quid claritatis apud
ipsum deum penes quem nulla nox est esse arbitremur : q̄ hanc
ipsā lucē sic moderatus est: ut neq; nimio fulgore: neq; calore ue
hementi noceret animātibus: tantūq; istarū rerum dedit ei quā
tum mortalia corpora pati possunt: aut frugum maturitas po
stularet! Num igit̄ mentis suę compos putandus est: q̄ auctori
& datori luminis cādelarū ac cerarū lumen offert pro munere.
Aliud uero ille a nobis exigit lumen: & quidem non fumidum:
sed (ut ait poeta) liquidum atq; clarū mentis: scilicet propter qd̄
a poetis fontes nūcupant̄ quod exhiberi nō potest: nisi qui deus
agnouerit. Illorū autem dij quia terreni sunt egent luminibus ne
in tenebris sint: quorū cultores q̄ celeste nihil tāpiūt: etiam reli
giones quibus deleruiūt ad terrā reuocant. In ea lumine op⁹ est:
q̄ ratio eius & natura tenebrosa est. Itaq; dijs nō celestē sensum
sed humanum potius attribuūt. Ideoq; illis necessaria & grata
credunt esse: quę nobis quibus aut esuriētibus opus est cibo: aut
sitientibus potu: aut ueste algentibus: aut cum sol decesserit lu
mine: ut uidere possimus. Nullis igit̄ ex rebus tam probari &
intelligi potest deos ipsos cū aliquādo uixerint mortuos esse: q̄
ex ipso ritu qui est totus terra. Quid enim celestis in se boni po
test habere pecudum sanguis effusus: quo aras inquināt: nisi for
te deos existimāt eo uesci quod homines aspernantur attingere!
Et quisquis illis hanc saginam pręstiterit: quis ille grassator ad
ulter ueneficus parricida sit: beatus ac foelix erit. Hunc diligunt
hunc tuentur: huic omnia quę optauerit pręstant. Merito ergo
Persius huiuscemodi supstitutiones suo more deridet. Qua tu
inquit mercede deorū emeris auriculis pulmone & lactibus un
ctis! Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandā celestę
maiestatem: sed mente sancta & iusto animo & pectore (ut ipse
ait) qd̄ naturali sit honestate generosum. Hęc est religio celestis
non quę constat ex rebus corruptis: sed quę uirtutibus animi: q̄

2.
oritur e celo. Hic uerus cultus est: in quo mens colentis se ipsam deo immaculatam uictimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum quomodo prestandum sit docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam preclarum: hominibusque conueniens potest esse: quam erudire homines ad iusticiam. Apud Ciceronem Catulus in hortensio philosophiam omnibus preferens: malle se dicit uel unum paruulum de officio libellum: quam loquam orationem; pro sedicioso homine Cornelio. Quae sententia non utique Catuli quam fortasse illud non dixit: sed Ciceronis est putanda: quam scripsit (credo) ut libellos quos de officiis erat scripturus committere daret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophia melius & fructuosius: quam precepta uitae dare. Quod si hoc illi faciunt quibus non est ueritas cognita: quantomagis nos facere debemus: quam a deo eruditi & illuminati possumus uera precipere: nec tamen sic docebimus: ut quasi prima uirtutis elementa tradamus quod est infinitum sed tamen docendum susceperimus eum qui apud illos iam perfectus uideatur. Manentibus enim preceptis eorum quae solent ad probitatem recte dare ignota illis superstruemus ad perficiendam; confirmandamque iusticiam quam non tenent. Ea uero quae possunt cum illis esse communia pretermittam: ne quod ab his uideatur mutuari quorum errores coarguere atque aperire decreuerim.

Capitulum. iij. De duabus uis quorum altera uirtutum altera uiciorum est: quae in littera pythagorica figurantur: & fidelius tractatur a christianis quam a philosophis. Et de duobus ducibus uiarum.

Uae sunt uiae per quas humanam uitam progredi necesse est scilicet una quae in caelum ferat: altera quae ad inferos deprimat: quas & poetae in carminibus: & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram uirtutem esse uoluerunt: alteram uiciorum: eamque quae sit assignata uirtutibus primo aditu esse arduam & conflagram: in qua si quis difficultate superata in summum eius euaserit habere eum de cetero planum iter: amoenumque campum: & omnes labores capere fructus uberes atque iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit: eos in eam uiciorum uiam labi atque deflectere: quae primo ingressu sit quasi amoena multoque tristior: deinde cum in eam paulo ulterius processerit amoenitatis eius spem repetere subduci: exoriri autem uiam precipitem

Nunc faxis asperā: nūc obductā sentib⁹: nūc gurgitib⁹ intercisā;
uel torrentib⁹ rapidā: ut laborare herere labi cadere sit necesse.
Quę omnia eo pferūt: ut appareat in uirtutib⁹ capiēdis labores
esse maximos: in pceptis aut maximos fruct⁹: & solidas atq;
incorruptas uoluptates. Vicia uero qbusdā deliniamētis natu-
ralibus illicere animos hominū: & inaniū iucūditatū specie cap-
tos: ad acerbis amaritudies miserialq; pducere. Sapiēs prorsus
disputatio: si uirtutū ipsarū formas atq; terminos icirēt: nō enī
didicerant uel quę sint: ul' qd eas mercedis a deo maneat: qd nos
his duobus libris docebim⁹. Hi uero q; ignorabant: aut dubita-
bāt animas hominum immortales esse: & uirtutes & uicia terre-
nis honoribus aut poenis estimauerūt. Omnis ergo hęc de dua-
bus uis disputatio ad frugalitatē ac luxuriā spectat. Dicūt enim
humane uite cursu. Y. litterę esse similes: q; unūq; q; hominum
cū primū adoleſcētis limen attigerit: & in eū locū uenerit: ubi
se uia findit in ambas. Hęc ut mutabūd⁹: ac nesciat in quā se par-
tem potius inclinet. Si duce; nactus fuerit: q; dirigat ad meliora
titubantē: hoc est si aut pbiam didicerit: aut eloquētiā: aut aliqd
honestę artis: quo euadat ad bonā frugē: qd fieri sine labore ma-
ximo nō pōt. Honestā ac copiosam uitā disputāt pacturum. Si
uero doctorē frugulitas nō inuenerit: ad sinistram uia; quę me-
lioris speciē mentiat incedere: id est desidię luxurię inertięq; se
tradere: quę suauia quidē uident ad tempus uera bona ignoran-
ti. Post autem amissa omni dignitate ac re familiari in omnibus
miserijs ignominiaq; uicturū. Ad corp⁹ ergo & ad hęc uitā quā
in terra ducimus: fines earū uiarum retulerūt poetę fortasse me-
lius: qui binum hoc apud inferos esse uoluerūt: sed in eo fallunt
q; eas uias mortuis pposuerūt. Vtriq; ergo uere: sed tamē utriq;
nō recte: q; oportuit uias ipsas ad uitam: fines earum ad morte;
referri. Nos igitur melius & uerius: quia duas istas uias cęli &
inferiorū esse dicimus: q; iustis imortalitas: iniustis poena eter-
na proposita est. Quomodo autem uie istę uel in cęlum tollāt
uel ad inferna pprecipitent explicabo: & aperiā quę sint uirtutes
quas philosophi nescierunt: tum etiam quę sint earum pemia:
simul etiam quę sint uicia: quę eorum supplicia monstrabo.
Nam fortasse aliquis expectet ut separatim de uicijs ac uirtutib⁹
dicam: cum de bono ac malo differentibus nobis etia; quod est

contrarium possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas uicia spō
te decedēt: siue uicia eximas uirtutes ultro subibunt: sic bonorū
ac malorū constituta natura est: ut se inuicē semp oppugnēt: sem
per expellāt: ita fit ut neq; uicia retrahi sine uirtutib⁹ possint: nec
uirtutes inferi sine detractioe uiciorū. Has igit uias longe aliē
inducimus: q̄ a philosophis induci solēt. Primū q; utiq; pposi
tum esse dicimus ducē utrūq; immortalem: sed alterꝫ honoratū
qui uirtutibus ac bonis sit p̄ditus. Alterū dānatum: qui uicijs
ac malis: illi autem in deteriorē tantum uiam ducem ponūt neq;
unum neq; perpetuum. Si quidem quēlibet doctorem bonę ar
tis inducunt: qui a delidia reuocet homines: & frugi esse doceat
sed neq; ingredi faciunt in eam uiam: nisi pueros & adolescen
tes: uidelicet q; artes discantur in his etatibus. Nos aute; omnis
sexus & generis & etatis in hoc celeste iter inducimus: quia deus
qui eius uie dux est: immortalitatem nulli homini nato negat.
Forma quoq; uiarū ipsarū; non ita est ut illi putauerunt. Quid
enim opus est. Y. littera in rebus contrarijs atq; diuersis! Sed al
tera illa melior conuersa est ad solis ortu;: altera illa deterior ad
occasum: quoniam qui ueritatem ac iusticia; sequitur: is accepto
immortalitatis p̄mio perenni luce potietur: qui autem ab illo
malo dace illectus p̄tulerit uicia uirtutibus: mendaciū ueritati
necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur
utranq; & earum proprietates habitusq; monstrabo.

Capitulū. iiii. De uia uirtutis que in elysios campos deducere
dicit: & uiciorū que ad impia tartara ducit: & ducib⁹ utriusq;.

Na est igit uirtutis ac bonorū uia: que fert nos ī elysios cā
pos (ut poetę loquunt) sed ad ipsam mūdi arcem hac leua
malorū exercet poenas: & ad impia tartara mittit. Est enī crimīa
toris illius: q; prauis religionib⁹ institutis auertit homines ab iti
nere celesti: & in uia p̄ditionis inducit: cuius uie species & figu
ra sic est cōposita in aspectu: ut plana & patēs omni genere floꝝ
atq; fructuū delectabilis esse uideatur. In ea enim posuit de⁹ om
nia que p̄ bonis habent in terram: opulentia dico: honore; quie
tem: uoluptatem: illecebras omnes: sed cum his pariter iniustici
am: crudelitatem: superbiam: perfidiam: libidinem: cupiditate;

discordiam: ignorantiam: mendacium: stulticiam: ceteraque uicia
Exitus autem huius uiae talis est. Cum uentum fuerit ad extremum un-
de iam regredi non licet cum omni sua pulchritudine tam subito
precidit: ut non ante quam fraudem prospicere possit: quam precipitatur in
altitudinem profundam cadat. Quisquis enim presentium bonorum specie ca-
ptus: & in his consequendis ac fruendis occupatus non prouiderit: ea
que post mortem secutura sunt: seque a deo auerterit: is uero ad infe-
ros deiectus in eternam dabitur poenam. Via ergo illa celestis diffi-
cilis & cliuosa posita est: uel spinis horrentibus aspera: uel saxis
extantibus impedita: ut cum summo labore ac pedum tritu: cumque ma-
gna cadendi sollicitudine sit cuique gradiendum: in hac posuit iusti-
ciam: temperantiam: patientiam: fidem: castitatem: abstinentiam: concordiam:
scientiam: ueritatem: sapientiam: ceteraque uirtutes: sed simul cum his
paupertatem: ignominiam: laborem: dolorem: amaritudines omnes. Quis-
quis enim spiritum suum porrexerit longius: & meliora maluerit: carebit his
terre bonis: ut expeditus ac leuis difficultatem uiae superet. Nec
enim potest qui se apparatus regio circumdederit aut diuitiis one-
rauerit: angustias illas uel ingredi uel tenere. Unde intelligitur
iccirco malis & iniustus facilius prouenire que cupiant: quia pro-
na & decliuis est eorum uia: bonis autem que optent difficile pro-
cedere: quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo quo-
niam durum asperumque iter ingressus est contemptui: derisui odio sit
necesse est. Omnes enim quos cupiditas aut uoluptas precipites
trahit: inuidet ei qui uirtutem capere potuit: & inique ferunt id
habere aliquem quod ipsi non habent. Erit itaque pauper humilis igno-
bilis: subiectus iniurie: & tamen omnia que amara sunt perse-
rens. Et si patientiam iugem ad summum illum gradum finemque per-
duxerit dabitur ei corona uirtutis: & a deo pro laboribus quos
in uita propter iusticiam pertulit: immortalitate donabitur. Hec
sunt uiae quas deus humane uite assignauit: in quibus singulis &
bona ostendit & mala: sed ordine prepostero atque conuerso. In
una enim monstrauit temporalia prius mala cum eternis bonis
qui est ordo melior: in altera temporalia prius bona cum eternis ma-
lis qui est ordo deterior: ut quicumque presentia mala cum iusticia
delegerit: maiora & certiora bona consequatur: quam fuerunt illa que spre-
uit. Quisquis autem presentia bona preposuerit iusticie: in ma-
iora & longiora incidet mala: quam fuerunt illa que fugit. Hec enim

uita tēporalis est q̄ breuis est: & iccirco & bona eius & mala bre-
uīa sint necesse est. Illa uero spūalis quę huic terrene cōtraria est:
q̄ sempiterna est: iccirco & bona ei⁹ & mala sempiterna sunt. Ita
fit: ut & bonis breuib⁹ mala eterna: & malis breuib⁹ bona eterna
succedāt. Itaq; cū simul p̄posita sint homini bona & mala cōsi-
derare: unūquēq; secū dec; q̄to fatius sit pro p̄petuis bonis mala
breuia p̄sare: q̄ pro breuib⁹ & caducis bonis mala p̄petua susti-
nere. Nā sicut in hoc seculo cū est p̄positus; cu; hoste certamen:
prius laborandū est: ut sis postmodū in ocio: esuriendū sitiendū
Aestus frigora p̄ferēda humi q̄scendū: uigilandū: periclitandū
est ut saluis pignorib⁹: & domo & re familiari: & omnibus pa-
cis ac uictorię bonis p̄frui possis. Sina ut p̄sens ociū malueris
q̄ laborē: malū tibi maximū facias necesse est. P̄occupabit enī;
aduersarius nō resistantē: uastabunt agri: deripient domus: in pre-
dam uxor ac liberi uenient: ipse interficiere ac capiere. Quę om-
nia ne accedant p̄sens cōmodū deferendū est: ut maius lōgiusq;
pariat. Sic in omni hac uita q̄ nobis aduersarium deus reuerua-
uit: ut possemus capere uirtutē: omissenda est p̄sens uoluptas:
ne hostis opprimat: uigilandū stationes agendę: militares expe-
ditiones obeundę: fundendus ad ultimū; cruor. Omnia deniq;
amara & graua patienter ferenda: eo quidem promptius quo
nobis imperator noster deus p̄mia pro laboribus eterna con-
stituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris ex-
hauriant: ut ea sibi pariant: quę possunt eode; modo perire quo
parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus: quo id acqui-
ritur quod nullo modo possit amitti. Voluit enī; deus qui ho-
mines ad hanc maliciam genuit: expeditos in acie stare: & inten-
tis acriter animis ad unius uel inuisibilis hostis insidias: uel aper-
tos impetus uigilare: q̄ nos (sicut periti & exercitati duces solēt)
uarijs artibus captat: p̄ cuiusq; natura & moribus sequeus. Alijs
enim cupiditatē insatiabilē immittit: ut opibus suis tanq̄ cōpedi-
bus illigatos: a uia ueritatis excutiat. Alios inflammat ire stimu-
lis: ut ad nocendū potius intētos: a dei cōtēplatione detorqueat
Alios imoderatis libidinib⁹ immergit: ut uoluptati & corpori
seruiētes: ad uirtutē respicere nō possint. Alijs uero inspirat inui-
diā: ut suis ipsis tormētis occupati: nihil aliud cogitēt: nisi eorū
quos oderint foelicitatē. Alios inflāmat ambitōib⁹. Hi sunt qui

ad gerēdos mēgratus oēm uite suę operā curāq; conuertūt: ut fa-
stos signēt: & annis nomē īponāt. Quorū dā cupiditas tēdit alti-
us nō ut pūntias tpali gladio regāt: s; ut infinita & ppetua p̄tate
dños se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autē pios ui-
derit inanib⁹ īplicat religionib⁹: ut īpios faciat. His uero q; sapiē-
tiā q̄rūt: philosophiā in oculos impingit ut specie lucis exeret:
ne q; cōprehēdat aut teneat ueritatē. Sic hoībus obstruxit adit⁹
oēs: & obsepfit omnes uias publicis latas errorib⁹. Quos ut di-
scutere possem⁹: ipsūq; auctorē maloꝝ uicere illuminauit nos de-
us: & amauit uera cęlestiq; uirtute: de q̄ mihi nūc differēdū est.

Cap. v. De falsa diffinitōe philosophię: quā auctore Lucilio
posuerūt philosophi: & uera differentia scientię & uirtutis.

Ed prius q̄ singulas uirtutes exponere incipiā: determinan-
da est ipsa uirt⁹: quā philosophi nō recte diffinierūt quid
esset: aut in cęteris qbus rebus qd operis qd habeat officij. No-
men itaq; solū retinuerūt: uim uero & effectū & rationē pdide-
rūt. Quicūq; autē in diffinitione uirtutis solēt dicere: paucis uer-
sibus colligit & enarrat Lucilius: quos malo equidem ponere:
ne dum multorum sententias refello: sim longior q̄ necesse est.
Virtus albine: est preciū persoluere uerū. Quis inuersamur: q; s
uiuimus rebus adesse. Virtus est homini scire id quod queq; ha-
beat res. Virtus scire homini rectum: utile: qd sit honestū. Que
bona que mala. Itē quid inutile: turpe: in honestū. Virtus quere-
de rei finem: scire modūq;. Virtus diuitijs: premiū p̄solure pos-
se. Virtus id dare: quod re ipsa debet honorari. Hostē esse atq; in-
imicu; hominum morūq; bonorū: Cōtra defensorē hominu;:
morūq; bonorū: Hos magnificare: his bene uelle: his uiuere ami-
cum. Cōmoda p̄terea patrię sibi prima putare: Deinde parētū
tertia iam postremaq; nostra. Ab his diffinitionibus quas poeta
breuiter cōprehendit Marcus Tullius traxit officia uiuendi: Pa-
netium stoicum secut⁹: eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hęc au-
tem q̄ falsa sint mox uidebim⁹: ut appareat q̄tū in nos dignatio
diuina cōtulerit: que nobis aperuit ueritatē. Virtutē esse dixit:
scire quid sit bonum & malum: quid turpe: quid honestū: quid
utile: qd minus breuiusq; facere potuit: si tantū bonū ac malum

diceret q̄ nihil potest esse utile uel honestū: quod nō idē bonū sit. Nihil inutile ac turpe: q̄d nō idē malū sit. Quod & philo-
p̄bis uideat: & idē Cicero in tertio supradicti operis libro osten-
dit. Verū sciētia nō p̄t esse uirt⁹: q̄ nō est intus in nobis: s; ad
nos extrinsec⁹ uenit. Q̄d aut̄ trālire ab altero ad alterū p̄t: uirt⁹
nō est: q̄ uirtus sua cuiq; est. Scientia igit̄ alieni beneficij est: quia
posita est in audiēdo. Virtus tota nostra est: q̄ posita est in uo-
lūtate faciēdi bonū. Sicut ergo in itinere celebrādo nihil p̄dest
uiā nosse: nisi conat⁹ ac uires suppetāt ambulādi: ita uero sciētia
nihil p̄dest: si uirtus pp̄ria deficiat. Nā fere etiā hi q̄ peccāt: & si
nō p̄fecte: tñ qd sit bonū & malū sentiunt. Et quotiēs aliqd im-
probe faciūt: peccare se sciūt: & ideo celare nitunt̄: sed cū eos bo-
ni & mali natura nō fallat: cupiditate mala uincunt̄ ut peccent: q̄
deest illis uirt⁹: idest cupiditas recta & honestas faciēdi. Ex hoc
igitur apparet aliud esse sciētia boni maliq;: aliud uirtutem: q̄
potest esse sciētia sine uirtute: sicut in plurimis philosophorū
fuit. In quo quoniā recte ad culpam pertinet non fecisse que scie-
ris: recte uoluntas praua & uiciosus animus que; excusare igno-
ratio non potest punietur. Ergo sicut uirtus non est bonum ac
malum scire: ita uirtus est bonum facere malum non facere. Et ta-
men sciētia sic cum uirtute cōiuncta est: ut sciētia p̄cedat uir-
tutem: uirtus subsequat̄ sciētia: q̄ nihil prodest cognitio: nisi &
actio subsequat̄. Horatius ergo paulo melius diffiniuit. Virtus
est uiciū fugere & sapiētia prima: sed inepte: q̄ eam cōtrario ter-
minauit: ut si diceret bonū ē quod malū non ē. Cur enim quid
sit uirtus nescio: ne uiciū quidem quid sit scio! Vtrūq; igit̄
idiget diffinitione: quia natura rei talis ē: ut utrūq; aut intelligi
aut nō itelligi sit necesse. Verū nos faciamus quod ille debuit
Virtus est iram cohibere: cupiditatē cōpescere: libidinē refrēna-
re: idest enim uiciū fugere. Nā fere omnia que fiunt iniuste atq;
improbe: ab his oriuntur affectibus. Si enim cōmotionis huius
que ira dicitur impet⁹ retundat̄: omnes hominū cōtentiones ma-
le sopient̄: nemo insidiabit̄: nemo profiliet ad nocendum. Item
si cupiditas temperetur: nemo terra mariq; grassabitur: nemo ex-
ercitum ducet: ut rapiat & uastet aliena. Itē si ardor libidinu; cō-
primatur: omnis etas & sexus retinebit suam sanctitatem. Ne-
mo quicquam pudendum aut patietur aut faciet: ergo uniuersa

21
icelera & flagitia his cōmotionibus uirtute sedatis: ex hominū
uita moribūq; tollent. Quę sedatio cōmotionum & affectuū;
hanc habet rationem: ut omnia recta faciamus. Omne igitur uir
tutis officium est nō peccare: quo profecto fungi nō potest: q̄ de
um nescit: quoniam ignoratio eius a quo bona oriuntur impru
dentem impingat in uicia necesse est. Itaq; ut breuius & signifi
cantius utriusq; rei summa officia determinē: sciētia est deū nos
se: uirtus colere: in illo sapientia: in hoc iusticia continetur.

Capi. vi. Q. philosophi nescierūt qd ess; bonū aut malū: q̄
fōtē boni lucidū nesciebāt: nec itellexerūt q̄s debeat reꝝ & opeꝝ
finis esse: & quō cōstet Luciliū falso diffiniuisse uirtutis officia

Ixi qd̄ erat primū scientiā boni nō esse uirtutē: deinde qd
sit uirtus & in quo sit: seqtur ut id quoq; ipsū; qd sit bo
nū & malū nescisse philosophos breuiter ostendam: q̄ pene de
claratum est libro tertio cum de somno bono disputare;. Qui
autem quid esset summum bonum nescirent: & in ceteris bonis
malisue quę summa non sunt: errauerint necesse est: quod nō po
test uero iudicio examinare: qui fontē ipsū; nō tenet: unde illa
descendunt. Fons autem bonorum deus est: malorum uero ille
scilicet diuini nominis semper inimicus: de quo sepe diximus.
Ab his duobus principijs bona malaq; oriuntur. Quę ueniunt a
deo hanc habent rationem: ut immortalitatem parent quod est
summum bonum. Quę autem ab illo altero: id habent officium
ut a cęlestibus auocatum terrenisq; demersu;: ad poenā interfici
ant sempiternam: quod est summum malū. Non igitur dubiū;
est quin omnes illi quid esset bonum & malum ignorauerint: q̄
nec deum nec aduersarium eius scierint. Itaq; finem bonorū; ad
corpus & ad hanc uitam breuem retulerunt: quā scilicet solui &
occidere necesse est: nō sunt pgressi ulterius: sed omnia eorū; p̄
cepta & oīa quę inducunt bona terrę inherēt & humi iacēt: qm̄
simul cum corpore quod est terra moriuntur: pertinet enim nō
ad uitam homini comparandam: sed ad quęrendas uel agendas
opes: honores: gloriam: potentiā: quę sunt uniuersa mortalia
tam scilicet q̄ ille qui ut ea sibi contingerent laborauit. Hinc est
illud. Virtus quęrendę rei finem scire modumq;. P̄cipiūt enī

quibus modis & quibus artibus res familiaris querenda sit: quod uident male queri solere. Sed huiusmodi uirtus non est proposita sapienti. Nec enim est uirtus opes querere: quarum neque inuentio neque possessio in nostra potestate est. Itaque & questu & optatu faciliores sunt malis quam bonis. Non potest ergo uirtus esse in his rebus querendis: in quarum contemptu uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa transfugiet: quae magno ac excelso animo calcatur ac perterere gestit: neque fas est animam celestibus interam bonis: ut haec fragilia sibi compararet ab immortalibus suis operibus auocari: sed potissimum in his rebus comparandis uirtutis ratio consistit: quas nobis nec homo ullus nec mors ipsa potest auferre cum haec ita se habeant: illud quod sequitur uerum est. Virtus diuitum precium persoluere posse. Qui uerius idem fere significat quod primi duo: sed neque ipse neque quicquam philosophorum scire potuit: precium ipsum; uel quale uel quid sit. Idem enim poetae & illi omnes quos secutus est putauerunt recte opibus uti: hoc est frugisse non instruere conuiuia sumptuose: nec largiri temere: non effundere uires superuacuas aut turpes res familiares. Dicit aliquis fortasse. Quid tu? Negas ne hanc esse ueritatem? Non equidem nego: contraria enim uideor probare si negem: sed ueram nego: quod non sit illa celestis sed tota terrena est: quandoquidem nihil efficit nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti: & quod sit ex diuitum fructus petendus: declarabo apertius: cum de pietatis officio loqui coepero. Itaque cetera quae sequuntur nullo modo uera sunt. Nam improbis inimicitias indicere aut bonorum defensionem suscipere: potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta uiam sibi ad potentiam muniunt: faciuntque multa quae boni solent: eo quidem promptius: quod fallendi gratia faciunt. Utinamque tam facile esset prestare: quam facile est simulare bonitatem. Sed hi cum esse coeperint propositi ac uoti sui compotes: & summam potentiam gradum coeperint: tamen uero simulatione deposita mores suos detegunt: capiunt: omnia uiolant & uexant: eosque ipsos bonos quorum causa susceperant insequuntur: & gradus per quos ascenderunt amputant: ne quis illos contra ipsos possit imitari. Vexatamen putemus hoc officium non nisi boni esse: ut bonos defendant: at id suscipere facile est: implere difficile: quia cum te certamini congressionisque commiseris: in arbitrio dei non tuo posita uictoria est. Et plerumque improbi & numero & conspiratione sunt

potēiores q̄ boni: ut ad eos supandos nō tam uirtus sit: q̄ foeli-
citas necessaria. An aliq̄s ignorat q̄ aliquoties melior iustiorq̄
pars uicta sit? Hinc semp̄ dñatōnes acerbę ī ciues extiterūt. Plena
est exēplis oīs historia: i; nos cōtēti erim⁹ uno. Claudius enī pō-
peius bonorū uoluit esse defensor: siq̄dē pro republica: p̄ sena-
tu: p̄ libertate arma suscepit. Idē tñ uictus cū ipsa libertate occi-
dit: & a spadonib⁹ egyptijs detrūcatus insepultus abiectus est.
Nō est igit̄ uirt⁹ aut hostē malorū: aut defensorē bonorū; esse:
q̄ uirt⁹ in certis casib⁹ nō pōt esse subiēcta. Cōmoda pręterea pa-
trię prima putare: sublata hominū cōcordia nulla est omnino: q̄
sunt enī patrię cōmoda: nisi alterius ciuitatis aut gētis incōmo-
da: Id est fines propagare alios uiolēter ereptos: augere imperiū
uectigalia facere meliora. Quę omnia nō utiq̄ uirtutes: sed uir-
tutū sunt euersiones. Imprimis enī; tollit̄ humanę societatis cō-
iunctio: tollit̄ innocentia: tollitur alieni abstinentia: tollitur de-
niq̄ ipsa iusticia: quę discidium generis humani ferre nō potest
& ubicunq̄ arma fulserunt: hinc eam fugari & exterminari ne-
cesse est. Verum est Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationē
dicunt habendam: externorum negant: dirimunt hi cōmunem
generis humani societate: qua sublata beneficētia: liberalitas: bo-
nitas: iusticia funditus tollit̄. Nam quomodo potest iustus esse
q̄ nocet: qui odit: q̄ spoliat: qui occidit? Quę omnia faciunt: qui
patrię prodesse nituntur. Id enim prodesse quid sit ignorant: q̄
nihil putant utile nihil commodum: nisi quod teneri manu po-
test: quod solum teneri nō potest: quia eripi potest. Hęc itaq̄ ut
ipsi appellant bona quisq̄ patrię acquisierit: hoc est qui euerfis
ciuitatibus: gentibusq̄ deletis erarium pecunia referferit: agros
coeperit: ciues suos locupletiores fecerit: hic laudib⁹ fertur in cę-
lū: hęc putat̄ summa & perfecta esse uirt⁹. Qui error nō modo
populi & imperitorum sed etiā philosophorū est: qui pręcepta
quoq̄ dāt ad iusticiā: ne stulticię ac malicię disciplinęq̄ auctori-
tas desit. Itaq̄; cu; de officijs ad rem militarem pertinentibus di-
sputent: neq̄ ad iusticiam neq̄ ad ueram uirtutem commodatur
illa omnis oratio: sed ad hanc uitā moremq̄ ciuilem: quam non
esse iusticiam & res indicat: & ipse Cicero testatus est. Sed nos
inquit ueri iuris germanęq̄ iusticię solidam & expressā; effigiē
nullā; tenemus. Umbra & imaginibus utimur: eaq̄ ipas utinā;

sequeremur ferunt enim; ab optimis nature ac ueritatis exemplis. Umbra est igitur & imago iusticie: quam illi iusticiam putauerunt. Quid sapiētiā? Nōne idē cōfitemur in philosophis eē nullā? Aut cū Fabrici⁹ inquit aut Aristides iust⁹ nomine: aut ab illis fortitudinis aut ab hoc iusticie tanq̄ a sapiēte petiū exemplū? Nemo enī horū sic sapiēs ut sapientē uolumus intelligi. Nec hi q̄ sapientes habiti & nominati: Marcus Cato & Cicero Lēlius sapiētes fuerūt. Nec illi quidem septē: sed ex mediōrū officiorū frequentia similitudinē quādam gerebant speciemq; sapientum. Si ergo & philosophis ipsorum cōfessione adempta sapientia est: & his q̄ iusti habiti sunt: adempta iusticia est. Omnes igitur illę uirtutis descriptiones falsę sint necesse est: q̄ quę sit uera uirtus scire nō potest: nisi iustus ac sapiens. Iustus autem ac sapiens nemo est: nisi quem dominus p̄ceptis cęlestibus erudiuit.

Capitulum. vii. Q. in uia erroris est species sapientie & uirtutis. Et q̄ uia ueritatis & sapientie est simplex & angusta & ardua: & deum habet ducem.

Am illi omnes qui per aliorū confessam stulticiam sapientes existimant: specie uirtutis inducti: umbras & imagines apprehendunt: nihil uerū. Quod ea fit ratione: quoniam uia illa ut mendax: quę fert ad occasum: multos tramites habet: propter studiorum & disciplinarum ueritatem: quę sunt in uita hominum dissimiles atq; diuersę. Nam sicut illa uia sapientie habet aliquid simile stulticie: quod libro p̄cedēte mōstrauimus: ita hęc cū sit tota stulticie: habet aliquid simile sapientie: quod arripiant hi qui stulticiam publicam intelligunt: & ut habet uicia manifesta: sic habet aliquid quod simile esse uideatur uirtuti: ut habet apertum scelus: sic imaginem quandam speciemq; iusticie. Quomodo enim p̄cursor eius uie: cuius uis & potestas omnis in fallendo est: uniuersos in fraudem posset inducere: nisi uerisimilia hominibus ostentaret? Deus enim ut immortale illud arcanū eius in aperto esset: posuit in uia sua: quę homines pro malis & turpibus aspernarentur: ut auersi a sapientia & ueritate: quam sine duce ullo requirebant: in idipsum inciderent: qđ uita re ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis ac mortis uiam

multiplice; ostēdit: uel q̄ multa sint genera uitę: uel q̄ dū multi q̄
colunt. Huius dux p̄uaricator ac s̄bdolus: ut uideat esse disci-
men aliqd' falsi & ueri mali ac boni. Alia ducit luxuriosos alia
eos q̄ frugi appellant: alia imperitos: alia doctos: alia iertes: alia
strenuos: alia stultos: alia philosophos. Et eos q̄dem non uno
tramite. Illos enī q̄ aut uoluptates aut diuitias nō r̄fugiūt: ab hac
publica & celebri uia modice segregat. Eos autem qui aut uirtu-
tem sequi uolunt: aut cōtēptū rerū confitentur: p̄ cōfragosa que-
dam p̄cipitia trahit. Sed tñ illa omnia itinera que speciē bono-
rū ostentāt non sunt alię uię: sed diuerticula & semitę: que uidē-
tur quidem ab illa cōmuni dextro uersum separari: ad eandē tñ
& ad unū omnes exitum sub ipso fine referunt. Ibi enim dux il-
le coniungit oēs: ubi opus fuerat bonos a malis: fortes ab inerti-
bus: sapientes a stultis separari: in deorū scilicet cultu: in quo ille
uniuersos quia sine ullo discrimine stulti fuerunt: uno mucro-
ne iugulat & p̄cipitat in mortem. Hęc autem uia que est uerita-
tis: & sapientię: & uirtutis: & iusticię: quorum omnium fons
unus est: una uis: una sedes: & simplex est: quod paribus animis
summaq; concordia unum sequamur & colamus deum: & an-
gusta: quoniam paucioribus uirtus data est & ardua: quoniam
ad bonum: quod summum & sublime est: nisi cum summa dif-
ficultate & labore non potest perueniri.

Capitulum. viij. Quare a philosophis ueritas inueniri nō po-
terat: nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis inuenitur
per legem dei: cui potest Ciceronis diffinitio adaptari.

Aec est uia quā philosophi querūt: sed ideo nō inuenerūt
q̄ in terra potius ubi apparere nō potest querunt: errāt ex-
go uelut in mari magno: nec quo ferantur intelligunt: quia nec ui-
am cernunt: nec ducem sequuntur ullum. Eadem nanq; ratione
hanc uitę uiam queri oportet: qua in alto iter nauibus queritur:
que nisi aliquod cęli lumen obseruent: incertis cursibus uagant̄
Quisq; autem rectum iter uitę tenere nititur: non terram debet
aspicere sed cęlū: & (ut apertius loquar) non hominē sequi debet
sed deum: non his terrestribus simulachris: sed deo seruire cęle-
sti: nō ad corpus referri omnia sed ad mentem: nō huic uitę dare

operaz: sed eterne. Itaq; si oculos in celū semp intendas: & solē
qua oriē obserues: eūq; habes uite quasi nauigij ducē sua sponte
in uiam pedes dirigentē: & illud celeste lumē qđ sanis mētib⁹ ml^o
to clarius sole est: q̄ hic quē in carne mortali uidem⁹ sic reget: sic
gubernabit: ut ad lūmū sapiētię uirtutisq; portū sine ullo erro-
re pducat. Suscipiēda igit̄ dei lex q̄ nos ad iter dirigat: illa s̄cta
illa celestis: quā Mar. Tul. i libro de republica tertio pene diuina
uoce dep̄xit: cui⁹ ego (ne plura dicerē) uerba subiēci. Est qđ uē-
ra lex recta ratio nature cōgruēs: diffusa in oēs: cōstās sempiter-
na quę uocet ad officiū iubēdo: uetādo: a fraude deterreat: quę
tū neq; probos frustra iubet aut uetat: nec improbos iubēdo aut
uetādo mouj. Huic legi nec ppagari fas est neq; derogari: ex hac
aliquid licet: neq; tota abrogari potest: nec uero aut per se natum
aut per populum solui hac lege possumus. Neq; est quērēdus ex-
planatōr aut interpret eius alius. Nec erit alia lex romę: alia athe-
nis: alia nunc: alia post hęc: sed & omnes gentes: & omni tempo-
re una lex & sempiterna & immutabilis cōtinebit. Vnusq; erit
cōmunis quasi magister & imperator omnium deus: ille legis
huius inuentor: disceptator: sator: cui qui nō parebit: ipse se fugi-
et: ac naturam hominis aspernatur: hoc ipso luet maximas poe-
nas: etiam si cętera supplicia quę putantur effugerit. Quis sacra-
mentum dei sciens: tam significāter enarrare legem dei posset: q̄
illam homo longe a ueritatis noticia remotus expressit. Ego ue-
ro eos qui uera imprudentes loquuntur: sic habendos puto tanq̄
diuino spiritu aliquo instructi. Quod si ut legis sanctę uim ra-
tionēq; peruidit: ita illud quoq; scisset aut explicasset: in quibus
p̄ceptis lex ipsa cōsisteret: nō philosophi functus esset officio
sed p̄phetę: quod q̄ facere ille non poterat: nobis faciēdū est: qui-
bus ipsa lex tradita est ab illo uno mḡro & impatore oīu; deo.

Capi. ix. Q² caput religionis & uia ueritatis est deum fide-
liter nōscere & fideliter colere. Et quare diuersę leges sint a genti-
bus institutę. Et quis sensu; integritate uigeat: quā gratia largi-
tur: potiulq; natura.

Vius legis caput est primū ipsu; deū nosse: soli obtēpare
solum colere. Nō potest enim ratione; hominis optinere.

qui parentem anime sue deum nescit: quod est summum nefas.
Que ignoratio facit ut dijs alienis seruiat: quo nihil scelerati⁹ cō
mitti pōt. Hinc iā pcliuis est ad malitiā gradus: per ignoratiā ue
ri ac singularis boni: qa deus quē nosse refugit: fons est ipse boni
tatis. vel si iustitiam sequi uolet dei: diuini tamen iuris ignarus:
gentis sue leges tanq̄ uerum ius amplectitur: quas non utiq; iu
stitia sed utilitas repperit. Cur enim p omnes populos diuersa
& uaria iura sūt cōdita: nisi q̄ vnaqueq; gens id sibi s̄axit: quod
putauit rebus suis utile. Quantū autem a iustitia recedat utilitas:
populus ipse Romanus docet: q̄ per foetiales bella indicendo: &
legitime iniurias faciendo: semp; q; aliena cupiendo atq; rapiēdo:
possessionē sibi totius orbis cōparauit. Vex; hi se iustos putāt:
si contra leges suas nihil faciant: quod etiā timori ascribi pōt: si
p̄sentiū poenax; metu sceleribus abstineāt. Sed concedamus fa
ne: vt id natura uel ut ait phūs sua sponte faciāt: qd legibus facere
cogunt. Num iccirco iusti erunt: qui parent institutis hominum:
qui & ipsi aut errare aut iniusti esse potuerūt. Sicut illi duodecim;
tabulax; cōditores: qui publicē utilitati p cōditiōe tempoꝝ; ser
uierūt. Aliud est igitur ciuile ius quod p moribus ubiq; uariat:
aliud est uera iustitia: quam vniformē ac simplicē pposuit omni
bus deus: quē q ignorat: & ipsā iustitiā ignoret necesse ē. Sed pu
temus fieri posse: vt aliquis naturali & ingenito bono ueras uirtu
tes capiat: qualē fuisse Thimone; Athenis accepimus: qui & egē
tibus stipē dedit: & pauperes inuitauit: & nudos iduit: tamen cū
illud unū quod est maximū deest agnitio dei: iam illa bona om
nia supuacua sunt & inania: vt frustra in his assequēdis laboraue
rit. Omnis. n. iustitia eius similis ē humano corpori caput non ha
benti: in quo tāetsi mēbra omnia & locis suis constent: & figura
& habitudine: tamē quoniā deest id quod ē omniū p̄cipale: &
uita & omni sensu caret. Itaq; membra illa formā tātūmodo mē
broꝝ; habēt: usum nō habēt: tā scilicet q̄ caput sine corpore cui si
milis est qui cum deum ignoret: uiuit iniuste. Id. n. solum habet
quod est summū: sed frustra: quonia; virtutibus tanq̄ membris
eget. Itaq; vt sit uiuum ac sensibile corpus: & agnitio dei necessa
ria est quasi caput: & uirtutes omnes quasi corpus: ita fiet homo
perfectus ac uiuus: sed tamen summa omnis in capite est. Quod
quis constare non possit sine omnibus: sine quibusdam tamen

potest. Et erit quidem animal uiciosum ac debile: sed tamē uiuet sicut & is qui deū nouit: & in aliqua re peccat: dat .n. peccatis ueniam deus. Itaq; sine mēbris aliquibus uiui pōt: sine capite nullo modo. Hęc res efficit: ut phī etiam si natura boni sunt: tamen nihil sciant: nihil sapiant. Omnis doctrina & uirtus eorum sine capite est: quia deum nesciūt: qui est uirtutis ac doctrinę caput: quē qui non agnoscit: licet uideat cęcus est: licet audiat surdus: licet loquatur elinguis est. Cum uero conditorē reę parentemq; cognouerit: tunc & uidebit & audiet & loquetur. Habere enim caput coepit: ī quo sunt sensus omnes collocati: hoc est oculi: auris: & lingua. Nam profecto is uidet: qui ueritatem in qua deus est: uel deum in quo ueritas est: oculis cordis aspexerit. Is audit qui diuinas uoces ac p̄cepta uitalia pectori suo affigit. Is loquitur qui cęlestia disserēs: uirtutē ac maiestātē dei singularis enarrat. Quare non est dubium quin impius sit quisq; deum non agnouerit: omnesq; uirtutes eius quas habere aut tenere se putat: in illa mortifera uia reperiūtur: quę est tota tenebrę. Quapropter nihil est q̄ aliquis sibi gratuletur: si has inanes uirtutes adeptus est: quā nō tm̄ miser qui bonis p̄sentibus careat: sed etiā stultus sit necesse est: qui labores in uita sua maximos suscipiat icassum. Nā dempta spe īmortalitatis: quam deus pollicetur in sua religione uersātibus: cuius assequendę gratia uirtus appetenda est: & quicquid malorū acciderit p̄ferendū est. Maxima erit p̄fecto uanitas: obsequi uelle uirtutibus: quę frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si uirtus est: egestatē: exilium: dolorem: mortemq;: quę timētur a cęteris pati fortiter: ac subire: quid tandem boni in se habet? Cur eam phī p̄pter seipsam dicant expetendam? Nimirum superuacuis & inanibus poenis delectantur: quibus licet agere tranquille. Si enī; mortales sunt animę: si uirtus dissoluto corpore nihil futura est: quid fugimus attributa nobis bona: quasi aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus perfruemur? Quę bona ut habeamus scelerate impieq; uiuendum est: quia uirtute; id est iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est: qui nulla spe maiori prop̄sita: his bonis quibus cęteri utuntur ī uita: labores & cruciatus & misérias anteponat. Si autē; uirtus (ut ab his rectissime dicit̄) capessenda ē: quā cōstet ad eam nasci hominē subesse debet spes aliqua maior: quę malorū & laborum quos p̄ferre

uirtutis est: magnum efferat præclarumq; solatium. Nec aliter uirtus (cum per se dura sit) haberi p bono potest: q̄ si acerbitate; suã maximo bono penset. Aequè non aliter his bonis præsentibus abstinentũ est: q̄ si sint aliqua maiora propter quẽ tanti sit & uoluptates omittere & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia: ut in tertio docui: nisi perpetuẽ uitẽ. Hanc autẽ præstare quis potest: nisi deus: qui uirtutem ipsam pposuit. Ergo in dei agnitione & cultu rerũ summa uersatur: in hoc est spes omnis & salus hominis: hic est sapiẽtiẽ gradus primus ut sciamus quis sit nobis uerus pater: eumq; solum pietate debita prosequamur: huic pareamus: huic deuotissime seruiamus: in eo promerendo actus oĩs & cura & opera collocetur.

Capi. x. Q̄ religio deo: misericordia homini debetur. Et quas causas edificandi ciuitates: & cõueniẽdi socialiter: & inuentionis uerborum falso commenti sunt.

d Ixi quid debeat deo: dicam nunc quid homini tribuẽdũ sit: quanq̄ id ipsum quod homini tribueris: deo tribuitur: quia homo dei simulachrum est: sed tamen primũ officium iustitiẽ est cõiungi cũ deo: secundũ cũ hominẽ: sed illud primum religio dicitur: hoc secundũ misericordia uel humanitas nominatur. Quẽ uirtus ppria ẽ iustoy & cultoy dei: q̄ ea sola uitẽ cõmunis i se cõtinet rationẽ. Deus. n. qui ceteris animalibus sapiẽtiã nõ dedit: naturalibus ea munimẽtis ab incurfu & piculo tutiora generauit. Hominẽ uero nudũ fragilẽq; formauit: ut eum sapiẽtia poti⁹ instrueret: dedit præter cetera hunc pietatis affectũ: ut homo hominẽ tueatur: diligat: foueat: cõtraq; omnia pericula & accipiat: & præstet auxilium. Sũmum igitur inter se hominũ uinculũ ẽ humanitas: quod qui disruperit: nefarius & parricida existimãdus est. Nam si ab uno homine quẽ deus finxit omnis orimur: certe consanguinei sumus: & ideo maximũ scelus putãdũ est odisse hominẽ uel nocẽtẽ. Propterea deus præcepit inimicitias per nos nunq̄ faciendas: semper esse tollẽdas: scilicet ut eos qui sint nobis inimici: necessitudinis admonitos mitigemus. Itẽ; si ab uno deo inspirati sum⁹ oēs & animati: qd aliud q̄ fratres sumus? Et qdem cõiunctioresq; animis: q̄ q corporibus. Itaq; non errat Lucretius
p z.

cum dicit: deniq; cęlesti sumus oēs semine oriundi. Omnibus ille idem pater est. Ergo pro beluis īmanibus sunt habendi: qui hominibus nocent: qui contra ius humanitatis: & fas omne spoliāt cruciant: occidunt: exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos deus mala nunq̄ facere: bonum autem semp. Id autem ipsum bene facere quid sit: idem ipse p̄scribit. P̄stare auxilium depressis & laborātibus: impartiri uictu; non habentibus. Deus. n. quoniā pius est: animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non meremur ī periculo liberari: si non succurrimus. non meremur auxilio: si negamus. Ad hanc partē philosophoꝝ nulla p̄cepta sunt: quippe qui falsę uirtutis specie capti: misericordiam de homine sustulerunt: & dum uolunt sanare uicia auxerunt. Et cum iidem plerūq; fateantur: societatis humane cōmunionem esse retinendam: ab ea plane se ipsos in humane uirtutis suę rigore dissociant. Cōuincēdus ergo etiam hic error illoꝝ est: qui nihil cuiq; impartendum putant. Urbis condendę originē atq; causam non unam intulerunt: sed alii eos homines qui sint ex terra primitus nati: cum per siluas & campos erraticam degerent uitā: nec ullo inter se sermonis: aut iuris uinculo cohererent: sed frondes & herbam pro cubilibus: speluncas & antra pro domibus haberent: bestiis & fortioribus animalibus p̄dę fuisse cōmemorant. Tum eos qui aut laniati effugerant: aut laniari p̄ximos uiderant: admonitos periculi sui: ad alios homines decurrisse: p̄sidiu; īplorasse: & primo nutibus uoluntatē suā significasse. Deinde sermonis initia tentasse: ac singulis quibusq; rebus nomina īprimēdo: paulatim loquēdi perfecisse rationem. Cum autē nec multitudinē ipsam uiderēt contra bestias esse tutam: oppida etiam coepisse munire: ut uel quętem noctis tutam sibi facerent: uel ut incursiones atq; impetus bestiarū non pugnando: sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna: quę has ineptias ptulerunt: miseros atq; miserabiles: quę stultitiā suā litteris memorięq; mandauerūt. Qui cū uiderēt mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationem: uel cōueniendi: uel inuicem appetendi: uel periculi fugiendi: uel mali cauendi: uel cubacula sibi & latibula parandi: homines autem ipsos existimauerūt nō nisi exēplis admoneri: ac discere potuisse: quid metuere sibi: quid cauere: quid facere deberēt: aut nunq; conuenturos

iter se fuisse nec loquēdi rationē reperturos : nisi eos bestię come
dissent. Hęc aliis delira uisa sunt: ut fuerunt: dixeruntq; non fera
rum laniatus causam fuisse coeundi: sed ipsā poti⁹ humanitatez.
Itaq; inter se congregatos: q; natura hominū solitudinē fugiens :
& cōmunionis ac societatis appetēs esset: non magna inter eos di
sceptatio est: siquidem causę dispares sunt: res eadem est. Potuit
utrūq; igitur: q; nō repugnat: sed tamē utrūq; nullo mō uerum ē:
q; nō per oēm terrā nati sunt hoīes e terra : tanq̄ ex draconis alicu
ius dentibus p̄feminati: ut poetę ferunt : sed unus homo a deo fi
ctus est: ab eoq; uno oīs terra humano genere cōpleta est: eadē sci
licet rōe qua rursus post diluuiū: qd̄ certe negare nō possunt. Nul
la igitur in p̄ncipio facta est eiusmodi cōgregatio: nec unq̄ fuisse
hoīes in terra: q; p̄pter ifantiā nō loquerēt : intelligit cui ratio non
deest. Fingamus tamē illa uera esse : quę ociofi & inepti hoīes se
nes fabulant: ut eos potissimū sensibus & suis rationibus refella
mus. Si hac de causa sunt homines congregati: ut mutuis auxiliis
imbecillitatē suam tuerētur. Succurrendū est igitur homini : qui
egeat auxilio. Cum. n. p̄fidiū causa homines societate cū homi
nibus inierint & sanxerit: foedus illud a principio sui ortus inter
homines initum: aut uiolare: aut nō conseruare : summum nefas
putandum est. Nam qui se a p̄stādo auxilio remouet: etiā ab ac
cipiendo se remoueat necesse est: q; nullius ope indigere se putat:
qui alteri suaz denegat. Huic uero qui se ipse dissociat: ac secernit
a corpore: non ritu hominis: sed feraz; more uiuēdum est. Quod
si fieri non pōt: retinēdum est igit̄ omni modo uinculum societa
tis humane: q; homo sine homine nullo modo pōt uiuere. Retē
tio autem societatis est cōmunitas: idest auxilium p̄stare ut pos
simus accipere. Sin uero ut illi alii disputāt: humanitatis ipsi⁹ cau
sa facta est hominū cōgregatio. Homo certe hominē debet agno
scere. Quod si fecerūt illi rudes: & adhuc feri homīes: & fecerūt
nondū constituta loquēdi rōe: quid putemus homīb⁹ expolitīs
sermone rez; oīumq; cōmercio inter se copulatis esse facieudum:
qui assueti homīb⁹ solitudinē ferre non possunt !

Capi. xi. In quos p̄cipue sit humanitas exercenda : & i
quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quę im
penia p̄stantis.

Conseruanda est igitur humanitas: si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum cōseruare humanitatē: quid aliud est q̄ diligere hominē: q̄a homo sit: & id qd nos sumus? Discordia igit atq; dissensio non est secūdū hominis rōem. Verūq; est illud Ciceronis quod ait hominē naturę obedientē homini nocere nō posse. Ergo si nocere homini cōtra naturam est: prodesse igitur homini secūdū naturam sit necesse est. Quod qui non facit hominis se appellatione despoliat: quia humanitatis officiu; est: necessitati hominis ac periculo subuenire. Quęro igitur ab his: qui flecti ac misereri non putant esse sapientis: si homo ab aliqua bestia cōprehensus auxilium sibi armati hominis imploret: utrū ne succurrendū putent an minime? Non sunt tam imprudētes ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas. Itę si aliquis circūueniatur igni: ruina opprimatur: mergat̄ mari: flumine rapiatur: num putent hominis esse non auxiliari? Non sunt ipsi homines si putēt. Nemo enim pōt eiusmodi periculis non esse subiectus: immo uero & hominis & fortis uiri esse dicent seruare periturū. Si ergo in eiusmodi casibus qui periculum uitę homini afferunt: succurrere humanitatis esse concedūt. Quid causę est si homo esuriat: sitiatur: algeat: succurrēdum esse non putent? Quę cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis: & unam eādēq; humanitatē desiderent: tamen illa discernunt: quia non re ipsa uera: sed utilitate presentī omnia metiuntur. Illos. n. quos periculo surripiunt: sperant sibi gratiam relatueros. Egentes autē: q̄a nō sperant: perire arbitrantur q̄cquid eiusmodi hominibus impertiāt. Hinc est illa Plauti detestanda sententia. Male meretur qui mendico dat quod edat. nam & illud quod dat perit: & illi pducit uitam ad miseriam. At enim poeta fortasse p̄ persona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris: nonne hoc idę persuadet: non esse omnino largiendū? Sic. n. dixit. Largitio quę fit ex re familiari: fontē ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitas benignitate tollitur. Qua cū in plures usus sis: eo minus ī multos uti possis. Et idē paulo post. Quid autē est stulti⁹ q̄ qd libēter facias curare: ut id diutius facere nō possis: uidelicet p̄fessor sapiētę refrenat homines ab humanitate: monetq; ut rem familiarem diligenter custodiant: malintq; arcam q̄ iustitiam cōseruare. Qd cum intelligeret inhumanum esse ac nefarium: mox alio capite

quasi actus poenitētia sic ait. Nonnunq̄ tamē est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiādum: & sepe idoneis hominibus egētibus de re familiari impartiedum. Quid ē idoneis? Nēpe his qui restituere ac referre gratiā possint. Si nūc Cicero ueretur: exclamarē profecto. Hic hic Marce Tullii aberrasti a uera iustitia: eāq; uno uerbo sustulisti: cū pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Nō. n. idoneis hominibus largiēdū est: sed quātū pōt nō idoneis: id. n. iuste: id pie: id humane fit: quod sine spe recipiēdi feceris. Hęc est uera illa & germana iustitia: cui⁹ solidā & expressam effigiē nullam tenere uos dicitis. Ipse plurib⁹ locis clamas mercenariā non esse uirtutē: faterisq; in libris legum tuarū liberalitatem gratuitam esse his uerbis. Nec est dubium quin is q̄ liberalis benignusq; esse dicit: officium non fructū sequat. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedē recipias? Te ergo auctore ac p̄ceptore iustitię quisq; idoneus nō erit: nuditate: siti: fame conficietur. Nec homines copiosi & usq; ad delicias abundātes subueniēt ultimę necessitati: si uirtus mercedem nō exigit: si p̄pter se (ut dicitis) expetenda est. Ergo iustitiam principē matremq; uirtutum suo precio: non tuo cōmodo estima: ei potissimum tribue a quo nihil speres. Quid personas eligis? quid mēbra inspicias? pro homine tibi habendus est quisq; precat: ideoq; te homines putet. Abiice umbras illas imaginesq; iustitię: atq; ipsam ueram & expressam tene. largire cecis: debilibus: claudis: destitutis: quibus nisi largiāre moriendum est. Inutiles sunt hominibus: sed utiles deo: qui eos retinet in uita: qui spiritu donat: qui luce dignatur: foue quantum in te est & animas hominum: ne extinguantur humanitate sustenta. Qui succurrere perituro pōt: si non succurrerit occidit. Verum isti quia neq; naturam retinent: neq; proemium ī co: quod fit: sciunt dum perdere timent perdūt: & in id quod maxime cauēt incidunt: ut quicquid largiuntur: aut pereat omnino: aut ad tempus breuissimum proficit. Nam qui exiguam stipem miseris negant: qui cōseruare humanitē sine damno suo nolunt: patrimonia sua effundunt: ut aut peritura fragilia sibi comparent: aut certe suis maximis damnis nihil consequantur. Quid enim dicendum est de his qui populari leuitate ducti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhibēdis muneribus impēdunt: nisi eos demētes ac furiosos qui p̄stent id populo: quod

& ipsi perdant: & nemo eorum quibus prestatatur accipiat! Itaque ut est
omnis uoluptas caduca & breuis: oculorum maxime & aurium:
aut obliuiscantur homines: & alterius dana pro ingratum habent: aut
etiam offenduntur: si non est libidini uulgi satisfactum: ut etiam ho-
mines stultissimi malum sibi malo comparauerint: aut si adeo placu-
erint: nihil amplius quam inanem fauorem paucorumque diebus fabulas as-
sequuntur: sicut quotidie leuissimorum hominum patrimonia in
res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius qui utilio-
ra & diuturniora ciuibus suis exhibent munera: his scilicet qui pu-
blicis operibus extractis: memoriam nomini suo querunt. Ne isti
quidem recte bona sua in terram sepeliunt: quia nec memoria quicquam mor-
tuis confert: nec opera eorum sempiterna sunt: si quidem aut uno tre-
more terre dissipantur: & corruunt: aut fortuito consumuntur in-
cendio: aut hostili aliquo impetu diruuntur: aut certe uetustate ip-
sa dissoluta labuntur. Nihil est. n. (ut ait orator) opere & manu
factum: quod non conficiat: & consumat uetustas. At hec iustitia
& leuitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius qui tribulibus
suis: aut clientibus largiuntur: aliquid enim prestant hominibus &
profunt: sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nul-
la est ubicumque necessitas non est: perit ergo quicquid gratie causa tri-
buitur non indigentibus: aut cum foenore reddit: & beneficentia
non erit. Quod est si gratum est his quibus datur: iustum tamen non
est: quia si non fiat nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & ue-
rum liberalitatis officium est: egentes atque utiles alere.

Capi. xii. A quo sit speranda & expectanda: & que: & qua
ta sit uere liberalitatis merces. Et quod inanis: & nulla falsum. &
qui sunt gradus humanitatis.

b Aec est illa perfecta iustitia: que custodit humanam (de
qua philosophi loquuntur) societatem. Hic diuitiarum maximus
& uerissimus fructus est: non uti opibus ad propriam unius uolu-
ptatem: sed ad multorum salutem: non ad presentem suum fructum
sed ad iustitiam: que sola non interit. Tenendum est igitur omni-
no ut ab officio misericordie: spes recipiendi absit omnino. Huius
enim operis & officii merces a deo expectanda est solo. nam si ab ho-
mine expetes: iam non humanitas erit illa: sed beneficii foeneratio

Nec potest uideri bene meruisse : qui quod fecit non alteri sed si
bi prestat : & tamē eodē redit : ut quod alteri quisq; prestiterit : ni
hil ab eo cōmodi spectans : uere sibi prestat : q̄a mercedem capiet
a deo. Idem deus precepit : ut si quando coenam parauerimus eos
in conuictū adhibeamus : qui reuocare non possint : & uicez red
dere : ut omnis actus uite nostre uon careat misericordie munere.
Nec tamē quisq; interdictā sibi putet : aut cōmunionē cum amicis
aut charitatē cū pximis : sed notū nobis deus fecit : q̄ sit uerū &
iustum opus : ita nos oportet cū pximis uiuere : dūmodo sciam⁹
illud ad hominē : hoc ad deū pertinere. Pręcipua igitur uirtus est
hospitalitas : quod phī quoq; aiunt : sed eam detorquent a uera iu
stitia : & ad cōmodum rapiunt. Recte inquit Cicero a Theophra
sto est laudata hospitalitas. Est. n. (ut mihi quidem uidet) ualde
decoꝝ patere domos hominū illustriū hospiti⁹ illustribus. Eo
dem modo rursus errauit : quo tamen cum idoneis esse diceret lar
giēdum. Non. n. iusti & sapientis uiri domus illustrib⁹ debet pa
tere : sed humilibus & abiectis. nā illustres illi ac potentes nulla re
possint indigere : quos opulentia sua & munit & honorat. Nihil
autem a uiro iusto faciendū est : nisi qd sit beneficium. Beneficiū
aut si referē interit atq; finitur. Nec. n. possumus id habere itegrū
cuius preciū nobis persolutū est. In his itaq; beneficiis iustitię ra
tio uersa : que salua & icorrupta pmanerint. Permanēt autē non
aliter q̄ si prestenē his homibus : qui pdesse nullo modo possūt .
At ille ī recipiendis illustribus nihil spectauit aliud nisi utilitatē :
nec dissimulauit homo ingeniosus : quid ex eo cōmodi speraret.
Ait. n. Quid faciat potētē apud exteros futuꝝ p grām principū :
quos sibi hospitii & amicitie iure cōstrinxerit . O q̄ multis argu
mētis Ciceronis incōstantia si id agerem redargui posset : nec tam
nostris q̄ suis uerbis refelleretur . Idez quippe ait : ut qsq; maxime
ad suum cōmodū referat quecunq; agit : ita minime esse uirū bo
num. Idem etiam negat simplicis & aperti homis esse : ambire : si
mulare aliquid : & pretendere aliud agere uideri : cum aliud agat :
prestare se alteri : fingere qd sibi prestat : sed malitiosi potius : &
astuti : & fallacis : & subdoli . Quomō ergo defenderit quo mi
nus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset. Tu mihi per omnes
portas circūcur ses : ut aduenientes populorum atq; urbium princi
pes : domum tuam inuites : ut per eos apud ciues eorum potētiam

cōsequare: uel isq; quę te iustū & humanū: & hospitalē uideri cū
studeas utilitati tuę. Vex hoc ille non potius incaute. Quid .n.
min⁹ i Ciceronē conuenit. Sed ignorātia ueri iuris prudēs ac sciēs
i hos se laqueos induxit. Qd̄ ut ei possit ignosci testificatus est:
non ad uerā iustitiā quam non teneat p̄cepta sedare: sed ad um
bram imaginemq; iustitię. Ignoscēdum est igitur umbratico &
imaginario p̄ceptori: nec ab eo ueritas exigenda est: qui se nesci
re fateatur. Captiuorū redemptio magnū atq; p̄clarum iustitię
munus est: qd̄ idē ipse Tullius approbauit. Atq; hęc benignitas
iquit etiā reipublicę ē utilis: redimi a seruitute captos: locupletari
tenuiores. Hanc ego cōsuetudinem benignitatis largitōi muneꝝ
longe antepono. Hęc est grauium hominū atq; magnorū. Propri
um igitur iustorum opus est: alere pauperes: ac redimere captiuos
cum apud iniustos si qui hęc faciant graues & magni appellētur.
His enim maxime laudis est benefacere: quos nemo sperauit esse
facturos. nam qui bonum facit uel consanguineo: uel pximo: uel
amico: aut nullam: uel certe non magnā laudem meretur: quia face
re debet. Sitq; impius ac detestabilis: nisi fecerit id quod ab eo
& natura ipsa: & necessitudo exigit: & si facit: non tam glorię af
sequendę q̄ reprehensionis uitandę causā facit. Qui autē facit alie
no & ignoto: is uere dignus est laude: quoniam ut faceret sola du
ctus est humanitate. Ibi ergo iustitia est: ubi ad benefaciendū ne
cessitas uinculū nullum est. Hoc igit̄ benignitatis officiū nō ante
ponere quidē largitioni muneꝝ debuit: qd̄ est cōparātis & e duo
bus bonis id quod sit melius eligētis. Illa uero largitio hominū
patrimonia sua in mari abiicientium inanis & leuis & ab omni
iustitia remotissima est. Itaq; ne dici quidem munera oportet: in
quibus nemo accipit: nisi qui accipere non meretur. Non min⁹ ma
gnum iustitię opus est: pupillos & uiduas: & destitutos: & auxi
lio indigētes: tueri atq; defendere: quod adeo uniuersis diuina il
la lex p̄scribit: quādoq; dē boni quiq; iudices ad officium suum
iudicant pertinere: ut eos humanitate naturali foueant: ac iisdem
p̄desse nitātur. Vex hęc opa quippe nostra sunt: qui legē: uerba
ipsius dei p̄cipientis accepimus. Nā illi sentiunt natura esse iu
stum tueri eos q̄ tutela carent: sed cur ita sit non p̄spiciunt. Deus
enim: cuius p̄petua clemētia est: iccirco uiduas pupillosq; defēdi
ac tueri iubet: ne qs respectu ac miseratōe pignoꝝ suoꝝ retardetur

quo minus mortem p iustitia fideq; suscipiat: sed incunctāter ac
fortit̄ subeat: cū sciat se caros suos deo reliquere: nec his unq̄ p̄
sidium defutur̄. Aegros quoq; quib⁹ defuerint q; assistant: curā
dos fouendosq; suscipere summe humanitatis & magne operati
onis est. Quod qui fecerit: hic uiuā hostiam deo acqret: & quod
alteri dederit ad tēpus: ipse a deo accipiet in eternum. Vltimū il
lud & maximū pietatis officium ē: peregrinoꝝ & pauperum se
pultura: quod illi uirtutis iustitięq; doctores prorsus non attige
runt. Nec enim poterant id uidere: qui utilitate omnia officia sua
metiebātur. In ceteris. n. que supradicta sunt: quis uerum limiteꝝ
non tenuerint: tamē quoniā cōmodi aliquid in his deprehēderūt
quasi odore quodam ueritatis retenti p̄prius aberrarunt. Hoc au
tem q̄a nihil uidere in eo cōmodi poterāt reliquerunt. Quin etiā
non defuerunt qui superuacaneā facerent sepulturam: nihilq; dice
rent esse mali: iacere inhumatū atq; abiectū: quorū impiā sapien
tiam tam omne humanum genus respuit q̄ diuine uoces: que id
fieri iubent. Verū illi non audent dicere id non esse faciēdū: sed
si forte non fiat nihil esse incōmodi. Itaq; in ea re non tam p̄ci
pientium q̄ cōsolantiū utuntur officio: ut si forte id sapienti eue
nerit: ne se ob hoc miserū putet. Nos autē non qd sapienti deferē
dum sit dicimus: sed quid facere ipse debeat: itaq; non querimus
nūc utrū ne tota sepeliendi ratio sit utilis: nec ne: licet hęc ēt si sit
inanis: ut illi existimāt: tamē faciēda est: uel ob hoc solū: q̄ apud
homines bene & humane fieri uidetur. Animus. n. queritur: & p̄
positum ponderatur. Non. n. patiemur figurā & figmentum dei
feris ac uolucris in p̄dam iacere: sed reddamus id terre unde
ortum est. Et quis in homine ignoto necessariorum sepulturam
nulli negandam munus implebimus: in quorum locum q̄a defūt
succedet humanitas: & ubicunq; homo desiderabitur: ibi exigi
officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitię ratio
consistit q̄ in eo: ut quod p̄stamus nostris per affectum: p̄ste
mus alienis per humanitatem: que est multo certior iustiorq;: cū
non iam homini p̄statur qui nihil sentit: sed deo soli cui carissi
mū sacrificiū est opus iustum. Dicet aliq; fortasse. si hęc oīa fece
ro nihil habebō. Quid enim si magnus hominum numerus ege
bit: algebit: capietur: morietur: ut hęc facientem uel uno die
patrimonio exui sit necesse: perdam ne rem familiarem meo aut

meoꝝ labore queſitam: ut iam ipſi mihi aliena miſericordia uiuē
dum ſit? Quid tu tā puſillo animo paupertatem times: quā etiaꝝ
noſtri p̄bī laudant nihilqꝫ hac tutius: nihilqꝫ hac tranquillius eſſe
teſtantur? Hoc quod times ſollicitudinū portus eſt. An ignoras
quot periculis: quot caſibus cū his malis opibus ſubiaceas? Queꝫ
tecum bene agent: ſi ſine tuo cruore tranſierint: tu uero p̄da onu
ſtus incedis: & ſpolia geris: queꝫ irritent animos etiam tuorum.
Quid ergo dubitas bene collocare id quod tibi forſitan eripiet:
aut unum latrocinium: aut exiſtens repente proſcriptio: aut hoſtilis
aliqua direptio? Quid uerere fluxū ac fragile bonum facere ſem
piternum: aut theſauros tuos cuſtodi deo credere: ubi nō furē p̄
donēqꝫ timeas: nō rubiginē: non tyrānū? Qui apud deū diues eſt
pauper eſſe nunqꝫ poterit. Si iuſtitiam tanti putas: ſequere abiectis
oneribus: queꝫ te p̄munt. Libera teipſum compedibus & cathe
nis: ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi eſt de
ſpicere & calcare mortalia. Sed ſi hanc uirtutem non capis: ut di
uitias tuas in aram dei conferas: ut fragilibus tibi compares firmi
ora. Liberabo te metu. Omnia iſta p̄cepta nō ſoli tibi danť: ſed
omni populo: qui mente coniunctus eſt: & coheret ſicut unus ho
mo. Si ſolus magnis operibus nō ſufficis: pro uirili parte operare
iuſtitiam: ſic tamen ut quantum diuitiis inter ceteros: tātum ope
re p̄cellas. Neqꝫ nunc ſuaderi tibi putes: ut rem familiarem tuā
minuas: uel exhaurias: ſed queꝫ in ſuperuacua fueras impenſurus:
ad meliora conuertas. Vnde beſtias emis: hinc captos redime. Vn
de feras paſcis: hinc pauperes ale. Vnde homines ad gladium com
paras: hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt perditę ne
quitę beſtarios facere locupletes: & inſtruere ad flagitia? Tranſ
fer ad magnum ſacrificium male peritura: ut pro his ueris muneri
bus habeas a deo munus ęternum. Magna eſt miſericordię mer
ces: cui deus pollicetur peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris
inquit preces ſupplicis tui: & audiam ego tuas: ſi miſertus laborā
tium fueris: & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpe
xeris nec adiuueris: & ego animum tuum contra te geram: tuiſqꝫ
te legibus iudicabo.

Capi. xiiii. De p̄mio: & q̄i neceſſitate & precibus pau
perū quiſqꝫ teneatur a deo: & tribus gradibus uirtutis.

¶ Votiens igitur rogaris: tētari te a deo crede: an sis dignus
exaudiri. Circūspice conscientia tuā: & quātum potes me
dere uulnerib⁹: nec tñ q̄a peccata largitione tollūtur: dari tibi licē
tia peccādi putes. Abolentur. n. si deo largiare: q̄a peccaueras. Nā
si fiducia largiendi pecces: non abolentur. Deus enim purgari ho
mines a peccatis maxime cupit: ideoq; agi poenitentia iubet. Age
re autē poenitētia nihil aliud est: q̄ p̄fiteri & affirmare se ulterius
non peccatur. Ignoscit itaq; his q̄ ad peccatum ignorāter: impru
denter: incauteq; labuntur: ueniam non habet qui sciens peccat.
Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati: tem
perandum sibi ab opere largitionis existimet: quia non habeat
peccata quę debeat: imo uero tū magis iustitiam debet operari: cū
factus est iustus: ut quod ante ī medelam uulnerē fecerat: postmo
dum faciat in gloriā laudēq; uirtutis. Eo accidit q̄ nemo esse sine
delicto potest: q̄ diu idumēto carnis ornatus est. Cuius īf. rmitas
triplici modo iubiacet dominio peccati: factis: dictis: cogitōi
bus. Per hos gradus ad summū culmē iustitia p̄cedit. Primus ē
uirtutis gradus: malis operibus abstinere: secundus etiā malis uer
bis: tertius etiam cogitatione rerum malaz. Qui primum gradū
ascendit satis iustus est. qui secundus iā perfecte uirtutis: siquide;
neq; factis neq; sermone delinquat. Qui tertium: is uere similitu
dinē dei affecutus uidetur. Est. n. pene supra humanum modum:
ne in cogitatione quidem admittere: qd̄ sit uel facto malum: uel
improbum dictu. Itaq; etiam iusti homīes qui frenare se possunt
ab omni opere iniusto: nōnunq̄ tamen ipsa fragilitate uincuntur:
ut uel in ira malum dicant: uel in aspectu rerum delectabilium ta
cita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio nō pa
titur hominem esse ab omni macula purę: debent ergo largitione
perpetua peccata carnis aboleri: unum est enim sapientis & iusti
& uitalis uiri opus: diuitias suas ī sola iustitia collocare: qua p̄fe
cto qui eget: licet ille Croesum aut Crassum diuitiis superet: hic
pauper: hic nudus: hic mendicus putandus est. Danda igitur opa
est: ut indumento iustitię pietatisq; uelemur: quo nos nemo exu
at: quod nobis sempiternum prębet ornatum. Nam si deorū cul
tores simulachra insensibilia excolunt: & quicquid preciosi ha
bent in ea conferūt: quibus nec uti possūt: nec gratias agere q̄ acce
perūt: quāto iustius est & uerius: uiuētia dei simulachra excolere

ut promerere iuenire uiuentem. Quod sicut usui habent: quicquid acceperint & gratias agunt: ita deus: in cuius conspectu bonum feceris: & probabit: & mercedem pietatis exoluet.

Capi. xiiii. Q, philosophi uera caruerunt humanitate: qui cum Stoicis eam inter morbos anime posuerunt.

I ergo in homine preclarum & excellens est bonum misericordia: idque diuinis testimoniis & bonorum malorumque consensu optimum iudicatur: apparet philosophos longe abuisse ab humano bono: qui neque preceperunt eiusmodi quicquam: neque fecerunt: sed uirtutem: que pro modo in homine est singularis: pro uicio semper habuerunt. Libet hic interponere unum de philosophia locum: ut illorum plenius coarguamus errores: qui misericordiam: cupiditatem: metum: morbos anime appellant. Conant illi quidem uirtutes a uiciis distinguere: quod est sane facillimum. Quis enim non posset liberalem a prodigo separare: ut illi faciunt: aut purum a sordido: aut quietum ab inertio: aut cautum a timido: que hec que sunt bona fines suos habeant: quos si excesserint in uicia labuntur: ita ut constantia nisi pro ueritate sit suscepta sit imprudentia. Item fortitudo si nulla necessitate cogente: aut non pro causa honesta certum periculum subierit in temeritatem conuertitur. Liberalitas quoque si alios insectetur potius quam insectantibus resistat: contumacia est. Seueritas etiam nisi se intra congruentes nocentium poenas coarceat: fit sceua crudelitas. Itaque dicunt eos qui mali uideant non sua sponte peccare: nec mala potius eligere: sed bonorum specie lapsus incidere in mala: dum bonorum ac malorum discrimen ignorant. Hec quidem falsa non sunt: sed ad corpus cum cetera referunt. Nam parcum alias purum esse aut constantem: aut cautum aut quietum: aut fortem: aut seuerum: uirtutes sunt quidem: sed huius temperantie uite. Nos autem qui hanc uitam continentimus: alias nobis uirtutes propositas habemus: de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaque & uirtutes quasdam pro uiciis: & uicia que dam pro uirtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes: quorum impulsu animus commouetur: ex homine tollunt cupiditatem atque letitiam: metum: moestitiam: quorum duo priora ex bonis sunt: aut futuris: aut presentibus: posteriora ex malis. Eodem modo hec quatuor morbos (ut dixi) uocant: non tam natura

infitos q̄ praua opinione susceptos. Et iccirco censent eos extirpa
ri posse radicitus: si bonoꝝ maloꝝq; opinio falsa tollatur. Si .n.
nihil censeat sapiens bonuꝝ nihilq; malū: nec cupiditate ardescet:
nec letitia gestiet: nec metu terreatur: nec egritudine contrahetur
Mox uidebimns an efficiant quod uelint: an quid efficiant iteriq;
propositum arrogans ac pene furiosum: qui se putent mederi &
eniti posse contra uim rationemq; naturę.

Capi. xv. Quomō Peripathetici uicāt Stoicos: & doce
ant affectuū naturaliū stimulos euelli nō posse: sed mitiga
ri. Et q̄ ea que brutis aīalibus data sūt: singulo hōi īfita sūt
uniuerſa. Et quomō Stoici mētis affectiones diffiniant.

b Aec enim naturalia esse non uoluntaria: omnium uiuentiū
ratio demonstrat: que hisdem omnibus quatitur affecti
bus. Peripathetici ergo rectius: qui hęc omnia detrahi posse ne
gant: quia nobiscum simul nata sunt: & conātur ostendere: q̄ pro
uidenter: & q̄ necessarie deus siue natura (sic enim dicunt) his nos
armauit affectibus: quos tamen: quia plerūq; uiciosi fiūt: si nimii
sint: posse ab homine adhibito modo salubriter temperari: ut tā
tum homini quantum naturę satis est: relinquatur. Non insipiēs
disputatio: sed (ut dixi) omnia nō ad hanc uitam referentur. Stoi
ci ergo furiosi qui ea non temperant: sed abscindunt: rebusq; a na
tura infitis castrare hominē quodammodo uolunt. Quod tale
est: quale si uelint aut metū detrahere ceruis: aut uenenum angui
bus: aut iram feris: aut placiditatem pecudibus. Nam que singu
la mutis animalibus data sunt: ea uero uniuerſa homini simul.
Quod si (ut medici dicunt) letitię affectus in splene est: irę in fel
le: libidinis in iecore: timoris in corde: facilius est interficere ani
mal ipsū: q̄ ex corpore aliquid euellere: quod est animantis na
turam uelle mutare. Sed hoīes prudētes nō itelligūt: cum uicia ex
homine tollunt: etiam uirtutem se tollere: cui soli locum faciunt
Nam si uirt⁹ est ī medio irę impetu: seipsū, cohibere & reprime
re: qd negare non possunt. Caret ergo uirtute q̄sqs ira caret. Si uir
tus est libidinem corporis cōtinere: uirtute careat necesse est: qui li
bidinem quam temperet non habet. Si uirtus est cupiditatem ab
alieni appetitione refrenare: nullam certe uirtutem potest habere:

qui caret eo: ad quod cohibendū uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uicia non sunt: nec uirtuti locus est quidem: sicut nec uictorie quidem: aduersarius ubi nullus est: ita fit ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur quasi ubertas animoꝝ ē naturalis. Nam sicut insentes ager qui est natura foecundus exuberat: sic animus incultus uiciis sua sponte inualescentibus uelut spinis obducitur. Sed cū uerus cultor accesserit: statim cędētibus uiciis fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq; cum hominē primū finxerat mirabili puidētia īgenerauit ei prius istas animi cōmōtiones: ut possit capere uirtutē: sicut terra culturā. Posuitq; materiam uicioꝝ in affectibus: ut utis ī uiciis. Quę pfecto aut nulla ē: aut nulla erit: aut in usus esse non poterit: si delinit ea per quę uis eiꝰ aut appareat: aut cōstet. Videamus nūc iidem illi qui uicia excidunt qd effecerint. Quatuor illos effectus quos ex opinione bonorū maloꝝq; nasci putant: quibus euulsis sanādū esse animū sapiētis existimant: quoniā intelligūt & natura insitos esse: & sine his uihil moueri: nihil agi posse alia quędā ī eoꝝ locū uicemq; supponunt. Pro cupiditate alias substituunt uolūtatem: quasi uero non multo sit p̄stabilius: bonū cupere q̄ malum uelle. Itē pro lētitiā gaudiū: pro metu cautionē. At in illo quarto īmutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ēgritudinē penitus idest moestitiā dolo remq; animi abstulerūt: quod fieri nequaquā potest. Quis enim potest non dolere: si patriā aut pestilentia exhauerit: aut hostis euerterit: aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere si sublatam uiderit libertatē: si p̄ximos: si amicos: si bonos uiros: aut exterminatos: aut crudelissime trucidatos: nisi cuius mens ita obstupuerit: ut sit ei sensus oīs ereptus? Quare aut omnia tollere deberunt: aut implenda fuerant cuncta hęc & debilis disputatio idē etiam pro ēgritudine aliquid reponendum: quoniam superioribus ita ordinatis hoc consequens erat. Ut enim p̄sentibus lēta mur bonis: sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lētitię qnam uiciosam putabant nomen aliud indiderunt: sic ēgritudinē quoniā & ipsā uiciosam putabant: aliud uocabulū tribui cōgruebat. Vnde apparet non illis rem defuisse: sed uerbum: cuiꝰ indigētia eum totū affectū qui est uel maximus cōtra quē natura pateretur: auferre uoluerunt. Nam illas omnium commutationes poteram coarguere pluribus & ostendere: aut sermonis ornādi: augēdęq;

lib. 6.

copiæ gratia: multa noīa hisdem rebus iposita: aut nihil: aut certe non multū inter se illa distare. Nam & cupiditas a uoluntate incipit: & cautio a metu oritur: & lētitia nihil aliud ē q̄ professū gaudium. Sed putemus ut ipsi uolunt esse diuersa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent perseverantem ac perpetuam uoluntatem: lētitiam uero insolenter se offerens gaudium: metum autē nimiam & excedentē modū cautionē. Ita fit ut ea quę tollēda esse censēt non tollant: sed tēperent: siquidē noīa tātūmodo imutant: res ipse manent. Eo igitur imprudentes reuoluuntur: quo Peripathetici ratione perueniunt: ut uicia quoniā tolli non possunt: medio temperanda sint. Errant ergo quoniā non efficiunt quod uolūt: & lōgo asperoq; circuitu in eādē uīā redeunt.

Capi. xvi. Quō Peripathetici errauerūt. Et q̄ bon⁹ usus affectuū v̄t̄ ē: malus uiciū. Et q̄ usus ip̄e ex cā p̄f̄ā dus est.

2 T ego ne Peripatheticos quidem accessisse ad ueritatem puto: quia uicia esse concedunt: sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim uiciis etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit primum ne uicia essent. Nec enim quicq; uiciosū nasci pōt: sed uicia fieri si male utamur affectibus: uirtutes si bene. Deinde monstrādū est nō ipsos affectus: sed eorū causas esse moderandas. Nō est inquit nimia lētitia gestiendum: sed modice ac temperate. Hoc uero tale est: quale si dicerent non esse currendum concitate: sed gradiendū moderate. At potest & q̄ graditur errare: & qui currit rectam uiam tenere. Quid si ostēdo esse aliqd ubi nō tm̄ modicū: sed uel punctum gaudere uiciosū sit: & aliud contra: ī quo uel exultare lētitia: minime criminōsū? Quid tandem nobis ista mediocritas p̄derit? quēro utq; ne sapienti lētandum putēt: si quid inimico suo mali uidēt accidere: aut utq; ne lētitiam refrenare debeant: si uictis hostibus: aut oppresso tyranno libertas & salus ciuibus parata sit? Nemo dubitat: qn̄ & in illo exiguum lētari: & in hoc parum lētari sit maximum crimen. Eadem de ceteris affectibus licet dicere. Sed ut dixi non in his moderandis sapientiē ratio uersatur: sed in causis eorum: quoniam extrinsecus cōmouentur: nec his potissimū frēnum imponi oportuit: quoniā & exigui possunt esse in maximo crimie.

& maximi possunt esse sine crimine: sed assignandi fuerunt certis temporibus: & rebus: & locis: ne uicia sint quibus uti recte licet. Sicut. n. recte ambulare bonum est: errare autem malum: sic moueri affectibus in rectum bonum est: in prauum malum. Nam libido si extra legitimū thorū non euagetur: licet sit uehemēs: tamē culpa caret. Sin uero appetit alienū: licet sit mediocris: uiciū tamē maximū est. Non est itaq; morbus irasci: nec cupere: nec libidine cōmoueri: sed iracundū esse morbus est. Cupidum libidinosū: qui enim iracundus est: etiā cui nō debet: aut cui nō oportet irascitur. Qui cupidus: etiā quod nō opus ē cōcupiscit. Qui libidinosus: etiā qd' legibus uetatur affectat. Omnis ergo ratio in eo uersa ri debuit: ut quoniā ea rerū impetus inhiberi non pōt: nec debet q̄a necessario est insitus ad tuenda officia uitę: dirigeretur potius in uia rectā: ubi etiā cursus offensione ac piculo caret.

Capi. xvij. Q, ea quę p̄bī uicia putant uirtutes sunt: si tamen referantur ad finem debitum idest ad deū. Et q̄ insani sunt q̄ humanā naturā īgenitis affectibus spoliare nitūtur.

f Ed euectus sum coarguendi studio longius: cum sit mihi propositum ea quę uicia p̄bī putauerūt ostendere: non tam uicia non esse: uerum etiam magnas esse uirtutes. Ex aliis docendi gratia summam: quę pertinere ad rem maxime puto. Metum seu timorem ī maximo uicio ponunt: summāq; imbecillitatē esse animi putant: cui sit contraria fortitudo: quę si sit in homine: locum timori esse nullum. Credit ergo ne aliq; fieri posse: ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neq; enim uidetur capere natura: ut aliquid in cōtrariū recidat. Quia ego nō arguta aliqua cōclusionē: ut apud Platonem Socrates facit: qui eos quos cōtra disputat: cogit ea quę negauerant confiteri: sed simpliciter ostendam summū metū: summā esse uirtutē. Nemo dubitat qn timidi & imbecilli sit animi: aut dolorem metuere: aut egestate; aut exilium: aut carcerem: aut mortem: quę omnia quisquis non exhorruerit: fortissimus iudicatur. Qui autē deum metuit: illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumētis opus non est. Spectatę sunt enim semp: spectanturq; adhuc per orbem poenę cultorum dei: in quibus excruciantis noua & inusitata tormenta

excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari: cum immaniū bestiarū ultra ipsam mortem carnificina scēui erit. Has tamē execrabiles corporum lacerationes: foelix atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hęc uirtus omnibus populis atq; puintiis: & ipsiis tortoribus miraculum maximū prębuit cum patientia crudelitas uinceretur. Atq; hanc uirtute; nihil aliud q̄ metus dei fecit. Itaq; ut dicebā nō euellēdus (ut stoici) neq; temperandus timor (ut peripathetici uoluunt) sed in ueram uiam dirigendus est: auferendiq; sunt metus: sed ita ut hic solus relinquat: qui quoniā legitimus ac uerus ē: solus efficit ut possint cętera oīa non timeri. Cupiditas quoq; inter uicia numeratur: sed si hęc quę terrena sunt concupiscat uicium est: uirtus autem si cęlestia. Qui enim iustitiā: qui deū: qui uita; ppetuā: qui lucē sempiternā: ea; omnia quę deus homini pollicetur consequi cupit: opes istas & honores & potētiās: & regna ipsa cōtēnet. Dicit fortasse Stoic⁹: uoluntate opus esse ad hęc consequēda non cupiditate: imo uero parū est uelle. Multi. n. uolunt: sed cū dolor uisceribus accesserit: uoluntas cedit: cupiditas perseverat: quę si efficit ut contemptui sint omnia: quę a cęteris appetuntur: summa uirtus est: siquidem cōtinētię mater est: ideoq; potius illud efficere debemus: ut affectus quibus parue uti uicium est: dirigamus in rectum. Nā istę cōcitationes animorū iuncto curru similes sunt: in quo recte moderando summū rectoris officiū est: ut uia nouerit: quā si tenebit: licet q̄ concitate ierit non offendit. Si autē errauerit: licet placide ac leuiter eat: aut per confrago sa uexabitur: aut per pręcipitia labetur: aut certe quo non opus est deferetur. Sic cursus ille uite: qui affectibus uelut equis pernicibus ducitur: si rectā uia; teneat fungetur officio. Metus igit̄ & cupiditas si piciant in terram: uicia fient. Virtutes autē si ad diuina referātur: parsimoniā contra uirtutis loco habēt: quę si studium est habendi: non pōt esse uirtus q̄ in augēdis uel tuēdis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summū bonum non referimus ad corpus: sed omne officiū solius anime conseruatione metimur: quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est: ut humanitatem iustitiāq; teneamus: non est uirtus frugi esse: quod nomē uirtutis specie fefellit ac decepit. Est. n. frugalitas abstinētia qdē uoluptatū: sed eo uiciū: q̄ exhibēdi amore descēdit: cū sit & uoluptatib⁹ abstinēdū

& pecunię minime temperandum. Nam parce idest mediocriter
uti pecunia: quasi quędam pusillitas est animi: aut pertimētis ne
sibi defit: aut desperantis posse se illam reparare: aut contemptu;
terrestium non cupientis. Sed illi rursus euz qui rei familiari suę
non parcat prodigum uocant. Nam ita liberalem distinguunt a
pdigo: q̄ is liberalis sit: q̄ cibū & benemeritis & cum oportet &
q̄tū satis est largitur. prodigus uero qui & nō meritis & cū opus
non est: & sine respectu rei familiaris effūdat. Quid ergo prodi-
gum ne dicemus eū? qui misericordię causa tribuit egentibus ui-
ctum? Atquin multū refert ut; ne scortis propter libidinē largia-
re: an miseris propter humanitatem. Vtrū pecuniam tuā p̄ducto-
res aleatores. lenonesq; diripiant. an illam pietati ac deo p̄stes.
Vtrū ne illam uentri ac gulę ingeras: an in thesauro iustitię repo-
nas. Vt ergo uicium est effundere in malā partem: sic in bonā uir-
tus. Si uirtus est nō parcere opibus quę possunt reparari: ut homi-
nibus uitam sustententes quę reparari non pōt: uiciū igitur parsimo-
nia est. Quare nihil aliud dixerim q̄ insanos: qui hominem mite
ac sociale animal orbant suo nomine: qui euulsis affectibus q̄bus
omnis constat humanitas: ad imobilem stuporē mentis perduce-
re uolunt: dū student animū a perturbationibus liberare: & ut ip-
si dicunt quietum tranquillūq; reddere: quod fieri non tantum
nō pōt: q̄a uis & ratio eius in motu est: sed ne oportet quidē: q̄a si-
cut aqua quidem semper iacens & quieta insalubris: & magis tur-
bida est: sic animus imotus ac torpens inutilis est etiam sibi: nec
uitam ipsā tueri poterit: q̄a nec faciet quicq; nec cogitabit: cum co-
gitatio ipsa nihil aliud sit q̄ mentis agitatio. Deniq; qui hanc im-
mobilitatē animi asserunt: priuare animum uita uolunt: quia uita
actuosa est mors quieta. Quędam etiam recte pro uirtutibus ha-
bent: sed eaz modum non tenent. Virtus est constantia: non ut
inferentibus iniuriam resistamus. His enim credendū: quod cum
fieri debeat mox docebo: sed ut iubentibus facere nos contra dei
legem cōtraq; iustitiā: nullis minis aut suppliciis terreamur: quo-
minus dei iussionem hominis iussioni p̄feramus. Item uirtus ē
mortē cōtemnere. nō ut appetamus: eamq; ultro nobis inferam⁹.
sicut phōrum plurimi & maximi sepe fecerunt: quod est scelera-
tum ac nefarium: sed ut coacti deum relinquere: ac fidem pro de-
re: mortē suscipere malim⁹: libertatemq; defendamus aduersus

ipotentia stultam uecordēq; uiolentiam: ut omnes seculi minas :
atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea que alii timēt
excelsa & insuperabili mente dolorē mortēq; calcamus. Hęc ē uir
tus: hęc uera constātia: in hoc tuēda & cōseruāda solo : ut nullus
nos terror: nulla uis a deo possit auertere. Vera igit̄ Ciceronis illa
sentētia est. Nemo inquit iustus potest esse: qui mortē: qui dolo
rem: qui exilium: qui egestatē timet . Item Senecę ī libris moralis
philosophię dicētis. Hic est ille homo honestus: non apice : pur
puraue: non lietoꝝ ī signis ministerio: sed nulla re minor : qui cuꝝ
mortē in uicinia uidet: nō sic pturbať tanq̄ rē nouā uiderit: q̄ siue
toto corpore tormēta patiēda sūt: siue flāma ore rapiēda ē: siue
extendēde p̄ patibulū man⁹ nō querit qd̄ patiat̄: sed q̄ bene. Qui
aut̄ deum colit: hęc patit̄: nec timet. Ergo iustus his rebus efficiť :
ut neq; uirtutes: neq; uirtutū exactissimos limites nosse : aut tene
re possit omnino q̄ quis est a religione dei singularis alienus .

Capi. xviii. Quomō p̄cepta dei : quibus insistēdū ē a
p̄bis dissident institutis: & quis sit patientiē titulus .

Item Ed omittamus philosophos: qui aut omnino nihil sciūt :
idq; ipsū p̄ sūma sciētia p̄ferūt: aut qui non p̄cipiunt etiā
que sciunt: aut qui quoniā se putāt scire que nesciunt : inepte arro
gāterq; desipiunt. Nos ergo ut ad propositum reuertamur: q̄bus
solis a deo ueritas reuelata: & cęlitus missa sapientia ē : faciamus
que iubet illuminator noster deus: sustineamus inuicē & labores
hui⁹ uite mutuis adiuuētis p̄feram⁹. Nec tamē si quid boni opis
fecerimus gloriā captemus ex eo. Monet .n. deus operatorem iu
stitiē non oportere esse iactantē: ne nō tā mandatis cęlestibus ob
sequēdi: q̄ studio placēdi: humanitatis officio functus esse uidea
tur. Habeatq; iam preciuꝝ glorię qd̄ captauit: nec premiū cęlestis
illi⁹: ac diuinę mercedis accipiat. Cętera que obseruare cultor dei
debet: facilia sunt illis uirtutibus cōprehēsis . Non mētiatur unq̄
decipiēdi aut nocēdi causa. Est .n. nefas eū qui ueritati studeat in
aliqua re esse fallacē: atq; ab ipsa quam seq̄ ueritate discedere . In
hac iustitię uirtutumq; omnium uia: nullus mendacio locus est .
Itaq; uiator ille uerus ac iustus non dicet illud Lucillianum . Ho
mini amico ac familiari non est mentiri meum: sed etiam inimico

atq; ignoto estimabit non esse mentiri suū : nec aliquādo cōmit
tet ut lingua interpret animi a sensu & cogitatione discordet : pe
cuniā si quā crediderit non accipiat usuram: ut & beneficium īco
lume sit: quod succurrit necessitati: & absteineat se prorsus alieno
In hoc enim genere officii debet suo esse contētus : quē oporteat
alias: ne proprio quidē parcere ut bonum faciat: plus autē accipere
q̄ dederit iniustū est. Quod qui facit insidiatur quodāmodo: ut
ex alterius necessitate p̄cedet. Aut iustus nunq̄ p̄termittet : quo
minus aliquid misericorditer faciat: nec inquinabit se huiusmodi
questu: sed efficiet ut sine ullo suo damno id ipsum quod cōmo
dat inter bona opa numeretur. Munus nō accipiet a paupere : ut si
quid ipse p̄stiterit: eo bonum sit: quo fuerit gratuitum: maledi
centi benedicto respondeat: nunq̄ ipse maledicat ne uerbum ma
lum procedat ex ore hominis : qui colit uerbum bonum . Quin
etiam caueat diligenter: ne quando inimicum sua culpa faciat : &
si quis extiterit tam proteruus qui bono & iusto faciat iniuriam:
clēmēter ac moderate ferat: & ultionem suam non sibi assumat :
sed dei iudicio reseruet: innocētia semp & ubiq; custodiat. Qd
preceptum non ad hoc tantum ualet: ut ipse iniuriam non inferat:
sed ut illa tam sibi non uindictet : sed ei qui maximus & equissi
mus iudex speculator ac testis est omnium: hūc homini p̄ferat:
hunc malit de sua causa p̄nunciare: cuius sententiam nemo effuge
re potest: nec defensione cuiusq; nec gratia . Ita fit ut homo iust⁹
contēptui sit omnibus: & quia putabitur semetipsum defendere
non posse habebitur pro segni & inertī. Qui autem fuerit ult⁹ ini
micū hic fortis: hic strenuus iudicat: hunc colunt: hunc omnes ue
rentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus uel plurib⁹ pos
sit: illum tamē suscipiūt qui nocere q̄ qui prodesse possit: sed iu
stum prauitas hominū deprauare non poterit: quo minus deo stu
deat obtemperare: malitq; contēni dummodo semper bono fun
gatur officio: mali nunq̄. Cicero in iisdē illis officialibus . At ue
ro si quis uoluerit inquit sui animi complicatam notionem euol
uere: iam seipse doceat eum uirū bonū esse: qui p̄sit quibus pos
sit: noceat nemini: nisi laceffit⁹ iniuria. O q̄ simplicem ueramq;
sententiam duorū uerborum adiectione corruptit. Quid. n. opus
fuerat adiūgere: nisi laceffit⁹ iniuria: ut uiciū bono uiro q̄si causā
turpissimam apponeret: patientiq; que omnīū uirtutū maxima

est facere expertem! Nociturum esse dixit bonum uirum: si fuerit
laceffitus. Iam hoc ex ipso boni uiri nomē amittat necesse est: si
nocebit. Non minus, n. mali est referre iniuriam q̄ īferre. Nā unde
certamina inter homines! unde pugne contentionesq; nascunt̄
nisi q̄ improbitati appofita impatientia: magnas sepe concitat tē
pestates. Quod si patientiā qua uirtute nihil uerius: nihil homīe
dignius inueniri pōt: improbitati oppofueris extinguetur proti
nus tanq̄ igni aquā superfuderis. Sinaūt puocatrix illa improbi
tas impatientiam sibi comparem nacta est: tanq̄ perfusa oleo tan
tum excitabit incendium: ut id non flumen aliquod: sed effusio
cruoris extinguat: magna itaq; patientiē ratio est: quā sapiens ho
mo ademit bono uiro: ut enim nihil malorū fiat: hęc sola effecit:
quę si detur omnibus: nullum scelus: nulla fraus in rebus hūanis
erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitofus: tamq; cō
trariū: q̄ irę frena permittere: quę illum non modo boni: sed etiā
hominis appellatione despoliet! Siquidem nocere alteri: ut ipse
ait ueriffime: non est secundum homis naturam: nam & pecudes
si laceffas: aut calce: aut cornu repugnāt. Et serpētes ac ferę: nisi per
sequaris: ut occidas: negociū non exhibent. Et ut ad hominū exē
pla redeamus: īperiti quoq; & infipiētes si quando accipiūt iniu
rias: cęco & irrationabili furore ducuntur: & his qui sibi nocēt ui
cem tribuere conant̄. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis &
insipientibus differt: nisi q̄ habet inuictā patientiam: qua stulti
carent: nisiq; regere se ac mitigare iram suam nouit: quam illi: q̄
uirtute indigent frenare non possunt: sed uidelicet hęc ipsum res
fefellit: quia cum de uirtute quęrit̄ in quacunq; conditione uince
re: putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit hominem
dolori & irę succūbentem: & his affectibus indulgentem: quib⁹
debet potius reluctari. Et ruētē quacunq; in parte puocarit impro
bitas uirtutis officium nō tenere. Quī enī referre iniuriam nititur
cum ipsum a quo lęsus est gestit imitari: ita qui malum imitatur:
bonus esse nullo pacto potest. Duob⁹ igitur uerbis duas uirtutes
maximas: bono & sapiēti uiro: īnocentiā patientiāq; detraxit: sed
q̄ ipse caninam illā faciēdiā sicut Salustius ab Appio dictum re
fert exercuit: uoluitq; hominē canino modo uiuere: ut remordeat
laceffitus: quę retributio contumelię q̄ perniciofa sit: & quas ede
re soleat strages: unde oportuni⁹ petetur exemplum: q̄ ex ipfius

præceptoris tristissimo casu qui cum his philosophorū præceptis obtēperare gestit: ipse se perdidit. Qui si laceffitus iniuria patientiā tenuisset: si dissimulare: si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset: nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas: impatientia & leuitas & infania profudisset nunq̄ capite suo rostra: in quibus ante floruerat cruentasset: nec rēpublicam fundit⁹ proscrip- tio illa delesset. Sapiens ergo ac boni uiri non est uelle certa- re ac se periculo cōmittere: quoniā & uincere non est in nostra po- testate: & est anceps omne certamē: sed est sapientis & optimi ui- ri non aduersarium uelle tollere: quod fieri sine scelere ac periculo nō pōt: sed certamē ipsum: quod fieri & utiliter & iuste potest. Sūma igitur uirtus habēda patientia est: quam ut caperet homo iustus: uoluit illū deus: ut supradictum est p̄ inerte contēni. Nisi .n. contumeliis fuerit affectus: quantum habeat fortitudinis in se ipso cohibendo ignorabitur. Si autem laceffitus iniuria lēdenteꝝ persequi coeperit: uictus est. Si uero motū illum ratione compref- serit: hic plane imperat sibi: & hic regere se potest: quę sustentatio sui recte patientia nominat: quę una uirtus omnibus est apposita uicii & affectibus. Hęc perturbatum animum ac fluctuātem ad tranquillitatem suam reuocat: hęc mitigat: hęc hominem sibi red- dit. Ergo quoniā naturę repugnare impossibile est: & utile ut nō cōmoueamur omnino: prius tamen q̄ cōmotio illa profiliat ad nocendum: quoad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit deus nō occidere solem super iram nostram: ne furoris nostri testis ab- scedat. Deniqꝝ Marcus Tullius cōtra suum præceptū: de quo pau- loante dixit: obliuionem iniuriarū in magnis laudib⁹ posuit. Spe- ro inq̄ Cęsar qui obliuisci nihil soles nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo: non a cęlesti tātum: sed a publica quoqꝝ: ciui- liqꝝ iustitia remotissimus: quanto magis id nos facere debemus: qui immortalitatis uelamine candidati sumus.

Capi. xix. Q² Peripathetici stoicis obuiant in defensio-
ne affectuum. Et quę sint tres furie: quas poetę finxerunt: &
quis earum usus sit & abusus.

s Toici cum affectus ex homine tanq̄ morbos conantur euel-
lere: Peripathetici se opponunt: eosqꝝ non modo retinent:

sed etiam defendunt. Nihilque in homine esse dicunt: quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem: si singularum rerum ueros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram comitem esse dicunt uirtutis: tamquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare: nisi fuerit ira concitatus. Quo plane offendunt nec quid sit uirtus scire se: nec cur homini attribuerit iram deus. Quae si nobis ideo data est: ut ea utamur ad occidendos homines: quod immani homine: quod similis feris beluis existimandum est: quam id animal quod ad consortium & innocentiam deus fecit? Tres sunt igitur affectus quibus homines in omnia facinora precipites agant: ira: cupiditas: libido. Propterea poetae tres furias esse dixerunt: quae mentes hominum exagitant: ira ultionem desiderat: cupiditas opes: libido uoluptates. Sed his omnibus deus certos limites statuit: quos si transcenderent: maioresque esse coeperint: necesse est naturam suam deprauet: & in morbos ac uicia uertantur. Qui autem sint isti limites: non est magni laboris ostendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data est: quae sunt ad uitam necessaria: libido ad sobolem propagandam: irae affectus ad coercenda peccata: eorum quae sunt in nostra potestate: id est ut arctiore disciplina minor aetas ad probitatem iustitiamque formetur: quae nisi metu cohibeatur: licentia pariet audaciam: quae ad omne flagitium & facinus euadet. Itaque ut ira uti aduersus minores & iustum est & necessarium: sic & aduersum pares & perniciosum est & impium. Impium quod uiolatur humanitas: perniciosum quod illis repugnantibus aut perdere necesse est aut perire. Hanc autem quam dixi esse rationem: cur homini sit irae affectus datus ex ipsius dei preceptis intelligi potest: qui iubet uti maledictis & ledentibus non irascamur. Manum autem nostras supra minores semper habeamus: hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus: ne amore inutili & indulgentia nimia educantur ad malum & ad uicia nutriantur. Sed rerum imperiti & rationis ignari: eos affectus qui sunt homini aduersus bonos dati exterminauerunt: & latius quam ratio postulat euagantur. Inde iniuste atque impie uiuunt: utuntur ira contra pares: hinc discidia: hinc expulsiones: hinc bella contra iustitiam nata sunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes: hinc latrocinia: hinc omnia scelerum genera orta sunt. Utuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates. Hinc stupra: hinc adulteria: hinc corruptelae omnes extiterunt. Quicumque igitur illos affectus

intra fines suos redegerit: quod ignorantes deum facere non possunt:
hic patiens: hic fortis: hic iustus est.

Capit. xx. De quinque sensuum uoluptatibus. Et quare plus uoluptatis datum sit homini a natura quam ceteris animalibus. Et primum de uoluptate uisus & de spectaculis euitandis. Et de ludorum & spectaculorum auctoribus

Estat ut contra quinque sensuum uoluptates dicam breuiter.

Nam & ipsius libri mensura iam modum flagitat: quae omnes quoniam uiciose ac mortiferae sunt: uirtute superari atque opprimi debent uel quod paulo ante dicebam: de affectibus ad rationem suam reuocari. Ceterae animantes praeter unam uoluptatem: que ad generandum pertinet nullam sentiunt. Utuntur ergo sensibus ad naturae suae necessitatem. Vident ut appetant ea quibus opus est ad uitam tuendam: audiunt inuicem seque dinoscunt: ut possint congregari. Quae utilia sunt ad uictum aut ex odore inueniunt: aut ex sapore percipiunt: inutilia respuunt aut recusant. Edendi & bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero solertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem infinitam & in uicium cadentem: quia proposuit ei uirtutem quae cum uoluptate semper tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in catione maiore. Stupra uero inquit & adulteria & omne flagitium nullis excitari alijs illecebris nisi uoluptatis. Cuius homini siue natura siue quis deus nihil mentem praestabilius dedisset: huic diuino muneris ac dono nihil tam inimicum quam uoluptas. Nec enim libidine dominante temperantiae locum esse: neque in uoluptatis regno uirtutem posse consistere: sed e contrario deus idcirco uirtutem dedit: ut expugnaret & uinceret uoluptatem: eamque egredientem fines sibi datos: intra praescriptum coherceret: ne hominem suauitatibus delinitum atque captum: ditioni suae subiceret: ac sempiterna morte mulceret. Voluptas oculorum: uaria & multiplex quae capis ex aspectu rerum quae sunt in usu hominum: uel natura uel opere delectabiles: hanc philosophi rectissime sustulerunt. Aiuunt enim multo esse preclarior & homine dignior: caelum potius quam caelata intueri: & hoc pulcherrimum opus inter micantibus astroz luminibus tanquam floribus adornatum: quam picta & ficta & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium

nos exhortati sunt: & ad celi spectaculum excitauerunt: tamē spe-
ctacula hęc publica nō cōtenunt: itaq; his & delectantē & libēter
īterfunt: quę qm̄ maxima sunt irritamēta uicioꝝ: & ad corrūpen-
dos animos potissime ualēt tollenda sunt nobis: q; nō modo ad
beatam uitā nihil cōferūt: sed etiā nocēt plurimū. Nā qui hoīem
quīs ob merita dānatum in cōspectu suo iugulari pro uoluptate
cōputat conscientiā suam polluit: tam. f. q; si homicidij quod sit
occulte spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant: in q;
bus humanus sanguis effunditur. A deo longe ab hominibus se-
cessit humanitas: ut cum animas hominum interficiant: ludere se
opinentur: nocentiores his omnibus quorum sanguineꝝ uolupta-
ti habent. Quęro nunc an possint piꝝ & iusti homines esse q; con-
stitutos sub ictu mortis ac misericordiam deprecantes: non tan-
tum patiuntur occidi: sed efflagitant feruntq; ad mortem crude-
lia & inhumana suffragia nec uulneribus fatiati: nec cruore contē-
ti: quin etiam percussos iacentesq; repeti iubent: & cadauera icti-
bus dissipari: ne quis illos simulata morte deducat. Irascantur eti-
am pugnantibus nisi celeriter alter e duobꝯ occisus est: & tanquā
humanum sanguinem sitiunt: oderunt moras: alios illis cōpares
dari poscunt recentiores: ut q̄primuz oculos suos fatient. Hac cō-
suetudine imbuti humanitatem perdiderunt. Itaq; non parcunt
etiam innocentibus: sed exercent in omnes quod in malorum tru-
cidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij socios &
participes esse non conuenit: eos qui iusticię uiaꝝ tenere nituntur.
Non enim cum occidere deus uetat: latrocinari tantum prohibet
quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoq; ne faciant
monet: quę apud homines pro licitis habentur. Ita neq; militari
iusto licebit: cuiꝯ militia est ipsa iusticia: neq; uero accusare quęq;
crimine capitali: quia nihil distat utrum ne ferro an uerbo potius
occidas: quoniam occisio ipsa prohibetur. Ita q; in hoc dei prę-
cepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet: quin occidē ho-
minem sit semper nefas: quem deus sanctum animal esse uoluit.
Ergo ne illud quidem cōcedi aliq; existimet: ut recentes natos li-
ceat oblidere: quę uel maxima est impietas. Ad uitam enim deus
inspirat animas non ad mortem. Verum homines ne quod sit fa-
cinus quo manus suas non polluant: rudibꝯ adhuc & simplicibꝯ
animis abnegant lucem non a se datam. Expectet uero aliquis ut

alieno sanguine parcant: qui non parcant suo: sed hi sine ulla cō-
trouersia scelerati & iniusti. Quid illi quos falsa pietas cogit ex-
ponere! Nō possūt innocentes existimari: q̄ uiscera sua ī pręda; ca-
nib⁹ obijciūt: & quātuz in ip̄is ē: crudeli⁹ necāt q̄ si strāgulassēt.
Quis dubitet qn̄ ip̄ius sit q̄ alienę misericordię locū nō tribuit!
q̄ etiā si cōtingat ei qd̄ uoluit ut alā addixit certe sanguinē suū;
uel ad seruitutē uel ad lupanar. Quę aut̄ possunt uel soleant acci-
dere in utroq; sexu uel p̄ errorē q̄s non intelligit! q̄s ignorat! Qd̄
uel uni⁹ Edipodis declarat exēplū: duplici scelere cōfusū. Tā igitur
nefariū est exponere q̄ necare. At enī parricide facultatū angu-
stias cōqueruntur: nec se pluribus liberis educandis sufficē posse
prętendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint possidētū
aut non quotidie deus ex diuitibus pauperes: & ex pauperib⁹ di-
uites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatē non poterit edu-
care: satius est ut ab uxoris congressione cōtineat: q̄ sceleratis ma-
nibus dei opera corrumpat. Ergo si homicidiū facere nullo mō
licet: nec interesse omnino conceditur: ne conscientiam perfūdat
ullus cruor. Siquidem populo sanguis ille pręstatur: ī scēnis q̄q;
nescio an sit corruptela uiciosior. Nam & comicę fabulę de stu-
pris uirginum: aut loquuntur amoribus meretricum: & quo ma-
gis sunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt eo magis sententia-
rum elegantia persuadent: & facili⁹ inbērent audientium memo-
rię uersus numerosi & ornati. Item tragicę historię subiiciūt ocu-
lis parricidia & icēsta regum malorum: & conturnata scelera de-
monstrant. Histriionum quoque impudicissimi motus: quid ali-
ud nisi libidines docent & instigant! quorum eneruata corpora:
& in muliebrem incessum habitumq; mollita: impudicas foemi-
nas in honestis gestibus menciuntur. Quid de mimis loquar cor-
ruptelarum pręferentibus disciplinam: qui docent adulteria du-
fingunt: & simulatis erudiunt ad uera! Quid iuuenes aut uirgi-
nes faciant: cum & fieri sine pudore: & spectari libenter ab omni-
bus cernunt! Admonentur utiq; quid facere possint & ī flammā
tur libidine: quę aspectu maxime concitatur: ac se quisq; p̄ sexu
in illis imaginibus pręfigurat: probātq; illa dum rident: & adbē-
rentib⁹ uicijs corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri mō-
do quos pręmaturis uicijs inbui non oportet: sed etiā senes quos
peccare non decet in talem uicioꝝ semitam dilabuntur. Circēsiuz

quoque ludorum ratio quid aliud habet nisi leuitatem : uanitate; infan-
tiam? Tãto namque impetu concitantur animi in furorẽ: quãto illic impetu
currit: ut iam plus spectaculi exhibeant: quam spectandi gratia ueniunt cum
exclamare & efferrì & exilire coeperint. Vitanda ergo spectacula omnia
non solum ne quid uiciorum peccatoribus infideat: quæ sedata & pa-
cifica esse debent: sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo delini-
at: & a deo atque a bonis operibus auertat. Nam ludorum celebra-
tiones deorum festa sunt: siquidem ob natales eorum uel tempo-
rum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem
uenationes quæ uocantur munera Saturno attributæ sunt. Ludi
autem scenici libero: Cireses uero Neptuno. Paulatim uero &
ceteris dijs idem honos tribui coepit: singulisque ludi nominibus
eorum consecrati sunt: sicut Sifinnius capito in libris spectacu-
lorum docet. Si quis igitur spectaculis interest: ad quæ religionis
gratia conuenitur: discessit a dei cultu: & ad deos se contulit: quo-
rum natales & festa celebravit.

Capitulum. xxi. De uoluptate auriu. Et quid sibi uelit diui-
norum eloquiorum simplicitas: quæ omnibus carminibus & flo-
ribus pompisque uerborum preferenda est.

a Vrium uoluptas ex uocum & cantuum suauitate percipitur
quæ scilicet tam uiciofa est: quam oblectatio illa de qua diximus
oculorum. Quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum: qui
scenicas artes domi habeat? At qui nihil refert utrum ne luxuriam
solus domi: an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spe-
ctaculis dictum est: restat unum quod est nobis expugnandum:
ne capiamur his quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa om-
nia quæ uerbis carent: id est aeris & neruorum suaues soni: possunt
facile contemni: quia non adherent ne scribi possunt. Carmine autem
compositum & oratio cum suauitate decipiens: capit mentes: &
quo uoluerit impellit. Inde homines litterati cum ad religionem
dei accesserint: ab aliquo perito doctore fundati minus credunt.
Assueti enim dulcibus & politis siue orationibus siue carmini-
bus: diuinarum litterarum simplicem communemque sermonem
pro sordido aspernantur: id enim querunt quod sensum demul-
ceat. Persuadet autem quicquid est suaue: & animo penitus dum
delectat insidet. Num igitur deus & mentis & uocis & lingue

artifex: diferte loqui nō pōt! Immo uera fūma puidencia carere
fuo uoluit: ea q̄ diuina fūt ut oēs itelligerent: q̄ ip̄a oībus loque
baſ. Ergo q̄ ueritati ſtudet: q̄ non uult ip̄e ſe decipere: abijciat ini
micas & noxias uoluptates: q̄ animam ſibi uinciāt: ut corp⁹ cibi
dulces: p̄ferātur uera falſis: ęterna breuib⁹: utilia iocūdis. Nihil
aſpectu gratū ſit: niſi quod pie quod iuſte fieri uideas: nihil au
ditu ſuaue: niſi qd' alit aīam: meliorēq; te reddit. Maximeq; hic
ſenſus non eſt ad uicium detorquendus: qui nobis ideo datus ē:
ut doct̄rinā dei percipere poſſemus. Ita q̄ ſi uoluptas eſt audire
cantus & carmina: dei laudes canere & audire iocundum ſit. Hęc
uoluptas uera q̄ comes eſt & ſocia uirtutis. Hęc eſt nō caduca &
breuis: ut illę quas appetunt qui corpori ut pecudes ſeruiunt: ſed
p̄petua & ſine ulla intermiſſione delectans. Cui⁹ terminos ſi q̄s
exceſſerit: nihilq; aliud ex uoluptate petierit niſi ip̄am uoluptatē
hic mortem meditat̄ur: quia ſicut uita perpetua in uirtute eſt: ita
mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit: carebit ęter
nis: qui terrēna p̄tulerit: cęleſtia non habebit.

Capitulum. xxij. De uoluptate olſatus & guſtus: quam uir
prudens euitare debet ut laqueos & tendiculas mortis.

a Duoluptates autem ſaporis & odoris: qui duo ſenſus ad
ſolum corpus pertinēt: nihil eſt aliud quod a nobis diſpu
tetur niſi forte quis exigit: ut dicamus turpe eſſe ſapienti ac bono
ſi uentri & gulę ſeruiat: ſi unguētis oblitus: ac floribus coronat⁹
incedat: quod qui facit utiq; inſipiēs & inept⁹ & nihil eſt: & quē
ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiā dixerit. Cur
ergo illa facta ſunt: niſi ut illis fruamur! At enim iam ſępe dictū
eſt uirtutē fuiſſe futurā nullā: niſi haberēt quę opprimerēt. Itaq;
fecit oīa deus ad iſtruendū certamē reꝝ duarū. Ergo illecebrę iſtę
uoluptatū: arma ſunt illi⁹ cuius opus unū eſt expugnare uirtuteꝝ:
iuſticiāq; ab oībus excludere. His blandimētis titillat aīa & ſua
uitatibus: Scit enī quia mortis eſt fabricatrix uoluptas. Naꝝ ſicut
deus hominē ad uitā non niſi per uirtutem ac laborem uocat: ita
ille ad mortem per delicias ac uoluptates: & ſicut ad uerū bonū
per fallacia mala: ſic ad uerum malū p̄ bona fallacia pueniē. Cauē
da ſunt igit̄ oblectamēta iſta tāq; laquei & plage: ne ſuauidinū

mollicie capti: sub ditione mortis cum ipso corpore redigamur:
cui nos mancipauimus.

Capitulum. xxiiij. De uoluptate tactus: & quare sit in homine
uehementior quam in ceteris animalibus: & quantas per eum diabolus
turpitudines ingerat & spicula gehenne. Et de licito coitu & illi
cito. Et quare inter omnia animantia sola mulier post conceptum
sit patiens uiri. Et quis sit continentie uel icontinentie fructus.

u Enio nunc ad eam que percipitur ex tactu uoluptatem: qui
sensus est quidem totius corporis: sed ego non de ornamento
aut uestibus: sed de sola libidine dicendum mihi puto que ma
xime coercenda est: quia maxime nocet. Cum excogitasset deus
duorum sexuum rationem: attribuit ipsis ut se inuicem appeterent: &
coniunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cuncto
rum animantium admiscuit corporibus: ut in hos affectus audivis
sime ruerent: ea ratione propagari & multiplicari genera possent.
Que cupiditas & appetentia in homine uehementior & acrior in
uenitur: uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem
uel quoniam uirtutem soli homini dedit: ut esset laus & gloria
in coercendis uoluptatibus: & sui abstinentia. Scit ergo aduersa
rius ille noster quanta sit uis huius cupiditatis: quam quidem ne
cessitatem dicere maluerunt: eamque a recto & bono ad malum &
ad prauum transfert: illicita enim desideria immittit: ut aliena con
taminet: quibus habere propria sine delicto licet: obiciat quippe
oculis irritabiles formas: suggeritque fomenta: & uicium pabulum
subministrat: tum intimis uisceribus stimulos omnes conturbat:
& commouet: & naturalem illum incitat atque inflamat ardorem:
donec irretitum hominem implicatumque decipiat. At ne quis
esset qui poenarum metu abstinere alieno: lupanaria quoque con
stituit & pudorem in foelicium mulierum publicauit: ut ludibrio
haberet tam eos qui faciunt: quam quas pati necesse est. His obscenita
tibus animas ad sanctitatem genitas: uelut in ceni gurgite demer
sit: pudorem extinxit: pudicitiam flagitauit. Idem etiam mares
maribus admiscuit: & nefandos coitus contra naturam: contraque
institutum dei machinatus est: sic imbuit homines et armauit ad
nefas omne. Quid enim potest esse sanctum his qui etatem im
becillam & presidio indigentem: libidini sue depopulandam

foedandamq; substrauerit! Nō potest hęc res pro magnitudine
sceleris enarrari. Nihil āpli⁹ istos appellare possū: q̄ ipsos & par
ricidas: qbus nō sufficiat sexus a deo dat⁹: nisi & suū sexū ppha
ne ac petulantē illudant. Hęc tñ apud illos leuia & quasi honesta
sūt. Quid dicā de his q̄ abhominādā nō libidinē: sed insaniam
poti⁹ exercēt! Piget dicē. Sed qd̄ his fore credam⁹: quos nō piget
facē: & tñ dicendū est q̄ fit: de istis loquor quorū; teterrima libi
do & execrabilis furor: ne capiti qdē parcat. Quibus h̄ v̄bis aut q̄
indignatōe tātū nefas p̄sequar! Vicit officiū linguę sceleris ma
gnitudo. Cum igitur libido hęc edat opera: & hęc facinora deli
gnet: armandi aduersus eam uirtute maxima sumus. Quisquis
affectus illos frēnare non potest: cohibeat eos intra p̄scriptum
legitimi thori: ut & illud quod auide expetit assequatur: & tñ ī
peccatum non incidat. Nam quis sibi homines perditū uolunt?
Nempe honesta opera uoluptas sequitur: si ipsa; per se appetūt:
iusta & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas p̄hibebit:
tum uero maxima adhibenda uirtus erit: ut cupiditati cōtinētia
reluctetur. Nec tantū alienis thoris quę attigere nō licet: ue; etia;
publicis uulgatisq; corporibus abstinentum deus p̄cepit. Do
cetq; nos cum duo inter se corpora fuerint copulata: unum corp⁹
efficere. Ita q; qui se ceno īmerferit: ceno sit oblit⁹ necesse est. Et
corpus quidē cito ablui potest: mens autem contagione impudi
ci corporis inq̄nata non pōt: nisi ex longo tempore & multis bo
nis operibus ab ea quę in hęc ferit colluione purgari. Oportet ḡ si
bi quęq; p̄ponē duo; sexuū cōiunctionē ḡiandi cā datum esse
uiuentibus. Eamq; legem his affectibus positam: ut successione;
parent: sicut autem dedit nobis oculos deus: nō ut spectemus uo
luptatemq; capiamus: sed ut uideamus propter eius actus qui
pertinēt ad uitę necessitatem. Ita genitalem corporis partem qd̄
nomen ipsum docet: nulla alia causa nisi efficiendę sobolis accē
pimus. Huic diuinę legi summa deuotione parendum est: sint
omnes qui dei discipulos se p̄fitebuntur ita morati & instituti:
ut impetrare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulgent: qui
libidini obsequunt: hi animam suam corpori mācipant: ad mor
temq; condēnant: qui se corpori addixerunt: in quo habet mors
potestatem. Vnusquisq; igitur quantum potest formet se ad ue
recundiam: pudoremq; colat: castitatem mente & cōscientia tue

atur: nec tantum legibus publicis pareat: sed si supra omnes leges
qui legē dei sequit: quib⁹ bonis si assueuerit: iā pudebit eū in de
teriora descēdere. Mō placeāt recta & honesta quę meliorib⁹ io
cundiora sunt: q̄ praua & inhonesta peiorib⁹. Nōdū oīa castita
tis officia execut⁹ su; quā nō mō deus intra p̄uatos parietes: sed
etiā ep̄iscripto lectuli terminat: ut cū quis habeat uxore: neq; ser
uam neq; liberā habere insup̄ uelit: sed in matrimonio fidē fuet.
Nō enim sicut iuris publici ratio est: sola mulier adultera est quę
habet alium: maritus aut̄ etiam si plures habeat: a crimine adulte
rii solutus est. Sed diuina lex ita duos in matrimoniu; quod est
in corpus unum pari iure coniungit: ut adulter habeat: quisquis
cōpagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam
deus cum ceteras animātes suscepto foetu maribus repugnare uo
luisset solam omnium mulierē patiētem uiri fecit. f. ne foeminis
repugnantibus libido cogeret uiros aliud appetere: eoq; facto ca
stitatis gloriam non tenerent: sed neq; mulier uirtutem pudicitie
caperet: si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicu;
esse dixerit: quod suscepto foetu mari repugnat! Quod ideo fa
cit quia necesse est in dolorem atq; in periculum ueniat si admise
rit. Nulla igitur laus est non facere: quod non possis facere. Ideo
aute; pudicitia in homine laudatur: quia nō naturalis est: sed uo
luntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est: immo exēplo
continentię docenda uxor: ut se caste gerat. Iniquum est enim ut
id exigas: quod ipse prestare nō possis. Quę iniquitas id effecit
profecto: ut essent adulteria: foeminis egre ferentibus prestare se
fidem: nō exhibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla est tā
perditi pudoris adultera: quę non hanc causam uicijs suis preten
dat: iniuriam se peccando non facere: sed referre: quod optime.
Quintilianus expressit: homo inquit neque alieni matrimoniū
abstinens: neq; sui custos: quę inter se natura connexa sunt. Nam
neq; maritus circa corrupendas aliorum coniuges occupatus:
potest uacare domesticę sanctitati. Et uxor cum in tale incidit
matrimonium exemplo ipso concitata: aut imitari se putat aut
uindicari. Cauendum igitur ne occasionem uicijs nostra itempe
rantia demus: sed affuescant inuicem mores duorum: & iugum
paribus animis inferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nā fere
in hoc iusticię summa consistit: ut nō facias alteri quicquid ipse

ab altero pati nobis. Hęc sunt quę ad continentiam præcipiuntur
à deo: sed tamē si quis diuina præcepta circūscribere se putat pos
se adducūtur illa: ut omnis calumnia & occasio fraudis remouea
tur: adulterum esse qui a marito dimissam duxerit: & eum q præ
ter crimen adulterij uxorem dimiserit ut alteram ducat. Diffocia
ri enim corpus & distrabi deus noluit. Pręterea non tantu; adul
terium esse uitandū: sed etiam cogitationem: ne quis aspiciat alie
nam: & animo concupiscat: adulteram enim fieri mentem: si uel
imaginem uoluptatis ipsa sibi depinxerit: mens est enim pfecto
quę peccat: quę immoderatę libidinis fructum cogitatione com
plectitur. In hac crimen est: in hac omne delictum. Na; & si cor
pus nulla sit labe maculatum: non constat tamen pudicitię ratio:
si animus incestus est: nec illibata castitas uideri potest: ubi cōsci
entiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet diffici
le esse imponere frenos uoluptati: eamq; uagam & errantem ca
stitatis pudicitięq; limitibus includere: cum propositū sit homi
nibus omnibus etiam uincere: ac plurimi beatam atq; incorruptā
corporis integritatem retinuerunt: multiq; sint qui hoc celesti ge
nere uitę foelicissime perfruantur. Quod qdem nō ita deus fieri
pręcepit tanq̄ astringat: quia generari homines oportet: sed tanq̄
finat. Scit enī quātam his affectib⁹ ipso fuerit necessitate; si quis
hoc inquit facere potuerit: habebit eximia; incōparabilemq; me
cedem. Quod cōtinētię gen⁹ quasi fastigiū est omniūq; cōsum
matio uirtutum. Ad quā si quis eniti atq; eluctari potuerit: hunc
seruū dñs: hunc discipulū magister agnoscat: hic terram triūpha
uit: hic erit cōsimilis deo: qui uirtutē dei coeperit. Nec quidem
difficilia uidentur: sed de eo loquimur: cui calcatis omnibus ter
renis iter in cęlū paratur. Nā quia uirtus in dei agnitione cōsistit
omnia graua sunt: dum ignores: ubi cognoueris facilia per ipsas
difficultates nobis exeundum est: qui ad summū bonū tēdim⁹.

Capit. xxiiii. De poenitētia & fructu ei⁹ & cōsciētię stimul⁹:
& districto dei iudicio: ex qb⁹ sacrificiis & i q̄ ara possit placari

n Ec tamen deficiat aliquis: aut de se desperet: si aut cupidita
te uictus: aut libidine impulsus: aut errore decēptus: aut
ui coactus: ad iniustitię uiam lapsus est. Potest enim reduci ac

liberari si eum poeniteat actorum : & ad meliora conuersus satis deo faciat: quod fieri posse Cicero nō putauit. Cuius hęc in academico tertio v̄ba sūt. Quod si liceret his q̄ in itinere deerrasset: sic uiā deuiā secutos corrigere errorē in poenitendo facilius esset emēdatio temeritatis: l; plane. Nā si liberos n̄os cū delictorum suoꝝ cernimus poenitere : correptos eē arbitramur : & abdicatos abiecto s̄q; rursus tñ suscipim⁹: fouem⁹: amplectimur: cur desperemus dēmētīā dei p̄ris poenitendo posse placari? Ergo idē dñs ac parēs indulgētissim⁹: remissuꝝ se poenitētibus peccata p̄mittit: & obliturum omnes iniquitates nostras. Si iusticiam denuo coepimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti añactę uite p̄bitas: quia superueniens nequitia iusticię opera deleuit: ita nihil officium peccata uetera correcto: quia superueniens iusticia labē uite prioris aboleuit: quem enim facti sui poenitet: errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; gr̄eci melius & significantius μετανοια: dicunt quasi nos latine possumus dicere resipiscētiā. Resipiscit enī ad suam mentem quasi ab insania receperit: quem errati piget castigatq; seipsum dementię: & confirmet animum suum ad rectius uiuendum: tum illud ipsū maxime cauet: ne rursus in eosdeꝝ laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; añalia cum fraude capiuntur: si aliquo se modo in fugam extricauerint: fiunt postmodum cautiōra uitantq; semper ea omnia in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem poenitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata: in quę semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circūspectus: ut nō aliquando labatur. Et idcirco deus imbecillitatem nostram sciens: pro sua pietate aperuit nobis portuꝝ salutis: ut huic necessitati cui fragilitas carnis subiēcta est: medicina poenitētē subueniret. Ergo quicunq; aberrauerit referat pedem: seq; quamprimum recipiat ac reformet. Sed reuocare gradum: superasq; euadere ad ad auras: hoc opus hic labor est. Degustatis enim male iocundis uoluptatibus: uix diuelli ab his possunt: facilius recta sequentur: si earum suauitates non attigissent. Sed si eripiant se male seruituti: condonabitur his omnis error: si errorem suum uita meliori correxerint: nec lucrari se quisq; putet: si delicti consciū non habebit: scit enim ille omnia in cuius conspectu uiuimus: Nec si uniuersos hoīes celare possumus deū possum⁹: cui nihil

absconditus: nihil potest esse secretus. Seneca exhortationes suas mirabili sententia terminauit. Magnus inquit nescio quid maiusque cogitari potest numen est: cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus: nam nihil potest inclusam esse conscientiam patemus deo. Quid uerum dici potest ab eo qui deum noscet quod dictum est ab homine uere religionis ignaro? Nam & maiestatem dei expressit maiorem esse dicendo: quod ut eam cogitatio mentis humane capere possit & ipsius ueritatis attigit fontem: sentiendo uitam hominis superuacua non esse (ut Epicurei uolunt) sed deo ab his operam uiuendo dari: siquidem iuste ac pie uixerint. Potuit esse uerus dei cultor: si quis illi monstrasset ut contempsisset profecto Zenonem & magistrum suum Sutionem: si uere sapientie ducem nactus esset. Huic nos inquit approbemus. Celestis prorsus oratio nisi antecederet ignorantie confessio: nihil potest inclusam habere conscientiam: patemus deo. Nullus ergo mendacio nullus dissimulationi locus est: quia parietibus oculi hominum submouentur: dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest: quominus totum hominem perspiciat & norit. Idem in eiuusdem operis primo. Quid agis? quid machinaris? quid abscondis? Custoste tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit: alium mors: alium ualitudo. Heret hic quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis: & arbitrium remoues? puta tibi contigisse ut oculos omnium effugias demens. Quid tibi potest non habere conscientiam habenti conscientiam? non minus mirabiliter de conscientia & de deo Tullius meminerit inquit deum se habere testes: id est ut ego arbitror mentem suam: quam nihil homini dedit ipse diuinus. Item cum de bono & iusto uiro loqueretur. Itaque talis uir inquit non modo facere: sed ne cogitare quidem quicquam audebit: quod non audeat predicare. Purgemus igitur conscientiam: que oculi dei est preuia: & ut ait idem semper ita uiuamus: ut rationem nobis reddendam arbitremur: putemusque nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terre theatro ab hominibus: sed desuper spectari ab eo: qui & iudex & testis ipse futurus est: cui rationem uite reposcenti actus suos inficiari non licebit. Ergo fatius est: aut effugere conscientiam: aut nos ipsos ultro aperire animum & perniciem rescissis uulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest: nisi solus ille qui gressum claudis: uisusque cecis reddidit: maculata purgauit membra: mortuos excitauit. Ille ardo

rē cupiditatis extinguet: extirpabit libidines: iuidiā distrahēt: irā mitigabit. Ille reddet uerā & perpetuā sanitatē. Appetenda ē hęc omnibus medicina: quoniā maiori periculo uexatur anima q̄ corpus: & q̄ primum latentibus morbis adhibenda est curatio. Neq̄ .n. si utatur aliquis oculoꝝ acie clara: mēbris omnibus itegris corporis totius fortissima ualitudine: tamē eum dixerim sanum: si efferat ira: supbia tūid⁹: libidini fuiat: cupiditatibus inardescat: sed eū potius qui ad alienā foelicitatē nō attollat oculos: opes non admiretur: alienam mulierē sancte uideat: nihil omnino appetat: non concupiscat alienā: nō inuideat ulli: non fastidiat quēq̄ sit humilis: misericors: beneficus: mitis: humanus: pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus: ille iustus: ille perfectus est. Quisquis igit̄ his oibus p̄ceptis cęlestibus obtemperauerit: hic est uere dei cultor: cuius sacrificia sunt mansuetudo animi: & uita innocens: & actus boni. Quę omnia qui exhibet totiēs sacrificat: quotiens aliquod bonum ac fecerit pium. Deus .n. non desiderat uictimam: neq̄ muti animalis neq̄ mortis ac sanguinis: sed hominis & uite. Ad quod sacrificiū neq̄ uerbenis opus est: neq̄ fibris: neq̄ cęspitibus: quę sunt utiq̄ uanissima: sed his quę de intimo corde p̄feruntur. Itaq̄ in aram dei: quę uere maxima est: & quę in corde hominis collocata coinquinari non potest sanguine iustitia imponitur: patientia: fides: innocentia: castitas abstinencia hic est uisim⁹ rit⁹: hęc est lex dei uera: ut a Cicerone dictū ē p̄ clara & diuina semperq̄ recta & honesta iubet: uetat praua & turpia: cui parētē sanctissime ac certissime legi: iuste ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidē capita posui: q̄ sum pollicitus ea me tātūmodo esse dicturū: quę summū fastigiū uirtuti & iustitię imponerent. Si quis uolet cętera omnia cōprehendere: ex fonte ipso petat unde ad nos riuus iste manauit.

Capi. xxv. De differētia doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deum: & orationis forma & fructu.

n Vnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inquit Plato non castum donum deo. Quid ergo picta scilicet & testa p̄ciosa: immo uero non castum donum deo: q̄ quid surripi: q̄ qd corrūpi potest. Sed sicut hoc uidi nō oportere uiuētī offerre

offerre aliquid: quod sit ex mortuo corpore cur illud non uidit: non debere incorporali corporale munus offerri: quanto melius & uerius Seneca: Vultis ne uos inquit deū cogitare magnum & placidum: & maiestate leni ferendum: amicū & semp in pximo nō imolationibus: nec sanguine multo colendum. Quę.n.ex trucidatione imerentiū uoluptas est: sed mēte pura: bono honestoq; proposito: non templa illi congestis: in altitudinē faxis struenda sunt: in suo cuiq; consecrandus est pectore. Vestes igitur gēmas: & cętera quę habentur in precio: si quis putat deo cara: is plane q̄ sit deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res: quas etiā homo si quis cōtēpserit: iure laudabit. Quid ergo castū: qd deo dignū: nisi q̄ ipse in illa diuina lege sua poposcit. Duo sunt quę offerri debeāt: donum & sacrificiū: donū in perpetuū: sacrificiū ad tempus. Vex̄ apud istos qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt: donū est quicquid auro argentoq; fabricatur. Item qcqd serico & purpura textit: sacrificiū ē & uictia: & quęcūq; in ara cremāt: sed utroq; nō utit̄ deo: q̄a & ipse icorrupt̄ ē: & illd totū corruptibile: itaq; deo utrūq; corpale offerendum est: quo utit̄. Donum est integritas animi: sacrificium laus & hymnus. Si.n. deus non uidetur: ergo his rebus coli debet: quę non uidentur. Nulla igitur alia religio est uera: nisi quę uirtute ac iustitia cōstat. Quo modo autē deus iustitia hominis utat̄: intellectu facile est. Si.n. iustus fuerit homo: accepta immortalitate in eternum deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiam nasci. Tum philosophi ueteres: tum etiam Cicero suspicat̄. differēs.n. de legibus: sed oīum inquit quę in hominū doctoz̄ disputatione ueriantur: nihil est p̄fecto p̄stabilius q̄ plane intelligi nos ad iustitiā esse natos. Id ergo solum deo exhibere atq; offerre debemus: ad quod capiēdū nos ipse generauit. Hoc autē duplex sacrificii genus q̄ sit uerissimum: Trismegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscum: id est cū p̄phetis quos sequimur tam re q̄ uerbis cōgruit: de iustitia sic locutus est. Hoc uerbum o fili adora & cole. Cultus autē dei unus est: malū non esse. Item in illo sermone p̄fecto cum exaudisset Asclepiū quęrentē a filio suo utrum placeret patri ei offerri thbus & alios odores ad sacrificium dei exclamauit. bene bene o mi nate Asclepi. Est enim maximum tale qd de uno ac singulari bono ī animū iducere hęc: & his similia huic non conueniunt.

Omniū enim quęcunq; sunt plenus est: & omniū minime indi-
gens. Nos uero gratias agentes adoremus: hui⁹. n. sacrificiū sola
benedictio: & recte: uerbo. n. sacrificari oportet deo: siquidē de⁹
uerbum est: ut ipse confessus est. Sūmus igitur colēdi dei ritus ē:
ex ore iusti hominis ad deū directā laudatio: quę tamē ipsa ut deo
sit accepta: & humilitate: & timore: & deuotione maxima opus
est: ne quis forte itegritatis & innocētię fidutiā generās: tumoris
& arrogantię crimē incurrat: eoq; factō gratiam uirtutis amittat.
Sed ut sit deo carus: omniq; macula careat: misericordiā dei sem-
per imploret: nihilq; aliud preceē: nisi peccatis suis ueniā: licet nul-
la sint. Siquidem aliud desiderauerit. Non est opus deo scienti
quid uelimus: si quid ei boni euenit: gratias agat: si quid mali
satisfaciat: & illd sibi ob peccata sua fateat euenisse: & nihilomi-
nus ī malis grās agat: & ī bonis satisfaciat: ut idem sit semper &
stabilis: & imutabilis: & iconcussus. Nec tātū hoc in templo pu-
tet sibi esse faciēdū: sed & domi & ī ipso etiā cubili suo. Secū de-
niq; hēat deū semp ī corde suo cōsecratū: quoniā ipse ē dei tēplū
qd si deo patri ac dño: hac assiduitate: hoc obsego: hac deuotōe
seruierit cōsumata & pfecta iustitia est: quā q tenuerit: hic ut ante
testati sum⁹ deo paruit: hic religione atq; suo officio satisfecit.

L. Coelii Lactantii Firmiani diuīnag; īstitutionū aduersus gētes
liber septim⁹: & ultim⁹. De diuino prēmio: idest beata uita:
& ultimo futuro iudicio ad Constātinū Imperatorem.

b Ene habet: iacta sūt fundamēta: ut ait eximius
orator. Verum nos non tantum fundamenta ię-
cimus: quę firma & idonea essent operi pferen-
do: sed magnis robustisq; molibus: edificium
totum pene usq; ad sūmā perduximus. Restat
id quod est multo facilius: uel tegere uel ornare
sine quo tamen priora opera inutilia sunt & ingrata. Nam quid
pdest aut falsis religionibus liberari: aut itelligere ueram? Quid
aut uanitatem falsę sapientię peruidere: aut quę sit uera cogno-
scere? Quid inq; prodest celestem illam iustitiam defendere? qd
cum magnis difficultatibus cultum dei tenere? Quę est summa
uirtus: nisi cū diuinū prēmīū beatitudinis perpetuę subsequatur

720

de qua nobis in hoc libro differendum: ne priora omnia irrita & infructuosa uideatur: si hoc cuius causa illa suscepta sunt: incertū relinquamus: ne quis forte arbitretur tantos labores in cassum suscipi: dū eorū cęlesti mercede diffidit: quā deus statuit ei qui hęc suauia terrę bona p sola nudaq; uirtute contēpserit. Satis & huic parti faciamus: tū testimoniis diuinā litterā: tū etiam pbabilibus argumētis: ut eque clarū sit: & futura p̄sentibus: & diuina terrenis: & perpetua breuib; esse anteponenda: quoniam temporalia sunt p̄mia uiciorum: sempiterna uirtutum. Exponā igitur rationem mundi: ut facile possit intelligi: quando & quare sit effectus a deo: quod Plato: qui de mundi fabricatiōe differuit: nec scire potuit: nec explicare: quippe qui cęleste mysterium: qđ non nisi p̄phetis ac deo docēte discitur ignorabat: ideoq; i perpetuū dixit esse fabricatū: quod longe secus est: quoniā qcquid est solido & graui corpore: ut initium coepit aliquādo: ita finem capiat necesse est. Nam Aristoteles cum nō uideret quēadmodum posset tanta rerum magnitudo interire: & hanc p̄scriptionem uellet effugere: semp ait fuisse mundū: ac semper raturū: prorsus nihil uidit: quia quicquid est aliquando habuerit principium necesse ē nec omnino quicq; potest esse nisi coeperit. Nam cum terram & aquam & ignē disperire: cōsumi extinguiq; uideamus: que sunt utiq; mundi partes: intelligitur id totum esse mortale: cuius mēbra sunt mortalia: Ita fit: ut natum sit quicqd pōt interire: sed & omne quod sub uisu oculoꝝ uenit: & corporale: ut ait Plato: & solubile sit necesse est. Vnus igitur Epicurus auctore Democrito ueridicus in hac re fuit: qui ait & ortum aliquando: & aliquando esse perituum: nec tamē rationem ullam reddere potuit scilicet aut quibus de causis hoc tantum opus: aut quo tempore resoluat̄. Quod quoniam nobis deus reuelauit: nec coniecturis id assequimur: sed traditione cęlesti: docebimus sedulo ut tandem studio sis ueritas appareat: nec uidisse nec cōprehēdisse philosophos ueritatē: sed ita leuiter odoratos: ut tamen unde eos ille odor sapiētīę tam suauis: tam iocūdus afflaret: nullo modo senserit. Interi; necessarium puto admonere lecturos: qđ hęc nostra que tradimus prauę uicioꝝq; mentes aut omnino non intelligent. Ebetatur. n. acies eorum terrenis cupiditatibus: que sensus omnes grauant: imbecillesq; reddunt: aut etiam si intelligent: dissimulabūt tamē

& esse hęc uera nolent: q̄ trabũt a uiciis: & scientes malis suis fa-
uent: quoꝝ suauitate capiũt: & uirtutis uiā deserũt: cuiꝰ acerbita-
te offēdunt. Nā q̄ auaricia & opũ iẽxplebili q̄dam siti flagrāt: q̄
nō possũt uēditis aut elargitis: q̄ amāt tenui cultu uitā degere: siñ
dubio malũt id eē fictũ: quo desiderijs suis renũciare cogũt. Itē
q̄ libidinũ stimul'icitati (ut ait poeta) In furias ignēq̄ ruunt: utiq̄
ĩcredibilia nos afferre dicũt: q̄ uulnerāt aures eoꝝ p̄cepta cōtinē-
tię: q̄ illos a uoluptatibꝰ suis p̄hibēt: q̄bus animā suā cū corpore
adiudicauerũt. Qui uero ambitione inflati aut amore potētię in-
flāmati: oē studiũ suũ ad honores acquirēdos cōtulerunt: nec si
solem quidē ipsũ gestemus in manibꝰ: fidem cōmodabunt ei
doctrinę: q̄ illos iubet omni potentia & honore contempto hu-
miles uiuere: atq̄ ita humiles ut accipere iũriam possint: & refer-
re nolint si acceperint. Hi sunt hōies: q̄ cōi ueritatē clausis oculis
quoquo mō latrāt. Qui aut̄ sani sunt uel erunt: idest nō ita uiciis
immersi: ut sanabiles nō sint: & credent his & libenter acceđent:
& quęcũq̄ dicimus aperta & plana & simplicia: & quod maxie
opus est uera & inexpugnabilia illis uidebũtur. Nemo uirtuti fa-
uet: nisi qui sequi potest: sequi autem non facile est omnibus. Hi
possunt quos paupertas: & rerum indigentia exercuit: & capaces
uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorum: non capi-
unt ergo uirtutem: qui semper in bonis fuerũt: quia mala neq̄ ex-
perti sunt: neq̄ ferre possunt assuetudine ac desiderio bonorũ:
quę sola nouerũt. Eo fit ut pauperes & humiles deo credant faci-
liꝰ: q̄ sunt expediti: quam diuites qui sũt impedimētis plurimis
implicati: imo cathenati & compediti sũt: & seruiunt ad nutum
dominę cupiditati: quę illos inextricabilibꝰ uinculis irretiuit: nec
possunt in cęlum aspiciere: quoniam mens eorum in terrā prona
humilisq̄ defixa est. Virtutis autem uia non capit magna onera
portantes. Angustus admodũ trames est: p̄ quē iusticia hominē
deducit in cęlum. Hunc tenere non pōt: nisi qui fuerit expeditus
& nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis one-
rati: per uiam mortis incedũt: quę latissima est: quoniam late per-
ditio dominatur. His acerba sunt: his uenena quę deꝰ ad iusticiā
p̄cepit: quęq̄ nos dei magisterio de uirtute ac ueritate differimꝰ.
Quibus si repugnare audebunt: hostes se necesse est uirtutis iusti-
cięq̄ fateātur. Aggrediar nũc quod superest: ut finis operi possit

imponi. Id aut̄ supest: ut de iudicio dei differam⁹: qđ tūc consti-
tuet̄: cū dñs noster redierit ī terrā: ut unicuiq; p̄ merito aut p̄miū
psoluat aut poenā. Itaq; ut ī quarto libro de p̄mo aduētū eius di-
xim⁹: sic in b̄ secūdū referam⁹ aduētū: quē iudei quoq; & cōfitē-
tur & sperāt: sed frustra quoniā necesse ē ad eos cōsolādos reuer-
tať: ad quos cōuocādos p̄us uenerat: nā q̄ uiolarūt ip̄ie humilem
fentiēt in pt̄ate uictorē. Ea q; oīa q̄ legūt & nō intelligūt: deo cō-
pensante patient̄: q̄ppe q̄ peccatis omnib⁹ ignati: & insup̄ sancto
cruore p̄fusi: ab illo ip̄so cui nefandas man⁹ itulerūt: sint ad eter-
na supplicia destinati. Sed erit nobis contra iudeos separata ma-
teria: in qua illos erroris et sceleris cōuicem⁹. Nūc ignaros uerita-
tis instruamus.

Ca. ii. Quod aureum sēculū: id est foelicissim⁹ status futur⁹
est post iudicium. Et quare ratio mūdi nō pōt ab homine appre-
hendi: & q̄ uerā sapientiam nō asseq̄t q̄s bñficio nature: sed gr̄e

Ispositione sūmi dei sic ordinatū: ut iniustū hoc sēculum
decurso tempoꝝ spacio terminum sumat: extinctaq; proti-
nus omni malicia: & pioꝝ animis ad beatā uitā reuocatis: q̄etum
tranquillūq; pacificū aureū deniq; (ut poetę uocant) sēculū: deo
ip̄so regnante floreat. Imprimis cā erroꝝ omniū philosophis
hęc fuit: q̄ rōem mundi quę totam sapientiam cōtinet nō cōpre-
henderunt. Ea uero sensu p̄po & interna intelligētia non pōt cōp-
hendi: quod illi sine doctore per se ip̄sos facere uoluerunt. Itaq;
in uarias sibi q; sēpe cōtrarias sententias inciderūt: ex q̄bus exitū
nō haberēt: & in eode; luto (sicut Comicus ait) hēsitaauerūt: scil;
assumptionib⁹ eoꝝ nō respōdēte ratione: cum assumpsissent qui-
dem uera: sed quę affirmari p̄bariq; nō possent. Scientia ueritatis
rerumq; celestium: q̄ (ut sēpe iam dixi) nō pōt eē in homine: nisi
deo docēte p̄cepta. Nam si potest homo itelligere diuina: potest
& facere: nam itelligere est quasi e uestigio subsequi. Nō potest
autem facere quę deus: quia mortali corpore idutus est: ergo nec
itelligere quidem potest quę facit deus: quod autem fieri nō pos-
sit: ex immensitate rerum atque operum diuinorū facile est uni-
cuique metiri. Nam si mundum cum omnibus: q̄ sunt in eo con-
templari uelis: intelliges profecto quantum dei opus humanis

operibus ante stet. Ita quantum inter opera diuina & humana interest: tantum distare inter dei hominisq; sapientiam est necesse. Nam quia deus incorruptus atq; immortalis est: & ideo pfect⁹ quia sempiternus est: sapientia quoq; eius perinde: ut ipse perfecta est: nec obstare illi quicq; potest: quia nulli rei deus ipse subiectus est. Homo autem quia subiectus est passioni: subiecta est et sapientia eius errori: et sicut hominis uitam multe res impediunt: quo minus possit esse perpetua: ita sapientiam quoque eius multis rebus impediri necesse est: quo minus in perspicienda penitus ueritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia: si per se ad notionem ueri scientiamq; nitatur: quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata: & in tenebroso domicilio inclusa: neq; liberi⁹ euagari: neq; clarius perspicere ueritatem potest: cuius notitia diuine conditonis est. Deo enim soli opera sua nota sunt: homo autem non cogitando aut disputando assequi eam potest: sed discendo & audiendo ab eo qui scire sol⁹ potest & docere. Ideo Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicitis: uenisse tempus ut ipse migraret e uita: illos autem apud quos causam suam perorabat agere uitam: utrum melius sit inquit dii immortales sciunt: hominem autem arbitror scire neminem. Quare necesse est omnes philosophie sectas alienas esse a ueritate: quia homines erant qui eas constituerunt: nec ullum fundamentum: aut firmitatem possunt habere: quod nullis diuinis uocum fulcibus oraculis.

Ca. iii. Quatum errauerunt Stoici de ratione mundi: & auctore omnium deo: & homine pro qua factus mundus. Et quod manifeste contra Epicuri rationibus doceatur mundum: & omnia que in eo sunt: dei providentia gubernari.

¶ T quonia de philosophorum erroribus loquimur: Stoici naturam in duas diuidunt partes: unam que efficiat: alteram que se ad faciendum tractabilem prebeat. In illa prima esse uim sentiendi: in hac materia: nec alteri sine altero posse. Quomodo idem esse potest: quod tractat & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum quod lutum: aut lutum idem esse quod figulum: nonne aperte insanire uideat? At isti uno nature nomine duas res diuersissimas comprehendunt: deum & mundum: artificem & opus: dicuntq;

alterꝝ sine altero nihil posse: tanq̄ natura sit de^o mundo termina-
tus. Nam interdū sic cōfundunt: ut sit deus ipse mens mundi: &
mūdos sit corpus dei: quasi uero simul esse coeperint mundus et
deus: ac non ipse mundum fecerit: quod & ipsi fatent̄ alias cū ho-
minum causa prædicāt esse fabricatuz: & esse sine mūdo si uelit
possit. Siquidem deus est diuina mens & æterna: & corpore so-
luta & libera: cuius uim maiestatemq; quoniam intelligere non
poterāt: miscuerunt cum mūdo: idest suo operi. Vnde est illud
Virgilianum: totamq; infusa per artus mens agitāt molem: &
magno se corpore miscet. Vbi est ergo illud qd' idē ip̄i aiunt: et
factum eē diuina prouidentia & regi? Si enim fecit mūdum: fuit
ergo sine mundo: si regit: non utiq; sicut mens corpus regit: sed
tanq̄ dominus domum: nauimq; gubernator: auriga curruꝝ. Nec
tamen mixti sunt his rebus quas regunt. Nam si hęc omnia que
uidemus dei membra sunt: iam insensibilis ab his constituit̄ de-
us: quoniam membra sensu carent et mortalis est: quoniam uide-
mus membra eē mortalia. Possum enumerare quotiens repenti-
nis quassatē motibus: uel hauerint terre: uel descenderint in ab-
ruptum: quotiens dimerse fluctibus & urbes & insule abierunt
in profundum: frugiferos campos paludes inundauerint: flumi-
na & stagna siccauerint: montes etiam uel deciderint abrupti: uel
planis fuerint adequati: plurimas regiones: & multorum funda-
menta montium latens & internus ignis absūmit. Et hoc pat̄ ē:
si mēbris suis non parcit deus: nisi etiā homini liceat aliqd uide-
ri corpus. Maria extruuntur: montes exciduntur: & ad eruendas
opes interiora terre uiscera effodiunt̄. Quid q̄ ne arari quidem
sine laceratione diuini corporis potest: ut iam scelerati & impii
simus: qui dei membra uiolem? Patit̄ ne ergo uexari corpus suū
deus: & debile se uel ipse facere: uel ab homine fieri finit: nisi for-
te diuinus ille sensus: q̄ mūdo & omnib⁹ mūdi partibus permi-
xtus est: primam terre faciē reliqt: ac se in ima demersit: ne qd do-
loris de assidua laceratione sentiret? Quod si hoc uanū & absur-
dū est: tam igit̄ ip̄i egerunt: q̄ hęc idigent sensu: q̄ nō p̄spexerūt
diuinū qdem spiritū eē ubiq; diffusum: eoq; oīa cōtineri: non tñ
ita ut deus ipse: qui est incorruptus: grauib⁹ & corruptibilibus
elementis misceat̄: illud ergo rectius quod a Platone sumpserūt
a deo factum eē mūdum: & eius prouidentia gubernari. Oportebat

igitur & Platonem & eos qui idem senserunt docere atque explicare:
que causa: que ratio fuerit tanti operis fabricandi: quare hoc aut
cuius gratia fecerit. At iidem Stoici hominum inquirunt causa mun-
dus effectus est: audio: sed Epicurus ignorat ipsos homines qua-
re aut quis effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non
esse a diis constitutum: sic ait dicere porro hominum causa uolu-
isse parare preclaram mundi naturam: deinde intulit: decipere est.
Quid enim immortalibus atque beatis gratia nostra queat largiri emo-
lumentum: ut nostra quicquam causa agere aggrediantur! Merito enim
illi nullam rationem afferebant: cur humanum genus uel creatum uel insti-
tutum esset a deo. Nostrum hoc officium est: sacramentum mundi &
hominis exponere: cuius illi expertes sacrarium ueritatis nec atti-
gere: nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum assum-
pissent id quod erat uerum: id est mundum a deo factum: & hominum
causa esse factum: tamen quoniam eos in consequentibus ratio defecit: non
potuerunt defendere id quod assumpserant. Denique Plato ne dei
opus imbecillum & ruinosum faceret: in eternum dixit esse mensurum.
Si hominum causa factus est: & ita factus est: ut esset eternus: cur ergo
ipsi quoque causa factus est: non sunt sempiterni! si mortales propter
quos factus est: ergo & ipse mortalis atque solubilis: neque enim pluris
est ipse: quam hi quoque gratia factus est: nec posse eternum manere: quod si ei ratio
quadraret intelligeret pituitas esse: quod factum est: nec posse eternum manere:
nisi quod tangi non potest. Qui autem negat hominum causa factum: hic
nullam rationem tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tanta
hec opera esse molitum: cur ergo nos nati sumus! Cur mundo ipso
fruimur! Quid sibi uult humani generis ceterorumque animantium
fictio! Cur aliena commoda intercipimus! Cur denique augemur:
minuimur: iterimus! Quid habet rationis ipsa generatio! Quid
perpetua successio! Nimirum uideri deus uoluit: & suis uariis ima-
ginibus tanquam sigilla constringere: quibus se oblectaret: & nihilomi-
nus tamen si ita esset: curam haberet animantes: precipueque hominem:
cuius imperio cuncta subiicit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum
omitto illud quod esse ipsum sine aliquo principio non potest: unde
extricare se nequeunt: sed hoc dico: si semper mundus fuit: nullam
potest habere rationem: quod enim potuit in eo rationem moliri: quod nunquam
sumpsit exordium. Nam prius quam fiat aliquid aut struatur: opus est
consilio: ut disponi possit quemadmodum fiat: nec incipi quicquam potest

sine p̄uisione rationis. Itaq; omne opus ratio p̄cedit: nō habet ergo rōem: qđ factū nō est. At qn mūdus habet rōem: qua & constat & regit: ergo et fact⁹ ē: & si fact⁹ ē: et resoluet̄. Reddāt ergo isti rōem si possūt: cur aut fact⁹ i p̄ncipio sit aut postea resoluat̄. Qđ q̄ docere nō poterat Epicur⁹ siue Democritus: sua sp̄te natū eē dixit: seminib⁹ iter se passim coeuntib⁹: qb⁹ itez̄ resolutis discidiū atq; iteritū secutuz̄. Corruptit ergo qđ recte uiderat: & totā rōem penit⁹ ignorātia rōis euertit: rededitq; mūdū: & oīa q̄ in eo gerūt ad similitudinē cuiusdā somni uanissimi: siqdem reb⁹ humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mūdum omnesq; partes eius (ut uidem⁹) mirabilis rō gubernet: cu; celi temperātia: & equalis in ipsa uarietate cursus astroꝝ luminumq; celestium: temporum constans ac mira descriptio: terraz̄ uaria foecūditas: plana campoꝝ monimēta: & aggeres mōtiū: uiriditas ubertasq; syluaz̄: fontiū saluberrima eruptio: fluminum oportuna iundatio: maris opulenta & copiosa interfusio: uentorū diuersa & utilis aspiratio. Ceteraq; omnia ratione sūma cōstent: q̄s tam cecus est: ut existimet sine causa esse facta: in quibus mira dispositio p̄ uidentissimę rationis elucet. Si ergo sine causa: nec est nec fit qcq; omnino: si p̄uidētia summi dei ex dispositione rerū: & uirtus ex magnitudine: & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo & infani: qui p̄uidētia non esse dixerunt. Nō improbarem si deos iccirco non esse dicerēt: ut unū dicerent: cum autēz̄ ideo: ut nullum qui eos delirasse non putat: ipse delirat.

Ca. iiii. Quod omnis res ad aliquem usum facta est: etiam illa quę oīa uident̄ esse mala: quare homo creatus sit corpore fragilis & capax rationis.

Ed de p̄uidētia satis in primo libro diximus: quia & si est (ut apparet) ex mirabilitate operum suorum: necesse ē etiam hominem ceterasque animantes eadem p̄uidētia creauerit. Videamus ergo quę ratio fuerit fingēdi generis humani: quoniam constat id quod Stoici dicunt: hominum causa mundum esse fabricatum: quāq; in hoc ipso non mediocriter peccent: qui non hominis causa dicunt: sed hominum. Vnius enim singularis appellatio totum comprehendit humanū gen⁹. Sed hoc

ideo quoniā ignorant unū hominē a deo eē formatū: putantque hoīes in oīb⁹ terris & agris tāq̄ fungos eē generatos. At Hermes nō ignorauit hoīem & a deo & ad dei similitudinē factū: sed re deo ad ppositū. Nihil ē (ut opinor) qd̄ sit ppt̄ se ipm̄ factus: sed qcqd̄ omnino fit: ad usū aliqū fieri neesse ē. Quis ē enī uel tam inept⁹ uel tā ociosus: ut aggrediat̄ facere aliqd̄ frustra: ex quo nul lam utilitatē nullū cōmodū speret! Qui domū edificat: nō iccir co edificat ut tātūmō dom⁹ sit: sed ut in ea possit habitari. Qui nauē fabricat: nō iō assumit operā: ut tātū nauis appareat: sed ut in eo nauigēt. Itē; qui uas aliqd̄ instituit aut format: non propte rea id facit: ut tantum fecisse uideatur: sed ut uas illud effectū; ca p̄iat aliquod necessariū. Similiter cetera quęcūq; fiunt: non utiq; in superuacuum: sed ad usus aliquos laborantur. Mūdus igitur a deo factus est: non utiq; propter ipsum mūdum: neq; enim aut calore solis: aut lumine: aut aspiratione uentorum: aut humore imbrium: aut alimonia frugum: cum sensu careat indiget. Sed ne illud quidem dici potest: q̄ deus propter seipsum fecerit mun dū: quoniā pōt eē sine mūdo: sicut fuit antea. Et his omnib⁹ quę in eo sunt: quęq; generāt deus ipse non utitur. Apparet ergo ani mantium causa mundum esse constructum: quoniā his reb⁹ qb⁹ cōstat animantes fruuntur: quę ut uiuere: ut constare possunt: oīa his necessaria temporib⁹ certis sumministrantur. Rursus ceteras animātes hominis causa esse fictas: ex eo claz̄ est q̄ homini serui unt: & tutelę eius atq; usibus data sunt: quoniā siue terrene sunt: siue aquatiles: nō sentiunt mundi rationem sicut homo. Respō dendum est hoc loco philosophis: maximeq; Ciceroni: q̄ ait cur omnia nostri causa cum faceret tantā uim natricū uiperazq; fece rit: cur tā ml̄ta pestifera terre mariq; disperferit: ingens ad dispu tandū locus est: sed ut in transcursu breuiter stringendus est: quo niam homo ex reb⁹ diuersis: ac repugnantibus cōfigurat⁹ est ani ma & corpore: id est cęlo atq; terra: tenui & cōprehēibili: eterno ac tēporali: sensibili atq; bruto: luce p̄redito atq; tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigebat: & bona homini proponi & mala: bo na quibus utatur: mala quę uitet & caueat. Iccirco enim data est illi sapientia: ut cognita bonoz̄ maloꝝq; natura: & in appetēdis bonis: & in malis declinādis: uim suę rōis exerceat. Nam ceteris aīalibus quib⁹ sapiētia nō data est: sed munita idumētis nālibus

& armata sunt. Hōi autē p̄ his oīb⁹: qđ erat p̄cipuum rōem dedit solā. Itaq; nudū formauit & inermem: ut eū sapiētia & muniret & tegeret: munimēta & ornāmētū ei⁹ non foris sed intus: nō in corpore sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quę caueret: quę a bonis utilibusq; distingueret: nō esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius: aut ideo homini datam esse rationem: ut & pisces caperet usus sui gratia: & natrices uiperasq; uitaret salutis suę causa. Aut iccirco bona ei malaque proposita: quia sapientiam acceperat: cui⁹ uis oīs in discernendis bonis malisq; uersatur. Magna igit̄ & recta & admirabilis est uis & ratio & potestas hominis: p̄pter quem mundum ipsum: & uniuersa q̄cūq; sūt de⁹ fecit: tantūq; illi honoris habuit: ut eum p̄ficeret uniuersis: quoniam solus poterat dei opera mirari. Optime igit̄ Asclepiades noster de prouidentia sūmi dei differēs: in eo libro quē scripsit ad me. Atq; iō inqt merito q̄ arbitreſ p̄ximum sibi locū diuinā prouidentiam dedisse ei: q̄ potuit intelligere ordinationem suam! Nam sol iste est: q̄s eū uidet ita ut itelligat q̄ sol ē: & quātū gr̄e afferat ceteris iſtitutis! Hoc cęlum est: quis id suscipit! terra hęc: quis eam colit! hoc pelagus: quis in eo nauigat! hic ē ignis: quis eo utitur! Instituit summus deus non propter se: quia nibilo indiget: sed p̄pter hominē q̄ his congruenter uteretur.

Capi. 4. Quare homo creatus sit: & quare ex contrariis constet: & q̄ ei domicilium cōstitutum est in medio: & uita duplex proponitur: quarum alteram ministrat natura: alteram largitur gr̄a. Et quid significet q̄ homo primum quadrupedibus conformatur: & postea erigitur: & tandem utiſ exercitio rationis:

Eddamus nunc rōem: quare hominem ipsum fecerit deus: quod si philosophi fecissent: aut defendissent illa quę uera inuenerant: aut in proximos errores nō incidissent. Hęc est summa: hic cardo reſ est: quę qui non tenuerit: ueritas illi oīs elabit̄. Hoc est deniq; quod efficit illis non quadrare rationem: quę illis si effulſisset: si sacramētum hominis omne cognouissent: nunq̄ disputationes eorū & oēm philosophiam de transuerso Academia iugulasset. Sicut ergo mundum non propter se deus fecit: q̄ commodis eius non indiget: sed propter hominem qui eo utiſ:

ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas deo in homine inquit Epicurus
ut eum propter se faceret? Scilicet ut eum quæ opera eius intelligeret: quæ prudentiam
disponendi: rationem faciendi: uirtutem consummadi: & sensu admirari: et
uoce proloqui posset. Quorum omnium summa hæc est: ut deum colat. Is enim
colit: quæ hæc intelligit: is artificem reum omnium: is uerum patrem suum
debita ueneratione prosequitur: qui uirtutem maiestatem eius de
suorum operum inuentione: inceptione: perfectione metitur. Quod
plinius argumentum proferri potest: & mundum hominis: &
hominem sui causa deum fecisse: quæ ex omnibus animantibus so-
lus ita formatus est: ut oculi eius ad cælum erecti: facies ad deum
spectant: uultus cum suo parente communis sit: ut uideatur ho-
minem deus quasi porrecta manu alleuatum ex humo: ad contem-
plationem sui excitasse? Quid ergo inquit deo cultus hominis
confert: bono & nulla re indigenti: uel si tantum honoris homi-
ni habuit: ut ipsius causa mundum fabricaret: ut instrueret eum
sapientia: ut dominum uiuentium faceret: eumque diligeret tanquam
filium: cur mortalem fragilemque constituit: cur omnibus malis
quem diligebat obiecit: cum oportet & beatum esse hominem
tanquam coniunctum & proximum deo: et perpetuum sicut est
ipse: ad quem colendum & contemplandum figuratus est? Quæ
hæc fere in prioribus libris sparsim docuimus: tamen quoniam
proprie id materia nunc exigit: quia de uita beata differere pro-
positum est: explicanda sunt ista diligentius & plenius: ut dispo-
sitionis dei & opus & uoluntas noscatur. Cum posset semper spi-
ritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare: sicut
angelos genuit: quibus immortalitas sine ullo malorum pericu-
lo aut metu constat: excogitauit tamen inenerrabile opus quemad-
modum infinitam multitudinem crearet animarum: quas primo
imbecilibus fragilibusque corporibus illigatas: constitueret in
bonum malumque medias: ut constantibus ex utriusque nature
uirtutem proponeret: ne immortalitatem delicate assequerentur
ac molliter: sed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmium: sum-
ma cum difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut
eas grauibus & uexabilibus membris indueret: quoniam consistere
in medio inani non poterant: ponderibus & grauitate corporis
deorsum premente: sedem illis ac domicilium primo cõdendum
esse decreuit. Itaque ineffabili uirtute ac potentia præclara mundi

opera molitus est: suspēsis in altitudinē leuib⁹ elemētis: & graui
bus in imis dep̄ssis: & cęlestia firmavit: & terrena cōstituit. Nō
ē necesse nūc exeq̄ singula: qm̄ ī secūdo libro uniuersa executi fu-
mus. Lumina igit̄ posuit in cęlo: quoꝝ moderatio & claritas &
mot⁹ aptissime ad utilitates uiuētū tēperat⁹ ē. Terrę aut̄ quam
sedē uoluit eē foecūditatē uariā gignēdi ac p̄ferēdi dedit: ut uber-
tas frugū & herbarū & uirētū p̄ nā & usu cuiusq̄ generis alimo-
niā ministraret. Tū p̄fectis oīb⁹ q̄ ad cōditionē mūdi p̄tinebāt:
hominē finxit ex ipsa terra: quā illi a p̄ncipio ī habitaculū p̄para-
uit: id est spiritum suum terreno corpore induit & iuoluit: ut cō-
pactus ex rebus diuersis ac repugnantibus: bonum ac malum ca-
peret: & sicut terra ipsa foecunda est ad fruges pariendas: ita cor-
pus hominis quod assumptum est e terra: generandi copiā facul-
tatemq̄ procreandę sobolis accepit: ut quoniam fragili materia
formatus in eternum manere non poterat: peracto temporalis ui-
tę spatio cederet: & illud quod fragile atq̄ ībecillū gerebat: p̄pe-
tua successione renouaret. Cur igit̄ eū mortalem finxit atq̄ fragi-
lem: cum illius causa mundum ędificasset? Primū ut īfinita uis
animarū gigneretur: oēm̄q̄ terram multitudine oppleret: deinde
ut proponeret homini uirtutem: id est tolerantiam malorū ac bo-
norū: p̄ quā posset p̄miū īmortalitatis adipisci. Nā q̄ homo ex
duabus rebus constat: corpore & anima: quoꝝ alterū terrenū est:
alterum cęleste: duę uitę homini attributę sunt: una temporalis
quę corpori assignatur: altera sempiterna q̄ animę subiacet. Illarū
nascendo accepimus: hanc assequimur laborando: ne immortali-
tas homini (ut antediximus) sine ulla difficultate cōstaret. Illa ter-
rena est sicut corp⁹: et ideo finitur. Hęc uero cęlestis sicut anima:
& ideo terminum non habet. Illam primā nescientes accepim⁹:
hanc secundam scientes. Virtuti enī nō naturę datur: quia uoluit
nos deus uitam nobis in uita compare. Iccirco hanc nobis p̄sentē
dedit: ut illā ueram & perpetuā: aut uiciis amittamus: aut uirtute
mereamur. In hac corporali non est summum bonum: quoniam
sicut necessitate diuina nobis data est: ita rursus diuina necessi-
tae soluetur: ita qd' finem habet: summum bonum non habet. In
illa uero spiritali: quam per nos ipsi acquirimus: summū bonū
continetur: quia nec malum pōt habere nec finem: cuius rei argu-
mentum natura & ratio corporis p̄bet. Cętera nāq̄ animalia

in humū uergūt: q̄ terrēna sunt: nec capiunt īmortalitatē: q̄ de cę
lo ē. Hō aut̄ rect⁹ in cęlū spectat: q̄ p̄posita ē illi īmortalitas: nec
tñ uenit nisi tribuat̄ hōi a deo. Nā nihil īterest īter iustū & iniu/
stū: siq̄ dē oīs hō nat⁹ īmortalis fieret: ergo īmortalitas nō seque/
la naturę: sed merces p̄miūq; uirtutis est. Deniq; hō nō statim qñ
natus est rectus ingreditur: sed quadrupes primo: quia ratio cor/
poris & huius p̄sentis uitę cōmunis ē nobis cū mutis animali/
bus. Post deinde confirmatis uirib⁹ erigitur: & lingua eius in elo/
quiū soluit̄: et mutū aīal esse desinit. Quę ratio docet mortalem
nasci hominem: postea uero īmortalem fieri: cū coeperit ex deo
uiuere: id est iusticiā sequi: q̄ continetur in dei cultu: cum excitaue/
rit hominem deus ad aspectū cęli ac sui. Quod tunc fit cum ho/
mo cęlesti lauachro purificatus: exponit īfantia; cū omni labe ui/
tę prioris: & incremento diuini uigoris accepto: fit homo perfe/
ctus ac plenus. Ergo quia uirtutē proposuit homini deus: licet
anima & corpus consociata sint: tñ contraria sunt & impugnāt
in uice;. Animi bona mala sunt corporis: id est opum fuga: uolu/
ptatum interdictio: doloris mortisq; cōtemptus. Item corporis
bona mala sunt animi: hoc est cupiditas & libido: qbus & opes
appetuntur: & suauitas uariarum uoluptatum: quibus eneruatus
animus extinguitur. Ideo necesse est iustum & sapientem in om/
nibus malis esse: quoniā malorū uictrix est fortitudo. Iniustos
aut̄ in diuitiis: in honore: ī potestate. Hęc enim bona corporalia
& terrēna sunt. Illi autē terrēnā uitā agunt: nec assequi immorta/
litem queunt: quia se uoluptatibus dederūt: quę sunt uirtutis
inimicę. Itaq; uita hęc temporalis illi ęternę debet esse subięcta:
sicut corpus animę. Quisquis ergo animę uitam maluerit: uitam
corporis contemnat necesse est: nec aliter eniti ad summum pote/
rit: nisi quę sunt ima despexerit. Qui aut̄ corporis uitam fuerit
amplexus: et cupiditates suas in terrā deiçerit: illam superiorem
uitā consequi nō pōt. Sed qui mauult bene uiuere in ęternum: ma/
le uiuet ad tempus: & afficiet̄ omnibus molestiis & laborib⁹ quā/
diu fuerit in terra: ut habeat diuinū ac cęleste solatium: & q̄ ma/
luerit bene uiuere ad tempus: male uiuet in ęternum: q̄ damnabit̄
dei sententia ad poenā: q̄ cęlestib⁹ bonis terrēna p̄posuit. Pro/
pterea igitur coli se deus expetit & honorari ab homine tanquā
pater: ut uirtutē & sapientiam teneat: quę sola īmortalitatē parit.

Nam q̄ nullus alius præter ipsum donare eam potest: quia solus possidet pietatē hominis. Qui deū honorauerit hoc afficiet præmio: ut sit æternum beatus: sitq; apud deū: & cum deo semper.

Ca. vi. Itē q̄re mūd⁹ creat⁹ sit: q̄re hō: quā ianis sit cult⁹ deoꝝ.

Vnc totā rationē breui circūscriptione signemus. Accirco mundus factus est: ut nascamur. Ideo nascimur ut agnoscamus factorē mundi ac nostri deum. Ideo agnoscim⁹ ut colam⁹: ideo colimus: ut immortalitatem p̄ mercede laborum capiamus: quoniā maximis laboribus cultus dei cōstat. Ideo p̄mio immortalitatis afficimur: ut similes angelis effecti: summo patri ac deo īperpetuū seruiamus: & scimus eternū deo regnum. Hęc sūma rez ē: hoc arcanū dei: h̄ mysteriū dei: h̄ mysteriū mūdi: a quo sūt alieni: q̄ p̄ientē uoluptatem terrestribus ac fragilibus bonis se addixerūt: & animas ad cęlestia genitas: suauitatib⁹ mortiferis tāq̄ luto coenoue demerferunt. Queramus nunc uicissim: an in cultu deorum ratio ulla subsistat: qui si multi nati sunt: si ideo tantū ab hominibus colunt: ut præstent illis opes: honores: uictorias: quęq; alia: quę non nisi ad præsens ualent: si sine causa fingimur: si in hominibus procreandis p̄uidencia nulla uersatur: si casu nobismetipsis: ac uoluptatis nostrę gr̄a nascimur: si nihil post mortem sumus: quod pōt esse tā supuacuū: tam inane: tam uacuum q̄ humana res: & q̄ mundus iste qui cum sit incredibili magnitudine: tam mirabili rōe cōstructus: tamē rebus ineptis uacet! Cur. n. uentorū spiritus citent nubes! Cur emicent fulgura: tonitrua mugiant: imbres cadant ut fruges terra p̄ducatur: ut uarios foetus alat! Cur deniq; omnis natura rerū laboret: ne quid desit earum rerū quibus uita hominum sustinetur: si est inanis: si ad nihilū interimus: si nihil est in nobis maioris emolumenti deo! Quod si est dictu nefas: nec putandum est fieri posse: ut non ob aliquam maximam rationem fuerit cōstitutum: quod uideamus maxima ratione constare: quę pōt esse ratio in his errorib⁹ prauarum religionum: & in hac p̄uasiōe philosophoꝝ: qua putāt aīas interire! Profecto nulla. Quid enī habēt dicere! Cur dii hominib⁹ tā diligenter suis quęq; temporibus exhibeāt: an ut illis far & meꝝ demus & odorē thuris: & sanguinē pecudū: q̄ neq; īmortalib⁹ gr̄a esse possunt: q̄ sūt fragilia: neq; usui eē ex partibus corporum

q̄ hęc ad ufum corporaliū data ſunt: & tamē ſi ea deſiderēt ſibi
ip̄i poſſent exhibere cū uellēt. Siue igit̄ itereūt aīę ſiue iternum
manēt: quā rōem cōtinet cult⁹ deoꝝ: aut a quo mūdus factus eſt?
Cur aut q̄n aut quofq̄: quaten⁹ hoīes: aut quāobrē p̄creati? Cur
naſcūt: itereūt: ſuccedūt: renouātur? Quid dī ex cultib⁹ eoꝝ aſſe
quūt: q̄ poſt mortē nihil futuri ſūt? Quid p̄ſtāt? Quid pollicēt?
Quid mināt aut hoīb⁹ aut dījs dignū? Vel ſi manēt animę poſt
obitū: qd de his faciūt: facturiue ſūt? Quid illis opus ē t̄b̄auro
aīaꝝ? Ip̄ſi illi ex quo fonte oriūt? Qūo aut q̄re aut uñ multi ſūt?
Ita fit ut ſi ab illa rerum ſumma: quā ſuperius comprehendimus
aberraueris: omnis ratio intereat: & ad nihilū oīa reuoluantur.

Ca. vii. Quare phi nequerunt cōprehendere ueritatem inte
gre: quā tñ (ſicut exempla declarant) particulatim comprehendē
runt: tamen ſe defendere nequiuerunt.

Vam ſummā q̄ phi non comprehenderunt: nec ueritatem
comprehendere potuerunt: quanuis ea fere quibus ſumma
ip̄ſa conſtat & uiderunt & explicauerunt: ſed diuerſi ac diuerſe
omnia illa protulerunt: non annectentes nec cauſas rerum: nec cō
ſequentias: nec rationes: ut ſummam illam quę continet uniuerſa
& compingerent & implerent: facile eſt autē docere pene uniuer
ſam ueritatem per philoſophos & ſectas eſſe diuiſam. Non enī
ſic philoſophiā nos euertimus: ut Academici ſolent: q̄b⁹ ad oīa
reſpondere p̄poſitū eſt: quod eſt potius calūniari & inuidere: ſ;
docemus nullā ſectā fuiſſe tam deuiā: neq̄ philoſophoꝝ quęq̄ tā
inanem: q̄ nō uiderit aliqd ex uero. Sed dū cōtradicendi ſtudio
inſaniunt: dum ſua etiam falſa defendunt: alioꝝ etiā uera ſubuer
tunt: non tantum illis elapſa ueritas eſt: quā ſe quęrere ſimulabāt:
ſed ip̄ſi etiā potiffimum ſuo uicio perdiderūt. Quod ſi extitiſ
ſet aliquis qui ueritatem ſparſam per ſingulos p̄ ſectasq̄ diſfuſā
colligeret in unum: ac redigeret in corpus: is p̄fecto non diſſen
tiret a nobis. Sed hoc nemo facere niſi ueri peritus ac ſciens pōt.
Verum autem ſcire non niſi eius eſt: qui ſit doctus a deo. Nemo
enim poteſt aliter repudiare quę falſa ſunt: eligere ac probare quę
uera: ſed ſi uel caſu id efficeret: certiffime philoſopharetur. Et
quanuis non poſſet diuinis testimoniis illa defendere: tamen ſe

ipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis ē error illoꝝ: q̄ cū aliqua sectā pbauerit: eiq; se addixerint: ceteras dānāt tāq̄ fallas & inanes: armātq; se ad proeliandū: nec quid defendē debent scientes: nec quid refutare: incurfantq; passim sine delectu oīa quę afferunt: quicūq; dissentiunt. Ob has eorum pertinacissimas cōtentiones: nulla extitit philosophia: quę ad uerum propi⁹ accederet. Nam particulatim ueritas ab his tota comprehensa ē: factū esse mundum a deo dixit Plato: idē pphetę loquūt: idēq; & Sibyllę carminibus apparet. Errant ergo qui uel oīa sua spōte esse nata dixerunt: uel minutis seminibus cōglobatis: quoniā tanta res tam ornata tam magna: neq; fieri neq; disponi & ordinari sine aliquo prudentissimo auctore potuit: & ea ipsa ratione qua constare ac regi omnia sentiuntur: solertissimę mētis artificē confitent: hominū causa mundum & omnia quę in eo sunt eē facta. Stoici loquunt: idem nos diuinę litterę docent. Errauit ergo Democritus: q̄ uermiculorū modo putauit effusas esse de terra: nullo auctore nullaq; ratione. Cur enī formatus sit homo: diuini sacramenti est: quod quia ille scire nō poterat: humanam uitam deduxit ad nihilum. Ad uirtutem capeffendam nasci homines Ariston differuit. Idem nos monemus ac discimus a pphetis. Igitur falsus Aristippus q̄ hominē uoluptati: idest malo tāq̄ pecudem sibiugauit: imortales eē aīas Pherecides & Plato disputauerunt. Hęc uero p̄p̄a est in nostra religione doctrina: ergo Dicarchus cum Democrito errauit: qui perire cum corpore ac dissolui argumētatus est. Esse inferos Zeno Stoicus docuit: & sedes piorum ab impiis esse discretas: et illos quidem q̄etas ac delectabiles incolere regiones: hos uero luere poenas in tenebrosis locis: atq; ī coeni uoraginibus horrendis. Idem nobis pphetę palā faciūt. Ergo Epicurus errauit: qui poetarū id eē figmētū putauit: et illas inferorum poenas quę feruntur: in hac esse uita interpretatus est. Totaq; igitur ueritatem et omne diuinę religionis arcanū p̄hi attigerūt: sed aliis refellentibus defendere id quod inuenerant nequiuerūt: quia singulis ratio non quadrauit: nec ea q̄ uera senserant in summam redigere potuerunt: sicut superius nos fecimus.

Capitulum. viii. De immortalitate animę: & quibus eam argumentis Plato sit conatus astruere.

Num est igitur summum bonum immortalitas: ad quam capiendam
& formati a principio & nati sumus. Ad hanc tendimus: hanc
spectat humana natura: ad hanc nos peruehit uirtus: quod bonum quod comprehendimus:
superest ut etiam de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta
ta quis ad rem conferat multum: tamen parum habet firmitatis ad probandam &
implendam ueritatem: quoniam nec rationem mysteriorum magni totius consummauerat:
in unumque collegerat: nec summum bonum comprehenderat. Nam licet uerum
de immortalitate animae sentiret: tamen non ita de illa tanquam de summo bono
differebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatem: qui eam non
incipiti suspitione collegimus: sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic
argumentatus est: immortale esse quicquid per se ipsum & sentit & semper mouetur. Quod
enim principium motus non habet: nec finem habiturum: quia deserere a seipso non potest: quod argumentum etiam mutis animalibus
perpetuitatem daret: nisi adiectione sapientiae discreuisset. Addidit igitur (ut effugeret
hanc communitatem) fieri non posse: quin sit immortalis animus humanus: cuius miranda
solertia inueniendi: & sceleritas cogitandi: & facilitas percipiendi atque discernendi:
& memoria praeteritorum: & prudentia futurorum: & artium plerumque
innumerabilium scientia: qua ceterae careant animantes: diuina & caelestis
appareat: quae & origo animi: qui tanta capiat: tanta contineat: nulla
repiatur in terra: siquidem ex concretionem terrenam nihil habeat admixtum:
sed necesse est in terram resolui: quod est in homine ponderosum & dissolubile.
Quod autem tenue ac subtile: id uero esse indiuiduum: ac domicilio corporis
uelut carcere liberatum: ad caelum & naturam suam puolare. Haec fere Platonis
collecta breuiter: quae apud ipsum late copioseque explicantur. In eadem sententia
fuit etiam Pythagoras antea: eiusdemque praecipitorum Pythagorae: quem Cicero
tradidit primum de aeternitate animarum disputasse. Qui omnes licet eloquentia
excellerent: tamen in hac duntaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt:
qui contra hanc sententiam differebant. Dicarchus primo: deinde Democritus: postremo
Epicurus: adeo ut res ipsa de qua inter se pugnant in dubium uocaretur: denique
& Tullius expositis horum omnium de immortalitate ac morte sententiarum: nescire se
quid sit uerum pronunciauit. Harum inquit sententiarum quae uera sit: deus
aliquid uiderit. Et rursus alibi: quoniam utraque inquit earum sententiarum

doctissimos habuit auctores: nec quid certi sit diuinari pōt: ueꝛ
opus nobis diuinatione non est: quibus ueritatem diuinitas ipsa
patefecit.

Ca. ix. Quę sit de imortalitate aīę fidelis assertio. Et qꝫ labo
rū uirtutumqꝫ finis beata eternitas est.

Is itaqꝫ argumētis: quę nec Plato nec ullus alius inuenit: aīa
rū eternitas probari ac perfici potest: quę nos breuiter col
legimus: quoniā pperat oratio ad enarrandum iudicium dei ma
ximum: quod in terra propinquante sęculorum fine celebrabit.
Ante oīa quoniā deus ab homine uideri nō pōt: ne quis tamē ex
eo ipso putaret deum non esse: quia mortalibus oculis non uide
retur: inter cętera institutoꝫ miracula: fecit etiam multa quorum
uis quidem appareret: substantia tamen non uideretur: sicut est
uox: odor: uentus: ut harum rerū argumento & exemplo: etiam
deū licet sub oculos non ueniret: de sua tamē ui & effectu et ope
ribus cerneremus. Quid uoce clarius: aut uento fortius: aut odo
re uiolentius! Hęc tamen cum per aerem feruntur: ad sensusqꝫ no
stros ueniunt: & eos potentia sua impellunt: non cernuntur acie
luminū: sed aliis corporis partibus sentiuntur: similiter deus nō
aspectu nobis alioue fragili sensu cōprehendendus est: sed men
tis oculis intuendus: cum opera eius p̄clara & miranda uideamꝫ.
Nam illos qui nullum omnino deum esse dixerunt: non modo
philosophos: sed ne homines qdē eē dixerim: qꝫ mutis simillimi
ex solo corpore cōstiterunt: nihil omnino cernētes animo & ad
sensuꝫ corporis cūcta referentes: qui nihil putabant eē nisi quod
oculis contuebantur. Et qꝫ uidebant aut bonis accidere aduersa:
aut malis p̄spera: fortuitu geri oīa crediderūt: & natura mundū
non prouidentia constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad delira
menta: quę talem sententiam sequebantur necessario: quod si est
deus & incorporealis & inuisibilis & eternus: ergo nō iccirco in
terire animam credibile est: quia nō uidet postqꝫ recessit a corpo
re: quoniā constat esse aliquid sentiens ac uigens: quod non ue
niat sub aspectu. At enī difficile animo cōprehendere: quēadmo
dum possit anima retinere sensum sine his partibus corporis: in
quibus inest officium sentiendi. Quid de deo: num facile est cō
prehēdere quemadmodum uigeat sine corpore? Quod si deos
esse credunt: qui si sunt: utiqꝫ animę sunt expertes corporum:

neceſſe eſt humanas animas eadem ratione ſiſtere: quoniam ex ipſa rōe ac puidētia itelligit eē qdā in hoīe a deo ſimilitudo. De niq; illud argumētū qd' Marc⁹ Tulli⁹ uidit ſatis firmū eſt: ex eo eternitatē anime poſſe diuoſci: q; nullū ſit aliud aīal: qd' habeat noticiā dei aliq; religioq; ſit pene ſola: q; hoīez diſcernat a mutis q; cū in hoīem ſolū cadat: pfecto teſtaſ id affectare nos: id deſiderare: id colere: quod nobis familiare: quod proximum ſit futurum. An aliquis cum ceteraz animātium naturam cōſiderauerit: quas pronis corporibus abiectas in terramq; proſtratas: ſummi dei prouidentia effecit: ut ex hoc itelligi poſſit: nihil eas ratiōis habere cum cēlo: poteſt non itelligere ſolum ex omnibus cēleſte ac diuinū animal eē hominem: cuius corpus ab humo excitatum uultus ſublimis: ſtatus rectus originem ſuam quērit: & quaſi cōtempta humilitate terre ad altum nititur: quia ſentit ſummu; bonum in ſummo ſibi eſſe quērendū: memorque conditionis ſue qua deus illum fecit eximium: ad artificem ſuum ſpectat. Quam expectationem Trimegyſtus . θεωρίαν rectiſſime nominauit: quē in mutis animalibus nulla eſt. Cum autem ſapientia quē ſoli homini data eſt: nihil aliud ſit q; dei noticia: apparet animam nō interire neque diſſolui: ſed manere in ſempiternum: quia deum qui ſempiternus eſt & quērit & diligit ipſa cogente natura: ſentiens uel unde orta ſit: uel quo reuerſura. Pręterea non exiguum immortalitatis argumentum eſt: quod homo ſolū cēleſti elemento utatur. Nam cū rez natura his duobus elemētis: quę repugnātia ſibi & inimica ſunt conſtet igne & aqua: quorum alterum cēlo: alterum terre aſcribitur. Ceterę animantes quia terrene mortalesq; ſunt: terreño grauiq; utunt elemento: homo ſolus ignem in uſu habet: qd' eſt elemētū leue: ſublime: cēleſte. Ea uero quę pōderoſa ſunt: ad mortē deprimunt: & quę leuia ſunt ad uitā ſubleuant: quia uita in ſummo eſt: mors in imo. Et ut lux eē ſine igne non poteſt: ſic uita ſine luce. Igitur ignis elementum eſt lucis ac uitę: unde apparet hominem qui eo utitur immortalē ſortitū eē cōditionē: q; id illi familiare eſt quod facit uitā. Virt⁹ quoq; homini ſoli data: magno argumento eſt imortales eē animas: quod nō erit ſecundū naturā: ſi anima extinguit. Huic enim pſenti uitę nocet: nā uita iſta terreña quā cōem cū mutis aīalib⁹ ducim⁹: & uoluptatē expetit: cui⁹ uariis fructib⁹ ac ſuauib⁹ delectat: et dolorē

fugit: cuius asperitas naturā uiuētū acerbis sensibus lēdit: & ad mortē p̄ducere nitit̄: q̄ dissoluit animātes. Si ḡ uirt⁹ & prohibet bis bonis hoīe; q̄ naturalit̄ appetūt: & ad sustinēda mala īpellit: q̄ naturalit̄ fugiūt. Ergo malū ē uirt⁹ & īmīca naturę: stultumq; iudicari necesse ē q̄ eā seq̄t: qm̄ se ip̄e lēdit: & fugiēdo bona p̄sentia: & appetēdo eque mala sine spe fruct⁹ āplioris. Nā cū liceat nobis iocū dissimīs frui uoluptatib⁹: nōne sensu carē uideamur? Si malim⁹ ī humilitate: ī egestate: ī cōtemptu: ī ignominia uiuere aut ne uiuere qdē: sed dolore cruciari & mori. Ex qb⁹ mal' nihil amplius assequamur: quo possit uoluptas omīssa p̄sari. Si autē uirt⁹ malū nō ē: facitq; honeste: q̄ uoluptates uicio sas turpesque cōtēnit: et fortit̄ q̄ nec dolorē nec mortē timet: ut officiū seruet. Ergo maius aliqd' bonū assequat̄ necesse ē: quā sūt illa q̄ spernit. At uero morte suscepta: qd' ulter⁹ bonū sperari pōt nisi ēt̄nitas!

Ca. x. Itē de īmortalitate aīę: & q̄ uirt⁹ semel habita p̄petuat̄ & amitti nō pōt: & q̄ uita duplex est: & itē mortes duę homini p̄ponuntur.

Ransem⁹ nunc uicissim: ad ea quę uirtuti repugnāt: ut etiā ex his immortalitas aīę colligatur: uicia omnia temporalia sunt. Ad p̄sens enī cōmouēt irę impetus: recepta ultione sedatur: libidinis uoluptas corporis finis ē. Cupiditatem autem facietas eaȳ reꝝ quas expetit: aut alioꝝ affectuū cōmōtiones interimunt. Ambitio postq̄ honores quos uoluit adepta est: consenescit. Itē cetera uicia cōsistere ac permanere non possunt: sed ip̄so fructu quē expetunt finiunt̄: recedunt ergo & redeunt. Virtus autē sine ulla ītermissione p̄petua est: nec discedere ab eo pōt: qui eā semel coepit. Nā si habeat īteruallū: si aliquādo ea carere possumus redibūt p̄tinus uicia: quę uirtutē semp̄ īpugnāt. Nō est igitur comprehensa si deserit: si aliquādo secedit. Cū uero sibi domiciliū stabile collocauit: in omni actu uersari eam necesse est: nec potest fideliter depellere uicia & fugare: nisi pectus quod insedit perpetua statiōe munierit. Ipsa ergo uirtutis perpetuitas īdicat hūanū animū: si uirtutē coepit p̄manere: q̄ & uirt⁹ perpetua est: & sol⁹ animus hūanus uirtutē capit. Quoniā igit̄ cōtraria sunt uicia uirtuti: omnis rō diuersa & contraria sit necesse est: q̄ uicia commotiones & p̄turbatiōes animi sunt. Virtus contrario lenitudo &

tranquillitas animi est: quia uicia temporalia & breuia sunt: uirtus perpetua & constantis & par sibi semper: quia uicio & fructus: id est uoluptates eque ut ipsa breues temporalesque sunt. Virtutis ergo fructus ac premium sempiternum est: quia uicio & comodum in presenti est: uirtutis igitur in futuro. Ita fit: ut in hac uita uirtutis premium nullum sit: quia uirtus adhuc ipsa est. Nam sicut uicia cum in actu suo finiuntur: uoluptas & premia eorum sequuntur: ita uirtus cum finita est: merces eius insequitur. Virtus autem nunquam nisi morte finitur: quoniam & in morte suscipienda summum eius officium est: ergo premium uirtutis est post mortem. Denique Cicero in tusculanis: quauis dubitater: tamen sensit summum homini bonum non nisi post mortem contingere. Fidenti animo igitur si ita res feret gradus ad mortem: in qua aut summum bonum: aut nullum malum esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominem: sed ad premium uirtutis admittit: quod autem se (ut ait idem) uiciis ac sceleribus comminauerit: uoluptatisque seruiert: is uero daturus eternam luet poenam: quam diuinae litterae secundam mortem nominant: quae est & perpetua & grauissimis cruciatibus plena. Nam sicuti duae uitae oppositae sunt homini: quarum altera est animae: altera corporis: ita & mortes duae oppositae sunt: una pertinet ad corpus: qua cunctos secundum naturam fungi necesse est. Altera pertinet ad animam: quae scelere acquirunt uirtute uitatur. Ut haec uita temporalis est: ceterosque terminos habet: quia corpus est: sic & mors eque temporalis est certumque habet finem: quia corpus attingit.

Ca. xi. De resurrectione corporum mortuorum & morte: & animarum perpetuitate.

Impletis ergo temporibus: quae deus morti statuit: terminabitur ipsa mors. Et quia temporalem uitam temporalis mors sequitur: consequens est ut resurgant animae ad uitam penam: quia finem mors temporalis accipit. Rursus sicut uita animi sempiterna est: in qua diuinos & ineloquibiles immortalitatis suae fructus capit: ita & mors eius perpetua sit necesse est: in qua perennes poenas & infinita tormeta pro peccatis perdit. Ergo in ea conditione res posita est: ut qui beati sunt in hac uita temporali atque terrena: semper miseri sint futuri: quia iam bonis quae maluerunt potiti sunt: quod his euenit qui deos adorant: deum negligunt. Deinde qui iusticiam fuerunt secuti in hac uita miseri fuerunt & contempti & inopes: & ob ipsam iusticiam contumeliosi & iniuriis saepe uexati: quia nec aliter uirtus teneri potest: semper beati sunt futuri: ut quia mala iam pertulerunt: etiam bonis

fruatur. Quod his utiq; cōtingit: q̄ cōtēptis terrestrib⁹ diis & fragilib⁹ bonis celestē religionē dei sequūt: cui⁹ bona sicut ip̄e q̄ tribuit sēpiterna sūt. Quid opera corporis atq; animi! Nonne idicāt eē aīam mortis exptē! Nā corp⁹ q̄ ip̄m fragile ē atq; mortale: q̄cūq; opa molit eaq; caduca sūt. Nihil. n. Tulli⁹ ait eē quod sit manib⁹ hūanis laboratū: qd̄ nō aliqñ ad iteritū redigat: ul' iuria hominū: uel ip̄a confectrice omniū uetustate. At uero animi opa uidem⁹ ęterna. Nā q̄cūq; cōtēptui p̄sētiū studētes: ī memoriā monumēta īgenio ⁊ factozq; magno ⁊ reliquerūt: hi plane mētis suę ac uirtutis nomē īdelebile q̄sierunt. Ergo si opa corporis iō mortalia sūt: q̄ ip̄m mortale ē: seq̄ ex eo ut aīa īmortal' appareat q̄ uidem⁹ opa ei⁹ nō eē mortalia. Eode; modo desideria quoq; corporis animiq; declarāt: alte ⁊ eē mortale: alte ⁊ sempiternum. Corpus enī nihil nisi tēporale desiderat: idest cibū potū idumētū q̄etem uoluptatē. Et tñ hęc ip̄a sine nutu & adminiculo animi nec cupere nec assequi pōt. Animus autē p̄ se mltā desiderat: q̄ ad officiū fructūue corporis redūdent: ea q̄ non fragilia sed ęterna sūt: ut fama uirtutis: ut memoria nominis. Nā cultū dei q̄ cōstat abstinētia cupiditatū ac libidinū: patientia doloris: ac cōtemptu mortis: etiā cōī corp⁹ aīa cōcupiscit. Vnde credibile ē nō iterire aīam: s; dissociari a corpore: q̄ corp⁹ sine aīa nihil pōt: animus autē pōt mltā & magna sine corpore. Quid q̄ ea q̄ uisibilia sunt oculis: & tāgibilia manu: q̄ ęternā uim pati possunt: ęterna eē nō possunt. Ea uero q̄ neq; s; tactu neq; s; uisu ueniūt: s; tātūmodo uis eo ⁊ rō & affect⁹ apparet ęterna sūt: q̄ nullā uim patiūt ex trīsecus. Corp⁹ autē si iō mortale ē: q̄ uisui parit' ac tactui s;biacet: ergo & aīa iccirco īmortalis ē: q̄ nec tangi pōt nec uideri.

Ca. xii. Itē de īmortalitate aīę cōī Lucretiū et Epicuz: & de differētia mētis & aīę & corpo ⁊ resurrectiōe.

Vnc argumēta eo ⁊: q̄ cōtraxerūt refellam⁹: q̄ Lucreti⁹ tertio libro execut⁹ ē: quoniā cū corpore inqt aīa nascit: cum corpore itereat necesse est. At nō est par utriusq; rō: solidum enī & cōprehensibile corpus est & oculis & manu: aīa uero tenuis & tactum uisūq; fugiēs. Corpus ex terra fictū atq; cōsolidatum ē: aīa ī se nihil cōcretinibil' terreñi pōderis habet (ut Plato differebat) nec enim tantam posset habere solertiam: tantam uim: tantam celeritatem: nisi originem traheret e celo. Corpus igitur

quonia fictū ex pōderoso & corruptibili elemēto et tāgibile est:
et uisibile: corrūpit atq; occidit: nec uim repellē pōt: q; s; aspectū
et s; tactū uenit. Aīa aut q; tenuitate sua oē; tactū fugit: nullo ictu
dissolui pōt. Ergo q̄uis iter se cōiūcta & sociata nascāt: & alter
qd' ē de terrēna cōcretōe formatū: quasi uasculū fit alteri: qd' ē a
celesti s;trilitate deductū: cū uis aliq; utrūq; discreuerit: q̄ discre
tio mors uocat: cū utrūq; ī nām suā recedit: qd' ex terra fuit id in
terrā reuoluit: qd' ex celesti spiritu: id cōstat ac uiget s;ep: quonia;
diuin⁹ spirit⁹ sempitern⁹ ē. Deniq; idē Lucreti⁹ oblit⁹ qd' affere
ret: & qd' dogma defēderet: hos uersus posuit. Cedit idem retro
de terra qd' fuit añ In terrā: sed qd' missū ē ex etheris oris: Id rur
sus celi fulgentia tēpla recepat. Qd' ei⁹ nō erat dicē: qui pire aīas
cū corporib⁹ differebat: sed uict⁹ ē ueritate & īprudenti rō uera
surrepsit. Pręterea id ipm qd' colligit dissolui aīam: hoc ē simul
cū corpore iterire: quonia simul nascāt: & falsū ē: & īcōnriū con
uerti pōt. Nō. n. simul iterit: sed aīa discedēte integz per multos
dies manet: & plezq; medicatū diutissime durat. Nā si ut simul
nascūt simul iterirēt: nō discederet repēte aīa corpusq; desereret:
sed uno tēporis pūcto utzq; parit dissiparet: & tā celerit etiam
corpus ad huc spiritu in eo manēte deliquesceret: ac piret q̄ celeri
ter aīa secedit: imo uero dissoluto corpore aīa uanesceret: uelut
humor fracto uase diffusus. Nā si terrēnū & fragile corpus post
secessū aīę nō statī dissoluit: ī terrāq; tabescit: ex qua illi origo est.
Ergo aīa q̄ fragilis nō ē in eternū manet: quonia; origo eius eter
na ē. Quonia crescit īquit sensus in pueris: & in iuuenibus uiget:
& in senib⁹ diminuit: apparet eē mortālē. Primū nō idē ē mens
& aīa. Aliud ē enī quod uiuim⁹: aliud quod cogitam⁹. Nā; dor
miētū mens nō aīa sopit: & ī furiosis mēs extinguit aīa manet: &
iō nō exanimes: sed demētes uocat. Mens ergo: id est intelligētia
uel augetur uel minuitur p; etate: aīa in statu suo semper est. Et ex
quo tēpore īpirādi accepit facultatē: eadē usq; ad ultimū durat:
donec emissa corporis claustro: ad sedem suam reuolet. Deinde
q; aīa q̄uis a deo sit īspirata: tamē q; tenebroso domicilio terre
nę carnis inclusa est: scientiam non habet: quę est diuinitatis. Au
dit ergo ac discit omnia: & sapiētā discēdo & audiēdo capit: &
senectus non minuit sapiētiam sed auget: si tamen iuuenilis etas
uirtute decursa ē: & si nimia senectus fregerit mēbra: nō ē anim q

uiciū: si uisus euauit: si lingua torpuit: si audit⁹ obsurdit: sed corporis. At enī memoria deficit: qd mix si labētis domicilij ruina p̄miē mens: & p̄terita obliuiscit: nō aliter futura diuina: q̄ si carcerē quo cobibet effugerit! Vex eadē inqt dolori ac luctui obnoxia ē: & ebrietate demēt: uñ fragil' & mortal' appareat. Iccirco igit⁹ uirt⁹ & sapiētia necessaria ē: ut & meror q̄ conhib' idigna patiēdo ac uidēdo fortitudine repellať: & uoluptas nō mō potā di: s; etiā rez ceteraz abstinētia supeť. Nā si careat uirtute: si uoluptatib⁹ dedita moliať morti fiet obnoxia: quoniā & uirt⁹ (ut docuim⁹) imortalitatis ē fabricatrix & uoluptas mortis. Mors autē (sicut ostēdi) nō fūdit⁹ p̄mit ac delet: s; eternis afficit cruciatibus. Nā iterire p̄sus aīa nō pōt: qm̄ ex dei spiritu: q̄ etern⁹ ē origine; cepit. Aīa etiā inqt morbū corporis sēt: et obliuionē sui patit. Et sicut egrescit sic etiā sepe sanat. Hoc ē ḡ cur maxie uirt⁹ adhibenda sit: ne ullo corporis dolore frāgať: et obliuione sui nō aīa: sed mens patiať: q̄ quoniā certa corporis regione cōsistit: cū eā partē uis aliqua morbi uiciauerit mouet loco: et q̄si cōquassata de sede sua emigrat reditura. s. cū medela & sanitas domiciliū suū reformauerit. Nā q̄ aīa ē iūcta cū corpore: si uirtute careat: cōtagio ei⁹ egrescit: & ibecillitas de societate fragilitatis redūdat ad mentē. Cū autē dissociata fuerit a corpore uigebit ipa p̄ se: nec ulla iā fragilitatis cōditōne tētabit: q̄ idumētū fragile p̄icit. Sicut oculus inqt euulsus a corpore ac sepatus nihil pōt uidere: ita & aīa sepaťa nihil sentire: q̄ & ipsa pars est corporis. Falsū h̄ et dissimile ē. Aīa enī nō pars corporis: sed ī corpore ē: sicut id qd uase cōtinet uasis pars nō ē: nec ea q̄ ī domo sunt: partes domus eē dicūt: ita nec aīa pars ē corporis: q̄ corpus uel uas est aīę uel receptaculum. Iā illud argumētū mltomagis inane ē: quo animā ait: q̄ nō citius emittať e corpore: mortalē uideri: sed paulatī se ex oībus mēbris explicet: a summis pedib⁹ icipiēs tāq̄ si eēt eterna uno temporis momēto erūpet: quod fit in his q̄ ferro itereunt. Quos autē morbus iteremit: spiritū diutius exhalant: ut paulatim frigescentibus mēbris aīa effleť: q̄ cū materia sāguinis cōtineať: sicut lumē oleo: & materia febriū calore cōsūpta: necesse ē mēbroz summa queq̄ frigescere: quoniā uenę exiliores in extrema corporis porrigūt: & extremi ac tenuiores riui deficiēte uena fontis arescūt. Nec tñ q̄ sensus corporis deficit: aīę sensū extingui: & occidē putādū ē

Nō enī aīa corpore deficiēte: sed corpus aīa decedēte putrefcit: q̄
sensū oēm trahit fecū. Cū autē p̄sens aīa sēsū suū tribuat corpori
& uiuere id efficiat: fieri nō pōt ut nō ipsa p se et uiuat & sentiat:
quoniā ipsa ē & sensus et uita. Nā qd̄ ait q̄ si immortalis nostra
foret mens: nō tñ moriēs se dissolui cōquereret: sed magis ire fo
ras: uestēq; reliquere ut anguis. Eqdē nūq̄ uidi q̄ q̄reret se in mor
te dissolui: sed ille fortasse Epicureū aliquē uiderat: etiā dū mo
ritur p̄phetātē: ac de sua dissolutōe in extremo sp̄ritu differētē.
Quō sciri pōt utq; dissolui se sentiat an corpore liberari: cum in
exitu lingua mutescat! Nā dū sētīt & loqui potest: nōdum disso
lut⁹ ē: ubi dissolutus est: nec sentire iam nec loqui potest. Ita q̄ri
de dissolutione aut nōdum pōt: aut iam non pōt. At enim p̄ulq̄
dissoluat: intelligit se dissolutū iri. Quid q̄ uidemus plerōque
moriētīū nec dissolui cōquerentes (ut ait) sed exire se & p̄ficiūci
et ambulare testātes: idq; aut gestu significāt: aut si adhuc possūt
& uoce p̄nūciāt! Vñ apparet nō dissolutionē fieri: sed sepatiōe;
quē declarat aīam p̄manere. Cetera Epicurei dogmatis argumen
ta Pythagorē repugnant differēti migrare aīas de corporibus ue
tustate ac morte cōfectis: & insinuare se nouis & recens natis. Et
easdem semper renasci: mō in homine: mō ī pecude: mō ī bestia:
mō ī uolucres: & hac rōe īmortales eē: qd̄ sēpe uarioq; ac dissimili
um corpoꝝ domicilia cōmutēt. Quē snīa deliri hominis qm̄ ri
dícula ē: mimo dignior q̄ scholastico fuit: ne refelli quide; serio
debit. Quod qui facit uidef uereri ne quis id credat. Prētereun
da sunt igit̄ nobis ea q̄ p̄ falso cōn̄ falsum disserēbant: satis est ea
refutasse: q̄ cōn̄ ueq; disputata sunt.

Ca. xiii. Quib⁹ testimoniis īmortalitas aīę approbat: & fu
tūꝝ iudiciū dei. Et quātum Aristoxenus alios uicerit in errore.

Eclarauī (ut opinor) aīam nō eē solubilē: supeft citare testes
quoꝝ auctoritate argumēta firmentur. Neq; nunc prophe
tas in testimoniū uocabo: quoꝝ rō & diuinitio: in h̄ solo polita
est: ut ad cultū dei & ad īmortalitatem ab eo accipiendam creati
hoīem doceant: sed eos poti⁹ qb⁹ istos q̄ respuunt ueritatē credē
sit necesse. Hermes nām hōis describēs: ut doceret quēadmodū
esset a deo factus: hęc intulit καί τό αὐτό ἐξ ἀμφοτέρων φύ
σεων τῆσ τε ἀθανάτου καί τῆσ θνητῆσ μίαν ἐποίηι φύσιν
ἀνθρώπου τόν αὐτόν. πῆ μὲν ἀθάνατον: πῆ δέ θνητόν

ποίησας καὶ τοῦτὸν ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως
καὶ τῆς θνητῆς καὶ ἀμεταβλήτου ἰσχυρῶς. ἵνα ὁρῶν
ἅπαντα ἅπαντα καὶ θαυμάσι. i. & idē ex utraq; natura mor-
tali & ἰmortalī unā faciebat naturā hōis: eūdē in aliquo qdē im-
mortalē: i aliquo aut mortalē faciēs: & hūc ferens in medio diui-
nē & ἰmortalis naturē: & mortalī mutabilīq; constituit: ut oīa
uidēs oīa miret. Sed hūc fortasse aliq; i numero philosophorū
cōputet: quis in deos relatus Mercurii noīe ab aegyptiis honoret
nec plus ei auctoritatis tribuat: q̄ Platoni aut Pythagorē. Maius
igitē testimoniū reqram. Polites qdā cōsuluit Apollinē Mileiū
um ut ne maneat aīa post mortē an resoluat: respōdit bis uerbi-
bus. Ψυχὴ μὲν μέχρις οὗ λεσμοῖσ πρόσ σώμα κρατεῖ-
ται φαρτανοῦσα πάθῃ θνηταῖσ ἀληθέσιν εἶκει ἡνίκα
λέ ἀνάλυσιν βροτεῖνόν μετὰ σώμα μαρνανθὲν ἄκουσ τήν
εὐρηται ἐσ αἰθέρα πᾶσα φορεῖται αἰέν ἀγήραος ὄνσα. μένει
λέ εἰς πᾶμπαν ἀτειρήσ. πρωτόγονος γάρ τούτο θεός
λιέταξε πρόνοια. i. passiones sentiēs mortalibus cedit dolori-
bus. Cū uero solutionē hūanam post corp⁹ iueniet: facile abiēs a
terra nūq; fenescit. Aīa qdē quoad uiculis corporeis tenet corrup-
tībles passiones sētiēs: mortalib⁹ cedit doloribus. Cū uero hūa-
nā solutionē uelocissimā post corruptū corp⁹ iuenerit: oīs e ter-
ra fert nūq; fenescēs: & man; ieternū sine poena p̄mogenita: etenī
h̄ diuina disposuit prudētia. Quid carmīa sibyllina! Nōne ita eē
declarāt: cū forte aliqñ denūciāt: ut a deo de uiuis ac mortuis iu-
dicet: quoq; exēpla paulopost iferem. Falsa ē igitē Democriti &
Epicuri snīa & Dicearchi de animi dissolutōe: q; p̄fecto nō aude-
rēt de iūteritu aīa; mago aliquo p̄sente differere: q; sciret certis car-
minib⁹ ciere ab iferis aīas: & adesse & p̄bē se hūanis oculis uiden-
das: & loq; & futura p̄dicē. Et si auderēt: re ipa & documētis p̄fē-
tib⁹ uicerēt. Sed q; nō puidebāt aīe rōem: q; tā s̄bilis ē: ut oculos
humanē mētis effugiat: iūterire dixerūt. Quid Aristoxenus: qui
negauit oīno ullā eē aīam: etiā cū uiuit i corpore! Sed sicut in fidi-
bus ex intentione neruorum effici cōcordē sonū atq; cantū: que;
musici armoniā uocāt: ita i corporibus ex cōpage uiscerum ac ui-
gore mēbro; uim sentiēdi existere: quo nihil dici delirius pōt.
Verum ille oculos quidem habuit incolumes: cor tamen cecum
qui uiuere se & habere mentem: qua id ipsum quod cogitauerat

non uidebat. Sed plerisque hoc philosophis accidit: ut putarent omnino non esse quicquid oculis non apparet: cum mentis acies multo clarior esse debeat quam corporis: ad ea perspicienda quorum uis ac ratio sentitur potius quam uidetur.

Ca. xiiii. De fine mundi & errore caldeoꝝ. De etate mundi: & quod post sex etates, i. sex mille annorum statim mundi mutabitur & renouabitur. Et quod mille anni sunt unus dies dei. Et quod post mille annos regnabunt electi dei in terra post iudicium.

Voniam de immortalitate diximus animarum: sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuatur: ut in hoc quoque prauitatis & stultitiae suae perspiciant errores: qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium deos esse factos opinantur: uel quod artes inuenerant: uel quod usum quarumque frugum docuerant: uel quod utilia uitae hominum prodiderant: uel quod immanes bestias interemerant. Quae merita quam longe ab immortalitate semota sint: et docuimus in prioribus libris: & nunc docebimus: ut appareat solam esse iusticiam: quam uita homini pareat aeternam: & solum deum quod aeternae uitae primum largiatur. Nam illi qui suis meritis immortales facti esse dicuntur: quia nec iusticia nec ulla in his uera uirtus fuit: non immortalitatem sibi: sed mortem peccatis ac libidinibus quaesierunt. Nec caeleste primum: sed inferna supplicia meruerunt: quae pendet simul cum his omnibus qui eos coluerunt. Cuius iudicii propinquare tempus ostendatur: ut & iustis merces digna soluatur: & poena merita impiis irrogetur. Plato & multi alii philosophorum: cum ignorarent originem rerum summamque illud tempus quo mundus esset effectus: multa seculo fluxisse dixerunt: ex quo hic pulcherrimus mundi ornatus extiterit: sicut fortasse caldei: qui (ut Cicero tradidit in libro de diuinatione primo) quadringenta septuaginta milia annorum monumentis comprehensa se habere delirant: in quo se quia posse argui non putabant: liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem quos diuinae litterae ad scientiam ueritatis erudiunt: principium mundi finemque cognouimus: de quo nunc in fine operis disseremus: quoniam de principio in secundo libro explicauimus. Sciatur igitur philosophi quod ab exordio mundi seculorum milia enumerant: non dum sextum millesimum annum esse conclusum: quo numero expleto consummatione fieri necesse esse: & humanae rebus statum in melius reformari: cuius rei argumentum prius est enarrandum: ut ratio eluceat. Mundum de

& hoc reꝝ nature admirabile opus: sic arcanis sacre scripture co-
tinēt: sex dieꝝ spacio cōsumauit: diēꝝ septimū quo ab operibus
requerat sanxit. Hic ē autē dies sabbati: q̄ lingua hebreoꝝ a nume-
ro nomē accepit: unde septenarius numer⁹ legitim⁹ ac plen⁹ est.
Nā & dies septē sūt: qb⁹ p̄ uicē reuolutis: orbes cōficiūt annorū
& septē stelle q̄ nō occidūt: & septē sidera: q̄ uocāt errātia: quo-
rū dispares cursus & īquales mot⁹ reꝝ ac tēpoꝝ uarietates effice-
re credūt. Ergo quoniā iex diebus cūcta dei opera p̄fecta sunt: p̄
sēcula sex annoꝝ: id est sex milia manere in hoc statu mūdum ne-
cesse est. Dies enī magnus dei mille ānoꝝ circulo terminat: sicut
indicat propheta dicens. Ante oculos tuos domine mille āni tan-
quā dies unus. Et sicut deus sex illos dies in tantis rebus fabricā-
dis laborauit: ita & religio eius: & ueritas in his sex milib⁹ anno-
rū laborare necesse ē malitia p̄ualēte ac dominante. Et rursus quo-
niam perfectis operibus: requieuit die septimo eumq̄ benedixit:
necesse est ut in fine sextimillesimi anni malitia omnis aboleatur
e terra: & regnet p̄ annos mille iusticia: sitq̄ tranquillitas et requi-
es a laboribus: quos mundus iam diu perfert. Verum quaten⁹ id
eueniat explicabo suo ordine. Sepe diximus minora & exigua
magnorum figuras & p̄monstrationes esse: ut hunc diem no-
strū q̄ ortu solis & occasu finit: dei magni speciem gerere: quem
circuitus annorum mille determinat. Eodē mō etiam figuratio
terreni hominis celestis populi p̄ferbat in postez fictionē. Nā;
īcut p̄fectis oib⁹: q̄ in uluz hominis molit⁹ est de⁹: ipm hominē
sexto die ultimū fecit: eūq̄ iduxit in hūc mūdū: tāq̄ in domum
iā diligenter instructā. Ita nūc sexto die magno uetus homo uer-
bo dei fingitur: id est sanct⁹ populus doctrina & p̄ceptis dei
ad iusticiā figurat. Et sicut tūc mortalis: atq̄ imperfect⁹ e terra fi-
ctus est: ut mille annis in hō mūdō uiueret: ita nūc ex hō terreſtri sē-
culo fingit hō perfect⁹: ut uiuificatus a deo in hoc eodem mūdō
p̄ annos mille domineſ. Quō autē consummatio futura sit: &
qualis exitus hūanis reb⁹ īpendeat: si quis diuinas litteras fuerit
scrutatus īueniet: sed & sēculariū p̄phetaz cōgruētes cū celestib⁹
uoces: finem reꝝ & occasuz post breue t̄ps ānunciāt: describentes
quasi fatigati & dilabentis mūdi ultimā senectutem. Quē uero a
p̄phetis & uatibus futura eē dicant: priusq̄ superueniat extrema
illa conclusio: collecta ex omnibus & coaceruata subnectam.

Ca. xv. Qd' s̄mersio pharaonis & egyptiorū : liberatio he
breoz de seruitute egypti p̄figurauit liberatōe; electoz: et repro
bationē dānatoz: q̄ futura est ī fine mūdi. Et q̄ signa mlta sicut
illā ita & hāc p̄cedēt liberatōem. Et q̄ romanū; īperiu; añ delebi
tur. Et q̄ ī Asiā summa ptās omniū; reuertet. Et qb̄ etatum gra
dibus roma creuerit & deficiat.

St in arcanis sanctaz litteraz trāscēdisse in egyptum cogē
te īopia rei frumētariē; p̄ncipem hebreoz cu; omni domo
& cognatione. Cui⁹ et posteri cum diuti⁹ ī egypto commorātes
in magnā gentē creuissent: & graui atq; intolerabili seruitutis iu
go p̄merent: p̄cussit egyptū deus insanabili plaga: et populum
suum liberauit: traductum medio mari cū discissis fluctibus &
in utrāq; partē dimotis: per siccū popul⁹ gradere. Conatusque
rex egyptiorū p̄fugos inseq; coeunte in statū suum pelago cum
omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam claz: tāq; mi
rabile: quis ad p̄sens uirtutē dei hominib⁹ ostēder; tñ p̄figura
tio: & figura maioris rei fuit: quā de⁹ idē in extrema tēporis con
sumatiōe facturus est. Liberauit enī plebē suā de graui seruitute
mūdi. S; quoniā tūc una plebs dei: et apud unā gētē fuit egyptus
sola p̄cussa est. Nūc autē q̄ dei populus ex oīb⁹ liguis congrega
tus: apud omnes gentes cōmorat: & ab his dñatur & premitur:
neesse est uniuersas nationes: idest orbem totū cēlestibus plagis
uerberari: ut iustus & cultor dei populus libere. Et sicut tunc si
gna facta sūt: qbus futura clades egyptiis oñderet: ita ī ultimo fi
ent p̄digia mirāda p̄ oīa elemēta mūdi: qbus īminens exitus uni
uersis gētibus itelligat. Propīquante igit hui⁹ termino sēculi: hu
mana; rez statū cōmutari neesse ē: & in deterius nequitia inuale
scente plabi: ut iā nostra hęc tēpora qb̄ iniqtas & malitia usque
ad summū gradū creuit: in illius tamē insanabilis mali cōpatiōe
foelicia & p̄pe aurea possint iudicari. Ita etenim iusticia rarefcet:
ita īpietas & auaritia & cupiditas & libido crebrefcet: ut si q̄ tū
forte fuerit boni: p̄cedē sint sceleratis: ac diuexent undiq; ab iniu
stis. Soli autē mali opulenti sint: boni uero in oīb⁹ cōtumeliis atq;
in egestate iactentur. Cōfunderē oē ius: & leges interibunt. Nihil
tunc quispiā habebit: nisi aut male quēsitū : aut defensum manu:
audacia & ui oīa possidebant. Nō fides ī hōib⁹: nō pax: non hūa
nitas: nō pudor: nō v̄itas erit. Atq; ita neq; securitas: neq; regimē

neq; reges a malis ulla. Omnis enī terra tumultuabit; fremunt un-
diq; bella: oēs gentes ī armis erūt: & seinuicē oppugnabūt. Ciui-
tates finitimę int̄ se pliabūt. Et p̄ma omniū egypt⁹ stultay supsti-
tionū luet poenas: & sanguine uelut flumie opiet̄. Tūc pagrabit
gladi⁹ orbē metēs oīa: & tāq; messē cūcta p̄sternēs. Cui⁹ uasti-
tatis: & cōfusions hęc erit cā: q; romanū nomē quo nūc regit̄ or-
bis: horret animus dicere: s; dicā q; futuy ē: tolle de terra: & īpe-
riū ī Asiā reuertē: ac rursus oriēs dñabitur atq; occidēs seruiet.
Nec miy cuiq; debet uideri si regnū tāta mole fūdatū: ac tādiu p̄
tot & tales uiros auctū: tātis deniq; opib⁹ cōfirmatum: aliqñ tñ
corruet. Nihil ē hūanis uirib⁹ laboratū: qd' nō ab hūanis eque ui-
rib⁹ destrui possit: qm̄ mortalia sūt opa mortaliū. Sic & alia p̄s
regna cū diuti⁹ floruiſſēt: nihilomin⁹ tñ occiderunt. Nā egypti-
os & p̄sas & gręcos & assyrios p̄ditū ē regimē habuisse terrarū;
qbus oībus destructis ad romanos quoq; reꝝ summa peruenit.
Qui quāto cęteris oib⁹ regnis antestāt: tanto maiore decident la-
plu: quia plus habent ponderis ad ruina: q̄ sunt cęteris altiora.
Nō īscite Seneca romanę urbis tēpora distribuit p̄ etates. Primā
enī dixit īfantiā s̄b rege Romulo fuisse: a quo & genita & quasi
educata sit roma. Deinde pueritiā sub certis regib⁹: a qb⁹ & au-
cta sit & disciplinis pluribus institutisq; formata. At uero Tar-
quino regnante cū iā quasi adulta esse coepisset: seruitium nō tu-
lisse: & reiecto sup̄bę dñationis iugo: maluisse legibus obtēpe-
rare q̄ regibus. Cūq; esset adoleſcētia ei⁹ fine punici belli termina-
ta: tum deniq; confirmatis uiribus coepisse iuuenescere. Sublata
igiē carthagine: que diu emula īperii romani fuit: manus suas in
totū orbem terra mariq; porrexit: donec regib⁹ cunctis & natio-
nib⁹ impio subiugatis: cū iā belloꝝ materia deficeret: uirib⁹ suis
male uterē: quibus se ipsa cōfecit. Hęc fuit prima eius senect⁹ cū
bellis lacerta ciuilibus: atq; intestino malo pressa: rursus ad regi-
men singularis īperii recidit: quasi ad alterā infantiam reuoluta.
Amīssa enī libertate: quā Bruto duce & auctore defenderat: ita
cōsenuit tāq; sustentare se ip̄am nō ualere: nisi amminiculo regē
tiū nitere. Quod si hęc ita sūt: qd' restat nisi ut sequat̄ interitus
senectutē! Et id futuy breui conciones p̄phetarum denunciant s̄b
ābage aliorū nominū: ne facile qs̄ itelligat. Sibylle tñ apte interi-
turā eē romā loquūt: & qdē iudicio dei: q; nomē ei⁹ habuerit in

uisū: & inimica iusticię alumnū ueritatis populū trucidarit. Hidaspes quoq; q̄ fuit medoꝝ rex ātiquissim⁹: a quo amnis quoq; nomē accepit: q̄ nūc hidaspes dicit: admirabilis omniū s̄b̄ iterp̄tatōe uaticinātis pueri: ad memoriā posteris tradidit s̄blatum iri ex orbe īperiū nomēq; romanum: m̄lto añ p̄fatus ē: q̄ illa troiana gens conderet̄.

Ca. xvi. Quō īperii uētura sit destructio: & q̄ illi signa p̄cessura sint secundū uaticinia p̄phetarū & Sibylle.

Vomō aut̄ id futurū sit: ne q̄s īcredibile arbitret̄ ostēdam.

Imprimis multiplicabit̄ regnū: & summa reꝝ pt̄as p̄ pluri mos dissipata & cōcisa minuet̄: tūc discordię ciuiles ī p̄petuū serent̄: nec ulla reges bellis exicialib⁹ erit: donec & reges decē parit̄ existāt: q̄ orbē terre nō ad regēdū: s; ad cōsumādū patiāt̄. Hi exercitib⁹ ī īmēsū auctis: & agroꝝ cultib⁹ destitutis: qd̄ ē p̄ncipiū; euerfionis & cladis: dispdēt oīa & cōminuēt et uorabūt. Tūc repente aduersus eos hostis potētissim⁹ ab extremis finibus plage septētrionalis oriet̄: q̄ trib⁹ ex eo numero deletis: q̄ tūc asiā obtinebūt: assumet̄ ī societate a ceteris ac p̄nceps omniū cōstituetur. Hic ī sustētabili dñatiōe uexabit̄ orbē: diuina et hūana miscebit̄: īfanda dictū & execrabilia moliet̄: noua cōsilia in pectore suo uoluitabit̄: ut p̄pū sibi cōstituat̄ īpiū: & leges cōmutabit̄ & suas sanciet̄: cōtaminabit̄: diripiet̄: spoliabit̄: occidet̄: deniq; īmutato nomine atq; īpii sede t̄nsolata: cōfusio ac pturbatio hūani generis cōseq̄t̄. Tā uero detestabile atq; abominādū t̄ps existet: q̄ nulli hominū sit uita iocūda. Euertēt̄ fūdīt⁹ ciuitates atq; interibunt: nō modo ferro atq; igni: ueꝝ etiam terremotib⁹ asliduis & eluuię aquarum: & morbis frequētibus & fame crebra. Aer enī uiciabit̄ & corruptus ac pestilens fiet: & mō īportunis imbribus: modo inutili siccitate: nūc frigoribus: nūc estibus nimis: nec terra hōi dabit̄ fructum: nec seges qcq̄: nō arbor: nō uitis feret̄: sed cū ī florem spem maximā dederit̄: ī fruge decipiēt̄. Fontes quoq; cū fluminib⁹ arefcēt̄: ut ne potus quidē suppetat: & aque in sanguine; aut amaritudinē mutabūt̄. Propter hęc deficient in terra quadrupes: & in aere uolucres: & in mari pisces. Prodigia quoq; in celo mirabilia mētes hominū maximo terrore cōfūdēt̄. Et crines cometarū & solis tenebrę: & color lunę: & cadentiū siderum lapsus. Nec tamen hęc usitato mō fient: sed existent subito ignota

& inuisa oculis astra: sol ipsetuum fuscabit: ut uix inter noctem
 diemq; discernat: luna iam non tribus deficiat horis: sed perpetuo
 sanguine obfusa: meatus extraordinarios paget: ut non sit homi
 ni p̄mptū aut siderū cursus: aut rationem temporū agnosce. Fi
 et enī uel estas in hyeme: uel hyems ī estate: tunc añ⁹ breuiabit &
 mēsis minuet: & dies ī angustū coartabit: stelle uero creberrime
 cadēt: ut celū oē cecū sine ullis luminib⁹ appareat: montes quoq;
 altissimi decidēt: & planis equabunt. Mare inauigabile cōstituet
 Ac ne qd malis hominū terrēq; desit: audiet de celo tuba: quod
 hoc mō Sibylla denūciat dicens. *σαλπιγξ γάρ ουρανόθεν φο
 νήν πολύθρηνον ἀφήσει*: Idest tuba de celo uocē luctuosam
 emittet. Itaq; trepidabūt oēs: & ad luctuosum illū sonitū cōtre
 miscent. Tūc uero per irā dei aduersus hoīes: q̄ iusticiam dei nō
 agnouerūt: sc̄uiet ferrū: ignis: fames: morbus: et sup̄ omnia met⁹
 semp̄ ip̄ pendens. Tūc orabūt deū: & nō exaudiet: optabit mors
 & non ueniet. Nec nox qdē req̄ timori dabit: nec ad oculos sō
 nus accēdet: s; aīas hominū sollicitudo ac uigilia macerabit: plo
 rabūt & gemēt: & dētib⁹ stridebūt: gratulabunt mortuis: & ui
 uos plāgēt. His & aliis plurib⁹ malis solitudo fiet ī terra: & erit
 deformat⁹ orbis atq; desert⁹: qd̄ ī carminib⁹ Sibyllinis ita dicit
ἔσαι κόμοσ ἀκόμοσ ἀπολυμένων ἀνθρώπων. i. erit mūd⁹
 ī mūd⁹ peūtib⁹ hōib⁹. Ita. n. cōficiet hūanū genus: ut uix decima
 pars hominū reliquat: & unde mille p̄cesserāt: uix p̄diēt cētum:
 de cultorib⁹ etiā dei duę partes iteribūt: et tertia q̄ fuerit probata
 remanebit.

Ca. xvii. De aduētū magni p̄phete: q̄ Helias dicit: & quō in
 terficiet ab Antichristo et resurget die tertia: et ascēdet ī celū. Et
 de p̄secutiōe ecclīe quā īferet Antichrist⁹: et de miraculis eius.

Ed planius quō id eueniat exponā. Imminēte iam tēporū
 conclusionē: propheta magnus mittetur a deo: qui conuer
 tat homines ad dei agnitiōē: et accipiat potestatem mirabilia fa
 ciendi. Vbicūq; non audierint eū homines: claudet celū et absti
 nebit ībres: aquā cōuertet ī sanguinē: et cruciabit illos siti ac fame
 Et quūq; conabit eū ledere: p̄cedet ignis de ore eius: atq; cōburet
 illū. His p̄digiis atq; uirtutib⁹ cōuertet multos ad dei cultū: per
 actisq; opib⁹ eius alter rex orietur ex syria malo sp̄ritu genitus:
 euerfor ac proditor generis hūani: q̄ reliquias p̄oris mali cū ip̄o

simul debeat. Hic pugnabit aduersus pphetā dei: & uicet & iterficiet eū: & ī sepultū iacē patiet: sed post diē tertiū reuiuifcet: atq; ī spectātib⁹ mirātibusq; cūctis rapiet ī cēlū. Rex uero ille teterrimus erit qdē: & ipē s; mēdacioꝝ ppheta: & seipm cōstituet ac uocabit deū: & se colī iubebit ut dei filiū. Et dabit ei ptās: ut faciat signa et pdigia: qb⁹ uifis irretiat hōies ut adorēt eū. Iubebit ignē descēdē de cēlo: & solē a suis cursibus stare: & imaginē loq; & fi ent hęc s; vbo ei⁹: qb⁹ miraculis etiā sapiētū plurimi alliciēt ab eo. Tunc eruere dei tēplū conabit: & iustū populū pseqt: & erit pssura & cōtritio qlis nūq; fuit a pncipio mundi. Quicūq; crediderit & accesserit ei: signabūt ab eo tāq; pecudes. Qui autē recusa uerit notā ei⁹: aut ī mōtes fugiēt: aut cōphēsi exq; sitis cruciatibus necabūt. Idē iustos hōies obuoluet libris pphetaꝝ: atq; ita cremabit: & dabit ei desolare orbē terrē mēlib⁹. xlii. id erit tēpus quo iusticia piicief: et inocētia odio erit: quo mali bonos hostiliter p liabūt. Nō lex aut ordo aut militię disciplina seruabit. Non canos qui q; reueribitur: non officium pietatis agnoscet. Non sex⁹ aut infantię miserebitur. Confundēt omnia & miscebunt cōtra fas: contra iura naturę. Ita quasi uno cōmuni grauiq; latrocinio terra uniuersa uastabit. Cū hęc ita erūt: tūc iusti & sectatores ueritatis segregabūt se a malis: & fugiēt ī solitudines. Quo audito ipius rex īflāmatu ira ueniet cū exercitu magno: & admotis omnib⁹ copiis circūdabit mōtē in quo iusti morabūt: ut eos cōphendat. Illi uero ubi se clausos undiq; atq; obsessos uiderint: exclamabūt ad deū uoce magna: & auxiliū cēleste īplorabunt: & exaudiet eos deus: & mittet regem magnum de cēlo: q; eos eripiet & liberet: oēs q; ipios ferro igniq; disperdet.

Ca. xviii. Quo hęc pñūciata sūt: & uaticiniis pphetaꝝ: & oraculis gētiliū uatū: & uersibus Sibyllinis:

Aec ita futura eē tū pphete oēs ex dei spiritu: tum etiam uates ex instinctu dēmonum cecinerunt. Hida spes enim (quē superi⁹ nominau) descripta iniquitate seculi huius extremi: pias ac fideles a nocentib⁹ segregatos: ait cum fletu & gemitu extensuros eē ad cēlū manus: & īploraturos fidē Iouis. Iouē respecturū ad terrā: & audituꝝ uoces hominū: atq; ipios extictuꝝ. Quę oīa uera sūt: p̄ter unū q; Iouē dixit illa factuꝝ: quę deus faciet: sed & illud non sine dēmonū fraude subtractum est: missū iri tunc

a patre filiū dei: q̄ deletis oībus malis pios liberet: quos Hermes
tamen nō dissimulauit: in eo. n. libro q̄ τελειος ἱκρίβιτις post
enumerationē maloꝝ: de qb̄ dixim⁹: ἰβίησις ἡς γρηγοριανῶς sermone
ἐπεὶ ἂν Δὴ τὰ ἅπαντα γένηται ὧ ἀσκληπιοῦ τότε ὁ κύριος .καὶ
πατήρ. καὶ θεός. καὶ τοῦ πρώτου καὶ γένος θεοῦ Δημιουργ
γός. ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τὴν ἑαυτοῦ βουλή
σιν τοῦτέστι τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσασθαι τὴν ἀταξίαν . καὶ ἀνακα
λεσάμενος τὴν πλάνην . καὶ τὴν κακίαν καθήρας . πῆ
μέν ὕλατι πολλῶ καταλύσας πῆ Δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ
Διάκυσσας . ἐνίοτε Δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπαί
σας . ἠγάγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκαθέσθη τὸν ἑαυτοῦ
κόσμον . i. cū ἡς facta fuerit: o Esculapi tūc dñs & p̄r & de⁹ &
p̄mi & uni⁹ dei creator respiciēs q̄ facta sūt: & suā uolūtate ī hu
iufmōi bonū: opponēs temeritati: & errorē reuocās: malitiā pur
gabit. Sibyllē quoq; nō alit̄ fore oñdūt: q̄ ut dei fili⁹ a sūmo p̄re
mittat: q̄ & iustos liberet de manib⁹ ἰριουꝝ: & iustos cū tyrānis
seuētib⁹ delet: e qb̄ una sic tradidit ἡξ̄ει καὶ μακάρων ἑθελων
πόλιν ἕξαπαλάξαι καὶ κέντισ θεόθεν βασιλέυσσε μφείσ
ἐπί Δίων πάντας ὀλεῖ βασιλεῖσ μεγάλουσ καὶ φώτας
ἄρισουσ εἰτα ὄντως κρίνεται ὑπό ἀφθίτον ἀνθρώποισι
Idest ueniet & beatorum uolens urbem expugnare: & quidem a
deo missus rex ad suos omnes perdet reges magnos & uiros op
timos: sic iudicabitur ab īmortali hominibus . Item alia Sibylla.
τὸ ζυγὸν ἡμόλουλον Δυσβάσακτον ἐπὶ ἀυχένι κείμε
νον ἄρη καὶ θεσμούςσ ἀθεῶνσ λύσει Δεσμύσ τε βιάιουσ
Idest Iugū nostrum seruitutis intolerabile in collo positum tol
let: & leges impias soluet uinculaq; uiolenta.

Ca. xix. Quō Christ⁹ & qb̄ signis p̄cedētib⁹ descendet de
cēlo ut īterficiat Antichristū: & tyrānos et ἰpios delet de tris: et
q̄ uigilię nocturnę christianoꝝ iō īstitutę sūt: q̄ christ⁹ de nocte
uētur⁹ ē. Et q̄ dii & cultores eoꝝ dabūt icēdio: ut sibylla p̄dixit

P̄presso igit̄ orbe terre: cū ad destruendā īmensarū; uiriū;
tyrānidem hūanę opes defecerint: siquidem capto mundo
cū magnis latronū exercitibus icubabit: diuino auxilio tanta illa
calamitas indigebit. Cōmotus igit̄ deus & ancipiti piculo & mi
serāda cōploratione iustoꝝ: mittet p̄tinus liberatorē. Tūc ap̄ieēt
cēlū mediū in tepesta nocte & tenebrosa: ut in orbe toto lumen

descendētis dei tāq̄ fulgor appareat: quod Sibylla his uersib⁹ lo-
 cuta est. ὁ πότερον ἔλθῃ πύρεσαι σκότος ἔννεσθῃ νυκτι
 μελαίν. Id est cum uenerit ignis erunt tenebrę in media nocte
 obscura. Hęc est nox q̄ a nobis ppter aduētū regis: ac dei nostri
 puigil celebrat: cui⁹ noctis duplex ē rō: q̄ ī ea & uitā tū recipit
 cū passus ē: & postea orbis terre regnū receptur⁹ ē. Hic ē. n. libe-
 rator & iudex & cultor & rex & de⁹: quē nos Christū uocam⁹:
 q̄ p̄us q̄ descēdat b̄ signū dabit. Cadet repēte gladi⁹ e celo: ut sci-
 ant iusti ducē sanctę militię descēsur⁹: & descēdet comitatib⁹ an-
 gelis ī mediū terre: & p̄cedet eū flāma iextinguibil: & uirt⁹ āgelo-
 rū tradet ī man⁹ iustoz multitudinē illā: q̄ montē circūfēderit: &
 cōcides ab hora tertia usq; ad uesperę: & fluet sanguis more tor-
 rentis: deletisq; oib⁹ copiis: īpius sol⁹ effugiet: & p̄bit ab eo uir-
 tus sua. Hic ē autē q̄ appellat Antichrist⁹: s; se ipse christū mētief:
 & cōn uey dimicabit: & uictis effugiet: & bellū sepe renouabit:
 & sepe uicet: donec quarto plio cōfectis oib⁹ ip̄is debellat⁹ & ca-
 ptus: tā dē scelez suoz luet poenas: s; & ceteri p̄ncipes & tyranni
 q̄ cōtriuērūt orbē simul cū eo uicti adducēt ad regem: & increpa-
 bit eos & coargu. Et exprobrabit his facinora ip̄oz: & dānabit
 eos: ac meritis cruciatib⁹ tradet. Sic exticta malitia & īpietate cō-
 p̄ssa: req̄scet orbis: q̄ p̄ tot sęcula s̄biect⁹ errori ac sceleri: nefāda;
 ptulit seruitutē. Nō colēt ulterio⁹ dū manu facti: s; a tēplis & pul-
 uinarib⁹ suis deturbata simulachra igni dabūt: & cū donis suis
 mirabilibus ardebūt: qd̄ etiā Sibylla cū p̄phetis cōgruens: futurū
 eē p̄dixit. τριψουσι δέ ἐϊ δωλα βροτοί καί πλούτον ἄπαν-
 ντα. i. cōterēt autē simulachra hoīes & diuitias omnes. Erithręa
 quoq; idē s̄p̄spondit. ἔργα δέ χειροποίητα θεῶν συνεκκλύ-
 σονται. i. p̄ ea autē deoz hūanis manibus facta exurentur.

Ca. xx. Quō ap̄iēt inferi: et resurgent mortui: & q̄ iudicādi
 sūt & q̄ nō. Et quō hęc Sibylla p̄dixerit: & qua rōe aīa cum īmor-
 talis sit patibilis: eē possit secundum Stoicos.

Ost hęc ap̄ient inferi & resurgēt mortui: de quib⁹ iudiciū
 magnū ip̄e idē rex ac deus faciet: cui summus pat̄ & iudicā-
 di & regnādi dabit maximā potestātē: de quo iudicio ac regno
 apud Erithręā Sibyllā sic iuenit in gręco eloqo. ὁπότε δέ καί
 τό λάβῃ τέλος αἰσίμον ἡλέ βροτοισίν ἀφίξῃται ἡ

κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο ἡξει ἐπὶ ἀνθρώπων μετὰ ληκρίσις
ἢ λέ και ἀρχῆ. i. cū aūt dies iste finē fatalē accepit: & ad morta-
les iudiciū imortal' dei uenerit: ueniet sup hoies magnū iudiciū
& iniciū. Deinde apud aliā. τὰρτάρειον Δέχασ τότε Δειξε
i. γαία χανοῦσα. ἡξουσι Δέπί βήμα θεοῦ βασιλῆος ἀπαν
τες. i. tartareū aūt chaos tūc ostēdet inbians terra. Veniēt aūt
ad tribunal dei reges oēs. Et alio loco penes eādē οὐρανόν ἐλί
ξων γαίης κευθμώνας ἀνοίξω. και τότε ἀνασῆσω νεκρόν
μοίραν ἀναλύσασ. και θανάτου κέντρον. και ὕσερων εἰς
κρίσιν ἄξω. κρίνων εὔσεβέων και δύσεβέων βίον ἀνδρῶν
Idest celū uoluēs terrē latebras aperiā: & tūc leuabo mortuos fa-
tū soluēs & stimulū mortis: posteaq; ī iudiciū ducā iudicās pio
rū atq; ἰπιοῦ uitā uiροῦ. Nec tñ uniuersi tūc a deo iudicabūt: s; ἰ
bi tātū q; sūt ī dei religiōe uersati. Nā q; deū nō agnouerūt: qm̄ iē
tentia de his ī absolūtiōem ferri nō pōt: iā iudicati dānatiq; sūt:
sanctis lris cōtestātib⁹ nō resurrecturos eē ἰπιος ī iudiciū. Iudi-
cabūt ḡ q; deū scierūt: & facinora eoῦ ī mala opera cū bonis col-
lata pōderabūt: ut si plura & grauia fuerint bona iustaq; denē ad
uitā beatā: si aūt mala supauerit: cōdēnēt ad poenā. Hic fortasse
dixerit q; spīā: si ē imortal' aīa: qūo passibil' īducit ad poenā senti-
ens! Si. n. ob merita puniet: sentiet utiq; dolorē: atq; ita etiā mor-
tem: si morti nō ē obnoxia: nec dolori qdē: patibil' ḡ nō ē! Huic
q̄stioni siue argumēto ita a Stoicis occurrit. Aīas qdē hominū p
manē: nec īteruētū mortis ī nihilū resolui: s; eoῦ q; iusti fuerunt:
puras & ἰpatibiles & beatas ad sedē celestē: uñ illis origo ē reme-
are: uel ī cāpos quosdā fortunatos rapi: ubi fruāt miris uolupta-
tib⁹. Impios uero qm̄ se malis cupiditatib⁹ ignauerūt: mediam
quādā gerere iter imortalē mortalēq; nām: & habē aliqd ībecilli-
tatis ex cōtagiōe carnis: cui⁹ desideris ac libidinib⁹ addictē: ine-
luibilē quēdam fucū trabāt: labēq; terrenā: q; cū tpris diuturnitate
penit⁹ ἰβῆserit: ei⁹ naturē reddi aīas: ut si nō extiguibiles in totū
qm̄ ex deo sūt: tñ cruciabiles fiant p corporis macula; q; peccatis
iniusta sensum doloris attribuit: quā sniam poeta sic explicauit.
Quin & supmo cū lumine uita reliqt. Non tamē omne miseris
nec fūdit⁹ omne: Corporeq; excedūt pestes: penitusq; necesse est.
Multa diu cōcreta modis īolefcē miris. Ergo exercent poenis: ue-
teῦq; maloῦ supplicia expendūt. Hęc p̄p̄modū uera iunt. Aīa

enī cū diuortiū fecit a corpore: ē (ut ait idē poeta) Par leuib⁹ uen-
tis uoluctiq; simillima sōno: q; spirit⁹ ē & ipa tenuitate icōprehē-
sibili: sed nobis q; sumus corporales: deo autē cui s̄best posse om-
nia comprehensibilis.

Ca. xxi. De potētia dei: q; p merito cuiusq; pōt & hoīes et an-
gelos punire. De carnis imortalitate post resurrectiōem. De dīa
ignis gebēnal & ignis cōis. Et qd ī electis: qd ī reprobis operet̄.

Rimū igit dicim⁹ tātā eē dei ptātē: ut etiam icorporalia
cōphendat: & quēadmodū uoluerit efficiat. Nam & ange-
li deū metuūt: q; castigari ab eo possūt īenarrabili quodam mō:
& dēmones reformidant: q; torquēt ab eo & puniuntur. Quid
ergo mir⁹ si cū sint imortales: aię tñ patibiles sint deo! Nā cū in
se nihil habeāt solidū: & cōtractabile a solidis & corporalibus:
nullam uim pati possunt: sed q; in solis spiritib⁹ uiuunt: a solo
deo tractabiles sunt: cui uirt⁹ & s̄stātia spiritalis est. Sed tamen
docēt nos sanctę litterę: quēadmodū poenas īpii sunt latari. Nā
q; peccata ī corporib⁹ cōtraxerūt: rurſus carne īduēt: ut in corpo-
ribus piaculū soluant: & tñ nō erit caro illa quā de⁹ homini sup-
iēcerit huic terrēnę similit̄: sed insolubilis ac pmanēs inęternum:
ut sufficere possit cruciatib⁹: & igni sempiterno: cuius natura di-
uersa est ab hoc nostro: quo ad uitę necessaria utimur: qui nisi ali-
cui⁹ materię fomite alatur extinguitur. At ille diuinus p seipsu;
semper uiuit ac uiget sine ullis alimentis: nec admixtum habet fu-
mum: sed est purus ac liquidus: & in aque modum fluidus: non
enī ui aliqua surſū uersus urgeēt sicut noster: quē labes terrēni cor-
poris: quo tenet & fumus ītermixtus exilire cogit: & ad celestem
naturā cū trepidatiōe mobili s̄uolare. Idem igitur diuin⁹ ignis
una eademq; ui atq; potētia: & cremabit impios & recreabit: &
quātū ex corporib⁹ assumet: tantū reponet: ac sibi ipse ęternum
pabulū s̄ministrabit: quod poetę in uulturem ticii transtulerūt.
Ita sine ullo reuiuiscētū corpoꝝ detrimento: aduret tantum ac
sensem doloris afficiet. Sed & iustos cū iudicauerit deus: etiam
eos igni examinabit. Tū quoꝝ peccata uel pondere uel numero
pualuerūt: pstringēt igni atq; cōburēt. Quos autē; plena iusticia
& maturitas uirtutis icoxerit: ignē illū nō sentient. Habent. n. ali-
qd in se dei quod uim flāme repellat ac reiiciat: tātā uis ē īnocen-
tię: ut ab ea ignis ille refugiat īnoxio: qui accipit a deo hanc ptātē
ut impios urat: iustis obtemperet. Nec tamen q; putet animas

post mortē ptinus iudicari. Nā oīs in una cōiq; custodia detinētur: donec tps adueniat quo maxim⁹ iudex meritorū faciat examen. Tū quoꝝ fuerit pbata iusticia: hi p̄miū ī mortalitatis accipient. Quoꝝ autē peccata & scelera detecta nō resurgēt: sed cū īpiis in easdē tenebras recōdent ad certa supplicia destinati.

Ca. xxii. Qd' hęc a qbusdā dicūt eē poetica: & un̄ ad noticiā uenerit poetaꝝ: qb⁹ de cāis corruerit ueritatē: & lethēū ānem et alia fantastica īdlexerint.

Igmēta hęc eē poetaꝝ qdā putāt: ignorātes un̄ illa poetę ac cepint: ac negāt hęc fieri posse: nec miꝝ ita illis uideri. Aliē enī q̄ res habet tradit̄ a poetis: q̄ licet sint mlto antiquores q̄ historici & oratores & cętera genera scriptoꝝ: tñ q̄ mysteriū diuini sacramēti nesciebāt: & ad eos mētio resurrectionis futurę obscuroꝝ ore puenerat: eā uero temere ac leuīt audita ī modū cōtinentię fabulę pdiderūt. Et tñ iidē testati sūt: nō auctorē se certū: sed opinionē seq: ut Maro q̄ ait fit mihi fas audita loq. Quāuis igiē ueritatis arcana ī pte corruerit: tñ ip̄a res eo uerior inuenit: q̄ cū pphetis ī parte cōfētiūt: qd' nobis ad pbatiōē rei satis est. Errori tñ eoꝝ s̄best rō nōnulla. Nā cū pphetę assiduis cōditiōib⁹ pdicārēt iudicatuꝝ eē de mortuis filiū dei: & hęc ānūciatio nō lateret: qm̄ rectorē cęli nō aliū putabant q̄ Iouē: iudicare apud īferos Iouis filiū tradiderūt: sed tñ nō Apollinē aut Libeꝝ aut Mercuriū q̄ cęlestes putāt: sed deū q̄ & mortalis fuerit & iustus: uel Minoē uel Aeacū uel Rhodamātū. Corruerūt igiē poetica licentia qd' acceperant: ul' opinio ueritatē per diuersa ora sermonesq; uarios dissipata mutauit. Nā q̄ pactis apud inferos mille annis: rursus ad uitam restitui cecinerunt: Marone ita dicente. Has omnes ubi mille rotam uoluere p̄ annos: Lethēū ad fluuiū de⁹ euocat agmine magno: Scilicet īmemores sup̄a ut cōuexa reuifant. Rursus et īcipiēt in corpora uelle reuerti. Hęc eos rō fefellit: q̄ resurgēt defuncti nō post mille annos mortis suę: sed ut restitui rursus in uita mille annis cū deo regnēt. De⁹ enī ueniet: ut orbe hoc ab omni labe purgato: rediuiuas iustoꝝ aīas corporibus īnouatis ad sempter nam beatitudinē suscitet. Itaq; p̄ter aquam obliuionis uera lunt cętera: quā iccirco finxerunt: ne qs illis opponeret. Cū ergo nō meminerit se aliquñ uixisse: aut q̄ fuerit: aut quę gesserint: sed nihilominus tamen uerisimile non putatur. Et res tota uelut licent̄ & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione

affirmatibus atq; docētib⁹ aīas ad alterā uitā nō oblitā fui: sed ī eodē sēlu ac figura eē redivas illud opponit. Tot iā sēcula tñs ierūt: q̄s unq̄ un⁹ ab īferis resurrexit: ut exēplo ei⁹ fieri posse credam⁹? At enī resurrectio fieri nō pōt: domināte ad huc īiusticia. Hoc enī sēculo necāt hoīes ui: ferro: īfidūis: uenenis: afficiūt īiuris: egestate: carcerib⁹: tormētis: p̄scriptiōibus. Eo accidit q̄ īiusticia īuisa ē: q̄ oēs q̄ deū seq̄ uolūt: nō tātū odio habēt: s; uexāt oībus cōtumelīis: & excruciat̄ multiplici genē poenarū: & ad īpios cult⁹ manufactoꝝ deoꝝ nō rōe aut ueritate: s; nefāda corpoꝝ laceratōe cogūt. Nū igit̄ oportet ad hęc eadē resurgē: ac reuerti homines ad uitā: ī qua tuti eē nō possēt? Cū ḡ īusti tā uiles habeāt: tā facile tollāt: qd̄ putem⁹ futuꝝ fuisse: si q̄s ab īferis rediens uitam postliminio recepisset? Auferet̄ p̄fecto ab ocul⁹ hōminū: ne uiso eo uel audito deos uniuersi relīquerēt: & ad unī⁹ se dei cultū religionēq; cōuerterēt. Ergo semel fieri resurrectiōez necesse ē: cū malū fuerit ablatū: qm̄ eos q̄ resurrexerūt nec mori iā ulterī⁹ nec uiolari ullo mō fas ē: ut beatā possint agē uitā: quoꝝ mors resignata ē. Poetę uero cū scirēt h̄ sēculū mal⁹ oīb⁹ redūdare: obliuiois amnem īduxerūt: ne laboꝝ ac maloꝝ memores aīę reuerti ad sup̄os recusat̄. Vñ Virgili⁹. O p̄r an ne aliquas ad cēlū hīc ire putandū ē Sublimes aīas: iterūq; ad tarda reuerti Corpora: q̄ lucis miseris tā dira cupido! Ignorabāt enī q̄o ut q̄n id fieri oporteret. Itaq; renasci eas putauerūt: & denuo ad uteꝝ reuolui: atq; ad īfantiam regredi. Vñ & Plato de aīa differēs ex h̄ ait posse cognosci aīas esse immortales atq; diuinas: q̄ in pueris mobilia sūt ingenia: & ad p̄cipiēdū facilia: q̄ ea quę discāt ita celeriter capiant: uti nō tūc p̄mū discere illa uideant: sed recognoscere atq; reminisci in quo uir sapiēs poetis īeptissime credidit.

Ca. xxiii. De resurrectione: & q̄ Pythagoras et alii p̄ hī īepte locuti sūt: & de anastasi mētiētes animas ī uaria transire corpora. On igitur renascētur: quod fieri nō pōt: sed resurgent & a deo corporibus īduentur: & p̄oris uite factozq; omnium memores erūt: & in bonis cēlestib⁹ collocatē: ac fruētēs iocūditate īnumerabiliū copiaꝝ p̄sētī deo gr̄as agent: q̄ malum omne deleuerit: q̄ eos ad regnū uitāq; p̄petuā sulcitarit. Quā de Anastasi p̄ hī quoq; dicere aliqd̄ conati sūt tā corrupte q̄ poetę. Na; Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit: s; īepte

Que opinio prius uiguit apud Egyp̄tios de qua Herodot. At uerū Egyp̄tios prius existit q̄ uerū anima hominis ē: q̄ post mortem q̄ de mortuo corpore subinde ī aliud atq; aliud corpus ut quoz q̄ uerū immigrat: atq; nō p̄ aīa se circūuoluet terrena natura. Volūteria p̄mū in aliq̄ genitū hominis corpus introit: atq; hī ab ea circūitū fieri intra annoz. tria milia: hanc rationē eadē ē Greci q̄ dicit p̄uenit. Itaq; nō īp̄oz. alij prius alij p̄terea p̄mū ego nomina hanc nō p̄uo hōmīnū. lib. 2. nel. Euterpe p̄te med.

t

q̄ ex hōibus ī pecudes: et ex pecudib⁹ in hoīes & seipm̄ ex Eufor
 bio eē repatū. Meli⁹ Chrysiḡ (quē Cicero ait fulcire porticum
 stoicoꝝ) q̄ ī libris quos de puidētia scripsit: cū de īnouatōne loq̄
 re: hęc itulit. τόντου Δε οὕτωσ ἔχοντοσ Δήλον ὡσ οὐ
 Δέν ἀδύνατον καί ἡμάσ μετὰ τό τελευτήσ αὶ πάλιν πε
 ρίοδον τινῶν εἰλημένων χρόνον ἐν ᾧ νῦν ἐσμεν κατασ ἡ
 θασχημα. Idest qd' cum ita sit apparet nil eē impossibile: &
 nos post excessū n̄m̄ rursus ī spaciis q̄busdā reuolutis tēporib⁹ in
 hūc statū restitui: ī quo nūc eē uidemur. S; nos ab hūanis ad diuī
 na redeam⁹. Sibylla iteꝝ dicit. Δύσπισον γάρ ἅπαν μέροπων
 γένος. ἀλλά ὅταν ἡ Δη κόσμου καί θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἡν
 θεός ἀντός ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖσ τε ἅμα εὐσεβεῖσ τε.
 καί τότε δυσεβεῖσ μέν ἐπιζόφον ἐν πυρί πέμψει ὅσσοι
 Δε εὐσεβούσι πάλιν ζήσουσι ἐπί γαῖησ πνεύμα θεοῦ Δὲ
 ντοσ τιμῆν ἅμα καί βίον ἀντοῖσ. Idest etenī difficile ad cre
 dendū omne hominū genus. S; cū iā mūdi & mortaliū uenerit
 iudiciū: qd' de⁹ ip̄e faciet iudicās pios fil' & ip̄ios: tunc demū ip̄i
 os qd' ē ignē & tenebras mittet: q̄ aut pietatē tenēt: iteꝝ uiuēt ī ter
 ra: ip̄ū dei dāte honorē fil' & uitā ip̄is. Qd' si nō mō p̄phetē: sed
 etiā uates & poetē & p̄bi anastasin mortuoꝝ futurā eē cōfentiūt:
 nemo q̄rat a nobis quēadmodū fieri possit. Nec. n. diuinoꝝ ope
 rū pōt reddi rō. Sed si a p̄ncipio de⁹ hoīez nescio quo īnarrabi
 li mō īstituit: credam⁹ ab eodē restitui ueterē posse q̄ nouū fecit.

Ca. xxiiiij. Qd' secūdū uaticinia Sibyllē post iudiciū p̄ mille
 ānos regnabit in terra fili⁹ dei cū electis suis ī iācta ciuitate quaz
 cōstituet. Et q̄ diabolus uiciet mille annis: & oīs creatura mā sue
 scet: & ad iocūditatē seruiet hōi: & Christus ab oīb⁹ colēt ut de
 us & dominus.

Vnc reliqua subnectā. Veniet igit' sūmi & maximi dei fi
 lius: ut uiuos ac mortuos iudicet: dicente Sibylla sic. πᾶσ
 ἡσ γάρ γαῖησ τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσεται. υτός ὅπαντο
 κράτων ὅταν ἔλθῃ βῆματι κίρναι ζῶντων καί νεκρῶν ψυ
 χᾶσ καί κόσμον ἅπαντα. i. toti⁹ enī; terre mortaliū cōfusio
 tunc erit: & ip̄se omnipotens cum uenerit in solio iudicare uiuo
 rum mortuoꝝq̄ aīas & mūdū oēm. Vex̄ ille cū deleuerit ī iusti
 ciā: iudiciūq̄ maximū fecerit: ac iustos q̄ a p̄ncipio fuerūt ad uitā

restaurauerit: mille ānis iter hoīes uersabit: eosq; iustissimo īpio
 reget: qd' alia Sibylla uaticinās furēs q; p̄clamat. κλυτε δέμου
 μέροπεσ βασιλέυσ αιώνιοσ ἄρχει. Idest audite me homi
 nes rex sēpiternus dñat. Tunc q̄ erūt ī corporib⁹ uiui nō moriēt
 s; p̄ eos dē mille ānos īfinitā mltitudinē generabunt: & erit sobo
 les eoꝝ sācta & deo cara: q̄ aut̄ ab īferis iustitabūt: hi p̄erūt uiuē
 tib⁹ uelut iudices. Gentes uero nō extinguet̄ oīno: s; q̄dā reliquet̄
 in uictoriā dei: ut triūphēt a iustis: ac sibiugēt̄ p̄petuē seruituti: s; b
 idē t̄ps etiā p̄nceps dēmonū: q̄ ē machinator omniū maloꝝ: uin
 cieť catenis: & erit custodia mille ānis cęlestis īperij: quo iusticia ī
 orbe regnabit: ne qd malū aduersus populū dei moliat̄. Post cu
 ius aduētū cōgregabunt̄ iusti ex oī terra: p̄actoz iudicio ciuitas
 sancta cōstituet̄ ī medio terre: ī qua ip̄e cōditor de⁹ cū iustis do
 minātib⁹ cōmoreť: quā ciuitatē Sibylla designat cū dicit. και πό
 λις ἡν ἐποίησε θεός αὐτήν ἐποίησε λαμπροτέρην ἄσρων
 και ἡλίου ἡλέσελην σ. Idest urbem quam fecit de⁹ eam cla
 riorē fecit astris: atq; sole lunaq;. Tunc auferentur a mundo te
 nebrę ille: quib⁹ offenditur atq; obsc̄cabitur cęlum: & luna clari
 tudinem solis accipiet: nec minuetur ulterius: sol autem septies
 tāto q̄ nunc ē clarior fiet. Terra uero aperiet foecunditatē suā: &
 uberrimas fruges sua sponte generabit. Rupes mōtiū melle suda
 būt: per riuos uina decurrēt: & flumina lacte iundabunt. Mūdus
 deniq; ip̄se gaudebit: & omnis rerū natura letabitur: erepta & li
 berata dominio mali: & īpietatis: & sceleris: & erroris. Non be
 stię per hoc tempus sanguine alentur: non aues p̄da: sed quieta
 & placida erūt oīa: leones & uituli ad p̄sepe simul stabunt: lu
 pus ouem nō rapiet. Canis nō uenabitur. Accipitres & aquilę nō
 nocebunt. Infans cū serpentibus ludet. Deniq; tunc fient illa que
 poetę aureis temporib⁹ facta eē iam Saturno regnante dixerunt
 quoꝝ error his exortus est: q; p̄phete futuroꝝ pleraq; sic p̄ferunt
 & enūciāt quasi iā p̄acta. Visiones. n. diuino spū offerebāt ocul
 eoꝝ: & uidebāt̄ illa in conspectu suo quasi fieri a c terminari.
 Que uaticinia eoꝝ cū paulatim fama uulgasset: quoniā p̄phani
 a sacramēto ignorabāt quaten⁹ dicerent: cōpleta iā esse ueteribus
 sęculis illa omnia putauerūt: q̄ utiq; fieri cōpleriq; non poterant
 homine regnante. Cum uero deletis religionibus impiis & scele
 re compresso: subiēcta erit deo terra. Cedet & ip̄se mari uector

Hęc opinio: qd' Ch. regnatus
 sit 3 mille annos in terris h.
 ut Papi. Iustini, Irenęi, Teren
 tiani, et Lactantij sic 20 teret.
 D. Hieron. in p̄phet. lib. 13. in Isa
 et in cap. 16. Ezech. et S. Aug.
 lib. 20. de Ciuit. Dei. cap. 7. et
 Cosm. Phil. de offic. pul. p. 3.
 cap. 21. lib. 7. uers. duo igit.

nec nautica pinus Mutabit merces: omnis feret oīa tellus. Non ra-
 stros patiet humus: non uinea falcē. Robustus quoq; iam tauris
 iuga soluet arator. Tūc etiā molli flauescet campus arista. Incul-
 tiūq; rubens pēdebit sentibus uua. Et dure quercus iudabunt ro-
 scida mella. Nec uarios discet mētiri lana coloris. Ipse sed in par-
 tis aries iā iuaue rubenti: Murice iā croceo mutabit uellera luto.
 Sponte sua sandix pascentes uestiet agnos. Ipse lacte domum re-
 ferent distenta capelle Vbera: nec magnos metuēt armēta leones
 Que poeta secūdū Cumę Sibyllę carmīa plocut⁹ est. Erithrea
 uero sic ait. ἢ Δέ λύκοι συν ἄρνεσιν ἐν οὐρέσιν ἅμαγε ἔδον-
 ται χόρτον πάρλαλίσ τ' ἔρίφοισ ἅμα βοσκονται ἄρκτοι
 συν μοσχοισιν ὁμοῦ καί πᾶσι βροτοῖσι σαρκαβόροσ
 τε λέων φάγεται ἄχυρον παρά φάτνιασ σύνβρεφεσί τε
 δράκοντεσ ἅματορσι κοιπήσονται. i. nec lupi cū agnis ī mō-
 tib⁹ dimicabūt: h̄bāq; lynces cū h̄edis pascēt. Vrsi cū uitulis sil-
 oīb⁹ aīalib⁹: carniuorās leo cōmedet paleas ad p̄sepia: cū īfātibus
 dracones sine m̄tib⁹ dormiēt. Et alio loco de libertate rex καί τό-
 τε Δὴ χαράν μεγάλην θεός ἀνδρᾶσι δώσει. καί γὰρ ἡ
 καί Δένδρα καί ἄσπετά θρέμματα γαῖησ δώσουσι τρα-
 πόν τόν ἀληθινόν ἀνθρώποισιν. οἶνον καί μέλιτοσ γλυ-
 κυτέρον λευκοῦτε γάλακτοσ. καί σίτου ὅπερ ἐσὶ βροτοῖ-
 σικλίσον ἀπάντων. Idest & tūc gaudium magnum deus da-
 bit hominibus: nā & terra: & arbores: & innumerabilia terre pe-
 cora dabunt fructū ueq; hominib⁹ uini: & mellis dulcissimi: &
 candidi lactis: atq; tritici: quod est hominib⁹ optimū omniū. Et
 alia eodē mō. εὐσβέων Δέ μόνον ἅγια χθών πάντα τᾶδ ὁ-
 ισειν ἅμα μέλιτοσ ἀπο πέτρισ ἢ Δέ ἀπό πηγῆσ καί γαλα-
 κτᾶμβροσίησ ρένυσει πάντεσσι Δικαίοισ. i. rioq; aūt sola
 sancta terra: oīa hęc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte: &
 lac immortalitatis manabit oīb⁹ iustis. Viuēt itaq; hoīes tranq̄l-
 lissimam uitā & copiosissimam: & regnabūt cū deo parit: & re-
 ges gentiū ueniēt a finib⁹ terre: cū donis ac munerib⁹: ut adorēt
 & honorificent regē magnū: cui⁹ nomen erit p̄clay ac uenerabile
 uniuersis natiōib⁹: q̄ īb̄ celo erūt: & regib⁹ q̄ dñabunt in terra.

Cap. xxv. Quod non restant ex quarūdam scripturarum
 assertione nisi ducenti anni usq; ad rerum innouationem. Et q̄
 finis non aderit nisi Roma destructa.

ec sunt q̄ a p̄phetis futura dicūt: quoꝝ testimonia & uerba
ponē opus nō eē duxi: quoniā eēt īfinitū: nec tātā reꝝ m̄ti
tudine mēfura libri capet: tā m̄tis uno spū similia dicētib⁹: si q̄
ne fastigiū legētib⁹ fieret: si ex oīb⁹ collecta & t̄nslata cōgerere).
Prēterea ut ea ipsa q̄ dicerē nō n̄ris: s; alienis l̄ris potissimū cōfir
marē: docerēq; nō mō apud nos: ueꝝ etiā apud eos ip̄os q̄ nos in
fectāt ueritatē cōsignatā teneri: quā recusāt agnosce. Qui aut̄ hęc
diligētī⁹ uoluerit scire: ex ip̄o fōte hauriat: & plura q̄ nos ī his li
bris cōplexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nūc q̄ sp̄iā req̄
rat quando ista que diximus sint futura. Iam superius ostēdi: cō
pletis annoꝝ sex millibus mutationē istā fieri oportere. Et iam p̄
pinquare illū sūmū conclusionis extreme diem: de signis que di
cta sunt a prophetis licet noscere. Prēdixerūt enim signa quib⁹
cōsūmatio tempoꝝ & expectāda sit nobis in singulos dies & ti
mēda ea. Quādo tamē cōpleat̄ hęc sūma: docēt hi q̄ de tēporib⁹
scripserūt: colligētes ea ex l̄ris sanctis: & ex uariis historiis quan
tus sit numerus annoꝝ ab exordio mūdi: qui licet uariant: & ali
quātulum numeri eorū sūma diffētiat: omnis tamen expectatio
nō ampli⁹ q̄ ducentoꝝ uideēt annoꝝ. Etiā res ip̄a declarat lapidū
ruināq; reꝝ breui fore: nil ī q̄ incolumi urbe roma: nihil istius ui
detur esse metuēdum. At uero cum caput illud orbis ceciderit: et
π ηρρ̄ē eē coeperit: quod Sibylle fore aiunt: q̄s dubitet uenisse iā
finē rebus hūanis orbisq; terraz. Illa ē. n. ciuitas q̄ ad huc sustentat
oīa: p̄cā dusq; nobis & adorandus ē deus celi: ī t̄n̄ statuta eius
& placita differri possunt: ne citius q̄ putamus tyrannus ille abo
minandus ueniat: qui tātū facinus moliat: ac lumē illud effodiat
cui⁹ īteritu mūd⁹ ip̄e lapsurus ē. Nūc ad cētera exequenda redea
mus: q̄ deinceps secutura sunt.

Cap. xxvi. Quod elapsis mille ānis aurei sēculi post iudiciū
soluet̄. Itē diabolus & cōcitabit gētes: ut sanctā expugnēt ciuita
tē: & obsidebūt eā. Et quō eam omnino deus destruet & poenis
ēternis tradet: electis hominibus translatis ad gloriam angelorū
post resurrectionem secundam.

Ixim⁹ pauloante in p̄ncipio regni sancti fore: ut a deo p̄n
ceps dēmonioꝝ uiciat̄. Sed idē cū mille anni regni: hoc est
septem millia coeperint terminari: soluetur denuo: & e custodia

missus exhibit: atq; oēs gentes q̄ tūc erūt s̄b ditione iustorū cōcita
bit: ut inferāt bellū s̄ctę ciuitati. Et colligēt ex oī orbe terrę inu-
merabil' populus nationū: & obsidebit & circūdabit ciuitatem:
tūc ueniet nouissima ira dei sup gentes: & debellabit eas usq; ad
unū. Ac p̄mū cōcutiet terrā q̄ ualidissime: & a motu ei' sc̄idētur
mōtes syrię: & s̄bidēt colles ī abruptū: & muri omniū ciuitatū
cōcidēt. Et statuet de' solē triduo ne occidat: & īflāmabit eā: &
descēdet ęstus nimi': & adustio magna supra p̄duelles & īpios
populos: & ībres sulphuris & grādines lapidū & guttę ignis: &
liquefcēt spūs eoꝝ ī calore & corpora cōterēt ī grādine: & īpi se
īuicē gladio feriet. Replebūt mōtes cadauerib': & campi opient
ossib'. Popul' aut' dei trib' illis dieb' s̄b cōcauis terrę occultat'
erit: donec ira dei aduersus gentes & extremū iudiciū terminet.
Tūc exhibūt iusti de latebris suis: & īueniet oīa cadauerib' atq; of-
sib' tecta. S; & gen' oē īpioꝝ radicit' iterabit: nec erit ī b̄ mūdo
ulla natio āpli' p̄ter solā gētē dei. Tū p̄ ānos septē p̄petes itactę
erūt syluę: nec excidet de mōtib' lignū: s; arma gētū cōburēt: &
iā nō erit bellū: s; pax & reges sēpiterna. Cū uero cōpleti fuerunt
mille āni: renouabit mūd' a deo: & celū cōplicabit: & terra mu-
tabit. Et tūlformabit de' hoīes ī similitudinē āgeloz: & erūt can-
didi sicut nix: et uersabūt semp ī cōspectu oīpotētis: et dño suo
sacrificabūt & seruiēt īternū. Eodē tpe fiet secūda illa & publi-
ca omniū resurrectō: etiā ī qua excitabūt īpii ad cruciatu' īempi-
ternos. Hi sūt q̄ manufacta coluerūt: q̄ dñm mūdi ac parentem
uel nescierūt uel abnegauerūt: sed & dominus illoꝝ cū ministris
suis cōprehēdet: ad poenāq; dānabit: cū quo parit' oīs turba īpio-
rū p̄ suis facinorib' ī cōspectu angeloꝝ atq; iustoꝝ p̄petuo igni
cremabit īternū. Hęc est doctrina sanctoꝝ p̄phetaz: quā christi-
ani seq̄mur. Hęc sapiētia n̄ra: quā isti q̄ uel fragilia colūt: ul' inanē
philosophiā tuēt: tāq̄ stulticiā uanitatēq; deridēt: q̄ nos defendē
hanc publice atq; asserere nō solemus: deo iubēti ut geti ac silētes
arcanū eius in abscondito: atq; intra n̄ram cōscientiam teneamus.
Nec aduersus istos uere prophanos: qui non discendi: sed arguē-
di atq; illudendi gratia inclementer deum ac religionem eius im-
pugnāt: pertinaci cōtētiōne certem'. Abscondi enī tegiq; mysteriū
q̄ fidelissime oportet: maxie a nobis q̄ nomē fidei gerim'. Vex
illi hāc taciturnitatē n̄ram ueluti cōsciām malā criminant. Vnde

etiā quas dā execrabiles opiniones de pudicis & inocētib⁹ fingūt
& libent^r his q̄ finxerit credūt.

Ca. xxvii. Exhortatio ut oēs pperēt ad suscipiēdā cū religiōe
sapiētiā: p̄ quas ad beatissimā; puenit̄ eternę uite beatitudinem .

Voniā decursus ppositi operis septē spatij: ad metam p
uecti sumus: superest ut exhortemur oēs ad suscipiendam
cum uera religione sapiētiā: cuius uis & officium in eo uerti-
tur: ut cōtēptis terrestrib⁹ & abiectis errorib⁹: qbus antea teneba-
mur: fragilibus seruiētes & fragilia cōcupiscentes: ad eterna cele-
stis thesauri p̄mia dirigamur: q̄ ut capere possimus: quāp̄mu;
omittendę sunt huius p̄sentis uite illicibiles uoluptates: q̄ ani-
mas hominū perniciosissima suauitate deliniūt. Quanta foelici-
tas existimāda ē s̄tractis his labib⁹ terre: p̄fici sci ad illū eq̄ssimū
iudicē parētēq; idulgētissimū: q̄ p̄ laborib⁹ req̄e p̄ morte uitā: p̄
tenebris claritatē: p̄ terrenis ac breuib⁹ bonis eterna & celestia lar-
gia: q̄ cū mercede acerbitates ac miserie: quas perpetimur in hoc
mundo: facientes opa iusticię cōferri & coęquari nullo mō pos-
sunt. Proinde si sapientes: si beati eē uolumus: cogitanda ac p̄po-
nēda nobis sūt: nō tātū terētiana illa molēdū eē usq; in pistrinū;
uapulandū: habēdę cōpedes: sed his multo atrociora: carcer: cate-
nę: tormēta patiēda: sustinēdi dolores: mors deniq; ipsa & susci-
piēda ē & ferēda: cū liqueat cōsciētię nostrę: nec fragilem istā uo-
luptatē sine poena: nec uirtutē siñ diuino p̄mio fore. Vniuersos
igit̄ oportet operā dare: ut uel se: q̄p̄mū ad rectā uia dirigant: ul̄
susceptis operatisq; uirtutib⁹: hui⁹ uite laboribus patienter exa-
ctis: cōsolatorē deū habere mereant. Pater enī noster ac domin⁹:
qui cōdidit firmauitq; celū: q̄ solē cū ceteris siderib⁹ illuxit: qui
libratā magnitudine sua terrā uallauit mōtib⁹: mare circūdedit:
amnibusq; distinxit. Et quicqd est in h̄ opere mūdi conflauit ac
p̄fecit e nihilo: p̄spectis erroribus hominū ducē misit: qui nobis
iusticię uia p̄aderet. Hunc sequamur oēs: hūc audiamus: huic de-
uotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucertius) Veridicis
hominū purgauit p̄ctora dictis. Et finē statuit torpedinis atq;
timoris. Exposuitq; bonū sūmū quo tendim⁹ oēs: Quid foret
atq; uia mōstrauit limite paruo: Qua possē⁹ ad id recto cōten-
dere cursu. Nec mōstrauit tātū: s; etiā p̄cessit: ne quis difficultatis
ḡa iter uirtutis horreret. Deseratur si fieri potest uia perditiois

liber

& fraudis: in qua mors uoluptatis illecebris ad operta celatur. Et quāto quōque ānis ad senectutem uergētibus appropinquare cernit illū diē: quo sit ei ex hac uita migrādū: cogitet quō purus abscedat: quō innocēs ad iudiciū ueniat: nō ut faciūt quādam cecis mētibus nixi: quā iam deficiētibus corporis uiribus in hoc admonēt istātis ultimę necessitatis: ut cupidius & ardētius hauriēdis libidinibus intēdāt. Quā ex uoragine liberet se quōque dū licet: dū facultas adest: sequatur ad deū: tota mente conuertat: ut illū diē securus expectet: quo p̄ses dominus quōque mūdi deus de singulorum factis cogitationibus iudicabit. Quęcūque hic experūtur nō tantū negligat sed effugiat: potiorē rem quōque aīam suā iudicet quō bona ista fallacia: quorum incerta & caduca possessio ē. Migrant enī quotidie & multo uelocius exeūt: quō itrauerant: & tñ si nobis usque ad ultimū liceat istis frui: aliis certe relinquēda sunt. Nihil nobiscū ferre possumus: nisi uitā bonā atque innocētē actā. Ille ad deum copiosus: ille opulētus adueniet: cui a stabūt cōtinentia: misericordia: patientia: caritas fides. Hęc est hęc hereditas nostra: quę nec eripi cuique potest: nec trāsferrī ad aliū. Et quō ē quę hęc bona parare ac acquirere iibi uelit? Veniāt quę esuriunt: ut cęlesti cibo saturati sempiternā famē ponant. Veniant quę sitiunt: ut aquā salutarē de penni cęlesti quō fōte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu dei: & cęci uidebūt: & surdi audiēt: & muti loquēt: & claudi ambulabūt: & mortui reuiuiscēt: & stulti sapient: & egroti ualebunt. Quisquē enim corruptelas terrę uirtute calcauerit: hūc arbit̄ ille summus & uerax ad lucē uitę perpetuę suscitabit. Nemo diuitiis: nemo fascibus: nemo etiā regia p̄tate cōfusus sit: immortalē ista nō faciūt. Nā quicūque rōem hōis abięcerit ac p̄sentia secutus: i humū se ipse p̄strauerit tāquā desertor domini et & ip̄atoris & patris sui puniet. Intēdam igitur iusticię: quę nos insepabilis comes ad deū iola p̄ducat. Et dum spiritus hos reget artus: infatigabilē militiā deo militemus: stationes uigilię quō celebremus. Cōgrediamur cū hoste quē nouimus fortiter ut uictores: ac deuictō aduersario triūphantes: p̄miū uirtutis quod ipse p̄mi sit a deo consequamur.

L. Coelii Lactātiū firmiani ad donatū de ira dei liber septimus.

Nimaduerti sepe Donate plurimos id existi-
mare: qd' etiā nonnulli philosophoru; putaue-
rūt nō irasci deum: quoniā uel benefica sit tātū
mō nā diuina: nec cuiq̄ nocere p̄stātissime atq̄
optimē cōgruat potestati: ul' certē nil curet om-
nino: ut neq̄ ex beneficētia eius quicq̄ boni per-
ueniat ad nos: neq̄ ex maleficētia quicq̄ mali. Quoꝝ error quia
maximus est: & ad euertendū uitę humanę statū spectat: coargu-
endus est a nobis: ne & ipse fallaris ipulsus auctoritate hominū:
qui se putāt esse sapientes. Nec tamen nos arrogantes sumus: ut
comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur: sed doctri-
nam dei sequimur: qui scire solus potest & reuelare secreta. Cu-
ius doctriņę philosophi expertes existimauerunt: naturā rerum
omniū cōiectura posse deprehendi. Quod nequaq̄ fieri pōt: q̄
mens hominis tenebroso corporis domicilio circūsepta: lōge a
ueri perfectione sūmota ē. Et hoc differt ab humanitate diuini-
tas: quod hūanitatē est ignoratio: diuinitatis scientia. Vnde no-
bis aliquo lumine opus est ad depellēdas tenebras: quibus offusa
est hominis cogitatō: quoniā ī carne mortali agētes: nostris sēsi-
bus diuinare nō possumus. Lumen autē mentis humanę deus est:
quem quis cognouerit: & in pectus admiserit: illuminato corde
mysteriū ueritatis agnoscat. Remoto autē deo: cęlestiq̄ doctri-
na omnia errorib⁹ plena sūt. Recteq̄ Socrates cum esset omnium
philosophoꝝ doct̄issimus: tamē ut cęterorū argueret inscitiam
qui se aliquid tenere arbitrabantur: ait se nihil scire nisi unū: qd'
nihil sciret. Intellexit. n. doct̄inā illā nihil habere ī se certi: nihil
ueri: nec (ut putabant quidam) simulauit ipsam doct̄inā ut alios
refelleret: sed uidit ex parte aliqua ueritatem: testatusq̄ est etiam
in iudicio: sicut traditur a Platone: q̄ nulla esset humana sapien-
tia. Adeo doct̄inam qua tum philosophi gloriabantur cōtem-
psit: derisit: abiēcit: ut id ipsum pro summa doct̄ina profiterē
q̄ nihil scire didicisset. Si ergo nulla ē sapiētia hūana: ut Socrates
docuit: ut Plato tradidit: apparet eē diuinam: nec ulli alii: quam
deo ueritatis noticiā subiacere. Deus igit̄ noscendus ē: ī quo solo
ueritas est. Ille mundi parens & conditor rerum: qui oculis non

uidetur: mente uix cernitur: cuius religio multis modis impugnari solet: ab his qui nec ueram sapientiam tenere potuerunt: neque magni: & celestis arcani comprehendere rationem.

Ca. ii. De gradibus per quos ad ueritatem ascenditur: & quod de ipsis gradibus deiciantur.

Am cum sint gradus multi: per quos ad domiciliū ueritatis ascenditur: non est facile cui libet euehi ad summū. Caligantibus enim ueritatis fulgore luminibus: qui stabilem gressum tenere non possunt: reuoluuntur in planum. Primus autem gradus est intelligere falsas religiones: & abiicere impios cultus humana manu fabricatos. Secundus uero perspicere animo: quod unus sit deus summus: cuius potestas ac prouidentia effecerit a principio mundus: & gubernet in posterum. Tertius cognoscere ministerium eius ac nuncium: quem legauit in terram: quo docente liberati ab errore: quo implicati tenebamur: formatique ad ueri dei cultum de iusticia differemus. E quibus omnibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus & facilis ad ruinam: nisi pedes incoccussa stabilitate figantur. De primo gradu eos excuti uidemus: qui cum falsa intelligant tantum uerum non inueniunt: contemptisque terrenis fragilibusque simulachris non ad colendum se deum conferunt: quem ignorant: sed mundi elementa mirantes: celum: terram: mare: solem: lunam: ceteraque astra uenerantur. Sed imperitiam horum iam coarguimus in secundo diuinarum institutionum libro. De secundo uero gradu eos dicimus cadere: qui cum sentiunt unum esse summum deum: iidem tamen a phis irrbetiti: & falsis argumentationibus capti: aliter de unica illa maiestate sentiunt: quam ueritas habet: quod aut figuram negant habere ullam deum: aut ullo affectu commoueri putant: quod sit omnis affectus imbecillitatis: quem in deo nulla est. De tertio uero hi precipitantur: qui cum sciant legatum dei: eundemque diuini & immortalis templi conditorem: tamen aut non accipiunt eum: aut aliter accipiunt quam fides poscit: quos ex parte iam refutauimus in quarto supradicti operis libro: & refutabimus postea diligentius: cum respondere ad omnes sectas coeperimus: quem ueritatem dum disputant perdidērunt. Nunc uero contra eos differemus: qui de secundo gradu lapsi: praua de summo deo sentiunt. Aiunt. n. quidam: nec gratificari eum quicquam nec irasci: sed securum & getum immortalitatis sue bonis perfrui.

Alii uero irā tollūt: grām relinquūt deo: naturā enī sūma uirtute
prestantē: & nō maleficā eē debē. Ita oēs p̄bi de ira consentiunt:
de grā discrepāt. S; ut ad p̄positā mām p̄ ordinē descēdat oratō
huiusmodi faciēda nobis & exequāda partitio ē: cū diueriā &
repugnātia sint ira & grā. Aut ira tribuēda ē deo: & grā detrahē
da: aut utrūq; parit̄ detrahendū. Aut ira demēda ē: & grā tribuē
da: aut neutrum detrahendum. Aliud ampli⁹ p̄ter hęc nihil po
test capere natura: ut necesse sit in uno istorum aliquo uey: quod
queritur inueniri. Consideremus singula: nos ut ad latebras ueri
tatis: & ratio & ordo deducat.

Capitulum.iii. Quod nullus asseruit deum irasci & gratia
non moueri.

Rimum illud nemo de deo dixit: unq̄ irasci eū tātūmodo
& gratia non moueri. Est enī discōueniēs deo: ut eius mo
di potestate sit p̄ditus: qua noceat & obsit: prodesse uero ac be
nefacere nequeat. Quę igit̄ ratio: quę spes salutis hominibus pro
posita est: si malorum tantūmodo auctor est deus! Quod si sit
iam maiestas illa uenerabilis non ad iudicis potestatem: cui licet
seruare ac liberare: sed ad tortoris & carnificis officiū deducef.
Cum aut̄ uideamus non modo mala esse in rebus humanis: sed
etiam bona: utiq; si deus non est: auctorem esse alterum necesse ē
qui cōtraria deo faciat: & det nobis bona. Si est: quo nomine ap
pellandus ē! Cur nobis q̄ malefacit notior est: q̄ ille q̄ bene! Si aut̄
nihil potest esse p̄ter deum: absurdum est: & uanū putare diui
nam ptātē: qua nihil ē mai⁹: nihil meli⁹ nocē: p̄desse nō posse! &
ideo nemo extitit: qui auderet id dicere: q; nec rationē habet: nec
ullo mō pōt̄ credi. Quod si conuenit: transeamus & ueritatem
alibi requiramus.

Capitulum.iiii. Contra Epicurum disputat: qui negat deum
irasci: gratificari: & omnia p̄uideri.

Vod sequitur de schola Epicuri ē: sicut irā in deo nō esse
ita nec gratiā q̄dem. Nā cum putaret Epicurus alienum eē
a deo malum facere: quod ex affectu iracundię plerūq; nascit̄: ad
emit ei etiā beneficentiā: quoniam uidebat consequens esse: ut si
habeat irā deus: habeat & gratiā. Itaq; ne illi uicium concederet:

etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc inquit beatus & incorrupt⁹
est: quod nihil curat: neque habet ipse negocium: neque alteri exhibet. De-
us igitur non est: si nec mouet: quod est proprium uiuentis: nec facit aliquid impos-
sibile homini: quod est proprium dei: si omnino nullam habet uoluntatem: nullum
actum: nullam denique administrationem: quam deo digna sit. Et quam maior:
& quam dignior administratio deo assignari potest: quam mundi gubernatio:
quam cura uiuentium: maximeque generis humani: cui omnia terrena subie-
cta sunt? Quae igitur in deo potest esse beatitudo: si semper quietus &
imobilis torpet? Si precantibus surdus? Si colentibus caecus? Quid
tam dignum: tam proprium deo: quam prouidentia? Sed si nihil pro-
uidet: amisit omnem diuinitatem. Qui ergo totam uim: totam
deum substantiam tollit: quid aliud dicit nisi deum omnino non esse?
Denique Marcus Tullius a Possidonio dictum refert id Epicurum
sensisse nullos deos esse: sed ea quae de diis locutus sit: depellende
inuidiae causa dixisse. Itaque uerbis illum deos relinquere: re autem ipsa
tollere: quibus nullum motum: nullum tribuit officium. Quod
si ita est: quid deo fallaci? Quod a sapiente & graui uiro debet esse
alienum. Hic uero si aliud sentit: & aliud locutus est: quid aliud
appellandus est quam deceptor: bilinguis: malus: et propterea stultus?
Sed non erat tam uersutus Epicurus: ut fallendi studio loquere-
tur: cum etiam scriptis ad aeternam memoriam consignaret: sed
ignorantia ueritatis errauit. Inductus enim a principio ueri simi-
litudine unius sententiae: necessario in ea quae sequebantur incur-
rit. Prima enim sententia fuit: iram in deum non conuenire. Quod
cum illi uerum & inexpugnabile uideretur: non poterat con-
sequenter recusari: quia uno affectu amputatio: etiam ceteros affectus
adimere deo necessitas ipsa cogebat. Ita qui non irascitur utique
nec gratia commouetur: quod est irae contrarium. Iam sic non ira
in eo nec gratia est: utique nec metus: nec leticia: nec meror: nec mi-
sericordia. Una est enim ratio cunctis affectibus: una commotio:
quae in deum cadere non potest. Quod si nullus affectus in deo est:
quod quicquid afficitur imbecillum est: ergo nec cura ullius rei nec
prouidentia est in eo. Hucusque peruenit sapientis hominis dispu-
tatio: cetera quae sequuntur obtulit: scilicet quia nec cura fit in eo
nec prouidentia: ergo nec cogitationem aliquam: nec sensum in
eo esse ullum: quo efficitur: ut non sit omnino. Itaque cum gradatim
descendisset: in extremo gradu constitit: quia etiam precipitum uidebat

Falsa Epicuri Sent.

Sed qđ pdest reticuisse: ac periculū dissimulasse! Necessitas illuz
uel iuitū cadere coegit. Dixit. n. qđ noluit: qđ argumētū sic ordi
nauit: ut ad illud qđ euitabat necessario deueniret. Vides igitur
quo pueniat ira sblata: & deo adēpta. Deniq; aut null⁹ id credit:
aut admodū pauci: & qđ scelerati ac mali: qđ sperāt peccatis suis
īpunitatē. Qđ si & s falsū iuenit: nec irā deo eē nec gratiam. Ve
niamus ad illud quod tercio loco positum est.

Capitulum. v. Contra stoicos dicentes in deo fore gratiam
sed non iram.

Xistimantur stoici: & alii nonnulli aliquanto melius de di
uinitate sensisse: qui aiunt gratiam in deo esse: iram non eē
Fauorabilis ac popularis oratio: non cadere in deum hāc animi
pusillitatem: ut ab ullo se lesūm putet: qui lesi non potest: ut qui
eta illa & sancta maiestas concitetur: perturbetur: inaniat: quod
est terrene fragilitatis. Iram enī commotionē mentis esse ac per
turbationem: que sit a deo aliena. Quod si hominem quoque qđ
modo sit sapiens & grauis: ira non deceat: siquidem cum in ani
mum cuiusqđ incidit: uelut sēua tēpestas tantos excitet fluctus: ut
statum mentis immutet: ardescant oculi: os tremat: lingua titu
bet: dentes concrepent: alterius uultum maculet: nūc suffusus ru
bor: nunc pallor albescens: quanto magis deum non deceat tam
foeda mutatio! Et si homo qui habeat imperium ac potestatē la
te noceat: p iram sanguinem fūdit: urbes subuertat: populos dele
at: prouintias ad solitudinē redigat: quanto magis deū qđ habeat
totius generis humani & ipsius mundi potestatem perditurū fu
iile uniuersa credibile sit si irascere! Abesse igit ab eo: tā magnū
tam pnciosum malū oportere. Et si absit ab eo ira & concitatio
qđ & deformis & noxia ē: nec cuiqđ male facit: nihil aliud superest
nisi ut sit lenis: tranquillus: propicius: beneficus conseruator. Ita
enim demum & cōis omnium pater & optim⁹: & uere maxim⁹
dici poterit: qđ expetit diuina celestisq; natura. Nā si inter hoīes
laudabile uideēt prodesse potius qđ nocere: uiuificare qđ occidere:
saluare qđ perdere: nec immerito innocentia inter uirtutes numera
tur: & qui hęc fecerit: diligit: p̄fertur: ornatur: benedictis om
nibus uotisq; celebratur. Deniq; ob merita & beneficia deo si
millimus iudicatur: quantomagis ipsum deum patrem diuinis

perfectisq; uirtutibus præcellentem: atq; ab omni terrena labe sũ
 motum: diuinis & cęlestibus beneficiis omne genus hominum
 pmereri. Speciose ista populariterq; dicuntur: & multos illiciunt
 ad credendum. Sed qui hæc sentiunt: ad ueritatem quidem ppi⁹
 accedunt: sed in parte labuntur: naturam rei parum cõsiderãtes.
 Nam si deus nõ irascit impiis & iniustis: nec pios utiq; iustosq;
 diligit. Ergo constantior est error illorum: qui & iram simul &
 grãam tollunt. In rebus enĩ diuersis: aut in utrãq; partem moueri
 necesse est: aut in neutram. Itaq; qui bonos diligit & malos non
 odit: nec bonos diligit: quia & diligere bonos: ex odio maloru;
 uenit: & malos odisse ex bonorum charitate descendit. Nemo ẽ
 qui amet uitam sine odio mortis: qui appetit lucem: nisi qui tene
 bras fugit. A deo natura ista cõnexa sunt: ut alterꝝ sine altero fieri
 nequeat. Si quis dominus habens in familia seruos: bonũ ac ma
 lũ: non utiq; aut ambos odit: aut ambos beneficiis & honore p
 sequitur: quod si faciat: & iniquus & stultus est: sed bonum & al
 loquit amice: & ornat: et domui ac familię: suisq; omnibus reb⁹
 p̄ficat: malum uero maledictis: uerberibus: nuditate: fame: siti:
 compedibus punit: ut & hic exemplo cęteris sit ad non peccãdũ
 & ille ad promerendum: ut alios metus coherceat: alios honor p
 uocet. Qui ergo diligit & odit: qui odit & diligit. Sũt enĩ q di
 ligi debeãt: sunt q odio haberi. Et sicut is q diligit confert bona
 & eos quos diligit: ita q odit irrogat mala his quos odio habet.
 Qd' argumẽtũ q ueꝝ ẽ: dissolui nullo pacto põt. Vana ergo &
 falsã ẽ snia eoꝝ: qui cũ alterꝝ deo tribuant: alterꝝ detrahunt: nõ mi
 nus q̄ illorum qui utrũq; detrahũt. Sed illi (ut ostendim⁹) ex par
 te non errant: sed id quod melius est ex duobus retinẽt. Hi uero
 quos ratio & ueritas argumenti huius iducit: falsã omnino snia
 suscepta in maximum errorem cadunt. Non enim sic oportebat
 eos argumentari: quia deus non irascitur: ergo nec grãa commo
 uetur: sed ita quia deus gratia mouetur: ergo & irascitur. Si enim
 certum & indubitatum fuisset non irasci deũ: tũc ad illud alterũ
 ueniri esset necesse. Cũ aut magis sit ambiguũ de ira pene mani
 festum: de grãa absurdum est: ex incerto certũ uelle subuertere: cũ
 sit promptius de certis incerta firmare.

Capitulum. vi. Quod deus irascitur.

Ac sunt de deo philosophoꝝ sn̄e: aliud p̄terea nihil q̄sq̄
dixit. Qd' si hęc q̄ dicta s̄nt: falsa eē dep̄bendimus: unum
illud extremū supeſt: i quo solo possit ueritas inueniri: qd' a phi
loſophis nec ſuſceptū ē unq̄: nec aliq̄n deſeſū: cōſequēs eē iracū
de: quoniā gr̄a cōmouet. Hęc tuēda nobis & aſſerēda ſn̄a ē: in
eo enī ſūma oīs & cardo religiōis pietatiſq; uerſat. Neq; bonos
ullus deberi pōt deo: ſi nihil p̄ſtat colenti: nec ullus met⁹: ſi non
iraſcitur non colenti.

Cap. vii. Quod phi errant. Et q̄ hoīes ab aliis animātibus
maxime differunt religione: quę hominis eſt propria.

Vm ſepe phi per ignorantiam ueritatis a ratione deſciue
runt: atq; in errores inciderunt inextricabiles: id enim ſol
his euenire: quod uiatori uiam neſcienti: & non fatenti ſe ignora
re: ut uagetur: dum percunctari obuios erubescit. Illud tamē nul
lus philoſophus aſſeruit unq̄: non nihil inter homines ac pecu
des intereſſe: nec omnino quiſq̄ modo ſapiens: qui uel leuiter ra
tionale animal cum mutis & irrationabilibus coęquauit: qd' faci
unt quidam imperiti: atq; ipsis pecudibus ſimiles: qui cu; uentri
ac uoluptati ſe uelint tradere: aiunt eadem ratione ſe natos: q̄ uni
uerſa quę ſpirāt: quod dici ab homine nefas eſt. Quis enim tam
indoctus ut neſciat? Quis tam imprudens: ut non ſentiat ineſſe
aliquid in homine diuini? Nondum uenio ad uirtutes animi &
ingenii: quib⁹ homini manifeſta cognitō ē. Nōne ipi⁹ corporis
ſtatus & oris figura declarat: non eē cū mutis pecudib⁹ equales?
Illarum natura in humu; pabulumq; proſtrata eſt: nec habet quę
commune cum cęlo quod non intuetur. Homo autem reſto ſta
tu: ore ſublīmi ad contemplationem mundi excitatus confert cū
deo uultum: & rationem ratio cognoſcit: propterea nullum eſt
animal (ut ait Cicero) p̄ter hominem: quod habeat aliquam no
ticiam dei: ſolus enim ſapiētia iſtruct⁹ ē: ut religionē ſolus itelli
git: & hęc ē hominis atq; mutorū uel p̄cipua uel ſola diſtātia.
Nā cętera quę uident̄ homini eſſe propria: & ſi non ſunt talia in
mutis: tamen ſimilia uideri poſſūt. Propri⁹ hōi ſermo ē: tñ & i
illis q̄dā ſimilitudo ſermonis. Nā & diuoſcūt iuicē ſe uocib⁹: et
cū iracū edunt ſonū iurgio ſiſe; & cū ſe ex ituallo uidēt gratu
lādi officiū uoce declarat. Nobis qdē uoces eoꝝ uidēt icognite

ſicut illis fortaffe noſtrę: ſed iſtis q̄ ſe itelligūt: v̄ba ſunt. Deniq̄
ī oī affectu: certas uoces notas exp̄mūt: q̄b̄ habitū mētis oſtēdāt.
Riſus quoq̄ ē hōi p̄p̄us: & tñ uidem⁹ ī aliis aīalib⁹ q̄dā ſigna le
ticię: cū ad luſū geſtiūt: aures demulcēt: rictū cōtrahūt: frōtē fere
nāt: oculos ī laſciuiā reſoluūt. Quid tā p̄p̄ū hōi: q̄ rō & p̄uiden
tia futuri? Atq̄ ſūt aīalia: q̄ latibul⁹ ſuis diuerſos & plures exitus
pādāt: ut ſi qd̄ piculū iciderit: fuga pateat obſeſſis: qd̄ nō facerēt:
niſi ieſſet illis itelligētia & cogitatio. Alia p̄uidēt ī futuꝝ: ut īgen
tem formicę farris aceruū cōportāt: hyemis memores tectoq̄ re
ponūt: ut apes q̄ patrię ſolū: et certos nouere penates: uentureq̄
hyemis memores eſtate laborē experiūt: & in mediū q̄ſita repo
nunt: lōgū ē ſi exeq̄ uelim: q̄ a ſingulis generib⁹ aīaliū fieri ſoleāt
hūanę ſolectię ſimillima. Qd̄ ſi boꝝ omniū q̄ aſcribi hōi ſolēt:
in mltis quoq̄ dephēdit ſimilitudo: apparet ſolā eſſe religionē:
cui⁹ in mutis uel brutis nec ueſtigiū aliqd̄: nec ulla ſuſpicio īueni
ri pōt. Religionis enī eſt p̄p̄a iuſticia: q̄ nullum aliud animal atī
git. Homo enī ſolus īperat: cętera ſibi cōciliata ſūt. Iuſticię autē
dei cultus aſcribitur: quē qui non ſuſcipit: hic a natura hominis
alienus: uita pecudum ſub humana ſpecie uiuit. Cum uero a cęte
ris animalibus hoc pene ſolo differamus: q̄ ſoli omniū diuinaꝝ
uim ptātemq̄ ſentimus: in illis autem nullus ſit intellectus dei
certe illud fieri nō pōt: ut in hoc uel muta plus ſapiant: uel huma
na natura deſipiat: cū homini ob ſapiētā: & cuncta quę īpirant
& omnis rerū natura ſubięta ſint. Quare ſi ratio: ſi uis hominis
hoc p̄cellit & ſuperat cęteras animantes: q̄ ſolus noticiā dei ca
pit: apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

Capitulum. viii. Contra Epicurum religionem ſubuertentē
Et q̄ religio ſit habenda.

Id ſoluit aut religio: ſi credamus Epicuro illa dicenti. Om
nis enim per ſe diuina natura neceſſe ē immortalī quo ſum
ma cum pace fruatur: ſemota a noſtris oculis ſeiunctaq̄ longe. Iā
priuata dolore omni: priuata periculis. Ipſa ſuis pollēs opibus:
nil indigna noſtri. Nec bene pro meritis capitur: nec tāgitur ira.
Quę cum dicit utꝝ aliquem cultum deo putat eſſe tribuendum:
an euertit omnē religionē? Si enim deus nihil cuiq̄ boni tribuit:

si colentis obsequio nullam grā; refert: qd tā uanū tā stultum q̄
templa edificare: sacrificia facē: dona cōferre: rē familiarē minuē:
ut nihil assequamur! At enī naturā excellētem honorari oportet.
Quis honos deberi pōt nihil curāti & igrato! An aliqua rōe ob
stricti esse possum⁹ ei: q̄ nihil habeat cōmune nobiscū! Deus igt
Cicero si talis est: ut nulla gratia: nulla hominū charitate teneat
ualeat. Quid enī ppri⁹ pōt inueniri: quid cōtēptius dici potuit
in deū! Valeat inquit: id est abeat ac recedat: quādo prodesse nul
li potest. Quod si negociuz; deus nec habet nec exhibet: cur ergo
non delinquamus: quotiens hominum conscientiam fallere lice
bit: ac leges publicas circūscribere! Vbicunq; nobis latendi occa
sio arriiserit: auferamus aliena: uel sine cruore uel etiam sanguine:
si prēter leges nihil est amplius quo colendum sit. Hęc dum sen
tit Epicurus: religionem funditus delet: qua sublata: confusio ac
perturbatio uitę sequetur. Quod si religio tolli non potest: ut et
sapientiam retineamus: qua communis uita sit tutior: quomodo
religio ipsa sine metu teneri aut custodiri potest! Quod enī non
metuitur: cōtēnitur: quod cōtēnitur: utiq; non colitur. Ita fit: ut
religio & maiestas: & honor & metus cōstent. Metus autem nō
est: ubi nullus irascitur. Siue igitur gratia; deo siue irā siue utiq;
detraxeris: religionem tolli necesse est: sine qua uita hominum
stulticia: scelere: immanitate completur. Multum enim refrenat
hoīes cōscientia: si credamus nos in conspectu dei uiuere: si non
tantum quę gerimus uideri desuper: sed etiam quę cogitamus:
aut loquimur: audiri a deo putemus. At enim prodest id credere
ut quidam putāt: nō ueritatis gratia: sed utilitate: quoniam leges
cōscientiā punire nō possūt: nisi aliqs desup terror ipediat ad co
hibēda peccata. Falsa ē igit̄ oīs religio: & diuinitas nulla ē: sed a
uiris prudētib⁹ uniuersa cōfecta sūt: quo recti⁹ inocētiuscq; uiua
tur. Magna hęc & a mā quā pposuim⁹ aliena q̄stio ē: s; q̄ necessa
rio incidit: debet quāuis breuī attigi.

Cap. ix. Varias opiniones de mūdi opificio & gubernatōe
enumerat.

Vm sententię philosophoꝝ p̄oris tēporis de puidētia cō
sensissent: nec ulla esset dubitatio: quin mundus a deo &
rōne esset istructus: & rōe regeretur. Prim⁹ omniū Pythagoras

extitit temporibus Socratis qui sibi diceret nō liquere: utꝛ esset aliqua diuinitas nec ne. Quę disputatio eius adeo impia: & cōiueritatem & religionem iudicata est: ut & ipsum athenienses expulerint suis finibꝰ: & libros eius in concione: qꝛbus hęc continebantur exusserint. De cuius sententia non est opus disputare: q̃a nihil certi pronunciauit. Post hęc Socrates & auditor eiꝰ Plato: & qꝛ de schola Platonis tanqꝛ riuuli diuersas in partes pfluxerūt stoici et peripatetici: in eadem fuere sententia qua p̃ores. Postea uero Epicurus deum quidem esse dixit: quia necesse sit esse aliquid in mundo p̃stans: & eximium & beatum: prouidentia tñ nullam. Itaqꝛ mundū ipsum nec rōne ulla: nec arte: nec fabrica instructū: sed naturā rezꝛ quibus dā minutis seminibus et infecabilibus conglobatam. Quo qd repugnantiꝰ dici possit nō uideo. Etenim si est deus: utiqꝛ p̃uidens est ut deus: nec aliter ei pōt diuinitas attribui: nisi & p̃terita teneat: & p̃sentia sciat: & futura p̃spiciat. Cum igitꝛ p̃uidentiā sustulit: etiā deum negauit esse. Cum autꝛ deū eē p̃fessus est: & p̃uidentiā simul esse concessit. Alterum enim sine altero: nec esse prorsus nec intelligi potest. Verum bis postea temporibus quibus iam p̃bia defloruerat: extitit Athenis quidam Diagoras: qui nullū eē omnino deū diceret: ob eamqꝛ sniam nominatus est Atheus. Item Cyrenęus Theodorus ambo qui nihil noui poterant reperire: omnibus iam dictis & iuentis maluerūt cōtra ueritatē id negare: in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserant: hi sunt qui tot sęculis: tot īgeniis assertam atqꝛ defensam p̃uidentiā calumniati sūt. Quid ergo? Vtrum ne istos minutos & inertes philosophos ratiōe: an uero ueritate p̃stantium uirorum refellemus: an potius utroqꝛ? Sed roperandū est: ne longius a materia deuagetur oratio.

Cap. x. Qd' mūdꝰ dei p̃uidētia factꝰ sit & gubernetur.

Vi uolūt diuina p̃uidētia factū esse mundum: aut principis inter se temere coeuntibus dicūt esse concretum: aut repente natura extitisse. Naturam uero (ut Straton ait) habere in se uim gignendi & uiuendi: sed eam nec sensum habere ullum: nec figuram: ut intelligamus omnia quasi sua sponte esse generata: nullo artifice nec auctore. Vtrūqꝛ uanū & impossibile: sed hoc euenit ignorantibus ueritatem: ut quid uis potius excogitent q̃

id sentire quod rō depoſcit. Primū minuta illa ſemina quorum
cōcurſu totū coiſſe mūdū loquūt: ubi aut un̄ ſint q̄ro? Quis illa
uidit unq̄? Quis ſētit? Quis audiuit? An ſol⁹ Leucippus oculos
habuit? ſol⁹ mētē? Qui p̄fecto ſol⁹ omniū cęc⁹ & excors fuit: q̄
ea loq̄ret: q̄ nec eger q̄ſq̄ delirare: nec dormiēs poſſet ſomniare.
Quatuor elemētis cōſtare: oīa p̄bi ueteres diſſerebāt. Ille noluit
ne alienis ueſtigiiſ uideret iſiſtē: ſed ipſoꝝ elemētoꝝ alia uoluit
eē p̄mordia: q̄ nec uideri poſſint nec tāgi: nec ulla corporis parte
ſentiri. Tā minuta ſūt iqt: ut nulla ſit acies ferri tā ſbt̄il: qua ſecari
ac diuidi poſſint: unde illis nomen impoſuit atomorum. Sed
occorrebat ei q̄ ſi una eſſet omnibus eademq; natura: non poſſēt
res efficere diuerſas: tanta ueritate quātam uideamus in eſſe mun
do. Dixit ergo leuia eſſe & aſpera & rotunda & angulata & ha
mata. Quāto meli⁹ fuerat tacē: q̄ i uſus tā miſerabiles: tā ſanes ha
bere liguā? Et qdē uereor ne nō min⁹ delirare uideat: q̄ hęc putet
refellenda. Reſpondeamus tamen uelut aliqua dicenti. Si leuia
ſunt & rotunda: utiq; non poſſunt inuicem ſe apprehendere: ut
aliquod corpus efficiant: ut ſi quis milium uelit in unam coau
gmentationem conſtringere: leuitudo ipſa granorum in maſſa;
coire non ſinat. Aſpera inquit & angulata ſunt & hamata: ut poſ
ſint coherere. Diuidua ergo & ſecabilia ſunt. Hamos enī neceſſe
eſt & angulos eminere: ut poſſint amputari: ita q̄ amputari ac di
uelli poteſt: & uideri poterit & teneri. Hęc iqt p̄ ſane irrequietis
motibus uolitāt: & huc atq; illuc ferūtur: ſicut pulueris minutias
uidemus in ſole: cum per fenestram radios ac lumen immiſerit.
Ex his arbores & herbe: & fruges omnes oriuntur: ex his anima
lia & aqua & ignis & uniuerſa gignunt: & ruruſ in eadem reſol
uuntur. Ferri hoc pōt q̄ diu de reb⁹ paruis agit: ex his etiā mūd⁹
concretus eſt. Impleuit numerum perceptę inſanię: nihil ulterius
adiici poſſe: ſed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam oē i
quit inſinitū ē: nec pōt q̄c̄q; uacare: neceſſe eſt ergo innumerabiles
eſſe mundos. Quę tanta uis fuerat atomoꝝ: ut moles tam inę
ſtimabiles ex tam minutis conglobarent? Ac primum requiro q̄
ſit iſtorum ſeminum uel ratio ul' origo? Si enim ex illis ſunt om
nia: ipſa igitur unde eſſe dicemus? Quę natura tantam copiam
ad efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtrauit. Sed conce
demus: ut impune de mundis delirauerit: de h̄ loquamur in quo

ium⁹: & quē uidem⁹. Ait oīa ex indiuiduis corpusculis fieri. Si h̄
ita eēt: nulla res unq̄ sui generis semīe idigeret: sine ouis alites na
scerēt: aut oua sine partu. Itē cētera uiuētia sine coitu: arbores &
q̄ gignūt e terra p̄p̄a semīa nō haberēt: q̄ nos quotidie tractam⁹
& serim⁹. Cur ex frumēto seges nascit: & rursus ex segete frumē
tū! Deniq; si atomoz coitio & cōglobatō efficit oīa: et ī aere uni
uerſa cōcrescerēt! Si quidē p̄ iane atomi uolitāt: cur siñ terra: sine
radicib⁹: sine hūore: sine semīe: nō h̄rba: nō arbor: nō fruges ori
ri aut generari possunt! Vnde apparet nihil ex atomis fieri: q̄n̄ q̄
dem unaqueq; res habet propriam certamq; naturam: suū semē:
suam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quasi oblitus
atomoz quos asserebat: ut redargueret eos: qui dicunt ex nihilo
fieri omnia: his argumētis usus est: q̄ contra ip̄m ualerent. Sic enī
dixit. Nā si de nihilo fierent: ex oīb⁹ reb⁹ omne genus nasci pos
set: nil semine egeret. Itē postea. Nil igif fieri de nichilo posse fatē
dū est Semine q̄n̄ opus est rebus: quo queq; creatę Aeris in tene
ras posset proferrier auras. Quis hunc putet habuisse cerebrum
cum hęc diceret: nec uideret sibi esse contraria! Nihil enim p̄ ato
mos fieri exinde apparet: q̄ semīe cuiusq; rei certum est: nisi for
te ignis & aque naturam ex atomis esse credemus. Quid q̄ du
rissimi rigoris materię: si ictu uebementiore collidantur ignis
excutitur! Nū in ferro aut silice atomi latent! Quis inclusit! Aut
cur sua sponte non emicant! Aut quomodo semina ignis in ma
teria frigidissima permanere potuerunt! Omitto silicem ac ferz:
orbem uitreū plenū aque: si tenueris in sole: de lumine quod ab
aqua refulget ignis accenditur: etiam ī durissimo frigore. Num
etiam in aqua ignem esse credendum est! Atqui de sole ignis ne
estate q̄dem accendi pōt: si certę in balaueris: uel si uapor leuis ali
quid attigerit: aut crustam marmoris: aut laminam paulatim per
minutissimos rores aqua concreſcit! Item de alitu terre aut ma
ris nebula existit: que aut dispersa humefacit quicquid texerit:
aut collecta in arduos montes in sublime uento rapta stipatur in
nubem: atq; imbres maximos deicit. Vbi ergo dicimus liquo
res natos esse! Nū in uapore! Nū in alitu! Nū in uento! Atq; nihil
potest consistere: in eo quod nec tangit nec uidetur. Quid ergo
de aīalibus loquor: in quorum corporibus nihil sine ratione siñ
ordine: sine utilitate: sine specie figuratum uidemus! Adeo ut

solertissima & diligentissima omnium partium membrorumque descri-
ptio: casum ac fortunam depellat. Sed putemus artus & ossa & ner-
uos: & sanguinem de atomis posse coalescere! Quid sensus: cogita-
tio: memoria: ingenium: quibus seminibus coaugmentari possunt! Minu-
tissimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quo igitur inscabilia! Denique si ex in-
uisibilibus sint quae uidentur: cur igitur nemo uidet! Sed siue inuisibilia quae
sunt in homine consideret: siue tactabilia quae ueniunt sub aspectu: ratione utraque
constare quae non uidet! Quo ergo sine ratione coeuntia possunt aliquid
efficere rationale! Videmus enim nihil esse in omni mundo: quod non habe-
at in se maximam mirabilemque rationem. Quaeque supra hominis
sensum & ingenium est: cui rectius quam diuinae prouidentiae tribuen-
da est! An si simulacrum hominis & statuam ratio & ars fingit: ipsum
hominem de frustis temere concurrentibus fieri putabimus! Et quod
simile ueritatis in fictum: cum summum & excellens artificium: nihil
aliud nisi umbram & extrema corporis lineamenta possit imita-
ri! Num potuit humana solertia dare operi suum: aut motum alique:
aut sensum! Omitto usum uidentium: audiendum: odorandum: ceterorumque
membrorum: uel apparentium uel latentium mirabiles utilitates.
Quis artifex potuit aut cor hominis aut uocem: aut ipsam fabrica-
re sapientiam. Quis quae ne igitur sanus existimat: quod homo ratione & con-
silio facere non possit: id concursu atomorum passim coherentium
perfici potuisse. Vides in quae deliramenta inciderunt: cum uolunt
effectum curamque rerum deo dare. Concedamus tamen bis: ut
ex atomis fiant: quae terrena sunt: num etiam caelestia! Deos aiunt in-
corruptos aeternos beatos esse: solisque dant immunitatem: ne con-
cursu atomorum concreti esse uideantur. Si enim deos quoque ex
illis constituissemus: dissipabiles fierent: seminibus aliquando reso-
lutis: atque in naturam suam reuertentibus. Ergo si est aliquid quod ato-
mi non effecerint: cur non cetera eodem modo intelligamus! Sed
quaero antequam mundum primordia ista generarent: cur sibi dum ha-
bitaculum non edificauerunt: uidelicet nisi atomi coissent: caelumque
fecissent: adhuc dum per medium in aere penderent. Quo igitur con-
silio: qua ratione de confuso aceruo se atomi congregauerunt: ut
ex aliis inferius terrae conglobarentur: caelum desuper tenderetur: tan-
ta fiderum uarietate distinctum: ut nihil unquam excogitari possit orna-
tus! Tanta ergo quae uideat & talia potest existimare nullo effecta esse con-
silio: nulla prouidentia: nulla ratione diuina: sed ex atomis subtilibus

exiguus concreta eē tāta miracula. Nōne pdigio simile ē: aut natū
eē hoīem: q̄ hęc diceret: aut extitisse: q̄ crederent ut Democritū: q̄
auditor ei⁹ fuit: uel Epicur⁹ ī quē uanitas oīs de Leucippi fonte p
fluxit? At enī sicut alii dicūt: nā mūdus effect⁹ est: q̄ tēlu & figu
ra caret. Hoc uero mlto ē absurdi⁹: si nā mūdum fecit: cōsilio &
rōe fecerit necesse ē. Is enī facit aliqd: q̄ aut uolūtātē faciēdi habet
aut scientiam. Si caret sensu ac figura: quō potest ab ea fieri qd̄
& sensum habeat & figuram: nisi forte quis arbitretur naturam
animalium fabricatam tam subtilēa nō lēntienti formari anima
riq̄ potuisse: aut istam cēli speciem tam puidenter ad utilitates
uiuentium temperatā: nescio quo casu: sine conditore: sine artifi
ce subito extitisse? Si qd̄ inqt̄ ē Crylippus qd̄ efficiat: ea quę bo
mo licet rōne sit p̄dītus facere non possit: id profecto ē maius
& fortius & sapientius hoīe: homo aut̄ non pōt facere cēlestia:
ergo illud quod hoc efficiat uel effecerit superat homine; arte cō
silio: prudentia: potestate. Quis igit̄ potest esse nisi de⁹? Natura
uero quam ueluti matrem esse rerum putant: si mentem non ha
bet: nihil efficiat unq̄ nihil molietur. Vbi enim non est cogitatio
nec motus est ullus nec efficatia. Si autem consilio utitur ad inci
piendū aliquid: rōe ad disponendum: arte ad efficiendum: uirtu
te ad cōsūmādum: potestate ad regendum & continendum: cur
natura potius q̄ deus nomine? Aut si concursus atomorum: uel
carens mēte natura: ea quę uidemus effecit: quęro cur facere cēlu;
potuerit: et urbem aut domū non potuerit? Cur montes marmo
ris fecerit: colūnas & simulachra non fecerit? Atqui non potue
rant atomi etiam ad hęc efficienda concurrere? Si quidē nullā po
sitionem relinquūt: quā nō experiāt. Nā de natura q̄ mentē non
habeat: non est mirandum: q̄ hęc facere oblita sit. Quid ergo est
utiq̄ deus cū inchoaret hoc opus mūdi: quo nihil potest esse: nec
dispositius ad ordinē: nec aptius ad utilitatem: nec ornatius ad
pulchritudinē: nec maius ad molē: q̄ fieri ab homine nō poterāt
fecit ipse: in qb⁹ etiā hominē ipsum cui particulā de sua sapiētia
dedit: & instruxit eū rōne: quātum fragilitas terrena capiebat: ut
ipse sibi efficeret: quę in usus suos essent necessaria. Si uero in hu
iūs mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia est: quę
regat: nullus deus qui administret: nec omnino sensus ullus ī hac
rerum natura pollet. Vnde igitur mens humana tam solers: tam

intelligens orta esse credet: Si enī corpus hōis ex humo fictū est: uñ hō nomē accepit! Anim⁹ ergo q̄ sapit: rector est corporis: cui mēbra obsequūt: tāq̄ regi & ipatori: q̄ nec aspici: nec cōphēdi potest: nō potuit ad hoīe; nisi a sapiēte nā puenire: s; sicut oē corp⁹ mens & anim⁹ gubernat: ita & mūdū de⁹. Nec. n. uerisimile est: ut minora & hūilia regimē habeāt: maiora & sūma nō habeant. Deniq; M. Cicero ī tuſculanis & ī cōsolatōe aīorū igt. Nulla in terris origo inueniri potest: nihil est inquit in animis mixtū atq; cōcretū: aut quod ex terra natum atq; factum esse uideatur: nihil ue humidum: quod aut flabile aut igneum. His enī naturis nihil inest quod uim memorię: mentis: cogitationis habeat: quo & p̄terita teneat: & futura prouideat: & complecti possit p̄sentia: quę sola diuina sunt: nec enim inueniuntur unquam unde ad hominē uenire possint nisi a deo. Exceptis igit̄ duobus tribusue calūniatorib⁹ uanis: cū cōstat diuina puidētia mūdū regi: sicut & factus est: nec sit quisq̄ qui Diagorę Theodoriq; sententiam uel Leucippi inane cōmētū: uel Democriti Epicuriq; leuitatem p̄ferre audeat auctoritati: uel illorū septem priorū: qui sunt appellati sapientes: uel Pythagorę: uel Socratis: uel Platonis: ceterorūq; philosophorum: qui esse prouidentiam iudicauerunt. Falsa igit̄ est & illa sententia: qua putant terroris ac metus gratia religionē a sapientibus institutam: quo se homines imperiti a peccatis abstinerent. Quod si uerum sit: ergo derisi ab antiquis sapientib⁹ sumus. Q; si fallendi nostri: atq; adeo totius generis humani cā cōmentati sunt religionem: sapientes igit̄ non fuerunt: quia in sapiente non cadit mendacium. Sed fuerit sapientes: quę tanta foelicitas menciendi: ut nō tātūmodo indoctos: sed Platonē quoq; ac Socratē fallerent: et Pythagorā: Zenonē: Aristotelē maxia; sectarū p̄ncipes tam facile deluderent. Est igitur diuina puidētia: ut senserūt hi homines quos noīaui: cuius ui ac potestate oīa quę uidemus & facta sunt & reguntur. Nec enī tanta re; magnitudo: tāta dispositio: tāta in seruādis ordinibus tēporibusq; cōstantia: aut olī posuit sine puido artifice oriri: aut constare tot seculis sine incola potēti: aut īperpetuū gubernari sine perito ac sine reſtore: quod ratio ipsa declarat. Quicqd̄ est enī qd̄ habet rōnem: rōne sit ortum necesse est. Ratio aut̄ sentientis sapiēti s; natura: nihil aliud potest esse q̄ de⁹. Mūdus aut̄ quoniā eā ratione;

habet qua & regitur & constat: ergo a deo factus est. Qd' si est conditor rectorq; mundi deus: recte igit' ac uere religio constituta est. Auctori enī reꝝ parentiq; cōi honos ueneratioq; debetur.

Cap. xi. Vtrū uni⁹ dei an pluriū deoꝝ, puidētia mundus regatur & constet.

Voniā cōstitit de puidētia: seq̄ ut doceam⁹ utꝫ ne mltō rū eē credēda sit: an poti⁹ uni⁹. Satis (ut opinor) docuimus uel ostēdim⁹ ī n̄is īstitutionib⁹: deos mltos eē nō posse: qꝫ diuina uis ac ptās si distribuāt ī plures: diminuit utiq; & mortal' est. Si uero mortalis nō ē: nec minui nec diuidi pōt: de⁹ igit' unus ē: in quo uis & ptās cōsūmata: nec minui pōt nec augeri. Si aut' sūt multi: dū habēt singuli ptātis aliqd ac numinis: sūma ip̄a decrescit: nec poterūt singuli habē totū: qd' ē cōe cū pluribus: unicuiq; tātū deerit: q̄tū ceteri possidebūt. Nō possūt igit' ī h̄ mūdo multi esse rectores: nec in una domo mlti dñi: nec in nauī una multi gubernatores: nec in armento aut grege duces mlti: nec in uno regimine multi reges. Sed nec in cēlum quidem multi soles esse potuerūt: sicut nec animę plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mūdū spūs itus alit: totamq; ī fusa per artus. Mens agit molē: & magno se corpore miscet: apparet testimonio poetę unum esse mūdi habitatorē deum. Si quidem corpus omne: nisi ab una mēte incoli regiꝝ nō pōt: oēm igit' diuinā potestātē necesse est in una eē: cui⁹ nutu & imperio regantur oīa: & ideo tantus est: ut ab homine nō possit aut uerbis enarrari: aut sensibus extimari. Vnde igitur ad homines opinio multoꝝ deoꝝ persuasione peruebitur? Nimirum hi omnes qui coluntur ut dii: homines fuerūt: & iidē primi: ac maximi reges: sed eos aut ob uirtutem: quia profuerant hominū generi diuinis honoribus affectos esse post mortem: aut ob beneficia & inuenta: quib⁹ humanam uitā excoluerāt: immortalē memoriā cōsecutos: quis ignorat! Nec tantū mares: sed & foeminas. Quod cum uetustissimi gręcię scriptores: quos illi theologos nūcupāt: tum etiā romani gręcos secuti et imitati docēt: quoꝝ p̄cipue Eubemerus ac noster Ennius: q̄ eoꝝ omniū natales: cōiugia: p̄genies: īperia res gestas: obit⁹: simulachra demōstāt. Et secut⁹ eos Tullius tertio de natura deoꝝ libro dissoluit publicas religiones: sed ta-

mē uerā quā ignorabat: nec ipse nec alius quisq̄ potuit inducere.
Adeo & ipse testatus est: falsū quidem apparere: ueritatem tamē
latere. Vtinā inquit tam facile uera inuenire possem: q̄ falsa con-
uincere. Quod quidē non dissimulanter ut academicus: sed ue-
re atq; ex animi sn̄ia proclamauit: q; ueritas hūanis sensibus erui
non pōt: quod assequi uoluit hūana prouidentia: id assecutus ē:
ut falsa detegeret. Quicquid enim fictum & comenticium: quia
nulla ratione subnixum est: facile dissoluitur. Vnus est igit̄ prin-
ceps & origo reꝝ deus: sicut Plato in thimēo et sensit & docuit:
cuius maiestatem tantā eē declarat: ut nec mente cōprehendi: nec
lingua exprimi possit. Idem testat̄ Hermes: quē Cicero ait in nu-
mero deoꝝ apud egyptios haberi: eum scilicet qui ob uirtutem
multarumq; artium scientiam Trismēgystus nominatus: et erat
non modo Platone: uerum Pythagora: septemq; illis sapientib⁹
longe antiquior. Apud Xenophontē Socrates disputans: ait for-
mam dei non oportere cōquiri. Et Plato in legum libris. Quid
omnino sit deus: non esse querendum: quia nec inueniri possit:
nec enarrari. Pythagoras quoq; unum deum confitetur dicens: ī
corporalē eē mētem: q̄ p̄ oēm reꝝ nām diffusa & itenta: uitalem
sensū cūctis aiāntib⁹ tribuat. Antisthenes autem in p̄phico unū
eslē naturalem deum dixit: quāuis gentes: & urbes suos habeant
populares. Eadem fere Aristoteles cu; suis peripatheticis. Et Ze-
no cum suis stoicis. Lōgum est enim singulorum sententias exe-
qui: licet diuersis nominibus sint abusi: ad unam tamen potesta-
tem: qnē mundum regeret concurrerunt. Sed tamen summum
deum cū & philosophi & poetę: & ipsi deniq; qui deos colunt
sepe fateant̄: de cultu tamen & honoribus eius nemo unq̄ requisi-
uit: nemo disseruit: ea scilicet persuasione: qua semper beneficū
incorruptum credentes: nec irasci eū cuiq;: nec ullo cultu indigere
arbitrantur: adeo religio esse non pōt: ubi metus nullus est.

Cap. xii. Quod religio sit & hominis sit.

Vnc quoniā respondimus impię quorūdam detestabiliq;
prudentię uel poti⁹ amētię: redeamus ad p̄positum. Dixi-
mus religione sublata: nec sapientiam teneri posse nec iusticiam:
dū diuinitatis itellect⁹: quo differim⁹ a beluis in hoīe solo repi-
at iusticiam: qua nisi cupiditates n̄as deus qui falli non potest:

coheruerit: scelerate ipieq; uiuerem⁹. Spectari ergo act⁹ nostros
a deo nō mō quo ad utilitatē cōis uitę attinet: s; etiā ad ueritatē: q;
religione iusticiaq; detracta: uel ad stulticiā pecudū amissa rōne
deuoluimur: uel ad bestiaꝝ imanitātē imo uero āpli⁹: siq; dem be
stieꝝ sui generis aialib⁹ parcūt. Quid erit hoīe truculēti⁹? Quid ī
mitius: si dempto metu supiore: uim legū aut fallē potuerit: aut
cōtēnere! Timor igit⁹ dei sol⁹: q; custodit hominū it se societātē:
p̄ quē uita ipsa sustinet: munit: gubernat. Is aut timor auferē: si
fuerit homini persuasum: q; irę sit expers deus: quē moueri & in
dignari nō modo cū iniusta fuerit cōis utilitas: sed etiam rō ipsa
& ueritas p̄suadet. Rursus nobis ad supiora redeundum est: ut
quia docuimus a deo factū esse mūdū: doceam⁹ quare sit effect⁹

Cap. xiiij. Q. oīa tā bona q̄ mala hōis gratia facta sunt.

I consideret aliquis uniuersam mundi administrationem
intelliget profecto: q̄ uera sit sententia stoicorum: q; aiunt
nostra causa mundum esse constructū: oīa enim quibus constat
quęq; generat ex se mundus: ad utilitatem hominis accōmodata
sūt. Hō igni utit⁹ ad usum calefaciendi: & luminis & coquēdorū
ciborū: ferriq; fabricandi: utit⁹ fontibus ad potuꝝ: & ad lauachra
fluminibus: ad agros irrigandos: terminandasq; regiones. Vt itē
terra ad percipiendam frugū ubertatem: collibus ad conferenda
uineta: montibus ad usum arborū atq; lignorum. Vtitur mari
nō solū ad cōmertia et copias ex longinquis regionib⁹ ferendas:
uerum etiam ad ubertatē oīs generis piscium. Qd⁹ si his elemen
tis utitur: quib⁹ est p̄ximus: nō est dubiū quin & cęlo: quoniam
& cęlestium rerum officia ad fertilitatem terrę: ex qua uiuimus
temperata sunt. Sol irrequietis cursibus & spaciis inęqualib⁹ or
bes annuos cōficit: & aut oriēs diē p̄mit ad laborem: aut occidēs
noctē sup̄ducit ad req̄ē: & cū abcessu lōgi⁹ ad meridiē: tū acces
su p̄pius ad septētrionem. Hyemis & ęstatis uicissitudines facit:
ut & hibernis hūoribus ac pruinis in ubertatē terra pinguelcat:
& ęstiuis caloribus: ut uel herbidę fruges maturitate durentur:
uel q̄ sunt in hūidis incocta & feruefacta mitescāt. Luna quoque
nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recepti luminis uici
bus mēstrua spacia moderat: & cęcas tenebris horrētibus noctes

fulgore suę claritatis illustrat: ut estiuā itinera & expeditiōes &
opera sine labore ac molestia cōfici possint. Siqdem nocte leues
meli⁹ stipulę: nocte arida prata tōdētur. Astra etiā cętera ul' ortu
uel occasu suo: certis stationib⁹ oportunitatis tēporū sūministrāt
S; & nauigiis q̄ min⁹ errabūdo cursu p̄ imēsū uagētur regimen
p̄bēt: cū ea rite gubernator obseruās ad portū destinati littoris p̄
uebat. Vētoꝝ spiritu attrahūf nubes: ut fata ībrib⁹ irrigēt: ut ui
tes foetib⁹: arbuta pomis exuberēt. Et hęc p̄ orbē uicib⁹ exhibē
tur: ne desit aliqñ: quo uita hominū sustineat. Vt enī cęteras ani
mantes eadē terra nutrit: & eiusdē foetu etiam muta pascuntur.
Nū etiā mutoꝝ causā deus laborauit! Minime: quia sunt ratōnis
expertia. Sed intelligimus & ipsa & eodem modo in usum ho
minis a deo facta: partim ad uestitū: partim ad operis auxilia: ut
clarū sit diuinā puidētā reꝝ & copiaꝝ abūdātia homiuū uitam
īstruere atq; ornare uoluisse: ob eāq; causā & aerē uolucibus: &
mare piscibus: & terrā quadrupedib⁹ impleuit. Sed academici
contra stoicos differentes solent quęrere: cur si deus omnia ho
minum causa fecerit: etiā multa contraria & inimica & pestifera
nobis reperiantur: tam in mari q̄ in terra. Quod stoici ueritatem
non respicientes ineptissime repulerūt. Aiūt enī multa in gigen
tibus: & in numero aīalium quoꝝ lateat utilitas: sed etiā p̄cessū
tempoꝝ inueniri: sicut iam plura prioribus secus incognita ne
cessitas & usus inuenit. Quę tandem utilitas potest in murib⁹
in blatis in serpentibus reperiri: quę homini molesta & peritio
sa sunt! An medicina in his aliqua latet! Quę si est: inueniet aliqñ
nēpe aduersus mala: cum id illi querantur esse omnino malum.
Viperā ferunt exustā in cinerēq; dilapsam: mederi eiusdē bestię
morsui. Quāto melius fuerat eam profus nō esse: q̄ remedium
coñ se⁹ ab ea ipsa desiderari! Breuius igitur ac uerius respondere
potuerunt in hūc modū. De⁹ cū formasset hominē: ueluti simu
lachrū suū: qd' erat opificij sūmū: īspirauit ei sapiētā soli: ut oīa
īperio ac ditioni suę subiugaret: oībusq; mundi commodis ute
retur: proposuit tamē ei & bona & mala: quia sapientiam dedit:
cui⁹ oīs rō in discernendis malis ac bonis posita est. Non potest
enim quisq; eligere meliora & scire qd bonū sit: nisi sciat simul
reiicere ac uitare: quę mala sunt iuicē sibi alterutrū cōnexa sunt:
ut sublato alterutro: utrunq; sit tolli necesse. Propositis igitur

rō ī sustinēda: et sup̄ada maloꝝ acerbitate consistit. Ita pp̄t̄ exiguū
cōpēdiū s̄blatoꝝ maloꝝ: max̄io et uero & pp̄o nobis bono care
rem⁹. Cōstat igit̄ oīa pp̄t̄ hoīem p̄posita: tā mala q̄ etiam bona.

Cap. xiiiij. Cur deus fecerit hominem.

Equitur (ut ostendam) cur fecerit hominem ipsuz de⁹: sicut
mundū pp̄ter hominē machinatus est: ita ipsum pp̄ter se
tanq̄ diuini templi antistitem: spectatōrē operū rerūq; celestiuꝝ.
Solutus enim: q̄ sentiēs capaxq; rōnis intelligere possit deum: q̄
opera eius admirari uirtutem: potestatēq; perspicere. Iccirco enī
consilio: mente: prudentia instructus est. Ideo solus p̄ter cete-
ras animantes rectus corpore: ac statu factus est: ut ad contempla-
tionem parentis sui excitatus esse uideatur. Ideo sermonem sol⁹
accepit: ac linguam cogitationis interpretem: ut enarrare maiesta-
tem domini sui possit. Postremo iccirco ei cuncta subiecta sūt:
ut factori atq; artificio deo esset ipse subiectus. Si ergo deus ho-
minē suum uoluit esse cultorē: ideoq; illi tātū honoris attribuit:
ut rex omniū dominaretur: utiq; iustissimū esse deum: uidelicet
eū: q̄ tāta p̄stiterit amare & hominē: q̄ sit nobiscum diuini iuris
societate cōiunctus. Nec enī fas est cultorem dei: a dei cultore ui-
olari. Vnde intelligit̄ religionis ac iusticię causa esse hominem
figuratum: cuius rei testis est Mar. Tu. ī libris de legib⁹ ita dicēs.
Sed omniū q̄ ī doctoꝝ hominū disputatōne uersantur: nihil est
profecto p̄stabilius: q̄ plane intelligi nos ad iusticiam esse natos.
Quod si est uerissimum: de⁹ ergo uult oēs homines esse iustos:
id est deū & hominē charos habere: deum scilicet honorare tanq̄
patrem: hominē diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota
iusticia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut homini
nocet: iniuste & contra naturam suam uiuit: & hoc modo abru-
pit institutum legemq; diuinam.

Cap. xv. Vnde ad hominē peccata perueniant.

It fortasse q̄rat aliquis: unde ad hominē peccata peruenierit
aut que prauitas diuini instituti regulam ad peiora detor-
serit: ut cui sit ad iusticiam genitus: opa tñ efficiat iniusta. Iā sup̄i
us explanauī simul deū p̄posuisse bonū ac malū: & bonū q̄dem
diligē: & malū qd̄ huic repugnat odisse: s; iō malum permisisse

ut & bonū emicaret: qđ' alteꝝ sine altero (sicut sepe docui) intel
ligim⁹ cōstare nō posse. Deniq; ipm mūdū ex duob⁹ elemētis re
pugnātib⁹: & iuicē copulatis eē cōcretū: igneo & hūido: nec po
tuisse lucē fieri: nisi & tenebrę fuisset: q; nec supeꝝ pōt eē sine ife
ro: nec oriēs sine occidēte: nec calidū sine frigidō: nec molle sine
duro. Sic & nos ex duob⁹ eque repugnātib⁹ cōpacti sumus: aīa
& corpore: quoꝝ alteꝝ cēlo ascribit: q; tenue ē & ittractabile: alte
rū terre: q; cōphēibile ē. Alteꝝ solidū & ęternū est: alteꝝ fragile
atq; mortale. Ergo alteri bonū adhęret: alteri malū. Alteri lux.
uita: iusticia: alteri tenebrę: mors: iniusticia. Hic exitit ī hōibus na
ture suę deprauatio: ut eēt necesse constitui legē: qua possent &
uicia phiberi: et uirtutis officia iꝑerari. Cū igit̄ sint ī reb⁹ hūanis
bona & mala: quoꝝ rōem declarauī: necesse est ad utrāq; partem
moueri deū: & ad grām: cum iusta fieri uidet: & ad irā cū cernit
iniusta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit. Si est in deo lęticę
affectus ad grām: & odii ad iram: necesse ē habeat & timoreꝝ &
libidinē & cupiditatē: cęterosq; affectus q; sunt ībecillitatis hūa
nę! Non est necesse ut timeat qui irascit: aut męreat qui gaudet.
Deniq; iracūdi minus timidi sunt: & natura lęti minus męrent.
Quid opus est de humanis affectib⁹ dicere: quib⁹ fragilitas nīa
succumbit! Considerem⁹ diuinā necessitatē: nolo enī naturā dicē:
q; deus nunq̄ creditur natus. Timoris affectus habet in homine
materiam: in deo nō habet. Homo qa multis casibus periculisq;
subiectus est: metuit ne qua uis maior existat: quę illum uerberet
spoliet: laceret: affligat: interimat. Deus aut̄ in quē nec egestas: nec
iniuria: nec dolor nec mors cadit: timere nullo pacto potest: quia
nihil est quod ei uim possit inferre. Item libidinis rō in homine
manifesta est. Nam quia fragilis & mortalis est affectus: necesse
fuit alterum sexum: diuersumq; cōstitui: cui⁹ pmixtione soboles
effici possent: ad cōtinēdā generis ppetuitatem. Hęc aut̄ libido in
deo locum nō habet: q; & fragilitas: & interitus ab eo alienus ē:
nec ulla est apud eū foemia: cui⁹ possit copulatione gaudere: nec
successione indiget: qui semper futurus est. Eadem de inuidia &
cupiditate dici possunt: q; certis manifestisq; de causis ī homine;
cadunt: in deū nullo mō. At uero & grā: & ira & miseratio ha
bent in deo materiam: recteq; illis utitur summa illa & singula
ris potestas ad rerum conseruationem.

Cap. xvi. Quę materia sit in deo miserationis: grę uel ire.

Verit quispiā quę sit ista materia. Primum accidentibus malis afflicti hoies ad deum plerūq; confugiūt: mitigant: obsecrant: credentes eū posse ab his iniuriis propulsare. Habet igitur cām miserandi: nec enī tā imitis ē hominūq; cōtēptor: ut auxiliū laborantib⁹ deneget. Itē plurimi qb⁹ persuasum est deo placere iusticiā: eūq; q sit dñs ac parens omnium uenerantur cu; p̄cibus assiduis ac frequētibus uotis: dona & sacrificia offerunt nomen eius laudibus p̄sequūt: iustis ac bonis opibus demereri eū laborātes. Ergo est ppt̄ qd' de⁹ & possit & debeat gratificari. Nam si nihil est tam cōueniēs deo: q̄ beneficentiā: nihil autē tam alienum: q̄ ut sit ingratus: necesse ē ut officiis optimoꝝ sanctoꝝq; uiuētū p̄stet aliquid: ac uicem reddat: ne subeat ingrati culpam q̄ ē etiā homini criminosa. Contra aut sunt alii facinorosi & nefarij: qui libidinib⁹ oīa polluāt: cędib⁹ uexēt: fraudēt: rapiāt: p̄iurent: nec cōsanguineis: nec parentib⁹ parcāt: leges & ipsum etiam deum negligāt: habet igit ira in deo materiā. Nō est enim fas eū cū talia fieri uideat nō moueri: & insurgere ad ultionem sceleratoꝝ: & pestiferos nocētēsq; delere: ut bonis oībus cōsulat. A deo & in ipso ira est & gratificatio. Inania ergo & falsa reperiuntur argumenta: u' eoꝝ qui cū irasci deū uolūt: gratificari uolunt: qa ne hoc quidē fieri sine ira pōt: uel eorū q nullū animū motū esse in deo putant. Et q sunt aliq affect⁹: qui non cadunt in deum: ut libido: timor: auaritia: mēror: inuidia: omnipros⁹ affectu eum uacare dixerūt. His enī uacat: quia uicioꝝ affectus sunt. Eos aute; qui sunt uirtutis: id est ira in malos: charitas in bonos: misratio in afflictos: quoniā diuina potestate sunt digna: proprios & iustos & ueros habet. Quę p̄fecto nisi habeat hūana uita turbabit atq; ad tantā cōfusionē deueniet status rerū: ut contemptis superatisq; legibus sola regnet audacia: ut nemo deniq; tutus esse possit: nisi qui uiribus p̄ualeat. Itaq; quasi cōmuni latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc uero quoniam & mali poenam: & boni grām: & afflictī opem sperant: & uirtutibus locus: & scelera rariora sunt. At enī plerūq; & scelerati foeliciores sūt: & boni miseriorēs: & iusti ab iniustis impune uexant. Cōsiderabim⁹ postea cur ista fiant. Interim de ira explicem⁹: an sit aliqua ī deo: utrum nihil curet omnino: nec moueatur ad ea quę impie gerūt

Capitulum. xvii. Quod deus administrat mundū: & regit hominū act⁹: et p̄ cōsequēs irascit̄.

Eus inquit Epicurus nihil curat: nullaz igitur habet pt̄atez.

Curare enī necesse est eū qui habet potestatem: uel si habet & nō utit̄: q̄ tāta ē negligendi causa: ut ei non dicam nost⁹ gen⁹: sed etiā mundus ipse sit uilis. Ideo inqt incorrupt⁹ ē ac beatus: q̄ semper quietus. Cur ergo administratio tātarum rerum cessit: si hęc a deo negligātur: quę uidemus rōne summa gubernari? Aut quietus esse q̄o potest: qui uiuit & sentit? Nam quies aut somni res est: aut mortis: sed nec somnus habet quietem. Nam cum soporati sumus: corpus quidem q̄scit: animus autē irrequietus agitur: imagines sibi quas cernit effingit: ut naturalē suum motum exerceat uarietate uisorum: auocatq; se a falsis: dum mēbra saturētur: ac uigorē capiāt de quiete: q̄es igitur sempiterna foli⁹ mortis est. Si autē mors deū non attingit: deus igit̄ nunq̄ quietus est. Dei uero actio quę potest esse nisi mundi administratio? Si uero mūdi curam gerit: curat igit̄ hominū uitā de⁹: ac singulorū act⁹ aīa aduertit: eosq; sapientes ac bonos eē desiderat: hęc est uolūtas dei: hęc diuina lex: quā qui seqtur: qui obseruat deo carus est. Necesse est igitur ut ira moueatur aduersus eum: qui hanc ęternā diuinamq; legem aut uiolauerit: aut spreuerit. Si nocet alicui de⁹ iam bonus non est. Non exiguo falluntur errore: qui censuram siue humanam siue diuinam acerbitatis nomine infamant: putātes nocentem dici oportere: qui nocentes afficit poena. Quod si est: nocentes igitur leges habemus: quę peccantibus supplicia sanxerunt: nocētes iudices q̄ scelere cōuictos poena capitis afficiūt. Quod si et lex iusta est: quę & nocenti tribuit quod meretur: & iudex integer ac bonus dicitur: cū malefacta uindicat. Bonorum enim salutem custodit: qui malos punit: ergo & deus cum malis obest nocens non est. Ipse est autē nocens: qui aut īnocenti nocet: aut nocenti parcit ut pluribus noceat. Libet quęrere ab his qui deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem: domum familiam seruiq; eius contemnentes patientiam dñi omnia eius inuaserint ipsi bonis eius fruātur: ipsos familia eius honoret: dominus autē contemnatur: ab omnibus derideat̄: relinquat̄: utrum ne sapiens esse possit: qui contumelias nō uindictet: suisq; rebus eos perfrui patiat̄: in quos habeat potestatem? Quę tanta in quoq; potest

patiētia reperiri: si tñ patientia noīanda est: & nō stupor quidē
insensibilis: s; facile est ferre cōtēptū. Quid si fiāt illa quę a Ci-
cerone dicunt? Etenī quęro si qs pat̄familias liberis suis a seruo
interfectis: uxore occisa: & incēsa domo: suppliciū de seruo nū
q̄ acerrimū sumpserit: utrū is clemēs: an mīericors an inbuma-
nus: & crudelissim⁹ eē uideat? Qd̄ si eiūsmōi facinorib⁹ igno-
scere crudelitatis est poti⁹ q̄ pietatis: nō est ergo uirtutis in deo
ad ea quę iniuste fiūt nō cōmoueri. Nā mūdus tanq̄ dei domus
est: & hoīes tanq̄ serui: q̄bus si ludubrio sit nomē ei⁹ qualis aut
quāta patiētia est: ut honorib⁹ suis cedat: praua & iniqua fieri ui-
deat & nō indignē: qd̄ pp̄ū & naturale est: ei cui peccata nō pla-
cēt: irasci ergo rōis est: auferunt enī delicta: & refrenat̄ licētia: qd̄
utiq; iuste sapiēterq; fit. Sed stoici nō uiderūt esse discrimē re-
cti: & prauī esse iram iustam & iniustā: & q; medelā rei nō inue-
niebant: uoluerūt eam penitus excidere. Peripathetici uero nō ex-
cidēdā: s; temperādā esse dixerūt: q̄bus in sexto libro institutio
nū satis respondi⁹. Nescisse aut̄ philosophos q̄ ratio est; irę:
apparet ex diffinitionib⁹ eorū quas Seneca enumerauit in libris
quos de ira cōposuit. Ira ē inq; cupiditas ulciscēde iniurię. Alij
(ut ait Possidoni⁹) cupiditas puniēdi ei⁹ a quo te inique putes le-
sum. Quidā ita diffinierūt. Ira est incitatio animi ad nocēdū ei
qui aut nocuit: aut nocere uoluit. Aristotelis diffinitio a nostra
nō multū abest. Ait enī irā esse cupiditatē doloris respōdendi
Hęc est ira de qua superi⁹ dixim⁹: quę etiā mutis inest. In hoīe
uero cobibēda est: ne aliqd̄ maximū p̄siliat p̄ furorē: hęc in deo
esse non pōt: q; illefibilis est: in homīe aut̄ q; fragilis est inueniē.
Inurit enī lēfio dolorē: & dolor facit ultionis cupiditate;. Vbi
est ergo ira aduersus deliquētes: quę utiq; nō est cupiditas ul-
tionis: q; nō p̄cedit iniuria. Nō dico de his q; aduersus leges pec-
cāt: q̄bus & si iudex sine crimīe irasci pōt: fingam⁹ tñ eū sedato
animo esse debere: cū subijcit poenę nocētē q; legu; fit minister
nō animi aut potestatis suę. Sic enī uolūt q; iram conant̄ euellere
Sed de his potissimū dico: q; sunt nostrę potestatis: ut serui libe-
ri: & cōiuges: & discipuli: quos cū delinq̄re uidem⁹: incitatur
ad cohercēdu;. Necessē est enī omni bono ac iusto displicere q̄
praua sunt: & cui malū displicet: mouē cū id fieri uideat. Ergo
surgim⁹ ad uindictā nō q; lēsi sumus: sed ut disciplina seruet̄:

mores corrigāt: licētia cōprimat. Hęc est ira iusta: quę sicut i ho-
mie necessaria est ad prauitatis correctōe; sic utiq; in deo a quo
ad hominē puenit exēplū. Nā sicuti nos potestati nostrę subie-
ctos cohercere debem⁹: ita etiā peccata uniuersoꝝ de⁹ cohercere
debet: qđ ut faciat irascať necesse est: q; naturale est bono ad alte-
rius peccata moueri & incitari. Ergo diffinire debuerūt. Ira est
mot⁹ animi ad cohercēda peccata insurgētis. Nā diffinitio Cice-
ronis. Ira est libido ulciscēdi: nō multū a superioribus distat. Irā
aūt quā possum⁹: uel furorē uel iracūdiā noīare: hęc non in hoīe
qđem debet esse quę tota uiciofa est. Ira uero q̄ ad correctōe; ui-
cioꝝ p̄tinet: nec hoī adimi debet nec deo pōt: q; & utilis est reb⁹
humanis & necessaria.

Capitulū. xviij. Quod sine ira peccata non corrigunt̄.

Vid opus est inquit ira: cū sine hoc affectu peccata corri-
gi possunt! Atq; nullus est q; peccantē possit uidere trāgllē.
Possit fortasse q; legib⁹ p̄sident: q; facin⁹ nō sub oculis eius ad-
mittit̄: moueri aduersus euz q; pōt innocens inueniri. Cūq; de-
tectū facinus in lucē uenerit: iam non sua sed legum sentētia utiē
pōt cōcedi ut sine ira faciat: habet enim qđ sequat̄. Nos certi cū
domi peccat̄ a nostris siue id cernim⁹ siue sentimus: indignari
necesse est. Ipse enim peccati aspectus indignus est. Nā q; nō mo-
ueť omnino: aut probat delicta: quod est turpius & iniusti⁹: aut
molestiā castigādi fugit: quā sedat⁹ anim⁹ & q̄ta mens asperna-
tur ac renuit nisi stimulauerit. Qui aūt cōmouet̄: tamen intem-
pestiua leuitate uel sepi⁹ q̄ necesse est: uel etiā semper ignoscit̄: is
plane & illorū uitā perdit: quorū audaciā nutrit ad facinora ma-
iora: & sibiipsi eternā molestiaꝝ materiam sūministrat. Vicio-
fa est ergo in peccatis irę suę cohibitio. Laudatur Archita taren-
tinus: qui cū in agro corrupta esse oīa comperisset: uillici sui cul-
pam redarguēs. Miserū te inquit: quē iam uerberib⁹ necassem:
nisi iratus essem. Vnicū hoc exemplum tēperantię putant: sed
auctoritate ducti non uident q̄ inepta & locutus fuerit & fece-
rit. Nā sicut ait Plato nemo prudens punit q; peccatū est: sed ne
peccet̄. Apparet q̄ malum uir sapiēs p̄posuerit exemplum: si enī
senferint serui dominum sequi cū non irascit̄ suum: tum pecca-
re cum irascitur: nō peccabūt utiq; leuiter ne uerberent̄. Sed q̄tu;

potuerunt grauissime ut stomachus cū his incitent: atq; impune discedant. Ego uero laudarem si cū fuisset iratus: dedisset irę fugę spaciū: ut residente p̄ interuallū t̄p̄is animi timore: haberet modū castigatio. Nō ergo p̄pter irę magnitudinē donāda erat poena: sed differēda ne aut peccati maiore iusto dolorē inureret: aut castiganti furorē. Nunc uero quę tandem equitas: aut quę sapientia est: ut aliquis ob exiguū dolorem puniatur: aut maximum nō puniat? Quod si naturam rerū causāsq; didicisset: nunq̄ tam importunā continentia profiteret: ut nunq̄ seruus iratū sibi fuisse dominū gratularet. Nam sicut corpus humanū deus multis & uarijs sensibus ad usum uitę necessarijs instruxit: sic & aīo uarios attribuit affectus: quibus uitę ratio cōstaret: ut libidinē p̄dēde gr̄a sobolis dedit: sic iram; cohibendoꝝ cā delictorū. Verū hi qui nesciūt fines bonorū ac malorū: sicut libidine utunt̄ ad corruptelas & ad uoluptatē: sic iram & affectū ad nocēdū: dū his quos odio habēt irascunt̄ & paribus aut etiā superiorib⁹. Hinc quoti die ad maxima facinora profilit̄: hinc tragoedię sepe nascunt̄. Est igit̄ laudādus Architas: si cū alicui ciui & pari facienti sibi iniuriā fuisset iratus: coepisset se t̄m̄ & patiētia furoris impetū mitigasset. Hęc sui cohibitio gloriosa est: q̄ cōpescit̄ aliqd̄ imminens magnū malū seruoꝝ aut filioꝝ: q̄ peccata nō cohercere peccatū est. Euadēt enī ad maius malū p̄ impunitatem: hic non cohibenda ira: s; etiā si iacet excitanda est. Quod aut̄ de hoīe dicim⁹ id etiā de deo q̄ hoīem similit̄ sui fecit: omitto de figura dei dicere: q̄ stoici negant habere ullā formā deū. Et ingens alia materia nascit̄ si eos coarguere uelim⁹. De aīo t̄m̄ loquor: si subiacet cogitare: sapere: intelligere: p̄uidere: p̄stare: ex oībus aut̄ aīalibus hō solus hoc habet. Ergo ad dei similitudinē factus est. S; ideo p̄cedit in uiciū: q̄ de terrēna fragilitate p̄mixtus: non id quod a deo sumpsit incorruptū purūq; seruare: nisi ab eodeꝝ deo iusticię p̄ceptis imbuatur.

Capitulum. xix. **Q** homo ex corpore uicia: & ex aīa uirtutes habeat: & q̄ cū uelit de⁹ hoīes bonos: eoꝝ uicijs irascit̄.

Ed quoniam compactus est (ut diximus) e duobus aīo & corpore: in altero uirtutes: in altero uicia continent̄: & impugnant se inuicem. Animi enim bona quę sunt in continentis

libidinib⁹ contraria sunt corpori: & corporis bona que sunt in
omni genere uoluptatū inimica sunt aīo. S; si uirt⁹ animi repu-
gnauerit uoluptatib⁹: easq; cōpresserit: erit uere deo similis. Vn-
de apparet aīa; homīis que uirtutē diuinā capit nō eē mortalem.
S; discriminē illud est: qđ cū uirtus habeat amaritudinē: & sit dul-
cis illecebra uoluptatis: uincunt plurimi & abstrahunt ad suauit-
atē. Hi uero q; se corpori rebusq; terrenis addixerūt premunt
in terrā: nec aīeq; possunt diuini numinis gratiā: q; se uicioꝝ la-
bibus in gnauerūt. Qui autē deū secuti: eiꝝ parentes corporis de-
sideria cōtēpserint: & uirtutē preferētes uoluptatib⁹ inocētiā iu-
sticiāq; seruauerint: hos de⁹ ut similes recognoscit. Cū igit̃ san-
ctissimā legē posuerit: uelitq; uniuersos innocētēs ac beneficos
esse: potest ne nō irasci: cū uidet cōtēni legē suā: abijci uirtutē: ap-
peti uoluptatē? Quod si est mūdi administrator sicut esse de-
bet: nō utiq; cōtēnit id qđ est in omni mūdo uel maximū. Si est
puidus ut oportet: deū cōsulit utiq; generi humano: quo sit ui-
ta nostra & copiosior melior & tutior. Si est pater ac de⁹ uniuers-
oꝝ: certe & uirtutib⁹ hominū delectat̃ & uicijs cōmouet̃: ergo
& iustos diligit & impios odit. Odio inqt̃ opus nō est: semel
enī statuit bonis premiū & malis poenā. Quod si aliq; iuste in-
nocent̃q; uiuat: & idē nec colat nec curet oīo (ut Aristoteles cete-
riq; philosophoꝝ) cedet ne huic ipune? Qđ cū legi obtēperau-
erit: ipm tñ spreuerit: ē igit̃ aliqđ ppter qđ de⁹ possit irasci tanq̃
fiducia integritatis aduersus eū rebellanti: si huic pōt irasci ppter
supbiā: cur nō magis peccatori q; legē cū ipō parit̃ latore cōtēpse-
rit? Iudex peccatis ueniā dare n̄ pōt: q; uolūtati seruit aliene. De⁹
aut̃ pōt: q; est legis suę ipse disceptator & iudex: quā cū poneret
nō ademit sibi oēꝝ ptātē: sed habet ignoscendi licētiā.

Capitulum. xx. Quod maloru; foelicitas irę dei non contra-
dicat. Et sit deus patientissimus.

I potest igit̃ irasci: cur ergo inquiet aliq; & qui peccant se-
pe foelices sunt: & q; pie uiuūt sepe mīleri? Quia fugitiui
& abdicati libere uiuūt: & qui sub disciplina patris aut domini
sunt strictius & frugalius. Virtus enim per mala & probat̃ &
constat: uicia per uoluptatem: nec tamen ille qui peccat sperare
debet perpetuam impunitatem: q; nulla est perpetua foelicitas:

fed scilicet ultima ſemp. Expectāda dies homini eſt: diciq; beatus Ante obitū nemo: ſupremaq; funera debet: ut ait poeta: non inſuauis exit⁹ eſt q; arguit foelicitatē: & nemo iudiciū dei poteſt nec uiuus effugere nec mortu⁹. Habet enim poteſtatem & uiuos præcipitare de ſummo: & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo inq; ſi irasçit de⁹: ſtatim debuit uindicare: & pro merito quēq; punire. At enī ſi id faceret nemo ſupeſſet. Nullus eſt enī q; nihil peccet: & multa ſunt quę ad peccādū irritent: ætas: uolentia: egeſtas: occaſio: præmiū. A deo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis qua induiti ſumus: ut niſi huic neceſſitati deus parceret: niſi miſum fortaſſe pauci uiuerēt: ppter hāc cauſam patiēſſimus eſt: & iram ſuā cōtinet. Nam q; perfecta eſt in eo uirtus: neceſſe eſt patientiā quoq; eius eſſe perfectā: quę & ipſa uirtus eſt. Quam multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt ex malis boni: ex improbis cōtinentes. Quam multi in prima ætate turpes: & omniū iudicio damnati: poſtmodū tñ laudabiles extiterūt: qđ utiq; nō fier; ſi omne peccatū poena ſequeret. Leges publice manifeſtos reos dānant: ſed plurimi ſunt quoꝝ peccata occultant: plurimi q; delatorē cōprimūt: aut ꝑcibus aut præmio: plurimi q; iudicia eludūt per gratiā uel potentiā. Q; ſi eos omnes q; humanam poenā effugiunt: cenſura diuina damnaret: eſſet homo aut rarus aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet: q; homines contēpto deo uiuo: terrenis fragilibuſq; figmētis honorem diuinum tanq̄ celeſtib⁹ deſerūt: adorantes opera humanis digitis laborata. Cūq; illos de⁹ artifex ore ſublimi ſtatu recto figuratos: ad cōtemplatōem celi & notiçiā dei excitauerit: curuare ſe ad terrā maluerūt pecuduꝝ modo. Humilis enī & curuus & pronus eſt: q; ab aspectu celi deiq; patris aduerſus terrā quā calcare debuerat ideſt de terra facta & formata uenerant. In tanta igiſ impietate hominū tātiſq; peccatis id aſſequetur patientia dei: ut ſe ipſi hoīes dānantes: uite prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni ſunt iuſtiq; multi: & abiectis terrenis cultibus maieſtatē dei ſingularis cognoſcūt. Sed cū maxima: & utiliſſima ſit dei patientia: tñ quīſ ſero noxi os punit: nec patitur longius procedere cum eos inemendabiles eſſe peruiderit.

Capi. xxi. Si deus irasçitur: cur hominem irasçi prohibuit?

Vpest una & extrema questio. Nā dixerit fortasse q̄spiaz
adeo nō irasci deum: ut etiā in p̄ceptis boīe irasci uetet.
Possem dicere q̄ ira homīs refrenanda fuerit: q̄ iniuste sepe ira
scitur: & p̄sentem habet motum: q̄ temporalis est. Itaq; ne fie
rēt ea quę faciūt per iram: & humiles & mediocres & magni re
ges temperari debuerit: furor eius & cōprimi: ne mētis impossi
bile aliquod in expiabile facin^r admitteret. De⁹ aut & nō ad p̄
sens irasci: & q̄ eternus est: p̄fectęq; uirtutis & nunq̄ nisi me
rito irasci. Sed tamen non ita res se habet. Nam si omnino pro
hibetur irasci: ipse quodāmodo reprehensor opificij sui fuisset:
q̄ in principio irā iecori hominis indidisset: siquidē credit cau
sam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igitur in
totum prohibet irasci: quis affectus necessario datus est: sed pro
hibet in iram permanere. Ira enim mortalium debet esse morta
lis: nā; si maneat: confirmant inimicitie ad p̄niciem sempiternā
Deniq; rursus eum irasci quidem: sed tamen non peccare p̄cep
pit: non utiq; euellit irā radicitus: sed temperauit: ut in omni ca
stigatione modū ac iusticiā teneremus. Qui ergo irasci non iu
bet: ipse utiq; irasci: q̄ placari celerius p̄cepit: est utiq; ipse pla
cabilis. Ea enim p̄cepit: quę sunt iusta & rebus utilia cōmuni
bus. Sed q̄ dixeram non esse iram dei tēperalem: sicut hominis
qui p̄sentanea commotione feruescit: nec facile regere se potest
propter fragilitatem intelligere debemus: q̄ sit eternus deus: irā
quoq; eius in eternū manere: sed rursū q̄ uirtute sit maxima p̄
ditus: in potestate habere iram suam: nec ab ea regi: sed ipsum il
lam quē admodū uelit moderari: quod utiq; nō repugnat supe
riori. Nam si prorsus immortalis fuisset ira eius: non esse satisf
factioni: aut gratie post delictum locus: cum ipse homines ante
solis occasum reconciliari iubeat: sed ira diuina in eternum ma
net aduersus eos qui peccant in eternum. Itaq; deus nō thure: nō
hostia: nō p̄ciosis muneribus: quę omnia sunt corruptibilia:
s; morū emendatōe placat: & qui peccare desinit: irā dei morta
lem facit. Iccirco enim non ad p̄sens noxium quęq; punit: ut
habeat homo resipiscendi sui facultatem.

Capitulum. xxij. Epilogus & inductio auctoritatum Sibyl
le erithrę ad iram dei probandum.

Nec habui quę de ira dei dicerē. Donate charissime: ut scires
 quęadmodū refelleres eos q̄ deū faciūt immobilē. Restat
 ut more Ciceronis utamur epilogo: ad porādū sicut ille ī tulu-
 lanis de morte differēs fecit. Ita nos in hoc ope testimonia diui-
 na: q̄b̄ credi possit adhiberi debem⁹: ut illoꝝ p̄suasiōez reuincamus: q̄
 sine ira deū eē credētes dissoluūt oēs religionē: sine q̄ (ut
 ostēdim⁹) aut īmanitate beluis: aut stulticia pecudib⁹ adq̄mur.
 In sola enī religiōe. i. in summi notione sapientia est. Propbetę
 uniuersi diuino sp̄ū repleti: nihil aliud q̄ de gr̄a dei erga iustos:
 & de ira ei⁹ aduersus īpios loquūt: quoꝝ testimōia nobis q̄dem
 satis sūt: ueꝝ his qm̄ nō credūt: isti q̄ sapientiā capillis & habitu
 iactāt: rōe quoq; & argumētis fuerāt a nobis refellēdi. Sic enim
 p̄p̄ostere agit: ut hūana diuinis tribuāt auctoritatē: cū potius
 humāis diuina debuerūt. Quę nūc sane omittam⁹: ne nihil apud
 in istos agam⁹: & īfinitū materia p̄cedet. Ea igit̄ q̄ram⁹ testimo-
 nia: q̄b̄ illi possint aut credere: aut certe non repugnare. Sibyllas
 plurimi & maximi auctores tradiderūt gr̄ecoꝝ: Aristome⁹: &
 Apollodor⁹ Erithrę⁹: nostroy Varro & Fēnestella. Hi oēs p̄p̄-
 cipuā & nobile p̄t̄ ceteras Erithręā fuisse cōmemorāt. Apollo-
 dorus qdē ut de ciui & populari sua gloria. Fēnestella uero eti-
 am legatos erithręos a senatu eē missos refert: ut hui⁹ Sibyllę car-
 mina romā deportarēt: & ea cōsules Curio & Octauius in capi-
 tolio qd̄ tūc erat curāte Quinto Catulo restitutū ponenda cura-
 rēt. Apud hāc de sūmo cōditore rerū deo huiusmōi uersus repe-
 riunt. ἀφθαρτος κτίσις ἢσ αἰθέρα καὶ ἄνω τῶν τοῖσ ἀκάκοι-
 σι ἀκάκων πρόφρων μείζονα μισθόν τοῖσ δεκάκοισ ἀκοῖ-
 σε χόλον καὶ θυμόν ἐγείρων. i. incorruptibilis & conditor
 eternus in aere habitās bonis bonū p̄ferēs: iustis multo maiorez
 mercedem. Iniustis aut̄ & malis iram & furorem excitās. Rur-
 sus alio loco enumerās: q̄bus maxime faci norib⁹ incitet de⁹ hęc
 retulit. φεῦτε δέλα τρεῖας. ἀνόμουσ θεῶν τῶντι λάτρευε:
 μοι χεῖασ τε φύλασσε. καὶ ἀρσενοῖ δίασ κοίτην εἶναι. γενε-
 ἄν παίδων τρεφε. μηδέ φόνεῦε καίγάρ ἀθάνατοσ κεχό-
 λώσεται ὅσ κεν ἀμάρτη. i. fuge sceleratas r̄ligiōes: & uiuo deo
 serui: ab adulterio te abstine: & masculi p̄mixtiōe praua: p̄priā
 generatōez crea: & ne occidas. His enim deus immortalis irascit̄
 q̄ hęc agunt. Indignat̄ ergo aduersus peccatores.

Capitulū. xxiiij. Auctoritatibus aliarum Sibyllarū iram dei probat.

Erū q̄ plures (ut ostendi) Sibyllę a doctissimis auctorib⁹ fuisse tradunt: uni⁹ testimoniū fatis nō sit ad cōfirmandā (sicut intēdim⁹) ueritatē. Cum ex qdē uolumina qbus romanoꝝ facta cōscripta sunt in arcanis habent. Ceteraz tñ fere omniū libelli: quo min⁹ in usu sunt oībus nō uetant. Ex quibus alia denūciās uniuersis gētib⁹ iram dei ob īpietatē hominū hoc mō exorta est. ἔρχομένησ ὀργήσ μεγάλησ ἐπικόσμον ἀπαθῆ ἔσχατο εἰσ αἰώνα θεοῦ. μνήματα φέρω πᾶσι πρόφητεύσασα καί πόλιν ἀνθρώποισι. i. Veniēt irę magnę sup mūdū dei pnūciationes enarrās omnib⁹ hominib⁹ in urbibus pphetās Alia quoq; p indignatōem dei aduersus iniustos: cathaclismum priore seculo factum esse dixit: ut malitia generis humani extingueret. ἔξου μνήσαντοσ ἐπουρανιοῖσ θεῖσ καί ἀνταῖσι πόλεσι καί ἀνθρώποισι ἀπασι γῆν καλύψε θάλασσα κατακλισμοῖσ ραγέντοσ. Ex quo irascēte celesti deo: ipsas ciuitates cū homib⁹ cūctis: & terraz mare cooperuit diluuiο rupto. Simili modo deflagrationē postea futura uaticinata est: qua rursus impietas hominū deleat. καί ποτέ τήν ὀργήν θεόν οὐχί τι πάννοντα: ἀλλά ἔξεμβρίθοντα γενεάν ἀνθρώπων. ἀλλάμα πασαν ὑπέμψησμοῦ πέρθοντα. Vnde apud Nafonē de Ioue ita dicit. Esse quoq; in fatis reminiscit affore tēp⁹ Quo mare quo tell⁹ corruptaq; regia cęli Adeat: & mūdi moles operosa laboret. Q̄ tūc fiat necesse ē: cū honor & cult⁹ dei summi apud homines interierit. Eadē tñ placari eū poenitētia factorū & sui emēdatōe cōtestās hęc addidit. ἀλλῆλεει μετὰ θεοῦ βροτοῖδῆ μὴ Δε πρόσ ὀργήν παντοίην ἀτάγητε θεόν μέγαν. Oēs ergo hoīs trāfferte uos: neq; ad irā ducite deuz magnuz Item paulo post. οὐ κόλεσει πνασει Δε πάλιν χόλον ἐπᾶρα πάντες ευσεβέειν τόν θυμόν ἐνί φρεσί ἀσκήσητε. Neq; perdet: irę aut̄ parcat cū oēs pietatē ex mente percipietis. Deinde alia Sibylla: celestiū terrenorūq; genitorem diligite oportere denūciat: ne ad perdendos hoīs: indignatio ei⁹ insurgat. μὴ ποτε θυμωθεῖσ θεόσ ἀφθιτοσ ἔξαπολέσει πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καί φύλον ἀναιδῶν Δεῖ γάρ ἔρᾶν γενήτηρα θεόν σοφόν αἰέν ἔόντα. idest Ne forte iratus incōiur-

tibilis deus omne genus humanū perdat: uitā tribuat improbam.
Oportet enī genitorē deū amari: q̄ plen⁹ est & sapiēs. Ex his ap-
paret uanas esse rōes oīū; philosophoꝝ: q̄ deū putant sine ira &
inter ceteras laudes ei⁹ id ponūt: qd̄ est cōtra ip̄am maiestātē. Re-
gnū hoc imperiūq; terrēnū nisi met⁹ custodiat soluiť. Aufer irā
regi nō mō nemo parebit: s; etiā de fastigio p̄cipitabit: immo
uero cuilibet humili eripe hūc affectū. Quis enim nō spoliabit?
Quis nō deridebit? Quis nō afficiet iniuria? Ita nec indumenta
nec sedē: nec uictū poterit habere: alijs q̄cqd̄ habuerit deripiēti-
bus: ne dū putem⁹ celestis ip̄erij maiestātē sine ira & metu posse
cōsistere. Apollo Milesius de iudeoꝝ religiōe cōsult⁹ responso
hoc indidit. Ἡ Δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γενετῆρα πρὸ πάντων
ἐντρέμεται καὶ γεία καὶ οὐρανός ἡ δὲ θάλασσα τάρταροι
οἱ τὲ μυχοὶ καὶ Λαίμονες ἀποφρίττονσι. Regē autē & ge-
nitorē omniū ante oīa quē terra cōtremiscit: celūq; & mare & la-
tebre tartareꝝ & demones abhorrescūt. Si tā lenis est q̄ philoso-
phi uolūt: quō ad nutū eius nō mō demones & ministri tandeꝝ
potestatis: s; etiā celū & terra: & reꝝ natura oīs contremiscit. Si
enī null⁹ alteri seruit nisi coact⁹: omē igit̄ ip̄erij metu cōstat: me-
tus autē p̄ irā. Na; si nō moueat q̄s aduersus parere nolentē: nec
cogi poterit ad obsequium. Cōsulat unusq;sq; affectus suos: iā in-
telliget neminē esse sine ira: & castigatōe imperio sibiugari. Vbi
ergo ira nō fuerit imperiū quoq; non erit. Deus autē habet imperi-
um ergo & iram qua constat: imperium habeat necesse est.

Cap. xxiiiij. Cōcludit deū amādū: uerēdū: honorificādū: me-
tuendum.

Vapropter nemo uaniloquētia philosophoꝝ inductus:
ad contemptum se dei erudiat: quod est maximum nefas
Debemus hūc omnes & amare q̄ pater est: & uereri q̄ domin⁹:
& honorificare q̄ benefic⁹: & metuere q̄ seuer⁹: utraq; persona
in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animē suę parē-
tem? Aut q̄s impune contemnat eum: q̄ rerū dominator habeat
in omnes ueram & eternā potestatem? Si patrē cōsideres: ortū
nobis ad lucē qua fruimur sūministrat: p̄ illū uiuimus: p̄ illum
in hospitium huius mundi intrauim⁹. Si deum cogites: ille nos
innumerabilib⁹ copijs alit: ille sustētat: in hui⁹ domo habitam⁹

huius familia fumus: & si minus obsequens quā decebat: minusque officiosa quā dñi: & parētis immortalia merita poscebāt: tñ plurimum proficit ad ueniā cōsequēdā: si cultū eius notionēque teneamus: si abiectis humilib⁹ terrenisque tam rebus quā bonis cęlestia: & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possum⁹ de⁹ nobis sequēd⁹ est: deus adorādus: quā in eo est materia rerū: & ratio uirtutū: & fons bonorū. Quid enī deo aut potētia mai⁹ ē: aut rōe pfecti⁹: aut claritate luculētius! Quod quā nos ad sapientiā genuit: ad iusticiā pcreauit: nō est fas hominē relicto deo: sēsus ac uitę datore terrenis fragilibusque famulari: aut querēdis teporalib⁹ bonis inherētē: ab innocētia & pietate discedere. Non faciūt beatū uiciose ac mortifere uoluptates: nō opulētia libidinū incitatrix: nō inanis ambitio: nō caduci honores: quib⁹ illaqueatus anim⁹ human⁹: & corpori mācipat⁹ ęterna morte dānatur sed sola innocētia: sola iusticia: cui⁹ legitima & digna merces est immortalitas: quā statuit a principio deus sanctis & icorruptis mētib⁹: que se a uicijs & ab omni labe terrena integras inuolatasque cōseruāt. Hui⁹ premij cęlestis ac sempiterni princeps esse nō possunt: qui fraudibus: rapinis: circūscriptionib⁹ cōscientiā suam polluerūt: quique iniurijs hominū nefarijs cōmissis inluibiles tibi maculas immiserūt. Proinde uniuersos oportet qui sapiētes: qui homines merito dici uolūt: fragilia contēnere: terrena calcare: humilia despiciere: ut possint cū deo beatissima necessitudine copulari. Auferat impietas discordię dissensionēque turbulētę ac pestiferę sopiant: quibus humane societates & publici foederis diuina cōiunctio irrūpit: dirimit: dissipat. Quantū possum⁹ boni ac benefici esse meditemur: si quid nobis opū: si quid suppetit copiarū: nō uoluptati uni⁹: sed multorū saluti impartiat. Voluptas enī tam mortalis est quā corpus cui exhibet ministeriū. Iusticia uero & beneficentia tam immortales quā mens & aīa: que bonis operibus similitudinē dei assequē. Sit nobis de⁹ nō in templis: sed in corde nōo consecrat⁹. Destructibilia sūt oīa que manu fiūt: mūdem⁹ hoc templū quod nō fumo: nō puluere: sed malis cogitationibus sordidat: quod nō cereis ardentib⁹: sed claritate ac luce sapiētię illuminat. In quo si deus semp crediderim⁹ eē presentē eius diuinitatis potētia ita uiuem⁹: ut & ppiciū semp habeam⁹ & nunquā uereamur iratum.

L. Coelij. Lactantij firmiani ad demetrianu; de opificio dei
seu formatione hominis.
Probemiale Ca. ad Demetrianū in quo narrat cur hoc opus as-
sumpsit:

Vam minime sim getus & in summis necessita-
tibus ex hoc libello poteris existimare: quē ad te
rudib⁹ pene uerbis .put ingenij mediocritas tulit
Demetrianē pscripti: ut & quotidianū studium
meū nosces & nō deesse; tibi p̄ceptor etiā nūc:
sed honestioris rei: meliorisq; doctrine. Nam si te in litteris ni-
hil aliud q̄ linguam instruentib⁹ auditorem satis strēnuum p̄-
buiisti: q̄to magis in his ueris & ad uitam p̄tinētib⁹ docilior esse
debebis: apud quē nūc profiteor nulla me necessitate uel rei uel
tpis impediri: quo minus aliqd excudā: quo philosophi nostrę
sectę quā tuemur instructiores doctioresq; in posterū fiēt: quis
nūc me audiāt castigentq; uulgo : q̄ aliter q̄ sapiētib⁹ cōuenit ui-
uāt & uicia sub obtētū noīs celēt: q̄bus aut mederi oportuit: aut
ea prorsus effugere: ut beatū atq; incorruptū sapientię nomē: ui-
ta ipsa cū p̄ceptis cōgruēte p̄starent. Ego tñ ut nos ipsos sil'
& ceteros instruā: nullū laborē recuso: neq; enī possu; obliuisci
mei: tū p̄sertim cū maxime opus sit meminisse: sic ne tu q̄de;
tui ut spero & opto. Nā licet te publicę rei necessitas a ueris &
iustis operibus auertat: tñ fieri nō potest: quin subinde in cęlum
aspiciat mens sibi cōscia recti. Ego q̄dem letor: omnia tibi quę
p̄ bonis habent prospere fluere: s; ita si nihil de statu mētis im-
mutēt. Vereor enim ne paulatim cōsuetudo & iocūditas earū
rerū (sicut fieri solet) in animū tuū repat. Ideoq; te moneo: & re-
petēs iterū iterūq; monebo: ne oblectamēta ista terrę p̄ magnis
ac ueris bonis habere te credas: q̄ sunt nō tm̄ fallacia q̄ dubia: ue-
rū etiā insidiosa: q̄ dulcia. Nam & ille colluctator & aduersari-
us noster scis q̄ sit astut⁹: & idē ipse uiolētus sicuti nūc uidem⁹
Is hęc omnia quę illicere possunt pro laqueis habet: & quidem
tam subtilib⁹: ut oculos mentis effugiant: ne possint hominis p̄-
uisione uitari. Sūma ergo prudentia est pedetentim ire: quoniā
ntrobiq; saltus insidet: & offensacula pedib⁹ latenter opponit.
Itaq; res tuas pprias in q̄bus nūc agis suadeo: ut pro tua uirtute

aut contēnas si potes: aut non magnopere mireris. Memento & uēri parentis tui: & in qua ciuitate nomen dederis: & cuius ordinis fueris. Intelligis pfecto qd loquar. Nec enī te supbię arguo: cuius in te ne suspicio qd ulla est: sed ea quę dico ad mentē referenda sunt nō ad corpus: cuius oīs ratio ideo compata est: ut animo tanq̄ dño seruiat & regat̄ nutu eius. Vas est enī; quodāmō fictile quo animus: idest homo ipse uerus cōtinet: & quidē non a Prometheo fictus; (ut poetę loquunt̄) sed a summo illo rerum conditore ac artifice deo: cuius diuinam prouidentia perfectissimamq; uirtutē nec sensu cōprehēdere: nec uerbo enarrare possibile est. Tētabo tñ quoniā corporis & animi facta mentio est: utriusq; rationem q̄tum pusillitas intelligentię meę peruidet explicare: qd̄ officium hac de causa maxime suscipiendū puto: qd̄ Marcus Tullius uir ingenij singularis in quarto de republica libro cū id facere tētaffet: nihil profus effecit: materia late patentem angustis finibus terminauit: leuiter summa quęq; decerpēs. Ac ne ulla esset excusatio: cur eum locum nō fuerit executus ipse testatus est: nec uoluntatē sibi deūisse nec curam. In libro enim de legibus primo: cū hęc idem summatim stringeret sic ait. Hūc locū satis (ut mihi uideē) in his libris quos legistis expressi Scipio. Postea tamen in libro de natura deorū secundo: hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniā nec ibi quidem satis expressit aggrediar hoc munus & sumā mihi audacter explicandū: q̄ homo disertissimus pene omisit intactum. Forlitan reprehendas q̄ in rebus obscuris coner aliquid disputare: cum uideas tanta temeritate hoies extitisse: qui uulgo philosophi nominantur: ut ea quę obscura profus atq; abdita deus esse uoluit scrutarentur: ac naturam rerū cęlestium terrēnarūq; cōquirerēt: quę a nobis longe remotę neq; oculis contrectari: neq; tangi manu: neq; p̄cipi sensibus possunt. Et tamen de illarū omniū ratione sic disputant: ut ea quę afferūt pbata & cognita uidere uelint. Quid est tandem cur nobis inuidiosum q̄q̄ putet: si rationem corporis nostri inspicere & contemplari uelimus? Quę plane obscura nō est: q̄ ex ipsis mēbroꝝ officijs & usibus partiū singularum quanta ui prouidentię q̄q; factus sit intelligere nobis licet.

Capitulū. ij. quę de^o homini: & quę cęteris animalib⁹ dedit.

Edit enī homini artifex ille noster ac parēs de⁹ sensu; atq;
rōe; ut ex eo appareret nos ab eo esse generatos; q; ipse in
telligentia: ipse sentus ac ratio est. Ceteris animantibus quoni
am rationalem istam uitam non attribuit: quemadmodū tamē
uita eorum tutior esset ante prouidit. Omnes enī suis ex se pelli
bus textit: quo facilius possent uim pruinarū ac frigora sustinere
Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos
sua ppria munimēta cōstituit: ut aut naturalibus telis repugnēt
fortioribus: aut quę sunt imbecilliora subtrahāt se periculis per
nicitate fugiendi: aut quę simul & uiribus & celeritate indigēt:
astu se protegāt: aut latibulis sepiant. Itaq; alia eoꝝ uel plumis le
uibus in sublime suspenſa sunt: uel suffulta unguis: uel iſtructa
cornibus: q;busda; in ore arma sunt dentes: aut in pedibus adun
ci unguis: nulliq; munimentū ad tutelā sui deest. Si qua uero in
pręda; maioribus cedunt: ne tñ stirps eorū funditus interiret:
aut in ea sunt relegata regione ubi maiora esse nō possunt: aut ac
ceperūt uberē generādi facultatē: ut & bestijs quę sanguine alū
uictus suppeteret ex illis: & illatam tamen cladem ad conseruati
one; generis multitudo ipsa superaret. Hominē autem ratione
concessa & uirtute sentiendi: atq; eloquendi data: eorū quę cete
ris animalibus attributa sunt: fecit expertem: quia sapientia red
dere poterat quę illi nature conditio denegasset: statuit nudus
& inermē: quia & ingenio poterat armari: & ratione uestiri. Ea
uero ipsa quę mutis data & homini denegata sunt: q̄ mirabilis
homini ad pulchritudinem faciāt exprimi non pōt. Nam si ho
mini ferinos dentes aut cornua: aut unguis: aut unguis: aut cau
dam: aut uarij coloris pilos addidisset: q; non sentiat q̄ turpe
animal esset futurus: sicut muta si nuda & inermia fingerentur.
Quibus si detrabas uel naturalē sui corporis uestē: uel ea q; ex
se armanē: nec speciosa poterūt esse nec tuta: ut mirabiliter si uti
litatem cogites: iſtructa: si specie; ornata uideant. Adeo miro
modo cōsentit utilitas cum decore: hominem uero quę eternus
animal atq; immortalis fingebat: nō forinsecus ut cetera: sed inte
rius armauit: nec munimentū eius in corpore: sed in aīo posuit:
quoniam supuacuū fuit cū illi quod erat maximū tribuisset: cor
poralibus eū tegere munimētis: cū p̄sertim pulchritudinē hu
mani corporis impedirent.

Capitulum iij. Cōtra Epicuros disputat qui opera naturę dānabāt:
& p̄cipue q̄ hō ceteris animātibus imbecillior oriatur.

Nde ego philosophoꝝ: q̄ Epicurū sequunt̄: amētīā soleo
mirari q̄ naturę opa reprehēderēt: ut ostēdāt nulla p̄uidē
tia instructū esse ac regi mūdū: s; originē rerū infecabilib⁹ ac so
lidis corporib⁹ assignāt: quoꝝ fortuitis concursiōib⁹: uniuersa
nascant̄ & nata sint. P̄terea quę ad ipsum mūdū uicio dāt: in
quo ridicule īfaniūt: id sumo qd̄ ad rē de qua nūc agim⁹ p̄tinet.
Querunt̄ hoīem nimis imbecillū & fragilē nasci: q̄ cetera aīalia
nascūt̄: quę ut sunt edita ex utero: p̄tinus in pedes suos erigi: &
gestire discursib⁹: statimq; aerē tolerādo idonea esse: q̄ in luce
naturalib⁹ indumētis munita p̄cesserint. Hominē ecōtra nudū
& inermē tanq̄ ex naufragio in hui⁹ uitę miseras projici & ex
pelli: q̄ neq; mouere se loco: ubi effusus est possit ne alimētum la
ctis appetere: nec iniuriā t̄pis ferre. Itaq; naturā nō matrē esse hu
mani generis: s; nouercā: quę cū mutis tam liberalit̄ gesserit: ho
minē uero sic effuderit: ut inops & infirm⁹: & omni auxilio in
digēs: nihil aliud possit q̄ fragilitatis suę conditiōem ploratu ac
fletib⁹ ominari: scilicet cui tantū in uita restet transire malorū.
Quę cū dicūt: uehementer sapere credunt̄: p̄pterea q̄ unusq; q̄
incōsiderate suę conditionis ingratus est. Ego uero illos nunq̄
magis desipere contendo: q̄ cum hoc loquunt̄. Cōsiderās enim
conditionem rerum: intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut non
dicam potuisse: quia deus potest oīa: sed necesse est: q̄ illa proui
dentissima maiestas id effecerit: quod erat melius & rectius. Li
bet igit̄ interrogare istos diuinorū operū reprehēsores: quid in
homīe deesset q̄ imbecillior nascit̄ credant. Num iccirco min⁹
educant̄ hoīes: num minus ad summū robur etatis prouebant̄:
num imbecillitas: aut incrementū impediāt ad salutē: quoniam
quę desunt ratio dep̄bēdit? At hoīs inquit̄ educatio maximis
laboribus constat: pecudum scilicet conditio melior: q̄ hęc om
nes cū foetum ediderint: non nisi pastus sui curā gerūt: ex quo
efficitur ut uberibus sua sponte distentis alimentum lactis foeti
bus ministret̄: & id cogente natura sine sollicitudine appetant.
Quid aues: quarum ratio diuersa est: nōne maximos suscipiūt
in educando labores: ut interdum aliquid humanę intelligentię

habere uideantur! Nidos enim aut luto edificant: aut uirgultis & frōdib⁹ cōstruūt: & ciboꝝ expertes incubāt ouis: & qm̄ foetus de suis corporib⁹ alere nō datū est: cibos cōuehūt: & totos dies in huiusmodi discursatōe cōsumūt: noctib⁹ uero defendūt: fouent: p̄tegunt. Quid ampli⁹ facere hoīes possunt: nisi hoc solū fortasse: q̄ nō expellūt adultos: sed p̄petua necessitudine ac uinculo charitatis adiūctos habent! Quid q̄ auium foet⁹ multo fragilior est q̄ hoīs! Quia nō materno corpore ipsum aīal edūt: sed id qd̄ materni corporis foetu & calore tepēfactū aīal efficiat: qd̄ tñ cū spiritu fuerit animatū: id uero implume ac teneꝝ non mō uolandi: sed ambulandi quoq̄ usu caret. Non ergo modo ineptissimus sit: si qs̄ putet male cum uolucris egisse naturā: p̄mū q̄ bis nascunt: deinde q̄ tam infirme: ut sint queſitis p̄ laborem cibus a parentibus nutriēde. Sed illi fortiora eligūt imbecilliora p̄terierūt. Querō igit̄ ab his qui cōditionē pecudum suę p̄ferunt: quid eligant si deus his deferat optionē: utrum malint humanā sapientiam cum imbecillitate: an pecudum firmitatem cum illarum natura! Scilicet non tam pecudes sunt ut non malint uel fragiliorē multo: q̄ nunc est: dum modo humanā: q̄ illam irrationabilē firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri: neq̄ homīs rationem uolunt cum fragilitate: neq̄ mutorum firmitate sine ratione. Quod nihil est tam repugnās tāq̄ cōtrariū q̄ unūqd̄ q̄ animal: aut ratio instruat necesse est: aut cōditio nature. Si naturalibus munimentis instruat: superuacua ratio est! Quid enī excogitabit: quid faciet: quid molietur! Aut in quo lumen illud ingenij ostendet: cū ea que possunt esse rationis: ultro natura cōcedat! Si autem ratione sit p̄ditum: quid opus erit sepimentis corporis: cū semel cōcessa ratio nature munus possit implere! Que quidem tantum ualet ad ornādum tuendumq̄ hominem ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Deniq̄ cum & corporis non magni homo: & exiguarum uiriū: & ualitudinis sic infirmę: tamen qm̄ id quod est maius accepit: & instructior est ceteris animalibus & ornatior. Nam cum fragilis imbecillusq̄ nascatur: tamē & a mutis omnibus tut⁹ est: & ea omnia que firmiora nascuntur: etiam si uim celi fortiter patiunt: ab homine tñ tuta esse nō possunt. Ita fit ut plus homini cōferat ratio: q̄ natura mutis: quonia; in illis neq̄ magnitudo uiriū: neq̄ firmitas

corporis efficere pōt: quo min⁹ aut opprimant a nobis: aut nře
sbięcta sint prāti. Pōt ne igit aliqs cum uideat etiā boues: uaccas
aut equos cū immanissimis corporib⁹ ac uirib⁹ seruire homini:
queri de opifice reꝝ deo: q̄ modicas uires q̄ paruū corp⁹ accepe
rit: nec bñficia ī se diuina p merito ęstimat: qđ ē īgrati: aut ueri⁹
loquar ī sani? Meli⁹ igit Plato ut hos credo ingtos refelleret natu
re gr̄as egit: q̄ hō nat⁹ eēt. Qđ & ipm q̄le sit nō ē h⁹ materię pō
derare. Quāto meli⁹ & sani⁹ q̄ sensit cōditōe; hoīs eē meliore: q̄
isti q̄ se pecudes natos eē maluerūt. Quos si de⁹ in ea forte cōuer
terit aīalia: quoꝝ sorte p̄ferūt suę: iā pfecto cupiant remigrare
magnifq; clamoribus conditionem pristinam flagitent: q̄ non
est tanti robur ac firmitas corporis: ut officio linguę careas: aut
auiū p aerē libera discursatio ut manib⁹ indigeas. Plus enī man⁹
p̄stāt: q̄ leuitas pēnāꝝ: pl⁹ lingua q̄ toti⁹ corpis fortitudo. Que
igitur amentia est ea p̄ferre: que si data sint: accipere detrectes?

Capi. iij. Cōtra epicuros cōquerētes hoīes morbis & imma
ture morti subięctos.

Idē querunt hoīe; morbis & imature morti eē subięctus.

Indignant uidelicet nō deos se eē natos. Minime inqūt: s;̄
ex hoc ostēdim⁹ hoīe; nulla puidētia esse factū: qđ aliter fieri de
buit. Quid si ostēdero id ipm magna rōe p̄uisū esse: ut a mor
bis uexari posset: & uita sua ī medio cursus sui spacio rūperet?
Cū enī de aīal qđ fecerat sua spōte ad mortē trālire cognouiss;̄:
ut mortē ipa; que est dissolutio nature capere poss;̄: dedit ei fra
gilitatē: que morti aditū ad dissoluendū aīal inueniret. Nā si ei⁹
roboris fieret: ut ad eū morbus & ęgritudo adire nō posset: ne
mors quidem posset qm mors sequela morborū est. Immatura
uero mors quomodo abesset ab eo: cui esset constituta natura?
Nempe nullum hominem mori uolunt nisi cū centesimū ętatis
compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerū
ratio poterit constare? Vt enim ante annos centum mori quisq;
non possit: aliquid illi roboris: quod sit immortale tribuendū
est. Quo cōcesso: necesse est conditionē mortis excludi. Id aut
ipsum cuiusmodi potest esse: quod hominem cōtra morbos &
ictus extraneos: solidum atq; inexpugnabilē faciat? Cum enim
constet ex ossibus & neruis: & uisceribus & sanguine: qđ horū

potest esse tam firmū: ut fragilitatē repellat ac mortē! Vt igit̄ ho-
mo indissolubilis sit ante illud tempus: quod illi putāt oportuif
se cōstitui: ex qua ei materia corpus attribuāt! Fragilia sūt omnia
quę uideri ac tangi possūt. Superst: ut aliquid ex cęlo petant: quo-
niam in terra nihil est: quod nō sit infirmū. Cum ergo sic homo
formandus esset a deo: ut mortalis esset: aliquādo & p̄ seipsum
mobilis semp̄ res ip̄a exigebat: ut terreno & fragili corpore finge-
ret. Necessē est igitur: ut mortē recipiat quādolibet: quoniā cor-
poralis. Corpus enī quodlibet solubile atq; mortale est. Stultissi-
mi ergo sunt qui de morte imatura querunt: quoniā naturę cōdi-
tio locū illi facit: Ita cōsequēs erit ut morbis quoq; subiectus sit.
Neq; enī patiē natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpe: qđ
iccirco nō solidū firmūq; natū est: ut aliquādo soluēdū sit. Sed
putemus fieri posse quēadmodū uolūt ut homo non ea cōditiōe
nascat̄: qua morbo mortue subiectus sit: nisi peracto ętatis suę
spacio ad ultimā processerit senectutē. Nō igit̄ uidēt si ita sit cō-
stitutū quid sequat̄: homini utiq; certo tempore mori nullo mō
posse sed si prohiberi ab altero uictu potest: mori poterit. Res
igitur exigit: ut homini: qui ante certū diē mori nō potest: ciboꝝ
alimentis q̄a subtrahi possūt opus non sit: si opus cibo nō erit: iā
non homo ille: sed deus fiet. Ergo ut superius dixi: qui de fragili-
tate hominis querūt: quod id potissimū querūt qđ nō immorta-
les sempiterniq; sint nati. Nemo enī nisi senex mori debet. Nēpe
ideo mori debet: quia deus non est. Atqui mortalitas non potest
cum immortalitate coniungi. Si enī mortalis est in senectute im-
mortalis esse in adolescētia nō potest. Nec est ab eo cōditio mor-
tis aliena: qui quādoq; moriturus est: nec ulla imortalitas est cui
sit terminus cōstitutus. Ita fit: ut & imortalitas exclusa imperpe-
tum: & ad tēpus recepta mortalitas: hominē cōstituat in ea condi-
tione: ut sit in qualibet ętate mortalis. Quadrat igit̄ necessitas un-
diq; nec debuisse aliter nec fas fuisse: sed isti rationē sequētiū nō
uidēt: q̄a semel errauerūt in ipsa summa. Exclusa enī de rebus hu-
manis diuina p̄uidētia: necessario sequebat̄: ut omnia sua spōte
sint nata. Hinc inuenerūt illas minorū seminū plagas: & cōcur-
siones fortuitas: quia rerū originem nō uidebant. In quas se angu-
stias cū cōiecissent: iam cogebat eos necessitas existimare animas
cū corporibus nasci: & item cū corporibus extingui. Assūperāt

enī nihil fieri mente diuina: quod ipſū nō aliter pbare poterant: q̄
ſi oftenderent eſſe aliq̄ in q̄bus uideret̄ p̄uidēt̄iē ratio claudicare.
Reprehenderūt igit̄ ea: in quibus uel maxime diuinitatē ſuā: p̄ui
dentia mirabiliter expreſſit: ut illa quę retuli de morbis & imatu
ra morte cū debuerint cogitare: his aſſūptis quę neceſſario ſeque
rent̄. Sequūt̄ autē illa: quę dixi. ſi morbū nō reciperēt: neq; tectis:
neq; ueſtibus indigerēt. Quid enī nentos: aut hymbres: aut frigo
ra metueret: quorū uis in eo eſt: ut morbos afferat! Iccirco enī acce
pit ſapientiā: ut aduerſus nocētia fragilitatē ſuā muniat. Sequitur
neceſſe eſt: ut quoniā retinēde rationis cauſa morbos capit: etiam
mortē ſemp̄ accipiat: q̄a his ad quem mors nō uenit: firmus ſit ne
ceſſe eſt. Infirmitas autē habet in ſe mortis cōditionem. Firmitas
uero ubi fuerit: nec ſenectus locū poteſt habere: nec mors q̄ ſeq̄
ſenectutē. Pręterea ſi mors certę cōſtituta eſſet etati: fieret homo
inſolētiffimus: & humanitate omni carēt. Nā fere iura omnia hu
manitatis: q̄bus inter nos cohęrem⁹ ex metu & cōſciētia fragilita
tis oriunt̄. Deniq; imbecilliora & timidiora quęq; animalia con
gregant̄: ut quoniā uirib⁹ tueri ſe nequeūt: multitudiue tueantur.
Fortiora ſo ſolitudiēs appetūt quoniā robore uiribuſq; cōfidūt
Homo quoq; ſi eodē mō habēt ad ppulſanda picula ſuppētēs ro
bur: nec ullius alterius auxilio indigeret: q̄ ſocietas eſſet: q̄ reueren
tia int̄ ſe: quis ordo: quęue ratio: q̄ humanitas! Aut quid eſſet de
teri⁹ homine: qd̄ efferacius: qd̄ imani⁹! Sed quoniā imbecillis eſt
nec p̄ ſe pōt̄ ſine hoīe uiuē: ſocietatem appetit: ut uita cōmunis &
ornatior fiat & tutior. Vides igit̄ oēm hoīs rationē in eo maxie
ſtare: q̄ nud⁹ fragiliſq; naciūt: q̄ morbis afficit: q̄ imatura morte
mulctat̄. Quę ſi homini detrahāt: rationē quoq; ac ſapientiā de
trahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo: cū ſit liq
dum: nihil ſine p̄uidētia nec factum eſſe unq̄: nec fieri potuiſſe.
De cui⁹ opib⁹ uniuerſis ſi nūc libeat diſputare p̄ ordinē infinita
materia eſt. Sed ego de uno corpe hoīs tātū inſtitui dicere ut ī eo
diuinę p̄uidēt̄iē poteſtatē quāta fuerit: oſtendā: his dūtaxat in re
bus: quę ſūt cōprehensibiles & apertę. Nā illa quę ſūt animi: nec
ſubiici oculis nec cōprehendi queūt. Nunc de ipſo uafe hominis
loquimur quod uidemus.

Capitulum. v. De differentia creationis animalū bruto
rum & hominis ſm corpus.

N principio cum deus fingeret animalia: noluit ea in rotun-
dam formę speciē conglobare atq; colligere: ut & moueri
ad ambulandū: & flectere se in quālibet partē facile possent: sed
ex ipsa corporis sūma produxit caput. Itē produxit mēbra q̄da;
longius: que uocant pedes: ut alternis motibus solo fixa p̄duce-
rent animal quo mens tulisset: aut quo petendi cibi necessitas puo-
casset. Ex ipso autē uasculo corporis quatuor fecit extantia bina
posterior: que sūt ī omnibus pedes. Item bina capiti & collo p̄-
xima: que uarios animāibus usus p̄bēt. In pecudibus enī ac f̄ris
sunt posterioribus pedes similes. In homine autē manus: que nō
ad ambulandū: sed ad faciendū temperādūq; sūt natę. Est & ter-
tium genus: in quo priora illa neq; pedes: neq; manus sūt: sed alę:
in quibus penne per ordinē fixe uolādi exhibēt usū. Ita una fictio
diuersas species & usus habet. Atq; ut ipsam corporis crassitudi-
nem firmiter cōprehenderet: maioribus & breuibus ossibus inui-
cem colligatis: quasi carinā compegit: quā nos dicimus spinam.
Eamq; noluit ex uno perpetuoq; ossē formare: ne gradiendi: fle-
ctendiq; se facultatē animal nō habēt. Ex eius parte quasi media:
costas id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersū: quibus
clementer curuatis: & in se uelut in circulū pene cōductis: interna
uiscera contegant: ut ea que mollia & minus ualida fieri op̄erat:
illius solide ꝑtatis amplexu possent esse munita. In sūma v̄o con-
structiōis eius quā similit̄ nauis carinę diximus: caput collocauit:
in quo esset regimen totius animantis. Datumq; illi hoc nomē est
Vt quidē Varro ad Ciceronē scribit: q̄ hinc capiant initium sen-
sus ac nerui. Ea uero que diximus de corpore uel ambulandi: uel
faciendi: uel uolādi causa esse producta: neq; nimīū longius pro-
pter celerem mobilitatē neq; nimīū breuibus p̄pter firmitatē: sed
& paucis & magnis ossibus constare uoluit. Aut enī bina sūt ut ī
homine aut qua terna: ut in quadrupede: que tamē nō fecit solida
ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret: sed cauata & ad
uigorē corporis conseruandū medullis intrinsecus plena eaq; rur-
sus nō equaliter porrecta finiuit: sed sūmas eorū partes crassiori-
bus nodis cōglobauit: ut & substringi neruis facili⁹ & uerti tuti⁹
possent unde sūt uertibula noīata. Eos nodos firmi⁹ solidatos le-
ui quodā operculo texit: quod dicit̄ cartilago scilic; ut sine atritu
& sine sensu doloris aliquo flecterent: eosdem tamē nō in unum

modū informauit. Alios enī fecit simplices & in orbē rotundos in his duntaxat articulis: in qbus moueri mēbra in omnes partes oportebat ut in scapulis: quoniā manus utrūlibet agitari & cōtor queri necessariū est. Alios autē latos & equales & in unā ptē rotū dos: & ī his utiq; locis ubi tm̄modo curuari mēbra ī omnes ptes oportebat: ut in genibus: & in cubitis: & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex eo loco unde oriū̄t a corpore ubiq; uersus moueri speciosū simul & utile fuit: sic p̄fecto si h̄ idē etiā cubitis accideret: & supuacuuus esset eiusmodi motus & turpis. Iam enī manus amissa dignitate quā nūc habet: mobilitate nimia p̄muscidis similis mirabiliter uideret: essetq; homo plane anguiman⁹. Quod genus in illa īmanissima belua mirabiliter effectū est. Deus enī q̄ p̄uidentiā & potestātē suā multaz rerū mirabili uarietate uoluit ostendere: quoniā caput ei⁹ animalis nō tā lōge porrexerat: ut trā posset ore contingē: quod erat futurū horribile atq; tetrū: & quia os ipsū profusis dentibus sic armauerat: ut etiam si cōtingeret pascendi tamē facultatē dentes adimerent. Produxit inter eos a summa frōte molle ac flexibile membrū: quo prendere: quo tenē qd̄libet posset: ut rationem uictus capiendi uel dentium prominens magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret.

Capitulum. vi. Contra Epicurū: qui ex athomis fortuito coucurrentibus compactū fabricatūq; hominē disputauit.

On possum hoc loco teneri: quo minus Epicuri stulticiam coarguā. Illius enī sūt omnia: quę delirat Lucretius. Qui ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuinę mentis: sed ut solet fortuito esse nata: dixit in principio mūdi alias quas dā innumerabiles animātes miranda specie & magnitudine fuisse natas: sed eas permanere nō potuisse q̄ illas aut sumendi cibi facultas: aut coeundi generandiq; ratio defecisset. Videlicet ut & athomis suis locū faceret p̄ infinitū & mane uolitātib⁹ diuinā p̄uidentiā uoluit excludere. Sed cū uideret in omnibus: quę spirant: mirabilē p̄uidentię inesse rationē: quod malū uanitatis erat dicē fuisse animalia prodigiosa in quibus ratio cessasset. Quoniā igit̄ omnia quę uidemus cum ratione nata sunt: id enim ipsum nasci efficere nisi ratio non potest: manifestum est nihil omnino rationis experts

potuisse generari. Ante enī prouisū est in singulis qbusq; fingen-
dis quatenus & ministerio mēbrorū ad necessaria uitę uterē: &
quatenus adiugatis corpibus elata soboles: uniuersas generatim
cōseruaret animātes. Nā si peritus architectus cū magnū aliquod
ēdificiū facere cōstituit: primo omniū cogitat quę sūma pfecti
ēdificij futura sit: & ante emetiatur quē locū leue pōdus expectet
ubi magni operis statura sit moles: quę colūnarū interualla: q; aut
ubi aquarū cadētū decursus & exitus & receptacula. Hoc inquā
prius prēuidet: ut quęcunq; sunt perfecto operi iam necessaria: cū
ipls fundamentis pariter ordinat. Cum deum quis q̄ putet in ma-
chinandis animab; nō ante prouidisse: quę ad uiuendū necessaria
essent: q̄ ipsam uitā daret. Quę utiq; cōstare nō possent: nisi pri⁹
effecta essent qbus constat. Videbat igit̄ Epicurus in corporib;
animaliū diuinę rationis solertiā: sed ut efficeret quod ante impru-
denter assumpserat: adiecit aliud deliramētū superiori congruēs
Dixit enī neq; oculos ad uidendū esse natos: neq; aures ad audien-
dum: neq; pedes ad ambulādū: quoniā mēbra hęc prius nata sūt:
q̄ esset usus uidendi: & audiēdi: & ambulādi: sed horū omniū;
officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portēta & ridicu-
la refutare: nō minus ineptū esse uideat. Sed libet ineptire: quoniā
cum inepto agimus: ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epi-
cure! Non sūt ad uidendū oculi nati! Cur igitur uidēt! Postea in-
quit usus eorū apparuit. Videndi ergo cauiā nati sunt: siquidem
nihil possunt aliud q̄ uidere. Itē mēbra cętera: cuius rei causa nata
sunt ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo modo posset existere: ni-
si essent membra omnia: tam ordinata tam prouidēter effecta ut
usum possent habere. Quid si enī dicas aues non ad uolandū esse
natas: neq; feras ad seuiendum: neq; pisces ad natandum neq; ho-
mines ad sapiendum: cum appareat ei naturę officioq; seruire ani-
mantes: ad quod est quęq; generata: Sed uidelicet qui sūmā ipsa;
ueritatis amisit: semper erret necesse est. Si enī non prouidētia sed
fortuitis atq; hominum concursionibus nascuntur omnia: cur nūq;
fortuito accidit sic coire illa principia: ut efficerent animal eiuf-
modi: quod naribus potius audiret: aut odoraret oculis: auribus
cerneret. Si enim primordia nullum genus positionis in expertū;
relinquunt! oportuit eiusmodi quotidie monstra generari in qui-
bus & mēbroꝝ ordo pręposterus: & usus longe diuersus existēt

Cum uero uniuersa genera & uniuersa quoq; mēbra: leges suas & ordines & usus sibi attributos tueāt: manifestū est nihil fortuito esse factū: quoniā diuinę rationis dispositio ppetua seruat. *Vex* alias refellem⁹ Epicurū nūc de puidētia ut coepimus differam⁹.

Capitulum. vii. De dei prouidentia circa uniuersalē hominis fabricam.

Eus igit̃ solidamēta corporis: quę ossa dicunt̃: nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit atq; constrinxit. Quibus mens si excurrere aut resistere uelit: tanq̃ retinaculis uteret̃ & qdē nullo labore nulloq; conatu: sed minimo nutu toti⁹ coporis motem temperaret ac flecteret. Hęc autē uiscerib⁹ operuit: ut quęcūq; locū decebat: ut quę solida ossa conclusa regerent̃. Itē uisceribus ipsis uenas admiscuit: quasi riuos p corp⁹ omne diuisos p quas discurrens humor & sanguis: uniuersa mēbra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eū modū: q unicuiq; generi ac loco apt⁹ fuerit: supiecta pelle cōtextit. Quā uel sola pulchritudine decorauit: uel setis adoperuit uel squamis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero cōmentū dei mirabile: quod una dispositio & unus habitus innumerabiles animantiū perferat uarietates. Nam in omnibus fere quę spirant: eadem series & ordo mēbrorum est. Primū enī caput & hui⁹ annexa ceruix. Item collo pectus adiūctū: & ex eo prominentes armi: adherens pectori uent̃. Item uētri subnexa genitalia. Ultimo loco femora pedesq;. Nec solum membra suū tenorē: ac situm in omnibus seruāt: sed etiam partes mēbrorum. Nam in uno capite ipso certā sedem possidēt aures: certam oculi: nares: item: os quoq; & in ore dentes & lingua. Quę omnia cum sint eadem in omnibus animantibus: tamen in finita & multiplex diuersitas figuratorum est: q; ea quę dixi: aut productiora: aut contractiora liniamenti uarię differentibus cōprebensa sunt. Quid illud: nonne diuinum quod in tanta uiuentium multitudine: unumquodq; animal in suo genere & specie pulcherrimum est! Vt si quid uicissim de altero in alterum transferatur: nihil impeditius ad utilitatem: nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Vt si eliphāto ceruicē; prolixam tribuas aut camelo breuem: uel si serpentibus pedes: aut pilos addas in quibus porrecti equaliter: corporis longitudo nihil aliud exhibeat

nisi ut maculis terga distincti & squamarū leuitate suffulti in lu-
bricos tractus sinuosos flexibus laberent. In quadrupedibus autē
idem opifex contextum spinę: aut sūmo capite deductū: longi⁹
extra corpus eduxit: & accuminauit in caudā: ut obscenę corpis
partes: uel ppter foeditatē tegerent: uel ppter teneritudinē muni-
rent nt animalia quędam minuta: & nocentia: motus eius arcerēt
a corpore. Quod membrū si detrabas imperfectū fit animal ac de-
bile. Vbi autē ratio & manus est: tamē nō est id necessarium q̄ in-
dumentū pilorū. Adeo in iuo quoq; genere aptissime cōgruunt
ut neq; nudo quadrupede: neq; homine tecto excogitari quicq;
turpius possit. Cum tamen ipsa nuditas hominū mire ad pulchri-
tudinē ualeat nō tamē etiā capiti cōgruebat. Texit ergo illud pilo
Et quia in summo futurū erat: quali sūmū edificiū culmē ornauit
Qui ornatus non est in orbem coactus: aut in figuram pilei teref-
factus: ne quibusdam partibus nudis esset informis: sed alibi in-
fusus: alibi retractus: pro cuiuslibet loci decentia. Frons ergo ual-
lata per circuitum: & a temporibus effusi ante aures capilli & eaz;
summę partes in coronę modum cinctę: & occipitium omne cō-
tectum: speciem miri decoris ostentat. Iam barbe ratio incredibi-
le est: quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatē
uel ad differentiam sexus: uel ad decorem uirilitalis ac roboris:
ut uideatur omnino non constatura fuisse totius operis ratio: si
quicq; aliter esset effectum.

Capitulū. viij. De forma hominis & omniū membrorū
habitudine: sed specialiter de auribus & oculis.

Vnc rationem totius hominis ostendam: singulorūq; mē-
brorum: quę in corpore aperta: aut operta sunt: utilitates &
habitus explicabo. Cum igit statuisset deus ex omnibus animali-
bus solum hominē facere celestes; & cętera uniuersa terrena. Hūc
ad cęli contemplationem rigidum erexit: bipedemq; constituit
scilicet ut eadem spectaret unde illi origo est. Illa uero depressit
ad terram: ut quia nulla his immortalitatis expectatio est: toto
corpore in humum proiecta: neutri pabuloq; seruirent. Hominis
itaq; solius recta ratio: & sublimis status: & uultus deo patri cō-
munis ac proximus: orginez; suam fictoremq; testat. Eius prope

diuina mens: quia nō tm animatiū quę sunt in terra sed etiam sui
corporis est fortita dominatū: i summo capite collocata tanq̄ in
arce sublimis speculatur omnia: & contuet. Hanc eius aulam de⁹
non obductam porrectamq; formauit: ut in mutis animalibus: s;
orbi & globo similem: q; orbis rotunditas perfectę rationis est
ac figurę. Eo igitur mens: & ignis ille diuinus tanq̄ celo tegitur.
Cuius cum summū fastigiū naturali ueste texisset priorem ptem
quę dicitur facies necessarijs membroru; ministerijs: & instruxit
pariter & ornauit. Ac primū oculorum orbis concauis forami-
bus conclusit: a quo foratu frontem nominatam Varro existima-
uit: & eos neq; minus neq; amplius q̄ duos esse uoluit: q; ad spe-
ciem nullus est pfectior numerus q̄ duorum: sicut & aures duas
quarum duplicitas incredibile est quātam pulchritudinē pferat
q; tum pars utraq; similitudine ornata est: tum ut uenientes altrin-
secus uoces facilius colligant. Nam & forma ipsa mirandumim
modum ficta: q; earum foramina uoluit esse nuda & inobsepta:
quod & minus decoru; & minus utile fuisset: quoniā simpliciū;
cauernarum angustias pteruolare uox posset & spergi: nisi per-
ceptam per cauos sinus: & repercussu retentam foramina ipsa con-
ueherent: illis similia uasculis: qbus impositis solent angustiora
uasa compleri. Eas igitur aures quibus est inductum nomen a uo-
cibus hauriendis. Vnde Virgilius. Vocemq; his auribus hausi
quia uocem ipsam greci ακουη uocant ab auditu per immutatio-
nem litterę: aures uelut audes sūt nominatę. Noluit deus artifex
mollibus pelliculis informare quę pulchritudinē demerēt: pendu-
las atq; flectentes: neq; duris ac solidis ossibus: ne ad usum inha-
biles essent: imobiles ac rigentes: sed q; esset horū mediū excogi-
tauit: ut eas cartilago mollior alligaret: & habēt aptā simul & fle-
xibilem firmitatē. In his audiendi tm officiū constitutū est: sicut
in oculis uidendi. Quorū pecipue inexplicabilis est: ac mira sub-
tilitas: quia eorum orbis geminarum similitudinē pferentes ab
ea parte qua uidendū fuit: membranis perlucetibus textit: ut ima-
gines rerum contrapositarū tanq̄ in speculo refulgentes: ad sensū
intimum penetrarent. Per eas igitur membranas sensus ille qui di-
citur mens ea: quę sunt foris transpicit: ne forte existimes: aut ima-
ginum incurfione nos cernere: ut philosophi dixerunt: quoniam
uidendi officium in eo debet esse quod uidet non in eo quod

videtur in
si refferatū
arū ac uerū
uere uideat
nobilitatē
rū & uulnere
firmitate
duras. Et idcirco
eodem ut reber
eum mens imp
uideat quoniā
fuerit obductū
fili oculi erit
& fuerit p
obductas ad
forte oculos
raminū
lus fieri po
nis pterat
ut si quis
arū pterat
uere uideat
que nō p
Ego uide
obductū
ac flecti u
di pterat
renerat
cemenū
mens in
ingitur amb
Capitulum C
Ibi ho
ostendit
fallant uere q

uidetur: aut intentōe aeris cū acie: aut effusione radiorū quonia;
si ita esset: radiū quē oculis aduertim⁹ uiderem⁹ donec intentus
aer cū acie. aut effusi radij ad id qd uidendū esset puenirēt. Cum
autē uideam⁹ eodē momento tēporis plerūq; uero aliud agētes:
nihilomin⁹ tamē uniuersa quę cōtra sunt posita intueamur. Ve-
rius & manifesti⁹ est mentē esse: quę p oculos ea quę sunt oppo-
sita trāspiciat: q̄ p fenestras lucente uitro: aut speculari lapide ob-
ductas. Et idcirco mēs & uoluntas ex oculis sepe dinoscit. Qd
qdem ut refelleret Lucretius: ineptissimo usus est argumento. Si
enim mens inquit p oculos uidet: erutis & effossis oculis magis
uideret quoniā euulſe cū postib⁹ fores: plus inferūt luminis: q̄ si
fuerint obductę. Nimir⁹ ipsi uel poti⁹ Epicuro qui eū docuit: ef-
fossi oculi erāt ne uiderēt effusos orbes: & ruptas oculoꝝ fibras:
& fluentē p uenas sanguinē & crescentes & uulneribus carnes: &
obductas ad ultimū. Cicatrices nihil posse lucis admittere: nisi
forte oculos narib⁹ similes nasci uolebat: ut non tam oculis q̄ fo-
raminib⁹ cernerem⁹: quo nihil ad speciem fedius: ad uisū inuti-
lius fieri potest. Quātulū enim uidere possemus: si mens ab inti-
mis penetrabilib⁹ capitis p exiguas cauernarū rimulas attēderet:
ut si quis uellet trāspicere p cicutā: non plus profecto cernat q̄ ci-
cutę ipsius capacitas cōprehendat. Itaq; ad uidēdū mēbris poti-
us in orbem cōglobatis opus fuit ut uisus in latum spargeret: &
quę in primiori facie adbererēt: ut libere possint omnia cōtueri.
Ergo ineffabilis diuinę prouidētię uirtus fecit duos simillimos
orbes: eosq; ita deuinxit: ut non totū cōuertit: sed moueri tamen
ac flecti cū modo possent. Orbes autē ipos humoris puri ac liq-
di plenos esse uoluit: i quoꝝ media pte scintillę luminū cōclute
tenerentur: quas pupillas nuncupamus: in qbus puris ac subtilib⁹
cernendi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam
mens intendit ut uideat: miraꝝ ratione in unum miscetur: & cō-
iungitur amborū luminum uisus.

Capi. ix. Contra eos qui sensus falsos esse contendunt.

Ibet hoc loco illorū reprehēdere uanitate; qui dum uolūt
ostēdere sensus falsos esse: multa colligūt in quibus oculi
fallant inter quę illud etiā qd furiosis & ebrijs: omnia duplicia

uideat. Quasi uero ei⁹ erroris obscura sit cā. Ideo enī fit q̄ duo sūt oculi. S; q̄o id fiat accipe. Visus oculoꝝ intēōne animi cōstat. Itaq; qm̄ mens (ut supra dictū est) oculis tanq̄ fenestris utit: nō tantū hoc ebrīis aut insanis accidit: s; etiā sanis & sobrijs. Nā si aliqd nimis p̄pius admoueas duplex uidebit. Certū est enī in teruallū ac spaciū: quo acies oculoꝝ coit. Itē si retrorsum auoces animū: q̄si ad cogitādū: & intēōnē mētis relaxes: cū acies oculi utriusq; deducit: tūc singuli uidere incipiūt sepatim. Si autem rursus itēderis: acieq; direxeris: coitū unū q̄cqd duplex uidebat. Quid ergo miꝝ si mēs ueneno ac potētia uini dissoluta dirigere se nō pōt ad uidēdū: sicut nec pedes q̄dē ad ambulādū neruis stupefētibus debiles: aut si uis furoris in cerebrū sēuiēs cōcordiam disīūgit oculoꝝ? Quod adeo uerū est: ut luscis hominibus: si aut insani aut ebrīi fiant: nullo mō possit accidere ut aliqd duplex uideat. Quare si ratio apparet cur oculi fallunt: manifestum est nō esse falsos sensus: q̄ aut nō fallunt: si sint puri & itegri: aut si fallunt: mēs tamē nō fallit quē illorum nouit errorem.

Capi. x. Ad oculoꝝ fabricā redit & oīū mēbroꝝ habitudinē s; spēaliter quē usq; ad uentrē p̄ cutē apparēt.

Ed nos ad dei opa reuertamur. Vt igitur oculi munitiores essent ab iniuria: eos cilioꝝ tegmib⁹ oculuit: unde oculos dictos eē Varroni placet. Nā & ipse palpebrę qb⁹ mobilitas in est: palpitatio uocabulū tribuit: pilis ī ordīe stātib⁹ uallatę septū oculis decētissimū p̄bent. Quaz; mot⁹ assiduus incōprehēsbili celeritate cōcurrēs: & uidēdi tenorē nō īpedit: & reficit obtutum. Acies enī idest mēbrana illa plucēs: quā sicari & obarescere non oportet: nisi humore assiduo terfa pure niteat obsolefcit. Quid ipa supciliōrū fastigia pilis breuib⁹ adornata? Nonne q̄si aggeribus: & munimētū oculis ne qd supne incidat: & speciē limi p̄stant? Ex quoꝝ cōfinio nasus exoriēs: & ueluti equali porrectus iugo: utrāq; acie simul & discernit & munit. Inferi⁹ quoq; genarū nō indecēs tumor: in similitudinē colliū leniter exurgens: ab omni p̄te oculos efficit tutiores: p̄uisumq; est ab artifice sūmo: ut si q̄s forte uehemētior ictus extiterit: eminētib⁹ repellat. Nati uero ps superior usq; ad mediū solida formata est. Inferior autē

cartaligine adhaeret mollita: ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem quavis simplici membro tria sunt officia constituta. Vnum ducendi spiritus. Alterum capiendi odoris. Tercium ut per eius cavernas purgamenta cerebri defluant. Quas ipse deus: quod mirabili: quod diuina ratione molitus est: ut tamen hiat ipse nasi oris speciem non deformaret: quod erat plane futurum si simplex foramen pateret. At id uelut pariete per medium ducto intersepsit atque diuisit: fecitque ipsa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligimus quantum dualis numerus una & simplici copage solidatur ad rerum ualeat perfectionem. Nam cum sit corpus unum: tamen totum ex simplicibus membris constare non poterat nisi ut essent partes uel dextrae: uel sinistrae. Itaque ut pedes duo: & item manus: non tantum ad utilitatem aliquam: usumque uel gradiendi uel faciendi ualent: sed & habitum decorumque admirabilem conferunt: sic in capite quod totius diuini operis quasi culmen est: & auditus in duas aures: & uisus in duas acies: & odoratio in duas nares a summo artifice diuisa est: quia cerebrum in quo sentiendi ratio est quis sit unum: tamen in duas partes membrana interueniente discretum est: sed & cor quod sapientiae domicilium uidetur: licet sit unum: duos tamen intrinsecus sinus habet: quibus fontes uel ui sanguinis continentur: septo intercedente diuisi: ut sicut in ipso mundo summa rerum uel de simplici duplex: uel de duplici simplex: & gubernat & continet totum: ita in corpore de duobus uniuersa compacta indissociabilem pretenderent unitatem. Oris quoque species & rictus ex transuerso patefactus: quod utilis: quod decens sit enarrari non potest: cuius usus in duobus constat officiis sumendi uictus & eloquendi. Lingua intus inclusa: quae uocem motibus suis in uerba discernit: & est interpretis animi. Nec tamen sola potest per se eloquendi munus implere: nisi acumen suum palato illiserit: nisi adiuta uel offensione dentium: uel compressione labiorum dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari: quam dentes habuerint: & senes amissis dentibus ita balbutiunt: ut ad infantiam reuoluti denuo esse audiantur. Sed haec ad hominem solum pertinent: aut ad aues in quibus acuminata & uibrata certis motibus lingua innumerabiles cantuum flexiones & sonorum uarios modos exprimit. Habet praeterea & aliud officium: quo in omnibus: sed tamen solum in mutis utitur: quod contritos & commolitos dentibus cibos colligit: & conglobatos ui sua

deprimit & trāsmittit ad uentrē. Itaq; Varro a ligando cibo pu-
tat linguę nomen impositū. Bestias etiā potu adiuuat: protenta
enim cauataq; hauriūt aquā: eāq; cōprehēsa; linguę sinu: ne tardi-
tate ac mora effluat: ad palatu; celeri mobilitate complodūt. Hęc
itaq; palati cōcauo tāq; testudine tegit: eāq; dentiū ordine septis
de⁹ q̄li muro circūuallauit: dentes autē ipsos ne nudi ac restricti
magis horri q̄ ornamento essent gingiuis mollib⁹: quę a gignē
dis dētib⁹ nominant: ac deinde labioꝝ tegminibus honestauit.
Quoꝝ duricies sicut in molari lapide maior est & asperior q̄ in
ceteris ossibus: ut ad cōterēdos cibos pabulūq; sufficerēt. Labra
ipsa quę q̄si antea cohērebāt q̄ decēter intercudit: quorū superius
ib̄ ipa medietate nariū lacuna q̄da; leui q̄si ualle signauit: inferi⁹
honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam qd attinet ad sa-
porē capiendū fallit q̄squis hūc sensum palato inesse arbitratur
Lingua est enim qua saporē sentiunt: nec tamē tota. Nam partes
eius quę sunt ab utroq; latere teneriores: saporē subtilissimis sen-
sibus trahūt. Et cū neq; ex cibo quicq; neq; ex potione minuatur
tamē inenarrabili modo penetrat ad sensum sapor eade; ratione:
qua nihil de quacunque materia odoris deceptit: cetera q̄ decora
uix exprimi potest. Deductum clementer a genis mentum & ita
inferius conclusum: ut acumen eius extremum signare uideatur
leniter impressa diuisio. Rigidum ac teres collum scapulę uelut
mollibus iugis a ceruice dimissę: ualida & substricta neruis ad
fortitudinem brachia insignis toris extintum: lacertorum ingēs
robur utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de mani-
bus rationis ac sapientię ministris? Quas solertissim⁹ artifex pla-
no ac modice cōcauo sinu fictas: ut liquid tenēdum sit apte pos-
sit incidere in digitos terminauit: in qbus difficile est expedire
utrū ne species an utilitas maior sit. Na; & numerus pfectus ac
plenus: & ordo: ac gradus decentissimus: & articularū parium
curuatura flexibilis: & forma unguiū rotunda concauis tegmini-
bus digitorū: fastigia cōprehendēs atq; firmās ne mollitudo car-
nis intenēdo cederet: magnū prębet ornatū. Illud uero ad usum
miris modis habile: q̄ unus a ceteris separat⁹ cū ipsa manu orit:
& in diuersū maturius finditur: q̄ se uelut obuiū ceteris prębēs
oēm tenendi faciēdiq; rōem: uel solus uel pręcipue possidet tanq̄
rector ōniū atq; moderator. Vnde etiā pollicis nomē accepit: q̄

in & potestate mē
habet no in ali
dus gratia. Si eni
mdecora iposade
de sublimis: & exp
grate. Cui⁹ hęc
uā female. Na; f
amnis q̄si ali
lucro illis angu
is abieciū boi
tū humile aut in
nentes: & fū
uenositas fōem
ne mēme pēt
cis uentis q̄
hoc factus ut

Cap. xi. D

Equit
perip
obis uentis
alio q̄ obis
Prouident
cōcoctis &
hō cōter ex
coq̄ p̄ter ali
uicem mole
ca mē mō
re simul spū
at sed inflab
uicis uentis
reddētū se
reip̄an disp
duo sunt in bo
alterum cōber
ole possit dū

ui & potestate int̄ ceteros polleat. Duos quidē articulos extantes
habet nō ut alij trinos: sed unus ad manū carnē nectit̄ pulchritu-
dinis gratia. Si enī fuisset trib⁹ articulis & ipse discretus foeda &
indecora species ademisset manib⁹ honestatē. Nā pectoris latitu-
do sublimis: & exposita oculis mirabilē pr̄ se fert habitus sui di-
gnitatē. Cui⁹ hęc causa est q̄ uideť hominē solū deus: ueluti supi-
nū formasse. Nā fere nullū animal iacere intergū pōt: mutas autē
animātes q̄si alēno lateri iacentes finxisse atq; ad terrā cōpressisse
Iccirco illis angustū pectus & ab aspectu remotū: & ad terrā uer-
sus abiectū: hoīs autē patēs & rectū quia plenū rationis a cęlo da-
tū humile aut indecens esse nō debuit. Papillę quoq; leuiter emi-
nentes: & fusioribus: ac paruis orbib⁹ coronatę: non nihil addūt
uenustatis foeminis ad alēdos foetus datę marib⁹ ad solū dec⁹:
ne informe pectus & quasi inutile uideret̄. Huic subdita est plani-
cies uentris: quā mediā fere umblicus nō indecenti nota signat ad
hoc factus: ut eū foetus dū ē in utero nutriat̄.

Cap. xi. De uisceribus & intestinis usq; ad mēbra genitalia.

Equitur necessario ut de internis quoq; uisceribus dicē inci-
piā: qbus nō pulchritudo qa sunt abdita: sed utilitas incre-
dibilis attributa ē: quoniā op⁹ fuerat ut terrenū hoc corp⁹ succo
aliq̄ de cibis ac potib⁹ aleret̄ sicut terra ipsa imbribus ac pruinis.
Prouidētissim⁹ artifex in medio ei⁹ receptaculū cibis fecit: qbus
cōcoctis & liq̄factis: uitalis succ⁹ mēbris oīb⁹ dispartiret. Sed cu;
hō cōstet ex corpe atq; aīa: illud qd̄ supra dixi receptaculum soli
corpi p̄stet alimētū: aīę vō aliā sedē dedit. Fecit enī gen⁹ quoddā
uiscerū molle atq; rarū: qd̄ pulmonē uocam⁹ in qd̄ spūs recipro-
ca uicissitudine cōmearet: eūq; nō in uteri modū finxit ne effūde-
ret̄ simul spūs aut inflaret̄ insimul. Ideoq; plenū qdē uiscus effe-
cit sed inflabile atq; aeris capax ut paulatī spiritum reciperet: dū
uitalis uentus per illam spargitur raritatē: & eundē rursus paulatī
reddēt: dū se ex illo explicat. Ipa enī uicissitudo flādi & spirādi
respirandiq; tractus uitam sustentat in corpore. Quoniam ergo
duo sunt in homine receptacula: unum aeris: quod alit animam:
alterum ciborum: quod alit corpus: flecti ceruix ac moueri fa-
cile possit duas esse per collum fistulas necesse est: cibalem ac

spiritalem: quarū superior ab ore ad uentrem ferat: inferior a nari-
bus ad pulmonē: quarum ratio & natura diuersa est. Ille enī qui ē
ab ore transitus mollis effectus est: & qui semp clausus cohēreat
sibi sicut os ipsū: quoniā potus & cibus dimota & patefacta gu-
la: quia corporales sunt spaciū sibi trasmeari faciūt. Spiritus cō-
tra qui est incorporalis ac tenuis q̄a spaciū sibi facere non poterat
accepit uiam patentē: quē uocatur gurgulio. Is constat ex ossibus
flexuosis ac mollibus quasi ex anulis in acute modū inuicē cōpa-
ctis & cohērentibus: patetq; semp hic transitus. Nullaq; enī requiē
meādi habere spiritus potest: quia his qui semp cōmeat: demissa
utiliter de cerebro mēbrī portione cui uua nomen est: uelut occur-
su quodā refrenat: ne aut teneritudinem domicilij cum impetu ue-
niens attracta pestilenti aura corrumpat: aut tota nocendi uiolētia
internis receptaculis perferat. Ideoq; etiā nares breuiter sūt aperte:
quē iccirco sic nomināt: quia per eas uel odor uel spiritus nare nō
desinit. Tamen hęc fistula spiritales non tm̄ ad nares: uerū quoq;
ad os iter patet in extremis palati regionibus: ubi se colles fauciū
spectantes uuā tollere incipiūt in tumore: cuius rei causa & ratio
non obscura ē. Loquendi enī facultatē non haberem?: sed sicut gu-
lę iter ad os tm̄: ita gurgulio ad nares tm̄ pateret. Aperuit igit uia
uoci diuina solertia ex illa fistula spiritali: ut posset liguā ministe-
rio suo fungi: & uocis ipsius inoffensum tenorem: pul sibus suis
in uerba concidere. Qui meatus si aliquo modo interceptus sit:
mutum faciat necesse est. Errat enī profecto quisq; aliam causam
putat: cur homines muti sint. Non enī uulgo ut creditur uictam
gerunt linguam: sed hi uocalem illum spiritū per nares quasi mu-
gientes pfundūt: q̄ uoci transitus ad os: aut nullus omnino ē: aut
non sic patens: ut plenam uocem possit emittere. Quod plerūq;
natura fit: aliquādo etiā casu fit: uel accidit: ut morbo aliquo hic
aditus obseptus uocem non transmittat ad linguam: faciatq; de
loquētibus mutos. Quod cum acciderit auditum quoq; obstrui
necesse est: ut quia uocem emittere non potest: ne admittere qui-
dem possit. Loquendi ergo causa patefactus est hic meatus. Il-
lud quoq; p̄stat: ut in lauacris celebrandis: quia nares calorem
ferre non possunt: aer feruens ore ducatur. Item si forte spiramen-
ta narium frigoris pituita p̄cluserit: per os auram trahere pos-
sumus: ne obstructa meandi facultate spiritus stranguletur.

Choro in alia re
cibus peccati sum
dubius unquam
multiplex sp̄s: a
ficta unale q̄ m̄
obos alius emiter
dome ut quicq;
dimit. Ex tamē
repperit ip̄s:
sine perue nō po
purgamē illa u
Ma quoq; rati o
haber tu i r ad m̄
uini trahit: cōp
est difficile per
uōq; iudicari
He uelica cur
bus mixta per
mor ante om̄
eq̄q; tenuis i
quarator eaz

Capitū
p̄
E i n t e r
d i e n e c
l a t e n t i e m u s e
i n m u t u s q̄
i l l u d h o m o u
t e s t e s : i z d i u
q u o d u i d e m
S e d i l l a d e x t e
n ā . E t i d e o i t
f o e m i n n a . I p̄
g e n t a l e m c o m
m o d o h a r n o
s e d i u i d i t p a r t e

Cibi uero in aluū recepti: & cum humore potius permixti: cū iā calore percocti fuerint: eorum succus inenarrabili modo p̄ mēbra diffusus irrigat n̄niuersum corpus & uegetat. Intestinorū quoq; multiplices spirē: ac longitudo in se cōuoluta: & uno tamen substricta uinculo q̄ mirificū dei opus est. Nam ubi maceratos ex se cibos alius emiserit: paulatī per illos interiorū anfractus extruduntur: ut quicqd̄ ipsis inest iucci quo corpus aliis mēbris oībus diuidat. Et tamē ne ubi forte oberrent ac resistent quod fieri poterat propter ipsorū uoluminū flexiones in se sepe redeūtes & fieri sine pernice nō poterat. Oppleuit ea intrinsecus crassiore succo: ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius p̄ lubricū niterent. Illa quoq; ratio subtilissima est q̄ uesica cuius uisū; uolucres non habēt cū sit ab intestinis sepata nec ullam habeat fistulā: q̄ ex illis urinā trahat: cōplet tamē & humore distendit. Id quomō fiat nō est difficile peruidere. Intestinorū enī partes quę ab aluo cibū potūq; suscipiūt patētiores sunt: q̄ ceterę spirē & multo tenuiores. Hęc uesicā circūplectūt & continēt. Ad quas partes cū pot⁹ & cibus mixta peruenerint: simū quīdem crassius fit: & transmeat: humor autē omnis per illā teneritudinē percolatur: eūq; uesica cuius equę tenuis subtilisq; membrana est: absorbet & colligit ut foras qua natura exitum patefecit: emittat.

Capitulū. xii. De membris conceptionis & ipsius concept⁹
phyfica ratione.

E utero quoq; & cōceptione quoniam de internis loqmur dic necesse est: ne quid preterisse uideamur. Quę q̄q; iopto latent: sensus tamen atq; intelligentiam latere non possunt. Vena in maribus quę seminū rationē cōtinet duplex ē paulo interior q̄ illud humoris obscœni receptaculū. Sicut enī renes duo sūt: itēq; testes: ita & uenę feminales duę in una tm̄ compage coherentes quod uidemus in corporibus animalū: cum interfecta patefiunt. Sed illa dexterio masculinū continet semen: sinisterio foeminū. Et ideo ī toto corpore pars dextera masculina est: sinistra uo foeminina. Ipsum semen quidem aiunt ex omni corpe ad uenam genitalem confluere ibiq; concrefcere. Sed hoc humana mēs quomodo fiat nō potest cōprehēdē. Item in foeminis uterus in duas se diuidit partes: quę in diuersum diffusę ac reflexę: circūplicant

sicut arietis cornua. Quæ pars in dextrâ retorquetur: masculina est: quæ in sinistrâ foeminina. Cõceptũ igitur Varro & Aristoteles sic fieri arbitrantur. Aiunt nõ tñ maribus inesse semẽ uerũ etiã foemis: & inde plerũq; matribus similes procreari: sed earũ semẽ sanguine esse purgatũ. Quod si recte cũ uirili mixtũ sit: utraq; concreata: & simul coagulata informari. Et primũ quod cor hominis confingitur in eo sit & uita hominis & sapientia. Denique totũ opus quadragesimo die consummari. Ex abortiõibus hæc fortasse collecta sunt. In auĩũ tamẽ foetibus: primũ oculos fingi dubiũ nõ est: quod in ouis sepe deprehendimur. Vnde fieri nõ posse arbitror quod fictio a capite sumat exordiũ. Similitudines autẽ in corporibus filiorum sic fieri putant. Cũ semina inter se permixta coalescunt: si uirile superauerit: patri simile: prouehi siue marẽ seu foeminã: si muliebri præualerit: progeni cuiusque sexus ad imaginẽ respondere maternam. Id autẽ præualeat e duobus quod fuerit uberius. Aliter enim quodammodo amplectitur ac cludit. Hinc plerũq; fieri solet: ut unius tantum lineamenta prætendat. Si uero æqua fuerit ex pari semine permixtio: figuram quoque misceri: ut soboles illa communis: aut neutrum referre uideatur: quia totum ex altero non habet: aut utrumque quæ partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium uidemus aut confundi parentum colores: ac fieri tertium neutri generatiũ simile: aut utriusque sic exprimi: ut discoloribus membris per omne corpus concursu mixtura uarietur. Disparis quoque naturæ hoc modo fieri putant: cui forte in leuam uteri partem masculinæ stirpis semen inciderit: mater quædem gigni opinatio est: sed quæ sit in foeminina parte conceptus: aliquid in se haberet foemineum: supra quam decem uirile patiat: uel formam insignem: uel nimium candorem: uel corporis lenitatem: uel artus delicatos: uel staturam breuem: uel uocem gracilem: uel animum imbecillum: uel ex his plura. Item si partem in dextram semine foeminini sexus influxerit foeminã quidem procreari: sed quoniam in masculina parte concepta sit: habere in se aliquid utilitatis: uel quæ sexus ratio permittat: aut ualida membra: aut immoderatam longitudinem: aut fuscum colorem: aut hysspidam faciem: aut uultum indecorem: aut uocem robustam: aut animum audacem: aut ex his plura. Si uero masculinum in dextram: foemininum in sinistram pro uenerit: utrosque foetus recte prouenire: ut & foeminis per omnia naturæ suæ decus constet: & maribus tam mente quam corpore robur

uile ferat. Illud u
conferantur gene
cinatus est: quoniam
sua soboles parent
tis extinguit. Sed p
ad parenti magis in
quod in eo uis
hæc inleat ut. V
terta littera uel
quare ita copiam
ad nonimeta nat
Nec est dicere:
Id quod filii solent
tenentur non
cibus: & dem
stuntur quæ

Capitulum
bus abuna

Oberia
reuerentia
reuerentia
leuæ. Quo
proprietos il
opus ad ppa
ad effectum uel
potentia opera
mane & thelie
tione ac pulchre
apta: & eade fin
cillius cedet.
logitudo quo
tem in Augusti
pedibus ad gra
tura non equal
pedes: sed teret

uirile seruet. Illud uero ipsū q̄ mirabile constitutū dei : quod ad
conseruationē generū singulorū duos sexus: maris: ac foemīe ma-
chinatus est: q̄bus inter se p̄ uoluptates illecebras copulatis succes-
siua soboles pareret: ne omne genus uiuentiū conditio mortalita-
tis extinguet. Sed plus roboris maribus attributū est quo facilius
ad patientiā iugi maritalis foemīe cogent. Vir itaq; noīat⁹ est
q̄ maior in eo uis est q̄ in foemina: & hinc uirtus nomen accepit.
Itē mulier ut Varro interpretat a mollicie ē dicta imutata & de-
tracta littera uelut molier. Cui suscepto foetu cū partus appropin-
quare iā coepit: turgescētes iā māne dulcib⁹ succis distēdunt: &
ad nutrimēta nascētis: fontibus lacteis foecūdū pectus exuberat.
Nec enī dicebat aliud q̄ ut sapiēs animal a corde alimoniā ducēt.
Idq; ipsū solertissime cōparatū est: ut candēs ac pinguis humor
teneritudinē noui corporis irrigaret: donec ad capiēdos fortiores
cibos: & dentib⁹ instruat & uirib⁹ roboret. Sed redeam⁹ ad p̄po-
situm: ut cetera quę sup̄ sunt breuiter explicem⁹.

Capitulum. xiii. Contra illos qui p̄ uoluptatē mēbris genitali-
bus abutunt: & subditorū membrorū forma.

Oterā nūc ego ipsoꝝ quoq; genitaliū mēbrorū mirificam
rationē tibi exponē: nisi me pudor ab huiusmodi sermone
reuocaret. Itaq; a nobis indumēto uerecūdię: quę sūt pudenda ue-
lentur. Quod ad hāc rē attinet queri: satis est homines impios ac
prophanos sūmū nefas admittere: qui diuinū & admirabile dei
opus ad p̄pagandū successionē inexcogitabili ratiōe prouisū: &
ad effect⁹: uel ad turpissimos quęstus: uel ad obscōne libidinis
pudenda opera cōuertūt: ut iā nihil aliud re sanctissima petant: q̄
inanē & sterilē uoluptatē. Quid reliquę corpis partes nō carēt ra-
tione ac pulchritudine. Conglobata in nates caro q̄ sedēdi officio
apta: & eadē firmior q̄ i ceteris mēbris ne premēte corporis mole
ossibus cedēt. Itē foeminū deducta & latioribus thoris: ualida
lōgitudo quo facilius onus corpis sustinēt: quā paulatim deficiē-
tem in Augustū genua determināt: quorū decētes nodi flexurā i
pedibus ad gradiendum: sedendumq; aptissimam prębēt. Item
crura non equali modo ducta: ne indecēs habitudo deformaret
pedes: sed teretibus suris clementer extantibus sensimq; tenuatis

& firmata sunt & ornata. In plantis uero eadē qdē: sed tamē lōge
dispar q̄ in manibus ratio ē. Quę quoniā totius opis q̄si fūdamē
ta sūt: mirificus eas artifex nō rotunda specie ne homo stare non
posset: aut alijs ad stādū pedibus indigēt sicut quadrupedes: sed
porrectiores: longioresq; formauit ut stabile corpus efficerēt pla
nicie sua: unde illis inditū nomē ē: digiti eque totidē quod ī ma
nibus: speciē magisq; usū maiorem preferentes: ideoq; & inuncti
& breues & gradati cōpositi. Quorū q̄ est maxim⁹ quoniā illi;
sicut in manu discerni a ceteris opus nō erat: ita in ordinē redact⁹
ē ut tamē ab alijs magnitudine ac modico intuallo distare uideat̄
Hęc eorū speciosa germanitas nō leui adiuuētō nixū pedum fir
mat. Concitari enī ad cursū nō possum⁹ nisi digitis in humū p̄f
fis: solo nitētibus impetū saltūq; capiam⁹. Explicasse uideor oīa
quorū ratio intelligi pōt. Nūc ad ea uenio q̄ uel dubia uel obscu
ra sunt.

Cap. xiiii. Q. de multis quę sūt in corpore ratio sciri nequit.

Ultra esse cōstat in corpe quorū uim rationēq; p̄spicere ne
mo nisi q̄ fecit pōt. An aliqs enarrare se putat posse: qd̄ uti
litis qd̄ effect⁹ habeat: tenuis mēbrana illa plucēs q̄ circūnectit
aluus ac tegit. Quid renū gemina similitudo? Quos ait Varro
ita dictos: quasi riui ab his obscoeni humoris oriant̄ qd̄ est lōge
secus: q̄a spīę altri secus supini coherēt: & sūt ab intestinis sepati
Quid splen? Quid iecur? Quę uiscera q̄si ex cōturbato sanguie
uident̄ esse cōcreta. Quid fellis amarissim⁹ liquor? Quid glob⁹
cordis qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendū puta
bimus q̄ effectū iracūdię in felle cōstitutū putāt: pauoris ī corde
lēticię in splene. Ipsius autē iecoris officium uolūt esse ut cibos ī
aluo cōcoquat: amplexu & calefactu suo: qnidā libidines rerū ue
nerearū in iecore cōtineri arbitrantur. Primū ista p̄spicete acumē
humani sensus non pōt: q̄a horū officia in operto latent: nec usus
suus patefacta demōstrāt. Nā si ita eēt fortasse placidiora quęq;
animalia uel nihil fellis omnino ul' minus haberēt q̄ ferę: timidio
ra plus cordis: solatiora plus iecoris lasciuiora plus splenis ha
buisent. Sicuti igitur nos sentimus: audire auribus: oculis cer
nere: naribus odorare: ita profecto sentiremus nos felle irasci: ieco
re cupere: splene gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniant

minime sentiam⁹ fieri potest: ut aliunde ueniant: & aliud uiscera illa quae suspicamur efficiant. Nec tamen conuincere possum⁹ falsa illos qui haec disputant dicere. Sed omnia quae ad motum animi animaeque pertineant: tam obscure atque rationis esse arbitror ut supra hominem sit ea liquido peruidere. Id tamen certum & indubitatum esse debet: res tot: tanta uiscerum genera: unum & idem habere officium: ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie singulis neruis sit iniunctum: quis scire nisi artifex potest: cui soli opus suum notum est.

Capitulum. xv. De obscura uocis ratione.

E uoce autem quam rationem reddere possumus! Grammatici quidem ac philosophi uocem esse definiunt: aerem spiritu uerberatum. Unde uerba sunt nuncupata: quod perspicue falsum est. Non enim uox extra os gignitur sed intra. Et ideo ueritatem est illa sententia: spiritum spiritum cum obstantia faucium fuerit illisus: sonum uocis exprimere: ueluti cum in patentem cicutam labroque subiectam dimittimus spiritum: & is cicutae concavo repercussus: ac reuolutus a fundo: dum descendente occursum suo reddit: ad exitum nitens sonum gignit: & in uocalem spiritum resiliens per se uentus animatur. Quod quidem an uerum sit deus artifex uiderit. Videtur enim non ab ore sed ab intimo pectore uox oriri. Denique & ore clauso ex naribus emittitur sonus qualis potest. Praeterea ex maximo spiritu quo anhelamus uox non efficitur: & leui & non coartato spiritu quoties uolumus efficitur. Non est igitur comprehensum quomodo fiat: aut quid sit omnino. Nec me nunc in Academiae sententiam delabi putes: quia non omnia sunt incomprehensibilia. Ut enim fatendum est multa nesciri: quae uoluit deus intelligentiam hominis excedere: sic tamen multa esse quae possint: & sensibus percipi: & ratione comprehendere. Sed erit nobis contra philosophos disputatio: Conosciamus igitur spacium quo nunc decurrimus.

Cap. xvi. Vbi sit mentis sedes: & qua ratione corpori coniungatur.

Entis quoque rationem incomprehensibilem esse quis nesciat: nisi qui omnino illam non habet: cum ipsa mens quo loco sit aut cuiusmodi nesciatur. Varia ergo a philosophis de natura eius ac loco disputata sunt. Ac ego non dissimulabo: quod ipse sententiam

non quia sic esse affirmem: quod est insipientis in re dubia facere: sed ut exposita rei difficultate intelligas quanta sit diuinorū operum magnitudo. Quidā sedem mētis in pectore esse uoluerunt. Quod si ita est: quāto tandē miraculo dignū esse rē in obscuro: ac tenebroso habitaculo sitā: uī tanta rationis atq; intelligentiē luce uersari: tū q; ad eā sensus ex omni corporis parte conueniūt: ut in qualibet regiōe mēbrorū p̄sens esse uideat̄. Alij sedē eius ī cerebro esse dixerūt. Et sane argumentis probabilibus usi sūt: oportuisse scilicet q; totius corpis regimē habēt potius in sūmo tanq; in arce corporis habitare: nec quicq; esse sublimius: q̄ id quod uniuersū ratione moderet: sicut ipse mūdi dominus & rector ī sūmo est. Deinde q; sensus omnis: id est audiendi & uidēdi: & odorādi ministra mēbra in capite sunt locata: quorū omniū uis non ad pectus: sed ad cerebrū ferāt: alioq; necesse nos esset tardius sentire: donec sentiendi facultas longo itinere p̄ collū ad pectus usq; descendēt. Hi uero: aut nō multū: aut fortasse nō errant. Videtur enī mens: quę dominatū corpis tenet in sūmo capite constituta: tanq; in celo deus: sed cum in aliqua sit cogitatione cōmeare ad pectus & quasi ad secretum aliquod penetrare secedere: ut consiliū tanq; ex thesauro recondito eliciat ac proferat. Ideoq; cum intēti ad cogitandū sumus: & cū mens occupata in altū se abdidit: neq; audire quę circūsonāt: neq; uidere quę obstant solemus. Id uero siue ita est: admirādū p̄fecto est quomodo id fiat: cum ad pectus ex cerebro nullū iter pateat: sin autē nō: nec tamē nihilominus admirādū est: q; diuina nescio qua ratione fiat: ut ita esse uideatur. An potest aliq; non admirari q; sensus ille uiuus atq; celestis qui mens uel animus nūcupat tantę mobilitatis est: ut ne tum quidē cū sopitus est conquiescat: tantę celeritatis ut uno temporis pūcto celū omne collustret si uelit: maria puolet: terras & urbes pagret. Omnia deniq; quę libuerit quis lōge lateq; submota sint in conspectu sibi ipse constituat. Et miratur aliq; si diuina mens dei per uniuersas mundi partes intenta discurrit: & omnia regit omnia moderatur: ubiq; p̄sens: ubiq; diffusa: cum tanta sit uis ac potestas mentis humanę inter mortale corpus inclusę: ut ne se ptis quidem grauis huius ac pigri corporis cui illigata est coerceri nullo pacto possit: quo minus sibi liberam uagandi facultate; quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mens habitat

siue in pectore: potest ne aliquis comprehendere: que uis rationis
 efficiat: ut sensus ille comprehensibilis: aut in medulla cerebri here
 at aut in nullo sanguine bipartito qui inclusus est in corde ac non
 ex eo ipso colligat quanta sit dei potestas: & animus seipsum non ui
 deat: aut qualis: aut ubi sit: nec si uideat tamen prospicere possit quo
 pacto rei corporali: res incorpali adiuncta sit. Siue etiam mentis locus
 nullus est: sed per totum corpus sparsa discurrit: & quod etiam fieri potest
 & a Xenocrate Platonis discipulo disputatum est. Si quidem sensus in
 quolibet parte corporis preesto est: nec quod sit mens nec qualis intelligi potest
 cum sit natura eius tam subtilis ac tenuis: ut solidis uisceribus infusa:
 uiuo & quasi ardenti sensu membrorum omnibus misceatur. Illud autem caue:
 ne unquam simile ueri putaueris: quod Aristoxenus dixit: mentem omnino
 nullam esse: sed quasi armoniam in fidibus: ex constructione corporis &
 compagibus uiscerum: uim sentiendi existere. Musici enim intentionem
 concentuumque neruorum in integros modos: sine ulla offensione consonan
 tiam armoniam uocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in ho
 mine: quam concors modulatio constat in fidibus: scilicet ut singularium
 corporis partium firma coniunctio membrorumque omnium consentiens in
 unum: uigor motum illum sensibilem faciat animumque concinnet: sicut sunt
 nerui bene intenti ad conspirantem sonum. Et sicuti in fidibus cum
 aliquid aut interceptum: aut relaxatum est: omnis canendi ratio tur
 batur & soluitur. ita in corpore cum pars aliqua membrorum duxerit
 uicium: destrui uniuersa: corruptisque omnibus atque turbatis: occidit
 sensum: eamque mortem uocari. Verum ille si quicquam mentis habuisset
 non armoniam de fidibus ad hominem transfulisset. Non enim canere
 sua fides sponte possunt: ut sit ulla in his comparatio ac similitudo
 uiuentis. animus autem sua sponte & cogitat & mouet. Quod
 si quid in nobis esset armonie simile ictu moueretur externo: sicut
 nerui manibus: qui sine tractu artificis pulsuque digitorum: muti atque
 inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit: ut aliquando
 sentiret: quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Cap. xvii. Quod anima sit eterna: & quid sit secundum
 philosophorum uarias opiniones.

Vperest de anima dicere: quod percipi ratio eius & natura non
 possit. Nec ideo tamen immortalem esse animam non intelligimus:

quoniā quicquid uiget moueturq; p se semper: nec uideri aut tan
gi potest: eternū sit necesse est. Quid autē sit anima: nondū inrer
philosophos conuenit: nec unq; fortasse cōueniet. Et alij sanguinē
esse dixerūt: alij ignem: alij uentū unde anima uel animus nomen
accepit: quod grece uentus. αεμος. dicit: nec illorū tamen qđ qđ
dixisse aliqd uidet. Non enī si anima sanguine: aut p uulnus effu
so: aut febrīū calore consumpto uidet extingui: continuo in ma
teria sanguinis animę ratio ponenda est ueluti si ueniant in q̄stio
nem: lumen quo utimur quid sit. & respondeat: oleum esse: quo
niam consūpto illo: lumen extinguit: cum sint utiq; diuerſa: sed
alterę sit alterius alimētū. Videt ergo anima similis esse lumini:
quę non ipsa sit sanguis: sed humore sanguinis alitur: ut lumen
oleo. Qui autē ignē putauerūt: hoc uſi sūt argumēto: qđ p̄ſente
anima corpus caleat: recedēte frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget
& ui & tactu comburit. Anima uero & ſenſu aucta est: & uideri
nō potest: & nō adurit. Vnde apparet animā nescio qđ esse deo
ſimilē. At illi qui uentū putant: hoc fallunt: qđ ex aere ſpiritu; du
centes uiuere uidemur. Varro itaq; diffinit. Anima est aer conce
ptus ore deferuefactus in pulmone: temperatus in corde: diffuſus
in corp⁹. Hęc apertiffime falſa ſūt. neq; enī tā obſcurā nobis hui⁹
modi rerū dico esse rationē: ut ne hoc quidem intelligimus: quid
uerū esse non poſſit. An ſi mihi quis dixerit ęneum esse cęlum
aut uitreū (ut Empedocles ait aerem) glaciātū: ſtatim ne aſſentiar
quia cęlum ex qua materia ſit ignorem? Sicut enim hoc nescio: ita
illud ſcio. Anima ergo non est aer ore conceptus: quia multo p̄us
gignitur anima: qđ concipi aer non poſſit. Non enim poſt partum
intinuatur in corpus: ut quibusda; philoſophis uidetur: ſed poſt
cōceptum protinus cum foetum in utero neceſſitas diuina forma
uit: qđ a deo uiuūt intra uiſcera genitricis: ut & incremēto augeat:
& crebris pulſibus geſtiat emicare. Deniq; abortum fieri neceſſe
est: ſi fuerit animal intus extinctum. Cęterę diffiniōis partes eo
ſpectant: ut illis nouē menſibus quibus in utero fuimus: mortui
fuiſſe uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera ſententia est. Nec
tamen in tantū falſos esse dicendum est: qui hęc ſenſerūt: ut oīno
nihil dixerint. Nam & sanguine ſimul & calore & ſpiritu uiui
mus. Sed cum conſtet anima in corpore his oībus adunatis nō ex
preſſerūt pprie quid eſſet: quia tam non potest exprimi qđ uideri.

Capitulum...
Egitur...
& animus...
ego ſentimus &...
Qui tūc uel...
poſſit: nec ſentire...
nō poſſit ſeparari...
tandē habē...
dno ſpicuere p...
ex eo poſſit...
mi anima men...
qđ anima mor...
qđ ſit: aut...
falſa: Quod...
Nam requir...
nibus occup...
obduro...
& qđ uig...
rigida uege...
non eſt qu...
ames...
gus...
uina...
cogendū...
in ea de q...
uinas ſen...
poſſet...
camera...
Nam aut...
falſum e...
neceſſe e...
eſta deo...
ribus ſed...
daret: ſic...
Nam &...
& admi...

Capitulum. xviii. Vtrum animus & anima sint idem.

Equitur alia & ipsa inextricabilis quæstio: idē ne sit anima & animus: an uero aliud sit illud quo uiuimus: aliud autē quo sentimus & sapimus. Nō defūt argumenta in utrāq; partem. Qui enī unū esse dicūt hāc rationē sequūt: q̄ neq; uiui sine sensu possit: nec sentiri sine uita: ideoq; esse nō posse diuersū id quod nō potest separari: sed quicqd est: illud & uidendi officiū & sentiendi habē rationē: iccirco animū & animā indifferentē appellāt duo Epicurei poetę. Qui autē dicūt esse diuersa: sic argumētant ex eo posse intelligi aliud esse mentē aliud esse animā: q̄a incolu mi anima mens possit extingui: quod accidere soleat inanis. Itē q̄ anima morte sopiat: animus somno & quidē sic: ut nō tantum qd fiat: aut ubi sit ignoret: sed etiā rerū falsarū contemplatione fallat. Quod quomō ipsū fiat: non pōt peruideri: cur fiat: potest. Nam requiescere nullo pacto possumus: nisi mēs uisionū imaginibus occupata teneat. Latet autē mēs oppressa somno: tāq; ignis obducto cinē sopitus: quē si paululū cōmoueris: rursus ardescit: & q̄si euigilat. Auocat ergo simulachris: donec mēbra sopore irrigata uegetent. Corp⁹ enī uigilāte sensu licet iaceat imobile: tam non est quietū: q̄a flagrat in eo sensus & uibrat ut flāma: & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postq̄ mens ad contēplādas imagines: ab intentione traducta est: tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cęca: cum cogentibus tenebris secū tmmodo esse coeperit: dum intenta est in ea de quibus cogitat: repente somnus obrepit: & in species proximas sensum ipsa cogitatio declinat. Sic ea quę sibi ante oculos posuerat: uidere quoq; incipit: deinde pcedit ulterius: & sibi auocamenta inuenit: ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam aut mens p diē ueris uisionib⁹ auocatur: ne obdormiat ita falsis: ne exciteat. Nam si nullas imagines cęnat: aut uigilare illa; necesse ē: aut ppetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa tributa est a deo ratio somniandi: & quide; in cōmune uniuersis animātib⁹: sed illud homini precipue: q̄ cū ea ratione deus q̄etis causa daret: facultatē sibi reliquit docendi hominem futura p somniū. Nam & historię sepe testantur extitisse somnia quorū; p̄sens & admirabilis fuerit euentus & responsa uatū nostrorū ex parte

} z.

fomnij constiterunt. Quare neq; semp uera sunt neq; semp falsa: Virgilio teste: qui duas partes uoluit esse fomniorum. Sed que falsa sunt dormiendi causa uidentur: que uero immittunt a deo ut imminens bonū: aut malū: hac reuelatione dicamus.

Capitulum. xix. De origine anime & an sit.

Illud quoq; in questione uenire potest: utrū ne anima ex patre: an potius ex matre: an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uindico. Nihil enī ex his tribus uerū est: q̄a neq; ex utroq;: neq; ex alterutro feruntur anime. Corpus enim ex corporibus nasci potest: quoniā cōfert aliqd ex utroq;: de animis anima nō potest: q̄a ex re tenui & incōprehēbili: nihil potest de cedere. Itaq; serendarum animarū ratio: uni ac soli deo subiacet. Deniq; cęlesti fumus omnes semine oriundi: omnib⁹ idē ille pater est ut ait Lucretius. Nam de mortalibus non potest qcq̄: nisi mortale generari. Nec putari pater debet qui trāsfudisse: aut inspirasse animā de suo nullo modo sentit. nec si sentiat: quādo tamen: aut quomodo id fiat: habeat animo cōprehensū. Ex quo apparet nō a parentibus dari animas: sed ab uno eodēq; omnīū deo patre: q̄ legem rationēq; nascendi tenet solus: siqdem solus efficit. Nam terreni parentis nihil est: nisi ut humorē corporis: in quo ē matia nascendi cū sensu uoluptatis emittat uel recipiat: & circa hoc etiā opus humoris istius homo resistit: nec amplius qcq̄ potest. Ideo nasci sibi filios optant: quia non ipsi faciunt. Cętera iam dei sunt omnia: scilicet conceptus ipse & corporis informatio: & inspiratio anime: & partus incolumis: & quecūq; deinceps ad hominē conseruandum ualent. Illius munus est: q̄ spiramus: q̄ uiuimus: q̄ uigemus. Nam pręterq̄ q̄ ipsius beneficio incolumes sum⁹ corpore: & q̄ uictum nobis ex uarijs rebus subministrat: sapientiam quoq; homini tribuit: quā terren⁹ pater nullo modo dare potest. Ideoq; & de sapientibus stulti: & de stultis sapiētes sepe nascūt: quod quidā fato ac sideribus assignant. Sed nō est nūc locus de fato disserendi. Hoc dicere satis est: q̄ etiam si astra efficientiā rerum continēt: nihilominus omnia a deo fieri: qui astra ipsa & fecit & ordinauit. Inepti ergo: qui hanc potestatem deo detrahunt & operi eius attribuūt. Hoc igit dei munere cęlesti atq; pręclaro

an' utamur: an nō utamur: in nostra uoluit esse potestate. Hoc enī concessio: ipsum hominē uirtutis sacramentis religauit: quo uita; posset adipisci: dedit ei & constituit aduersarium nequissimum & fallacissimū spiritū: cum quo in hac terrestri uita: sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem deus hūc uexatorem generi hominū constituerit: breuiter exponam.

Capitulum. xx. Cur deus dedit spiritum tentatorem.

Nte omnia diuersitatem uoluit esse: ideoq; uulgo nō aperit ueritatē: s; ea; paucissimis reuelauit: q̄ diuersitas omne arcanū mūdi cōtinet. Hęc est enī: que facit esse uirtutē: que scilic; non mō esse: sed ne apparere quide;: q̄a uirtus esse nō poterit: nisi fuerit cōpar aliq; in quo superādo uim suā: uel excerceat uel ostēdat. Nam ut uictoria constare sine certamine nō potest: sic nec uirtus qdē ip̄a sine hoste. Itaq; quoniā uirtutē dedit homini: statuit illi e cōtrario inimicū: ne uirtus ocio torpens: naturā suā perderet cuius omnis ratio in ea est ut concussa & labefacta firmet: nec aliē ad sūmū fastigiū possit puenire nisi prudēti manu semp̄ agitata: se ad salutē suā tenore dimicandi fundauerit. Noluit enī deus hominē ad imortalē illā beatitudinē delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutē: dedit hostē prius: qui animis hominū cupiditates & uicia imitteret: q̄ esset auctor errorū: malorūq; oīū; machinator: ut quoniā deus hominē ad uitā uocat: ille cōtra: ut rapiat. & traducat ad mortē. Hic est: qui aut inducit aut decipit eos: qui ueritati student aut si dolo & studijs nō quieuerit: uirilem gerit animā qua sublimiū uigorē labefactare conet: ifanda dictu & execrabilia molies: uexat: & interficit. Et tamen ut p̄sternit multos: sic a multis uictus prostratusq; discedit. Magna est enī uis hominis: magna ratio: magnū sacramentū. A quo si quis nō defecerit: nec fidē suā deuotionēq; pdiderit: hic beat⁹: hic deniq; ut breui⁹ finia: similis deo sit necesse est. Errat enī q̄sq; hominē carne metitur. Nam hoc corpusculū quo induti sum⁹ hominis receptaculū est. Nam ipse homo neq; tangi: neq; aspici: neq; cōprehendi pōt: q̄a latet intra hoc quod uidet. Qui si delicatus ac tener in hac uita fuerit: q̄ ratio eius exposcit: si uirtute contempta desiderijs se carnis addixerit: cadet & p̄met in terrā. Si autē ut debet statū suum:

Cont. in e. pit. d. jacob. cap. i. li.

quę rectū recte fortit⁹ ē: & p̄mpte cōstanterq; defenderit: si terre
quā calcare ac uincē debet nō seruerit: uitā merebit̄ sempiternā.

Cap. xxi. Operis conclusio: & ueritatē supari nō posse.

Aec ad te Demetrianē iterim paucis & obscurius fortasse q̄
decurrit: pro rerum ac tēporis necessitate poraui: quib⁹ contē
tus esse debeas. Plura & meliora laturus: si nobis indulgētia celi
tus uenerit: tūc & ego te ad uerę philosophię doctrinā & plani⁹
& uerius cohortabor. Statui enī q̄ multa potero litteris tradere: q̄
ad uitę beatę statū spectent: & quidē cōtra philosophos: quoniā
sunt ad perturbandā ueritatē perniciosi & graues. Incredibilis est
enī uis eloquentię: & argumentandi differendiq; subtilitas: quī
facile deceperat: quos partim nostris armis: partim uero ex ip̄s
inter se concertatione sūptis reuincemus: ut appareat eos iduxisse
potius errorē q̄ sustulisse. Fortasse mireris q̄ tantū facinus audeā
Patiemur ne igit̄ extingui? Aut opprimi ueritatē? Ego nō libēt⁹
uel sub hoc onere defecerim. Nā si Marc⁹ Tulli⁹ eloquentię ip̄s⁹
unicū exemplar ab indoctis & ineloquentib⁹: q̄ tamē p̄ uero nite
bant: sepe supatus est. Cur desperem⁹ ueritatē ipsam cōtra fallacē
captiosamq; faciendā: sua ppria ui & claritate ualiturā? Illi quide;
sele patronos ueritatis profiteri solēt. Sed q̄s potest eā rem defen
dere: quā nō didicit? Aut illustrare apud alios: quę ip̄s nō nouit?
Magnū uideor polliceri: sed cęlesti opus est munere: ut nobis fa
cultas & temp⁹ ad p̄posita prosequēda tribuat. Quod si uita est
optanda sapienti: profecto nullā aliā ob causam uiuē optauerit:
q̄ ut aliqd efficiā: quod uita dignū sit: & quod utilitatē legētib⁹
& si nō ad eloquentiā: q̄ tenuis in nobis facundię riuus est: ad ui
uendū tamē afferat: quod est maxime necessariū. Quo p̄specto:
fatis me uixisse arbitror: & officium hominis implese: si labor
meus aliquos homines ab erroribus liberatos: ad iter cęleste dire
xerit. Domino Iesu gratias.

St locus in primo foelix oriente remotus

Qua patet ęterni maxima porta poli.

Nec tantū ęstiuos hiemisq; propinquus ad ortus:

In quo sol uerno fundit ab axe diem.

Illic planicies tractus diffundit apertos.

De Phoenice.

Nec mirus cre
Sed nos tres mo
Per bis ser uis
Hic solis nemus
Lucus perpetu
Cum phocorone
Ille locus flamm
Et cum diluui
Deuotiones e
Non bono exa
Nec mors tu
Nec felix in
Aut mutua
Luctus acerb
Et que inlon
Non in tem
Nec gelida
Nulla in spe
Nec cadit
Sed fons i
Perficu
Quilene
Deuocion
Vocatus
Non inq
Hoc in
Vocatus
Pater &
Vocatus
Lucus
Cum p
Ter qua
Ter qua
Tollit
Vocatus
Et con
Expecta
Astru

Nec tumulus crescit: nec caua uallis biat.
Sed nostros montes: quorum iuga celia putantur:
Per bis sex ulnas eminent ille locus.
Hic solis nemus est: & confitus arbore multa
Lucus: perpetuę frondis honore uirens:
Cum phoetonteis flagrasset ab ignibus axis:
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium merfisset fluctibus orbem.
Deualioneas exuperauit aquas.
Non hunc exangues morbi: non egra senectus.
Nec mors crudelis: nec metus asper adit.
Nec scelus infandum: nec opum uesana cupido.
Aut metus: aut ardens cedit amore furor.
Luctus acerbus abest: & egestas obsita pannis.
Et curę infomnes: & uiolenta fames.
Non ibi tempestas: nec uis furit horrida uenti.
Nec gelida terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua uellera nubes.
Nec cadit ex alto turbidus humor aquę.
Sed fons in medio est: quem uiuum nomine dicunt
Perspicuus lucens: dulcibus uber aquis.
Qui semel erumpens: per singula tempora mensum
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero stipite surgens:
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemus: hos lucos: auis incolit unica phoenix
Vnica sic uiuit: morte resecta sua.
Paret: & obsequitur phoebe memoranda satellas.
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum: surgens aurora rubescit.
Cum primum rosea sidera luce fugat:
Ter quater illa pijs immergit corpus in undas.
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur: ac summo confedit in arboris altę
Vertice: quę totum despicit una nemus.
Et conueria nouos phoebe nascentis ad ortus:
Expectat radios: & iubar exoriens.
Ast ubi sol pepulit fulgentis lumina portę:

Et primum emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa sacri modulamina fundero cantus:
Et mira lucem uoce ciere nouam,
Quam nec iuleę uoces: nec tibia possit
Musica: cirrbeis assimilare modis:
Sed neq; holor moriens imitari posse putatur,
Nec cillenęę fila canora lire,
Postq̄ p̄hoebus equos in aperta refudit olympi:
Atq; orbem totum pertulit atq; means:
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
Non errabilibus nocte dieq; sonis,
Atq; eadem celeres etiam discriminat horas:
Igniferumq; caput ter uenerata: silet,
Antistes nemorum: luce ueneranda sacerdos:
Et sola arcanis conscia phoebe tuis,
Quę postq̄ uite iam mille peregerit annos:
Ac te reddiderint tempora longa grauem:
Vt reparet lassum spatibus urgentibus equum,
Assueti nemoris dulce cubile fugit,
Cũq; renascendi studio: loca sancta reliquit:
Tunc petit hunc orbem: mors ubi regna tenet,
Dirigit in syriam celeres longęua uolatus,
Phoenicis nomen cui dedit ipsa uetus,
Secretosq; petit: deserta per auia lucos:
Hic ubi per saltus silua remota latet,
Tum legit aereo sublimem uertice palmam:
Quę gratum phoenix ex aue nomen habet,
Quam nec dente nocens animal perturbare possit,
Lubricus aut serpens: aut auis ulla rapax,
Tum uentos claudit pendentibus colus antris,
Ne uiolent flabris aera purpureum,
Neu concreta noto nubes per inania cęli:
Submoueat radios solis: & obsit aui,
Construit inde sibi: seu nidum: siue sepulchrum:
Nam perit: ut uiuat: se tamen ipsa creat,
Colligit hinc succos: & odores: diuite silua,
Quos legit assyrius: quos opulentus arabs,
Quos aut pigmeęę gentes: aut india carpit.

at melli generat
Canana de timor
Congerit & musta
Non caligat munit
Nec tibus lacte
His adit uenas
Et locat amyge
Protinus intrato
Vincit thoro m
Oreg debinc lu
Inuit: exequis
Tunc inter uano
Deposuit tantu
Interea corpus g
Astrum: flamm
Aereq; protu
Flagrant: & ar
Hos uolunt in
Constat: & e
Hinc animal
Sed feru u
Causa: im
Sep ou uentis
Vna uictoria
Et phoeni
Ac uolunt ag
Mutari per
Non illi cu
Nec cuiq; in
Ambrosio
Solliter te
Hos legit
Dicit: man
Astru per
Evolant: ad
Ante tamen
Oscipant
Vngue b

Aut molli generat terra fabæa finu.
Cinnama de hinc:aurâq; procul spirantis amomi.
Congerit:& mixta balsama cum folio:
Non casiq; mitis:nec olentis uimen achanti:
Nec thuris lachrymę:guttaq; pinguis:abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas.
Et sociat myrrhę pascua grata nimis.
Protinus instrato corpus mutabile nido.
Vitaliq; thoro membra quietata locat.
Oreq; debinc succos membris:supraq; circũq;
Inicit:exequiis immoritura suis.
Tunc inter uarios animam cõmendat odores:
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aestuat:flammas protulit ipse calor.
Aereoq; procul de lumine concipit ignem.
Flagrat:& ambustum soluitur in cinerem.
Hos uelut in massam cineres:in morte coactos.
Conflat:& effectum seminis instar habet.
Hinc animal primũ sine membris fertur oriri.
Sed fertur uermis lacteus esse color.
Creuerit immensum subito:cum tempore certo.
Seq; oui teretis colligit in speciem.
Inde reformatur qualis fuit ante figura.
Et phoenix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agrestes cum filo ad saxa tenentur
Mutari pennę papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe
Nec cuiq; impulmem pascere cura subest
Ambrosios libat cęlesti nectare:rores.
Stelliferi teneri qui cecidere polo.
Hos legit:bis alitur medijs in odoribus ales.
Donec maturam proferat effigiem.
Ast ubi primęua coepit florere iuuenta:
Euolat:ad patrias iam reditura domos.
Ante tamen proprio quicquid de corpore restat:
Ossaq; uel cineres:exuuiasq; suas:
Vnguine balsameo myrrhaq; & thure soluto

Condit & in formam conglobat ore pio:
Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus.
Inq; ara residens promit in eade sacra.
Mirandam sese prestat: prebetq; uebenti.
Tantus ibi decor est: tantus abundat honor.
Principio color est: qualis sub fidere celi
Mitia que croceo punica grana legunt.
Qualis inest folijs: que fert agreste papauer
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri pectusq; decens: uelamine fulgent.
Hoc caput: hoc ceruix: summaq; terga nitent.
Caudaq; porrigitur fuluo distincta metallo.
In cuius maculis purpura mixta rubet.
Clarum inter pennas insigne desuper: iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis mixto uiridante smaragdo:
Et puro cornu gemmea cuspis biat.
Ingentes oculos credas geminosq; hiacynthos:
Quorum de medio lucida flamma micat:
Aequata toto capiti radiata corona
Phoebei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squame flauo distincta metallo.
Ast unguis roseus pingit honore color.
Effigies inter pauonis mixta figuram
Cernitur & mixtam phasidis inter auem.
Magniciem: terris arabum que gignitur: ales
Vix equare potest: seu uera: seu sit auis.
Non tamen est tarda: ut uolucres: que corpore magno
Incessus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis: & uelox regali plena decore.
Talis in aspectu se prebet usq; hominum.
Conuenit egyptus tanti ad miracula uifus.
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
Protinus insculpunt sacro in marmore formam.
Et signant titulo: remq; diemq; nouo.
Contrahit in coetum sese genus omne uolatum.
Nec prede memor est ulla: nec ulla metus.
Alitium stipata choro uolat illa per altum.

Tubos persequitur
Sed polij puri per
Mox erit ista: in
Hec fortunat: for
Cui de leuati per
Forma in uel in
Fodit que uener
Mox illi uener
Vroutit nati
Istis ibi perolest
Natura ipsa fuit
Ipsa quidem se
Aeternam uiam

Et tamen
Vna est

Alitij phoe
Sed lacrym

Hec uo qn

Illic in rar

Vigibus:

Quo limen

Quisq; cum

Semper om

Inde ierit

Corpore d

Offi

Chella

Che ai cing

Herbe ne bi

Mafol de in

E stato em

Alue f

Qua c

Tempora fl

Et maiore p

Alitij igni

Turbaq; persequitur munere læta pio.
Sed postq̄ puri peruenit ad ætheris auras.
Mox redit ista: iuis conditor illa locis.
Hęc fortunatę fortis: natisq; uolucris:
Cui de se nasci præstitit ipse deus:
Foemina sit: uel masculus hęc: seu forteq; neutrum.
Foelix quę ueneris foedera nulla colit.
Mors illi uenus est. sola est in morte uoluptas.
Ut possit nasci: hęc appetit ante mori.
Ipsa sibi proles: suus est pater: & suus hęc.
Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi.
Ipsa quidem: sed non eadem quia est ipsa: nec ipsa est.
Aeternam uitam mortis adepta bono.

Ouidius methamorphoseos.

Ec tamen ex alijs generis primordia ducit.

Vna est: quę reparat: seq; ipsa reseminet ales

Assyrii phoenica uocant: non fruge: nec herbis:
Sed lachrymis thuris: & succo uiuit amomi.
Hęc ubi qnq; suę compleuit secula uite:
Illicis in ramis: tremuleq; cacumine palme:
Vnguibus ac puro nidum sibi construit ore.
Quo simulac casias: & nardi leuis aristas:
Quasq; cum fulua substrauit cynama myrrha
Se super imponit: finitq; in odoribus eum.
Inde ferunt totidem: quę uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrum phoenica renasci.

Dantes.

Offi per ligran faui se confessa.

Chella phoenice muore. e poi renasce

Che al cinq; centeno año se apressa.

Herbe. ne biado in sua uita non pasce.

Masol de incenso: lachryme: & amomo.

E nardo. e myrrha. son le ultime pasce.

Alue festa dies toto uenerabilis quo.

Qua deus infernum uicit: & astra tenet.

Tempora florifero rutilant distincta sereno:

Et maiore poli lumine porta patet.

Altius ignifomum solem celi orbita ducit.

De Remora
me dicit

Qui uagus oceanas exit: & intrat aquas:
Armatus radijs elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt æthera uultu:
Læticiamq; suam sidera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu.
Cum bene uenarit: reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum.
Prata uirent herbis: & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum.
Floribus arident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis:
Spondens agricolę uincere posse famem:
Caudice defecto lachrymat sua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat: dat modo uitis aquam:
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Pręparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; biemis tempus foliorum crine refuso:
Iam raparat uiridens frondea tecta nemus.
Mixta salix: abies: corylus: filer: ulmus: acer: nux.
Plaudit queq; suis arbor amoenia comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis: queq; carmine clauso:
Pigrior hiberno frigore muta fuit.
Hinc phylomena suis attemperat organa cannis.
Fitq; repercussio dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi:
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triumphanti post tristia tartara christo
Vndiq; fronde nemus: gramina flore fauent.
Legibus inferni oppressis: super astra meantem
Laudant rite deum: lux: polus: arua: fretum.
Qui crucifixus erat: deus ecce per omnia regnat.
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni: mensum: lux alma dierum:
Horarum splendor: stridula cuncta fauent.

Hinc ubi filia com
Hinc gratas tacito p
Hinc ubi nix amu
Hinc inter nimio p
Cortice salus reu
Vicia progenies
Increduliter ma
Verum subisti
Aquilis: concor
Quo sum f m
Arbera suspens
Queq; locus bu
Quo genus hu
Vig bonum
Ne nostro tan
Sed caro que
Funes exop
Intra mortis
Trita cella
Expansio
Depertur
Attemperat
Sollicitudine
Tertius
Non dete
Non pete
Indignum
Vigat in
Lime colle
Tu satis es
Solue carbe
Et reuoca si
Redde tuar
Redde die
Sed plane
Tartara pre
Inferus un

Hinc tibi silua comis:plaudit quoq; campus aristis.
 Hinc grates tacito palmite uitis agit.
 Hinc tibi nūc auium resonant uirgulta susurro
 Has inter nimio passer amore canit.
 Christe salus rerum:bone conditor:atq; redemptor:
 Vnica progenies ex deitate patris:
 Irrecitabiliter manans de corde parentis:
 Verbum subsistens:& patris ore potens.
 Aequalis:concors:socios cum patre coęuus:
 Quo sumpsit mundus principe:principium:
 Aethera suspēdis:sola cogēris:ęquora fundis:
 Quęq; locis habitant:quę moderata uigent.
 Qui genus humanū cernens merfisse profundo:
 Vtq; hominem eriperes:es quoq; factus homo:
 Nec nostro tantum uoluisti e corpore nasci.
 Sed caro quę nasci pertulit atq; mori.
 Funeris exequias pateris nouus auctor & orbis.
 Intra mortis iter dando salutis opem.
 Tristia cessarunt infernę uincula legis.
 Expauitq; chaos luminis ore pręmi.
 Depereunt tenebrę christi fulgore fugatę.
 Aeternę noctis pallia crassa cadunt.
 Sollicitam:sed redde fidem:precor alma potestas.
 Tertia lux redijt:surge sepulce meus.
 Non decet ut uili tumulto tua membra tegantur.
 Non precium mundi uilia saxa premant.
 Indignum est cuius claudunt cuncta pugillo:
 Vt regat iaclusum rupe uetante lapis.
 Lintea tolle precor:sudaria linque sepulchro.
 Tu satis es nobis:& sine te nihil est.
 Solue catenas inferni carceris umbras.
 Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
 Redde tuam faciem:uideant ut secula lumen.
 Redde diem:qui nos te moriente fugit.
 Sed plane implesti remeans pie uictor olimpi.
 Tartara pressa iacent:nec sua iura tenent.
 Inferus insaturabiliter caua guttura pandens

Qui raperet semper: fit tua præda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis:
Et sequitur liber quo suus auctor abis.
Euomit absorptam pauide fera belua plebem.
Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens post tartara carne resumpta:
Belliger ad celos ampla trophæa refers.
Quos habuit penale chaos: iam reddidit iste:
Et quos mors peteret: hos noua uita tenet.
Rex facer ecce tui radiat pars magna trophæi:
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atq; uetus uicium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas uestis quoq; candida signat.
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Additur hac foelix concors mercede sacerdos:
Qui dare uult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trabens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile dei
Quos prius eua nocens infecerat: hos modo reddit.
Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu.

Impressum est hoc opus Venetijs impendio puidorū uirorū
Iobis de Colonia: Iobisq; Māthen de Gberetzem sociorum
Anno salutis dominicę . M. CCCC. LXXVIII. xxvij.
Augusti. Laus Deo.

Arguit hic hominū sectas Lactantius omnes
Septeno falsas codice uera docens.
Siue deum tangat: turbato lumine cemens
Ira furor: gemino pernotat inde libro.
Et uolucrum uersu phoenix comprehenditur una:
Quę nostro nunq̄ pascitur alma solo.
Hincq; redemptoris nostri non carmina desunt:
Quę positum e tumulo dulce canendo uocant.
Preflerat hunc primo mundi caput in dya Roma.
Post regina premit quippe colenda maris.